

לשון ננו

רבעון לשכלול הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך:
ד"ר א. צפרוני

כרך ב.

ניסן תרפ"ט – ניסן תר"ץ

תל-אביב, תר"ץ

תכּן הענינים :

ד"ר מ. זגורודסקי: חסה שורה ושעורה
 נסמן וכסמת 373—366
 שלמה רבינזביץ: המשקל פעולת 377—380

ב. להרחבת הלשון ותקונה

ח. נ. ביאליק: מחסורי הלשון ותקונה 51—56
 אלישבע: עברית כמו שהיא 57—61
 פרופ' ד"ר י. קלוזנר: צרכי הלשון
 וועד הלשון 62—66
 י. רבקינד; לקושי לשון 67—68
 ד"ר ש. טשרניחובסקי: פרט מונחים
 בתורת הנתוח 69—72 191—196
 מ. ב. שניידר: ברור תמונות הלשון
 וקביעת שמושן 184—190
 י. רבלסקי: דרכי הלשון העברית
 בארץ-ישראל 197—210 287—306 411—396
 משה אטינגר: העברית וכתובה 307—315
 יהודה גרוזובסקי: לקט אמרות מפסיקתא
 רבתי 316—317
 לקט אמרות מילקוט
 שמעוני 415—416
 מ. ב. לזבניק: הבחנה בתמונות
 וצורפים לשוניים 412—414

בקרת וביבליוגרפיה

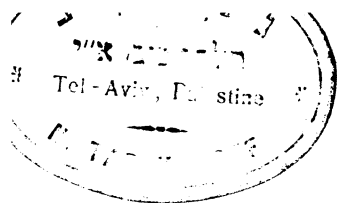
א. אברונין: הערות לספר הרקמה 84—90
 ד"ר א. מ. מזיא: הערות לפרט מונחים 91—98
 מ. צ. סגל: מלון אנגלי-עברי 211—220

פרופ' ד"ר י. קלוזנר: עברית עתיקה ועברית
 חדשה 21—3

א. חקירות בלשון

יעקב זלומניק: כנין פעל 22—34
 < התחלקות השמות 127—135
 ח. א. גינזבורג: מדרש כתובים 35—36
 ד"ר אפרים הראובני: מחקרים בשמות צמחי
 ארץ-ישראל 37—40 176—183 276—273
 < לחקר השמות והכנויים 41—48
 < לשאלת הוראת הסתיו
 והחרף 270—279
 < לשמותיו הערביים של
 Matricaria 280—281
 < לחקר שמות בני ישראל 381—395
 שבנא: הערות בלשוניות 49—50
 ח. ילון: עיוני לשון במקרא 113—126
 ש. א. ייבין: חקירות השואה כבלשנות
 שמית-מצרית 136—154
 צ. א. הרצוב: הבנינים בפעל העברי 155—175
 < הסיום הקדום של
 הנסתרות 257—259
 פנחס מארדעל: אמות ותנועות 231—256 372—359
 פרופ' ש. קליין: לחקר השמות והכנויים 260—272
 אמוץ כהן: סמני הרבוי בלשון המקרא 282—286
 פרופ' נחום סלושץ: מחקרים עבריים
 כנענים 341—358

438—439	מאזן	ד"ר א. צפרוני: שפת התורה
440	רשימת חברי אמוני הלשון	והשפה המצרית 221—225
	הערות והצעות	« אוצר הגאונים לד"ר ליון 424—426
		« ספרי עזרא ונחמיה מפורשים
100—103	מ. צ. סגל: הערות והצעות	ע"י א. כהנא 427—429
104—105	פ. אורבך: הערות	צ. הרצוג: תורת הלשון 318—325
106	י. גרזובסקי: ידות	ד"ר נתנאל תון: הערות לרשימת
107	ד"ר א. ריך: תשובה להצעה אחת	מונחי הכימיה 417—423
226—227	מ. וילנסקי: הערה	פרופ' ש. קרויס: כלון שמושי
228—229	ח. גורלנד: הערות	לתלמוד ולמדרש 430—432
230	מ. ל. סוקניק: הערה	« תורת המאמרים
237—238	ד"ר א. צפרוני: הערות	בתלמוד 432—434
238—239	מיכאל אסף: שתי הצעות	ביבליוגרפיה 325, 99
441—442	י. כנעני: הערות	מפעולות ועד הלשון
442—443	אמוץ כהן: הוראות מליים במקרא	סקירה 73—75
443—444	ש. קרויס: הערה	רשימות מונחים 76—83
444—445	ש. ד. יפה: לפרוש המלה כלל	בועדות המקצועיות 326
446	ח. א. גיגזבורג: יגע-ענה	דו"ח של ועד הלשון 326—336
447—450 339—340	שאלות ותשובות	תקונים לרשימת החשמל 435—437

לשוננו

רבעון לעניני הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

העורך: ד"ר א' צפרוני

כרך ב' חוברת א'

תל-אביב, תמוז תרפ"ט

פרופ' ד"ר יוסף קלזנר

עברית עתיקה ועברית חדשה

(הוצאה בוועידה הארצית החמישית של "גורד מגיני השפה", בתל-אביב, בחול המועד של פסח תרס"ט).

I

אני נוטף רשות להתחיל במאורע מעציב, שאירע לי בחיי. בשנה שעברה מתה עלי אמי. ישבתי, שבעה, והתחלתי קורא בספר איוב, כמנהגי. אבל מיד לאחר ה"פתיחה" של הספר (פרשה א' – ב') נתקלתי בקושי: במקום לקרוא את ספר איוב מוכרח הייתי ללמוד אותו; שהרי רוב הפסוקים שבו כתובים הם בלשון קדמונית וזקוקים לפירוש. ובמקום שיש צורך בפירוש – שם אין לטעום טעם בדברים הנקראים. פג מעמם של דברי-הנחמה ולא היתה הנאה מדברי-הוויכוח הנשגבים. ואני מתבייש לספר: נמלתי בידי את התרגום הצרפתי לאיוב של Louis Segond והתחלתי קורא בו פרשה אחר פרשה. הן אמנם, הרבה מן השגב של המליצה העברית הנפלאה ומן הביטויים היחידים-במינם של ספר אלוהי זה ה"ך לאבוד בתרגום הלועזי; אבל, לעומת כן, לא הייתי זקוק לפירושים, ומצד הלשון הכל היה כאן פשוט ומובן, באופן שיכולתי לכוין את כל מחשבותי אל הרעיון, להתפעל מרוממותם של הוויכוחים ולמצוא נוחם בצרה.

ואני הרי שקוע אני בספרות העברית כל ימי. הרי זה כארבעים שנה, מילדותי ממש, אני לא רק כותב, אלא אף מדבר עברית. כן. אני כותב ומדבר עברית. אבל אין העברית שבספר-איוב – העברית שלי: העברית החדשה, שאני כותב ומדבר בה. ומאורע זה הרחיב והעמיק בי את הרעיון, שהגיתי עוד לפני שלשים ושלוש שנים¹: יש עברית עתיקה ועברית חדשה, ששתייהן, אמנם, קרובות הן זו לזו קרבה יתרה וקשורות הן זו בזו בקשר אורגאני, אך סוף-סוף אינן

(1) יוסף קלזנר, עברית חדשה, "המליץ", שנה ל"ו, גליונות 161, 167, 170 (כ"א וכ"ח אב וב' אלול תרנ"ו). ועיין גם כן: י. קלזנר, "האנארכיה הלשונית" (השלח, כרך מ"ג, עמ' 385 – 395). כל שלשת המאמרים הללו – השנים הנזכרים והמאמר הנזכר – לדבר אחד בתוכנו.

דבר אחד. שהרי לא רק אין אנו מדברים וכותבים בלשונם של ישעיהו ואיוב, אלא אף לא בלשונם של המשנה והמדרש. אין אנו אומרים: "יצתה בת-קול", אין אנו אומרים: "דנין" ו"מדליקין" ו"עונשין" בנו"ן סופית במקום מ"ם, ואף אין אנו אומרים, למשל: "נשפכה או נתגלתה (החבית של זהב, שממנה נעשה "ניסוך-המים"), היה ממלא מן הכיור, שהיין והמים פסולים לגבי המזבח"¹; או: "נוטל אדם קיסם משלפניו לחצוץ בו שניו, ומגבב מן החצר ומדליק, שכל מה שבחצר מוכן הוא"². במקום "נָשׁ" זה נכתוב ונאמר אנו כיום: "מפני נָשׁ" – או "שהרי" – בכל אופן לא "נָשׁ" בלבד. ואנו גם לא נאמר ולא נכתוב: "לא סוף דבר נופו מהלך ת"ק שנה, אלא אפילו קורתו מהלך ת"ק שנה"³; או: "מה לכם מרתתים?"⁴ – במקום: "מה לכם שאתם מרתתים?"⁵; או: "מה אני לבוא בקהל?"⁵; "את שהגדל נשען עליו"⁶; "אין זו דרך מוציאתה מידי עבירה"⁷. ולסוף, לעולם לא נכתוב כהמדרש: "כיון שבאתה לפני חכמים"⁸, במקום "שבאח", אף אם "באתה" היא צורה עממית.

והרי דוגמה לשינוי חיוני: הכתוב אומר: "לא עתה יבוש יעקב וְלֹא עתה פניו יחורו"⁹; והתלמוד אומר: "המלבין פני חברו ברבים"¹⁰; ואולם אנו בזמננו חושבים, שפניו של המבויש אינם "מחווירים" או "מלבינים", אלא מאדימים מבושה. כלום נשתמש אף עכשיו בלשון-הכתוב או בלשון-התלמוד נגד המוחש שלנו?

והלשון של התיבוניו אף היא אינה לשוננו כיום. מי מסופרינו יכתוב או יאמר, למשל: "מלא – זה השם משתתף, יעשהו בעלי הלשון בגשם שיבוא בגשם וימלאהו?"¹¹ – כל משפט ערבי-טפוזי זה אינו עברי בשבילנו. ולא רק הלשון המתורגמת מערבית של התיכוניו כך, אלא אף זו של הרלב"ג ור"י אלבו, שכתבו עברית מעיקרם. אנו לא נכתוב לעולם: "להיות שכל אדם לואה מהשיג הדברים על אמתתם, כמו שיבוא, חוייב בהכרח, שימצא דבר הוא למעלה מהשכל האנושי"¹². ואנו

(1) משנה, סוכה, ה', י' (סוף פ"ה); (2) שם, ביצה, ד', ו'.

(3) בראשית רבה, פ' ט"ז. (4) שם, סוף פ"ד.

(5) ידים, ד', י"ב. (6) אהלות, ב', ד'.

(7) משנה, יבמות, פ"ג, ו' – ז'.

(8) בראשית רבה, פ"ב.

(9) ישעיה, כ"ט, כ"ב.

(10) אבות, ג', י"א. עיין בבא מציעא, נ"ח ע"ב.

(11) מורה-נבוכים, ח"א, ראש פי"ט.

(12) ר"י אלבו, עיקרים, פתיחה.

לא נאמר: „טעות גדול“, „שׁמזות האנושי“, „תכלית הטוב“, „כחות גופניות“, כמו שכותבים התיבונים והמחקים אותם בימיהבנים¹. ואולם לא זו בלבד. צריך לפקח את העינים ולראות את האמת; מי שאינו למדן ולא הקדיש, לכל הפחות, עשר שנים ממיטב שנותיו ללימודה של ספרותנו לכל תקופתיה, שוב אינו מבין כיום אף את מנדלי ואת ביאליק ואת טשרניחובסקי. עוד מעט ויזדקקו אף הם לפירוש מצד הלשון כמו שזקקים לו איוב, המשנה והמדרש וספריי-המחקר של ימיהבנים. כבר יש בתוכנו המונים הגונים, שיודעים לדבר עברית ואינם יודעים לקרוא בה. כלומר: יודעים הם לקרוא עתון, יודעים הם לקרוא דברים נכתבים בלשון, שהיא קרובה ללשון-הדבור העברית, אבל אינם יודעים לקרוא דברים, שלשונם היא תנכית, או שיש בה רמזים לביטויים תלמודיים או תיבוניים טפסיים. אפשר לקרוא לזה „עם-הארצות“, אפשר להתרגש ולהתרגז על הופעה זו, שקשה להשלים עמה לכל החניכים של ה„חדר“, ה„ישיבה“ ו„בית-המדרש“; אבל העובדה לא תשתנה על-ידי כך.

ואין בית-הספר החדש אשם בזה: החיים החדשים אשמים. ב„חדר“ ו„ישיבה“ היו לומדים 17 שעות ביום במשך שנים-עשר חדשי-השנה – ורק לימוד אחד בלבד: חומש ורש"י וגמרא; ואף-על-פי-כן „לומדים“ יצאו ממנו רק 20 למאה; 80 למאה נשארו עמיהארין, שבקושי היו יודעים פסוק של „חומש ורש"י“. בבית-הספר החדש לומדים רק תשעה חדשים בשנה, והאבות דורשים, שילמדו בו היסטוריה, גיאוגרפיה, חשבון אנגלית וערבית (או, בגולה, שתי לשונות לעזיות אחרות). וכיצד אפשר, שאפילו התלמידים המובחרים ידעו מן הספרות העתיקה שלנו מה שיידעו חניכי ה„חדר“ וה„ישיבה“? – ולעומת זה אין אף אחד מן הגומרים את בית-הספר העברי החדש בארץ, שלא תהא הלשון העברית שגורה על-פיו ושלא יהא יכול לכתוב מכתב עברי ולקרוא ספר עברי; אלא שצריך, שהספר העברי יהא כתוב עברית חדשה ולא תערובת של עברית עתיקה, בינונית וחדשה כאחת.

ומה עושים סופרינו כיום? – לכאורה הם כותבים עברית חדשה; אבל באמת אין זו אלא שפה בלול. הם כורכים עברית תנכית בעברית משנתית ובעברית תיבנית – וחושבים, שזוהי העברית החדשה

(1) מושג ברור מן השוניים הדקדוקיים והסוגטאקטיים שסגנון התיבוני ביחד עם דוגמאות הרבה נתן המדקדק ש. ש. קאנטורוביץ בספרו החדש: „השפה העברית לכל סגנוניה“, חלק ב, הוצאת „אחיספר“, ווארשה (כלא שנת הדפוס), עמ' 184 – 246.

בה'א הידיעה, שהרי זוהי „עברית סוֹנְמִיטִית“, – ובימינו אוהבים מאד את ה„סוֹנְמִיטִיסה“: הרי היא משמשת במקום „פשרנות“ ו„קומפרומיסים“, שהתחילו מתביישים בהם במקצת... ועכשיו באים המדקדקים (וויזן, שניידר, קאנטורוביץ, בורשטיין, ועוד) ונותנים כולם את הדקדוק של הלשון העברית „לכל סגנונה“ – וחושבים, שכזה העשירו את הלשון העברית והשלימו אותה. ואין, בעל־הסוֹנְמִיטִיסה' הללו מבינים, שמעשיהם דומים למעשיו של מי שרוצה לעבוד בפיל ומאמותה ביחד.

הרי אם יש התפתחות בעולם, אין זו אלא השתלשלות. על גבי שכבה יותר עתיקה חופפת שכבה יותר חדשה, שהיא היא השכבה העתיקה בתוספת של פְּשִׁיּוֹן ידוע, שיש בו מן החדש. ודאי, החדש גדום הוא בתוך הישן; אבל, כיון שִׁנְצָא החדש לְאוֹר־העולם, שוב אין אנו נזקקים לִישָׁן אלא לשם הכרת השתלשלותו של החדש, ואילו בשימוש החיוני, החדש דוחה את הישן ובא על מקומו. כך דרכה של ההתפתחות וכך הוא טבע־הדברים בעולם כולו. הפיל נסתעף מן המאמותה, וחוקרי־הקדמוניות שמחים לדעת ולהוכיח, שהמאמותה קדמה לפיל, ואילמלא היא, לא היה הפיל בעולם. אבל מסבות טבעיות שונות – מפני שהיה הפיל מסוגל במשהו יותר לחיים החדשים – גבר הפיל על המאמותה וניצח אותה, – ועכשיו מי שירצה להחיות את המאמותה ולהשתמש בה במקומו של הפיל, או מי שהיה רוצה להשתמש במאמותה ובפיל זו בצד זה, הרי זה יהא רומאנטיקן מגוחך, דון קישוט, שאין לו תקנה.

והמלות והצורות הלשוניות משתנות ומתפתחות כבעל־החיים. שהרי אף להן יש מלחמת־קיום. צורה יותר מסוגלת לביטוי ברור, מלה יותר קלה וברורה מנצחות תמיד את הצורה ואת המלה, שהן פחות מסוגלות לביטוי או שהן פחות קלות וברורות. היו ימים, שבהם תרגם מארטין לוטר את המלה „עלמה“ בכתוב הִישְׁעִינִי, שהנוצרים האדוקים רואים בו רמז להבתולה הקדושה: „הנה העלמה הרה“¹, – במלה הגרמנית Dirne, שעדיין נשאר לה זכר במל־החכה העממית Dirnchen; ואולם כיום המלה Dirne היא שם של גנאי לפרוצה, ושום סופר גרמני שוב לא יציין בה לא רק את הבתולה הקדושה, אלא אפילו לא בתולה צנועה סתם. היו ימים, שהרוסים היו משתמשים במלת *жизнѣ* להוראת *жизнь* (חיים); ושימוש *не щадя живота*, ארכאיסטי זה עדיין הוא מצוי בשני ביטויים עתיקים: *своего не на животъ* (בשבועה של החייל – „שלא יחוס על חייו“) וגם: *а на смертъ* („לא לחיים אלא למות“). ואולם מכיון שהיום משמשת

מלת *животъ* 'להוראת, בטן', שוב לא ישתמש שום סופר רוסי כיום במלה זו 'להוראת, חיים'. וכך הדבר אף בנוגע לצורות דקדוקיות מיושנות ולכל מיני ארכאיזמים בכלל.

לא כך בספרות העברית החדשה. היא אינה אלא, פאנתיאון של מלות וצורות ובטויים מכל הזמנים, שהם חיים בשלום אלה בצד הלא-למשל: המשנה אינה יודעת את הווי' המהפכת ואת המקור עם בכל'ם: צורות אלו, אם טובות הן או רעות, צריכות או מיותרות – נדחו מקרב הלשון העברית במרוצת-התפתחותה. ואולם בספרותנו החדשה יכולים לקרוא מאמר או ספור של מבחר הפובליציסטים או המספרים העבריים, שזכאורה הם כותבים בלשון-המשנה ממש, – ופתאום מזדקרת ועולה מתוכה העברית הבכל'מית והווי'המהפכנית – כאילו לא פסק השימוש בצורות דקדוקיות אלו מעולם! – או משל אחר: בספרותנו החדשה משמשות זו בצד זו, ספינה¹, אניה². ואין שם על לב, שבכל הספרות התלמודית והמדרשית אין השימוש של מלת, אניה³ רגיל ומצוי, וממעט פנימי ומספיק: אניה⁴ היא באמת, כל'י (בערבית ו, آية – אַיָּה, אַיָּה – כל'י, באשורית אַיָּה – כל'ים), ומזה, אַיָּה-שִׁיט⁵. ואמנם, הספינות הקדומות ביותר היו רק, סירות⁶, כל'י-שיט⁷ פרימיטיביים. הספינה⁸ המאוחרת שוב אינה כל'י בלבד, מפני שעיקרה הוא, הספון⁹; ולפיכך משתמשים כתב-היד הקודש המאוחרים, וכל הספרות התלמודית-המדרשית במלת, ספינה¹⁰ ולא במלת, אניה¹¹. ואפילו אם נאמר, שיש כאן השפעה ארמית (ספינתא¹²) – הרי אף השפעה זו טבעית היא: כלום יש לך לשון חיה ומתפתחת, שאינה מושפעת מלשון זרה, שהיא קרובה לה במקום? -- ואולם בספרותנו החדשה עדיין יש למצוא, אניה¹³ במקום, ספינה¹⁴ לעתים קרובות. דוגמה אחרת:

יש פעם אחת בתנ"ך, כי דבר-המלך נחוי¹⁵. ואין שום בטחון בדבר, שאין זה במקום, נחרץ, כדעתו של קדוסטרמאן¹⁶. על כל פנים, בכל הספרות שאחר התנ"ך אין מלה כזו מצויה כלל, – סימן מובהק,

(1) ישעיה, דג, כ"א.

(2) מלכים א', ו, מ"ו. השוה 'מספנתה' כנענית (Lidzbarsky, Handbuch der Semitischen Epigraphik, Weimar 1898, S. 330; G. A. Cooke, A Text Book of North-Semitic Inscriptions, Oxford. 1903, p. 18,23)

(3) יונה, א', ג' – ה' – 'אניה', אבל 'בירכתי-הספינה' (שם, א', ה') – הספון.

(4) שמואל א', כ"א, מ'.

(5) עיין: Gesenius-Buhl, Handwörterbuch über das Alte Testament, 17 Aufl., Leipzig 1921, S. 498 e. w. נחץ.

שמלה זו לא יכלה לעמוד בפני מלחמת-הקיום. ואולם בספרותנו החדשה היא באה עד היום במקום „צריך“ ו„הכרחי“.

בתנ"ך יש פעם אחת הפועל „ותאצְּחוּ“¹. ולמרות מה שיש שורש כזה בסורית ובארמית (אֲצִין, אֲצִינָא) אין שימוש לפועל זה בכל הספרות שאחר התנ"ך. בעל־התלמוד משתמשים לשם מושג זה בפועל „אָנִס“; ומכיון שפועל זה משמש למעשים, שיש בהם אֲלָמוּת ממש (אינוס-נשים, למשל), באו התיבונים ונמלּוּ מן התלמוד את השורש „כרח“ (באמת „כרה“), שאמנם, בתור פועל, אינו נמצא אלא פעם או פעמיים במדרש², אבל נמצא הוא הרבה בביטוי „בעל־כרחו“, ועשו ממנו פועל וּשְׁם: „הכריח“, „מוכרח“, „תְּכַרְחַת“. ואולם בספרותנו החדשה אפשר למצוא עד היום את השימוש הארכאיסטי: „נאלין“, „מאלין“. דוגמת הפועל „חפין“, שזולת בביטויים „מה שלבו חפין“ כבר נתחלף בספרות שאחר התנ"ך ב„רצח“, ואנו כיום עדיין אנו „חפצים“ ו„חפצנו“ ו„נחפזין“ במקום „רוצים“ ו„רצינו“ ו„נרצה“.

אבל למה נרחיק עדותנו? – הרי המלה „שפה“, שכל הספרות שאחר התנ"ך משמשת בה רק כדי לסמן אבר ידוע שבאדם, עדיין היא משמשת בלשוננו החדשה בצדה של „לשון“ בלא שום הבדל, ועד היום יש לנו „דקדוק השפה העברית“ ו„גדוד מגיני השפה“ במקום ה„דקדוק של הלשון העברית“ וה„גדוד של מגיני הלשון“!

כי באמת לשוננו כיום אינה לשון כלל, אלא אך מלאי מקראי על גבי מלאי משנתי, ועל גביו – מלאי תיבוני. ומי ששולט בכל מיני „לשונות“ אלו ויודע לעשות מעשי־להטים כדי לצרף את ששתן במיני צירופים משונים, הרי זה „אמן־הלשון“. זוהי ה„סרנטיסה הלשונית“ הנזכרת, שסופרינו מתפארים בה. ואולם באמת הרי אין זה אלא „סונקֶטִיסמוס לשוני“: כשם שאבותינו בימי אחאב ואיזבל עבדו לבעל ולזיהוה ביד, בלא הבדל, כך אנו כורכים כל מיני תקופות לשוניות ביד – זוהי העברית החדשה שלנו. זהו מין Ragoût או Vinaigrette לשוניים, אבל לא לשון ממש. בלשון ממש יש מוקדם ומאוחר – והמוקדם נדחה תמיד בפני המאוחר, שהרי כך דרכה של ההתפתחות הטבעית. כלל גדול הוא בלשון: „תָּפֹס לְשׁוֹן־אֲחֵרוֹן“ – והעברית הבכרמית היא לשונם של הראשונים ולא של האחרונים. על פי כלל זה לשון־המשנה קודמת ללשון־המקרא; ואולם מה

(1) שופטים, ט"ז, ט"ו.

(2) בראשית רבה, ראש פ' ע"ה; שיה"ש רבה, עה"כ: גן נעור.

שנתישן בלשון-המשנה ונדחה בתקופה יותר מאוחרת, אין לו זכות-הקיום למרות מה שהוא „משנתי“. לשון-התיכונים, במקום שיש בה מן החידוש הנצרך, אפילו אם זה נעשה בהשפעתה של הלשון הערבית, קודמת ללשון-המשנה; והלשון החדשה קודמת לכלון מפני שהיא חדשה: מפני שהיא האחרונה בארבע השקבות הלשוניות שלנו. וכשם שבשכבות הגיאולוגיות נדחו בעלי-החיים והצמחים של השכבות הקדומות בפני אותם שבשכבה היותר חדשה, כך אף בשכבות הלשוניות – השכבה החדשה והאחרונה קודמת לכל.

לי יאמרו: הלשון העברית לא היתה מדוברת עד הימים האחרונים, ובכן אי-אפשר שתהא בה התפתחות טבעית. היא היתה רק לשון ספרותית ואין לה, איפוא, על מה להשען וזלת על הדוגמאות הספרותיות. היא היתה חיה רק בימי-המקרא ובימי-המשנה, ואחר-כך, כשהיתה חיה רק בכתב ולא בדבור, נשתבשה הרבה ואין לנו קריטריון לשפוט על-פיו, מה נכון ומה לא נכון בה, וזלת הדוגמאות העתיקות מזמן שבית-המקדש היה קיים. אם לא כן – תהא לשוננו נעשית ברברית ותגדל פרע.

הרבה מן האמת יש בטענה זו. אבל לא כל האמת. אף בלשון היה-בכתב יש התפתחות. אילמלא נחליט כך ביחס ללשון העברית, מוכרחים נהא להודות לאידישיסטים, שבאנו כיום להחיות מת גמור, – מה שאי-אפשר בשום אופן. הלשון העברית, שהיתה חיה בכתב, אף התפתחה בכתב, אם גם לא באופן נורמאלי לגמור. וחיוניותה של הלשון המתה היתה מרובה כל-כך, עד שאפילו השפיעה על הלשונות החיות, שהיו מדוברות בין היהודים. אם אף בזארגון האשכנזי היו משתמשים במלה „תעניות“ לשם „גרימאסות“ או בביטוי „יד אחת“ לשם „שביתה על-פי הסכם למפרע“, – מלה וביטוי, שאין למצוא בספרותנו העתיקה כלל; אם היהודי האשכנזי היה אומר לא רק „מעשה-מעגש“ (כדרכם של בני-אדם, על פי „מעשה-חושב“ בעברית), אלא אף יצר בזארגון שלו ביטוי עברי שלם: „מעשה-סוחר“; אם היהודי האשכנזי נמל את המלה העברית „חן“ ועשה ממנה שם-תואר „חנעוודיג“ (חֲנָנִי) והיהודי הספרדי נמל אותה מלה עצמה ועשה ממנה שם-תואר „חנ'וזו“ (גם כן חֲנָנִי), – הרי כל זה מעיד על חיוניותה של הלשון העברית ה„מתה“ כביכול. הלשון העברית הספרותית לא פסקה מלשוות את חוטי-חיה (או חצי-חיה) אף דור אחד במשך כל אלה וחמש מאות שנות-קיומה. אלא שאנו אין אנו מביאים בחשבון אלא את לשון-התנ"ך, ובמקצת גם את לשונם של המשנה והמדרש; רק בימים האחרונים שבאחרונים התחילו שמים לב גם לסגנונם

של התיכונים. הלשון החדשה, לשינויים, מדעת ושלל מדעת, שנעשו בה במשך מאה וחמשים שנה של התפתחות מאומצת ובלתי-פוסקת, לא הושם לב כלל. שהרי על צד-האמת, עד היום הזה העברית האמתית היא לא רק בעיניהם של המדקדקים שלנו, אלא אף בעיניהם של כל המורים העבריים ושל רוב-רובם של הסופרים הכותבים עברית, אך ורק העברית הבכל"מית. כל השאר היא רק נמיה מן הדרך, שפה בלולה, משובשת וברברית.

ולזה צריך לשים קץ. עד מתי נפסח על שתי הסעיפים: אם לשון חיה ומדוברת לנו – הרי זו הלשון של עכשיו, עם השינויים הטבעיים (לא המקריים!) שלה, שהשמרנים שלנו קוראים להם „ברבריסמים“; ואם אין הלשון העברית אלא חיקוי ללשונם של איוב או של ר' יהודה הנשיא, הרי אין הכתיבה והדבור בה אלא מעשי-להטים, התעצמות רב-כשרונית לחקות את הקדמונים, אבל לא כתיבה טבעית ודבור ממש. אין כאן „סונתיסה“ כלל, אלא זוהי השפה הבלולה, ולא זו, שיש בה קצת ברבריסמים: לשון „סונתיטית“ זו היא בלולה במקרא, במשנה ובתיכונים ואין בה זכר לאחדות-לשון ולתפתחות-לשון.

ואולם יש בינינו לא רק „סונתיטיקים לשוניים“, אלא אף „אסתיטיקים לשוניים“: המלה „עתה“ יפה היא מן המלה המכוערת (מפנימה היא מכוערת?) „עכשיו“, אשר מצלצלת יותר מן „ש“ ו„בצאתי“ הוא יותר עברי מן „כשיצאתי“. ואין „משפרי-הלשון“ הללו מבינים כלל, שאין כאן שאלה, מה יותר יפה, אלא – מה יותר נכון מפני שהוא יותר טבעי; ויותר טבעי הוא תמיד מה שנתפתח בזמן מאוחר מן המוקדם – דחה את המוקדם. ואולם ה„אסתיטיקים“ הללו על צד-האמת „כנענים“ הם ולא „עברים“; והראיה – מחבבים הם לא רק מה שהיה נהוג בתקופה ה„כנענית“ של הלשון העברית, אלא אף את הכתיב של מישע מלך-מואב. הכתיב החסר, שבו נעשית קריאתה של הספרות העברית החדשה מין „ניחוש“ בלתי-פוסק, הוא הוא שמוצא חן בעיניהם ביותר. ומה בכך אם בכתיב זה יש לכתוב „אגדה“ ו„אגודה“ באותיות שוות והקורא צריך לנחש, איזו משתי המלות הללו מתאמת לתוכן? ומה בכך אם עוד בימיה-הלמוד התחילו משליטים את הכתיב המלא והגיעו לידי כך, שב„כתבי-הגניזה“, למשל, כותבים לא רק „כוונה“ בשתי ווים ו„נייר“ בשתי יוידים, אלא אף „כואנה“ ו„ניאר“ באלף במקום פת"ח, וכן גם „ראבה“ ו„ראבא“ במקום

(1) עיין, למשל, לוי גינצבורג, גנזי-שכר, ספר ב', ניריורק תרפ"ט, עמ' 36, 68.

רבה' ו'רבא'?. ומה בכך אם בגמ', למשל, חובה לכתוב, דיתצביין' בשלש יודים כדי לרמוז, שכאן לפנינו, ראשית, יויד בתור אות ולא בתור תנועה, שנית, יויד בתור תנועה, ושלישית, מספר-רבות לנקבות ולא מספר-רבים לזכרים? – הכתיב המלא הריהו, נגד הדקדוק' ו'אינו יפה' – ובכן מה להמדקדקים וה'אסתימים' שלנו ולהתקדמותה של הלשון שלאחר המקרא במשך אלף שנים ומחצה? – אפשר להשיב את גלגל-הזמן אחרנית ולכתוב כמו שכתבו בני-דורו של מישע מלך-מואב!

II

ויש להטעים: אין אנו יחידים בהתלכמות זו בין לשון עתיקה ובין לשון חדשה.

יש עוד עם קדום אחד, שהוא מתפאר בתפארתם של אבותיו הקדומים, שאף הם, כהיהודים, העשירו בתרבותם את העולם כולו, ובניחם ירדו עכשיו ממדרגתם מפני שאף הם היו כמה מאות שנים מחוסרי שלטון וממלכה ושבו לתחיה רק לפני מאה שנה. אני מדבר על היוונים החדשים.

האמנם, לשונם לא פסקה מלהיות מדוברת כלשוננו; ומפני-כן דוקה נתרחקה מן היוונית העתיקה הרבה יותר משנתרחקה העברית החדשה אפילו מן העברית המקראית. ואולם אף הם ניסו מיד לאחר שניצחו במלחמת-החירות שלהם לשוב אל הומירוס ותוקידידס ולברוא את הספרות היוונית החדשה בלשון היוונית העתיקה. אבל דבר זה לא הצליח. התלקחה מלחמה בין הלשון המדוברת (*ἡ καθομιλουμένη*) ובין הלשון העתיקה, הפוריסמית, ה'מטוהרת' (*ἡ καθαρευουσα*). והתוצאות הן – שהיוונית החדשה נמלה, בהשפעתו של הרפוראמטור הגדול שלה, אדאמאנטיס קוראס (1748 – 1833), מן היוונית העתיקה מה שאפשר היה ליטול ממנה; אבל השינויים הגדולים בצורות-דקדוק ובמלות, שחדרו לתוך לשונם של היוונים החדשים במשך אלף שנה מתוך השפעות סלאוויות ותורכיות, ואף נוצרו מתוך השתלשלות פנימית, נשארו בתור נכסי-צאן-ברזל של הלשון היוונית, באופן שפסקה מלהיות מלאי הומרי על גבי מלאי קוראסי ונעשתה, על-ידי יוחנן פסיכארי ותלמידיו, לשון חדשה ואחדותית: אף הלשון הספרותית אוחזת ביוון של עכשיו בכלל: תפוס לשון-אחרון, ונאחזת בלשון המדוברת בכל כחה.

פעם אחת, לפני עשרים שנה ויותר, ביקרה המלכה היוונית את בית-החולים שבאתונה. החולים הבלתי-מסוכנים קבלו על השעמום. היא

שאלה אותם: למה אינם קוראים את האונגליין לביאור-הזמן? – ע"ז זה השיבו: „לשוננו היוונית אינה מובנת לנו עוד“... מיד קראה המלכה למיניסטר של ההשכלה ודרשה ממנו, שידאג לתרגומה של ה„ברית החדשה“ מיוונית עתיקה ליוונית חדשה. הדבר נודע באתונה – והסטודנטים של האוניברסיטה האתונית נתרגשו מאד: הם ראו בתרגום כזה הודאה גמורה, שאין ה„ברית החדשה“ נחלתם המיוחדת של היוונים, לכל הפחות, מצד לשונה; והם ערכו הפגנה, ואפילו פוצצו את החלונות של המיניסטריין להשכלת-העם... ואף-על-פי-כן יש כיום תרגום ליוונית חדשה של ה„ברית החדשה“, שעוד לפני שנים מועטות היתה מצויה אך ביוונית עתיקה. מבין אני את התרגשותם של הסטודנטים היווניים: הרי זה לכאורה גזל של ירושת-אבות. מנקודת-מבט זו אני מתנגד בהחלט לשינוי של הכתב העברי ולהחלפתו בכתב רומי. כל כחה של הלשון העברית לעומת הז'ארגון האשכנזי והספרדי הוא מה שיש לה התפתחות בלתי-מופסקת של אלפי שנים. והרי אף הכתב העברי שלנו הוא בן אלפיים וחמש מאות שנה (בקירוב מימי עזרא). ואם ננתק חוט זה של התפתחות, הרי אנו מחלישים את עצמנו בידים. מנדלי מוכרספרים אמר בנאום, שנאם למלאת לו שמונים שנה: „כח של ארבעים אף סוס לא ינצח את הכח של ארבעת אלפיה-השנים, שלשוננו קיימת בלא הפסק“. חלילה לנו, איפוא, לפרוץ פרוץ נבקעה בכח-קדומים זה. ואולם עברית חדשה היא, להפך, סיכום אחרון של התפתחות בלתי-פוסקת זו במשך אלפיה-שנים: היא סופגת ובלועת, קולטת וכוללת את המובחר שבכל התקופות הלשוניות ותופסת את כל האחרון, המפותח ביותר, שבהן. ולפיכך התביעה לכתוב ולדבר עברית חדשה דוקה אינה קריעתו של החוט ההיסטורי, אלא, להפך, המשכתו התכופה, בלא לפגור ובלא להסוג אחור. זוהי טוֹתו של חוט היסטורי זה בלא הפסק, ועל כן יש בה, בטויה זו, התנגדות לחזור אל תקופה לשונית, שכבר עברה ובטלה.

לי יאמרו: עדיין אין שינויים חשובים כל-כך בין תקופה לשונית אחת ובין תקופה לשונית אחרת בעברית, ועל-כן עדיין מוקדם הדבר להבדיל בין עברית עתיקה לבין עברית חדשה.

לדעתי, אין זה נכון. תיאולוגן נוצרי, שידוע את התנ"ך כהוגן, אינו מבין את לשונם של המשנה והמדרש; אות הוא, שיש הבדל גדול ביניהן. וחכם מחכמי-ישראל במערב-אירופה, שהוא בקי במשנה ובמדרש ובספרות של ימי-הבינים, קורא בקושי את הספרות העברית החדשה ומעדיף תמיד לקרוא ספר מדעי בלועזית על קריאתו של ספר מדעי בעל אותה החשיבות

בעברית חדשה: אות הוא, שאף בין לשונם של המשנה והמדרש ולשונם של התיבונים, מצד אחד, ובין הלשון העברית החדשה, מצד שני, אין ההבדל קטן כל-כך.

ודאי, לשון המשנה צריכה להיות מונחת ביסודה של העברית החדשה מפני שהיא השכבה המאוחרת בשתי השכבות הלשוניות, שנתהוו בזמן שעדיין היתה הלשון העברית מדוברת בארץ-ישראל. הלשון של התיבונים, לשונם של הרבנים המאוחרים והלשון החדשה עד בן-יהודה נתהוו בזמן שהעברית לא היתה מדוברת עוד דבור של קבע. אף-על-פי-כן אין לקפוא גם על לשון-המשנה. הרבה סבות גרמו לשינויים בעברית של מאה וחמישים השנים האחרונות – וצריך להביא שינויים אלה בחשבון. הרי דוגמה קטנה:

נערה בלתי-נשואה נקראת במקרא ובמשנה „בתולה“. ואולם מטעם מובן (מתוך אי-רצון להזכיר מלה, שיש בה זכר, „בתולים“) התחילו אומרים בימי-המשכילים „עלמה“ במקום „בתולה“ למרות אי-הדיוק שבדבר, שהרי המשכילים מישראל, שהיו בעל-תנ"ך, ידעו וידעו, ש„עלמה“ היא נשואה („הנה העלמה הרה“ ו„דרך גבר בעלמה“)¹. מטעם זה (כלומר, מתוך הניגוד שבפסוקים הללו) או מטעם אחר התחילו אומרים בארץ-ישראל „צעירה“ על נערה בלתי-נשואה, באופן שהגיע הדבר לידי כך, ששמעתי אומרים: „זהי צעירה צעירה“, כלומר, נערה צעירה. ואז התחילו משתמשים במקום „בתולה“, „עלמה“ ו„צעירה“ במלה „בחורה“ – ואף היא כבר הולכת ונעשית שם-כללי לנשואה ובלתי-נשואה. ואפשר, עוד יודקקו המדברים למלה „ריבה“.

או דוגמה אחרת:

בעוד שבכלל משתמשים בארץ-ישראל – ובצדק – במלות תלמודיות יותר מן-מקראיות, אומרים כאן „אף“ במקום „חוטם“. מהי סבתו של דבר? הסבה פשוטה. כשהתינוק או התינוקת בארץ-ישראל מתחילים לדבר עברית קשה להם לבטא מלה ארוכה וקשה כ„חוטם“ וקל להם לבטא מלה „אף“, שהיא בת חברה אחת כ„יד“ וכ„פה“. ולפיכך בחרו כאן שלא מדעת במלה קצרה וקלה זו למרות מה שהיא ארכאיסמית על צד-האמת.

ועוד דוגמה אחת:

בחוף-לארץ אומרים „חתן“ ו„כלה“, כמו בלשון התנ"ך, גם על הארום והארוסה וגם על בעל-הבת ואשת-הבן. בארץ ישראל לא יאמר יהודי מקומי מדבר עברית: „כלתי“ במקום „ארוסתי“, כדי שלא לערבב שני

(1) ישעיה, ד, י"ד; משלי, ל, י"ט.

מושגים אלה. וכמוֹכֵן לא יאמר ולא יכתוב יהודי ארצישראלי „אשכנזי“ במקום „גרמני“, שהרי „אשכנזי“ יכול להיות גם יהודי לא־ספרדי ו„גרמני“ הוא רק נוצרי.

ולסוף: ידוע הדבר, שהמשנה והמדרש אינם משתמשים בצורות המוארכות של העתיד לנקבות רבות נוכחות או נסתרות: „תתהלכנה“, „תשחקנה“: במקום זה באה בספרות התלמודית הצורה המקוצרת לזכרים רבים: „יתהלכו“, „ישחקו“. קשה להחליט, אם צורה מקוצרת זו כבר היתה משמשת בזמן שלשון־המשנה היתה מדוברת בחלק גדול של האומה או התחילה משמשת אך לאחר שהעברית המשנתית נעשתה „לשון־חכמים“ בלבד. – בארץ־ישראל שבו לתחיה הצורות המוארכות דוקא. מפני־מה? – מפני שבלשון חיה באמת אי־אפשר שלא להבדיל בין זכר לנקבה. ובאמת, כיצד אפשר לומר לילדות הרבה „לכו!“ כמו לילדים הרבה? – ומכיון שכך, למדנו כאן להשתמש בצורות המוארכות גם ביחס לעצמים ממין־נקבה, שאין בהם רוח־חיים: אף בנוגע לעצמים כאלה מורגש בלשון חיה ומדוברת הצורך להבדילם מעצמים ממין־זכר. בלשון חיה ומדוברת רגש־ההבדלה מפותח הוא הרבה יותר. בה אי־אפשר היה לעולם, שיבוא אדם ויאמר: „כל דבר, שאין בו רוח־חיים, יִפְרְהוּ וַיִּקְבְּהוּ“¹.

לכל השינויים הללו ולהרבה כיוצא בהם לא הושם לב עד היום. אין אנו רוצים להבין, שאם כל הילדים והילדות בארץ־ישראל אומרים: „אני לא יודע, יודעת“ ולא „איני יודע, יודעת“, אין כאן „בורות“ ו„עם־הארצות“ ו„שובש גם“: שימוש חדש ו„בלתי־מדוקדק“ זה נגרם על ידי צורך פנימי של הדבור החי וה„פשטני“.

ראיתם מימיכם יער בתחילת־האביב? – כבר התחילו הניצנים הרכים הראשונים, החדשים, האביביים, מנצנצים; ואולם ערימות־ערימות של עלים כמושים ונובלים מפוזרים על גבי קרקעו של יער ואינם נותנים לניצנים הרכים, שיגדלו ויצאו לאויר־העולם.

וכך הוא הדבר בנוגע לעברית חדשה. יש ניצנים רכים וחדשים, – ולא יהיו אלא מועטים, – סימנים של התפתחות חדשה; אלא שהשמרנות הקפדנית והדקדקנית שלנו אינה נותנת להם לגדול, – והם מתגלשים קודם ששִׁלְפוּ. עוד במשנה אנו מוצאים: „המערכה גדולה“², „הכרי זה“³, „הכים זה“⁴, כמו שאנו מוצאים עוד בתנ״ך: „האבן האול“⁵ או „העם הארץ“⁶;

(1) עיין על זה: י. קלוזנר, האנארכיה הלשונית (השלח, כרך מ״ג, עמ' 388).

(2) תמיד, ב' ד. (3) תרומה, ג' ה'.

(4) משנה, מעילה, פ"ו, מ"ו. עיין: M. H. Segal, A Grammar of Mishnaic Hebrew.

Oxford, 1927, p. 184.

(5) שמואל א' כ' י"ט. (6) יחזקאל, מ"ה, מ"ז.

ובספרות הרבנית אנו מוצאים תמיד, התלמוד-תורה, הבעל-תקיעה, כמו הבעל-דבר בספרות של המקובלים והחסידים. ולא יועיל כלום, רבותי המדקדקים: לעולם לא יאמר המדבר עברית, בלא חכמות; תלמוד-תורה, בעל-התקיעה, ובעל-הדבר, כמו שלא יאמר: היום-טוב, בעל-הבית, תלמיד-החכם, ואף הירח, במקום התלמוד-תורה, הבעל-תקיעה, הבעל-דבר, היום-טוב, התלמיד-החכם, הבעל-הבית (כמו שכבר נמצאת מלה אחרונה זו בהרבה נוסחאות של המשנה) ו, האף לירח; כמו שלעולם לא יאמר: הים התיכון, בעוד שבכל הספרות שאחר התנ"ך יש למצוא: ים התיכון, וכמו שכבר יש במשנה: שור המועד, נערה המאורסה, כנסת הגדולה, עולם הבא, פול הלכן, נפש היפה, ועוד¹. שגיאות גסות כאלו, ששונים אפילו טובי-הסופרים – הרי נמצא מדקדק חשוב, שמצא שגיאות כאלו גם בשיריו של ביאליק וגם בספוריו של פרישמן! – צריך לאשר ולפסוק מלחשוב אותן לשגיאות: הן – שגיאות כשכותבים עברית עתיקה, אבל אינן שגיאות כלל כשכותבים עברית חדשה. צריך לפסוק מלהפחיד אותנו תמיד, שכותבים אנו בשבועשים מפני שבפסוק פלוני או במשנה פלונית או במדרש פלוני כתוב לא כך. הרי אם נהא עקביים בנידון זה, עוד נבוא לידי מסקנה, שאין לעברית החדשה זכות-הקיום כלל, כמו שהיה טוען ג'דיקי תמיד: היא נומלת מלות מקראיות ומוציאה אותן מידי פשטן בתנ"ך. על זה אנו משיבים: המוכנים של המלות העתיקות מתפתחים ומשתנים בעל-כרחם. כלום, שולחן' כיום הוא ה, שולחן' של התנ"ך? – הרי לבידואים – וארמי אובד – אבי – אין שולחנות במובן שלנו כלל, וה, שולחן' שלהם אינו אלא עור של בהמה או של חיה, שהפשיטו אותו – שולחן' בתלמוד² – ופשטו על גבי קרקע – ועליו היו אוכלים. ובכן אנו משבשים אף את המלה המקראית, שולחן' כשאנו משתמשים בה לסימנו של השולחן שלנו. – ודאי, רגלי' הוא בתנ"ך שם-תואר או אף שם-עצם ולא תואר-הפועל; אבל, אם במשך מאה וחמישים שנה השתמשו סופרינו במלת, רגלי' לשם תואר-הפועל, אין לבוא על שימוש מחודש זה בטענות מן המקרא.

והרי דוגמה: במקרא, חמור' הוא זכר והנקבה שלו היא, אתון'. ואולם בתלמוד לא רק יש: הלכה חמורך, מרפון!³, אלא אף כמה פעמים, חמורה' במקום, אתון'.⁴ נשתנו המלות ונתחלפו השימושים.

(1) עיין על זה: M. H. Segal, o. C., pp. 182–184.

(2) עיין, למשל, מכשירין, ה', ו'; שבת, מ"ט ע"ב.

(3) סנהדרין, ל"ג ע"א, ועוד. והשווה: חמור שילדה' (תוספתא, כלאים, ה', ג').

(4) עיין תוספתא שם, ה', ה'; ירושלמי, ברכות, פ"ח, ה"ו; ויקרא רבה, פס"ו.

ודאי, יש שימושים משובשים בעברית שלנו כיום, שבאים מתוך בערות ואי-ידיעה, ועד כמה שאפשר לעקור שבושים כאלה – צריך לעקורם; אני עצמי עסקתי הרבה בעקירתם של „שבושים שנשתרשו“¹. ואולם אין לתלוש את החיטים ביחד עם הזונים. יש דברים, שהולכים ומתחדשים בעברית מתוך צרכים לשוניים פנימיים, ואם אותם נעקור – לא יגדל בלשוננו לעולם שום שינוי, שיש בו משום התפתחות והתקדמות, ולשוננו תהא עומדת תמיד על מקום אחד.

ודאי, צריך להזהר מברבריסמים. אם הנשים הפשוטות בארץ-ישראל אומרות: „הי'ד עושה לי מות“ (מז'ארגון: „ער מאכט מיר דעם טויד“) או, נעשה חושך לי בעינים“ (כמקום „חשכו עיני“ – מרוסית: *Мнѣ потем*), *(нѣло въ глазахъ)*, צריך להרחם בז'ארגוניזציה או רוספיקאציה של הלשון העברית ממין זה, כמו שצריך להרחם בגרמניזציה, אנגליזציה או ערביזציה. אבל לא כל ברבריסמוס מסוכן הוא וראוי לעקרו מן השורש. ברבריסמים במספר מצומצם הכרחיים הם: מעולם לא נתפתחה שום לשון בלא השפעה, מודעת ושלא מודעת, מצד לשון אחרת. זוכרני: לפני שלשים וחמש שנים כתבתי בפעם הראשונה „שאלה בוערת“ – והתנפלו עלי מכל צד: הכיצד? גרמניסמוס גם: *Eine brennende Frage!* – ועכשיו – מי אינו משתמש ב„ברבריסמוס גם“ זה בעברית? – ולא עוד, אלא שהמשתמשים ב„שאלה בוערת“ שוב אינם מרגישים, שביטוי זה נחשב בזמן מן הזמנים לביטוי לא-עברי.

ודאי, „הודות ל–“ ו„למרות“ הם ביטויים מושפעים מגרמנית: *dank* ו-*trotz*; אבל, אם במשך מאה שנה השתמשו סופרינו בביטויים אלה, שוב אין רשות לפסול אותם כיום: אם לא כן, נצטרך לפסול גם עשרות ביטויים מן המשנה, שהושפעו מן הלשון הארמית.

הברבריסמים מזיקים אך כשהם מתרבים ביותר ובלא צורך גמור. זולת זה הם מועילים, והעיקר – אי-אפשר זולתם. לומנוסוב הרוסי יצר מלות רוסיות מעין אלו: *пред-об-jectum*, *пред-met-ob-jectum* (מן *metать* – זרק – *метъ*), *на-in-сѣкомое-in-sectum* (מן *сѣчь* – חתוך – *сѣкомое*), ומתרגמת רוסית בורה *(Хвостова)* חידשה על-פי המלה הגרמנית *umgänglich* את המלה הרוסית המשובשת *обыденный*. ומי כיום ברוסיה אינו משתמש במלות „רוסיות מהורות“ אלו?²

(1) עיין למשל, „שפתנו“, ברלין תרפ"ג, II, 92–95; השלח, כרך ל"ב, עמ' 95–96, 191–192.

(2) קלזנר, מרחיבי-השפה ומתנגדיהם (השלח, כרך א', עמ' 533–540).

לגרמנים יש מלה *gewandt*, שהיא שאולה מן הצרפתית *versé* והביטוי הגרמני ה"טהור": *Bekantschaft machen* אינו אלא תרגום מן הביטוי הצרפתי ה"טהור": *faire la connaissance*, וזה מצדו אינו אלא תרגום מן הביטוי האנגלי: *make acquaintance*, – ואתה צא ותכרע, מהו ברבריסמוס ומה אינו ברבריסמוס!¹

ואין כוונתי כלל וכלל להשכיח את הלשון של התנ"ך, המשנה והתיבונים ואת הביטויים העבריים המיוחדים שבהם. תמיד נלמד לבנינו בבתי הספר תנ"ך ומשנה ומדרש ותמיד תהא השפעה מרובה על לשוננו ביחוד מצדן של שתי השלכות הראשונות של הלשון העברית, המקראית והמשנתית, שבזמן שהונחו עדיין היתה הלשון העברית מדוברת בישראל. ושירים וענינים דתיים נכתוב תמיד בלשון קרובה לזו של כתבי-הקודש ולזו של התלמוד – לשונה של השירה ולשונה של הדת שלנו. השירה והאמונה מחבבות את הארכאיסמים בכל הלשונות; ובלשון העברית, הפיוטית והדתית מעיקרה, לא כל שכן? – ואולם בפרוזה פשוטה ראוי גם לנו להתקרב ללשון המדוברת, כמו שמתקרבות הלשונות הלועזיות, ויהא אפילו במדה פחותה מהן. אף בהן יש הבדל בין לשון-השוק ובין לשון-הספרות; אבל הבדל אינו תהום. ובספרותנו כיום יש לא הבדל בין זו לזו, אלא תהום ממש. תהום זו צריך לגשר עלי-די קירוב הלשון הספרותית בפרוזה הרבה, אבל גם בשירה יותר ויותר – ללשון המדוברת, שסוף-סוף היא הלשון החיה, שהשוק אך משבש אותה.

היו ימים, שאם רצו לכתוב עברית קלה בשביל בני-הנעורים, היו כותבים בלשון-המקרא: הרי הלשון העברית היתה ידועה עוד לפני שלשים שנה לא מן הדבור, אלא מן הלימוד בלבד, – וקודם-כל למדו הילדים תנ"ך. עכשיו נשתנה הדבר: מי שכותב לילדים בלשון-התנ"ך מכביד עליהם את ההבנה ולא מקל אותה: ילדינו בארץ מדברים עברית חדשה מילדותם ואת לשון-המקרא הם לומדים מתוך הספר, באופן שאינם מכירים אותה אלא לאחר שנעשו בני שלש-עשרה וארבע-עשרה. על-כן חטא הוא הדבר, שכמה וכמה מן הספרים המיועדים לבני-הנעורים שלנו ביחוד כתובים הם בלשון-התנ"ך מעיקרה, אפילו אם הם משתמשים בהם מזמן לזמן גם בלשון-המשנה: לשון מעורבת זו מתה היא בשבילים בהשתוות ללשון החיה של זמננו, וכשהם קוראים בספר כתוב בלשון זו, – ועוד בלשון "מדוקדקת" ו"משופרת" ביותר, – הרי זה מכביד עליהם את

(1) עיין על זה גם-כן: י. קלוזנר, האנארכיה הלשונית, השלח, כרך מ"ג, עמ' 386-387.

ההבנה, ועל כל פנים אינם טועמים בספר כזה את המעם של הלשון החיה, שהיא, ורק היא, לשון-חיהם ולשון-נשמתם.

וכך היא כל הספרות שלנו, ואפילו העתונות. אף העתונים העבריים, שמצד אחד התירו לעצמם ברבריסמים מיותרים ומשונים הרבה, עדיין הם כורכים את העברית הבכלמית ואת העברית המשנתית-המדרשית ועושים מהן מין בלילה משונה. הרי דוגמה: העברית החדשה, כלשון-המשנה, שהיא קרובה לה מלשון-המקרא כמעט בכל דבר – אינה אוהבת את הסמיכות. במקום, שבאה בו סמיכות בעברית חדשה, הרי זו באה לשם צירוף של שתי מלות למלה אחת („בית-הספר“, „בעל-הבית“, „רשות-הרבים“) דוגמת הקישור המהודק של שתי מלות גרמניות: Nachtruhe, שקודם לסינג אף היו כותבים אותן כשתי מלות מיוחדות ועל-ידי הצירוף נעשו לאחת. כשאין הכוונה לצירוף כזה באה בעברית חדשה המלה „של“, כמו במשנה: „חבית של זהב“, „סדין של בוץ“, „ירק של תרומה“, ועוד¹. והרי כבר הגיעו אף בעל-המשנה לידי כך, שהשתמשו בשתי מלות „של“ בבת אחת: „חמור של ריחים של יד“². – ואולם בימינו ולעינינו עדיין כותבים בעתונים עבריים: „קאנצלר האוניברסיטה העברית“, „אספורט מכבי פתח-תקוה“, „עתון פועלי ארץ-ישראל“, „עתון התאחדות האכרים“ – כמו בימי של מישע מלך-מואב ממש! – ואף בדבור עומדים מורים וסופרים „על המשמר“ להגן על העברית העתיקה דוקה. אם הילד אומר, הם ושלום, „אבא שלי“ ולא „אבי“, „הספר שלי“ ולא „ספרי“ – משתקים אותו, בעוד שבאמת המהלך של ההתפתחות בלשון העברית דורש לבטל את הסמיכות ואת הכנויים ולהפטר על-ידי כך מן הקושי של השתנות הניקוד על-ידיהם: דָּבָר – דְּבַר, סֶפֶר – סְפָרִי, מִלֶּךָ – מִלְכִּי, צֶדֶק – צִדְקִי, ועוד. וכמו-כן דורשת התפתחותה של הלשון העברית החיה לבטל את כנויי-הפועל (כמו את המקור עם בכל"ם, שכבר בימלה לשון-המשנה) ולהפטר על-ידי כך מצורות נושנות וקשות מעין: „שְׁמַרְתָּו“, „וּמְרַמְמָתוּ“, וכיוצא באלו³.

את דקדוקי של הניקוד העברי הקשה, שהוא ממלא חלק הגון מכל ספר-דקדוק עברי ושאינו עכשיו שום אדם נזהר ברוב הדינים שלו זולת המשוררים, יש להעמיד על המינימום ההכרחי.

(1) עיין: M. H. Segal, o. c., pp. 186–191; מ. ז. סגל, לחקר הלשון, III: ההרכבה (השלח, כרך מ"ו, עמ' 177–185).

(2) זבים, ד', ב'.

(3) על הקלות אלו וכדומה לאלו העיר בצדק א. ש. וואלרשטיין במאמרו המענין: „שנויי לשון“ (שבילי-החנוך, ניריורק, סיון תרפ"ה, שנה ד', עמ' קל"ט–קמ"ה).

ראוי לבטל את הצורה בה'א ובי'וד שבבינוני-פועל בקל, בפיעל ובהפעיל: "יוצאת" ולא "יוצאה", "משפרת" ולא "משפרה", מפרדת" ולא "מפרידה". ולעולם אין לכתוב, מרגש" במקום "מרגש", שחרי אף בתנ"ך כבר יש צורה מאוחרת זו: "מודבק מלקוחי"¹.

וכמורכב ראוי לבטל את היוצאים מן הכלל בלא שיעור, שיש בלשוננו. יוצאים מן הכלל יש, אמנם, בכל לשון ולשון; אבל אלה הם יוצאים מן הכלל באמת. לא כן בעברית. כל ניקוד משונה שבתנ"ך וכל צורה משונה ומקריית שבו – מיד הם נעשים יוצאים מן הכלל. למשל: אם במקרה יש בתנ"ך היחיד, מוֹלֵג' והרבים, מוֹלְגוֹת' (ודאי, ממלה אחרת, מוֹלְגָה'), אסור לומר בעברית: "מוֹלְגִים" או "מוֹלְגוֹת", אלא צריך לומר: "מוֹלְגִי", ברבים, מוֹלְגוֹת'. אם יש ביחיד, רגש', חליצה לנו לומר, כר', יהודה הלווי², ברבים, רגשים', אלא, רגשות' דוקה, מפני שבמקרה יש בתנ"ך: מרגשת פועל-אין³, ורק בסמיכות יש לכתוב, "ברגשי-כבוד". אם יש, פְּתוֹנֹת' ביחיד וברבים, פְּתָנוֹת', אסור לנו לבנות מספר-רבים פשוט: פְּתָנוֹת', אלא בעל-כרחנו נכתוב במספר-רבות, פְּתָנוֹת' ובסמיכות פְּתָנוֹת', ובכנויים – בכנויים אין איש יודע, אם יש לומר: פְּתָנוֹת' או פְּתָנוֹת', זאת המדקדקים המושבעים, – והספרות והדבור מתמלאים, שגיאות גסות, והמדקדק המבקר בא וצווח (מובן, כרוכיא) – אף על פי שברובנו אין אנו יודעים בדורנו מה זו, כרוכיא" כמו שלא ידעו בדור-המליצים מה זה, זרויף'). שחכל בורים וחכל עמי-הארץ, והראיה – שמצא שגיאות, דקדוק גם בכתביהם של ביאליק ופרישמן.

כל זה צריך לפסוק. צריך שלשוננו תהא לשון ממש ולא תערוכה של חיקויים מוצלחים ובלתי-מוצלחים לקדמונים. צריך שנדבר ונכתוב כבני-חורים בלשונם ולא כמשועבדים בה לישעיהו ולר' יהודה הנשיא. אין זאת אומרת⁴, שיש לבטל את הדקדוק ולכתוב ככל מה שמדברת עברית אשה תגרנית בשוק או ככל מה שכותב עברית עתונאי קל-דעת; אבל צריך לחסור את הכבלים היתרים – הצורות, המלות והביטויים הארכאיס-מיים – מעל רגליהם של המדברים והכותבים עברית, ואם לא – לא תחיה לשוננו חיים שלמים לעולם! אם לא – לא תהא לעולם לשון אחדותית, אלא תשאר לעולמים, שפה בלולה – בלולה במקרא, בלולה במשנה, בלולה בתיבונות. וזו אינה לשון, אלא מעשה-לחמים לשוני.

(1) תהלים, כ"ב, מ"ו.

(2) ר' יהודה הלוי, שירים, הוצאת הרכבי, ווארשה תרנ"ג, I, 28.

(3) תהלים, ס"ד, ג'.

(4) אף על ביווי זה יצא עזר – המדקדק מר ש. קאנטורוביץ, דקדוק השפה העברית, II, 58.

צריך שיפארא כיום דקדוק ש' הלשון העברית החיה, שלא
 יהא בו מקום לצורות מקראיות (תְּתַפְקְדוּ), משנתיות (נומית') או
 תיבניות (מְפִלְתִי), ששוב אין אנו כיום משתמשים בהן, ולעומת זה
 יהא בו מקום לכל הצורות הדקדוקיות החדשות, שרמזתי עדיהן למעלה –
 ותהיינה אפילו מועטות: מנביטה קטנה צומח אילן גדול, ואם היא לא
 תחיה, אף אילן לא יהא לעולם. – וצריך שיפארא מלון ש' העברית
 החדשה, שבו יהא מקום רק למלות, שאנו משתמשים בהן כיום,
 מקראיות, משנתיות, תיבניות ואפילו זרות (אפיטרופוס, פילוסופיה,
 אבטונומיה, מאנדאט, וכיוצא באלו, שהוצאו בכוונה ממלוננו הגדול ש'
 בן-יהודה); ולעומת זה לא יהא בו מקום אפילו למלה מן התנ"ך,
 שיצאה מן השימוש החי בימינו, מעין: "מִקְחָה", "מִתִּים", "צִפִּים", "זְרוּף",
 "רוטפּש", "שי", ועוד, או למלה תלמודית, שאין בה צורך כיום, מעין
 "אזמית", "גדומה", "מטרפסא", "טרסקל", "דלקמן" (להלן), "איפופדין",
 "זעטוט", קמחא דפסחא (מעות-חיים), "אונקלי", "לאלתר", וכיוצא בהן
 מלות ארכאיסטיות, שיש בהן צורך רק בשעת הלימוד ש' תנ"ך וש'
 התלמוד, אבל אין הן צריכות כלום ואין הן משמשות כלום בדבור
 ובספרות העבריים של עכשיו¹. – ודאי, יש צורך לחבר דקדוק מקראי
 ודקדוק משנתי, ואפשר, אפילו דקדוק תיבוני מיוחדים – או מאוחדים
 שלשתם ביחד – לשם הכרתו של האופי המיוחד ש' כל תקופה לשונית
 עברית ולשם לימוד התנ"ך, התלמוד והספרות של ימיהבינים; זהו
 ענין גדול בשביל המדע האקדמי, בשביל חוקרי-הלשון של האוניברסיטה
 העברית ומחוצה לה. ודאי, מלוננו ש' בן-יהודה, שכולל – או משתדל
 לכלול – את כל המלות ש' הלשון העברית בכל תקופותיה ולכל שכבותיה,
 הוא דבר גדול ונצרך, ואקדימיה לשונית או המחלקה ש' הלשון העברית,
 שהיא עתידה להוצר על-יד האוניברסיטה העברית, צריכה להרחיבו
 ולהשלימו, להכניס לתוכו את כל המלות, שגמשו בזמן מן הזמנים בספרות
 העברית במשך אלפי שנות-קיומה, – אף את המלות הארמיות, היווניות
 והרומיות, הערביות והאירופיות – עד כמה שנתאזרחו בספרות העברית בת
 אלפיהשנים. ואולם לצרכיהן ש' הלשון החיה והספרות החיה, לצרכיו
 ש' השימוש החיוני, יש צורך חיוני בדקדוק קצר וחדש ובמלון חדש וקצר,
 שיתנו לנו אך ורק מה שיש בו רוח-חיים כיום ומה שיכול להיות כעין

(1) בדקדוק קצר של העברית החדשה ובמלון קצר של העברית החדשה אני עסוק

עכשיו, ואם ירשו לי הבריאות והפנאי, אוכה לסימס בקרוב.

תחנה אחרונה, לפי שעה, בדרך התפתחותה של העברית החדשה, תחנה, שממנה תצעד לשוננו קדימה בלא הפסק.
אני יכול לסיים את דברי במה שסיימתי את ההקדמה לחלק השני של ספרי „יוצרים ובונים“:
„יורשים אנו צריכים ורוצים להיות לאבותינו, אבל לא קברים להם“.

ירושלים-תלפיות, ח' סיון תרפ"ט.

חקירות בלשון

יַעֲקֹב זְלוֹטִינְיִק

בְּנִין פֶּעַל

I

בזמן האחרון כבר התפשטה הדעה בקרב כל המדקדים, כי בִּנְיָן פֶּעַל מוֹרָה על חֹזק הפעלה – על האינטנסביות – והוא מתאים בְּכָל לבִּנְיָן פֶּעַל (לִל). בְּתִשְׁדִּיד – או הסמן המורה על הכפלת עין הפעל. כל הדקדוקים הערביים רגילים להביא לדגמה את הפעל "פֶּסַר" בהדגשת עין הפעל, ואת הפעל "פֶּסַר" בלי הדגשת עין הפעל המורה על שבירה פשוטה. לדעת המדקדים האחרונים מתאים הפעל "שֶׁבַר" הקל להפעל הערבי הקל "פֶּסַר" (كس), והפעל הדגוש "שֶׁבַר" מתאים לפעל הדגוש "פֶּסַר" בתשדיד של עין הפעל. ולפיכך, צריך "שֶׁבַר" להורות כמו בערבית על נפּוֹץ לרסיסים, אבל "שֶׁבַר" צריך להורות על שבירה פשוטה. כל גדולי המדקדים כְּבִרְזֶקְלֶמֶן וְכַבְּאוּאָר לא טרחו כלל לעיין במקרא וּלְבָדֵק, אם נמצא אפילו פעם אחת, כי "שֶׁבַר" מורה על שְׁבוּר לרסיסים, ובכל זאת מביאים כל המדקדים לדגמה רק את הפֶּעַל "שֶׁבַר", כי הוא מורה על חֹזק הפעלה ועל השְׁבוּר לרסיסים, וכל מדקדק ומדקדק מעתיק את הדוגמה הזאת, כמו שכתבו המדקדים הקודמים לו על פי שגרת הדקדוקים הערביים. שד"ל הגדול כבר אמר: "כי רוב הבחורים החפצים להשלים ידיעתם בחכמת לה"ק פונים לספרי זרים ובילדי נכרים יספיקו, ושותים בצמא את דבריהם. והולכים ומתרחקים יום יום מהבנת לשון הקדש, וטועים אחרי הלשון הערבית, שחכמי האומות מימי Schultens עד היום טועים אחריה, ואין קץ לכל הפרושים המקולקלים שבחורי ישראל מחדשים בספרי הקדש אחר שלמדו מעט בלשון ערבית, ואחר שלמדו מן Gesenius וְחֻבְרִי, שלשון ישמעאל לשון הקדש" (באגרת שד"ל בסוף ספר "מעשי אפוד" הוצאת פרידלנדר עמוד 212).

לשון המשנה הוא בלי ספק המשך מלשון המקרא, ובלשון המשנה אין

בנין פֿעל מורה כלל על חזק הפעלה, ואין שְׁבֵר מורה בה על הנפוך לרסיסים, כמו שנאמר: "ונעץ בהן מסמר ושיברן" (ב"ק צ"ח:). נוסחא זו נמצאת בכל הדפוסים וגם בתלמוד כתב-יד ולפיכך אין לחשבה למשובשת. מובן, שאי אפשר כלל לשְׁבֵר תיבה לרסיסים על ידי נעיצת מסמר. להפך, משמע ו"שיברן" הוא אפילו, אם לא נתפרדו עוד השברים, והוא מראה אפוא על שבירה שאיננה שלמה, וזהו ההפך מדעת כל המדקדקים, המביאים את שְׁבֵר לדוגמה, כמו שבערבית מביאים לדוגמה את פֶּסֶר להורות על חזק הפעלה. גדולה מזו: גם הפעל הקל שְׁבֵר מורה לפעמים על שבירה לרסיסים, כמו שכתוב:

וְשִׁבְרָה כְּשֶׁבֶר נָבַל יוֹצְרִים כְּתוּת לֹא יַחְמִל, וְלֹא יִמָּצֵא בִּמְכַתָּתוֹ
חֹרֵשׁ לַחֲתוּת אֵשׁ מִקְּדוֹד וּלְחֹשֶׁף מִים מִגִּבָּא.

(ישעיהו 5—יא)

במקרא מורה "שְׁבֵר" בבנין פעל על לא חזק הפעלה והשְׁבִיר לרסיסים, למשל: ויך את האיל וישְׁבֵר את שתי קרניו (דניאל ח—ז); שני רשעים שְׁבִרְתָּ (תהלים ג—ח), ועוד כאלה ישנם בבנין פֿעל גם במקרא וגם במשנה, שאינם מורים על חזק הפעלה.

אמנם נמצא גם "שְׁבֵר וְהִדֵּק" (דה"ב לד—ד), אבל מהוספת "והדק" מוכח, להפך, כי "שְׁבֵר" סתם הוא גם אם לא הִדֵּק. בכלל, אי אפשר להביא ראיה מהוספת מלה על מלה הקודמת, כי היא מורה על חזק הפעלה; הנוכל, אפוא, לחשב כי "לקח" מורה על חזק הפעלה, על הלקיחה ביד חזקה, מפני שנמצא: "ואם לא — ולקחתי בחזקה" (שא ב—ט) להפך, מהוספת מלה מיוחדת לצרך החזוק של הפעל מוכח, כי לא היתה להם נטיה מיוחדת לחזק הפעלה. כך, למשל, נמצא: "וַיִּצְעַק צַעֲקָה גְדוֹלָה וּמְרָה" (בראשית כז—לד) ולא נאמר כלל: "וַיִּצְעַק צַעֲקָה גְדוֹלָה", כמו שנאמר במקום אחר: "והוא מצעק: אבי, אבי רכב ישראל ופרשיו" (מלכים ב, ב—יב); "והוא לחץ את ישראל בחזקה" (שופטים ד—ג) ויריבון אתו בחזקה (שם ח—א). מתוספת "בחזקה" מוכח, כי לא היו להם נטיה מיוחדת או בנין מיוחד, להורות על חזק הפעלה. ובאמת, בשפה הסורסית של היהודים הקורדים מארץ בבל אין בנין מיוחד להורות על חזק-הפעלה והמה מביעים את משמע חזק הפעלה על ידי תוספת מלה מיוחדת.

והנה רוח לשון סורסי קרוב הוא יותר לרוח לשון המשנה והגמרא, וכבר נאמר גם בתלמוד:

אל יהי לשון סורסי קל בעיניך שבתורה בנביאים ובכתובים
הקב"ה חלק לו כבוד.

(בר' ע"ה)

את הדבר הזה כבר הפיר שד"ל הכותב:

יסוד היסודות בחכמת לשון הקדש הוא כי העברית והארמית לשון אחת היו מתחלה, ולשון ארמית נשארה (ברכה אם לא בכלה) כמו שהיתה ולשון העברים קבלה מעט, מעט קצת שנויים ומוזה נמשך, כי דברים רבים נמצאים בלשון הקדש, אשר סבתם בלתי נמצאת בלשון הקדש עצמה, אף לא בלשון ישמעאל וכוש. אבל היא נמצאת בלשון ארמית.

(מכתב שד"ץ ב' מעשי אפור" הוצאת פרידלנדר עמוד 212)

מצד זה, באמת, יש להעדיף את לשון-סורסי של הקורדים לחקר דקדוק שפת-עבר, ואין לבוז לו כלל וכלל מפני עניות דובריו. להפך, הבו גלגל להם, שהם שמרו עד עתה את ירושת אבותיהם, וקנימו את התורה מעני ומחסר כל. כל ימות השבוע הולך היהודי הקורדי כפוף תחת גטל ספלי, ובשבת הוא בא אל בית המדרש ומדבר בו עברית ושומע את תורת-החכם.

גם מבנין פעל אפשר להביא דוגמאות, להורות, כי אין הפעל מורה על חזק הפעלה. למשל: "כי ממנה לקחת" (בראשית ג – ט); וכן "לעבד את האדמה אשר לקח משם (שם ג – כד). וכן: כי מאיש לקחה זאת (שם ב – כג). בכל אלה אין אפילו אבק חזק-הפעלה – והלא הפעל הוא תולדת הפעל. אמנם החוקרים פרוץ וברוקלמן סוברים, כי הפעל הוא תולדת בנין תקל, אבל אין ראיותיהם נצחות כלל וכלל, והדגש מעיד, כי איננו שייך לבנין הקל. הנה בנין הקל של "עשה" מצוי מאד במקרא ובמשנה, מצוי מאד בנין נפעל שלו. אבל הפעל מבנין זה נמצא רק שתי פעמים בתנ"ך (יחזקאל כג – ג, ח) והפעל נמצא רק פעם אחת במקרא: "אשר עשיתי בסתר" (תהלים קלט טו). ואלו היה עשה תולדת בנין הקל, ראוי היה להמצא אלפי פעמים במקרא, כמו בנין נפעל הנמצא פעמים רבות מאד במקרא ובמשנה. מזה מוכח כי הבנינים הדגושים הם בני משפחה אחת ויש להם משמע משותף, שהדגש מורה עליו.

הבנין הקל מורה לפעמים במקרא דוקא על חזק הפעלה, בשעה שהבנין הכבד מורה, לפעמים, להפך על רפיון הפעלה, למשל: "שכרו ולא יין נעו ולא שכר" (ישעיהו); תשכרי ותתערי (תקיא) (איכה ז – כא). כל אלה מורים על שכרות כזו, שהאדם מתנווד וגם מקיא. אבל על חנה העומדת על רגליה ומתפללת נאמר: עד מתי תשתכרין? הסירי יינג מעליך (שמואל א – א, יד) וכן נאמר על נח שהתגלה מתוך שכרותו: "וישת מן היין וישכר". (בראשית ט – כא) ולא נאמר: וישתכר. כך נמצא דוקא בבנינים הדגושים: "והתהלך בחוץ על משענתו" (שמות כא – יט); וַיִּהְיֶה אֵת (מלכים א, כב – כז) מהלכות עקב בצד גדלי. אבל אין להביא ראיה מאלה כי הנם לרפיון הפעלה מפני שנמצא גם: "מהלכין דרך קצרה ובמהירות" (ב"ר י – ז) כמו כן נמצא: שניהם רצים; שניהם מהלכים ושניהם ממשמשי (תוספתא ב"ק ב)

ומוכח מזה כי הלוח הוא סתם ולא דוקא לאט. כך גם בארמית של היהודים הקורדים יש מלה מיוחדת על הליכה לאט, בלי מטרה, כדרך המקטיל: "מפסע", ואין בה כל נטיה לזה שתורה על ההקטנה של הפעל. בכלל יש פעלים כאלה הבאים בקל ובפעל, ולא יתכן כלל מצד ההגיון לפרש, כי הפעל מורה בהם על חזק-הפעלה, למשל: עָכַח – עָכָה איך שוכחים בחזקה?... הלא נמצא בלשון משנה: "כל המשכח דבר מתלמודו" (יומא לח); "משכח תלמודו (גדרים כד); ותלמודו משתכח (קדושין לג). ואין לאמר, כי עָכָה הוא שלא יוסיף להזכר שוב, כי הלא נמצא זה גם בבנין הקל: למה לנצח תשָׁכַחנו? (איכה ה – כ).

בקצור, אין שום מקום בלשון המקרא ובלשון המשנה שנוכל להוכיח ממנו, כי הבנין הכבד מורה על חזק הפעלה. ענין "חזק הפעלה" שייך לסוג החדושים מעין: "התנועה הקלה" (חדושו של הר"ה) הַשָּׂאָה הַפּוֹסֵם (חדושו של גזניס) וחלוק התנועות לחמש גדולות וחמש קטנות (חדושו של רבי יוסף קמחי אבי הרד"ק). לכל אלה אין כל יסוד, והנם רק יצורי-הסלפול.

II

דבברי כל המדקדים הראשונים: רבינו סעדיה גאון, דונש מנחם, רבי יהודה חיוג, רבי יונה אבן גנאח, הראב"ע אין כל רמז שבנין פעל מורה על חזק הפעלה. כנראה, התעה את המדקדים האחרונים רק השם "הבנין הכבד", ודמו, כי בנין זה נקרא כך על שם כבדות הפעלה וחזקה, בשעה שבאמת נקרא "כבד" רק מפני שיש לו דגש חזק לעמת הבנין הקל שאין לו דגש ולא אות נוספת, כמו בבנין הפעיל. רבי יהודה חיוג היה הראשון, שחלק את הבנינים לקלים וכבדים רק בגלל הדגש והאותיות הנוספות, ומלבד בנין פֻּעַל שנקרא בנין הקל, קרא חיוג את כל שאר הבנינים בשם בנינים כבדים, וכן מכנה הראב"ע תמיד את "בנין הפעיל" בשם: "הבנין הכבד הנוסף", על שם הוספת הא הבנין, וככה כותב רבי יהודה חיוג:

וחלקתי פעלים על קל וכבד, וקראתי קל שהוא על בנין פֻּעַלְתִּי; כי הוא הקל שבבנינים, והכבד – שהוא משונה מבנין פֻּעַלְתִּי, כמו הפֻּעַלְתִּי או פֻּעַלְתִּי ואחרים בהבנינים ואמרתי בפֻּעַלְתִּי שהוא קל בבנינים, להפלת הנוח הנעלם ממנו בעתיד

(ספר אותיות הנוח תרגום הראב"ע הוצאת דוכס עמור 14)

ספרי חיוג שהיו כתובים ערבית לפניו לא היו מצויים ביותר, לפיכך נשכח באחרית הימים הטעם הנכון של קריאת השם קל, כבד, ודמו כי נקראים הם כך על שם רפיון הפעלה או חֲזָקָה, והמדקדק הגדול הר"ה כותב:

גם נקרא בנין הקל, לפי שהוא מורה לפעמים על

קלות הפעלה

(צהר התיבה תיבת הפעלים א)

ועל בנין פֻעַל כותב הרז"ה:

"והוראתו להפלת הענין וחזק הפעלה לכן קראוהו בנין הכבד"

(שם)

"והמדקדקים הראשונים קראוהו בנין הכבד סתם לפי שהוראת

"בנין זה הוא להפלת הענין וכבדות הפעלה."

(שם ז)

ועל בנין הפעיל כותב הרז"ה:

"בנין הפעיל. המדקדקים הראשונים קראוהו "בנין הכבד

"הנוסף" לפי שיש בו תוספת ויתרון הפעלה, כי כח בנין

זה גדול מכח בנין פֻעַל, הנקרא בנין הכבד סתם."

(שם אות ט)

הנה רואים אנו עד כמה נתבלבלו המדקדקים האחרונים על ידי המִנְחָם שהמציא רבי יהודה חיוג, ומתוך זה שִׁיכו לבנין פֻעַל ולבנין הפעיל דברים שאינם שיכים להם כלל וכלל; מפני שספרי חיוג היו נעלמים מהם, ולא ידעו כלל את הטעם הנכון של קריאת השמות האלה, ודמו כי הקל הוא לפעלה קלה, והפֻעַל הוא לפעלה כבדה. ודבר זה גרם לערבוביה נוראה בדקדוק. עתה יודע כל תלמיד, כי בנין פֻעַל מורה על חזק-הפעלה, ותכף יענה ויאמר לך, כי "שבר" הוא שבירה פשוטה, אבל "שֶׁבַר" הוא לרסיסים...

את ענין חזק הפעלה אין אנו מוצאים בספרי המדקדקים הראשונים והנהו המצאת המדקדקים האחרונים, ושבוש זה שאין לו יסוד, הולך ומתפשט יותר ויותר, וכל ספרי הדקדוק מביאים ראיה ודוגמה מן "שֶׁבַר", המורה על שבירה לרסיסים, בשעה שבאמת יכל הפעל שֶׁבַר להורות, כמו הבנין הקל, על כל מיני שבירה וגם על רסיסים וגם לא על רסיסים כי אם גם על פעלה פשוטה.

עתה ראוי לנו לבדק ולמצא, מי היה המדקדק הראשון ש"המציא" את חזק הפעלה לבנין פֻעַל, דבר שלא עלה קודם על דעת איש מן המדקדקים הגדולים. שפרשו את הבנינים לא על פי משמעם, כי אם על פי צורתם, כמו שִׁקְנָה אותם המדקדק רבי יהודה חיוג, שהיה הראשון שחלק את הבנינים לקלים וכבדים רק על פי צורתם, ולא על פי משמעם. רבי יוסף קמחי אבי הרד"ק כותב:

"בנין פֻעַל – בנין חֲזָק, בכל בנינו דגוש העין."

(ספר הזכרון לרבי יוסף קמחי הוצאח באכער עמוד 133)

בדברים האלה אולי יש רמז לחזק הפעלה, אבל קרוב יותר, שהוא קורא אותו

”בנין חזק” על שם הדגש החזק, להבדילו מבנין הפעיל הנקרא גם כן בנין כבד. הראשון שחדש, כי הפעל מורה על חזק הפעולה היה הרד”ק. כי לפניו לא הזכיר איש את ענין חזק-הפעולה וכך כותב הרד”ק:

”ואם ימצא פועל יוצא בקל או בדגוש, או בנוסף והם יוצאים לפעלה אחת – הדגוש או הנוסף מורים על רב הפעלה: ”הנני גורש מפניך” מן הקל (שמות לד); ”לא אגרשנו מפניך” (שמות כג – כט) מן הכבד. וכן הדומים לו ובמקומות מועטים ימצאו בנין פועל ובנין הפעיל עומדים. וכשהם עומדים באים לחזק הפעלה, לפיכך באו בזה הבנין. וזהו ההפרש בין בנין הקל עומד ובין בנין פועל או הפעיל עומד: ושער שחור צמח בו” – שהוא עומד מן הקל. וכן: שערך צמח (יחזקאל טז –) מן הדגש עומד, אלא שזה מורה על רב הצמיחה ועל מהירותה. לפיכך נשתמשו בו בבנין הדגש. וכן אדמו עצם מפנינים (איכה ד) קל עומד. וכן יאדימו כתולע (ישעיהו א) הפעיל עומד או שזה יותר אדום.”

(מכילת הוצאת רוסנברג דף כ)

דברי הרד”ק האלה אינם מתאימים כלל וכלל ללשון המשנה; מפני שבלשון המשנה מורה ההפעיל על התחדשות התאר ולא על חזק התאר, למשל: קטן והגדיל – שנהיה לגדול – בא למצב של איש גדול. וכן ”כל זמן שפני המזרח מאדימין” – ”הכסיף התחתון” (שבת לד). הרד”ק סובר, כי צמח הוא למהירות הפעלה, אבל הלא זה נמצא גם בקל, למשל: ”וארכתך מהרה תצמח” (ישעיהו נח – ט) ולהפך נמצא: ”עד אשר יצמח זקנכם” ופה אין כל מקום למהירות, וכי מאין ידע שיצמח מהר? אבל בלשון המשנה מורה צמח לא רק על צמיחה שנשלמה, כי אם גם על מקצת צמיחה והופעת העשב מן הזרע, למשל: ”לוקחין שדה זרועה מן הנכרי בין לפני שצימחה ובין עד שלא צימחה” (תוספתא דמאי א – יב) וכן: ישראל ששכח זרע את הטבל עד שלא צימחה פטור שכבר אבדה (שם יג). הפעל צמח מורה גם על צמיחה מועטה, כמו שפעל שפר מורה בלשון המשנה על שבור מועט: ”ונעץ בהן מסמר ושיברן” (ב”ק צח:).

עד כמה התעזה הכנוי ”הבנין הכבד” את גדולי המדקדקים, נוכל לראות בדוגמה זו: רבי שמואל ארקווילטי היה מגדולי המדקדקים במאה ה”ז, והוא פירש כי ”הלך” מורה על הליכה כמעט במרוצה, ולא שם לב למה שכתוב כבר במקרא: ”ויהלך אט”. ומתוך זה פירש את דברי המדרש: ”הלל הזקן בשעה שהיה נפטר מתלמידיו היה מהלך והולך עמם. אמרו לו תלמידיו רבי, להיכן אתה הולך?

(ויק"ר לג). מתחלה אץ הלל, ללכת הביתה, ולפיכך היה "מהלך", כלומר הולך במרוצה, אבל בראותו, כי לא מן הנמוס הוא לעזוב את תלמידיו, החל ללכת לאט, והיה כבר "הולך", ולא "מהלך במרוצה". ואז שאלו אותו תלמידיו: רבי להיכן אתה הולך? (ספר ערגת הבשם לרבי שמואל ארקווילטי, פרק טו סמן ג) מובן, שאין זה פשוטו של המדרש והעקר חסר פה מתוך הספר, מלבד מה שבכמה מקומות במקרא ובמשנה מורה הַלֵךְ גם על הליכה לאט, למשל: וַיֵּהָלֶךְ אֶט (מלכים א, כא, כז). וכן בהתפעל: והתהלך בחוץ על משענתו (שמות כא – ט). רבי שמואל ארקווילטי מבאר את "מהלך והולך" שבלשון המדרש, ולא שם לב כלל שבלשון המשנה מורה "הַלֵךְ" על הליכה מתונה גם כן, כמו בלשון המקרא, למשל: "שהיו מהלכות עקב בצד גִּדְלִי" (שבת סב) ועוד פעמים רבות מאד נמצא, כי "הַלֵךְ" מורה גם על הליכה במתינות. ובמקרא ובלשון המשנה לא נמצא בשום מקום, כי בנין פִּעַל מורה על אֵינְטֶנְסִיבִּיּוּת הפעלה – על חזק הפעלה, כמו שהכל מדמים. ואם נמצא לפעמים, כי יתכן לבאר על חזק הפעלה, הלא יתכן אז לבאר גם את בנין הקל על חזק הפעלה, מפני שנמצא למשל: "ויצעק צעקה גדולה ומרה", כמו שנתבאר למעלה, והגורם של האינטנסיביות הוא לא עצם הבנין, כי אם הוספת התארים: גדולה ומרה. ואין "הַלֵךְ" מורה על הליכה מתונה, כמו שאין "הולך" מורה על הליכה מתונה בלבד, מפני שנמצא: "מי השלח ההלכים לאט" (ישעיהו ח – ו). כך נהוג גם בלשון היהודים הקורדים מארץ בבל, המדברים בלשון-סורסי, להוסיף מלה מיוחדת לצרך חזק הפעלה או אֵינְטֶנְסִיבִּיּוּתה, ואין להם לצרך זה בנין מיוחד. מטעם זה לא יתכן כלל לפרש, כי "יִשָּׁק" הוא באינטנסיביות בחזקה, ו"יִשָּׁק" הוא פשוט. נחמד מאד הוא, כי בשיר השירים לא נאמר כלל: "יִשָּׁקני מנשיקות פיהו", בשעה שנפש האוהב תערג אל אוהבתו, אבל אצל לבן נאמר: "יִנָּשֶׁק לבניו ולבנותיו" (בראשית לב – א), בשעה שבנותיו אלה העידו על אביהן: "הלא נכריות נחשבנו לו, כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו" (שם לא – טו) וכן נאמר על יוסף: וינשק לכל אחיו (שם מו – טו). בשעה שלא נמנע מלהסתולל בהם. בלשון סורסית של היהודים הקורדים אין בנין מיוחד להוראת "שָׁבַר לרסיסים" והם מביעים את המשמע הזה בהוספת מלה מיוחדת, ממש כמו בעברית, שגם "שָׁבַר" מורה על שבירה לרסיסים, כמו שנמצא: ושברה כשבר נבל יוצרים כתות לא יחמל ולא ימצא במכתתו חרש וכו', כמו שנתבאר למעלה, ולהפך, מורה לפעמים הפִּעַל על שבירה מועטה, למשל: "ונעץ בהן מסמר ושיברן", אע"פ שבדאי לא נבדלו השברים זה מזה על ידי נעיצת המסמר. ואיפה נמצאת פה חזק הפעלה של שָׁבַר, שהכל מביאים לדגמה רק פִּעַל זה, ולא אחר? יש מבדילים בין "הַלֵךְ" ובין "הֵלֵךְ" בלשון המשנה והמקרא כי הֵלֵךְ מסמן הליכה למטרה, אבל הַלֵךְ הוא סתם לשם הליכה בלבד. אם כן אין פה שום חזק הפעלה, אבל באמת נמצא בלשון-המשנה הַלֹּךְ גם

למטרה ולא להשנות הפעלה, למשל: "כשתים שלש פסיעות אתה 'מהלך'". היה מהלך מעכו לכזיב, "פעם אחת הייתי מהלך בדרך" ועוד כאלה רבים, שאינם מורים כלל על חזק הפעלה וגם לא על השנותה, כי אם על הליכה סתם. בכלל יש פעלים רבים מאד, שבלשון המשנה יש להם בנין פעל, אבל בלשון המקרא לא נמצא להם בנין פעל, וכמובן, שזהו רק מקרה בלבד, שלא נמצא להם בנין פעל במקרא; הלא במקרא גופא יש ספרים שיש בהם 'בנין פעל', ואיננו בשאר הספרים, ולולא היה לנו ספר זה, היה אפשר לדמות, כי לפנים לא היה לו בנין פעל, אע"פ שבלשון המשנה מצוי הוא בנין פעל שלו, למשל, לולא היה לנו ספר איוב, לא היינו יודעים משאר ספרי המקרא, כי יכלים לאמר: "ושפּו עצמותיו לא ראו", מעי רתחו ולא דמו (איוב ל-כו, מא-כג). כך, למשל, נמצא גם בלשון המשנה פעם אחת: "שהיתה (חברון) מבגה על אחת משבעה בצען" (סוטה לד) והפעל בגה איננו כלל במקרא.

III

יש סוברים, כי עקר תפקידו של בנין פעל היה להוציא את הפעלים העומדים בקל, למשל, שָׁמַח-שָׁמַח-אבל הלא רב הפעלים שבנין פעל מהפכים ליוצאים, מתהפכים ליוצאים גם על ידי בנין הפעיל, ולעמת: שָׁמַח יש גם הַשְׁמִיחַ, ובאופן כזה מקביל הַהִתְפַּעֵל אל בנין הקל: שָׁמַח-הַשְׁתַּמַּח; שָׁכַר-הַשְׁתַּכֵּר; כמו: לָמַד-הִתְלַמֵּד; עָסַק-הִתְעַסֵּק, ואם כן, מה ההפרש במשמע ההפעיל והַפְּעֵל, כששניהם מוציאים את הקל, ומה בין הַכְּעִים ובין כְּעָס? בין 'אבל' ובין התאבל? גם פה גרם הַמְּנָח (הַסְּרַמִּין) 'בנין הכבד הנוסף' לערבוביה, ונמצאו אלה שדמו, כי בהיות שִׁבְנִין הפעיל, נקרא 'בנין הכבד הנוסף', 'ובנין פעל' נקרא רק 'בנין הכבד', על כן חִזַּק הוא ההפעיל מן הַפְּעֵל, כְּשָׁמוּ: 'בנין הכבד הנוסף', ולפיכך מורה הוא על חזק הפעלה יותר מבנין פְּעַל, וכך החליט גם בן-זאב ואמר על בנין הפעיל:

או שישתוה אל אחד מהבנינים הקודמים להוראת עומד או יוצא, אלא שמורה בהפעיל חזק הפעלה והתמדתה יותר מבנינים שלפניו (כלומר מבנין הקל ומבנין פְּעַל)

(תלמוד ששון עברי § ר"ט)

ואדם הכהן מביא דוגמות לאלה: שחת-השחית; כוּנַן-מְכִין; שִׁבְעָנוּ-משביע; אָדָמו יאדימו; ותרעד-מרעידים; זָקֵן יִזְקֶינָה (שם ב'יתרון לאדם' הערה 3). כבר נתבאר למעלה, כי הדברים האלה אינם מתאימים כלל וכלל ללשון משנה, שבנין הפעיל מורה בה בפעלי-התארי, לא על מציאות התארי, כי אם על קבלת התארי והתחדשותו, למשל: קָטַן והגדיל, וכן הוא זָקֵן-היה זָקֵן הִזְקִין נַעֲשֶׂה לִזְקֵן.

והלא במקרא גופא לעמת: "אם יאדימו כתולע", שהבינוני שלו הוא "מאדים" יש גם: "אֲדָמִים כדם" (מלכים ב' ג–כב) וכן יש גם "סוסיים אֲדָמִים" (זכריה א–ח). בחקירת ההבדל שבין בנין פֻּעַל ובנין הפעיל, כששניהם מוציאים, והפרש שביניהם ובין בנין הקל כשהם יוצאים רק לשני או כשכלם הם עומדים – בחקירה זו החל ר' יואל בריל להתעסק (בספרו "עמודי הלשון" ברלין תקנ"ד). אבל לא השלים את חקירתו. אחריו עסק בזה רבי שלמה לוינזון, וחבר על זה ספר שֵׁלִם: "שיחה בעולם הנשמות" בדמות שיחה בין נשמת הרד"ק, ובין נשמת רבי יואל בריל בגן-עדן על אדות היוצאים בבנין פיעל ובבנין הפעיל. אבל "הרוחות המספרות" האלה ש"בגן עדן" לא שמו כלל את לבם ללשון המשנה, והתלבטו הרבה לחנם. רק רב סעדיה גאון, המדקדק העברי הראשון, וכן דונש בן לברט נכדו, שמו את לבם ללשון-המשנה, ועל כן הרבו לחדש דברים רבים בדקדוק ובפרוש המלות דבר שאין אנו מוצאים אצל המדקדקים הבאים שהסתפקו רק בספרי המקרא בלבד ולפיכך באו לכלל טעות.

מענין. כי פתרון טיב בנין פֻּעַל נמצא כבר אצל דונש, ובודאי קבל את זאת מרב סעדיה גאון וזקנו. לדעת דונש, מורה הבנין הכבד ביחוד על פעלה שלא נשלמה. וכל פעם שבנין הקל מורה על התחלת התנועה למשל: "הלך", מורה בנין פֻּעַל על המשכת הפעלה בלי השלמה. רָדַף – פעולה נשלמת – רָדַף – המשך בפעולת הרדיפה; רָפָא – פעולה נשלמת רָפָא – המשך בפעולת הרפוי; רָפְּאנו את בבל ולא נרפתה (ירמיהו נ"א, ט'). ומטעם זה בא שֶׁבַר על שבור שלא נשלם, ולא נפרדו עוד החלקים, למשל: "ונעץ בהן מסמר ושֶׁבַרן". גם בשאר השפות שיש להן פעל שלא נשלם מורה הפעל הזה על הכפלת הפעלה שאיננה נשלמת וביותר על פעולות קצרות המצטרפות זו לזו לפעלה אחת שאין לה סוף. באפן זה יכולים אנו להביע בדיוק מושגים שהכל מתקשים בהם, למשל: רָפָא אותו ולא רָפְּאָהוּ כמו רָפְּאנו את בבל, ולא נרפאה או טִהַרְתִּיךְ, ולא טִהַרְתָּ (יחזקאל כד – יח) לכן יש הבדל בין דָּבַר שהוא לא נשלם ובין דִּבְרָר דָּבַר שהוא נשלם. וכן יש, שלפעמים לצרך הנשלם ולא נשלם באים שרשים שונים הנרדפים, למשל: מָהַר (לא נשלם) חוש (נשלם). כך, למשל, באים שרשים שונים בקל ובהפעיל ומן "שתה" אין אומרים הִשְׁתָּה, כי אם הִשְׁקָה; מפני שלא רצו להשתמש בהפעיל מן "שתה" למושג "השקני נא מעט מים מכדך" הוא הדבר בנידון "מָהַר"; הבנין תִּקַּל יש לו פרוש אחר לגמרי "אָחַר מָהַרו" (תהלים טז – ד) מלשון מָהַר ומתן. ולפיכך, השתמשו לצרך זה בשרש "חוש", כך, למשל, אומרים: מָלַךְ – מַלְכָּה, אבל מן "שִׁפְחָה" אין שִׁפַּח כי אם צָבַד, וכן מן "חִמָּה" אין חָם, כי אם "שָׁמַש", שפרושו הוא גם כן חם בלשון הגמרא: "לשמשא בת יומא" (גיטין סט). ופרושו הוא חם הקדחת; כי כל השמות יכולים לבוא בסיום לשון זכר ובסיום לשון נקבה, למשל: נתיבה – נתיב, אניה – אני; אורה –

אור; שירה – שיר וכן בלשון המשנה מגרף – מגרפה; סריד – סרידה; סריג – סריגה ועוד רבים כאלה. אין קץ לכל העשר שנוכל להתעשר לצרך תחית השפה בכלל פשוט זה שבנין פֻעַל מורה ביחוד על פעלה שאיננה נשלמת, כי באמת הכל מתקשים. כשרוצים להביע פעולה בלתי נשלמת בדיוק בלי התחכמות יתירה, והלא את הכלל הזה כבר הודיע דונש כמו שנמצא:

יִרְדָּקָה ד' דגושה ופתר דונש שהוא לשון רדיפה עולמית שכל שעה הוא רודף, וכן ופתחו שעריך (ישעי' ט) שכל כך יפתחו תמיד שיומם ולילה לא יסגרו

(בפרוש מהר"י קרא בהושע ב')

נראה שדונש מפרש, כי פתח הוא – החזק פתוח. אחרי שכבר נפתח, כמו מכשפה לא תחיה' וכן וישפנתי אתכם במקום הזה, והם כבר שָׁכְנוּ מקודם. ויש, אפוא, הבדל בין הִשָּׁפַן ובין שָׁפַן. המשכין מתחיל את הפעלה אבל הִמְשִׁיךְ ממשיך הפעלה שכבר הוחלה. וזהו ההבדל בין הִלֵךְ, התחיל לָנוּעַ, ובין הִלֵךְ, ממשיך התנועה בלי השלמה. וכן בלשון המשנה: "מניחו והולך לו", אבל מְהִלֵךְ אי אפשר לבאר להתחיל לָנוּעַ, ועל כן נמצא בלשון המשנה: "מניחו עליה. כשהיא מְהִלֵכֶת". ופרשי: "לאחר שנעקרה ללכת" (שבת קנג). הראב"ע, שלא שם את לבו ביותר לדקדוק לשון המשנה דוחה את דברי דונש ואומר:

האומר כי דגשות הדלת, כי כן הוא כל דבר שהוא תמיד שאדם מתעסק בו ואין לו סוף, אולי יפשר לנו זה המדקדק, מה הפרש בין הדובר בי ובין רוח ה' דְּבַר ביי. הנני גורש, מפניך לא אגרשנו, ויגרש את האדם ורבים ככה. והנכון כי הקל לעולם הוא אחר הבורח ומלת יִרְדָּף חשך יוצאה לשנים פעולים וככה יִרְדָּפָה את מאהביה שתרדף בברחה להם

(הראב"ע בפירושו להושע ב')

הפעל יִרְדָּף במובן "פעל עומד" נמצא בלשון המשנה, וכנראה שבמשמע זה הוא נמצא גם במקרא, למשל: "מִיִּרְדָּף אמרים" (משלי ט – ז); ויִרְדָּף רעה למותו (שם יא – יט); ויִרְדָּף רקים חסר לֵב" (שם יב – יא); "ומרדף צדקה יִאָּהֵב" (שם טו – ט); ויִרְדָּף רקים ישבע ריש' (שם כח – יט) פרוש יִרְדָּף בכל אלה הוא: המשך בפעולת הרדיפה. וקשה לגמרי לישוב זאת על פעלה יוצאת לשלישי תחת הִרְדִּיף. כמו שסבר הראב"ע. הראב"ע מקשה מן הבינונים, אבל הבינונים שמות הם, ולא פעלים. מלבד זאת אין להקשות מן דובר ביי, הלא אין ממנו עבר ועתיד בתנ"ך, ויש רק דובר דבור (דבר דבור על אפניו). ובאמת מִדְּבַר הוא לא נשלם, אבל דובר נשלם. וכן לעמת נִדְּבַר הנשלם, יש מִדְּבַר לא נשלם בהתפעל, ודברי דונש צדקו יחדיו ומתאימים הם בכל גם ללשון המשנה. ורבי יוסף קרא בן דורו של רש"י גם כן

קבל את דבריו. אבל הראב"ע שלא שם לב ללשון המשנה לא עמד כלל על צמק דברי דונש. וכבר אמר הרמב"ן שמפני רגילותנו בלשונות הנכרים נעלמים ממנו בעברית דברים רבים, וחושב לזרים דברים שאינם זרים כלל. בדבר זה נכשל גם ה' ד. ילין בפרושו לאיוב, והוא כותב: חָפָה את איוב בדברים. מבטא מזור במקום חכה את רעי איוב בדבריו. ובכלל אין המבטא חכה את... נכון" (חקרי מקרא עמוד 73). אלו היה ה' דוד ילין רגיל ברוסית, אזי היה חושב, להפך, כי המבטא: "חכה את" (Ожидать кого) נכון הוא, ומתאים הוא לגמרי למבטא הרוסי. ובכלל: הלא "את" בא תחת "ל", למשל: הרגו לאבנר תחת את אבנר ואם כן נאמר גם פה: "חכה את איוב" תחת "חכה לאיוב" שְׁיִסִּים את דבריו. ואין פה כל נְרוּת.

IV

הבינוני בעברית הוא תֹּאֵר המורה על העבר או על העתיד. למשל: "הנני מביא מבול" – ועוד לא החל להביא. וכן הנך מֵת – ועדין לא החל למות, כי הבנין הקל, ובנין הפעיל מורים ביותר על פעלה שנשלמה. וכן הוא בלשון המשנה: מה צבי כשאתה מִפְּשִׁיטו אין עורו מחזיק את בשרו (ילקוט שלח) לפיכך אלו היה כתוב: "ומצרים קוברים", אזי היה משמעו קברו. לפיכך נאמר: "מִקְבְּרִים", שעדין מתעסקים בקבור. ואין לאמר כי קבר הוא לאחד, קבר – לרבים, כמו שסוברים מדקדקים אחדים; כי בלשון המשנה למשל יש: אבא שאול אומר: "קובר מתים הייתי". לעמת חָה – יש: "מכשפה לא תחיה" – להחזיק בחיים. ככה יש להבדיל בין "גונבים" הלווקחים בגנבה ובין מגנבים – המחזיקים את הגנבה "מגנבי דברים". ופירוש "גָּנַב" הוא שהחזיקו דבר גנוב. היה נמצא בתור דבר גנוב. אבל לא ראו איך התחילו להחזיקו. כלומר, איך גנבו אותו. וזהו ההבדל בין "נקבר" הושם בקבר. ובין קָבַר שכב בקבר למשל: שָׁמָּה קָבַר אברהם (בראשית נה – י). וכך הוא ההבדל בין עת לְחַבּוֹק (обнять) ועת לרחוק מִחֻבֵּק (обнимать) (קהלת ג – ה). וכן יש הבדל בין חָלָה (להעשות חולה). ובין חָלָה (להיות חולה) – גם אתה חָלִיתָ כמונו (ישעיהו יד – י) וכן יש הבדל בין "רָתַחוּ" (פעולה נשלמת) ובין מעי רָתַחוּ ולא דמו (פעולה נמשכת) (איוב ל – כז). וכן "נשפך" (פעולה שנשלמה) "שָׁפַךְ דָּמָם" (פעולה נמשכת). כמו וְרָדַף לפי פְּרוּשׁוֹ של דונש. וכן הסנה בוער באש ואיננו אָפַל (פעולה נמשכת). וכן ואת שעיר החטאת דרש משה והנה שָׁרַף (פעולה נמשכת) שלא נשלמה עוד שרפתו. רגילים המדקדקים להבדיל בין "פתוח ובין "נפתח", שעדין לא נגמרה הפתיחה. אבל אין דרך זו מתאמת כלל ללשון המשנה. למשל: "ודלת הננעלת לא במהרה תפתח" (בבא קמא פ' ע"ב). כך צריך להבדיל גם בין הנפעל ובין ההתפעל. למשל: נחבא – בא במחבא. התחבא – ישב במחבא, וכן הוא סָקַמְר –

סתר: סתרי נדחים נודד אל תגלי (ישעיה). כך ראוי להבדיל בין "לָקַט" (פעולה נשלמת) ובין "לָקַט" (פעולה נמשכת). לפי שטת דונש.

עתה נוכל להבין מקומות קשים בתנ"ך. למשל. לעמת "ונשא שה" (פעולה נשלמת) יש גם: "ונשא אתכם בַּצִּנּוֹת" (עמוס ד—ב) (פעולה נמשכת). עתה נוכל להבדיל בין — הָחֵם, ובין חָמַם (שלא יוצן); חֲמוּתִי (פעולה נשלמת); התחממתי — (פעולה נמשכת); שָׁלַח, שְׁלַח (מְשַׁלְּחִין עמו אחר להעידו ר"ה פ"ב מ"א) שָׁלַח הוא פעלה נשלמת אם בא השליח להשיב לשולחו. אבל שָׁלַח, אם איננו בא להשיב תשובה וזוהי אפוא פעלה לא שלמה. כך יש הבדל בין יָסַד שנשלם ובין יָסַד שלא נשלם כמו שפרש"י: ויָסְדוּ הבונים את היכל ה' (עזרא ג—י)

הכלל הפשוט הזה של דונש מקיף את לשון המקרא. ואת כל לשון המשנה. שמרובים בה הפעלים של בנין הכבד. מ ב ל י ש י ו ר ו כלל על ח ז ק הפעלה המדומה. ולפיכך נמצאו כבר חוקרים כאלה. שדמו. כי בכלל אין הבדל בלשון המשנה בין הפעיל ופָּעַל ושניהם באים למשמע אחד. הכלל הזה יוכל אפוא לשמש בתור מבחן (קריטריון בלשון העקרים) לבחן על ידו את הנוסחאות המשובשות. למשל, ביומא ס"ט נאמר: "והיו הולכין כל הלילה כלה. הללו הולכין מצד זה והללו הולכין מצד זה". אבל בעין יעקב באה הגירסא: "והיו מהלכין כל הלילה כלה. הללו מהלכין בצד זה והללו מהלכין מצד זה".

מדגמה זו נוכל להקיש על השאר, ואין לחפז ולדחות בקש את דברי דונש; כי אולי היה לפניו נוסח אחר. בכל אופן מקיף הכלל הזה יותר מכלל ח ז ק הפעלה. שאי אפשר לבאר על ידו שום דבר. ואם גם נמצא במקרא סתירות אחדות בסקירה ראשונה. ראוי לישוב אותן רק בדרך זו של המשכת הפעלה ב ל י ס וף. כך, למשל. מורה "הגדיל" על הכניסה למצב הגדל אבל הפעל מורה על המשכת הגדול אחרי שנכנס כבר למצב הגדל. כמו הֶלַךְ — הֵלֵךְ שהנהו המשכת התנועה. אחרי זווז מן המקום (הֵלֵךְ) והוא מוסיף לנוע בלי סוף (הֶלַךְ) וכן הָאֲדִים נעשה אדם. ה ת א ד מ הוסיף להיות אדם. אחרי שנעשה אדם. (אל תראיין כי יִתְאָדֵם) מתוך אלה נבין כי יָשָׁן נעשה יָשָׁן עבר את גבול החדש. אבל הִתְנַשֵּׁן או יָשָׁן הוא אחרי שכבר היה לְיָשָׁן ולפיכך נאמר במשנה: וְיָשָׁן — משל אשתקד ומיִשָּׁן משל — שלש שנים (ב"ב ו—ג). פה יש המשכת הפעלה שהוחלה ואין כל אינטנסביות וחזק הפעלה.

כמובן. שאי אפשר כלל להכניס את כל הפעלים כלם לתוך מסגרת אחת וראוי. אפוא. לָצִין בכל פֶּעַל ופָּעַל את פרושו המדויק; כי בכלל יכל פרוש הפעל להשתנות לפי השתנות בנינו למשמע אחר לגמרי. למשל: הִלָּה — לָוּה ולפעמים בא אחד הפעלים רק בבנין אחד או שנים. למשל: הִשְׁלַךְ. וכמובן. שלא נוכל לאמר: שִׁלַּךְ. כי לצורך זה בודאי היה פעל אחר. למשל: זרק; כמו שיש למשמע

"שתה" בהפעיל רק "השקה", ואין לאמר בקל: "שקיתי". כמו שאין אומרים, למשל, בפעל יִשְׁתָּה; כי לזה יש הפעל "שקה": ומח עצמותיו יִשְׁקָה (איוב כא – כד).
אחר הדברים האלה נבין היטב את התארים: מַעֲמֵד, מִיָּשָׁב בלשון המשנה, שפרושם נמצא במצב עמידה ישיבה. אבל "עומד", "יושב" – עבר למצב של עמידה, ישיבה ויש. אפוא, להבדיל בין: עֲמִידָתִי (פעולה נמשכת), ובין עֲמִידָתִי (עבר למצב עמידה). ואולי ראוי לקרא הרבה פעמים בפעל, ולא בצורת בינוני פועל; הלא יש גם אָפֵל, עֲבֹרוֹת ומניקות, ובלי הנקוד יכלים לקרא: אוכל, עֲבֹרוֹת. ואפשר, שראוי לקרא במשנה למשל: היה רוכב על גבי בהמה, ואין להשיג לפעמים על הקריאה הרגילה שבלי נקודות. הלא הכל רגילים לקרא: "עטף לְבָנִים", "עד שִׁדְרָשָׁה בן זומא" ועוד כאלה רבים מן השבושים המצויים מאד בקריאה הרגילה. אמנם לפעלה שלא נגמרה משמש הבינוני בצרוף הפעל "היה"; אבל אם נבדק בכל המקומות האלה, נמצא, כי דרך זו משמשת, לא לפעלה פשוטה שלא נגמרה, כי אם לפעלה שנעשתה בקרב פעלה, למשל: "היה רוכב על גבי בהמה וראה את המציאה" – הבקר היו חרשות והאתונות רעות על ידיהם ותפל שבא ותקחם" (איוב א – יד), כלומר: בשעה שהיו חורשות, נפלה עליהם שבא, ואין זה בינוני פשוט.

הבְּנִינִים הדגושים מורים, אפוא, רק על המשכת הפעלה שהוחלה תחלה וכמו שראוי להבדיל בין "הִלֵּךְ" ובין "הִתְהַלֵּךְ", ככה יש להבדיל בין "נָפַל" ובין הִתְנַפֵּל – היה שוכב אחרי נפלו על פניו, ככתוב: וְאַתָּה נָפַל לְפָנַי ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה" (דברים ט – יח) ואת נפול לפני ה' את ארבעים יום ואת ארבעים הלילה אשר "התנפִּלְתִּי" (ולא תעלה כלל על הדעת, כי משה הפיל את עצמו בחזק גדול, עד כדי להתנגף. ככה יש להבדיל בין קִצַּף (בא לכלל כעס) ובין הִתְקַצַּף (היה במצב של כעס) ועוד רבים כאלה מן הבנינים הדגושים שאינם יכלים להורות כלל על חזק הפעלה.

V

מכל האמור עד פה מוכח, כי טועים כל אלה המדמים את בנין פִּעַל לבנין פִּעֵל הערבי בתשדיר המורה על חזק הפעלה, כי את אפן חזק הפעלה מביעים בעברית, כמו בסורסית של היהודים הקורדים על ידי הוספת מלים שונות, כמו שנתבאר למעלה. ובנין כבנין פִּעֵל אין בעברית כלל, כמו שחסרים בעברית עוד בנינים רבים הנמצאים בערבית. הלא אפילו בערבית המדוברת של הפלחים כבר חסרים בנינים רבים שישנם בערבית שבספרות.

באמת יכלים להשוות את בנין פִּעַל לַפְּרָמָנְסִיב שבאשורית המורה על פעלה הנמשכת וקִיָּמָה ואיננה נשלמת.

ח. א. גינזברג

מדרש פתובים

א. יַעַע = עָנָה

ב, "לשוננו" כרך א' ח"ב ע' 159–197, הוכיח הר"ר א. ל. סוקיניק שה"צנור" שבש"ב ה' 8 אינו אלא מין כלי זין, מה שלא הוכיח, על אף מאמצו, הוא שפרוש יַעַע שבאותו פסוק הוא יַנְקָה, ודבר זה לא נתן להוכיחו, מפני הטעמים הבאים.

(א) לפי חקי הסנשכסים אין כאן מקום לעתיד וי"ו החבור, כי אם לאחת משתי אלה: או עתיד בל ב ד, על דרך מ"א ט 8: יר' י"ט 8, מ"ט נ' 13: או עבר עם, וי"ו ההפך, על דרך ש"א ב' 13: ש"ב כ' 12: שו' יט 30.

(ב) לפי הפרוש יַנְעַע – יַנְקָה הרי לפנינו השרש "ננע" בבנין קל, ולא היא: שלא מצינו בכל המקרא "ננע את", אלא "ננע ב", "ננע על", "ננע אל". ואי אפשר לומר ש"ננע" פעל יוצא, משום שנאמר "ננענך", בר' כו 20: שהרי "נתתני" יהו' ט"ו 19 שו' א' 15 בא במקום "נתת לי" "נצמתני" זכ' ז' 6 מתפרש "צמתם לי", וכן עוד.)

ואומר אני שלפנינו פסוק על דרך א': כלומר, ה וי"ו הוא "וי"ו ההפך", והפעל הוא בנין פעל עבר משרש "ינע", והפרוש: כל מכה יבוס יַנְעַע (= יַנְקָה – השוה נַח) [בצנורו את] הפסחים ואת העורים ונ',

אם אכזריות יש כאן, הפתעה אין כאן. הש' ש"ב ח' 2, יא: מ"א ב' 1–10.

יַדִּיחוּ = קוֹלְחוּ

בחבוק ג' 10–11 מתואר זרם, (מפני מה אנו נמנעים מלהשתמש בשם זה במשמעותו המקראית ומעקמין ד' אותיות ואומרים "סערת מטר"?) תוכן התיאור הזה ולשונו שאולים מתהלים עז 17–18. נציגה"נא את המקבילות אשה נדר רעוה:

ח		ת
(חבוק ג' 10–11)	מקביל ל-	(תהלים עז 17–18)
1. ראוך יחילו הרים	" "	ראוך מים יחילו
2. זרם מים עבר	" "	זרמו מים עבות (וכן עקרי!)

3. נתן תהום קולו " "
4. רום ידיהו נשא " "
- קול רעמך בנלנל
5. לאור (= כאור) חציך יהלכו " "
- אף־חציך יתהלכו
- על כרחך $ח = 4$ מקביל לשכנו $ח = 3$ (ע' בכתוב) מצד אחד, ולכן זוג $ת = 4$ מצד שני. להודיעך, ש"ידיהו" ו"קולו" דבר אחד הוא. תדע, שכן "בדי שופר", איוב ל"ט 25, אינו אלא לשון תרועה, משרש יד 1. וב"ידיהו" נתחלפו פ' השרש וע' השרש; והיו"ד השני מן המקור ולא סימן הרבוי, (השוה, למ' מראיהו", נחום ב' 5: שענינו, כמובן, "מראה הן" ולא "מראות הן").

א. מִחְקָרִים בְּשֵׁמוֹת צִמְחֵי א"י *

IV. האזניות

אך פעם אחת נזכרו האזניות בספרותנו העתיקה, – בתוספתא שביעית ספ"ז (בהוצאת צוקרמנדל 28–30): אוכלין ברגילה וכו', בית דגן וחברותיה והגליל התחתון עד שיכלו אזניות של שמעון אנא (בהוצאת ראם וילנא הגירסא „עד שיכלו אזניות של מען אנא“).

– מה הן האזניות הללו?

בערוך השלם ערך אֶזְנִיּוֹת: בל"ע ופ' ערבי 3; 4 – (Vorrats kammer, Magazine) וכו' בתוספתא שביעית ספ"ז עד שיכלו אזניות של מען, פי בל"ע ופרסי בית האוצר וכו'. עיין שם. שנים חפשי אחרי סוד האזניות, כי סוד הוא. כי אך בשלש מלים נזכרו בספרותנו: „עד שיכלו האזניות“, ושתיים שלש המלים הבאות אחריהן: „של שמעון אנא“, או „של מען אנא“ ושל „מען“ (לפי הגרסאות שהבאנו לעיל) לא הוסיפו הרבה לפתרון השאלה.

ומה הפלא שהח' לב סמן אותן בספרו הראשון (Pflanzennamen 321) בסימן שאלה. ובספרו השני – אחרי כחמשים שנה – בספרו Die Florea der Juden III, 72 לא נשתנה הדבר בכלום, ואך צין יצין שם „מין צמח“ הן (אזניות sind Krauternamen).

ומה מאד אשרתי כאשר צעד אחר צעד הלכו הדברים הלך והתבהר הלך והתברר.

– מהמלים הבודדות שנאמרו בדבר האזניות יכלנו ללמוד: 1° שישנו לצמח דמיון-מה לאון; 2° שזהו צמח בר: שכן אין קוצרין אותו ואין בוצרין אותו אלא שהוא כלה מאליו: 3° שיש לו היכלת להתקים בשדה בעת אשר רב שאר צמחי האביב וראשית הקיץ כבר כלו. שכן כליתו משמשת סימן מובהק לכלית הליחה באדמה. ואבקש בצמחי הארץ צמח אשר יש לו, או לאחד מחלקיו, דמיון לאון ושהנו בעל הסגלות שאמרנו.

(*) המאמרים I – III באו ב„לשוננו“ כרך א' חוברת ג'.

פניתי לצמח אשר הערבים קוראים לו אדונה, אדינה כלומר אזניות (ושמעתי גם אדולי, ואדוני, – בדרך מעין רוגל למר סבא) זהו הצמח

Phlomis orientalis Mile var *brachyodon* Boiss.

זהו צמח שאין לו שום דמיון לצורת האון, לא לצמח בכללו וגם לא לאחד מאבריו. הבדדים הסבירו לי את טעם השם: עלהו מכסה צמר לבן כך, ולמשוש אצבעותיהם יזכיר העלה הזה את הרגשת משוש רך האון של גדיהם¹.

אולם אי אפשר היה לחשוב על הצמח הזה, כי מנין לאנשי בית דגן והגליל התחתון לדעת את עונת כלות העלים הללו במדבר. וגם אי אפשר לדבר על כליתם הגמורה, כי חלקים מהם נשארים תמיד.

ישנו צמח אחר שהערבים מסמיכים אותו לצורת האון, „אזני הכלב“ יקראו לו בכפרים אחדים (כגון בכפר דיר יסין על יד ירושלים, ובמלחה ובכפרים אחדים אחרים). זהו *Arisarum Vulgare*, Targ. הם קוראים לו אזני הכלב מפני שהעלה העוטף את תפרחתו צורתו כצורת און הכלב המדולדלת כלפי מטה. אולם עליו של הצמח הזה החלקים והרכים באין שום הגנה עליהם נכמשים מוקדם מאד (למרות גדולם בצל הסלעים), ולא הם ישמשו סימן לכלית הליחה באדמה².

(1) והשוה לשם „ברך הגמל“ *Scabiosa prolifera*, L. = אשר אין שום דמיון בין הצמח וברכי הגמלים, אלא כפי שבארו לי רוכבי הגמלים. הם קראו לו כך, כי הפרי הוא מחוספס וההרגשה ביד הגמל של הערבי, כשהוא מחזיק את הפרי בידו, מזכירה לו את ההרגשה שהוא מרגיש בהחזיקו את ברך הגמל.

(2) ויש קוראים ל *Arisarum Vulgare* „לוף זעיר“, מפני שהוא קטן ממני *Arum* הנמצאים אצלנו ושמעתי גם את השם „לוף אל-כלב“ לצמח הזה, מפני שבנגוד ל *Arum palaestinum*, Boiss. שעליו נאכלים על ידי הערבים, עלי הלוף הזה אינם נאכלים על ידם. ומשום זה אפשר היה לחשוב שהלוף שבמשנה (שביעית פ"ו ובמקומות אחרים) הוא אך הלוף הגדול (*Arum*), ולא *Arisarum*. כי עליו אינם נאכלים.

והנה ראיתי את היהודיות שמסביבות נינוה ואכו אוספות מעליו של *Arisarum Vulgare* שקים שלמים, ומכינות ממנו אכל טוב ושעמתי ממנו ואכלתיו. היתודיות הללו אמרו לי שהערבים שבא"י אינם יודעים להכין ממנו את האכל. ואמנם גם כמה ערבים שבמסביבות ירושלים אמרו לי: „אל יאהור אל קראד“, כלומר היהודים הקורדים, הםה אוכלים את עלי „הלוף אל כלב“. יתכן איפוא שהלוף שבתלמוד מכונן גם ללוף הזה. ויש עוד לשוב ולעיון אם לא זהו הלוף השופה, שכונה כך בגלל זה שהוא שונה מהלוף הרגיל. והשוה הכנוי הדס שושה להדס השונה במקצת מההדס הרגיל, המשולש.

המלונים הסורים מביאים את השם „נובא“ ללוף. היהודים מנינוה קוראים ללוף הזה „נוב“. אחרי משא ומתן עם בעלי התורה שבהם נתברר ש„נוב“ ו„לוף“ (או „נובא“ ו„לופא“) היינו הך, ואין כאן אלא הלוף האותיות בלבד: „ל“ ו „נ“ (למנר ל), „ב“ ו „ף“ (בומף).

והנה פתרון הסוד נמצא, כאשר יקרה לפעמים, במקום פתוח וגלוי לעין כל: ברבים משדות הקמה ומשדות העדשים שבסביבות ירושלים וכן בכמה מקומות אחרים ימצא הצמח *Aristolochia Maurorum* L. (var. *latifolia*, Boiss), ופרחיו של הצמח הזה, שאינו זעיר כלל, הם המה הפתרון לשאלתנו: צורתם היא כצורת שפופרת – אפרכסת של און. ובשפות שונות יש יקראו אותם אמנם בשם „און” בלית שם לוי. כך למשל יש יקראו להם רוסים וגרמנים „און החזיר”. מפי הערבים שבסביבות בגדד ואור כשדים שמעתי את השם המענין „און הצבוע”. אלה ואלה ראו בפרח את ה„און” אלא שכל אחד מהם קרא לאון אותו בעל החי הקרוב אליו יותר. בא"י יש שתשמע לפעמים את השם *idwene*, כלומר אוניות (סתם).¹

והצמח מתאים לעניננו בכל. עליו מתקיימים כמה זמן אחרי שנשופך כמעט כל צמחי האביב, וגם לעת חג הבכורים, עת קציר החטים אך חלק מעליו נשופך ורבים עודם ירקים. כי קרום קשה לעליו המגן עליהם, וסגולה להם להתקפל בעת היבש לארך עורקם הראשי עד כדי להסגר כמעט, כהתקפל וכהסגר הספר. אך את הצד המקפל, החד, יפנו למעלה. ועל ידי כך יכלים הם לשאת את החרב. נוסף לזה נתון עיקרם. עומק באדמה, בשכבות שהליחה עודנה נשארת שם גם בראשית הקיץ. ולכן היתה כליתם של עלי האוניות סימן מובהק לאבותינו, שכבר כלתה ליחות האדמה של השנה הזאת, ואין לאכול עוד או מהרגילה היונקת כבר מלשד השנה הבאה, שנת ה„שביעית”.

את האוניות הכירו האכרים בודאי יפה הן מפאת צורתן הטפוסית, הן מפאת המצאן בשדות הקמה והעדשים, והן בגלל שמושן לרפואות שונות (בבית מרקחת ובעם), שהיה בודאי ידוע כבר בימים ההם.²

יש להוסיף שאת השם „און” הננו מוצאים גם ל„לוף הגדול”: יש מקומות שיקראו לו און הפיר אבל בא"י לא שמעתי עוד. ובעיקר שעליו כלים באביב מוקדם. ובאשר לאכילת הצמחים בערב שביעית ידענו אשר יאכלו מאוחר ככל האפשר (ואוכלים מאותו המין עד שיכלה האחרון שבו). ולא הוא ישמש סימן לגמר אכילה.

(1) ובכפרים רבים, כגון בכפר עציונה, ובענתות, ובשעפת יקראו לו הערבים: „אשכי הכרם” על שם צורת פירותיו. זהו אחד מאותם השמות הבלתי צנועים שהערבים נוטים לכנות בהם כמה וכמה צמחים: וכבר עסקתי בשאלה זו בפרוטרוט במאמרי „חדושים בשמות הערבים של צמחי א"י” בספר השנה של א"י, שנה א'.

(2) *Aristolochia maurorum* היתה מפורסמת בעם בגלל שמושיה לרפואות שונות מאז וביחוד לקחת ולילדות, ועל סגולתו זו נקרא גם שמו המדעי. ביוונית: *αρίστος* — טוב מאד. *θοῦρα* — לידה, — ר"ל „שב לילדת”. וכן יש כנראה „טוב לילדת” גם בסורית (עין 223 *Löw Flora I*). הערבים ששוחחתי אתם אמרו לי שישתמשו בו לרפואה עד היום הזה. בעיקרו ישתמשו לקחת. בפירותיו היבשים לפצעים (יכתשום ויפזרום על הפצעים).

אנו רואים איפוא ששלשת המלים אשר נאמרו בענין האזוניות מספיקות בהחלט להגדרת הצמח.

נשאר עוד לברר, מה הן המלים „של שמעון אנא“, או „של מען אנא“, ו„של מען“ סתם (לפי הגרסאות שהבאנו לעיל). ברור שיש כאן סרוס במלים, אבל בעיקר שתי הנחות אפשריות כאן: או שהיה זה איזה שם לוי לשם אזוניות כמו שראינו את שם הלוי אצל הערבים (של הצבוע) ואצל אחרים; או שהיה זה שם של מקום ידוע. הדעת נוטה יותר להנחה השניה, כי המדובר הוא כאן על בית דגון וחברותיה ועל הגליל התחתון וצריך היה לסמן מקום קבוע לסימן להם. כי בכל מקום שונה עת כלית הליחות וכן עת כלית עלי הצמח (כדברי חז"ל: הר והורו עמק ועמקו).

מה מאד שמחתי כשמצאתי שהפרופ' ש. קליין שמקצועו בכך, מבאר „שמעון אנא“ בתור שם מקום, ובגליל התחתון (ש. קליין 146, MS 16, והביאו הח' לב).¹

ואין לשאול, האין סמנו מקום לצמח. אולי לא ימצא שם בשנה הבאה, — כי המקום אשר מצאו שם את האזוניות השנה, ודאי שהיו שם גם בשנה שעברה, ושם תמצאנה גם בשנה האחרת, כי עקרון עמוק והמחרשה של אבותינו לא היתה יכולה לעקרו.

את הצמח הנידון, וכן את הסוג *Aristolochia* נקרא אזנית (במספר יחיד), וודאי שגם לפנים קראו לה כך ואין האזוניות בתוספתא אלא כסנריות — סנדריות וכאגנטרי שבאו ברבים.

הסורים קראו ל-*Aristolochia* ספלולא בגלל צורת הפרח שהזכיר את צורת הספלול. מובן שאנו נשתמש בשם העברי.

(1) עיין ש. קליין ב' *Monatschrift fur Ges. u. Wiss. des Judentums* 1910 חוברת א'

ב. לְחֶקֶר הַשְּׁמוֹת וְהַכְּנוּיִים

הערות ותוספות למאמרו של פרופ' ש. קליין, "לשוננו" כרך א' חוברת ד'.

את מאמרו החשוב הנקוב למעלה סיים הפרופ' קליין במלים המצינות את הרוח היקרה של טובי תלמידי החכמים שלנו מאז: „גם זאת אדע שאצל הרבה מאלה שנסייתי לפרשם, לא בכל מקום עלה פירושי יפה. יבואו גם אחרים ויבקשו את האמת" (לשוננו חוב' ד' עמוד 350). יורשה נא לי אפוא להיות כאן אחד מה„אחרים" האלה.

1. בערך בן גודגדא, עמוד 333, כתוב: „ר' יוחנן. בספרי זוטא הוצ' הורוויץ 1910 עמוד 169, שורה 1, רק בן גודגדא, מה שמראה אולי שאין זה שם ממש, אלא כנוי. עלי להודות שלא אוכל לפרשו".

והנה ישנם כמה וכמה צמחים אשר שמותיהם לא זכו להכנס לתוך ספרותנו המקראית והתלמודית ואשר נשארו לנו למשמרת בשמות הפרטיים. וגודגדא הוא אחד מאלה. את השם הזה לצמח שמעתי מפי היהודים שבסביבות ניונה ואכו. הוא נשמר שם עד היום בשפת ה„תרגום" שלהם. הם מכנים בו את הצמח *Saponaria Vaccaria* ו־*Sap. Oxyodonta*, ואת גרעיניו. הצמח הזה שכיח בקמה וגרעיניו השחורים, הקטנים והעגולים נמצאים לפעמים בין גרעיני החטה.

ויהי זכרו של ר' יוחנן בן גודגדא ברוך גם על אשר על ידיו נשמר לנו השם העברי העתיק לצמח.

2. בערך בן קרחא (עמוד 434) כותב הפרופ' ק.: „בלי ספק כנוי הוא על שם הקרחת שהיתה לו. אבל אפשר שכנו אותו בו ביום הולדו. השה את השמות קרח, קרח שבמקרא" וכו'.

והנה ידועים חלוקי הדעות בענין השם רבי יהושע בן קרחא שכמה ממפרשינו הקדמונים (רש"י ורבנו גרשום בבכורות נ"ח, א', והרשב"ם בפסחים ק"ב, א', והערון בערך קרח) פרשוהו שזהו יהושע בנו של עקיבא בן יוסף, אשר עליו אמר בן עזאי (ברכות כ"ח, א'): כל חכמי ישראל לפני כלפת השום חוץ מן הקרח הזה, ומנו רבי עקיבא בן יוסף¹. ובעלי

1. כך גורס הערוך ובגירסאות שלפנינו ליכא. עיין חוס' ברכות כ"ח, א'. ועיין „תולדות

תנאים ואמוראים", הוימן, לונדון תר"ע, בערך יהושע בן קרחא.

התוספות (בשבת ק"נ, א'; פסחים קי"ב, א'; ב"ב קי"ג, א'; בכורות נ"ח א') וכמה מהמפרשים החדשים, כגון בכר (אגדות התנאים, כרך שני, חלק שני עמוד 29) וכן ווייס בדור דור ודורשיו (חלק שני עמוד 149) דוחים את הבאור הזה. ואמנם מלבד שאי אפשר שהבן לא יזכיר אף פעם את תורת אביו הן לא יתכן שיכנו את הבן תמיד על פי הקרחה שבראש אביו.¹ והנה לפי הבאור של הפרופ' ק. הוטל הכנוי קרחה מראשו של רבי עקיבא על ראשו של רבי יהושע².

ועל מה נקרא קרח בנו של יצחק בן קהת בן לוי? – האם משום שגם הוא היה קרח? וטרם סרח היה מחושבי העדה. ובנו של עשו השעיר „כאדרת השער" (בראשית ל"ו, ה') האם גם הוא היה קרח? ובן-בנו של עשו בנו של אליפז בכורו (שם ט"ז) האם גם הוא נולד קרח? ובן חברון מצאצאי כלב (דהא' ב, מ"ג) גם הוא קרח? וכל בני הקרחים המיוחסים (דב"ח ב' ב', י"ט) וכל המשוררים בהיכל ה' (תהלים מ"ב, מ"ד, מ"ה, מ"ט, פ"ד, פ"ה, פ"ו, פ"ח), האם אמנם כל אלה נקראו כך על שם הקרחה שבראש. והאמנם היו מרובים כ"כ הקרחים בישראל?

ישנו צמח זעיר: עלעליו גזורים, דקיקים וירקים ירק עדין; פרחו קטן, זהוב, חמוד; ריחו של הפרח, וכן של הצמח כולו, ניחוח. והוא משמש לרפואות שונות בעם, וחביב על העם עד למאד. הוא נפוץ בכל ארצות הקדם: במצרים ובארץ ישראל, ובסוריה, ובארם צובה, ובארם נהרים ובבבל. שמו המדעי: *Matricaria aurea*, L.³ אצל הערבים בא"י הנו ידוע בשני שמות: בשם بابونج (באבונג), ובשם قريص (קרצה). השם قريص בא מן המלה اقرع (אקצע), שפירושה קרחת.

את השם „באבונג" שמעתי בעיקר בערים, כגון בירושלים, יפו, עזה, טבריה, ואת השם „קרצה" שמעתי בכל הכפרים שבסביבות ירושלים ובכפרים רבים אחרים. וכן מפי הבדואים התעמרים ומפי בדואים אחרים במדבר יהודה.

1. „ابن الاثير" (בן הקרח!) – זהו אחד הזוללים החריפים בפי הערבים עד היום הזה, ולא פחות מאשר בפי בני עמי המערב. וכן היתה הקרחת לגנאי גם בימי התלמוד: „אפילו קרחא בביתיה פרדכסא ניהוי" (מגלה י"ב, א'). הקרחת נמנתה על המומים הקשים שהיו פוסלים את הכהן בעבודתו (עיין בכורות מג, א'). וכן היתה חרפת הקרחת רבה גם בימי המקרא: „עלה קרח!", „עלה קרח" (מ"ב ב', כ"ג).

2. ר"ת מפרש בשבת קנ', אי שקרחה הוא אדם, כמו קרח.

3. השם של הסוג *Matricaria* בא מן המלה *Mater-Matris*, כלומר: אשר לאם – צמח האם, ונקרא כך על שם המין הראשי *Matricaria Chamomilla*, L. אשר השתמשו בו לילידות. גם במין *Matricaria aurea*, L. יש משתמשים לרפואה לילידות.

הפלחים שבסביבות ירושלים אומרים: „الاديه يقولوا بابونج، الفلاحين يقولوا قريعه“ (כלומר: „העירוניים יקראו לו באבונג, והפלחים יקראו לו קריעה“) בין הבדואים ישנם כאלה אשר גם שמוע לא שמעו את השם „באבונג“. ברור שהשם המקומי, הערבי-ארץ ישראלי, הוא „קריעה“. יש גם שהפלחים עצמם מציגים הדבר ואומרים: „אנשי העיר יקראו לו אמנם באבונג“ (כנ"ל), — لاكن بالمعنى قريعه (כלומר: „אבל בערבית קריעה“).

השם באבונג' בא הנה מארצות רחוקות. מקורו בפרס, אשר שם יקרא בעיקר بابونه (באבונה). אבל שמעתי מפי פרסים גם „באבונג“. השם הזה עבר לסורית בצורת „באבונא“ (עיין בר בהלול עמ' 354. מפי הערבים שבסוריה, ובצפון א"י שמעתי „באבונג“). והתפשט עד לסביבות ניונה ועד לסביבות בגדד, ושמעתי גם במצרים. הרופאים והרוקחים אשר באו בקשר עם סוחרי הרפואות שבחוץ לארץ, ולפעמים עם „כתבי רפואותיהם“, הם המה שהכניסו את השם הזה לערים. ויש אמנם שהפלחיות אומרות: „يقول-له الحكم بابونج“, — „הרופא יאמר לה באבונג“¹.

מפי הערבים שבסביבות ים המלח ונבי מוסה שמעתי את השם: „قريعه سيدنا موسى“ („קריעת סידנא מוסא“, „קריעת סידנא מוסא“) את השם הזה שמעתי גם מפי ערבים רבים בחברון, וגם מפי יהודים, מהעדות המזרחית שבעיר הזאת.

את סעם השם „קריעה“ בארו לי הערבים כך: לפרחים רבים מקרובי הצמח הזה, כגון ל־אַקְחֻן (Anthemis)² ישנה כעין כתרת של עלעלים לבנים מסביב, אולם לפרחים של „הקריעה“ חסרים עלעלי הכתרת הזאת, כאלו מורטו, והפרח נראה בלעדיהם כקרח, ומכאן שמו. (ויתכן גם הבאור הזה: כשהפרחים נושרים, נגלית הגילה הקונוסית בצורת קרקפת קרחה).

1. הח' רב מעיר (376). Flora I. badunadsch", Nicht wie Tschirsh 2, 987 hat: badunadsch אולם שמעתי באוזני ערבים מאלג'יר מבטאים כן: „badunadsch“, (וגם dadunadsch), כלומר ב„דלת“ ולא ב„בכית“ ואת האות „u“ יבטאו בבטויה חצרפתי, ויאמרו „באדיונג“.

2. ועד הלשון הציצ צורת „קחון“ (Anthemis) מפני שיש מקומות שהערבים מבלעיים את ה„א“ ואומרים „קחון“. ושמעתי אומרים גם „קחונה“ (ומפי הבדואים השוכנים על יד הנחל „ודי צראר“ מדרום לעזה שמעתי שם חדש לגמרי לצמח הזה: ارين — אַרְבִּיָאן, אַרְבִּיָאן). וכבר העירותי בחוברתי „שמות צמחי ארץ ישראל“. בערך „אקחון“, שגם בספר הרפואה „בתאב אלמ' עתמר“, שהביא שמואל יבנאלי מתימן, הכתיב הוא „אקחון“ ולא „קחון“. אולם מלבד שערבים רבים מבטאים וכותבים אקחון ב„א“, הרי גם במקורו של השם ובשפה הפרסית יאמר ויכתב اکوان, ב„א“. עיין Vullers Lexicon Persicum I, 116. בכל אופן השפה העברית נוטה להוסיף א' בראש המלים הזרות ולא להחסירה ואין לעשות מן ה„אקחון“ „קחון“ כמו שאין לעשות מן ה„אפרסק“ „פרסק“, אף כי יש שפות שאומרים לו בקרוב כך.

ויש להוסיף ולהעיר כאן שגם ה„אקחון“ הפרסי הוא זר לנו, בצלצולו ובמהותו, כמו ה„באבונה“—באבונג“ אשר בא אלינו מפרס גם הוא. ויש לחפש את שמו העברי של הצמח הזה, הנפוץ אצלנו במרבדים לבנים על פני שטחים כבירים. אולם על זה בחוברת „לשוננו“ הכאה.

בכנוי „סידנא מוסא” – הסבירו לי הבדואים – כנו את ה„קריעה” יען חביבה היא, והיא משמשת תרופה בדוקה „من شان قحه” (ל„חֶכָה”)¹, من شان السعل (לשעול).

יש שהערכים ילקטו ממנו באביב חמרים, חמרים ייבשום (וגם כהתיבש הצמח יעמוד בו ריחו), וישמרום בביתם בשביל עצמם וגם לשם חסד, לשם צדקה: פן יחלה מי באחד הימים בשעול או בקבה וירוצו לשכנים לשאול: „למי יש קריעה?”, „למי יש קריעה?” – ואשר דאג בעתו ואגר ממנו יתן אז לשואל במתנה לרפואה „לשם שמים”.

הצמח הזה מפורסם גם אצל היהודים בני העדות המזרחיות שבא”י. היהודים הספרדים יקראו לו „מַסִּינְיָה”, ובני העדות המזרחיות יקראו לו „באבונה” וגם „באבונג”, והיהודים שמסביבות נידוה-זאכו יקראו לו לרב בשפת התרגום שלהם „באבונא כרכמנא”, בנגוד לפרחי מיני Anthemis השונים אשר יקראו להם „באבונא חורא”².

ויש לצין כאן שגם הסורים קוראים לצמח זה בשם קרחא. ומפורסם אצל הסורים מימים רבים השם „עקר קרחא” אשר יש מקרבים אותו לצמח שלנו עד מאד³. השם הסורי עקר קרחא עבר לערבית בצורת عاقر قرحا וגם עוד قرح (עוד קרח).

1. השוה לכיתה אשר בערובין צ”מ.

2. ויש בפייהם גם שם „באבונא סמוקא” (לכֶלֶנית). אנו רואים שהשם „באבונא” נעשה אצלם לשם כללי כמו ה„חאנון” הערבי.

3. זהות הקרחא הסורית עודנה דורשת חקירה. בר בהליל נותן (בעמ’ 1839, שורה 9): „קרחא בלשנא דלעל חס”. וכן בעמוד 773, שורה 21: „חרממנא בלשנא דלעל חמצא ואית דקין לה קרחא חס”. אולם אם גם בלשנא דלעל כנו משום מה את החמצא כך, אבל בסורית הרגילה הונח בודאי השם קרחא בעיקר על צמח אחר. ואמנם את ה„עקר קרחא” מבארים יוגית *pyrethrum*, המתקרב לצמח דינן. כך מתרגם P S M (עמודה 2972) עקר קרחא: *Anthemis pyrethrum*. וכן ב-Z D M XXXIX, 294 פורתרון דאיתוהי עקר קרחא *πυρεθρον* גלינוס 63 (והביאו ח’⁴ ב.5). השם „עקר קרחא” עבר לערבית בצורת عاقر قرحא וגם בצורת עוד القرح (עוד אל קרח). מפי הערבים העטריים בא”י שמעתי אך את השם השני: „עוד אל קרא”. (הם מוכרים בשם זה חתיכות קנים חומים-חורים, ריחניים, ואומרים שמביאים אותם ממרחקים, „מהודו”). Sprengel חושב שה־ *parthenion* של היונים זהו *Matricaria*. ועיין עוד אבן אל בישר I, 121; II, 889; III, 1763. בכל אופן הננו רואים שהשם „עקר קרחא” מיוחס לצמח הקרוב לצמח דינן (*Matricaria aurea*), ועצם השם קרחא כמו השם הערבי קריעה הונח וראי לצמח שיש בו שיכות לקרחת. והשמות של הצמחים האלה: „באבונג”, „קרחא”, „עקר קרחא” ועוד קרח” שמשו וראי הומונימים לכמה צמחים שונים וקרויים בצורתם או בפעולתם. הנה אבן אל בישר כותב (I, 121): „אצל הערבים זהו ה„באבונג” הידוע במצרים בשם كركاش (כרכאש). ויש מהם מינים אחדים” וכו’.

עלי להעיר כאן שגם השם הערבי „קריעה” יש ישימש הומונים גם לצמח אחר. כך שמעתי מפי ערבים רבים ביפו וביעזור ובבית דגון ובכפרים אחרים שם, ולפעמים גם בעזה. אשר יכנו בשם „קריעה” את הצמח *Phagnolon rupestre*!! לצמח זה היו ידועים עד עכשו רק השמות הערבים האלה: „צופ”, „קריח”, „קרחת”. הצמח הזה גם אינו משמש להם לרפואה, כי אם לדבר

– בשימנו אל לב מעבר מזה את כל האמור לעיל בדבר השמות „קריעה” – „קרח” – „קרחא”, ואת היחס הקרוב וכמעט הנפשי של השדרות השונות שבעם לצמח הקריעה (עד כדי לכבדו בכנוי „סידנא מוסא”¹). ומעבר מזה את הנטיה הרבה של בני ישראל – נטיה שלא עמדו עוד עליה כראוי – להרבות להשאיל לעצמם שמות של צמחים וחלקיהם², בתתנו אל לב את כל אלה, יתקבל על דעתנו מאליו הבאור הטבעי והיפה של השם קרח.

ובוא וראה כמה חביביו היו על בני ישראל שמות הריחות והבשמים. הנה צרויה ולוט ולוט, שהם מן צרי ולט, וקטורה, שהיא מקטרת מור ולבונה ומכל אבקת רוכל, ויבשם ומבשם ובשמת. ומרים אף היא איננה „מרה” ולא „מריים”, כי אם ריח לשמה מריחות צמחי הארץ אשר יש בהם שריחם הוא כריח המור.

ושבו והתבונן כמה משמות בני ישראל עקמו ועותו מפרשינו את הוראותיהם מפני שפנו לכל עבר ולא שמו לב לאהבת בני ישראל את צמחי הארץ, ועל כן „השניאו” את „סנואה” ששמה קשור לשיח ה„סנה” ולפירותיו הטעימים;

אחר לגמרי. הם יסירו ממנו את קלפתו הצמרנית ויכו בחתיכת „פלדח” על אבן החלמיש. ניצוצות האש נאחזות בצמר של הצמח וידליקו בו את „הסיגרה” שלהם. – האין עבר להם לערבים השם קריעה מן *Matricaria amea* צמח הזה? כנראה בגלל זה שגם פרחיו של הצמח הזה „קרחים” מן עלעלי הכתרת הלבנה. ובמקומות האלה שהזכרתי, אשר השם הור באבונג דחק את השם „קריעה” המקומי נשאר השם „קריעה” בפי העם על צמח שהוא דומה לו במשהו, כך קרה גם לעוד שמות אחרים של צמחי ארץ ישראל.

1. וכן של בעלי חיים שונים ובהם שמות נחמדים, כשמות „סוסי” ו„בכרי” ו„בכר” ו„גמלי” ו„גמליאל”. עדים לחבת הוריהם לסוס ולבכר ולבכרה קלה ולגמל. וכן גם השמות דבורה הנביאה, וחרה הנביאה, ושפן, וצפורה, וצפור ורחל, וגם „עדר” ו„עדריואל”. ולא מעטים הם גם השמות של בני ישראל אשר כיום על שמות גופי טבע אחרים שבארץ ובשמים.

ולאשרנו אחרים מהם כבר נמצאו ונתגלו בחפירות. כך למשל השם הנחמד „לולב” (עיין Corp. inscript. של הפרופ’ ש. קליין צד 48 הערה 7), ה„משלים” את השם אתרוג.

ובימים האחרונים גלה הד”ר מאיר באבני קבר ערבי אבן אחת עתיקה ובה כתבת יהודית ושם נזכר השם היהודי „סיסנינה” (לפי השערת הד”ר מאיר הכתבת היא מתקופת ראשית האסלם). השם סיסנינה מעניין מאד: חשבו שהשם הזה „כבר מת”. ולא ידעו את טעם השם. והנה בין היהודים שבסביבות זאכרנינו עורנו „חי” השם סיסנינה לאשה. הם בארו לי גם את טעם השם: „הוא מסמן פרח יפה”. הם קוראים בשם הזה את הצמח *Gladiolus Segetum* הנמצא גם אצלם בתבואה כמו אצלנו. ויש להוסיף שגם בסורית נמצא השם „סיסנינוס” (עיין Psm. 2616). ויש לקוות – והנני מחכה לכך יום-יום – שהחפירות הבאות בא”י ובסביבותיה תגלינה לנו עוד כמה וכמה מהשמות האלה, משמות בני ישראל היקרים.

ואת בנות צלפחד האמיצות נתנו לבנות „צלפחד“, ואת מרים הפכו למרה, ואת קרח הקריחו, ושמות רבים הבאישו את טעמם¹.

3. בערך בן לענא (עמוד 340) כתוב: „אפשר אמנם שאבי הבן יקרא את בנו בשם זה בחכותו שבנו יהיה מר כלענה לאויביו וכו' חושבני, שהאיש הזה נקרא כך על שם משליו החריפים“.

את ההשערה אשר בני ישראל היו מכנים את בניהם בשם של צמחים מרים, „למען יהיו מרים לשונאיהם“ הביע בזמנו נלדקה (Nöldeke) והביאו בהערה כאן הפרופ' קליין.

אולם גם הצמחים „המרים“ האלה חביבים הם על העם: „הלענה“, ה„שיבה“ הערבית, רצויה לערבים מאד, וגם ריחה נעים, צורתה נאה וטובה לרפואה, וגם ה„מראר“ *Contaurea pallescens*, אשר עליו השם מררי (ברא' מ"ו, י"א; שמות ו', ט"ז, י"ט) הוא מריר אמנם, ומכאן שמו העברי והערבי של הצמח, אבל בצעירותו מחפשים אותו בני העם לאכלו.

4. בערך בן סירא (עמ' 341): „הוראת המלה סירא (עברית סירה) היא „קוץ“, „הקוץ“. כידוע היתה משפחת כהנים ומשמר כהנים בשם זה,

1. ואתם החורים אשר בטוב טעמם קראו לשלשת בניהם הצעירים בשמות „תפוח“ ו„רקם“ ו„שמע“, בשמות אשר צלצלי שמע להם וריחות תפוחים, — האמנם עלה עלה עץ דעתם ועל לבם לבנות את בנם בכורם בשם חסר טעם ובשם של קלון? ובנוגע לעצם השם „קרח“ לצמח. הנה גם במרם הושפעתי משאלת שמות ה„קרחים“ בישראל חשבתי לקרוא ל-*Matricaria aurea* בשם „קרחית“, בהקבלה לשמה הערבי ועל שם גלותיה הקטנות הקרחות. את השם „קרח“ לצמח הננו מוצאים בספרותנו, במקום גלוי, ולא רק בשמותיהם של בני האדם, כי אם גם בצמח גופא. (ברבים): — בירושלמי נדרים פק ד' הלכה ד': „איהו כוס החור וכו' רבנן דהכא אמרין מליי מי סורס וקרח ין וכו'. „קרבן העדה“ מבאר: „מליי“ סורס וקרחין: כוס מלא מים העשוי לרפואה לסריסים ובעלי קרחין שאין להם שערות ועושין ממנו הרבה בכוס אחת ושותין ומחזירין. וי"מ סורס וקרחין מיני בשמים הם, והראשון נ"ל אולם את הפירוש הראשון לא נוכל לקבל משני הטעמים האלה¹⁰. היתכן שהיו כיכ הרבה סריסים בישראל ובעלי קרחין שאין להם שערות עד שיהיו נוהגים ועושין הרבה בכוס אחת ושותין ומחזירין (וראה: את ה„קרחים“ שבתנ"ך ובתלמוד עשו ל„קרחים“, ואת עשבי הבשם והרפואה לקרחים וגם לסריסים).²⁰ חכמי התלמוד שבבבל פירשו ה„כוס החור“ — „קונדימון“ „וין רקח“ (שיש בו דבש ויין ופלפלין) שבעה"ב היה מכבד בו את אורחיו. ואמנם לפי טעם הענין ולפי טעם הדברים מבאר „פני משה“: „מליי מי סורס וקרחין: מליי מיני עשבים ומיני שרשין, ושותין ממנו מעט ומחזירין לבעל הבית“, ואמנם הן ראינו שאת „מי הקרחין“ — מי *Matricaria aurea* מחשיבים הרבה, כי מועילים הם לכוחה ולשעול ומחזיקים בסדר טוב את הקבה. ולכן היו נוהגים שבעה"ב היה מגיש לאורחיו מי קרחין וסורס יחדו להנאתם ולבריאותם הכללית. ונוסף עוד: מי „קרחין“ באים ברבים כמו מי „צלפים“ (שבת ק"י, א'), שגם הם באים ברבים. ושמו של הצמח הוא ביחיד (צלף), וכן גם כאן, שמו של הצמח הזה ביחיד: קרח.

וכנראה ששנו את השם מפני הוראתו הבלתי נעימה וכמו ששנו את החזיר ל"חזיר" וכו'. "עוד יש להעיר (נגד דעת מחודשת), שלא משום חוסר הכבוד השתמשו בשם בן-סירא בלי הזכרת שמו ושם אביו אלא דוקא מפני יחוסו, שהיה מבני משמר הכהנים מבני הקוץ".

כנראה שהמחבר סובר, כפי שהיו סוברים תחלה, שהשם סירא הוא שם כללי לקוצים בכלל, ושאפשר לשנות את השם קוץ לסירא. כבר הוכחתי במאמר מפורט¹ שהשם סירא הוא שם מיוחד לצמח הידוע בשמו המדעי בשם *Poterium Spinosum L.*, ואין להחליפו בקוץ כמו שאין להחליף את "בן בטיח" ב"איש האתרוג" (עיינן בערך בן בטיח של המאמר הנידון בעמ' 332) כי כל אחד מאלה נקרא על שם צמח אחר. וגם לא חתבישו אבותינו – ובצדק – בשמות של קוצים, ובהם כנו משפחות מהכי מיוחסות בעם מצאצאי הכהנים ומשבט יהודה.

5. בערך בן בטיח: "אלא נראה שאת בעל האתרוג כנו כך על שם מראה פניו שהיה דומה לאתרוג" וכו' "והשוה להדסה" וכו'. האמנם ישנו צבע פנים מיוחד כצבע האתרוג?

הדברים נראים פשוטים וטבעיים: היהודים הן היו נוהגים לקרא לילדיהם גם בשמות של עצים, פירות וגרעיני דגן כגון "תפוח" ו"עינב" ו"שעורים", ואם נעים השם תפוח לילד, מה נהדר, נחמד, וטעים השם אתרוג. ובאשר למדרש לשם "אסתר – הדסה" שהפרופ' ק. נסמך עליו, הרי אין השם יוצא מדי פשוטו.

6. השמות המרכבים ב"אל" ו"יה".
הייתי רוצה להפנות כאן את תשומת הלב לשמות האלה שבהרכבת "אל" ו"יה". השמות האלה רבים ומפורסמים, אלא שלא שמו לב כראוי להוציא מהם את המסקנות האפשריות והתשובות לפעמים מכמה בחינות. הנה השם בצל-אל. נחמד הוא הדרש של רז"ל במדרש בהעלותך ובברכות נ"ה, א'; בצלאל בצל-אל היית וכו' אולם עם כל היות הדרש הזה נהדר ונשגב, בהעלות בו רז"ל את האמן והאמנות לקרבת מעלת הנביא והנבואה, – עם כל אלה יש להעיר ולעורר שאין המקרא יוצא מידי פשוטו: והורי בצלאל בעת בקשם שם לבנם פנו כרבים מבני ישראל, ליצורי עולם הצומח... לצמח ולאל. והנה גם שמות דומים לו במשפחות נכבדות בישראל: השמתי מבני כלב, ובצלות-בצלול מהנתינים אשר עלו מהגולה עם זרובבל. השום והבצל היו מהצמחים אשר בהם נשתבחה ארץ מצרים לפנינו (במדבר

י"א, ה'), ובני ישראל זכרום זמן רב בגעגועים. עוד זאת אלו הרכב השם בצלאל מן „בצל” ו„אל”, מכפני מאד אם היו מנקדים את ה„צדי” של בצלאל בפתח. ואם תאמר היתכן להרכיב את השמות „בצל” ו„אל”? הרי לפניך השם גמליאל גם בתלמוד וגם בתנ”ך. והשוה את השם בצלאל לשם פרחיה = פרחי”ה, ולשם חבצניה = חבצני”ה. הרכבת השם חבצניה היא נהדרת: חבצלת בהחסרת ה„ת” הסופית ובהחלפת ה„ל” ל„נ” לשם הנזי הפונטי. מענינים מאד השמות מישאל ומהללי שהם מיש – אל ומהלל – אל. את שם העץ מיש ל *Celtis australis* (וכן שמו גם בערבית הספרותית וגם במדוברת עד היום הזה) חשבו אך ל„צמח המשנה” כן הרה”ח לב וכן הפרופ’ קרויס שהקדיש למיש שבמשנה חוברת שלמה. בשם „מישאל” אנו רואים: 1° ששם האיש קשור לשמו של הצמח, 2° שהשם של העץ הזה, שהוא אחד מהעצים הטפוסים העתיקים שבארץ נמצא כבר בתנ”ך ובבראשית, והוא מתעלה מצמח תלמודי לצמח תנכ”י.

בדומה לזה נתן לנו האפשרות שמו של האיש „צֶלֶף” (נחמיה ג’ ל’) להוכיח שהשם של שיח־האילן צלף אינו שם סורי כפי שחשבו רבים וגדולים, כי אם שם עברי תנכ”י עתיק. ושאינן השיח הזה היה מצוי אצלנו בתקופת התנ”ך¹.

כל השמות אשר בהם שמורים שמות של צמחים, של בע”ח, ושל גרמי טבע אחרים, חשובים לנו לאין ערוך, לשם חקירת הכרת נפש בני ישראל וקשריהם האמיציים הנפשיים ליוצר וליצוריו.

1. ע”ה השם „מהלל-אל”, והעץ „מהלל” אשר עליו שם המקום נהלל ביהושע ושם חמושב נהלל בימינו, כבר העירותי במקום אחר ב„התרן” תרפ”ה.

הערות בלשניות.

א) הוראה חדשה לבנין התפעל בעברית.

כבר נתחבטו חכמים במקורו של הפעל התפלל ועדין לא באו לידי עמק שוה, והגיעו הדברים לידי כך שטביב כתב על שרש זה דרוש גדול במקלט¹ שבו רצה להוכיח, כי העברים הקדמונים היו מתנודדים בשעת תפלתם. ולא הוא; אך דבר אחד הכיר טביב אל נכון, כי הפעל קשור בהוראתו הראשונית של השרש "פלל", דהיינו משפט.

והנה בשפה הערבית יש הוראה מיוחדת לבנין העשירי (استغفل, 3) והוא לשון בקשה; כן استغفر הוראתו בקש רחמים, סליחה (غفر), استعان או استغاث הוראתם בקש עזרה (عان وغاث), استمن הוראתו בקש רצות (من), اشتاذן הוראתו בקש רשות (أذن) ועוד. בהתאם להוראה זו, היה מובנו של הפעל התפלל בעברית — לבקש פלילים, דהיינו לבקש משפט צדק מאת ד'. הצורה הבלשנית מתאימה בהחלט למושג העברי ע"ד התפלה; שכן בהשקפת עולמו של העברי הקדמון היה מושג התפלה קשור קשר אמיץ במושג משפט צדק. התפלה היתה בקשת צדק ותביעת משפט מאת ד', השוה ד"מ תהלים י"ז, 3 תהלים פ"ג, תהלים ק"ב. ראה ג"כ תהלים כ"ז, תהלים כ"ח, תהלים מ"ג ועוד. וכן לשון הפסוק (שמו"א ב', כ"ה): "אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים (דהיינו ד') ישפט את הרשע" ואם לד' יחטא איש מי יתפלל לו (דהיינו מי יתבע משפט צדק עבורו, הרי אין כאן צד שלישי שאינו נוגע בדבר אשר יוכל לבקש את משפט הצדק במקרה זה)".

באותה הוראה ממש בא ג"כ פעל שני בעברית בהתפעל, והוא — התחנן, שהוראתו ג"כ לבקש חנינה, תחנונים.

ב) צפה הצפית (ישעיהו כ"א ה').

הפסוק הזה בפרושו הנתן לו כיום היה תמיד לפלא בעיני. המשפט "צפה הצפית", הבא בין שני המשפטים הקצרים "ערך השלחן" ו"אכל ושתה", נראה תמיד שלא במקומו. הפסוקים הקודמים וכן סופו של פסוק ה' עצמו מתכוונים לתאר התקפה פתאמית, שלא צפו לה השרים החוננים מראש; ואם העמדו משמרות צופים בטרם ישבו השרים אל המשתה, הרי אין ההתקפה בלתי צפויה ואף פתאמית אינה יכולה להיות.

(1) ע' טביב — לחקר ימות עולם, המקלט כרך ד'.

(2) כידוע מתאים לבנין התפעל בעברית הבנין השמיני בערבית, אבל גם הבנין העשירי קרוב הוא בכמה מקרים להוראתו של הבנין השמיני.

(3) במקרה זה אין הדבר חשוב, אם העלתה בקרת המקרא בחקירתה, כי הכתבות אשר בראשי הפרקים מאוחרות הן. חשובה עצם העבדה, כי מסדרי הספר מצאו את תכן הפרק מתאים למושג "תפלה" ויכתירוהו בשם זה.

לפי כך יש לדעתי להתחקות אל שרשה של תבת "צפה", אם אין הוראתה אכילה או עריכת שלחן או כיו"ב, שאז יתאים המשפט למקומו בתור משפט מקביל. והנה במצרית העתיקה השרש צפא — הוראתו אכל, צרכי-כלכלה, מנחת-אכל לאלהים. אם נניח כי הפעל צפה שזה בהוראתו לשרש המצרי הנ"ל, נקבל שלשה משפטים קצרים המתארים את המשתה: תחלה עורכים את השלחן, אח"כ מביאים את המטעמים ולבסוף יושבים השרים לאכל ולשתות לשמח את לבם, והנה — לפתע פתאם — קריאת מלחמה: קומו השרים, משחו המנן! תנלה לפנינו במשפט קצר תמונה עזה ובהירה של ההפתעה שבהתקפה (4).

יתכן, כי השורש הזה משותף הוא לשפות השמיות ולמצרית; אך נראה יותר, כי השם שאול הוא ממצרית והפעל נבנה עברית מן השם, שהוראתו היה "משתה רב", "מאכל מלכים" או כיו"ב. הלא מודעת היא כי דוקא בתקופה זו היתה ההשפעה המצרית גדולה ביהודה. תקפה של ההשפעה הזו משתקפת בכמה פרקים בישעיהו (5).

בתקופה זו כבר היתה הא' המצרית רפויה כ"ב, ערבי בעברית הפכה לאות רפויה (ו' או י'). רפיון הדרני כזה מופיע גם בשפות השמיות; השוה די'מ קראתי בתנ"ך עם קריאתי בשפת המשנה וכמוהו: رأيت בשפה הערבית הספרותית בהשוואה עם أريت השגורה בפי ההמון בשפות הרבבור השונות. ברליון, י"ב אדר תרפ"ט.

(4) מר זוטא מסר לי בע"פ בשמו של מר מיוחס כי גם בערבית מורה השרש הזה על עריכת השלחן, ואולם במלונים הערביים אשר תחת ידי (לין, דווי, פראימג) לא מצאתי שרש זה במובן הנ"ל; ואפשר שנתכון מר מיוחס לשרש صف לערך, לסדר, הקשור בשרש העברי צפה? (5) לא דבר ריק הוא כי עוד מלה אחת שאולה ממצרית נמצאת גם היא רק פעם אחת בתנ"ך, וגם זו בישעיהו: כונתי לתבת "סאסאה" (ישע' כ"ג ח'). ראה מה שכתבתי בנידון זה

להרחבת הדשון ותמונה

ח. נ. ביאליק

מחסורי לשוננו ותקנתה

(הרצאה במסבת אמוני חשון בירושלים כפי הסניגורמה של י. מוימון)

הגיעה השעה לברר לנו בעצמנו, מה מקומה של הלשון העברית בבנין הארץ. אין אני נכנס הפעם לגדר ההסמוריה. רצוני רק לשאול: מה המקום שהלשון תופסת עכשיו בהכרתנו הלאומית והמדינית? מה היא החשיבות שאנו מיחסים לה ומה הם המאמצים הנעשים על ידינו למעשה להחיותה ולהפראתה.

יודעים אתם כולכם, כי עם ראשית תנועת-התחיה בעמנו העמדנו מדעת או שלא מדעת את הפרוגרמה על שני דברים – על גאולת הארץ ועל תחית הלשון. ועל כל פנים בהכרתנו אנחנו, ציוני המזרח יוצאי רוסיה, היתה תחית הלשון בכל צורותיה ובכל היקפה קודמת לתחית הארץ. אין אני אומר זאת רק כתלמידו של אחד העם, אלא על יסוד העובדה, כי למעשה הגענו לרעיון תחית הארץ דרך הלשון העברית והיא היא שהכניסה אותנו לכל הפעולה המדינית. וכשאני רואה את היחס של מנהיגינו ושל בוני הארץ לגאולת הלשון אינני יכול להבליג על רגש של עלבון.

לפני עשרים וחמש שנה, עוד זמן רב לפני מתן הצהרת-בלפור נוצר ועד הלשון העברית בארץ-ישראל, שקבל על עצמו את תפקיד גאולת הלשון העברית והקמת תרבותה. מה היו תפקידיו של ועד הלשון? הלשון היתה חיה לא בפינו, כי אם בנפשנו, בספר, בספרות. היא נעתקה מכל שרשי-החיים ונהפכה למופשטת. עיקר עסקה במשך מאות שנים היה בספירות העליונות של המחשבה. המקצועות של חיי-עם היושב על אדמתו היו עקורים בהחלט מן הלשון העברית והלשון

היתה עקורה מהם. עם שובנו לארץ-ישראל היה מן ההכרח לתת את דעתנו בעיקר על החלק הזה של הלשון העברית. ותפקידו של ועד הלשון היה להחיות את חצי הגוף המשותק הזה של הלשון, שהוא קרוב יותר אל האדמה, ולסנע להחזרת האומה העקורה משרשיה אל מקורי קיומה הבריא. יש, איפוא, לתמה על שויון הנפש הגמור מצד עסקני התנועה הציונית למפעל יסודי זה של תחית הלשון.

תאמרו, הרי קיימים מוסדות חנוך בארץ המתכללים על חשבון התנועה הציונית. אבל הרי תבינו, רבותי, כי החנוך והספרות אינם אלא עליות או בנינים על גבי הקרקע של הלשון העברית. הלשון היא הקרקע הרוחני של האומה. כשם שכל העושר החמרי בא מן הארץ ושב אל הארץ, כך כל העושר הרוחני בא מן הלשון ושב אל הלשון. שיטות נוצרות ומתות והשארות הנפש שלהן היא בתוך הלשון. מכל שיטה פירוסופית היותר גבוהה נשארות אחרי זמן מועט מלים שהן משתרשות בלשון והלשון מתעשרת על ידיהן. זוהי השארות הנפש של השיטות.

פני ועד הלשון עמדו תפקידים רבים; ראשית, למלאות את החסר בכל המקצועות, אבל בעיקר במקצועות התרבות הממשיים, וביחוד באלה המקצועות, שהם כאן בארץ-ישראל עיקר מטרתנו – האדמה, עבודת האדמה וכל המסתעף מזה. רבותי, מזמן חבור סדר זרעים, שבו היה עדיין ללשון העברית מגע עם הקרקע, עד הימים האלה עברו כאלפים שנה, ומאז היתה הלשון אלמת ומשותקת בהחלט בכל מה שנוגע למקצועות חיים ממשיים. את כל זה היה ועד הלשון צריך למלאות; ועוד יותר מזה במקצועות התכניקה, שמעולם לא היו ללשון העברית, – אולי רק בימי התנ"ך לפי התכניקה של אותו הזמן – אולם זה מעט מאד, זה איננו מספיק בשביל זמננו. ויש, איפוא, קרחת גדולה בלשוננו. את זה צריך היה לברוא כמעט יש מאין. הועד צריך היה לדאוג לכך, להכניס אחדות בלשון, בכתוב ובמבטא. על חשיבות הדברים הללו נכתבו כבר הרבה מאמרים. אתם יודעים, רבותי, גם כן, כי עם שאין לו לשון מתוקנת אין לו גם מחשבה מתוקנת וגם הרגשה מתוקנת. עדיין לא הוברר אצל החכמים, מה משפיע יותר, הלשון על המחשבה או המחשבה על הלשון. הלשון איננה רק כלי בלבד. הלשון היא בעצמה מתרקמת ונבנית מתמצית המחשבה וההרגשה של כל הדורות. היא כוללת בתוכה למפרע את תמצית המחשבה וההרגשה גם בשביל העתיד והיא היא החוקקת נתיבות למחשבה ולהרגשה. ואם הנתיבות הללו עקומות, עקלקלות ומקולקלות, אנחנו מעבירים ומסיעים את הרגשתנו ומחשבתנו הלאומית בנתיבות עקלקלות

ומסרסים אותן בתחילתן. ורבותי, עם שאין לו מחשבה בהירה, מתוקנת ובריאה, והרגשה בריאה ומתוקנת אינו יכול גם לעשות מעשים מתוקנים. הוא יהיה תמיד תועה מדרך הישר. יש מן המלומדים באמריקה החושבים, כי אולי עיקר החנוך צריך להיות בזמננו, ללמד את הילד לדבר באופן מדויק, ואם נלמד אותו את הדבר הזה הרי כבר חצי החנוך עשוי, וכל השאר יבוא מאליה, מפני שידיעת ההגדרה הנכונה לדברים, לעולם החיצוני ולעולמו הפנימי של האדם, מביאה גאולה לנפש המחונו, מטהרת את רוחו ומתקינה אותו, מרחיבה את בית הקבול שלו, והוא נעשה איש בן-חורין, הרואה את עולמו הפנימי והחיצוני בעינים בהירות, וכוח הקליטה והאורנימציה שלו בעולם מתגדל פי כמה. העברית החיה במצבה של היום יותר משהיא מתקנת אותנו היא מקלקלת אותנו. ובארץ-ישראל יכול חנוך מסורס ומקולקל לגרום לנו אסון רב, מחמת שהוא מוריד את כל הגובה התרבותי שלנו. אנחנו באנו לכאן לא כאנשים הדיוטים עם תרבות הדיוטית; היינו סמוכים במשך דורות רבים על שולחן של תרבויות עשירות, התפרנסנו דרך לשונות עשירות, למדנו את מוחנו ואת לבנו להרגיש ולחשוב באמצעות לשונות מתוקנות, דקות ומסוגלות לכל דקדוקי דקדוקיה של המחשבה האנושית, והנה אנו מוצאים כאן בארץ-ישראל בשבילנו כלי פגום, כלי קהה שלא יצלה אפילו לשמש לחלק העשירי של העושר התרבותי שקלטנו והבאנו מן החוץ. אם לא נעלה את כוח הלשון העברית ואם לא נחיש את גדולה, אנחנו גזרים על עצמנו מיעוט הדמות לאורך ימים. ואם בשביל הדור הישן אין הדבר מסוכן כ"כ, מפני שסורס הוא משתמש עוד בכלים אחרים, בלשונות אחרות, – הרי בשביל הדור הגדל כאן זוהי סכנה גדולה. מובן מאליה, רבותי, שהפרוצס הזה הוא פרוצס ארוך מאד של כמה עשרות שנים ואולי יותר. אבל אם לא יהיה מוסד העומד על המשמר והעושה את העבודה הזאת מדעת ובכוונה, (מפני שהיא נעשית גם בלי כוונה ע"י הספרות, וע"י הסופרים היוצרים וע"י ספרים מקצועיים), מוסד המכנים אחדות בתוך פעולת-הלשון, יש לחוש מפני סכנה עוד יותר גדולה, מפני סכנת שפת בבל. כל מקום, כל מורה, כל בית ספר יעשה בלשון כאדם העושה בתוך שלו, יכניס המון מלים סותרות ומתנגדות אלה לאלה, ובמקום להשתכלל תלך הלשון ותסתרס יותר ויותר. צריך שיהיה לכל העבודה הזאת בעל בית עליון ובן-סמך, ושתהיה דעתו מכרעת ונשמעת בכל העבודה הזאת. וזהו תפקידו של ועד הלשון. צריך להכניס אחדות לשפה, ראשית כל לברוא את הטרמינולוגיה, לברוא אותה גם יש מיש וגם יש מאין.

ליצור בצלם ובדמות, להפיץ את המונחים האלה דרך ספרים, ודרך צנורות אחרים בבתי ספר ובספרות, וגם לברר מה שנברא ונוצר מבחוץ ע"י אחרים ולהכריע; וצריך לשקוד גם על תקנת המבטא, שהרי, רבותי, בלי מבטא אחד לא תהיה גם לשון אחת. והמבטא צריך להיות נכון. צריך לשקוד גם על אחדות הכתיב. זאת היא עבודה רבה, גדולה ואחראית.

וכמדומה שבשעה שקבלנו עלינו ע"י הצהרת בלפור את ענין הלשון העברית בארץ-ישראל כיסוד, ולא רק יסוד לאומי, כי אם גם יסוד מדיני, היה הקבוצ הארץ-ישראלי וביחוד היו אלה האחראים לכל העבודה שלנו בארץ-ישראל צריכים להעמיד את עבודת שמירת הלשון העברית והשקידה על תקנתה על אותו גובה ובאותו מקום מכובד כמו שהעמידו את השקידה על יתר היסודות של בנין הארץ, כמו הקרן הקיימת: מפני שהלשון העברית היא היא הקרן הקיימת הרוחנית שלנו, ואי אפשר בלי לשון עברית כמו שאי אפשר בלי אדמה. אינני מאמין שהקבוצ הארץ-ישראלי יוכל לגדול ולשגשג בלי שגשוג הלשון העברית; אינני מאמין, שגהפך לאומה בלי תקנתה ושכלולה הגמור של הלשון העברית.

היינו צריכים להעמיד תיכף ומיד את החרדה ללשון העברית במצב כזה, שלא רק אנחנו נרגיש בחשיבות הענין, אלא שגם הממשלה תרגיש בחשיבותו. לצערנו צריכים אנו לומר, שאנו בעצמנו עושים את תורתנו פלסתר. אינני נוגע כאן בענין החנוך. יש דאגה לחנוך, אמנם לא במדה מספיקה ולא במדה הראויה. אבל אני מבדיל בין שני התחומים הללו. החנוך הוא מדור בתוך הלשון העברית, מדור אחד ולא כל הלשון העברית. יש עוד ספרות עברית, אמנות עברית ועוד אלפי מקצועות. החנוך הוא הענין היותר חשוב – אני מודה בזה – אבל בכל זאת אינו אלא מדור. על גבי זה צריכה להיות לשון, הוד מלכות הלשון העברית, היא היא הענין היותר עליון והיותר חשוב של כל עבודה תרבותית.

צריך לדאוג לכך שיצטרפו לעד הלשון טובי החכמים יודעיי-לשוננו בארץ ובחוץ לארץ לתת לו יפוי-כח גדול ולעשות אותו לכח משפיע. צריך להעמיד אותו במצב כזה שיהא ספק על ידי הצבור העברי ועל ידי ממשלת ארץ-ישראל. הממשלה צריכה לדעת, שאסור לה להוציא איזו הכרזה וחוק בלשון העברית במרם שיבוא על סגנונם אשור מצד ועד הלשון. כי הרי חוקי-הממשלה וכל התעודות המוסמכות הם החודרים לתוך החיים. נסמכים עליהם עורכי הדין ובתי-המשפט,

וגם הקהל והעתונים מושפעים מהם. כל הפרסומים העברים של הממשלה משובשים ולקויים.

אני נזדמנתי עם באי-כח כמה משרדים חשוכים ובנקים, והם התאוננו בפני שאינם מבינים שום דבר מכל הפרסומים העברים של הממשלה והם אנוסים להשתמש בלשון האנגלית. הזלזול הזה משפיע השפעת גומלין, – זלזול מצד הממשלה כלפי הקהל העברי מביא לידי זלזול הקהל העברי כלפי הממשלה. אין איש מתיחס יחס רציני אל הפרסומים העברים של הממשלה, כל אחד רואה אותם כמין תוספת, ספחת פורמלית למקור האנגלי ולא יותר. ומכאן הזלזול של עורכי הדין שלנו בבתי המשפט, ומכאן הזלזול בדואר, במלגרה, ובכל המשרדים, מפני שהיהודים בעצמם אומרים: כלום זו היא לשון, כלום אנחנו מבינים מה שכתוב שם? וכן הולך הדבר בכל המקצועות.

ורבותי, באוניברסיטה שלנו! מה מראה הלשון העברית שם בהרצאות במקצועות השמושיים, ואיזה יחס רציני יכול להיות אל הלמוד גם מצד הפרופסורים וגם מצד התלמידים בשעה שמשתמשים שם בשברי כל, בלי המונחים הראויים, ואפילו בלי הבנין הראוי. אינני יודע, אין אולי כאן אנשים שיחפצו לתבוע ויוכלו לתבוע, ואולי לא כאן המקום לכך, אבל מותר לצעוק על הכאב בכל מקום ובכל הזדמנות. ישנה לנו הרגשה, שקיים יחס מחפיר ומביש כלפי הלשון העברית. לכאורה, מוחאים כף ואומרים קדוש כל היום, מן הבוקר עד הערב, אולם אין אלה אלא מלים ריקות. יחס אמתי ניכר רק בעבודה, במאמצים, באמצעים חמריים שמבובזים לעבודות הללו. ומכיון שכך, כל הענין אינו אלא מן השפה ולחוץ, ואין כאן שום יחס רציני. צריך שנברר לעצמנו פעם, אם הדרישה של שלטון הלשון העברית בארץ-ישראל היא דרישה מדינית רצינית ועמוקה, או שהיא רק דרישה מן השפה ולחוץ, ושלמעשה עורכי הדין שלנו ידברו בכל הלשונות, הפרופסורים שלנו ישתמשו בלשון רצועה ושבורה – אל נא יעלבו הפרופסורים שלנו היושבים כאן, לא להם אני מתכוון.

רצוני לעורר את תשומת-לבכם עוד לדבר אחד: בשעה שהעלו פעם את ענין ועד הלשון על הפרק בקונגרס הציוני ובקשו תקציב כל שהוא בשביל עבודתנו קצבו לו, כמדומה, שלש מאות לירות, אבל לא ניתנה מזה אף פרטה. והגיעו בעצמכם, 25 שנים עובד ועד הלשון, שהוא אקדמיה של הלשון העברית, וכלום אפשר להשוות את מחסורי לשוננו עם אלה של אומות אחרות. אצל אומות אחרות אין צרכי-הלשון

מרובים כמו אצלנו, מחמת ששם יש לשון חיה, בריאה, מפותחת, מוכשרת לכל ענפי החיים, והיא זקוקה רק לשמירה קצת, ואף על פי כן כשמוציאים שם פעם לשבעים שנה במהדורה חדשה את המלון הלאומי שלהם, איזה יחס של כבוד קיים שם לוועד הלשון מצד הממשלה, הוא נחשב לאחד מהמוסדות היותר מכובדים, מבוזים עליו כסף, והממשלה מתכבדת בכבודו. עלינו לחשב מה לעשות, כדי לחסיר מעלינו את החרפה הזאת, את הצביעות, ואת השקר. אחת משתי אלה, או שאנחנו דורשים את הלשון העברית ואת זכויותיה במלואן, ועלינו לעשות מעשה רב, ולהעמיד את ועד הלשון במקומו הראוי, ואם לא, אל נא נשקר לעצמנו ואל נא נזיף את תחיתנו.

עֲבֵרִית פֶּמוּ שְׁהִיא *

(לשאלת שנוי הכתיב העברי)

איני באה כמלומד, או מומחה בדקדוק, וגם לא כפדגוג, לדון על השאלה החמורה, שאין דוגמתה בכל השפות שמשתמשים בהן העמים התרבותיים. הנני באה להשמיע את קולי כסתם אדם שלמד עברית בשעתו, ורוצה לקרא ולכתוב עברית, ודוקא להקל את הקריאה והכתיבה בה, ולא לעשותן קשות ומסובכות יותר — לשם תועלת מדומה.

מרבית עתה לדבר על הקלת למוד הקריאה העברית, מחפשים ומוצאים תחבולות שונות — כיצד לעשות את העברית לשפה הדומה בדיוק לכל שפות אירופה; כלומר לעשות כך, שבכל מלה ומלה תכתבנה ותראינה לעין גם האותיות גם התנועות, ושנפטר מאסון ה"נקודות" שלנו. הדבורים האלה מתרבים מיום ליום; כבר נתפרסמו הצעות שונות של כתיב עברי חדש, המכנים את התנועות אל תוך המלים, וכבר הופיע הספר, העברי הראשון בכתב הלטיני, אשר מטרתו גם כן — לעשות את העברית לשפה, שבה נכתבות המלים ב"התאם למבטא".

הגורם הראשי לחפזים אלה הוא: קושי הקריאה בלי נקודות. להדפיס את כל הספרים, אך ורק בנקודות — דבר זה מן הנמנע הוא, כי מלבד הקושי הטכני שיש בהדפסת ספרים אלה, וההוצאות המרובות של הדפסה כזו, גם הקריאה עצמה איננה מוקלת על ידי כך; יען כי הנקודות מעיפות את העינים יותר מדי ודורשות מאת הקורא עוד יותר התאמצות ועמל בקריאה. והכתיבה בנקודות, ודאי שהיא קשה ומיגעת ושוללת זמן הרבה. לפיכך יש מציעים לשנות באופן — מה את הצורה המקובלת של הנקודות, להמציא גם איאלו סימנים חדשים, ולהכניס אל תוך האלפאביתא העברית אותיות חדשות, המציינות את התנועות, או להשתמש לשם כך באותיות אחדות (שיש לנו מן המוכן אלף בשביל a, עין בשביל e וכדומה, כאשר בטרנסקריפציה האידית). והכי קיצוניים מוותרים לגמרי על הכתב העברי ומציעים פשוט לעבור אל הכתב הלטיני ולהשתמש בו באופן פוניטי.

(*) המאמר הזה נדפס לפני שנים אחדות ב"העולם" ופה הוא בא בשנויים ותקונים.

לפי השקפה ראשונה יש צדק ברצון להפטר מחזיון לשוני מיוחד במינו, המעמיד מכשולים על דרך המתלמדים והקוראים עברית; כי אין ספק בדבר, שבאמת מתקשים הרבה בקריאת ספרים בלתי־מנוקדים, וזה משפיע גם על הרצון לקריאה ומפחית את מספר קוראי עברית. אולם אחרי העיון אנו באים למסקנה אחרת: מתרעמים על אשר מכריחים את התלמיד, או את הקורא הבלתי־מנוסה, לקרוא ו"לנחש" את המלים על־פי האותיות בלבד, ושואלים: מה היה אילו, למשל, באנגלית או ברוסית, או בצרפתית היו גם כן מדפיסים רק את ה"קונסוננטים", והיו מוותרים על כל ה"ווקלים"? האם אפשר היה להכיר את המלה ולבטא באופן הנכון? אבל שוכחים הללו דבר אחד, והוא: שהשפה העברית היא לא ככל השפות. יש שני דברים אשר בהם היא נבדלת מאותן השפות האחרות שהזכרנו: שיטת השרשים ושיטת הנקוד. ואם נעניין קצת בדבר, נראה, שההבדל הזה הוא שגרם ליצירת הכתיב העברי בצורתו הנוכחית, ושהכתיב הזה — הוא הוא המתאים ללשון זו וההולם בדיוק את תבניתה, השורש העברי — איננו צירוף ארעי של אותיות, שיוכל להיות או פחות או יותר ארוך ולהופיע בצורות ובנוסחאות שונות עד אין מספר. הרוב הגדול של המלים הוא בן שלש אותיות ודוקא קונסוננטים, אשר רק לעתים רחוקות, בערך, אחת מהן נחה ואיננה נשמעת בקריאה, או חסרה לגמרי. ועוד: השורש הזה משתמר תמיד, בכל השנויים ובכל הגלגולים; הוא מעין שלד של המלה, אשר אפשר להלבישו צורה ולהפשיטו צורה, אבל ה"שלד" נשאר ומעיד תמיד על מוצאה של המלה ועל הקשר שיש לה עם כל "בני־משפחתה". החזיון הנפלא הזה כבר מקל למחצה, לכל הפחות, את הקריאה, וביחוד את ההבנה של מלים בלתי־מנוקדות, גם כאלה שלא ראינו ולא ידענו קודם, והגנו נפגשים אתן בפעם הראשונה. בראות הקורא את המלה, "התקדמות", או "הקדמה", לא יתקשה ביותר ויבין, שיש לפניו דבר הנוגע, במובן זה או אחר, למושג של "קודם" או "קדימה", או מלה אחרת משורש זה, שהיתה ידועה לו קודם, ההבחנה הזאת היא יותר קלה בעברית מאשר בשפה אחרת. כי ברוב המכריע של המלים העבריות, השורש נשאר גלוי לעין, וגם על פי רוב הוא שומר את המושג הראשון שלו. ואם לא תמיד, — הרי גם בזה אין העברית נופלת משאר השפות, כי מלים שמבטאן ואופן כתיבתן דומים זה לזה ופירושן שונה לגמרי, — ישנן לרוב בכל השפות. אבל כיצד ידע הקורא לבטא באופן נכון את המלים, גם אם יבין אותן על־פי הגיונו ומתוך הכירו את שיטת השרשים? — גם לזה יש תשובה.

העיקר השני של השפה העברית — שיטת הנקוד — גם כן איננו חזיון ארעי ואינו מרשה צירופי נקודות שונים וארעיים, שאינם נכנעים לשום הגיון פנימי. הנקוד העברי הוא חזיון שאפשר למצא דוגמתו רק בחוקי המתימטיקה בלבד: כל כך ברור ומדויק הוא כל פרט ופרט שבו, ונכנע לכללים כל־כך ברורים ומסוימים. גם באותן המלים שאנחנו יכולים לציין אותן בתור "שרשיות" ביותר — מוצאים אנחנו שורה שלמה

של נוסחאות, מעין פורמולות תמידיות ובלתי־משתנות, שהנקוד הולך אחריהן. ואם גם נחפש הישב ונמצא לנו לדוגמא נקוד של שמות עצם, למשל: „ספר“ ו„חרף“ מצד אחד, ו„דבר“ ו„סמן“ מן הצד השני, ועוד אחדים, — או נגיד: נמצא עשר, או נניח שתי עשרות דוגמאות כאלה, — הנוכל בכל זאת להשוות את העברית לשאר השפות, שאין להן כל חוק קבוע לצירוף התנועות גם בשרשים, ויש רק דמיון ארעי בין מלה למלה?

ואין עוד לדבר על צורות נטיות הפעלים ועל המלים הבנויות בכלל, שבהן הנקוד הולך ומשתנה ומתהווה על־פי כללים קבועים ומדויקים כל־כך, — עד לשעמום ממש. אם השרש „קדם“ נתן לנו „הקדמה“ ו„התקדמות“ אז יתן גם „פתח“ — „התפתחות“ (ולא דוגמת נקוד אחרת), ו„כזב“ — „הכזבה“, ו„נהג“ — „הנהגה“ ו„התנהגות“ וככה עד אין סוף. יוצא מזה, שהאותיות בכתב העברי — הן מעין סמני הקולות בתו־הנגינה, הנקודות — מעין אותם המספרים המציינים את האצבעות, שבהן צריך להשתמש בשעת הנגינה. בתו־הנגינה למתלמידים, אמנם, מסמנים את כל האצבעות, כדי להקל לתלמיד הבלתי־מנוסה את צעדיו הראשונים; אבל מי שמע על תו־נגינה של יצירות המוסיקה העולמית, תוים שמשמשים בהם הבוגרים והמומחים לאמנותם, — שגם בהם יראה סמן האצבע מלמעלה לכל תו ותו!

חוץ משני הדברים האלה העיקריים, שיסודם באפיה ובתבניתה של השפה עצמה, יש עוד דבר אחד ששוכחים אותו לגמרי, ושיש לו ערך מעשי לא קטן. האם לא חשב איש מעולם על אותו חיון החסכון הנפלא, המיוחד במינו, חסכון הזמן והעמל גם יחד, שהנהו הכתב העברי, אשר בו נכתבת כאילו רק חציה של כל מלה ומלה? בזמן שאומות אחרות, — האנגלים, למשל, — מתלבטים בכבלי כתיב מסובך ומענים את נפשם למצוא תחבולה איך להוציא מן המלים את האותיות המיותרות, המרובות, הנמצאות בהן — הנה אנחנו נבוא ונדחה ונשמיד משפתנו בקלות ראש את הסגולה הזו שנתנה לנו חנם, ובלי עמל?

עם כל זה אין בדעתי להוכיח שקריאת העברית על־פי הכתב הבלתי מנוקד חפשיית היא מכל קושי ומכל מעצור ושאין צורך לבקש תחבולות בשביל להקל עליה, אלא שצריך לחשוב על דרכים, שבהן נוכל להגיע להקלה, מבלי שננע בעיקרי תבניתה של השפה, בעצם היסודות של קיומה.

המעבר אל הרנסקריפציה הלטינית, וכמו כן השמוש באותיות נוספות בתור „ווקלים“, כדוגמת האידית, — שניהם מטשטשים ומחריבים לגמרי את יסוד השרשים שבשפה, היות והשורש בהיותו נפרד בתנועות הנכנסות בין אות לאות, לא יתיצב עוד לנגד עינינו בשלמות; ותפקידו בתור מורה־דרך להבנת המלים בזמן הקריאה, ילך לאבוד לגמרי.

השמוש בנקודות שונות בתוך המלים עצמן, בצורה יותר פשוטה קצת (קו אחד לשם "קמץ" ו"פתח", נקודה בתוך האות לשם "צירה" ו"סגל", וכדומה) עלול להפוך ולבלבל את שיטת הניקוד עצמה ולהפוך את העברית משפת הגוון הפנימי, שפת בהירות ועקביות מאין כמותה, — לשפת המקרה, שבה נכנסות התנועות אל תוך המלים בלי שום סבה נכרת, ובאין יסוד הגיוני לקיומן. במקרה זה עלינו לוותר על הרבה צורות מלים, שיש להן יסוד הגיוני ברור רק בשיטת הנקוד כשהיא בשלמותה, וללכת בכתיב של המלים אחרי "חוש השמיעה" בלבד, או תהיה, למשל, צורה אחת למלים "מורנו" ו"מורינו" ביהודי וברבים, — כי עלינו להביע כאן רק את ה"צירה" הנשמעת באזנינו; ולבאר את זכות קיומה של "יוד" ברבים לא יעלה בדינו בשום אופן. כי תביעה, זו, וכדומה לה, אפשר לבסס רק בקשר עם עוד חזיונות כאלה בצורות מלים אחרות — וזאת אומרת — על יסוד הניקוד הנכון כמו שהוא קיים כעת.

אולי לא היה האסון כל-כך גדול, והצד המעשי שבלמוד השפה לא היה מפסיד הרבה בזה שנעבור משפה "הגוינית" לשפה פוניטית, ונלמוד צורת כל מלה ומלה כמו הופעה חדשה שאין לה שיע ושיח בלשון, — אילו לכל הפחות היה הרבר מועיל באמת להקלת הקריאה, והכתיבה. אבל בזה יש ספק גדול. כל הסמנים הזעירים האלה — קוים קטנטנים ונקודות בתוך האותיות, למעלה ולמטה מהן, — הלא הם בעיקר שוב פעם אותן הנקודות ה"ארורות", רק בצורה ובכמות קצת אחרת. מה שנוגע לכתיב, השמוש בהמצאה זאת בלתי אפשרי הוא לגמרי.

מובן מאליו, שגם הנקוד איננו דבר הקיים בחדס עליון, שאסור לנגוע בו; אפשר שיש לדבר על תקונים וחדושים שונים בשיטת הנקוד הנוכחית, ביחוד בקשר עם התפתחות השפה העברית המדוברת וההברה החדשה. בזה צריכים להתעסק המומחים לדבר, בשמרם על דרכי השנויים ועל יסודות השפה במובן המדעי. אבל אין לענין זה שייכות ישרה לשאלת הקלת הקריאה ואין לדון כאן עליו. השאלה הנצבת לפנינו אחרת היא: כיצד לעשות שיוכלו בכל זאת לקרוא עברית, — ודוקא בלי נקודות? התשובה כבר נמצאה באותם שני היסודות של השפה, המסומנים למעלה. אין צורך להתאמץ ולקרב את העברית בכל מחיר לשאר השפות, שאינן דומות לה, למרות אפיה ולמרות טבעה; צריך ללמוד אותה כמו שהיא. צריך ללמוד ולהכיר בה שפה שבה המלים קיימות (בכתיב) בלי התנועות; ולברר ולבאר לכל הלומד את השפה את הסבות והחזיונות המיוחדים שגרמו לזה. צריך להרגיל את התלמידים מן הצעדים הראשונים להסתפק בצורה הנכתבת של המלים ולהכין על פיה; והדרך לזה — להשתמש עד כמה שאפשר פחות בכתיב המנוקד, גם מעצם התחלת הלמודים, ולמהר ולעבור לקריאה העברית הנכונה, — זאת אומרת, קריאת המלים בצורתן הווקלית השלמה על פי אותיות בלתי מנוקדות בלבד. בקיצור: לוותר עד כמה שאפשר על השמוש בנקוד במובן המעשי. אך לעומת זה, צריך לעשות את הנקוד עצמו

לאמצעי כביר בלמוד הקריאה הנכונה, כלומר: לתת לתלמידים את הוראת שיטת הנקוד על פרטיה ועל הופעותיה המרובות, כדי להראות להם שעל פי הגיון השיטה אפשר לבנות ולהכיר את המבטא של כל מלה מלה, מלבד יוצאים מהכלל, מועטים לא לדרוש מהם שישתמשו בנקוד למעשה בכתיבתם, אלא עליהם לראות בו תורה מסוימת לידעת השפה ולשמוש בה, — כשם שידעת, ארבעת הכללים היסודיים של האריתמטיקה משמשת לפתרון כל השאלות המרובות שבה.

אך הדבר השלישי והעיקרי, שבלעדיו לא יועילו לנו שום המצאות ושום ריפורמות פדגוגיות, אורטוגרפיות וכו', הוא: — צריך שהשפה תהיה קודם כל חיה ושגורה בפי המתלמד עוד זמן רב טרם שיגשג ללמוד הקריאה, כדרך המבעית של כל הלשונות בעולם. מתלוננים דוקא כעת, שישנם רבים שרכשו להם את ידיעת השפה מתוך דבור, מבלי דעת קרוא וכתוב, והם דוקא המתקשים ביותר בשעה שנגשים לקריאת הספרים, וחוסר הנקודות הוא הגורם לזה. אני מתארת לי היטב שיכולים להיות מקרים כאלה, אבל אין לבוא בגלל זה לידי החלטה, שעצם הדבר הוא בלתי אפשרי נניח שנגש מי שהוא ללמוד שפה לועזית בלי מורה ולא מתוך ספר — למד נכון, כדרך אבטודיקטים, — והוא יבא במענות על השפה ש"קשה" היא ו"אין ללמדה"! באותו המצב ממש נמצאים גם אלה הנגשים לקריאת ספר עברי ראשון, בהיותם בוגרים, בלי הכנה נורמלית לזה. ואין פלא אם לאלה לא תועיל גם ידיעתם המעשית של השפה. ואם גדול מספרם של אלה בימינו, והשאלה חשובה ודורשת את פתרונה, בכל זאת לא יוכל גורלה של השפה העברית להיות תלוי בפתרון השאלה הפרטית הזאת.

מי שדבר עברית בשש או שבע שנות חייו הראשונות וידע היטב על פי הדבור שהשלחן הוא "שלחן" והכסא הוא "כסא", — לא יתפלא הרבה, כשיגידו לו בשעורי קריאתו הראשונים, שזאת היא הצורה הנכתבת הנכונה של המלים האלה, והוא לא ידרוש שיתנו לו דוקא את הווקלים גם כן בכתב. ועוד יותר מפסקת אני, אם בשעורים הבאים כשיבוא לחזור שנית על אותן המלים, יקרא פתאום את המלים האלו שלא כהוגן ויבטא בהן מלים שלא ידע ושלא שמע מעולם; כי הלא את השלחן ואת הכסא הוא יודע ומכיר בתור המלים הנכונות הקיימות בשפתו המדוברת. נדמה לי, שכאן הוא הגרעין לפתרונה של השאלה הנדונה...

צִרְכֵי הַלָּשׁוֹן וְעֵד הַלָּשׁוֹן

(דבר אל אמוני הלשון העברית)

יודע אני את כל החטאים, שחוטאים חלקים שונים של הישוב העברי בארץ להלשון העברית. שתי הקצוות נתאחדו כאן – האורתודוכסיה הקיצונית והמפ"סים המתבוללים, האריסטוקרטיה שלנו כביכול, שמדברת אנגלית, גרמנית ורוסית, והפועלים האידישיסטיים לגמרי או למחצה, שמדברים ז'ארגון ורוסית מתוך פרינציפיון. ואף-על-פי-כן איני פְּסימיסטן גמור. די להטות אוזן בחוצות-ירושלים כדי להזכר, שהתחילו רבבות-אלפי יהודים מכל המעמדות והשדרות הסוציאליות מדברים עברית לא „לשם יחוד“, אלא בתור „מסיחים לפי תומם“: פועלים, בעל-מלאכה, חנוונים, נהגים, ועוד, ועוד.

ודבר גדול הולך ומתרחק בתוכנו – ובגולה דוקא. כשם שבין האידי-שיסטים נעשה „אידיש“ היסוד המרכזי של השקפת-עולם אנטי-היסטורית, כך נולדת תנועה עברית מדינית, שבה תעמוד במרכז הלשון העברית בתור לשון חיה ומדינית, ובתור נקודת-ההקף שלה יהיו כל קנייני-האומה ההיסטוריים: ארץ-ישראל, הדת הישראלית, המוסר הלאומי, הספרות הלאומית, האמנות הלאומית, ועוד, ועוד. יבוא יום וציוניות תהא לא רק בנין ארץ-ישראל, אלא תחית האומה, שמתחלת בתחית הלשון בתור ענין מדיני-לאומי, והתנועה העברית תִּהְיֶה ותַעֲשֶׂה תנועה מדינית-לאומית גמורה ולא ענין של „רוחניות“ ושל „קשר היסטורי“ בלבד.

ואולם מפני-כן דוקא באה הלשון העברית עד משבר: אין לה כדי לפרנס את עצמה במובן ספוק הצרכים במלות ובביטויים. באומה חיה כל העם כולו יוצר את הלשון הלאומית. האכר מכניס לתוכה בלי משים משלו, הפועל – משלו, הספן – משלו. בכל מלון ומלון של לשון חיה יש אלפי מלות שמתחילה היו קניינו של דיאלקט ידוע או של מעמד ידוע, ואחר-כך נעשו קניינה של האומה כולה. אפילו הפארלמנט של כל מדינה ומדינה יצר מלים למאות, שמתחילה היו זרות לשאר חלקי האומה ואחר-כך נעשו משותפות לכל. הכל יודעים, למשל, שהפועל „Agitiren“ הוא פועל עומד; אבל בז'ארגון המדיני אומרים: „Er ist agitirt worden“ – ואין פוצה פה

ומצפצף. בעברית, שהמדברים בה בקביעות לא הגיעו אלא לרובות אחדות (מדברים בה בדרך־ארעי יש, לפי השערת, כחצי מליון), אין, כמובן, יצירות־שלא־מדעת כאלו מפי ההמונים. ומה נעשה אם לא יהא מוסד, שימלא חסרון טבעי זה, לכל הפחות, בדרך מלאכותית?—

לפי ימים מועטים באה לפני גברת אחרת, שבביתה מדברים עברית, ושאלה:

— כיצד אומרים בעברית כששמים טה בקומקום והטה עומד זמן ידוע עד שהוא נעשה חריף, מה שקוראים בגרמנית: Der tee hat gezogen וברוסית чай настоится?

השיבתי לה, שבביתנו אומרים על זה: „הטה נתמצה“. אבל — שאלתי אותה מצדי:

— כיצד היתה הגברת נוהגת לומר עד עכשיו במקרים כאלה?

ועל זה השיבה לי בפשטות ובתמימות:

— לא היינו אומרים כלום. היינו משתמשים מביטוי זה או היינו משתמשים בפאראפראזה: „הטה עומד זה זמן מרובה ונעשה חריף“.

זהו האסון הגדול של לשוננו. אם אין המלה הדרושה — אז „אין אומרים כלום“. מסתפקים ברמיזות, ב„זה וזה“, ב„קריצות עינים“, בתרגום גרוע מלועזית, בפראזות שלמות, במקום מלה אחת, בביטוי קרוב, אבל לא שוה, לביטוי הנצרך. והלשון מתרוששת ומתנוולת על ידי כך. וסופו של דבר מה יהא? — יש חושבים, שעל־ידי כך תבוא עניות של מחשבה לישראל. אני איני סובר כך. סובְּרִנִי, שעם־ישראל, הרוחני, עשיר־המחשבה, האירופי אף באסיה, לא גיע לידי עניות־מחשבה. אלא שהסכנה מרובה יותר ויותר: במקום העברית העניה יבחר באנגלית העשירה. כבר כיום יש „אמות רחמניות“, שמתנצלות על מה שהן מדברות עם ילדיהן אנגלית, רוסית או גרמנית, במה ש„הלשון העברית עניה היא ביותר“ — מה שהוא לא־נכון — ובמה ש„הן אינן יודעות לבטא בעברית את כל מחשבתן“ — מה שהוא אמת גמורה. וסכנה גדולה היא הרבה יותר ממה שאנו משערים. מה יש לעשות כנגד זה?

צריך, קודם כל, לחשוף את האוצרות הגנוזים של ספרותנו העתיקה. שם עדיין יש עשירות מרובה, שלא פללנו לה. אין אני מדבר כאן על אוצר המשנה והתלמוד בלבד. בימי־הביניים עסקו חכמינו בכל צרכי־האדם לפרטיהם, ובספריהם — ביחוד באלה שבכתב־יד — יש אלפי מלים קונקריטיות, שאנו צריכים להן כאויר לנשימה. זוכרני, לפני ארבעים שנה ויותר יצאה די־סרטאציה בגרמנית על העין לפי כתב־יד מימי הביניים, ושם פרט המחבר

70 (שבעים!) מלות בשביל חלקי-העין בעברית, שאינן ידועות למי שאינו מכיר בכתב-היד הללו. כאילו יש בכל ענפי המדעים שכבר נתפתחו בימי-הביניים. אבל הדבר מובן, שכל אלו לא תהיינה מספיקות. המדעים נשתנו ונתחדשו, החיים נתרחבו והמושגים נתפתחו ונתעשרו. יש הכרח בדבר גם לחדש מלים. ומי יעשה כך אם לא ועד-הלשון? —

אומרים שזהו דבר מלאכותי: הלשון מתפתחת והולכת מאליה. זהו אותו laissez faire, laissez passer של המדינאים מלפני חמשים שנה. לא ולא! בלא טפוח מלאכותי לא יגדל שום ילד, אף אם יולד בריא ונורמלי לגמרי. ודאי הקרקע והגשם מגדלים את האילן; ואף-על-פי-כן בימים הראשונים לאחר הנטיעה צריך להשקותו ולטפל בו. וכך אף הלשון. איני חושש לשגיאות דקדוקיות ואפילו לא לברבריסמים ידועים. זה מוכרח בלשון מושפעת משבע עשרה לשונות אחרות (כזה הוא מספר הלשונות, שהן מדוברות בארץ על-ידי יהודים מארצות שונות). הברירה הטבעית תעשה את שלה ברבות הימים, ואולם, אם לא נמן לעם מלות עבריות במקום המלות הנכריות שבפיו — וביחוד ביטויים עברים במקום הבטויים הזרים שבפיו — יהא סופו של דבר, או שיעזוב לגמרי את הלשון הדלה והמתה-למחצה או — שיכניס לתוכה מלות ובטויים זרים בלא סדר ושיטה ואחדות לשונית. ואין אני חושש למלות זרות. אם במשנה שלנו יש, לכל הפחות, שלש מאות מלות יוניות ורומיות, אין אסון בדבר אם בלשוננו כיום תהיינה שלשת אלפים מלות זרות. ואולם, ראשית, יש גבול גם לזה; ושנית, אין לי כלום נגד מלות משותפות ללשונות האירופיות התרבותיות הגדולות, ואולם אסור לתת לכל אחד ואחד מן המדברים עברית להכניס לתוכה מלה זרה, שאך בלשוננו המדוברת היא קיימת, ואולם בשאר לשונות יש מלות אחרות במקומה. אם נרשה דבר כזה, תהא לנו „שפת-בבל“ באמת.

כבר יש לנו ערבוביה נוראה, חוסר-אחדות מבהיל, בהרבה מלות ישנות ומחודשות. למשל: למלה „האנדשוע“ קורא האחד: „כסיות“, השני — „כפפות“, השלישי „כפותיים“, הרביעי — „נעלי-יד“, החמישי — „בתי-ידים“, ועוד. מה שאחד קורא „כוננית“ קורא השני „דפופה“, ומה שאחד קורא „מברשת“ קורא השני „משערת“, ועוד, ועוד. ודאי, יש בלשונות אחרות שנוי-דיאלקטים: אבל לא על שטח קטן כארץ-ישראל ולא בין קמץ קטן של מדברים כהעבריים שבארץ ובחוץ-לארץ. ומי חייב להכניס אחדות לשונית לתוך ערבוביה ואנדרלמוסיה נוראות אלו אם לא מוסד מיוחד מוקדש לענייני-הלשון כועד-הלשון שלנו?

קובלים על ועד-הלשון, שלא נתן הרבה במשך זמן קיומו ושעבודתו

מתנהלת בעצלתים. אבל כך יכל לומר רק מי שאינו מכיר את הקושי הנורא שבעבודתו של ועד-הלשון. הרי קודם כל הוא חייב לחשוף את האוצרות העתיקים, הגנוזים, של לשוננו. והאוצרות הללו אינם גלויים כל-כך וקשה לא רק למצא אותם, אלא גם לקבוע את ערכו של כל אחד ואחד מהם. פעמים, שועד הלשון מתווכח ישיבה שלמה של כמה וכמה שעות עד שהוא בא לידי מסקנה, שמלה עתיקה פלונית שמשה למושג פלוני, שהוא קרוב לצרך חדש של לשוננו החיה. אין קביעות כזו נעשית במהירות הברק. אין זו מלאכה, אלא חכמה – חכמה דקה וקשת-הכרעה. לי נדמה, שועד הלשון יצטרך להיות זהיר בתכלית-הזהירות מפזיזות וקלות-החלטה אף בשעה שיחיש את הטמפו של עבודתו הרבה יותר.

ואף בחידוש-מלים יש אותו הקושי. צריך למצוא מלה, שיש לה שורש עברי, שיש לה צורה עברית, שיש בה טעם עברי ואנושי, שהיא מתאמת למלה לועזית, – וכי קל הוא דבר זה? – מה שעשה ועד-הלשון בנידון זה אינו מעט כל-כך.

והרי ועד-הלשון עובד כמעט בלא אמצעים כללי. תבוא ברכה על י. ל. גולדברג בתל-אביב ועל משה פלדשטיין בווארשה: אלמלא הם, לא היה יכול לפרסם מעבודתו כלום ולא היה יכול גם למנות מזכיר, להוציא את הרבעון „לשוננו“, את „זכרונות ועד הלשון“ ואת ה„מלון התכני“. והרבעון „לשוננו“ קולט את החדושים בלשון, שמתהוים בועד-הלשון ומסביב לו, ואולם כל זה אינו מספיק. אין הלשונות השמיות ממוחיותי המיוחדת, אף אם עסקתי בהן באוניברסיטה חמש שנים רצופות; אבל אף אני, אילו הייתי יכול להקדיש שנה אחת משנות-עבודתי לחפוש מלים שמיות, הייתי מתחייב למצוא בלשונות הסורית, הכושית והאשורית הידועות לי מלות למאות, שיש להן ערך חיוני בשביל הדבור העברי החי. וצריך שיקדיש מי שהוא את עצמו לכך. וכן ללשון הערבית הספרותית והחיה, לחפוש ביטויים ופתגמים עבריים בכל רחבי ספרותנו הנדפסת וזו שבכתב-יד. כל זה דורש סכומים הגונים; ומכיון שאין ההסתדרות הציונית נותנת אותם מאי-הבנה, שהוצאה כזו תכניס לה כפלי-כפלים בכל המובנים של מלת „הכנסה“, צריך שימצאו סכומים כאלה „אמוני הלשון העברית“, שהרי „אין צבור עני“ – ומלבד שלא תהא בו „עניות-דעת“.

המדינה האיטלקית שקודם המלחמה הגדולה היתה עניה מכל מדינה גדולה אחרת. ואף-על-פי-כן היתה קוצבת שנה שנה 100,000 (מאה אלף) לירות איטלקיות (שהיו אז 25 בליטרה שטרלינג) להוצאת-ספרים בלשון כושית. לא באמהרית המדוברת בחבש ולא בטיגרה או בטיגרינה, שאף

הן מדוברות הן שם, אלא בלשון הכושיה המתה, – הדתית והספרותית בלבד, שאין שום אדם מדבר בה כיום בחבש. מכיון שיש לאיטליה אינטרסים מדיניים באריתריאה החבשית, הבינה הממשלה האיטלקית, שהמפתח לחבש היא הלשון הדתית והספרותית שלה דוקא, לשון-התרבות. האמנם דבר כזה לא יבינו מנהיגיו ולא יבינו המוני היהודים הלאומיים והדתיים שלנו? – והרי לשוננו אינה מתה כהכושית: הרי היא דתית ומדינית כאחת, ספרותית ומדוברת, לשון-התרבות ולשון-החיים, ואף היא – אחת מן הלשונות הרשמיות של ה"בית הלאומי", שעניי כל ישראל נשואות אליו. והאמנם לא תובן חשיבות-עבודתו של ועד-הלשון כדי להחיותה ולהחזיקה ולהביא בה אחדות ושלמות? –

ירושלים, ה' אדר שני תרפ"ט.

לקוטי לשון

(א) בתול.

ר' יוסף קמחי בספר הגלוי כותב במלת עלם: „ועוד העלמה אין משמעותה בעברי בתולה אלא קטנה, נער בין איש ובין אשה... כי איך נפרש עלם אם עלמה בתולה, העלם בתול, אין זה לשון עברי? ובנו, הרדק, בספר השרשים חוזר על דברי אביו ומביא (בערך עלם) ראייה מהם בהטעמו: „ואמר כי אם היה לשון עלמה בתולה לא יאמר ממנו לזכר עלם, כמו שלא יאמר מבתולה לזכר בתול“.

והנה רבי עובדיה מברסנובה במכתבו ששלח לאביו מא"י בסוף שנת רמ"ח (1488) מתאר את בקורו במערת המכפלה ומספר אודות המנהג להשליך נדבות בתוך המערה דרך הארובות וכשרוצים הישמעאלים להוציא את המעות „משלשלים בחבלים נער בתול אל תוך המערה ולוקח המעות ועולה“ — ומשמעו כנראה צעיר שעמד בתומו ולא ידע עוד אשה. הנוסח בתול נמצא בכל הדפוסים. ב„המעמר“ (בהוצאת לוניץ) חלק ג' עמוד 126, משובש „נער תחול“, טעות הדפוס. אלא בהערה 16 מנסח שם על פי כתב-יד אלמנצי הנמצא בבריטיש מוזיאום (העתקה ממנו נמצאת גם בספרית בית המדרש לרבנים בניו-יורק) „משלשים בחבלים נער קטן“. העורך מוסיף מנפשו „שצל מהול“, מבלי שיהיה לו מקור לתקונו.

לדעתי אין צורך בגרסות שונות, ומדוע לא יהיה אפשר לתפוס לשון ראשון בתול? אמנם הקמחים מתנגדים למלה זו משום שאינה, ברוח השפה העברית. אף שיש לה, בכל זאת, חבר ושרש בשפה שמית אחרת, אחות לעברית, היא השפה הסורית. העיר לי ידידי ד"ר שמחה טרייסטמן, כי בתול בסורית משמעו פנוי, רוק. וראה במלונים הסוריים לברוקלמן וסמיט.

נניח, שאין לבתול רע עד כה בספרותנו, והרע"ב הוא שהפליט הראשון בטוי לפי תומו, שיש בו משום חרוש לשוני, אשר יוכל להתקבל בלי הסום לתוך אוצר לשוננו ולשמש, במובן זה, גם כמנח רפואי.

(ב) כלה — תורה, כלה — בראשית.

החכם ד"ר א. ברלינר במאמרו „תקנות הקהלות נגד בובו ומותרות“ ב־Literaturblatt der „Jüdischen Presse“, לשנת 1879, גליונות 4 — 6, מתעכב ביחוד בהרחבה על סדר-תקנות (פראגמטיקה בלע"ז), שנתקן בשנת תקכ"א — 1760, ריגיו (Riggio) ונכתב איטלקית,

המעורבות, כדרך התקנות הלועזיות, במלים ומשפטים עבריים שלמים ולפעמים תבוא בסוף גם הוספה שכולה עברית.

ושם, גליון 6, עמוד 22, מובאות שתי תקנות הנוגעות לנשים של חתני-התורה. הנקראות בטפורש בעברית „כלה תורה“ ו„כלה בראשית“.

שמעתי, כי גם באשכנז נוהגים במקומות אחרים לברך עוד בזמננו את הנשים של חתני-התורה בשמחת תורה: „מועדים לשמחה (גוט יום טוב)“ — כלה!

כשם שנהגו בזמן האחרון לקרוא בדרך השאלה „חתן היובל“, „חתן הנשף“ וכדומה — מן הראוי היה לתת, בדרך השאלה, גם זכות-אזרח ל„כלת היובל“ וכן הלאה, על סמך בטוי עממי חי שנשתמר לנו.

יצחק ריבקינד

ניו-יורק, פורים, תרפ"ט.

ד"ר ש. טשרניחובסקי

פֶּרֶט מִנְחִים בְּתוֹרַת הַנְּתוּחַ

חֵלֶק שֵׁנִי

מִנְחִים בְּתוֹרַת הַשְּׂרִירִים

MYOLOGIA

— calcaneus	— העקב	א	
ד		Vincula tendinum	אֶגְדֵי הַגִּידִים
Lamina elastica ext.	דָּף אֱלֶסְטִי חֵיצוֹן	Nates	אֲחֹרִיִּים
— — int.	— פְּנִימִי —	Insertio	אֲחִיזָה
ז		Speculum	אֶסְפֶּקְלִיָּה שֶׁל הֶלְמוֹנט
זִיו חֶרְמֶשׁ הַמַּעֲטָפָה בְּצוּאָר		Helmonti	
Processus falciformis fasciae Colli		Aponeurosis	אֶפּוֹנֵבְרוֹסָה
— נִרְתִּיק הַמַּעֲטָפָה הָרַחֲבִי	—	Aponeurosis	אֶפּוֹנֵבְרוֹסַת מְתַנָּבִים וְגֵב
— vaginales fasciae transv.		lumbodorsalis	
— — peritonei	— עוֹר הַבֶּטֶן —	— palmaris	— בֶּף הַיָּד
ח		— plantaris	— בֶּף הָרֶגֶל
Lacetrus fibrosus	חוּטֵי הָאֵזְרוֹעַ	Tela	אֲרִיגוֹת תַּחַת עוֹר הַבֶּטֶן
Septum longitudinale	חֲצֵצָה מְאֻרָּכָה	subperitonealis	
חֲצֵצוֹת בֵּין־הַשְּׂרִירִים		ב	
Septa intermuscularia		Platysma	בִּשְׂרִית
Falx inguinalis	חֶרְמֶשׁ הַמַּפְשָׁעָה		בְּתִרְשֵׁת שְׂרִירֵי הַקֶּנָה הַגְּדוֹל הָעֲלִיוֹנָה,
ט			הַתַּחְתּוֹנָה
Anulus femoralis	טֶבַעַת הַיָּרֵךְ	Retinaculum mm. perineorum	inf. sup.
— fibrosus	— הַחוּטִית	ג	
— — ext.	— הַחִיצוֹנִית	Tendo	גִּיד

— — — — ulnaris	האולנארי	— inguinalis abdom.	המקשעה
— — gastrocnemii	הסבך	— subcutaneus	שמתחת לעור
— — — —	ממתח השרש הרדיאלי הקצר	— umbilicalis	הטבור
— — extensoris carpi rad.			טריגון דלתא וחזה
— multiloculares	מרכה תאים	Trigonum deltoidepectorale	
— — — —	שמתחת לעור במרום המרפק	— הירך (של סקרפה)	
— subcutanea olecrani		— femorale (scarpae)	
— — — —	מסרק יד ומערכות	lumbale (petiti)	המתנים (של פטיט)
— intermetacarpophalangeae		— lumbocostale	מתנים וצלעות
— — — —	מסרק רגל ומערכות	— sternocostale	חזה וצלע
— intermetatarsophalangeae		— omoclaviculare	שכמה וכתפה
— — — —	העמוקה תחת לפיקה	— art. vertebralis	עורק החוליה
— infrapatellaris profunda		— caroticum	עורקו של ראש
— — — —	הערקום	— subclaviae	שמתחת לכתפה
— — — —	קברת הירח התחתון		
— musculi bicipitis femoris inf.		Bursa	גלקוט
— — — —	העליון	— coccygea	האליה
— — — —	קברת וסבך	— anserina	האנונים
— bicipitogastrocnemialis			בין העצמות במרפק
— — — —	קברת ועמוד עליון	— cubitalis interossea	
— bicipitocradialis			בין הגידים במרום המרפק
— — — —	הרחב שבשרירי הגב	— intertendinea olecrani	
— — — —	התולעים בקרגל	— tendinis calcanei	גיד העקב
— — — —	lumbricalium pedis		הגליל בגדל שרירי השת
— — — —	הלטראלית המדיאלי	— trochanterica. m, glutei maximi	
— — — —	lat. medialis		בשריר האמצעי של השת
— — — —	השריר שמתחת לבדל	— — — —	medii ant. post.
— — — —	infropinati		בשריר הקטן של השת
— — — —	simplices	— — — —	minimi
— — — —	mucosa	— iliopectinea	קסלים וכרבלת
— — — —	m. pectinei		הקסלים שמתחת לגידים
— — — —	השריר הסותם האמצעי	— iliaca subtendinea	
— — — —	obturatoris int.		מכופף השרש הרדיאלי
— — — —	recti femoris	— — — —	musculi flexoris carpi radialis
— — — —	שריר הירך הישר		

- subtendinea m. tibialis post.
- subtendinea ant. — הקדום —
- תחת מרזם השכמה —
- subacromialis
- תחת חרטם העורב (או—תחת החרטם)
- subcoracoidea

כ

- Inscriptiones tendinum כתבת גידים
- Tunica כתבת הנרתיק המשותפה
- vaginalis communis

מ

- Fascia abdominalis מעטפת הבטן
- umbilicalis — הטבור —
- transversalis — הרחבית —
- Extensor coccygis ממתיח האליה
- caudae — הזנב —
- Perimysium מחתלת השריר (טש)
- ext. — החיצוני —
- int. — הפנימי —

מעגית הקברת הלטרלית

- Sulcus bicipitalis lat.
- — medialis — המדיאלית —
- deltoideopectoralis — דלתא וחוזה —
- interpectoralis — בין החזיות —
- Lacuna musculorum מפרץ השרירים
- Levator caudae מרים הזנב
- Antagonist מתנגד
- Centrum tendineum מרכז גידי

ג

- Vagina (ae) נרתיק (ים) חוטי (ים)
- fibrosa, — רירי —
- mucosa — בין הגבשושים הרירי —
- intertubercularis
- — tendinis — הגיד הרירי —
- digitales pedis — אצבעות הרגל —

— החיטים הפרטי

- — sartorii propria
- — sternohyoidei — חזה ולאמי —
- — שמתחת לשכמה —
- — subscapularis
- — teretis majoris — העגול הגדול —
- — thyreoidei — התריס —
- — תחת העור שלפני הפיקה —
- — praepatellaris subcutanea
- — subfascialis — תחת המעטפת —
- — subtendinea — שמתחת לגיד —
- — suprapatellaris — שממעל לפיקה —
- — subcutanea — שמתחת לעור —
- — שמתחת לעור במרזם השכמה —
- — subcutanea (ae) acromialis
- — דורסאליות שמתחת לעור באצבעות —
- — digitorum dorsales
- — בגבולית הלטרלי.
- — — epicondylar lat.
- — — medialis — המדיאלי —
- — — הפעם הלאטריאלי —
- — — malleolus lat.
- — — medial. — המדיאלי. —
- — — olecrani — במרזם המרפק —
- — — prominentiae laryngeae — ברמת הגרון —
- — — sacrales — בעצה —
- — — תספסת הקנה הגדול —
- — — tuberositatis tibiae
- — — השת שבגדול שרירי השת —
- — — ischiadica m. glutei maximi
- — — m. piriformis — שריר תבנית האגס —
- — — subdeltoidea — תחת הדלתי —
- — — תחת גידו של הקנה הגדול האחורי —

— — mm. peronaeorum communis	— של שרירי- הקנה הקטן המשותף	tendinum	— הגידים
	ע	— ממתח גידו של שריר הבהן הארך	—
Peritoneum	עור הבטן	tendinis m. extensoris hallucis longi	— של שריר אצבעות הרגל הארך.
	פ	— — m. exetns. digitorum pedis longi	— גידו של שריר אצבעות הארך
Hiatus tendineus	פה גידי	— — m. flexoris digitorum longi	—
Stomata	פיות	— — hallucis longi	— הבהן הארך
Pes anserinus	פיסת האוזים	— — של שריר הקנה הקטן בכף הרגל	—
	צ	— — m. peronaei longi plantaris	—
Canalis umbilicalis	צנור הטבור	— — שריריו של הקנה הגדול האחורי	—
— femoralis	הירך	— — m. tibialis post.	—
— inguinalis	המפשעה	— — m. tibialis ant.	— הקדומי
— adductorius	המקרבים		
— carpi	השרש		

מפערות ועד הלשון.

עבודת ועד הלשון מאחרי האספה השנתית (א' שבט תרפ"ט) התרכזה בעיקר בועדות המקצועיות. באספות כלליות אחדות של כל חברי ועד הלשון בתל-אביב דנו על סדור עבודת הועדות הקימות ונבחרה ועדה למונחי מלאכת הדפוס, שחבריה הם: י. ח. רבניצקי, ד"ר א. צפרוני וזאב אשור, מומחה לענייני דפוס. כמו כן דנה האספה הכללית בחלוקי הדעות של שתי הועדות לחשמל, טלפון וטלגרף שבתל-אביב וחיפה בנוגע למונחים שונים והוציאה את החלטתה האחרונה בזה.

הועדות המקצועיות בירושלים.

הועדה למונחי הבנין עסקה בשלש ישיבותיה בקביעת מונחים למקצוע סתות-האבנים, שהיה עזוב עד עכשיו. במקצוע זה, שהוא יסוד פעולת-הבנין ביחוד בירושלים וסביבותיה, היו משתמשים בכל מיני מלים לקוחות מערבית, איטלקית ופולנית וכדומה. בשורה ראשונה קבעה הועדה שמות לכלי-הסתות. בישיבות השתתפו: הפרופסור י. נ. אפשטן, הד"ר א. מ. מזיא, הרב מ. צ. סגל, הפרופ' יוסף קלוזנר, מזכיר הועד ד"ר ש. אייזנשטדט והמומחים: מ. כהן וי. רבין (בא כח אגודת הסתתים). הרשימה (בצרוף צלומי-הכלים) תתפרסם בחוברת הקרובה.

הועדה לקביעת שמות לצבעים טרם התחילה בישיבותיה הקבועות. חבר הועד הד"ר י. ריבלין עוסק בסדור רשימת הצבעים בשפה הערבית, שיש ללמוד מהם במקום שיש מחסור בלשוננו. עוזר מיוחד, בהשגחתו של הפרופ' י. נ. אפשטן עסק באסף שמות הצבעים, המצויים בספרותנו העתיקה ובספרות ימי הביניים. החומר נשלח לעיון לכל חברי הועדה, בקרוב תתחיל הועדה את ישיבותיה לשם קביעת המונחים.

הועדות המקצועיות בתל-אביב.

הועדה למונחי החשמל, ממשיכה את עבודתה בקביעת מונחים

על פי סדר המלון בין הלאומי של שלומן-אולדנבורג חלק ב' וכבר קבעה חלק הגון של מונחים. מלבד זה עסקה הועדה בקביעת מונחים לטלפון ולטלגרף, בהתאם להצעת חברת החשמל לארץ ישראל. יושב ראש הועדה הוא ד"ר א. ברוך, בתור בא כח חברת החשמל משתתף בכל הישיבות הד"ר אינג'נר פוגל. בבחינת המונחים מצד דיוקם והתאמתם לדרישות המקצוע משתתפת ועדת-העזר לחשמל, טלפון וטלגרף הקיימת בחיפה והעומדת במשא ובמתן קבוע עם הועדה למונחי החשמל בתל אביב. מעבודת הועדות האלה נתפרסמה ב"לשוננו" שנה א' חוברת ד' רשימה א' ובחוברת הנוכחית מתפרסמות שתי רשימות ב' וג'. כל שלש הרשימות תצאנה בקרוב בצורת מלון קטן לשמוש פנימי בשביל חברי חברת החשמל הא"י וגם למכירה. הועדה למונחי-מלאכה בראשותו של ח. נ. ביאליק עסקה תחלה בקביעת מונחים לחרושת-העץ, לפי החלק השלשה עשר של המלון בין-הלאומי של שלומן-אולדנבורג. משעה שקבל הועד החלטה לפרסם לוחות-מונחים מצויירים לצרכי העם, הוטל על ועדה זו גם לקבוע את המונחים ללוחות, הכוללים כלי-מלאכה למקצועות שונים.

בחוברת האחרונה של "לשוננו" נתפרסמו ארבעה לוחות מעבודת הועדה הזו.

במשך ישיבותיה האחרונות קבעה הועדה באופן כזה מונחים לכל סוגי הפטישים, הגרזנים, המקדחים, הצבתות, הכליבות, המשורים והמקצועות, — בשתי ישיבות מיוחדות, שבהן השתתף בתור מומחה ה' פונרוב נתקבלו הוספות ותקונים לרשימה היסודית של מונחי-הבראת מעונות, שבאה ב"זכרונות ועד הלשון" חוברת ו'.

הועדה למונחי-דפוס וכריכת ספרים, שחבריה הם י. ח. רביצקי, ד"ר א. צפרוני והמומחה זאב אשור, הספיקה לקבוע כמאתים מונחים.

הועדה לסדור מלון חקלאי בראשותו של י. גרובסקי מתקדמת בעבודתה. היא עוסקת כעת בקביעת מונחים לסוגי הקרקע השונים והזמינה להשתתף בעבודתה את ה"ה: ד"ר ח. בוגרשוב, ר. סורדלוב ומ. ויניק, שהם מורים לגיאולוגיה ולכימיה חקלאית.

הועדה למונחי-הבוטניקה (ועדה זו משותפת לוועד הלשון ולאוניברסיטה העברית). העבודה בועדה זו מתקדמת בהצלחה וחלק גדול ממנה כבר מוכן. היא עוסקת בעקר בקביעת שמות לכל חלקי הצמח. לעבודת הועדה הוזמן גם המורה מרגולין ממקוה ישראל. ח. נ. ביאליק משתתף כמעט בקביעות בעבודת ועדה זו.

נשיא הועד מר דוד ילין שנסע בשנה שעברה לחו"ל בענינים צבוריים עוד לא שב לארץ והעדרו מורגש בעבודת הועד. נשיא הועד הפעיל ביותר, שהוא רוח החיה בכל עבודת הועד, מר ח. נ. ביאליק עזב את הארץ ב 5 ליולי ונסע לחו"ל להתרפא. הוא ישוב אחרי שלשה חדשים. לפני נסיעתו הוא דאג לזה שעבודת הועדות לא תפסק בזמן העדרו. היתה לו שיחה עם כל ראשי הועדות בדבר מהלך העבודה והוא דרש מכלם להמשיך את העבודה במרץ.

לרגלי העדרם של שני נשיאי ועד הלשון וכמו כן לרגלי הקונגרס הציוני נדחות חגיגות היובל של ועד הלשון שהיו צריכות להתקיים בא' אלול שנה זו לרגלי מלאת 25 שנה לקיומו של ועד הלשון.

מנחי חשמל, טלגרף וטלפון *

רשימה ב'

1	Admittance	Admittance	Admittanz	אדמיטנסה (מוליכות שקולה)
2	Ampere-turns	Ampère-tours	Ampère-Windungen	אמפר-לפופים
3	Capacity	Capacité	Kapazität	קבול
4	Charge	Charge	Ladung	מטען
5	Charging	»	»	טעינה
6	to charge	Charger	laden	להטעין (למטעון)
7	Controller	Contrôleur	Kontrollerr	קונטרולר
8	Crosses	Croisement	Kreuzungen	צלובים
9	Current	Courant	Strom	זרם
10	» direct	» continu	Gleichstrom	» ישיר, קבוע
11	» alternating	» alternatif	Wechselstrom	» חלופים
12	» active	» actif		» פעיל (אקטיבי)
13	» eddy, Foucault	»de Foucault	Foucaultscher Strom	» פוקו
14	» parasite	» parasite	Parasitensstrom	» טפיל
15	» pulsating	» ondulé	pulsierender strom	» דופק
16	» reactive	» réactif	Blindstrom	» ריאקטיבי
17	» stray	» vagabond	vagabundierender Strom	» תועה
18	Cut-out	Interrupteur	Ausschalter	מפסיק
19	Demagnetise	Démagnétiser	entmagnetisieren	לאלמגנט
20	Discharge-ing	Décharge	Entladung	פריקה
21a	to Discharge	Décharger	entladen	לפרוק
21b	Discharger	Excitateur	Entlader	פזרק
22	Electricity	Electricité	Elektrizität	חשמל ; אלקטריות
23	Electric	Électrique	elektrisch	חשמלי ; אלקטרי

* רשימה א' נתפרסמה ב"לשוננו" כרך א' חוברת ד'.

24	Electrify	Electriser	elektrisieren	לחשמל
25	to be electrified	s'électriser	elektrisiert werden	להתחשמל
26	Electrodynamics	Electro-dynamique	Elektrodynamik	אלקטרודינמיקה
27	» statics	» statique	» statik	סטטיקה
28	» technics	» technique	» technik	טכניקה
29	» magnet	» aimant	» magnet	אלקטרומגנטי
30	» magnetism	» magnétisme	» magnetismus	מגנטיות
31	Energy	Energie	Energie	אנרגיה
32	Feeder	Feeder	Speiseleitung	מוזן (פידר)
33	Field	Champ	Feld	שדה
34	Flux	Flux	Flux	שטף
35	Foreman	Contre-maître	Kolonenführer	פקח
36	Impedance	Impédance	Impedanz	עכבה
37	Induction	Induction	Induktion	השראה
38	self-Induction	self-Induction	Selbstinduktion	השראה עצמאית
39	mutual »	mutuelle »	Gegenseitige »	הדדית
40	Induction coil	Bobine d'induction	Induktionsspule	סליל אינדוקציוני
41	Inductor	Inducteur	Induktor	אינדוקטור (משרה)
42	Influence	Influence	Influenz	השפעה
43	Installation	Installation	Installation	התקנה (אינסטלציה), מתקן
44	Joint	Joint	Lötung	שלב
45	Line	Ligne	Linie	קו
46	Branch Line	Ligne de dérivation	Abzweigleitung	סעיף
47	main »	» principale	Haupt »	ראשי
48	overhead »	» aérienne	Frei »	אווירי, עלי
49	underground »	» souterraine	unterirdische »	תחתית
50	transmission »	» de transmission	(Kraft) übertagungs- leitung	מסירה
51	Line of force	» de force	Kraftlinie	קורכט
52	Magnetism	Magnétisme	Magnetismus	מגנטיות
53	residual Magnetism	Magnétisme rémanent	remanenter Magnetismus	מגנטיות שיונית
54	Magnetize	Aimanter	magnetisieren	למגנט

55	Magnetising Coil	Bobine d'aimantation	Magnetspule	קליל-מגנט
56	Network (distributing)	Réseau de distribution	Verteilungsnetz	רשת-החלקה
57	Period	Période	Periode	מתזור ; (פריוד)
58	Phase	Phase	Phase	פזה
59	Pole	Pôle	Pol	קוטב
60	Polar piece	Epanouissement polaire	Polschuh	זיו-הקוטב
61	Power	Puissance	Leistung	* יכולת
62	» apparent	» apparente	scheinbare Leistung	» מדמה
63	» effective	» effective	effektive	» פועלת (אפקטיבית)
64	» indicated	» indiquée	indizierte	» אינדיקטורית
65	» input	» absorbée	aufgenommene	» משקעה » מסמנת
66	» nominal	» nominale	»	» (נומינלית)
67	» output	» rendue	abgegebene	» מוחרת
68	» factor	Facteur de puissance	Leistungsfaktor	כופל היכולת
69	Pressure (Tension)	Tension	Spannung	מתח
70	excess Pressure (surge)	Surtension	Überspannung	גדישת המתח (גחשול המתח)
71	Primary	Primaire	Primär	ראשוני
72	Reactance	Réactance	Reaktanz	ריאקטנסה (התנגדות אל-נפית)
73	Regulator	Régulateur	Regulator	וקט, ריגולטור
74	Resistance	Résistance	Widerstand	התנגדות
75	Resistivity	Résistivité	spezifischer Wider- stand	» עצמית
76	Rheostat	Rhéostat	Rheostat	ריאוקסטט
77	Saturated (magnet)	Saturé (aimant)	gesättigt (Magnet)	[מנגיט] רווי

* הועדה למנחי החשמל בתל-אביב מתנגדת שה אחד לתרגום המלה Leistung

במלה יכולת, והיא מציעה הספק או תספיק (לפי הצעתו של מר גרינפלד), או ספק (לפי הצעתו של ד"ר צפרוני).

78 Secondary	Secondaire	Sekundärer	שְׁנִי
79 to short circuit	Court-circuiter	kurzschlüssen	לְסַגֵּר בְּקֶצֶר
80 Shunt	Shunt	Shunt	שֶׁמֶט
81 Spark	Etincelle	Funke	נִיצוּץ, זִיק
82 Starter	Démarrreur	Anlasser	מְזִיז
83 Switch	Commuteur, Interrupteur	Schalter	מַטָּה
84 Transposition (wires) see crosses	Transposition	Verdrillung	שְׁלֹב
85 Turn	Tour	Windung	לְפֹךְ
86 Winding	Enroulement	Wicklung	כְּרִיכָה

רְשִׁימָה ג'

1 Survey	Tracé	Trassierung	הַתְנִיָּה
2 Pegging out (a line)	Jalonnage	Abpfadlung	יְתוּד
3 Span	Portée	Spannweite	רֵוַח
4 Sag	Flèche	Durchhang	חִץ
5 Pole lifters	Elingue	Folgen	זֻקְפִים
6 Punner	Dameur	Stampfer	בְּמִישׁ
7 Drum	Tambour	Trommel	תֶּף
8 Cone fastener	Manchon conique	Konusverbinder	שְׁרוּוֹל קוֹנִי
9 Cradle	Berceau	Gerüst	עֲרִיסָה
10 Guard wire (net)	Filet protecteur	Schutznetz	רְשֵׁת (חוֹט) הַגָּנָה
11 Protective apparatus	Appareils de protection	Schutzapparate	מְכַשִּׁירֵי הַגָּנָה
12 Double shed (Insul)	(Isol) à double cloche	Doppelglocken (Isol)	מְבָדֵד כְּפֹל-נְלִימּוֹת
13 Chain —	de suspension —	Haenge —	תְּלוּי „
14 Porcelain tube	Manchon de traversée en porcelaine	Porzellanhülle	שְׁמוֹפֶרֶת תְּרָסִינָה

15 Corona Effect	Effet Corona	Effekt Corona	תופעת קורונה
16 Propagation	Propagation	Fortpflanzung	התפשטות
17 Puncture (disruption)	Perforation (disruption)	Durchschlag	פרצה
18 Burst	Eclatement	Zerspringen	התפסקות
19 Station	Station	Station	תחנה
20 Plant	Installation	Anlage	מסדר
21 Motor	Moteur	Motor	מניע, מומור
22 Mounting	Montage	Montierung	כגון
23 Dismantling	Démontage	Demontierung	פירוק
24 Load	Charge	Belastung	עמם
25 Loading	Chargement	Belastung	העמסה
26 Curve of Load	Courbe de charge	Belastungskurve	עקום-העמם
27 Gang-way	Galerie de service	Bedienungsgang	מעבר
28 Live parts	Parties sous tension	Teile unter Spannung	חלקים חיים
29 Dead »	Parties sans tension	spannungslose Teile	חלקים מתים
30 To kill a circuit			(באין מתח) להמית מעגל
31 Bare wire („Open“ w.)	Fil nu	blanker Draht	חוט חשוף
32 Current Transformer	Transformateur de courant	Stromwender	משנה-זרם (טרנס- פורמטור לזרם)
33 Pressure Transformer	Transformateur de tension	Spannungswender	משנה-מתח (טרנס- פורמטור למתח)
34 Glow lamp	Lampe à incandescence	Gluehlampe	מנורת-להט
35 Bulb	Ampoule	Birne	אננס
36 Arc lamp	Làampe arc	Bogenlampe	מנורת-קשת
37 Peak of curve	Pointe de la courbe	Kurvenspitze	חד העקום
38 Converter	Convertisseur	Umformer	ממיר
39 Rectifier	Redresseur	Gleichrichter	מישר
40 Starting current	Courant de démarrage	Anlaufstrom	זרם-הזווה

41	Transmission	Transmission	(Kraft) Uebertragung	מסורה
42	Coupling	Accouplement	Kupplung	צמוד
43	Portable (instrument)	Portatif (inst.)	tragbar (inst.)	מפלטל
44	Flexible	Flexible	biegsam	בפוף
45	Socket (wall)	Prise (de courant)	Steckkontakt-dose	חבור-קיר
46	Glare	Eblouissement	Blendung	בזהק
47	Reflector	Réfecteur	Reflektor	מחזיר-ור
48	Stator	Stator	Stator	סטטור
49	Rotor	Rotor	Rotor	רוטור
50	Disconnecter	Disjoncteur	Aus- (Trenn-) schalter	מנתק
51	Slot	Encoche	Nute	חריץ
52	Axis	Axe	Achse	ציר
52a	Shaft	Arbre	Welle	סרן
53	Service line	Ligne de service	Hausanschluss	קו-שרות
54	Emergency lighting	Eclairage de secours	Notbeleuchtung	מאור לשעת-הדחק
55	Projector	Projecteur	Projektor	משליכוור
56	Wall bracket	Console murale	Mauerkonsole	זיו
57	Fittings	Accessoires	Zubehoer	אבזרים
58	Fan	Ventilateur	Ventilator	מאנרר
59	Exciter	Excitatrice	Erreger	מעורר
59a	Excitation	Excitation	Erregung	עירור
60	Torque	Couple	Drehmoment	מומנט-הסבוב
61	Short Circuit Motor	Moteur avec induit en court circuit	Kurzschlussmotor	מניע-בקצר
62	Slip ring Motor	Moteur à bagues collectrices	Schleifringmotor	מניע בעל טבעות
63	Adapter	Raccord	Verbindungsstoepsel	מתאם
64	Air nozzle	Tuyère à l'air	Luftduese	אסוד-אוויר
65	Alarm bell	Sonnerie d'alarme	Alarmglocke	פעמון-בהלה
66	Amplifier	Amplificateur		מגביר
67	Apparatus	Appareil	Apparat	מכשיר

68 Instrument	Instrument	Instrument	כָּלִי ; מְכַשִּׁיר
69 Band Felt	Bande defeutre	Filzband	סָרִמ־לֶבָד
70 Barrow (Wheel)	Brouette	Schubkarre	קְרוֹזִיט
71 Base	Base	Erdfuss	בָּסִים
72 » plate	Plaque de base	— platte	טַבֵּל־תֵּהָבִים
73 Beeswax	Cire d'abeilles	Bienenwachs	דּוֹנֵג, שֶׁנָּה
74 Knee	Genou	Knie	בֶּרֶךְ
75 Bloc carbon	Block de charbon	Kohlenklotz	בּוֹל־פֶּחֶם
76 » pulley	Palan	Flaschenzug	גִּלְגָּל
77 » terminal	Serre-fil à bloc	Klemmenbrett	לוח־תְּהָקִים
78 Bobbin (Insulator)	Poulie	Isolierrolle	גָּלִיל
79 Bow (Swivel)	Courbe de l'émerillon	Bogen des Drehringes	קַב (שֶׁל טַבַּעַת- הַמְתִּיחָה)
80 Megger	Ohmmètre	Ohmmeter	אוֹמֶמֶטֶר
81 Bridge Megger	Ohmmètre à pont	Bruecken-Ohmmeter	אוֹמֶמֶטֶר שֶׁל גֶּשֶׁר
82 Button-s	Bouton	Knopf	כַּפתּוֹר, יָדִים
83 Buzzer	Trompette électrique	Summer	וּמָזִם
84 Casing	Moulure	Leiste	סוּגֵר
85 Cleats	Taquet	Schelle	חֶבְקִים
86 Clip	Gâche	Schelle	כֶּלֶב
87 Connector	Serrefil	Verbindungsklemme	מַחְבֵּר
88 Contact	Contact	Beruehrung	מַנְע
89 Grip (Cable cord)	Taquet pour cordons (conducteurs)	Schnur (Kabel Klemme)	הֶדְק־הַכֶּבֶל
90 Dial	Cadran	Zifferblatt	חוּנָה
91 Disc	Disque	Scheibe	דִּיֶּסקוס
92 Duct (Cable)	Tube ou tuyau à cable	Kabelroehre	צִנּוֹר (הַכֶּבֶל)
93 Emery (cloth, paper)	Toile-papier émeri	Schmiergelleinwand — papier	בֶּד־שְׁמִיר נִיר־שְׁמִיר
94 Eylet-s	Oeil	Oese	קוּף, קוּפִים
95 Fastener			אַחַז

96	Gasket	Revêtement intérieur	Futter	בִּמְנָה
97	Gauge	Jauge	Lehre	מִתְבִּינָה
98	Glass paper	Papier verré	Glaspapier	נִיר-זְכוּכִית
99	Holder (clamp, etc.)	Douille	Fassung	בֵּית-מְנוֹרָה
100	Howler			מִתְרִיעַ
101	Inker	Récepteur imprimant	Schreibempfänger	מְקַבֵּל-מִדְפִּים
102	Jumper wire	Fil de fermeture	Schliessungsdraht	חוּמֵס-סְגִירָה
103	Label	Etiquette	Etiquette	פֶּתָק
104	Link-s, (U-link)	Lien	Glied	חֲלִי-הַיּוֹת (חֲלִי-תֵּי)
105	Mandril	Mandrin	Dorn	קוֹץ
106	Manhole	Trou-d'homme	Mannloch	כּוֹ
107	Panel	Panneau	Tafel	דֶּף
108	Pincers	Pince pointue	Spitzzange (Pinzette)	מִלְקֵט
109	Pulley weight	Contrepoids de poulie	Laufrollengewicht	מִשְׁקָלֶת
110	Rack	Etagère	Fach	מִדְף
111	Rod (stay)	Boulon d'ancrage	Verankerungsboltzen	מוֹטֵה-עָגוֹן
112	Rosette	Rosace	Leitungsrosette	שׁוּשָׁן
113	Saddle (Roof)	Cavalier de toiture	Dachreiter	אוֹכֵף
114	Selector	Sélecteur	Wahler	בּוֹחֵר
115	Separator	Séparateur	Abscheider	מַפְרִיד
116	Shutter	Volet	Fallklappe	תָּרִים
117	Spark gap	Distance explosive	Funkenlaenge	רֵוַח-הַנִּיצוֹץ
118	Spool Resistance	Hélice de résistance	Widerstandsspule	סְלִיל-הַתְּנַגְדוֹת
119	Strip	Bande	Streifen	פֶּס
120	Tightener (stay)	Tendeur	Befestiger	מוֹתֵחֵ-עָגוֹן
121	Twine	Ficelle	Faden	חוּט
122	Valve	Soupape	Ventil	שָׁפָתִים
123	» hermonic	Amplificateur	Roehre	מְגִבִּיר
124	Varnish	Vernis	Firnis	לָקָה

בקרת וביבליוגרפיה

א. אברונין

כתבי האקדמיה למדעי היהדות, אוצר המדקדקים והמפרשים העברים ספר הרקמה (כתב אלמעי) לר' יונה אבן ג'נאח בתרגומו העברי של ר' יהודה אבן תבון ערוך על פי ארבעה כתבי יד של התרגום וגם בהשוואה עם גופו הערבי של הספר בצרוף מבוא, הערות ומפתחות על ידי מיכאל וילנסקי. מחברת ראשונה ברלין תרפ"ט הוצאת האקדמיה.

ספר זה שהיה ספון ומכוסה מעינינו מאות רבות בשנים ושנתגלה לנו זה כשבעים שנה (יצא לאור ע"י גולדברג וקירכהים בשנת תרכ"ז) הוא אחת התופעות היופות שהמדע העברי יכול להתפאר בהן. אין כריזם מעסיק בהבנת חזיונות השפה ומקיסם. כמעט אין דבר שנתחדש בבית מדרשם של חוקרי הלשון החדשים ע"י השוואת העברית אל הערבית. שלא מצאנוהו בפסרו של ריביג.

לצערנו היתה המהדורה הראשונה לקייה מפנים שונים. צפיפות הענינים, חסר הדיוק והשבוש במראה המקומות, קשי הלשון של המתרגם אבן תבון (א"ת) הקטינו את ערך הספר היקר. ואם נוסיק לזה שגם ההוצאה ההיא נעשתה ברבות הימים יקרת המציאות, נבין כי הוצאה חדשה זו היא דבר בעתו.

למולו מצא הספר הפעם את גיאלו האמתי. מר מ. וילנסקי יש בו כל המעלות שמנו חבטיכ במול טוב. בקיאות גדולה בטקצו; (בקיאותו היא לפעמים גם לריעותא' כי מר ו. אין להעשיר את הקורא בידיעות על כל צעד ומרבה לפור את דעתו, לעתים בענינים שאין להם שיכות ישרה להבנת הטקסט). אהבה מרובה ושקידה עצומה, ובהשתמשו במעלות אלה עלה בידו להוציא באמת דבר מתיקן ומאה.

הטקסט מסדר מסקה מסקה לתת רוח לקורא להתבונן במה שלפניו ומרסם באותיות יפות מאירות עינים. השורות של הטקסט מסמנות במספרים; בין התבות באים שלשה מיני

ציונים: י' לשם סמון מראה מכוס הפסוקים² לסמן את הנסחאות שבארבעה כתה"י והנרפס י' לסמן את הערות המו"ל. גם הסקסט למעלה וגם ההערות מצטינות בסימני הפסק מדיקים. ההערות מבארות לעתים קרובות את המקומות הקשים שבתרגום א"ת, משוות את התרגום למקור, את דברי המתבר בספריו השונים וכדומה.

סובן מאריו שאין כונת הערותי המעטות דלקמן להקטין אף במשהו את ערך עבודתו היקרה של המו"ל וכל עקרון לא באו אלא לשם שפור אותה העבודה ולא לשם קנטור. ולשמע פקח און כבדה' (הקדמת המתרגם עמ' א') על זה מעיר המר"ר (משמע גם ר"ת מיכאל וילנסקי) כי פקח מצוי עם עין ועם און נמצא רק פעם אחת: פקח אונים ולא ישמע. (ישעי מ"ב, כ) האמת היא פקח ופתח שמוש שניהם שוה ביחס לעינים ואונים. לעומת שלש הפעמים פתח שאתה מוצא על אונים בכה"ק כלן בישעי' (לה, ה; מח, ה; נ' ה) אתה מוצא מלבד פקח הנ"ל (מב', ב) השם פקח (שמות ד') שהוא עומד שם גם כנגד עור וגם כנגד חרש (הראב"ע) ובתלמוד נקרא השומע פקח: פקח שנשא פקח ונתחרש זה (יבמות ק"ב:) היה פקח ונתחרש וכדומה וכן נמצא להפך פתח ביחס לעינים 6 פעמים בתפלת שלמה (במלכים ובה"י). ישלם אל גמול טוב למחבר (שם) חנקוד למחבר ברגש חסם אינו נכון כי כלל גדול הוא שכל המפעל (וכמו כן גם למפעל) חוקל מרגש אחר הא חיריעה השוה למנצח, למאחרים למאהבי וכדומה ובשביל היתד צריך להעמיד מתג: למחבר.

בשכלולה של חכמה זו (הרקדוק) עסקו ר' יהודה חיוג ר' שמואל הנגיד ור' יונה בן גנאח מחבר ספר זה, אלא שהללו, כרי שיהיו דבריהם טובנים לכל בני דורם כתבו את ספריהם ערבית שפה שאין תושבי ארצות הנוצרים זקוקים לה (עמוד ב' הערה 1) על השמוש המשובש במלת זקוקים (או נזקקים) ביחס לשמיעת שפה עיון מה שכתבתי בסי הזכרון לאור עמ' 52 וכן בכתובים קלה'.

נלחם אליהם ויוכל (עמ' ג' שורה 11) בהערה 8 מעיר המו"ל שכונת אליהם היא כמו להם (לסוכת שתי המשפחות (ברקדוק) שהזכיר קודם) ואף כי צריך היה לומר, להם' השתמש במלה אליהם עפ"י הכתוב: וישר אל מלאך ויכל'. אולם אל מלאך חלא הכונה במלאך, עם המלאך, ואין זה השתמש א"ת במליצה זו במובן לטובה, בשביל. ואולי צ"ל עליהם בע' שכן יש מקומות בכח"ק שבא שמוש זה במקום, להס'. השוה אשר נלחם אבי עליכם (שופטים ט. י"ז) וכן והלחמו על אחיהם (נחמיה ד, ח).

וכמעט שלא ישימוה מן האפיקורסות עמוד י"ב שורה 3 פנים) המו"ל שדרכו להעיר על הזריות שבמגנון אבן תבון (א"ת) לא העיר כלום על הזרות של השמוש, כמעט שלא במקום "כמעט ש".

מכל רצה הנלעגי-לשון (עמוד יד שורה 10) המו"ל לא הרגיש בזרות של הא חיריעה במלה סמוכה כאן, אף כי עמד עליה בעמ' כ"ז הערה 1. "המחוסרי הפאים" אולם מה שיאמר שם, כי א"ת נמשך אחר הערבי לדעתי לאו דוקא, כי גם בתנ"ך אנו מוצאים "חשכוני באהלים". התמה הגדול מהם' (יד 14) המו"ל בתערותו עומד על הזרות שכשמוש תמות מ' ומביא

דוגמה מרשביג הוצאת ביאליק ורבינצקי ואחמה משלמה (עמ' 165). וראוי היה להזכיר כאן את הרמבי"ע בשירת ישראל תרגום הד"ר הלפר מה שהעיר על שמוש זה צד קנ"ד. אנכ שם מעיר הלפר כי השיר ואחמה משלמה איננו לרשבי"ג.

שלא יעזב לקרא שני ספרי ר"י ז"ל (כ"ג שורה 10) המו"ל בהערת 7 מפרש לא יעזב לא ינח. וראוי להוסיף כי לשון זו נמצאת בנחמ"ג ל"ד: מה היהודים האמללים עושים היעזבו להם? ר"ל היניחו להם עיין שם פרוש רש"י. וכן משתמש ראב"ע בשירו "נדור הסיר אוני בית כ"ד "עזב לו ויקלל אנשים צדיקים" ראב"ע הוצאת אחיאסף תרנ"ד. חוברת ב' עמ' 25.

בסימנים מקם עז גד חף צר' לשרשיות. שלומי אך תבנה' לשמושיות ראה הריב"ג יתרון מכל שאר הסימנים שהם מתחברים בענין (עמ' מ"ז שורה 5) גם רשבי"ג בשירו עמוד 179 הוצ. דביר נתן כידוע שני סימנים המתחברים יחד לרעיון אחד לשמושיות. אני שלמה כותב' והשרשיות יקם צח גזע סרד' ששעורם, אני שלמה קט גזע ספרר כותב צח' אולם הפרושים המוכאים אצל המו"ל בהערותיו, דחוקים. ואולי כונתו כך: פקס (סרר) עז (מלך) גר (אגדה, דוברת, רפסורה) הפ צר כלומר מלך היינו (חירם) סרר דוברת בחוף צור. שלומי אך תבנה' כדי, ששלמה יבנה את בית המקדש). ויש בזה יתרון כי שני הסימנים מצטרפים יחד לספור היסטורי אחד.

עמוד ע"א שורה 10 — 11. וישלח חירם מלך צר מלאכים אל דוד ועצי ארזים (שמי"ב הוי"א) ר"ל בעצי ארזים מפני שלא זכר לשלחם אליו פנים אחרים וללא זה היה אומר וישלח עצי ארזים). ע"ז באה הערת המר"ל (3). בכנראה כונת ריב"ג לפרש, שהמלאכים באו עם עצי ארזים והוא מביא ראיה לזה, שאם לא נפרש כך, נמצא שאין זכר בפסוק שחירם שלח עצי ארזים והוא מוסיף לבאר שבאופן זה היה צ"ל: וישלח עצי ארזים, כלומר, שהיה צריך להכפיל וישלח. אבל לפי זה היה לו לריב"ג להביא פסוק זה לעיל (עמוד ס"ג 13) במקום שהוא מדבר משמוש הו' במקום, עמ' ולא כאן במקום שהוא מדבר משמוש בית, ביחוד מכיון שאינו מזכיר, עמ' בין שמושי הבית. רחוק הדבר וכמעט שנמנע הוא לומר שריב"ג יפרש הפסוק שהמלאכים באו אל דוד בעצי ארזים כלומר שהאניות היו מעצי ארזים, אעפ"י ששמוש הבית היה באופן זה מתקבל על חל"ב. לדעתי טעה המר"ל פעם גדולה בחשבו כי הריב"ג רוצה לומר כי ועצי הוא כאן כמו עם עצי. שמוש כזה איננו לפי רוח השפה העברית. העברי אומר תמיד: יצא ב', עבר ב' ולא עם כמו במקלי עברתי את הירדן. יצא בחרב לקראת מי. לא יצא החיט במחפו והסופר בקלמוסו וברומה אף כאן היה צ"ל וישלח... בעצי ארזים ובאה הו' במקום הבית וכן אתה מוצא: תצאי וידרך על ראשך במקום בירך. נמצא ששמוש הו' הוא במקום בית ומקומו אפוא כאן ולא לעיל ס"ג. עמ' שכן אין זו לשון עברי לומר שלח את פלוני עם מתנה אלא במתנה כמו ואשלחך בשמחה ובשירים (בראשית ל"א, כ"ז) חודיענו במה נשלחנו (שמואל א', ב') עמוד ס"ב תערות שורה 6. היכן נרמזה המלה: וכרצונך, אין ריב"ג מבאר, וכנראה הוא מפרש שהתמיה שבהא, המעט מוסכת גם על ולקחת' יש לתמוה מאד מאד שהמו"ל לא עמד על השגיאת הגדולה שבמלת "תמיה" במקום תמיהה ומשתמש בה כרגיל. ועין "החנוך תרפ"ד חוברת ו, 17 מה שהעירותי על "בתמיה". ועיין גם ההד תרפ"ט נ"ו 8 במאמרו של ר"ח. ולון

„דברי לשון במשורות חז"ל" מה שציון מספרי הדפוסים הישנים.

עמוד צ ויוסיוס (את חנון) בסוף הפעלים העתידים לאחד הזכר כמו יסוכבנהו, יבוננהו יצרנהו... כי משם אתקנך ע"ז מעיר המו"ל הערה 3 „ודינו אתקך ע"ם אשקך (שח"ש ת, א). סעות: נתק בא בעתיד במשקל אפע"ל כעדות אתקנך שלא בא אתקנך ונשק במשקל אפע"ל (וישק יעקב) וצ"ל במשקל אתצך (מן נתן) תהלים נב, ז יתצך שגם הוא בא ע"ם אפע"ל, והתכדל הוא כידוע בזה שבמשקל אפע"ל הקמץ לפני הכנוי הוא קמץ קמן והברתו (ט) כי השוא הוא נח (הברה סגורה). והקמץ של אשקך הוא קמץ גדול שהברתו בספרדית א- והשוא שוא נע ולפניו מתג (הברה פתוחה) (בכתוב לא בא אמנם מתג כי אם מונח ז"ק, אבל כידוע באה הנגינה הראשונה במלה בת שתי נגינות במקום הראוי למתג: מברכיך (כראשית י"ב) ומלאו בתי מצרים (שמות ח) וכל תיבה שאינה מוכשרת למתג לא יהיו בא שני טעמים (יוצא מן הכלל הבתים (שמות י"ב) (מסלול מסלול הנקור, גתיב י ע"ה) תל"ע מאמר ג § ס"ט)

ק"א שורא 18 וכבר המירה (את חנון) ברש בנחום בענה (במראה המקומות הערה ל ציון שבכתי אגת כתוב ברחום (עזרא ב, ב) ובהערה 11 אומר המר"ל: קבעתי את הנוסחה נחמ"ז, ו עפ"י המועטים, לפי שעפ"י הנוסחה האחרת היה מביא ריב"ג תמורה זו באות הריש ולא כאן. לדעתי הצדק עם הנוסחה שבכ"י אגה וצ"ל ברחום (עזרא ב, ב) ור"ל 'שבמלת רחום באה הריש במקום חנון היינו שרחום בא במקום נחום. ואלו חיה רוצה לומר כדעת המר"ל שמלת נחום שבנחמיה ז, ו באה חנון תמורת רש היה צריך לומר וכבר המירות סר ש ולא בר ש שכן למדנו המו"ל עצמו עמוד צ"ח על חמלים של הריב"ג, וכאשר המירו חתומים מהאין (צח 13) כותב המו"ל בהערה 6. המיר אלף בבית, משמעותו אצל אית, שבית באה במקום אלף והמיר אלף מן בית-שאף באה במקום בית.

קכ"ז שורה 3 ומן הבנין פע"ל הזה אצלי מה שעינו מאותיות העלה (ע"ז) וגיר ברזל, רביעית ההין, ותר וסים וחרומה לזה משפסם שיהיו על משקל ארץ. והניחו היור ושמוה עלולה והניעו מה שלפניה בשבר (בכחוריק) להורות עליה בעבור העלמת, כי השבר מן היור, וסמה שיביר אצלך הדעת הזאת אמרם בקבוץ „עיר" ושלשים ע"רים להם וקבץ (כן צ"ל כמו בכ"י א) על פעלים כמו בגד בגדים. המר"ל בהערה 3 מעיר: „לכאורה זה סתירה לדעתו שג"ד הוא ג"ב ממשקל ארץ, שהרי לשון רבים שלו הוא ג"דים (יחזקאל ל"ז, ח) ובכלל, לכאורה אין זה ראיה, שהרי לשון רבים מן פע"ל הוא ג"כ: פעלים". הדבר מתברר כך: ריב"ג בחלים כי שמות ע"ם פ"ל הם כעקרם משקל פע"ל אלא שהיור גרם לתמורה זו וכמוכן שאין זאת אומרת שאמור לומר מן ג"ד-ג"דים ומן סיס-סיסים שכן מכיון שנשתנה היחיד נשתנה גם הרבוי שיבוא כמוהו אולם כדי לברר את הדבר לומר הוא מביא דוגמה יותר בולטת היינו עיר שבא ברבוי ע"רים ולא ע"רים שזה מעיד על משקל פע"ל כמו בגד בגדים. עיר שהיה צריך לבא ע"רים ובא ע"רים ע"ם פעלים מלמד על כל השמות ממשקל פ"ל שהם כעקר ע"ם פע"ל ובהביאו ראיה מן הקבוץ (הרבוי) פעלים ע"ז שעיר הוא פע"ל, אינו רוצה לחדגיש בזה שהוא אינו פע"ל או פע"ל או פע"ל שכן כל אלה באים ברבוי פעלים. (דבר, דברים, ענב, ענבים כתר, כתלים). כי אם כעקר שהוא

אינו. סילי אלא פעל. אותו הרבר במשקל פול ופעל שהם לדעתו ע"כ פעל ורק הו עה"פ היא שגרסה לשנוי צירתם וגם שם הוא משתמש ביוצא מן הכלל ברבוי ללמד על הכלל כלל. וראי שמן שום יבוא ברבוי שומים ומן אות אותות אבל מפני שאנו מוצאים במשקל זה גם שורים מן שור ורודים מן דוד כמו בקרים מן בקר אנו אומרים שכל המשקל פול פול הוא בעקר פעל ואין מקום אפוא לא להערתו של המורל כאן ולא להערתו בצד קריג שורה עשר 3.

קריא (פעל) ויבוא על פעל דגוש העין כמו: גחלים בערו ממנו לולא שהעקר בו הדגשות היתה הגימל בשבא כמו והצלעות צלע אל צלע ותתאר כנים כחשים ואפשר שתשתנה חנועת הגימל והכף בעבור החת ולא היה עקרה הדגשות כמו שנאמר בקבוצ נאצה נאצות גדולות בעבור האלף 3 ועוד שמעתי את כל נאצותיך במשיכת הנון והאלף 4 בהערה 3 מעיר המורל: "ריב"ג מביא ראיה שאות גרונית גורמת לפעמים שהשוא יתהפך לתנועה כמו בנאצות שדינה להיות נאצות מן נאצה (מ"ב יט, ג) הראיתי מקום לנאצה במ"ב אעפ"י ששם הנון בשוא (המלה נאצה בסגול חחת הנון אינה נמצאת במקרא) והמקדקים תופסים, נאצות לשון רבים מן נאצה (למשל רדיק בטה"ש שלו ערך, נאין) כלומר נאצה ונאצה לשני משקלים — לפי שא"כ המלים: בקבוצ נאצה הן מיותרות לכאורה וגם אין הדבר אז פשוט כי נאצותיך צריך להיות בשוא הנון והנה כזה בודאי צדק המורל כי כונת ריב"ג היא לנאצה בשוא הנון שהרי זוהי כל עצם ראיתו שאפילו בלי דגשות יכולה אות גרונית לקבל תנועה ושע"כ אפשר לומר שגחלים עקרו גחלים מן גחל רק שהחת גרמה לסגול. אולם מה שהוסיף המורל שאין הדבר אז פשוט כי, שנאצותיך צריך להיות בשוא הנון זוהי טעות שהרי נאצות בנסית צריך לבא נאצותיך כמו נערות נערותיך וכמו שאומר ריב"ג בספר השרשים (מובא בהערה 4) שנאצותיך משפטי להיות הנון פתוחה והאלף בשוא ופתח עם דמיון נאקות (יח"ז כ"ד) וגם כאן הוא רוצה לומר כי נאצותיך בא במקום נאצותיך ושפיר שייך כל זה הנה ואין מקום לדברי המורל. שאין ענינה של דוגמה זו כאן.

קריב שורה 18 הטוב בעיני בתהו ובהו תחו בן צוף שתהיינה משער בקר אערך לך ואצפה וכאשר הרפו הוים הניעו אשר לפניהם בקבוצ להורות עליהם" ברור שריב"ג מדבר על השרק שבתהו ובהו ותחו שהם לדעתו משער בקר פעל (קפל) אלא במקום לומר תהו בהו הרפו הוים משוא נת ואמרו תהו. ולא כמורל שר"ל, שגם בתהו היה מתחילה תהו בתולם: תהו כמו בקשם. אלא ששם לפי שנשארו שני השואין נהפך תחולם לקמץ ונעשה קשם וכאן נשארת תולם (ע"ש) כי לא על התנועה הראשונה הוא מדבר כי אם על השניה.

ריב"ג אומר כי אמרפל, ארגמן, אשכנז, תחפנס הם טחמשים ומבאר שאין לחשוב את האלפין וכן תהו של תחפנס לנוספות (ז"א לאותיות המשקל כמו אורוע תכריך) מפני שהתוספת אינה נכנסת על בנות הארבע מן השמות וכיחוד בתחלה. גם את הנון שבארגמן אין לחשוב לנוספת (כמו אלמן) שכן מצאנו דמיון ארגמן במלה שאין בה נון. ולא היה לנו מנוס מלומר במלה ההיא שהיא חמשית כמו אשכנז ותחפנס ושמונו ננו לעומת הזין והסמך מהם. הדברים כמיומם ברורים למדי ואיני מבין את הערתו של המורל וזה לשונו (בהערה 3) הלשון. ולא היה

מנוס וכו' אינו מובן כל כך. אמת שאין שם גון אבל הרי אפשר לומר שהאלפין הן אותיות חמשקל' אבל הרי ריב"ג הקדים שאין חוספת נכנסת על בנות הארבע הרי שאשכנו ותחפנס מכרחים לתחשב למחמשים ומכיון שכך הרי גם ארגמן וארגון אין חנונים שלהן נוספות אלא שרשיות כמו זין וסמך שבאשכנו ותחפנס. ואולי רצה המו"ל לומר כי בארגמן היה אפשר לומר ששרשו רגם וגם האלף וגם הנון נוספות ויהיה אי"כ משקלו אפעלן ע"ד אדרכון (אפעלון) אבל פענה זו טוען ריב"ג עצמו בצד קס"א ומשיב שע"כ בחר לומר בארגמן שהוא מחמש שכן לא מצאנו את האלף שלו נופלת כמו למשל באדרכונים שמצאנו גם דרכמונים.

קס"ב שורה 4. ותפעל השלישי על שלשה דמיונים פעל כמו שבר, גדל; פעל והוא ידע ואשם, כי זקן יצחק וכו' פעל ולא יכל יוסף להתאפק: קסנתי וכו' וכל אלה מהדמיונים יקרא קל' ע"ז מעיר המו"ל. ראו להעיר שכבר ר' דוד בן אברהם אלפאסי המדקדק תקראי מביא באגרונו שפעל הוא עבר קל לפעלים עומדים ודוחה דעת האומרים שהוא בינוני ושפרושו של כאשר אהב הוא כנו שהוא אוהב (לקומו קדמוניות לפינסקר עמ' קכט) לרעתי לא כון הריב"ג לומר שמשקלים אלה הם עבר ולא בינוני אלא בעקר שהם מכניין קל כמו פעל ולא בנינים אחרים וכמו שפירש והולך.

קס"ב שורה 9 והראיה על שפעל בצירי תחת העין — קל, כי פעל פתוח העין חרבה פעמים ישוב, בעמוד עליו, פעל בצירי בהערה 3 אומר המו"ל. הריב"ג אינו מביא שום דגמה לזה לא כאן ולא במקום אחר מספריו ואפשר שצ"ל בהפך פעל, ישוב, פעל עיין לעיל עמ' צ"ט שורה 10 ואילך. ולא היא הדברים פשוטים: ריב"ג מביא ראיה שפעל הוא ג"כ קל מזה שיש פעלים רבים על משקל פעל שבאס"ף (בלשוננו של א"ת בעמוד עליו) הם באים על משקל פעל למשל שמע שמע, שמעו אב"ל אב"ל וכדומה. הדבר היה כ"כ פשוט בעיני ריב"ג עד שלא חשב אפילו להביא לזה דגמה לא בספר זה ולא בספריו האחרונים. הלאה מביא ריב"ג שמן שבת בא גם ישבת וגם ישבת וע"ז מעיר המו"ל. בדבר זה הרגיש כבר ר"י חיוג בספרו: אותיות הנח ערך, אשם' ומביא שם את הדגמה ישבות וישבת'. הערה זו אינה אומרת כלום, כי לא לשם החרוש הזה מביא ריב"ג דגמה זו שכן אינו מדבר עדיין על העתיד ותמונתו, הדברים באו, כפי שיראה כל מעין בפנים, שוב לשם בסוס הדבר, כי פעל הוא קל ולא בנין אחר, הראיה היא שמן חפץ (פעל) אומרים בעתיד יחפץ יחפץ כשם שאומרים טן שבת (פעל) ישבות וישבת וכן הולך ריב"ג שם ומביא ראיה אחר ראיה לכסס הדבר למשל בזה שגם טן חפץ אומרים חפצתי הינו תמונת פעל ועל דרך זה הוא מבסס כי גם פעל הוא קל-פעל והראיה קמן בא בעתיד ותקמן. והוא גומר: כי מה שרי' חיוג אמר בנין קל הוא מה שיבוא פעלתי ולא הביא גם פעלתי וכו' אין זה טעות ממנו אלא כדי להקל הענין (ע"ש)

קס"ד שורה 18. אבל אמר בפעל ופעל הרגשי העין שהם מוספים כצ"ל והפסיק שבין הרגשי ל"העין צריך למחק כי הוא מקלקל את הכונה. הא לפני הנסמך נמצא כמה פעמים אצל א"ת עיין לעיל, הנלעגי לשון. י"ד שורה 10 וכו' הערה 1 על "המחוסרי הפאים",

קע"ח שורה 22. ויכלת עמד, עמד פתח האהל שניהם מקוריים דעת זו הכיע גם הראב"ע

בפירוש הקצר שלו על שמות וי"ל „ויכלת עמר" שם הפעל כאלו אמר לעמר וכמוהו: עמר פתח האהל ונסלא הדבר שמהרי"ל פלישר המו"ל את פרוש הראב"ע הקצר וינת תרפ"ו לא ידע איפה הוא הכתוב עמר פתח האהל וצין: וכן וראה כל העם את עמר הענן עמר פתח האהל (שמות לג י) כאלו בתיב לעמר פתח האהל! (כך!) משנה לעזרא צנז. תמו"ל מצין, כמובן, נכון (שופטים ד, כ) קע"ט שורה 15 הביטן ימין וראה וכן שם שורה 17 למען היה לה ברק ראוי לצין כאן את ילקוסי קרמוניות דף קמ"א מה שהביא בשם הרדב"א.

קמ"א שורה 7 וסתה סמותי חלל כלב ימים ואינו נמנע במסותי, שנסבור ברביון אפני תהעכרה עוד והוא שנפש הטובע לא תמות בבת אחת ע"ז מעיר המו"ל „אבל הרי נמצא מסותי תחלואים (ירמ' ט"ו, ד) ואינו יודע מה השאלה הלא גם חמת מהחלואיו אינו מת בבת אחת וגם עליו יתכן לאמר מסותי לציון הרבוי.

הערות למאמרו של הד"ר משרניחובסקי: פרט מונחים בתורת הנתוח' (לשוננו כרך א' חוב' ג' וד')

א. מה זה פרק? (לשוננו ע' 250) הד"ר טש. מביא: חבור שני עצמות "Articulatio" וכו', חלקי האצבעות "Phalanx".

אולם יש גם פרקי כלים, כמו פרקי מנורה (ביצה כב.) ופרקי מספרת (תוספתא כלים ג') ופרקי ספרים וזמנים... ובכל זאת קובע הד"ר טש. את המלה פרק להמונה "Articulatio" (לשוננו ד' ע' 398, 405, מלואים – 48) אעפ"י שיש ג"כ המונה "בית-הפרק" (תוספתא חולין ט. י"א) וגם השם קפץ שטש. בעצמו מביא במלואים (מס. 5) ושהשתמש בו שרשבסקי ואשר לקוח מבר"ס"ה וז"ל בדרשתם על רגל ישרה (יחזקאל א' ג'): „אין להם קפיצין" שכונתם ל "Articulatio".

והנה במסכת נזיר נב. מובאה המשנה מעדיות א' ז': ב"ש אומרים רובע עצמות מן העצמים וכו' אמר ר' יהושע יכולנו לעשות דברי ב"ש וב"ה האומרים רובע מן הגויה מרוב הבנין או מרוב המנין כאחד וכו' הואיל וישנן (רוב מנין) במפרקי ידיים ורגלים. והמונה הזה מובא שם ברש"י ובתוס' וגם הראב"ד מביאו בפירושו למסכת עדיות א' ז', וגם בפירוש המשניות להרמב"ם אהלות א' ח', וזה כמה שנים שהשתמשתי במונה היפה הזה ל- "Articulatio" בשעורי „בנין גוף האדם ושמירתו" בביה"ס למורים עברים בירושלים. וגם בדפוס בהערות, ל„מדרש הרפואה" של מ. פרלמן הוצאת „דביר" (ח"א ע' 154 פרק א' אות מ' שנדפס בשנת תרפ"ו וגם בח"ב ע' 111). ומשם נתגלגל ע"י חברי ועד הלשון בועדת הנגרות ללוח „צבחות" שנדפס בתור הוספה ללשוננו כרך א' הוברת ד' ונקבע ג"כ למפרקי מכשירים. ופלא הוא, שהמונה הנחוץ הזה לא הובא לא בערוך, ולא בצמח דוד, ולא בערוך השלם, גם לא במלון לתלמוד ומדרש של ה' לוי בערך שלו, אלא בתור הוספה בסוף ערך מרפק. ואמנם נמצא אצל יסטרוב ודלמן ובן יהודה [בכרך ה' שנדפס אחרי מותו] ובצדק אמרו: הכל תלוי במול אפילו ספר תורה שבהיכל.

ב. בכלל ד' ע' 252 כותב הד"ר טש. "הרשיתי לי להשתמש במלים, שלפי דעתי, הקהל העברי כבר התרגל להן ומכיר בהן מכבר, על כל פנים יותר משהוא מכיר בתרגומים העבריים שהציעו אחדים מן המניחים, למשל המלה לברינט יותר מובנה מהמלים "סבכה או הדורים", אבל, חברנו הנכבד! בא", במקום שכל הנוער המתלמד מדבר עברית אין כאלה שהתרגלו להכיר שם לועזי שהוא יותר מובן להם מהשם העברי. ואם אמנם מונחים כמו "סבכה והדורים" היו בלתי מוצלחים, יגענו ומצאנו מונח עברי מתאים, וזה הוא השם "מבוך" שנדפס כבר בכרך הששי מהמלון של ב"י ושגם הד"ר טש. מביאו ב"מלואים".

ג. (עמ' 252) "פירמידה" בא"י נתקבל מוזמן השם הערבי הרם. (مرم)

ד. (שם) Arythenoid Cartilago. כבר מזמן תרגמתי שחוס קיתוני או שחוס־קיתון.

ה. (שם) גלילי הקולית. השם גליל מקובל מוזמן אך ורק למה שקוראים Zylander, כמו על גלילי כסף (אסתר א' ו') ו-Condylus זהו פיקה או בליטה— ו. (שם) ערקוב העליון הוא חריץ על גבי עצם fossa poplitea. לדעתי יותר נכון לתרגם את המונח הלטיני הזה בשם: חֲבֵק. וכפירש"י נדה נח ע"א. ד"ה: "עד מקום חבק": "וכדומה לי שהוא קפץ הירך והשוק שקורין "יריט" (Yarret) וכו' וחבק היא מתיחת הגידים שחובקין הירך והשוק יחד סמוך לאותו קפץ". [Yarret-Kniekehle].

ז. בכלל ו' בסופו (ע' 253) מציע הד"ר טש. לתרגם — "Impressiones" — רָשָׁם. אולם, כדי להיות זהיר ודיקן בלשוננו ולהתרחק מכל מה שמביא לידי ערבוב מושגים כדרישתו הצודקת, אי אפשר לנו להשתמש בשם רָשָׁם לסימן טבעי, בשעה שאנו משתמשים בשם הזה במובן רָשום מלאכותי ע"י מכתב או חרט או מכשיר כמו למשל רֶשְׁמוֹדֹפֶק־"Sphygmograph" וכדומה. ולכן אני מציע לתרגם את השם "Impressiones" פָּחַס, פָּחָסִים. מלשון המשנה (ע"ז ד. ה.). פָּחָסָה אף על פי שלא חיסרה" שהוא מעיכה ע"י לחץ—

ח. כלל ח. (ע' 253) "יפה השם" קרדום הירך" (אבן סנה) להוראת "Caput femoris" תחת "ראש הקולית". שמות כגון אלה מוסיפים לחלוחית של שירה ומקוריות. אינני מעיז להתוכח עם משוררנו הנ' ע"ד "לחלוחית של שירה", אבל בנוגע למקוריות ולמבנה גוף החי מחויב אני להעיר נגד דעת טש, צריך לדעת שהתרגום העברי של הקאנון הנדפס, הוא מלא שבושים, וטעויות, ורק ע"י השויה עם המקור הערבי אפשר לפעמים להבין את התרגום המשובש. והנה במקום הזה כתוב בערבית: "رأس القعد" ראש אל פחד" היינו ראש הירך. וגם בתרגום נתן המאתי (עפ"י הצלומים שקבלתי מפטרוגרד) כתוב ג"כ ראש הפחד (השוה גידי פחדו ישרגו איוב מ' י"ז, שגם פה הכונה ירכיו).

והעקר הלא אחד מתפקידי ראשי עצמות הירך או „בוקי דאטמא” הוא לכל הדעות ב„תורת מבנה גופי בעלי חיים” לשאת את הגופה על גבם, וכנראה גם מסדור הטבעי של הקוים עפ”י חוקי הסטטיקה בחתך ראשי הירך לארכו עפ”י התמונות המפורסמות של המנתח הפרופ. Mayer, וביחוד מהתמונה המצוינת בספרו של Braus ח”א. ואיך אפשר, א”כ, לקרא לחלק הזה „ראש הירך” קרדום, אשר משמעותו הוא בכל הספרות חתיכת ברזל מלוטשת, המשתמשת לכרות, לחתוך ולחפור (ללוטש קרדומים ש”א י”ג כ’ ירמיהו מ”ו כ”ב אבות ד’ ה’), והשתמשו אפילו בפעל קרדם (דלמן). ולכן דעתי היא או לקבל את השם של נתן המאתי „ראש הפחד” או פשוט ראש הירך –

ט. כלל י’ (ע’ 254) כותב טש’: „מובן שלא כל השמות צריכים תרגום. אלה שלפי דעתי אינם ראויים לזה, ביחוד, שמות השלבים הצנורות, הרצועות, הקשרים, החריצים המרכבים והאָרְפִים ביותר וכו’ לא תרגמתי כלל. כי שמם היוני או הרומי הקצר והמדויק יפה להם. והמשתמש משתמש רק באלה.” לפי דעתי אין השמוש ההרגלי, המעשי אצל אחדים מהרופאים שקבלו את השכלתם בשפה לועזית, יכול לפטור את מחברי ספרי אנטומיה בעברית והדואגים לתחית השפה העברית, מתת תרגומים עבריים ושמות מתאימים, הנזכרים כבר בספרותנו העתיקה, יחד עם המונחים הלועזים, ומי שרוצה להשתמש בשם הלועזי ישתמש. אבל להנוער העברי המקבל את חנוכו בא”י בשפה העברית, יותר נוח יהיה להשתמש באלה השמות העבריים הנמצאים כבר, מאשר להשתמש בשם לועזי. עכ”פ אין לנו לתת פתחון פה למתנגדים לתחית השפה העברית, שקצרה ידנו לקרא שמות לאברים בשפה העברית. אנו משתמשים בשם הלועזי אך ורק בתכשירים ומכשירים חיימים ורפואיים שאין לתרגמם לעברית, כדי להמנע מטעויות שיכולות להביא לידי תקלה. אך לא נשתמש בשם לועזי לחלקי אברים ומושגים רפואיים במקום השם העברי שהשתמשו בו כבר אבותנו.

י. כלל י”א (ע’ 254) הד”ר טש. כותב: „המשגים: „למעלה” „למטה” „פנימי” „חיצוני” לא תמיד מתאימים הם לחפצו של המנתח המדיק; וחכמי זמננו הכניסו משום זה את המלים, Proximal, distal, lateral, ulnar, radial, medial, בכשנה (נדה פ”ח מ”א) הרואה כתם... על שוקה ועל פרסותיה מבפנים טמאה מבחוץ טהורה ועל הצדדין מכאן ומכאן טהורה. וזה, ממש, lateral, medial, ושום יודע תלמוד, כמדומני, לא טעה בכונת המשנה.

ובנוגע ל-radial, ulnar. קשה להבין: אחרי שטשי בעצמו קבע עמוד עליון ל-Radius, ו„עמוד תחתון” ל-Ulna, עפ”י תרגום אבן-סינא (לשונו עמ’ 396) איך אפשר להשתמש בתואר שבא מן העצם „radial”, ו-„Ulnar”, במקום

השם העברי „של העמוד העליון” ו„של העמוד התחתון” רק בשם הלועזי, ואיה פה העקביות והדיקנות? ואם לא מוצא חן בעיני טש. להשתמש במלת היחס „של”, אז יותר טוב אולי להזניח לגמרי את המונחים האלה „עמוד עליון” ו„עמוד תחתון” כי באמת העצמות הללו אין להם תפקיד עמודים, שהם אינם עומדים, ואינם נושאים שום דבר.

וגם ההגדרה „עליון” „תחתון” לא מתאימה להם, אלא רק במצב אחד ידוע של כפיפת הזרועות. והשם עמודים בא מהשם הערבי ^{الزند} זנד ובלטינית Focile מפני שעצמות הזרועות דומות בגדלן לשני גורי עצים שהיו משתמשים בהם הבדוים הקדמונים להוציא מהם אש ע”י שפשוף מהיר (הירטל בשם בלומנבך בספרו Das Arab. und Hebr. in der Anat, 68) וכמו שהזכרנו בצדק המונח הלטיני, Focile, שבא מן Focus מוקד, שאין לו שחר, כך צריכים להזניח את המונח עמודים, ולהשתמש במונח חיבור ל-Radius (אברמוביץ) (Speiche בגר') ו-radial חיבורי, ול-Ulna אפשר להשתמש בשם גמדי (שופטים ג' 15) במקום אמה ול-ulnar נאמר גמדי. לעומת זה בנוגע להשמות של עצמות השוק, „הקנה הגדול” להמונה הלטיני, Tibia, ו„הקנה הקטן” להמונה הלטי. Fibula. מפני התאזרחות השם קנה (Canal. etc.) בין מונחי האנטומיה והרפואה, דעתי לשמור על השמות האלה. וכן בנוגע להתוארים להשתמש במלת היחס „של”: „של הקנה הגדול”, „של הקנה הקטן”.

יא אמצע החזה - Sternum : (ע' 258). השם הזה איננו מדויק, ואין דוגמתו בתורת הנתוח, לכנות עצם עפ”י המנח ההנדסי שלו בחלק של הגוף. אעפ”י שהשם הערבי ^{قص} „קצ” יש שמתרגמים ככה במלונים-הכלליים, אבל השם הלטיני Sternum - מובנו - קשה ומוצאו מיונית stereos - ושהשם אמצע החזה איננו מתאים לעצם החזה, נראה מהעובדה, שבקאנון ספר ד, אופן ה' מאמר ג' הנקרא: „בשבר אבר אבר” לא תרגמו „בשבר הקצ” בשבר אמצע החזה, אלא „בשבר הגחון, הוא רחב החזה”, מפני שהרגישו שאי אפשר לאמור שבר אמצע החזה, מפני שזהו בטוי בלתי מדויק, כי השם הזה משמעותו גם כל החלק הקדמי של בית החזה כמו „חזה התנופה” „Brust” ולכן הכניסו גחון. אבל זה מגוחך, כי על גחוןך תלך נאמר לנחש שאין לו „Sternum” כלל. וגם גחון בא מהשרש גחן. כפף (כמו איתתך גוצה גחין ולחש לה). ועוד הנה אצל בעלי גבנונים צדדיים (Skoliosa), עצם החזה „Sternum” איננו כלל באמצע החזה אלא מן הצד. וכי אפשר לאמור שאצל בעלי מומים הללו „אמצע החזה” איננו כלל באמצע החזה?? וכי זאת היא הוהירות והדיקנות בלשון שדורש חבר. הנ. במאמר הנ”ל, וכי לא יותר טוב לאמור פשוט „עצם החזה” כמו

שכתב טש. בעצמו בתרגומו של "האדם" לד"ר אבנהק? בנוגע לי הנני מבכר את השם המקורי "מפתח של לב" או "מפתח הלב" כבטוי הנמצא "בתורת העצמות" העתיקה שלנו. במשנה אהלות פ"א משנה ח': "מאתים וארבעים ושמונה אברים (עצמות) באדם וכו' ששה במפתח הלב" ושנקבע עפ"י תמונת מפתח של לוח עץ קטן עם יתדות קבועות המתאימות לחורי הנגרי, וזאת היא "פותחת של עץ והפין שלה (כלים י"ג ו"ד), ופי' הרמב"ם: הפין הן שיני מפתח אשר יפתחו בו הדלת ותמונתו מפרסמת ו"השן שבטס" השן אשר תהיה בלוח או בחתיכת העץ אשר יתירו בו אצלנו" והר"ע מברטנורה מוסיף "וצורת זו המפתח ידוע במלכות מצרים ובכל ארץ ישראל והצורה היא מרובע מארך עם בית יד הדומה באמת לעצם החזה"

וגם בספר "תפארת אדם" מהרב ר' ברוך בהרב ר' יעקב משקלאווי. שתרגם ספרי מדעי הטבע עפ"י דרישת הגר"א מווילנא (נדפס בברלין שנת תקלד) ע' ח'; כתוב "כי סמוך לחלק ה"ט (גרין) הוא גבול החזה ונקרא בלשון המשנה "מפתח הלב" ופירש שם שמפני תאצעות החזה מנשבת הריאה על הלב. נמצא החזה פותח דרך שמתוכו יכנס האויר ויצא ללב. ואני אומר כפשוטו, מפני עצם המפתח שעליו ושהוא דומה בתוארו למפתח"

ובדף כ: כתב: "הצלעות מושרשות בקצה הא' העב בהחליות וכו' עד שמגיעות בצד פני הגוף אל העצם "הרחב המונח בהחזה הנקרא "עלה החזה" ובלשון לט' "שטרינום" (ברוסטבלאת).

ובנוגע להערת הד"ר טש. במלואים (ס' 55 ע' 406): „בדיוק אין אנו יודעים עד היום למה כווננו חכמי התלמוד ב„מפתח של לב“. דעתו של הד"ר מזיא לא כדעתו של הד"ר קצל. ראה הערתי ל„מדרש רפואה" (ח"א ע' 150 אות י"ז) ששם חותי את דעתי באריכות, מדוע אינני יכול להסכים לדעתו של הד"ר קצל. שהשם „מפתח של הלב" כולל גם את הזוג הראשון של הצלעות כמו שחשב הד"ר יל"ק, מפני המספר אחד עשר צלעות הנזכר במשנה, וגם מפני שכל מפתח נחוץ לדעתו שיהי' לו מלבד הקנה גם טבעת למעלה. ושם הזכרתי שבהיות הד"ר יל"ק בירושלים בשנת תר"ע והסברתי לו את צורת המפתח של עץ בתמונת לוח מרובע מארך עם יתדות המצוי בארצות המזרח, הודה גם הוא לדעתי ש„מפתח של הלב" זה Sternum באמרו „טוב מראה עינים מהלך נפש“. וכפי הנראה שכח להעיר על זה בספרו „רמ"ח אברים“. בספרו „התלמוד וחכמת הרפואה" שיצא אחרי מותו הדפיסו עפ"י דבריו הקודמים בספרו „רמ"ח אברים"

יב. (ע' 258) אפרכסת-Infundibulum

כבר מקובל לתרגם באפרכסת את השם Ohrmuschel-Auricula, ולכן יותר

טוב לדעתי לתרגם Infundibulum בהמלה משפך – יג. (שם) בדל (אס) Spina Scapulae.

במקור הערבי כתוב עדרוף [غدرוף] היינו שחוס וכן כתוב בכ"י של נתן המאתי [עפ"י הצלומים שנעשו מכ"י הנמצא בפטרבורג] שחוס. ובכל מקום שנדפס בקאנון בדל, או בדלי, בדליים כתוב בכ"י הנ"ל שחוס, שחוס, שחוסיים. וטש, מביא זה בעצמו במלואים (סעי' 104) שחוס, תנוך, בדל. א"כ איך אפשר לתרגם "Spina Scapulae" שמשמעותו דבר קשה, בשם בדל? ובכלל יש בלבול גדול בתרגום הפרק הזה, והשם הערבי האמיתי של Spina Scapulae הוא "עיר אל כתף", [غير الكتف] שפירושו בליטת הכתף,*) ושהמתרגמים העבריים עשו מזה "עין אל כתף" בטעות – במקום עיר, במשמעות, Cavitatis glenoidalis. ומה שכתוב בקאנון (פרק י"ז) ותכלית רוחב הכתף אצל הבדל הדבק בו, הכונה פשוטה להשחוס של "עין הכתף" של המתרגמים. ובשום אופן בדל איננו תרגום של Spina Scapulae

יד. (עמ' 258) גבי הערוה – os pubis ובמלואים (ע' 405) גב הערוה וכו' תפוח: כף הערוה (קצנל') עי' רמ"ח אברים (ע' 76 הערה ג'). ובהערה אצל קצנלסון כתוב: השם "GaffHaerwa". נמצא עוד אצל המנתחים בימי הבינים, וועזאליס מביא אותו ומעתיק "גב הערוה". מלבד שם זה הוא קורא לעצם זו גם בשם "helhena" ר"ל העליונה. כנודע לא ידע וועזאליס בעצמו לשון עבר ואת השמות העבריים העתיק לו לכתב עברי אוהבו היהודי אליעזר דע פריגייס מווענעדיג (הירטל בספרו הנ"ל). אבל לדעתי לא יפה העתיק את השם הזה וצ"ל "כף-הערוה" בחילוף האותיות C. G. כי השם כף לעצם החיק כבר נמצא בתלמוד (נדה נב.) שתי שערות שאמרו אפילו אחת על הכף ואחת על הביצים. וכן נקרא המקום: תפוח (נדה מז.) והד"ר טש. מעיר: "טעות בידי הד"ר קצל. כי בגוף ספרו של אבן-סינא כתוב "גב הערוה" אבל מלבד המקום שמביא הד"ר קצל. יש עוד כמה מקומות בתלמוד כמו למשל (נדה מז:) מה הכף אמר רב הונא מקום תפוח יש למעלה מאותו מקום וכו' ובירושלמי (יבמות א. ב' ד'): עד אימתי הבת ממאנת וכו' ר"ש אומר עד שתתפשט הכף. ובירושלמי (סנהדרין ח' כ"ו) מאימתי הוא (בן סורר ומורה) מזיד משתתפשט הכף. וכן בתוספתא (נדה ו' ד'). כשם שאמרו שלשה סימנים למעלה וכו' פשטה את הכף מלמטה. מכל אלה המקומות נראה ברור, שהמקום הזה היה מפורסם בספרות התלמודית הרחבה בשם כף הערוה. והדעת נוטה שהחכם

(*) ראה Lane I part 5, p. 2209

the spine i. e. the prominent part, in the middle of the scapula, or shoulderblade.

היהודי שמסר את השם העברי לוועזאליס ידע ג'כ מהשם כף-הערוה, וגב הערוה שנמצא בתרגומו העברי של אבן-סינא הוא שגיאה.

קרוב לודאי שהמתרגם חשב על פי העתקת המלה ^{العانة} אלעאנה ללטינית *helhona* שזה בא מהמלה: עליונה ועל כן תרגם: גב הערוה. ואולם התרגום הנכון והמדויק של המלה ^{العانة} אלעאנה הוא: כף הערוה או תפוח, ואין לה שום יחס למלה עליונה. בכלל, איך אפשר להבין גבי הערוה בלשון רבים במובן „עליונה“.

טו. כף הירך *Acetabulum* (ח"ג ע' 393) ובמלואים (ע' 402) מביא טש. Dr. Preus (Bibl. Palm, Med- 70): *Kaph* bedeutet jeden über die Fläche gekrümmten runden Gegenstand, z. b. eine Schale, Pfanne und dgl. etc, und כף הירך eigentlich nie Hüftpfanne sein müste. Die Tradition versteht darunter den Kopf des Oberschenkels. Ihn verrenkt sich nach der Bibl. Erzählung der Erzvater Jakob. וכן דעתו של ד"ר קצנלסון.

הבה נראה עד כמה צדק הד"ר פרויס בהשערותו שכף הירך צריכה להיות מתורגמת *Hüftpfanne*?

בתורה כתוב: ויגע בכף ירכו, ותקע כף ירך יעקב (בראשית ל"ב כ"ו) וכי אפשר לה- *Hüftpfanne*-*Acetabulum* להשמט ממקומו? ובאמת מפרש רש"י על המקום ויגע בכף ירכו: קולית הירך התקוע בקלבוסת קרוי כף, על שם שהבשר שעליה כמין כף של קדירה, ובפסוק ל"ג כתב רש"י: כף הירך: פולפא בלע"ז, כל בשר גבוה ותלול ועגול קרוי כף כמו עד שתתמרק הכף בסימני בגרות. וכן פירש אבן עזרא: ותקע כמו פן תקע נפשי ממך סרה כף הירך ממקומה. וכי אפשר ל*Acetabulum* לזוז ממקומו? הבטוי כף, נראה ברור לפי דעת רש"י, איננו מצד השקע רק מצד הגבנוני. ועוד ראיה שאי אפשר שכף הירך יהיה *Acetabulum* כי בתלמוד (חולין פט:) כתוב ואינו נוהג בעוף דלית ליה כף ומפרש רש"י כף: פולפא הנכרכת סביבות עצם הקולית העליונה, סביב סביב בעיגול, אבל עוף אינו כן, שהבשר שעל הקולית ברוחב הוא ואינו דומה לכף. כף: שעל גבי הירך, ובגמ' שם (צב:) ואינו נוהג בעוף מפני שאין לו כף, והא קאחזינן דאית ליה? אית ליה ולא עגיל וברש"י שם דאית ליה: כף בשר סביבות הקוליא העליונה, ולא עגיל: הבשר סביבות העצם אינו דומה לכף. כל בשר גבוה ועגול קרוי כף כדאמרינן בנדה (מז:) עד שתתעמק הכף גבי סמני בגרות. ואם אנחנו נאמר שכף זה הוא *Acetabulum* הלא גם לעוף יש *Acetabulum* או *Cavite Cotyloide* (עייני

בספרו של F. Lesbre *Precis D'Anatomie compare, Des Animaux Domestiques*. Frank : *Die vergleichende Anatomie der Haustiere* :

„Die Pfanne ist durchlöchert und dorsal zum ovalen Loch”
 ובתלמוד (נדה מז:) מה כף אמר רב הונא מקום תפוח יש למעלה מאותו
 מקום כיון שמגדלת מתמעך והולך. ובירושלמי (יבמות א' כ"ד) עד אימתי
 הבת ממאנת וכו' ר"ש אמר עד שתתפשט הכף. וכן בירושלמי (סנהדרין ח
 כ"ו) מאימתי הוא (בן סורר מורה) מזיד משתתפשט הכף. ובבלי (נדה נב:) ב'
 שערות שאמרו אפילו אחת על הכף ואחת על הביצים. מכל אלה המקומות
 נראה, שהשתמשו בהשם כף לא רק לבטא דבר חקוק ושקוע, אלא גם השתמשו
 בו לכל דבר קמור גבנוני בתמונת כפה משורש כפף. ואחר שחז"ל וכל
 הפוסקים משתמשים בשם כף הירך במובן זה כמדומני שאין לנו רשות
 לתרגם כף הירך *Acetabulum* שזה לא רק נגד המסורת – אלא גם נגד הסגנון
 המקצועי המקובל.

ביבליוגרפיה

Kuhr E. Die Ausdrucksmittel der Konjunctionslosen Hypotaxe in der aeltesten hebraeischen Prosa Leipzig Hinrichs 1929.

Leander P. Laut-und Formenlehre des Aegyptisch Aramaeischen. Göteborg 1928.

Merzbach A. Über die sprachliche Wiederholung im Biblisch-Hebraeischen Frankfurt. Kaufmann 1928.

Model G. Der zusammengesetzte Satz im Nuehebraeischen Frankfurt. Kaufmann 1929.

C. Brockelmann. Deminutiv und Augmentativ im Semitischen (Zeitsch. für Semitistik VI 109-134).

Begrich I. Mabbul (שם-135-153)

חושב שהוראת השם מבול הוא – אוקינוס שמימי המלה באה מנבל מלשון ונבלי שמים מי ישכיב (איוב ל"ח ל"ז)

M. A. Canney. Eating the pieces. (Journal of Manchester Egyptian and Oriental Society XIV 67-72)

מפרש את המבטא: אכל קורצא כמיוסד על מיתוס מצרי על אודות אוזיריס.

בעברית: אכל בשרי תהלים כ"ז ב' אכל לחמי תהלים מ"א י'

E. S. Artom. Studi sull' influenza della consonanti sulle vocali nei nomi ebraici (Rivista degli Studi orientali XI 416-429).

J. Eitan. Hebrew and Semitic Particles (The American Journal of Semitic Languages and Literatures 44. 45).

הערות והצעות

מ. צ. סגל

„יסודי הפונטיקה העברית“

ד"ר יוסף ריידר בבקרתו על ספרי זה בקרית ספר¹, חוברת ניסן שנה זו, תמה עלי שיצרתי את השם תְּהוּדָה לתרגום השם הלועזי resonance, ולא תְּהִדָּה. תשובתי היא, שאני סובר שצדקה דעת ר' יונה בשרשיו שהשם הדי שממנו בנית את השם ת הוד ה, הוא מן שורש הוד, ולא כדעת החדשים שהוא מן הדד. אין ספק שהד הוא אחד עם הידד, או קרוב לו. אולם הצירה עם יוד שב־הידד מוכיח שהוא מן שרש ע"ו, או יותר נכון, מן שרש ע"י. החדשים גוזרים אותו מן הערבי הַד שמשמש לשאון ורעש. כמו של בנין נופל, של הים, הרעם וכדומה, אבל זה רחוק. יותר טוב לפרשו כעין קריאה טבעית כמו אחי, אבוי, ועוד. אמנם אֶלְסֶהוּזֶן² מבאר את הצורה הידד מן שרש הדד ע"י השואה עם שילל, מיכה א. ח. אבל שילל הוא כתיב מוטעה שנתקן בקרי לשולל, כמו איוב יב, יז, יט. ושולל הוא מן שול-שולל. הדוגמות האחרות של אלסהוזן מצורה זו הן מן שרש ע"י, כמו עירם, הימם, בראשית לו, כב, או שמות נכרים כמו כילפות, תה' עד, ו. ועוד קובל עלי ד"ר ריידר שמניתי בספרי „ערב רב של תנועות... כאלו“ היה באמת מספר גדול כזה של תנועות במציאות בימי קדם. רגילים אנו לטען „על ר' יוסף קמחי ובניו שהכניסו ערבוביה גדולה בתורת הנקוד ע"י רבוי התנועות“ „משבע לעשר“ (וכך היא דעתו של המחבר דף 134 ואילך), והנה בא המחבר ומוסיף „עליהן כהנה וכהנה. כנראה הוא דן מן ההוה על העבר, אבל זה אינו נכון. כי באמת היו לה לעברית הקלסית, כמו לערבית הקלסית, רק תנועות מעטות, גם אם „נניח שהיו לתנועות האלה נטיות שונות“.

המבקר הנכבד לא שם אל לבו שספרי עוסק בהברון של העברית לפי הנקוד הטברני, ושבנקוד זה הבדילו בכתב ע"י סימנים מיוחדים לא פחות משתים עשרה תנועות: קמץ, פתח, סגול, חירק, חולם, שורק, קבוץ, ג' חטפים, ושוא, וברור שבמבטא החי היו עוד הבדלים, כמו בין החולם של יום לחולם של כל, בין הסגול של משה לסגול של בן, בין החירק של שיר לחירק של מן, בין הצירה של בית

¹ J. Ollshusen, Lehrbuch d. hebr. Sprache, § 18 g ועי' גם

B. Stade Lehrbuch d. hebr. Gram. § 218 b

לצירי של בן, ונם בין המבטאים השונים של השוא (ע' ספרי זה עמ' 47). אפשר שבעברית הקלסית לא היה מספר תנועות גדול כל כך. אבל צריך לזכור שאלפים שנה מפרידים בין העברית הקלסית של הפילולוגים ובין הנקוד הסברני. באמת אני מספק מאד, אם היה במציאות בזמן מן הזמנים אותו מבטא קלסי שיצרו להם הפילולוגים בתור אבסטרקציה. אנו מדברים על שלש תנועות יסודיות בשפות השמיות, אבל זוהי רק הכללה מדעית. שלש תנועות אלה מסמנות באמת שלש פלוגות של תנועות, כמו שבררתי בספרי עמ' 38 – 50. וגם בדבור החי של הערבית הקלסית היו בודאי הרבה יותר תנועות מהשלש המסומנות בכתב, אלא שקצרה יד המנקדים הערבים להמציא סימנים, כמו שעשו המנקדים הערבים, כדי להבדיל בכתב את ההבדלים הדקים שבין התנועות בנות פלוגה אחת, ולהפך הסתפקו לסמן רק את הפלוגה שהתנועה שייכת לה ולא את התנועה עצמה. בערבית המדוברת של היום יש לפחות שתיים עשרה תנועות, וממנה יש לדון גם על הערבית הקלסית. כי בהברון מותר לנו להקיש מן ההוה על העבר. כלי הדבור לא נשתנו כמעט כלום במשך הדורות שבין התקופה הראשונה של הדבור השמי עד היום, והכלים האלה עבדו ע"פ אותם ההרגלים הטבעיים שלהם גם אז כמו עכשיו.

אולם אפילו לפי שיטתו של המבקר הנכבד אין תלונתו צודקת, כי רשימתי הארוכה אינה כוללת אלא את התנועות היסודיות ואת "נטיותיהן" השונות, כפי שסמנו אותן המנקדים ע"י הסימנים של התנועות עצמן וע"י הנגינות והדגש והמתג. והאם לא היה צריך ספר העוסק בהברון העברי למנות את ה"נטיות" האלו ולחקרן ולבארן?

ובנוגע לערבוביה שהכניסו הקמחיים אל תוך הדקדוק העברי, ערבוביה זו לא באה מפני שהקמחיים מנו עשר תנועות במקום השבע של המדקדקים שקדמום. אלא מפני ששיטתם לא הבדילה בין כמות התנועות לאיכותן. לפי שיטת הקמחיים כמות התנועה היא קבועה ע"י צורת התנועה. כמו איכותה. התנועות ה"גדולות" הן לעולם ארוכות, וה"קטנות" לעולם קצרות, וזהו כלל המתנגד גם לתורת ההגה גם לתורת ההברון של הלשון העברית.

ב. טעם – דין וחשבון

מקבל אצלנו לתרגם את השם report האנגלי, Bericht הגרמני ע"י השם המרכב דין וחשבון, וברבים דינים וחשבונות. זהו בטוי מליצי שהמשכילים שלנו שהיו להוטים אחרי מליצות נפוחות לקחוהו מן המשנה אבות ג', א"ד, כב: "אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה". אולם שם אין פרושו לתן לבורא ידיעות מפרטות על מעשיך, כי מעשי האדם ידועים לבורא גם בלי הודעה מאת האדם, כמו שנאמר שם ד', כב: "הוא המבין הוא הדיין הוא העד"

ושם ג' טז: "הפנקס פתוח והיד כותבת". אלא כונת הדבור הזה במשנה היא לעמד בדין כדי לקבל את הענש ע"פ החשבון של מעשיך: השוה עבודה זרה נד ע"ב: "שוטין שקלקלו עתידין ליתן את הדין", שבדאי אין שם הכונה לתן ידיעות על עוונם אלא לעמד בדין כדי לקבל את ענשם, וכן חולין ס"ב ע"א: בבא בתרא ע"ג ע"ב: עתידין ישראל ליתן עליהם את הדין". אמנם אין להתנגד לגמרי לשמוש בבטוי זה אך ורק מפני פרושו המוטעה, כי יש לנו רשות לקחת בטוי מהספרות העתיקה ולשנות את מובנו לפי צרכנו וטעמנו של היום אבל יש להתנגד לשימוש של בטוי מרכב זה מפני ריח הבטלות הנודף ממנו, מפני חסר הדיוק שלו, וביחוד מפני כבודו כשאנו באים להטות אותו, במספר רבים ובחבור הכנויים הסופיים.

והנה במקרא נמצא ממש אותו הבטוי שאנו צריכים לו, אבל לא בעברית אלא בארמית. דניאל ו' ג: "אחשדרפניא אלין יהבין להון טעמא", כלו' האחשדרפנים יתנו לשלשת הסרכים שעליהם Bericht, report – "דין וחשבון" – על כל הנעשה במדינה; השוה פרושו של למברט שם (הוצאת אבר' כהנא). עזרא ה' ה: "ולא בטלו המו עד טעמא לדריוש יהך", כלו' לא הפריעו אותם בבנין הבית עד שילך אל דריוש Bericht, report – "דין וחשבון" – על כל הענין. השם טַעַם הארמי הוא טַעַם העברי שמשמש בכמה מובנים. ולפיכך לא טוב לנו להשתמש בשם זה בצורתו העברית, כדי שלא לנרום טעות ובלבול המושגים, אלא אנו צריכים להכניס אצלנו את הצורה הארמית טַעַם, או אפילו בכתוב המאוחר טַעִים, וליחד צורה זו למובן של "דין וחשבון", ואפשר לנו להטות את השם הזה כמו השם זָאב: טַעִים (טַעִימים) טַעִמי (טַעִימי), וכו'.

אני מציע שמוש זה מתוך חובה מוסרית, ולא מתוך אמונה שהוא יתקבל בין המדברים והכותבים עברית. יודע אני כמה גדול כחו של ההרגל, וכמה קשה לעקור שבוש לשוני שנשתרש אצלנו. הנה ב"לשונונו" שנה א עמ' 321 הערתי על

(1) אל תהא השואה זו מוזרה בעיני הקורא, כי ממש אותה הסכה ההברונית שגרמה להעברת התנועה מן האות הראשונה לאות השניה של השמות ה"סגוליים" בארמית – בַּעַל, כֶּסֶף, מֶלֶךְ, סֶפֶר, צֶפֶר, תָּרַע, – בַּעַל, טַעַם, כֶּסֶף, מֶלֶךְ, סֶפֶר, צֶפֶר, תָּרַע, – גרמה גם להעברת התנועה מן האות הראשונה לשנית בשמות באר, זָאב, כָּאב, פָּאָר, רָאם, שָׂאָר, תָּאָנָה בעברית, שגם הם מעקרים שמות "סגוליים" הם. אלא שבארמית פועלת סבה זו בכל השמות "הסגוליים", ובעברית היא פועלת בדרך כלל אך בשמות "סגוליים" שהאות השניה שלהם היא א, ורק בתור יוצא מן הכלל גם בשמות "סגוליים" שהאות השניה שלהם היא חזקה, כמו אֵפֶר, הֵבֶל, יֵצֵר, רִתָּה, ובפתח אָגם, דָּבֶשׁ, הָדָם, מַעֵשׂ. ויש לשער שצורת הנסמך זָרַע, חֲרָר, נָשַׁע, סָחַר, שָׁגַר, אינה שנוי ע"פ ההקשר של משקל פֻּעַל, כמו שחושבים המדקדקים, אלא שהיא שיכת למשקל ה"סגוליים" מעברי התנועה, אבל מאיזו סבה שהיא נשתמרה צורה זו אך בסמיכות.

השבוש הגס של הבטוי "חק עוזר", אבל השליטים על לשוננו בעירית תל-אביב ובעתונות אינם שמים לב והם מוסיפים להשתמש בדבור ובכתב ובמודעות רשמיות בשבוש זה. קשה להם לעזוב את הרגלם, ואפילו אם הוא מִסַּד רק על המצאה מוטעת של איזה לבלר עם הארץ בלשון האנגלית. בכלל מעמיסים עלינו עכשיו המתרגמים במשרדים ובעתונים גלי גלים של תרגומים משבשים ומגחכים ביחוד מן האנגלית, ואין מי שימחה בידם.

ג. אֶתְנִיָּה, מיכה א. ז

השערות של מר נייהוון (לשוננו, כרך א' עמ' 360) שאתנניה בפסוק זה הוא כמו מַעֲשִׂים, מקומות שמעלים שם עשן קטרת לאלילים, אינה מתקבלת על הלב. כי השם תננא בארמית פרושו עשן של שרפה ולא עשן של קטרת. ועוד רחוק שא תְּחִלִּית תשמש לסמן מקום. ובכלל אין לנו רשות להמציא מלבנו כונה חדשה למלה ידועה ורגילה אך ורק כדי לפרש פסוק שקשה עלינו הבנתו.

הגברת חמדה בן-יהודה הראתה לי בטובה שבמלואים למלונו הגדול שעזב אליעזר בן יהודה בכתב יד חזר בו בן יהודה מהפרוש אתנניה — מתנות לזונה שקבל גם הוא אל תוך המלון. לדעתו האחרונה של בן יהודה שוה המלה אתנניה לשם ותן הערבי שפרושו אליל ופסל, בהוספת נ סופית. זהו באמת פרוש מחור, כי על ידו אנו משיגים הקבלה יפה בין פסיליה — עצביה — אתנניה. אלא שיש קושיה הברונית בהשואה זו של ותן — אתנן. כי ו תחלית בערבית מתאימה ל' תחלית בעברית, כמו ורד — ירד, ו שנ — ישן, וכדומה; ות' מנוקדת בערבית — לש' בעברית, כמו חדת — חדש, תלאת — שלשה, וכדומה. ובכן לפי חק הברוני זה צריך ותן בערבית להיות יֶשֶׁן בעברית, ועם נ סופית ישנן ולא אתנן.

הערות

(א) בלשוננו כרך א' (חוב' ב) גורס הד"ר א. מזיא תרזק במקום השם המחדש תרק, המקבל ושנור בבתי הספר ובספרות. היש צרך ושעם מספיק ל"תקון טעות" זה? השם תרק בנוי במשקל רָמֶשׁ, שָׁרֵן; תרזק משמש כמו במשנה (פאה י"ב, ח) ובתלמוד (חולין נ"ט) בינוני פעול של הפעל תרק (שבת, ס"ז: ליתרוק ביה פורתא), ולתריץ שבנוית תתק נאמר תרק, כמו תתק, כפי שמנקדים לוי, דלמן ויסטוב. וכאן מקום להעיר, כי מר אהרני שהיה משתמש גם הוא בשם תרק (ראה "תורת החי" וה"הארבה") החליפו בזמן האחרון בשם שָׁרֵן-תְּעוֹף. ומבטחני במר אהרני השוקד גם על חקירת השמות העברים של בעה"ה, שמצא יסוד לכך. ולשם תחית שפתנו נשמח תמיד להוציא חדש מפני ישן הננו בספרותנו העתיקה.

(ב) תרגום השמות של מערכות החרקים שמביא הד"ר א. מזיא בשם אהרני אינו עולה יפה: מעמם הוא את הוראתם של המנחים הלועזיים. מבלי המנחם לתוך השאלה עד כמה המנחים הלועזיים נאמנים כלם אל מיון החרקים המקבל כיום במדע ומפרש בכל ספר-למוד, יש להעיר רק על משמעותם של צרופי-השמות המחדשים מעין מְקַשִׁי-קָנָה, מְקַרְיָי קָנָה, מְשִׁירֵי קָנָה ומְסִבֵּי קָנָה וכיוצא באלה. לכאורה בנויים המנחים האלה עפ"י הדנמה שבמקרא: מְפָרִים פְּרָקָה ושוע שְׁפַע פְּרָקָה. אולם לאמתו של דבר יש כאן בלבול המושגים ופגם בתכנון: באמור העברי "מפרים פרסה", הריהו מפרש ואומר: "חי בעל פרסות" או "אשר יש לו פרסות". לפנינו שם תאר בן שתי מ"ם גזרות משרש אחד, ולפיכך יאמר גם מפרים, וכן גם מקרין ("פר מקרין, מפרים). בהשמטת השמות פרסה וקרין כתוב: "כל מפרסת פרסה", "פר מקרין" ולא, למשל, מפרסת רגל ומקרין ראש. וכן נאמר ושפע שפע פְּרָקָה, או מפרים פרסה שְׁסִיעָה או סתם שופע שְׁפַע (ויקרא י"א, ז), ולא נאמר בשום מקום שופע פְּרָקָה — בהשמטת השם שפע. ומה יהא פרושם של מְקַשִׁי-קָנָה וכו' — חרקים העושים את הכנפים קשות, קרומיות, חוצות ומישירות אותן, כאלו תלוי הדבר כביכול בבחירתם החפשית של היצורים הללו לעשות בכנפיהם ככל אות נפשם. ומְסִבֵּי-קָנָה — מה יהא פרושם? האמנם יחשב זה לתרגום מדויק של השם Netzflügler?

חבל על שמנחים אלה נספחו ללשוננו ברב בתיספורנו ובמקצת גם בספרותנו המדעית. ולא עוד אלא שנוצרו בדמותם וכצלמם מנחים בלתי מצלחים, כמו מְפָרִים-תְּעוֹף Rhinolophina מקמירי-עור — Echinodermata ומְפָרִים-קִרְיָל Arthropoda, לא נחמא חלילה ללשוננו ולדיוק המושגים, אם בשעת הדחק נתרגם מלים ובטויים

קצת באריכות ונאמר, למשל: בעלי בְּנֵי־מֶנֶן, בְּנֵי־קָרוֹם או בעלי כנפים חצויות, ישרות. אולם בבואנו לתרגם ולחדש נבקש קדם־כל את דרך הקצור האוצל עז ויפי לשפתנו, ובענין שלפנינו ימצא הקצור על נקלה בצורת אותם התארים המרכיבים הבאים בדרך הסמיכות של התאר אל המתואר, כגון: יָד־קִנְפִּים וְאֶרֶץ־הָאֶבֶר, קֶצֶר־יָד, גְּטוּיֹת גָּרוֹן, מְגָלְתִּי וְקוֹרְעֵי בָגְדִים, גְּלֹי עֵינַיִם וְכִסֵּי עֵינַם (ב'ק, צ"ג), ועוד רבים כאלה במקרא. במשנה ובתלמוד.

וברוך טעמו של ר' ח. נ. ביאליק על הצעת תקונו למערכות החרקים (ב"לשונו" חוב' ב'), בהצעתו נרמזה הדרך הנכונה בתרגום המנחים הנ"ל.

ג) במאמר "שמות צמחים ומחלותיהם" (לשונו" ח"א) מכנה הר"ר י. ריכרט את מחלת הצמחים *Oldium* בשם קֶמְחון (כפי שגורסים י. אשכנזי ועמנואל לב את השם קימחון במנחות ח' 11). שם זה מיוחד למחלה מצויה ביין (עין בצמחית היהודים להרה"ח ג, לב, כרך א', ע' 41). ולמה נסמן בשם אחד שני מיני מחלות? וכן לא יתכן לכנות את הנבג *Conium* בשם אבק או אביק שהוראתו כבר קבועה *Abflussrohr*.

ד) ברשימת מנחי החימיה שנתפרסמה ב"זכרונות ועד הלשון" (חוב' ו') תמוזה ההוראה החדשה שהכניסו לפעל הַמָּרָא. הנמצא רק פעם אחת במקרא («כַּעֲת בְּמָרוֹם תִּמְרִיא»). מה ענינו של הפעל הזה, שפרושו הַתְּנַשָּׂא ועוף במרום) — *Sublimiren*? ומה ענינו של שם הפעולה אֶמְרָא, שפרושו (אם גם יכתב בא' בראש!) פטום הבהמות — *Sublimation*? נראה שאין כאן אלא הקפדה יתרה כנגד כל מלה ורה אפילו כשהיא נוטה להתייגר, וכי מה היתה שפתנו מפסידה לו אמרנו סִבְלָם במקום הַמָּרָא וסִבְלוֹם במקום הַמְרָא, כמו שאמרו ח"ל פֶּרֶס וּפְרָסוֹם, פֶּרֶס וּפְרָסוֹם וכו', או כמו שרבים מטובי סופרנו אינם מתיראים לאמור כיום: אֶרֶץ וְאֶרֶץ, קֶלֶט וְקֶלֶט, דֶּקֶס וְדֶקֶס וכו'? ומה סכנה לשפתנו אם ישאר חליצה השם בְּבִלְיַת כמו שהוא במקורו ולא נמירנו בשם הסתום "תְּמִרִיא"?

ה) ב"מנחי הניאונריה" שנתפרסמו בחוברת הני"ץ נקבעו השמות בְּבֶרֶה — *Strudel*, קֶטֶב — *Achse* וציר — *Pol*. הוראתה הישנה של בְּבֶרֶה ידועה לכל, ומנין לקחה הוראתה החדשה? האמנם — ממה שנאמר בתוספתא על בארה של מרים, שהיתה דומה "לסלע מלא כברה" "מפרפרת ועולה כמפי פך"...! ולמה לא נשתמש לענין זה בשם שבִּלְת (אל תשטפני שבִּלְת מים ואל תבלעני מצילה) כפרוש יונתן ורש"י, או בשם מעֶרְבֶל (תרגום יונתן לשבלת), שכבר מקבל בספרותנו החדשה?

השמות קֶטֶב וְצִיר אמנם היו משמשים לפנים בערבוביה (עין במלוננו של א. בן־יהודה, בערך ארץ), אולם משהתחילו המורים והסופרים בא"י ובגולה לדיק פחות או יותר בלשונם, יבנו בשם קטבים את שתי הנקודות הקיצוניות אשר בצפוני ובדרומו של כדור הארץ, ובשם צִיר יסמן הקו המדמה העובר דרך מרכזו של כדור הארץ ומחבר את שני הקטבים. ומה נעשה עתה בשם הַקֶּטֶב (Polarisation) ובפעל הַקֶּטֶב (Polarisieren) שנקבעו גם הם ע"י ועד הלשון, ונתפרסמו בחוברת הנ"ל, בין מנחי החימיה? —

פ. אוירבך

י. גרובסקי.

“ י ד ו ת ”

ידות כמובן חלקים נמצא במקרא ארבע פעמים. וכדאי אולי לשים לב כי בכל המקראות, שבהם נמצאת המלה „ידות“ במובן זה, מראה המספר המחובר אל „ידות“ באחד פחות ממספר כל חלקי הדבר המדובר בו ואין להעלות על הדעת, כי כל אלה באו רק במקרה.

(א) ונתתם חמשית לפרעה וארבע הידות יהיה לכם לזרע וכו' (בראש מ"ז כד) ברור הדבר כי ארבע הידות הן ארבע חמשיות של התבואה שיאספו המצרים.

(ב) השלישית מכם... ושתי הידות בכם כל יוצאי השבת (מ"ב יא, ה—ז), גם פה ברור היטב, כי שתי הידות הן שתי שלישיות של כל שרי המאות אשר לקח יהודיע הכהן ברצותו להמליך את יואש.

(ג) ושאר העם הפילו גורלות לקרוא אחד מן העשרה לשבת בירושלים עיר הקדש ותשע הידות בערים (נחמ' יא. א), גם פה כתוב מפורש כי תשע הידות הן תשע עשירות של כל העם היושב בארץ.

(ד) עשר ידות לי במלך (שב' יט. מ"ד) גם פה אין כל ספק כי עשר הידות הן עשרה חלקי אחד עשר, לאמר עשרה שבטים מאחד עשר שבטי ישראל, כי בנימין נבלע כבר ביהודה.

וכן מוצאים אנו גם בתלמוד: שתי ידות לכזר משלשה לקב (ערוכין פ"ב ע"ב) לאמר שני שלישי הקב. וכן: ר' יהודה אומר שתי ידות בחדש וכמה שתי ידות עשרים יום (סנהדרין י"ג, ע"א) עשרים יום משלשים ימי החדש; וכן: ומכה אותו שליש מלפניו ושתי ידות מלאהוריו (מכות כ"ב ע"ב), וגם במנחות ע"ח ע"ב מוצאים אנו: נזירות היתה באה שתי ידות כמצה שבתודה — גם פה שנים משלושה.

ומענין הדבר כי גם בדבר „חלק“ נמצא בתלמוד מעין זה: שלשה חלקי מיל, מאי ג' חלקי מיל... תלתא רבעי מילא, ורב יוסף אמר ר"י אמר שמואל שני חלקי מיל, מאי שני חלקי מיל... תרי תלתא מיל (שבת ל"ד ע"ב); אולם במקום שאין מספר לפני המלה „חלק“, אז הדבר לא ברור: תנו חלק לפלוני בנכסי מאי... האומר תנו חלק לפלוני בבור סומכוס אומר... (כ"ב ס"ג ע"א). פה אין הדבר ברור כמה הוא החלק, התצי או כל שהוא.

אמנם ישנם עוד שני מקראות שבהם באה המלה „ידות“ עם מלת מספר לפניה (א) ותרב משאת בנימין ממשאות אחיו חמש ידות (בראשית מ"ג, ל"ד) ושם אי אפשר לחשוב חמש ישירות.

(ב) וימצאם עשר ידות על כל החרטומים (דניאל א' ב') גם פה אי א שר לחשב עשרה חלקי אחד עשר.

אולם בשני המקראות האלה באור המלה ידות היא לא חלקים כי אם פעמים, וכבר העיר על זה מר שטיינברג בספרו „מערכי לשון עבר“ סעיף 141 ובספרו „משפט האורים“ שהשם פעם עניינו הכאה ביד (או ברגל) כדרך המונה והסופר.

תשובה להצעה אחת.

ב"לשוננו ש' א. גל' ד' מציע מר מ. אבישי להתקן תמונות קבע לתאר הפעל במשקל פועלום נפעלום, פֻעַלְם, מַפְעִילום, מַפְעִילום על פי בינוני של הבנינים קל-הפעל. אודה, שלמרות אוהרתו של המחבר הנכבד. קשה היה לי להשתחרר מן ההרגל ולא להרתע מפני הזרות שבהצעתו. אפן הצגת השאלה ע"י המחבר נדמה לי מטעה. מר אבישי מנמק את הצעתו בזה, שקשה לתרגם פסוק לועזי כהלכה מבלי להזקק לחלק דבור זה, כצורתו בשפות לועזיות. אבל דא עקא בנשתנו לשפה שמית. עלינו לזקק מאחרי גונו כל המושגים והשמות המקובלים אצל לועזים. המדקדקים הערבים חלקו את שפתם רק לשלשה חלקי הדבר: שם, פעל ומלה.

אבל השאלה במקומה עומדת, איך לבטא את השנויים הדקיקים בהוראת הפעל, שחלים בו ע"י הוספת תארו, הוספה שיש לה בלעו צורה דקדוקית קבועה כדרך, male, bene, maxime, fortiter etc. בלטינית? נדמה לי ששמנה או ביתר דיוק תשע הדרכים, אשר מביא המחבר הנכבד במאמרו מניחות די מקום לסופר להתגדר בו. ביחוד דרך ג', הפיכת ת"פ לפעל דורשת טפול והרחבה. יש בה סימן לתפיסה עברית מקורית ונכונה. ת"פ אינו נספח אל הפעל, אלא מביע לפעמים את עיקר המחשבה שבפסוק, לכן מזכירו העברי ראשונה ומתפכו לנשוא במשפט, "השכים [ל] קום, המשיך [ל] לכת, הוסיף [ל] דבר, הגביה [ל] עוף, העמיק [ל] רדת" ובררך קרובה לזו, "העשרתי את אברם". אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאלה, הרי במשלים אלה הלוועזי אנוס להפך את הנשוא לת"פ עם. verbum finitum. גם שאר הצורות, אשר הביא המחבר: שמוש בשם או בתאר היחיד, יחידה. רבים, רבות, סובלות הרחבה. ביחוד מרכים אנו לשמוע תאר השם יחיד משמש תאר הפעל. ועד כמה שנתרעם לפעמים נגד, "המדברים מצוין" הרי להלכה תמונה זו טבעית היא. כך מצאנו בתנך "גִּלְגַּל פָּרַע" "בָּרוּר מִלֵּלוֹ" ועוד, וככה גם משתמש הערבי.

כנגד זה הצעתו של מר אבישי נסמכת על דוגמאות כמו יומם, פתאם, חנם, שלשם, ריקם, תמונות שהן כידוע שריד מ-accusativ של השם, casus. זה מיועד להביע את ת"פ, ולכן קורא לו ברוקלמן, adverbialis הסיוס-מראה על nom. determinativ (" לשפתנו אברו שתי התכונות הללו של נטית שם נפרד ושל ה"תנוין" הערבי וא"א להשיבן לחיים בת"פ. ועוד דבר: הרקדוק הנהו תאורי גרידא ואינו מחוקק. על המדקדק לאספא את הופעות הדשון ולהביאן לידי כלל' משותף, ונסינו לחקיקת חקים שאין להם מסרת חיה לא בפי העם ולא בספרותו יעלה בתוהו.

אם בשאר המקרים "לא מצינו אינה ראייה" הרי בדקדוק אין לנו בעצם ראייה אחרת אלא מצינו.

חיופה.

מפעלות חברת "אמוני הלשון העברית"

התקנות

מטרת החברה:

לסיע בידי ועד הלשון העברית בירושלים בעבודתו ע"י המצאת

האמצעים הדרושים:

- (א) להנהלת לשכת הועד.
- (ב) להוצאת כל כתבי הועד וקבציו.
- (ג) לכנוס אוצר ספרים בלשני-שמושי לצרכי ועד הלשון.
- (ד) למתן סיוע לעבודות מומחים העוסקים בחקר הלשון העברית.

מקורות ההכנסה:

מקורות ההכנסה של החברה הם:

- (א) תרומות חברים.
- (ב) תרומות עראי.
- (ג) תרומות אגודות והסתדרויות.

חברים:

חבר לחברת "אמוני הלשון העברית" יכול להיות כל התורם, לפחות, לירה אחת לשנה (5 דולרים) בתור תרומת חבר, או מוסדות צבור וחברות המכניסים, לפחות שלש לירות לשנה. בכל מקום שיושבים בו, לפחות חמשה עשר חברים מתיסד סניף של החברה ונבחר ועד של שלשה חברים.

הועד המרכזי:

הועד המרכזי של חברת "אמוני הלשון העברית" הוא בן חמשה חברים שלשה מחברי הועד המרכזי נבחרים לזמן של שתי שנים על ידי האספה הכללית של החברה ושנים מהם מתמנים לאותו זמן על ידי ועד הלשון העברית בירושלים.

האספה הכללית:

חברי החברה מתאספים פעם בשנתיים בחול המועד סוכות לאספה כללית לשם משא ומתן בעניני החברה ולשם בחירות חדשות של הועד המרכזי.

התבטלות החברה:

במקרה שתתבטל החברה עוברים נכסיה לרשותו של ועד הלשון העברית בירושלים.

החברה שלחה את הכרוז הבא לעסקנים העברים בארץ ובחוץ לארץ:
אדון נכבד!

מראשית תקופת התחיה הוכרו על הקשר הפנימי הקים בין תחית העם. השפה והארץ ונקבע מקומה של השפה כאחד מראשי הקנינים הלאומיים שלנו ויסוד עקרי לתחיתנו. אף על פי כן כל מה שנעשה עד היום במקצוע תחית הלשון העברית והרחבתה הוא מפעל התנדבות של יחידים בלבד וטרם מצא לו את התמיכה הראויה מצד מוסדות הצבור ומצד העם.

בשנה זו תמלאנה עשרים וחמש שנים מיום שהונח בארץ ישראל היסוד הראשון לועד הלשון העברית ומיום שהתיצב הועד בראש תנועת תחית והרחבתה של לשוננו. מאז ועד היום עמלים ושוקדים חבריו על תקנתה ושכלולה המלולי של השפה העברית ועל השלמת פגימותיה, ובמונחים אשר יקבע הועד ישתמש הישוב העברי בארץ בחיי היצירה שלו במקצוע הבנין, התעשייה, החקלאות, המדע, האמנות.

ובינתים הגיעו גם ימי עליה לשפתנו. היא הוכרה בתור שפה רשמית של ארץ ישראל והזכות הגדולה הזו היא שהטילה עלינו גם את החובה ואת האחריות לשכלל בלי הרף את לשוננו ולסגל אותה לצרכי החיים השמושיים, כדי שתהא מוכשרת למעשה לתת בטוי מדויק לכל עניי המציאות, תחזיק מעמד בחיי המדינה ולא תדחק בפני שפות אחרות וביחוד בפני השפה הערבית, אשר על התפתחותה שוקדת האקדמיה הערבית במצרים ומספקת בוריזות את כל צרכיה.

במשך השנים האלה צמחו והתפתחו בארץ גם בתי ספר עברים גבוהים, שהציגו לעצמם בתור מטרה את הכשרת בעלי המקצוע בשביל כל ענפי הבנין והפעולה בארץ. בתי הספר האלה נחנקים ממש מחסר מונחים שלמים ומדויקים לכמה מקצועות, וכל זמן שלא תהא בידינו היכלת למלא את הפגימה היסודית הזאת בשפה המדעית העברית יהיה גם עצם החנוך המדעי, הדורש בהירות ודיקנות הבטוי, לקוי בהכרח.

ועם כל זאת עובד ועד הלשון העברית גם היום את עבודתו בחנאים קשים מאד. תקציבו הקטן והמקרי, שאינו מתאים בהחלט לתפקידו הגדול והאחראי, נתן לו ממקור פרטי מבלי אשר ישתתף בו הצבור העברי ומוסדותיו. המומחים הנושאים בסבל העבודה והעושים את לילותיהם כימים בישיבות הועדות המקצועיות אינם יכולים לבוא על שכרם. אין בידי הועד שום אמצעים, כדי שיוכל להושיב מלומדים לשם עבודת הלקוט, הבדיקה והסדור של הלקסיקוגרפיה העברית; אין לו יכלת לסדר פגישות של מומחים

ובעלי-מקצוע הפוזרים במקומות שונים, להוציא מלונים שמושיים לענפי המדע והחיים השונים ולרכש לו אוצר ספרים בלשני הנחוץ לחבריו לשם עיון לצרכי עבודתם.

המצב העלוב הזה מוכיח, כי טרם מצה הצבור העברי את כל עמק ההכרה על ערך הלשון העברית בבנין הארץ ולא הלך אף במשהו בדרכן של אומות אחרות המקימות להן בתקופת תחיתה של לשונן אקדמיות לשוניות מיוחדות ומספיקות להן ביד רחבה את האמצעים לצרכי המחקר. כדי להסיר את התקלה הזו מדרך תחיתנו ולתת לוועד הלשון העברית את היכלת למלא את התפקיד האחראי, אשר הוטל עליו בשעה מכריעה זו בחיינו בארץ, קבלה על עצמה חברת "אמוני הלשון העברית" את הדאגה לצרכיו החמריים של ועד הלשון. החברה נגשת לפעולה רחבה בארץ ובחוץ לארץ, והיא פונה בזה אל כבודו בהצעה, שירים את תרומתו השנתית הקבועה לצורך לאומי חשוב זה.

בכבוד רב ובברכת תחית השפה

נשיאי הוועד: ח. נ. ביאליק

ד"ר א. מזיא

המזכיר: ד"ד איוזשטדט

בירושלים מסבה סודרה שבה נאמו ח. נ. ביאליק והפרופ' יוסף קלוזנר (נאומיהם מתפרסמים בחוברת זו במחלקה; להרחבת הלשון ותקינה)
גם בתל-אביב סודרה מסבה, שבה הרצה ח. נ. ביאליק. באספה נוסד סניף של חברת "אמוני הלשון העברית" בתל-אביב ונבחר ועד שחבריו הם: הרב בן-ציון מאיר חי עוזיאל, ח. נ. ביאליק, ז. ד. לבונטין, ד"ר ח. בוגרשוב ושי. בן-ציון
אספה מיוחדת של לשכת "שער ציון" של "בני ברית" בתל-אביב, בנושא אותו של מ. דיזנהוף, היתה מוקדשת לשאלה זו. את נאום הפתיחה קרא ח. נ. ביאליק ובו הביע את הרעיון, כי "בני ברית", חייבים ליטול על עצמם את התפקיד ליסד בארץ ישראל אקדמיה של הלשון העברית. הרעיון נתקבל ברצון רב מצד כל המשתתפים ובישיבות משותפות של באי כח וער הלשון ו"בני ברית" בירושלים ובתל-אביב ממשיכים לדון בדרכי הגשמת הדבר.

בל"ג בעומר היתה בבית אחד העם בתל-אביב אספת באי"כ הסתדרות הציונים הכלליים, הציונים הדמוקרטים' הציונים הרביזוניסטים, הסתדרות העובדים העברים הכללית, התאחדות האזרחית לאומית, התאחדות האכרים, "בני ברית", הסתדרות המורים, הסתדרות הסופרים, הסתדרות הרופאים, הסתדרות עורכי-הדין, הסתדרות האינג'נרים והארכיטקטים' הסתדרות הפקידים, התאחדות בעלי-התעשיה, מרכז בעלי-המלאכה, לשכת המסחר העברית, באי"כ הבנקים, הסתדרות הסוחרים הזעירים, גוד מגני השפה, עובדי הדסה ועובדי העיריה, בכדי לדון על "חובת השעה ביחס ללשון העברית". ח. נ. ביאליק פתח את האספה בדברים הבאים:

חובת השעה ביחס ללשון העברית.

(תמצית הרצאתו של ח. נ. ביאליק באספת "אמוני השפה העברית",

בתל אביב בל"ג בעומר התרפ"ט)

עוד לפני עשרים וחמש שנה נוסד ועד הלשון העברית בארץ ישראל אשר תפקידו היה להחיות את חציו המשותק של גוף הלשון ודוקא אותו החצי הסמוך יותר לאדמה ולחיים השמושיים. הועד עבד כל הזמן, וביחוד בשנים האחרונות, עבודה כבירה ובלי שום תמיכה. ואם לפני המלחמה, קודם להכרות הלשון העברית בתור שפת המדינה, קודם לכניסת המונים גדולים לארץ והתפתחות ענפי היצירה והתוצרת השונים, אפשר היה עוד להסתפק במועט, הנה עכשיו כשגדלו אוכלוסינו ובאו ימים של הרחבה מהירה של הלשון ובצור עמדותיה בכל המקצועות, הולכים צרכיה וגדלים מיום ליום ואסור להזניח אותם אף לשעה אחת. מכל ענפי-החיים, מן החקלאות, התעשיה, התכניקה, הבנין, מתחנת הנסיון, מן הדאר, התלגרף והרכבת, ממוסדות המדע והחנוך המקצועי צועקת הלשון במכאוביה. מכל צד תובעים: הב לנו לשון!

חברי הועד ועשרות היועצים המומחים עובדים עבודת-התנדבות, בחגירת כל כוחותיו חותר הועד אל מטרתו. בשעה זו עובדות בקביעות ועדות: ועדה למונחי החשמל, התלפון והתלגרף, למלאכה, לבנין, למלון חקלאי, לבוטניקה, למונחי-דפוס וכריכת ספרים, לסמני ההפסק ולשפור הלשון, יוצא לאור רבעון בשם "לשוננו", המוקדש לעניני הלשון העברית, שנתחבב על הקהל ונעשה כמעט לחי הנושא את עצמו, יצא לאור מלון למונחי-התכניקה, המכוון למלון בין-הלאומי הגדול של שלומן-אולדנבורג. מכינים לדפוס גם מלון לחשמל, לחקלאות ומלונים אחרים.

אולם תנאי העבודה נעשו קשים מנשא, ובלי בסיס חמרי אין העבודה יכולה להתפתח ולהתקדם כראוי. ויש מקום לחשש, כי, אם לא תהיה האפשרות בידי הועד לספק את צרכי לשון החיים בקביעות ובזריזות הנוחצת, נעמוד באחד הימים בפני קטסטרופה גדולה. אם עכשיו קובלים על המזלזלים בלשון העברית, עלול הזלזול ליהפך למכה גדולה, אם לא יהיה בנו כח לתת לשון חיה מדויקת ומכוונת לצרכים השמושיים בפי כל המדברים בה למקטן ועד גדול.

הקבוץ היהודי בארץ ישראל ובגולה צריך להרים את קרן ועד הלשון, להעלות אותו למדרגה כזו שיוכל למלא את תפקידו האחראי גם לפי כחו הפנימי ונם לפי מקומו בצבור ועמדתו כלפי הממשלה. יש להבטיח לוֹעֵד־הלשון תקציב הגון, בכדי שתהא היכולת בידו להזמין מומחים בשכר, להכין קדסטר מקיף של הלשון העברית, להוציא לאור מלונים מקצועיים ולוחות לשמוש העם ולהפיצם ביד רחבה בין רבבות המדברים עברית. ההתנדבות היא אמנם חשובה מאד, אבל אי אפשר להעמיד יותר את הכל על ההתנדבות בלבד. המוסדות הצבוריים, התרבותיים והפיננסיים בארץ, ההסתדרויות המקצועיות, המפלגות המדיניות והחברות הישוביות, מוסדות התעשייה, החקלאות והמסחר – כל אלה הזקוקים בעבודתם שבכל יום לפעולת ועד הלשון וכל אורח עברי לעצמו כולם כאחד צריכים להעמיס על עצמם את הדאגה הרצינית להבטחת קיומו של ועד הלשון, להספיק צרכיו ביד רחבה ובקביעות, על מנת שיוכל לשמש באמת אקדמיה של הלשון העברית, לפי נוסח האקדמיות הקיימות אצל כל עמי־התרבות בזמננו והמתפרנסות בחבה ובכבוד על חשבון העם.

את הגשמת המטרה החשובה הזאת נטלה על עצמה חברת "אמוני הלשון העברית" וחובתו של כל אחד לעמוד לימינה, להמנות על חבריה־תורמיה ולסיע בכל כחו להצלחה.

תנו כבוד ללשון העברית, כי היא מקור חיינו ותקומתנו המדינית והתרבותית!

אחרי וכוחים החליטה האספה לפרסם ברבים גלוי דעת בחתימת כל המוסדות וההסתדרויות שהשתתפו באספה. גלוי הדעת נדפס בכל העתונים העברים בארץ ובחוץ לארץ.

ל' שונונו

רבעון לעניני הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

חבר המערכת:
א. אברונין

העורך:
ד"ר א. צפרוני

כרך ב' — חוברת ב'

תל-אביב, תשרי תר"ץ

חקירות בלשון

חנוך ילון

עיוני לשון במקרא

קד - הפעיל

כבר הכיר אבו אלוליד חסדאי, כי „הפעלים היוצאים משרש ריב, בין, שים ודומיהם אינם כבדים על בנין הפעיל כי אם קלים והיו"ד שבהם במקום וי"ו הוא עומד ובוה קדם למדקדקי זמננו" (1).

שד"ל באר את ההפעיל של הרבה משרשי ע"י בדרך האנלוגיה: „בשרשים נחי ע"י זמן עתיד מבנין הקל מתדמה בצורתו לזמן עתיד מבנין הפעיל, כמו יאיץ יגיל ידין יזיד יחיל יכיל ימיש יציץ יקיא יריב יריד ישיח ישים ישיר ישיש ישית. כל אלה הם מבנין הקל ודומים להפעיל... חשבו הקל בשרשים האלה הפעיל... כגון מן יקיא שהוא קל ודומה להפעיל אמרו והקאותו... ומן יריב אמרו מריביו במ"ם ההפעיל ומן יזיד אמרו הוזידו במקום זדו האמור בתורה וכן ישים משים... והנה אין לנו לבקש הפרש וחלוק הוראה בין כאשר קאה את הגוי ובין והקאותו" (2).

דברי שד"ל הללו נשתכחו. בא בארט ומדעת עצמו עמד על מקצתם והוסיף עליהם מצד אחר. מתוך השוואות לשאר הלשונות השמיות הוכיח, כי חזיון זה בעברית אינו בשרשי ע"י בלבד, אלא גם בשאר הגזרות יש עתידי קל דומים להפעיל ואף יצירות הקש גם בעבר ובבינוני.

רב דברי בארט נכנסו למלון של גזוניס-בוהל (אמנם בפקפוק ובצד הדעה הישנה) ואף בספרי הלמוד הלועזים לדקדוק העברי הם מובאים, ואעפ"כ רואה אני צרך לעצמי, לשם השלמות, לחזור ולהביא כאן, בלא באור מפרט, כל הצורות, שדן בהן בארט במקומות שונים.

מתוך ZDMG כרך 43 עמ' 179 ואילך: יאחזי, יאבדי, יאמרי, יאטם (תהל' נ"ח' ה), ינאצל (במד' י"א כ"ה), יאמץ (תה' כ"ז י"ד, ל"א כ"ה), ויגל (ברא' כ"ט י'),

(1) באכר, הקדמה לספח"ש של ריב"ג עמ' XI. עין בענין זה גלדקי Beitrage

יָגֵן (ישעי' ל"א ה'), גֵּשׁ – הלאה (ברא' י"ט ט'), יָהֵל (איוב ל"א כ"ו), יִישְׁרֹו (משלי ד' כ"ה), וַיִּטְמְנוּ (מ"ב ו' ח'), יַעֲרֵם (ש"א כ"ג כ"ב), תִּצְלִינָה (ש"א ג' י"א); וְתָרַן (שופ' ט' נ"ג – עין שם בהוצ' גינצבורג), לַעֲשֹׂר (דבר' כ"ו י"ב), בַּעֲשֹׂר (נחמ' י' ל"ט), לַחֲלָק³ (ירמ' ל"ז י"ב).

אחדים מהנ"ל מובאים גם בספרו Nominalbildung והוסיף עליהם; עמ' 117: לעזיר (ש"ב י"ח ג'); עמוד 119: הבין, הזיד, הריח, השימ; עמ' 120: השקה, הֶהָפֵךְ (איוב ל' ט"ו) הֶפֶעַל של יֶהָפֵךְ הקל, שדמה להפעיל ונעלם מן הלשון⁴; עמוד 136: אֶסְפֵךְ (ש"א ט"ו ו'), תִּסֵּף (תהל' ק"ד כ"ט), יֹאכֵל, אֶסֶף (תהל' ט"ז ד'), יִפְסֵךְ (ברא' ל"ה י"ד); עמ' 147: תִּשְׁמַט, ויקהל; עמ' 285: העיד. גם יוסף משרש יסף הוא, לדעתו, שם 285, 305, עתיד קל. ואשוב עוד לעסוק בפעל זה.

בפרטים אחדים קדם לו בְּטָכָר⁵, שהעיר על ויוסף (ש"ב ו' א'), תוֹסֵף (תהל' הנ"ל), אֶסְפָה (מיכה ד' ו'), וַיִּרְבַּ (ש"א ט"ו ה'), ויאצֵל, שהם עתידי קל, ולא הפעיל, של אסף⁶, ארב, אצל. בארט הביא דברי בטכר על ויאצל בלבד ולא על הצורות של אסף; דעת בטכר על וירב נשכחה. והדעה הישנה, כי היא בנין הפעיל מחזרת והולכת בספרי הדקדוק ובמלונות עד עתה⁷.

גם למברט טפל בענין זה ולדעתו יורה אינו עתיד הפעיל כ"א עתיד קל (מובא במלונות ובספרי דקדוק).

בברוקלמן Grundriss ח"א עמ' 548 נרשם עוד: יַצֵּב, יִנְחָה כעתידי קל.

(3) אשוב לרון בתבה זו בהמשך המאמר.

(4) מצינו בעברית חו"ל: אופך יוסף (כלאים ב', ג', ד', ה', ו', ועוד). אין לנו מסורת קבועה בנקודת של הצורות הללו. ברפ' השונים של משניות מנוקדות אין קונסנקנציה: פעם נקודה הפ"א בפתח ופעם בצרי; יש גם נקוד יוֹפֵךְ (היוד בשורק). המשניות המנוקדות שבכ"י אינן תחת ידי, אבל בנקוד התימנים (עין דברי בלשוננו"א עמ' 189 הערה 3) אופך יוֹפֵךְ בצרי וזה נראה נכון. יוֹפֵךְ בצד יֶהָפֵךְ כמו יֶלֶךְ בצד יֶהָלֵךְ. נמצא גם: יוֹפֵךְ פניו אצֵרֶךְ (ספרי זוטא, נשא ו' כ"ו), כדי שלא יופכו פניהם מאביהם שבשמים (שם בהעלאתך ו"א ט').

(5) בדקדוקו ח"ב עמ' 436.

(6) בענין אסף – אֶסְפָה העיר י"ג אפשטין ב"התקופה" י"ג עמ' 508, כי יש חלופי נסחאות בפעל זה במשנה (פרה ה' ב' ג'): יאסוף – יוסיף, לאסוף – להוסיף (להוסיף אנלוגיה ליוסיף, שנחשב לשרש יסף).

(7) לדעת הרד"ק בפרושו ובספח"ש ובמכלול (ליק פ"ה ע"ב) וירב היא הפעיל או פֶּעַל וכן יהורה בערך ארב הביא גם הפעיל וגם פֶּעַל, ודגמא לשניהם משמשת אותה צורה וירב!

הצורות הנ"ל נחשבו ברכן, כאמור, לעתידי הפעיל וע"פ אנלוגיה נבנו מהן עברים ובינונים בהפעיל. יש שהקל הקדום נדחק לגמרי ונעלם, כגון: השקה, הציב, הקהיל, שאין כבר בלשון: שקה, נצב וקהל (אבל נתקמו: נצב, נקהל בנפעל, זכר לקל) ויש שנתקים גם בין קל בצד הפעיל: גותי-הגן, בן - מבין, נחה - הנחה ועוד.

עד כאן רשימת החמר שנחקר כבר, והוא כתוב ועומד בספרים, וסמכתי על המבין ולא הארכתי. אבל רוצה אני לטפל בזה בתבת לחלק. שהובאה למעלה, מפני שלא הבררה עדין הוראתה. הפרוש, לקחת חלק בנחלה" (ת"י, רש"י, בארט, גוניוס-בוהל) אינו מניח את הדעת והוא נכשל ב"משם" (לחלק משם בתוך העם). אבל גם פרוש הרד"ק, "לשון השמטה... כלומר היה רוצה להיות נשמת מהם", שהוא נכון לפי הענין, אינו מבוסס כל צרכו. לדעתי מתפרש מקראנו ע"פ נתחלק שבחז"ל: מהו סלע המחלקות? בשעה שהיה דוד וחיותיו עוברים על אותו מקום שנעשה להם נס היה מתחלק מחיותיו הוא ושש מאות אנשים שהיו אתו... והיו מתחלקין זה מזה (מדרש תהי' בובר י"ח ז' - ילקוט שמואל קל"ב). מתחלק זה פרושו בלא שום ספק: היה נבדל, פרש מהם, וכן במקראנו: ירמי' יצא מירושלים על מנת לחלק, כלומר להבדל ולהתרחק, "משם" ולהיות מבלע בתוך העם ושלא להשתתף עוד בפוליטיקה של בני ירושלים.

ונמצא עוד פעם חלק במקרא במשמעות זו וגם כן בבנין קל: חלק לבם (הושע י' ד'), ורש"י בהרגשתו הנפלאה הוסיף, "ממני" (ואחריו הרד"ק ועוד), כלומר: רחקו ופרשו ממני. בספר הזכרון לאז"ר עמ' 36 העירוני על מקצת מפעלי התנועה אל המקום וממנו, המשמשים גם בקל וגם ברפלקסיב, ביחוד בעברית המאוחרת, כגון: קרב - נקרב, רחק - נתרחק ועוד; וכן חלק-נתחלק שלנו.

כשנתבונן במקרא, נמצא עוד הרבה צורות הפעיל בצד קל, שאין ביניהם הפרש ענין. אמנם לא נבוא משום כך להרהר אחרי כל חלוקת הבנינים והגדרותיהם, שהרי מצוי טשטוש בנינים בכלל, וביחוד באותם שאנו עוסקים בהם כאן⁸. אבל אין אנו פטורים מלבקש את הסבות. בנדון שלנו הדרך נוחה.

לדברי בארט, ZDMG הנ"ל עמ' 190, נתקים צרי או חירק בעה"פ של בנין קל:

(8) עין נדרכי Beitrage עמ' 38 הערה 5.

(א) כשהברת אית'ן ארכה או דגושה, כגון ילד ימן.
 (ב) כשנתקים באית'ן הפתח העתיק (או קמץ בהברה פתוחה, שחל בו לפעמים המעבר לחולם).

כשנעין, נראה, כי רב הדגמאות, שהובאו לעיל, הם או פעלי פה"פ גרונית או פעלים בעלי קמץ באית'ן. מזה אנו למדים, כי עלינו להדגיש כאן גם את פעולת הדיסמילציה, כלומר, נתקים בפעלים ידועים החירק או הצרי בעה"פ, כשאות'ן מנוקדות בפתח או בקמץ, לשם דיסמילציה (יחפץ – יחפץ, יאמץ – יאמץ, כלומר פתח – חולם, פתח – צרי, סגול – פתח, אבל לא פתח – פתח!) וצריך להוסיף ולומר, כי אפשר שהחירק והצרי שבעתיד הם לפעמים מאחרים (דגמת החולם שב־עמד ועוד). ויש שבאו לשם זווג מלים (כמו שנראה אח"כ). להפך, יש שנתקים הפתח של אית'ן, מפני שעה"פ מנוקדת בסגול או בצרי, כגון בפעלי לו"י: יִשְׁקָה, יִנְחָה ועוד.

עכשו אסדר את הפעלים שברצוני להוסיף, ואתחיל בשלמים.
 ויִדְּרְכוּ את לשונם קשתם שקר (ירמי' ט' ב'). דרך קשת חמיד בקל, כגון ישעי' כ"א ט"ו, איכה ב' ד' ועוד ועוד, וגם ויִדְּרְכוּ שלנו קל, ואין צורך לומר, כי ויִדְּרְכוּ במקום ויִדְּרְכוּ.

דומה לכך ויִדְּבְקוּ גם המה אחריהם (ש"א י"ד כ"ב), ויִדְּבְקוּ פלשתיים אחרי שאול (דה"א י' ב'). גם כאן אין צורך להדחק ולפרש ויִדְּבְקוּ מבנין הפעיל. מצינו אותו פעל במשמעות זו בקל: והרעב... יִדְּבַק אחריכם (ירמי' מ"ב ט"ז) ועוד. ונאמר, כי ויִדְּבְקוּ את בני דן (שופ' י"ח כ"ב) קל הוא מעקרו, שהחירק הקצר האריך ודמה להפעיל. ומכאן גם בעבר: ובעלי הפרשים הדביקוהו (ש"ב א' ו').

בשתי הצורות הנ"ל: ויִדְּרְכוּ ויִדְּבְקוּ מביא באכר בספר זכרון של הרי"ק עמ' 73 הערת גליון של אש"ר צעיר המדקדקים: „ואני אומר, כי מלת וידרכו וידבקו נפתח העתיד על דרך הפעלים שהפ"א ח' ע', כמו ויחדלו לבנות ויעזרו, ונכנס פ"ג (– פתח גדול) תחת חירק וטוב לדונו כך מלדונו על בנין הפעיל ונחסר אות המשך. ועוד רוב בניניהם נמצא על דרך הקל"ם⁸. עין להלן ויפתו.

חנוך לנער... גם כי יזקין לא יסור ממנו (משלי כ"ב, ו').
 אם יזקין בארץ שרשו ובעפר ימות גזעו (איוב י"ד ח').

⁸ כנראה אין זו דעתו המקורית, שהרי מצינו לריב"ג שכתב בערך נכת: ודמיתיו לוידרכו... וירבכו... ואמרתיו... שהם מוקלים מן יפעילו בראית פתחות היור ואין לשום אדם לסתור עלינו הסברא הזאת במצאו וירא והנה באר בשרה בפתחות היור והוא קל.

העבר של זקן נמצא במקרא רק בקל (כעשרים פעמים); בעתיד נמצא מלבד הנ"ל גם **יִזְכֵּן** יהודע **יִשְׁפַּע** ימים (דה"ב כ"ד ט"ו). יש אפוא שתי צורות בעתיד הקל. **יִזְכֵּן** הוא זווג מלים ל**יִשְׁפַּע**. בספרות חז"ל שגור הזקין בהפעיל.

יש גם שריד של עתיד קל ע"ד ההפעיל בכתוב של ויכבשו (ירמי' ל"ד י"א). הקרי הוא ויכבשו, ובאמת אין כלל במקרא הפעיל לשרש זה (קל פעמים הרבה).

לעג נמצא במקרא בעבר רק בקל וכן בינוני (עין בקונקורדנציה). עתיד קל בפתח נמצא שמונה פעמים ואין שום הפרש משמעות בינם ובין ארבעת העתידים ע"ד ההפעיל (איוב כ"א ג'; נחמ' ג' ל"ג, ועוד) ובודאי גם אלה עתידי קל הם מעקרים, ומכאן גם ומלעגים (דה"ב ל' י').

אם תמתיק בפיו רעה יכחידנה תחת לשונו (איוב כ' י"ב). מתק פעל עומד והוא מצוי בקל: מתקו לו רגבי נחל (איוב כ"א ל"ג), מים גנובים ימתקו (משלי ט' י"ז), וימתקו המים (שמות ט"ו כ"ה) וגם תמתיק שלנו קל. ויש פה זווג מלים: תמתיק – יכחיד. מובן, כי נמתיק סוד (תהי' נ"ה ט"ו) הוא הפעיל גמור.

מי יתן בשאול תצפיני תסתירני עד שוב אפך (איוב י"ד י"ג). נמצא צפן בעבר ובעתיד פעמים הרבה בקל, וכן הבינוני בקל. רק במקרא זה מצינו תצפין, שהיה לכתחלה קל. ופעלת זווג המלים: תצפיני – תסתירני ברורה אף כאן (וכבר הובאה למעלה דעת בארט על ויטמונו).

פח"פ גרונית

וּנְבֵל כעלה כלנו (ישעי' ס"ד ה'). נתקשו ביותר המדקדקים והמבארים בתבת ונבל ובכל עמלם לא העלו כלום, מפני שרבים ראו בנבל שרש פ"נ. אבל ג'נאח מניח כאן נפעל, ועקרו ונבל ... אלא שהיה כבד עליהם להראות שתי נונין דגושות (ספר השרשים). ר"י קמחי, ספר זכרון 36, סובר, כי היא הפעיל של נבל, והיה דינו וּנְבֵל בדגש... והחליפו הדגש בנח כאשר עשו במלת ויוד יעקב נזיד... ושרש ויוד נזיד. הרד"ק מביא שתי הדעות הנ"ל ואינו מכריע (ספה"ש, מכלול, ליק ע"ה ע"ב; פרוש על ישעיה). שני הפרושים דחוקים מאד. בנוגע לוינ"ד צריך להוכיח תחלה, כי היא משרש נזד בלא שום ספק. וכל עוד לא נעשה הדבר, נחזיק בדעתנו, כי היא משרש זוד. רחוקה גם דעת בטכר (שם עמ' 307), כי וּנְבֵל היא הפעיל של

נבל ונפל הדגש כמו ונִבְּזָה־הָעֵזָה⁹ ועוד (תמ' ונִבְּזָה הָעֵזָה). גז' בוהל הביאה בין דוגמאות הקל ולא העיר כלום, כאלו באמת פשוט הדבר כל כך. יש שראו כאן שרש בלה¹⁰; ריטנברג (מכלול שם) מיחסה לשרש בול¹¹, וקניג במלונו לשרש בלל. יש מגיחים בפשיטות ונִבְּל (מארטי ועוד). לדעתי ונִבְּל עתיד קל של שרש אבל – נבל, כמו שמצינו: אבלה נבלה הארץ (ישעי' כ"ד ד'), ואבלו נאות הרועים ויבש ראש הכרמל (עמוס א' ב'), עד מתי תאבל הארץ ועשב כל השדה ייבש (ירמי' י"ב ד'). וכן מובאת בגזיוס' בוהל, ערך אבל, דעת אומרים, כי אבל האשורי כולל גם הוראת יבש. לפ"ז ונִבְּל כמו ויָרַב, שהובא למעלה.

לא יהל שם ערבי (ישעי' י"ג כ').

בְּטָכָר (שם 536, הערה 4) מביא נסחת הוצאות אחדות יְהֵל בקמץ¹², עתיד קל או הפעיל. לדעתו נכון הנקוד יְהֵל בפתח והוא פֶּעַל וכן גזניוס' בוהל. אבל מכיון שמצינו: ויאהל אברם בקל, נכון יותר, כי גם כאן קל, ומסיעות הדגמאות שהובאו למעלה. ואף אם נניח הנקוד יְהֵל בפתח, נכון יותר קל מִפְּעַל. לא האריך הפתח לקמץ, מפני שבדרך כלל מתקימת לפני ה' תנועה קטנה: נִהֵל, מָהָר ועוד.

אָטָף אסיפם (ירמי' ח' י"ג), אָטָף אָסָף (צפני' א' ב').

אָסָף אדם ובהמה אָסָף עוף השמים (שם א' ג').

אָסָף המקור מלמדנו, כי גם אָסָף, אסיפם אינו משרש ע"ו אלא מגורת פ"א כמו תִּסְף אִסְפָּךְ, שהבאתי למעלה. אבל בדגמאות שלפנינו לא עבר עדין הקמץ לחולם, ומפני זה יכול היה להשתנות לשוא בתבת אָסִיפִם¹³.

(9) עין גם קניג Lehrgebäude ח"א עמ' 361. בנוגע לִנְבוּהָ וכו' אמרתי דברים אחדים בהצופה לחכמת ישראל¹⁴ שנה ח' עמ' 345. מענין, כי גינצבורג בהוצאת המקרא שלו מביא בהערה על ה' חלו כחות (ש"א ג', ג'), ויחלו מעט (הושע ח', י') כי בכ"י אחדים בדפ' עתיקים הלמד רפה.

(10) קניג, שם 382, בשם גזניוס Lehrgebäude עמ' 456. שטינברג, משפט האורים: הפעל משרש בלה!

(11) קניג, שם, מיחס בטעות פרוש זה לאלוהיו חלוי (הבחור), באמת קבל הבחור שתי הדעות, שהביא הרד"ק; עין ספר ההרכבה ערך ונבל.

(12) גם במקרא הוצ' גינצבורג מובא מתוך כ"י ורפוסים עתיקים יהל בקמץ.

(13) וכן לדעתי אִכְלָךְ (שמות ל"ג ג') עתיד מן אכ"ל, נעשה מן אִכְלָךְ שלפני המעבר לאִכְלָךְ. ואין כאן שרש כלה, מפני שאין טעם מספיק לשנוי אִכְלָךְ תחת אִכְלָךְ (פתח ודגש בלמד).

מקובל, כידוע, כי הצורות הנ"ל הן משרש סוף, אבל רש"י הרגיש בזה בהרגשתו הנפלאה וכתב בצפניה: „לשון כליון כמו ואספת (את) נפשך דמיכה ואלף חסרה בתיבה שניה, שהרי היה לו לכתוב אאסף, אבל יש כאלה הרבה כמו לא יהל שם ערביי ובתהל' ס"ט כ"א הוא כותב: „אסף אסף (צפני) כמו אאסף“.

בארט סובר אמנם, Nominalbildung עמ' 73, כי אָסֵף זה הוא מקור הפעיל עתיק של סוף ע"ד הערבית, אבל זה דחוק, מפני שלא מצינו דגמתו בעברית. אין להביא לכאן אדוש ידושנו (ישעי' כ"ח כ"ח). ידושנו הוא בלא ספק קל¹⁴ וא"א שיתחבר לו מקור הפעיל. אם גם מצינו לפעמים מקור קל לפני שאר הבנינים, מקור הפעיל לפני קל אין לו מציאות וטעם. לאדוש צריך לבקש פתרון אחר.

בזה בטלו גם התקונים: אָאָסֵף (תחת אָסֵף), אָסֵף אָסִיפִם Ich sammle ihre Ernte. עין גזניס-בוהל ערך סוף.

ויאמר ויעמד רוח סערה (תה' ק"ז כ"ה).

ויעמד, בנין הפעיל, קשה קצת כאן. יש שהגיהו ויעמד בקל, עין Z A W כרך 30 עמ' 58, ובגז-בוהל מובא תקון וַיַּעֲרֵ. אבל ויעמד בצרי הוא עתיד קל וכן שרש זה באשורית. ואין צרך לתקן ויעמד בחולם, אעפ"י שבנקוד העליון נמצא כאן קל גמור בחולם¹⁵ ובהוצ' גינצבורג מובא ויעמד בחולם מתוך כ"י אחד. עמד רוח הוא כמו: עמד נחשול, עמד סער המצויים בספרות חז"ל.

מצינו גם ויעמידו הכהנים מלבשים בחצצרות (עזרא ג' י'), שאין לדנו כהפעיל ממש מעקרו. נמצא גם הפעיל עבר שנעשה מעתיד קל צרוי: העמדת להררי עז (תהל' ל' ח') ואין כלל צרך בתקניהם של דוהם

וכבר כתב על זה אוֹלֶסהאוזן בספרו Lehrbuch der heb. Sprache עמ' 546, כי שנוי זה אֶכְלָךְ תחת אֶכְלָךְ הוא „בגזר כלל“.

אפשר להניח כאן שרש אכל, אעפ"י שסמוך לו בפסוק ה' נמצא וכליתך. אכל—השמיר מצוי במקרא ועל הקב"ה: אש אוכלה (דבר' ד' כ"ה), אש אוכלה הוא ישמירם (שם ט' ג'). ראה ביחוד: כי אכלו את יעקב ואכלהו ויכלהו (ירמ' י' כ"ה), וכלתה בדיו ואכלה (חושע י"א, ו').

14) דחוקים דברי בארט, שם הערה ב', כי היה פעם ידוש עתיד קל מן דיש נחי עי (דיש!) ונחשב להפעיל, והוא שיצר מקור הפעיל אדוש, סוף סוף לא מצינו הפעיל ברור של דוש. ומדוע נתקיים מקור הפעיל בצד עתיד קל. ודוקא במקום מסופק כל כך?

15) קהלי, מ"ם עמ' 63.

וארליך: עמדת. ופרוש המקרא: עמדת לימיני להיות לי הרר עז; הררי עז – הרר עזי, והרי עוד דגמא להרכבות מעין בריתי שלום ועוד⁽¹⁶⁾.

וַיַּעַתֶּק מִשֶּׁם הָהָרָה (ברא' י"ב ח'), וַיַּעַתֶּק מִשֶּׁם וַיַּחֲפֹר (שם כ"ו כ"ב). נתלבטו המפרשים בפרושו של „הפעיל” זה. יש רואים בו הפעיל „בלתי מתעבר”, כלומר אינטרנסיטיבי (ריב"ג בספה"ש). יש מפרשים, כי הוא פעל יוצא, שצריך להוסיף לו אוביקט: אהלו או מעין זה (רש"י, ראב"ע, רד"ק ועוד). מי אינו רואה, כי אין הפרש בין וַיַּעַתֶּק זה ובין וַיַּחֲפֹר וַיַּעַתֶּק ממקומו (איוב י"ד י"ח), וַיַּעַתֶּק צור ממקומו (שם י"ח ד'), שניהם עתיד קל, אחד פתוח ואחד צרוי וכן עתק באשורית באותה הוראה שבעברית בעתיד⁽¹⁷⁾ itik, etik.

לקל זה, שהוא מפעלי ההתרחקות מקביל בחז"ל בנין נתפעל: והדברים עתיקים, כמא דאת אמר ויעתק משם ההרה אפי' דברי' שנעתקו מהם החזירים (ילקוט דבה"י סי' תתרע"ו⁽¹⁸⁾) – רות רבה פרשה ב' ג'. עתק – נתעתק, כמו חלק – נתחלק, שהבאתי לעיל בפרוש לַחֲלֹק. ע"פ ויעתק אפשר כמובן לומר: העתיקו מהם מלים (איוב ל"ב ט"ו), שהוא כמו עתקו (רש"י: סרו). אבל המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ח' ה'), העתיקו אנשי חזקיה (משלי כ"ה א') הם בנין הפעיל גמור.

פ"ה פ' נ'

לא תגיש ותקדים בעדנו הרעה (עמוס ט' י').

מקרא קשה, שמצאו בו מקום לתקונים: ist Kal zu lesen נאמר בגזניוס⁽¹⁹⁾ בזהל וכן מרטי ואחרים. הרד"ק בספה"ש: תגיש האויבים ותקדימם בעדנו. דחוק ביותר. קרובים יותר דברי ריב"ג בספה"ש, כי תגיש הוא „כבד שאינו מתעבר”, כלומר אינטרנסיטיבי. אבל כל זה למותר. למעלה הובא בשם בארט כי גִּשׁ (גִּשׁ הלאה) צווי קל בצרי, וכך, כמובן מאליו, היה גם העתיד. ותגיש שלנו הוא שריד של עתיד קל כזה. ואף במקראנו כותב רש"י בפשיטות: לא תמהר הרעה לגשת ולבוא. תקדים – תִּקְדֵּם בפעל: קדמוני מוקשי מות (ש"ב כ"ב ו'; תהל' י"ח ו') ועוד ועוד. ויש כאן זווג מלים: תגיש – תקדים. וכן: יגישו ויגידו לנו (ישעי' מ"א כ"ב). יגישו –

(16) עין גזניוס-קושש § 128 d, § 131 r.

(17) כבר הושה בארט ZDMG הנ"ל עתק לאשורית, ופלא שלא הרגיש בויעתק

שלנו הצרוי.

(18) ד"ר תת"פ"ו.

יָגִשׁוּ. מִן הַפְעִיל בֵּן קָל זֶה נּוֹצֵר גַּם צוּוִי וְגַם הוּא בְּצִרּוֹף הַגִּיד:
הַגִּידוּ וְהַגִּישׁוּ לָנוּ (ישעי' מ"ה כ"א).

אף על יתום תפילו (איוב ו' כ"ז).

בארמית וסורית עתיד קל יִפֹּל בצרי וכן תפילו שלנו הוא ע"פ
עתיד קל כזה. בגוניוס-בוהל מובאים דברי מתקנים תִּפְּלוּ על פי השבעים,
אבל שלא לצרך. ומקראנו הוא כמו יִפֹּל על הנערים (איוב א' י"ט).
וכן נאמר, כי

לְנִפֹּל יֵרֶךְ וּלְצִבּוֹת בָּטָן (במד' ה' כ"ב).

קל ולא הפעיל (חסר יוד כמו לְחַלֵּק). וכבר נמצא מי שהגיה לְנִפֹּל
שלא לצרך. עין ארליך Randglossen וגוניוס-בוהל. וע"פ לְנִפֹּל מנוקד גם
לצבות בפתח ושניהם קלים, ואשוב לכך בסוף מאמרי. ופרוש לְנִפֹּל, לְצִבּוֹת:
לנפילת ירך ולצבית בטן. צריך לשים לב גם לזה, כי לְנִפֹּל קימה את
הנו"ן כדרך מקור הקל של פ"נ: לְנִדֵּר לְנִתֵּשׁ ועוד (בהפעיל: להכות,
לְהַפִּיל ועוד).

לא תשיך לאחיך... לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך (דבר)

כ"ב ג' כ"א).

„לפי הפשט במלוח מדבר" (רשב"ם) וכן רד"ק בספה"ש, שטינברג, פין.
לפ"ז קרוב לומר, כי תשיך היה מעקרו עתיד קל, וכן השוה בארט
ZDMG הנ"ל 188 נשך לנכת הערבי שעתידו בקל גם בחירק.
הראב"ע כותב במקראנו: ורבים אמרו כי תשיך כמו תשך אין הפרש
ביניהם. זה קרוב לדברינו, אבל אין דעתו לעתיד קל חרוק, אלא שאין
הבדל לפעמים בין קל להפעיל במשמעות (19).
בנוגע לעצם ההשוואה לערבית ולארמית קדם ריב"ג לבארט: עין
ספה"ש ערך נכת.

כ פ ו ל י ם

מה תִּזְלִי מאד לשנות דרכך (ירמ' ב' ל"ו).

תִּזְלִי הוא עתיד קל של השרש זלל, שנמצא ממנו בינוני במקרא
זולל, זוללה ובעברית חז"ל: זלה (לקח טוב איכה הוצאת נאכט עמ' 9
והוצ' גראינוף עמ' 18), זלין (במד"ר י' ח'; ילקוט המכירי על ישעי' ה' כ"ב).
ומכיון שפה"פ בשוא ולא בתנועה (תִּסְבִּי תִּקְלִי) נניח עתיד זולל ובאנלוגיה
לתִּשְׁבִּי – תִּזְלִי. ומיותר לגמרי התקון תִּזְלִי המובא בגוניוס-בוהל בערך אול.
מלשון זלול פרשו רש"י ומהר"י קרא. הפרוש תִּזְלִי – תִּזְלִי מלשון

הליכה²⁰ הוא רחוק ורחוק ואין נופל עליו לשון מאד. לשון זלזול מחאים כאן ונכון.

דומה לתנ"ל מצינו תצרי (ישעי' מ"ט י"ט), יצרו (איוב י"ח ז'), ירעו (נחמ' ב' ג') מהשרשים צרר, רעע (דגמת אדע) ויש להאריך בצורות האלה ולא כאן המקום. בכל אפן אין שום עכוב לפרש תזלי מכפולים. כי יִשָּׁל אליה נפשו (איוב כ"ז, ח').

קניג Lehrgebäude א' 541 מביא דעת ולהיוון, כי צריך לקרא יִשָּׁאל ולדעתו יִשָּׁל מן השרש שלה (= הוציא, שנמצא בעברית חז"ל), גזניוס-בוהל מביא תקונים יִשָּׁל, יִשָּׂא. אמנם לשון שלל עולה כאן יפה ע"פ והיתה לך נפשך לשלל, אבל אין צרך להגיה יִשָּׁל, מפני שאף יִשָּׁל יכול להיות עתיד קל צרוי – מקוצר – משרש שלל (כמו תזלי).

אם נפרש יִשָּׁל מלשון שלה, טוב יותר לבקש סמוכין בב"ר כ"ב ב': מאיוו שלה נשלה (נפעל של שלה). ציור זה עשוי יותר לענין מן הפרוש שלה (= הוציא) נפשו.

ויכום ויכתום עד החרמה (במד' י"ד, מ"ה).

ויכתו אתכם בשעיר (דבר' א' מ"ד).

אבן נגף היתה צורה זו – ויכתו – למדקדקים הראשונים. אבן ג'נאח מביאה בספר השרשים בשרש נכת, ראב"ע מפרש, שהיא „מפעלי הכפל והיא מלה זרה“; הרד"ק מביאה בשרש יכת והוא נוטה יותר לשרש כתת או נכת. החדשים²¹ רואים צורה זו כבנין הפעיל של כתת. בנין הפעיל ע"ד פ"נ צריך להיות ויִכְתוּם, ולכן טוב לפרשן כעתיד קל ע"ד ויִכְתְּבוּ ויִכְתְּבוּ, שהובאו למעלה. ויִכְתוּ הוא עתיד קל של כתת ע"ד פ"נ, ומקביל לאֲכַת (דבר' ט' כ"א) הקל. מצינו אפוא בכפולים גם עתיד קל צרוי בדגשות הפ"א (יִסַּב – יִקַּב, יִקַּל – תִּצְלָנָה, יִגַּן – יִבַּת).

פ ע י פ י ו

כאן אין לדבר, כמו עד עכשו, על עתידים בעלי חירק או צרי, מפני שכידוע נתמזגו שרשי ל"ו ול"י לגזרה אחת וכלם מנוקדים בעתיד בסגול. שוים הם לפעלים, שעסקנו בהם קודם לכן, בזה, שאף בהם מצינו עתידי קל בעלי אית"ן בפתח כמו הפעיל. והדבר, כאמור בראש מאמרי, פשוט ביותר. מכיון שתנועת עה"פ היא תמיד סגול, לא היה צרך לשנות

(20) עין ר"י חיוג (רוקס עמ' 31, נוש עמ' 15), ספה"ש של הרד"ק, אויסהאון דקדוק

עמ' 514 וגזניוס-בוהל ועוד.

(21) גזניוס-בוהל, בואר-לאנדר עמ' 434, ועוד.

תמיד את תנועת הפרפיקס ומשום כך נתקים הפתח במקצתם והרי הם כמו הפעיל וחלו בהם אותם חזיונות, שראינו למעלה.

תָּמַח (נחמי' י"ג, י"ד), תָּמַחִי (ירמי' י"ח, כ"ג).

השרש מחה נמצא בעבר קל פעמים הרבה; הפעיל אינו במציאות במקרא והעמיד הוא תמיד בחירק, רק בשתי הצורות הללו סגול, ונכון לומר, כי אף הן קל. כדאי להעיר, כי ר"י חיוג²² ובעל מעשה אפד (עמ' 98) הכניסו שתי תבות אלו בין צורות הקל. בודאי גם לְמַחֹת מלכין (משלי ל"א ג') מקור קל בפתח, כמו לְנַפֵּל ועוד, שהרי, כאמור, אין במקרא הפעיל ברור של מחה.

מ ר ה

שרש זה נמצא בעבר קל ט"ו פעמים ורק ב' פעמים בהפעיל (המרו, תהל' ק"ו ל"ג, ק"ז י"א). בעתיד אית'ן תמיד בפתח ואין שום הבדל משמעות בין: כי המרו את רוחו, אמרי אל (תהל' שם) ובין: ולא מרו את דברו (שם ק"ה, כ"ח) ומה בין: מרה פי ה' (במדב' כ' כ"ד) ובין: ותמרו את פי ה' (דבר' א' כ"ו ועוד)? כלם קלים! ועפ"י יְמָרָה נאמר גם למרות (ישע' ג', ח', תהל' ע"ח י"ז) והוא קל כמו למחות.

מ ש ה

בעבר משיתיהו ובעתיד יִמשני ממים רבים (ש"ב כ"ב י"ז; תהל' י"ח י"ז) ושניהם קלים.

נ ט ה

יש הרבה משלים של אותה הוראה ואותה מליצה פעם בקל ופעם בהפעיל: נטה יד (הרבה מאד), וַיֵּט ידו (ישעי' ה' כ"ה), יָטָה ידו (שם ל"א ג'); וַיֵּט אליו חסד (ברא' ל"ט כ"א), וַיֵּט עלינו חסד (עזרא ט' ט'). נָטָה אהל (הרבה פעמים) וַיֵּטוּ לאבשלום האהל (ש"ב א' כ"ב) ועוד ועוד. מזה יוצא, כי יָטָה הוא עתיד קל.

כדאי להעיר, כי בנקוד העליון מצינו וַיֵּט תחת וַיֵּט שבנקוד הטברני (שמות ח' ב' ג', שופ' ט"ז ל'). ואין צריך לומר, כי הצורות האלה הן מבנין הפעיל²³

לא נשיתי ולא נשו בי (ירמי' ט"ו י').

גם הבינוני של שרש זה תמיד קל. ולכן גם: אשר יִשָּׂה ברעהו (דבר' ט"ו ב'), כי תִשָּׂה ברעך (שם כ"ד י') עתידי קל ולא הפעיל.

(22) בהוצאת דוקס רק תמח, אבל בהוצאת נוס גם תמחי.

(23) עין קהלי Masoreten des Ostens עמ' 186.

נִשָּׂה (ל ש ו ן ש כ ח ה).

גם בשרש זה העבר: נשיתי טובה (איכה ג' י"ז) ואין טעם לומר, כי: נִשָּׂה לך אלוה מעונך (איוב י"א ו') הפעיל דוקא. אבל: כי הִשָּׂה אלוה חכמה (שם ל"ט, י"ז) הפעיל גמור, כלומר גורם.

גם תָּשִׂי (דבר' ל"ב י"ח) עתיד קל של נשה, נרדף לות שכה. ואין להניח שרש שיה בתבת תָּשִׂי (גזניוס-בוהל וקניג). שרש כזה אינו נמצא בלשון בצורה שאין לפקפק בה. היו"ד שבסוף היא של השרש, כמו ותזני (ירמי' ג', ו'), תמחי (הובא למעלה), הגנינה מלעיל מחמת ההפסק^{23*}. צריך אפוא להיות תָּשִׂי, אבל השפיעו פעלי לו"י על משקל תָּפֶן, יָהִי, יָחִי ונשמט הדגש. אין שום הכרח להגיה תָּשָׂה²⁴. תָּשִׂי²⁵ היא צורה משונה ואין בה צרך.

מלשון קל ובהשואה. לתמחי פרשו: ר"י חיוג (דוקס עמ' 125, גוט עמ' 88), ראב"ע בפרושו, רד"ק בספר השרשים ובמכלול (ליק קכ"ב ע"ב), רשב"ם (הוצאת רוזין).

לבסוף עוד דברים אחדים על צורות אחדות של פעלי פ"ו. הבאתי למעלה דעת בארט על יוֹסֵף שהיא עתיד קל ולא הפעיל. דרוש קצת ברור. עבר קל של יסף נמצא הרבה פעמים במקרא, עבר הפעיל רק שש פעמים, אבל העתיד בצורות יוסף יוסיף נמצא יותר ממאה פעמים. ועל כרחנו נאמר, כי עתיד זה משמש גם לצורת יסף. ומה הבדל בין: ויִסֵּף חמישיתו עליו (ויקרא כ"ב י"ד ועוד) ובין: ואת חמישיתו יוֹסֵף עליו (ש"ב ה' ט"ז ועוד)? הדבר מובן וברור ביחוד בפעלי פ"ו, שאית"ן מצטרפות לו"י ומהוות חולם. ויש להתפלא על שלא נכנס עדין פרט זה אל המלון המדעי. בעברית חז"ל נדחה הקל של יסף לגמרי ומשמש בה הפעיל הִפְעֵל (מוסף) ונתוֹסֵף²⁶ שהוא בנין נִתְפַּעֵל, חוזר להפעיל²⁷.

כמו בשני הפעלים (יסף יבל) כך נתקימה, כנראה, הו"י בעתיד קל במלת תוֹתֵר (ברא' מ"ט ד'). זוהי צורה אינטרנסיטיבית ופרושה: לא יהיה

*23 צורות הפסק מצויות בלשון הרבה יותר ממה שנרשם בספרי הקדוק.

24 אולסחאון עמ' 115.

25 עין גזניוס-בוהל ערך שיה.

26 כך צריך לִקְרֹא וְלִנְקֹד ולא נִתְוֹסֵף, שהמציאו "מדקדקים" בדורנו. לבנין נִתְפַּעֵל

אקדיש מאמר מיוחד.

27 מעין זה גם בשרש יבל. עין גזניוס-בוהל ערך יבל וכן Laut-und Formenlehre

des Ägypt. - Aram. מאת לאנדר עמ' 60.

לך יתרון (עין מפרשים) והרי זה עתיד קל פתוח של השרש ותר. בסורית העתיד תִּאֲתַר (מתי ה' כ'). תותר נחשב להפעיל ומקביל לו בחז"ל ניתותר, בנין נתפעל, גם בהוראה זו (במקום אחר באריכות).

* * *

על נפילת הה"א במקור הפעיל

בתוך הדגמאות, שנרשמו עד כאן, יש גם שבעה מקורות שנחשבו לבנין הפעיל ואינם אלא קלים: לחלק, למחות, למרות, לנפל, לעזיר, לעשר, לצבות. צריך לצרף גם לנחותם (שמות י"ג כ"א) שאף היא קל⁽²⁸⁾ ואולי גם לְשַׁמַּע⁽²⁹⁾. זהו בערך החצי ממקורות ההפעיל חסרי ה"א שנרשמו בספרי הדקדוק⁽³⁰⁾.

אולי נכניס לכאן גם לְסַתֵּר (ישעי' כ"ט ט"ו), לְשַׁמֵּד (שם כ"ג י"א) שניהם גם בלא יו"ד⁽³⁰⁾, כאותם שהבואו לעיל. לשני הפעלים הללו אין הפעל אלא נפעל, רמו לשמוש הקל, שהיה נוהג בלשון ונדחה מפני ההפעיל. סתר הוא בערבית בקל⁽³¹⁾ ואת שמד משה האופט לשרש משד שבאשורית⁽³²⁾ והוא עתיד חרוק. וצריך להוסיף כי בתנח' בובר משפטים ג' נמצא אולי שמד בקל: עתידין אלו ששמדתה שיהיו המלכים עומדין מפניהם (דרושה, כמובן, זהירות, מפני שאפשר שזהו פֶּעַל או סתם שבוש; עין שם הערות בובר).

אפשר איפוא להניח, כי מקורות הקל מעין אותם שהובאו כאן הם הם ששמשו דגמא להפלת הה"א בבנין הפעיל, נסיון שלא הצליח אלא מעט.

(28) עין בתחלת מאמרי מה שצינתי בשם ברוקלמן על נחה.

(29) לְשַׁמַּע בקול תודה ולספר כל נפלאותיך (תהי' כ"ו ז). ארליך מגיה בפרושו לְשַׁמַּע קל וכן דוחש על פי השבעים. אם באמת נכון כאן יותר בנין קל, אין צרך בהגהה, ולְשַׁמַּע הוא בנין קל כמו לְחַקֵּק וכו' וכן שמע באשורית עתיד קל חרוק.

(30) עין גוניוס-קאומש עמ' 155, קניג ח"ב 378 — 79.

* (30) אבל עין בשניהם בהוצאת גינצבורג.

(31) עין מלונות וביחוד בארם נומינלבידרונג 117.

(32) עין גוניוס-בוהל ערך שמד.

ברורים

ב„לשוננו“ א' עמ' 313 כתבתי, כי צריך לקרא מִשְׁטָה בהפעיל ולא מִשְׁטָה בפֶּעַל. הבאתי שתי ראיות. על זה העירוני, כי אין בכח שתי ראיות, שאחת מהן ארמית, להכריע במקום ספק, שהרי סוף סוף נוהגים הרבה לקרא מִשְׁטָה בפעל (העירותי שם, כי שמעתי קוראים גם מִשְׁטָה בהפעיל, אח"כ ראיתי, כי בספר האגדה של ביאליק ורבניצקי מִנְקַד מִשְׁטָה מ"ם בפתח – במעשה של אברהם אבינו מוכר צלמים, (דפ' אודיסא תרע"ב עמ' 26). כדאי לבדוק ולראות, איך היו נוהגים לכתוב בספרות ומקוה אני, שלא יקנטרוני „בדקדוקי עניות“.

מלבד שתי הדגמאות שהבאתי (רש"י סנהד' כ"ט ב: השטה, תשה"ג הרכבי עמ' 95: לאשטויי) יכולני להוסיף: להשטותו, רא"ש ב"ב סמוך לסוף המסכת; להשטות בו, הנ"ל סנהד' סי' כ"ה ב' פעמים; להשטותו להשטות, שו"ת ר"ח אור זרוע 15 ע"ב; השטיתי בו, הנ"ל 1 ע"ב; להשטות ספר האגודה סנהד' סי' כ"ט; השטאה, שם סי' ל"א. רגיל בשטרות: דלא להשטאה, דלא בהשטאה, עין גולאק ספר השטרות עמ' 45, 123, 125, 127, 174; בלא שום השטאה, ספר השטרות של ר"י אלברצלוני עמ' 42, עין גם ילקוט המכירי זכרי' מבוא 6. כל זה ודאי שיש בו כדי להכריע. גם באוצר המלים של שולבוים מִנְקַד מִשְׁטָה בהפעיל.

ההערה על „אף אתה בשעה שנפשך מצפצפת לצאת מתוך גופך אני משיבה לך“ („לשוננו“ א' עמ' 441) נכנסה למאמר מתוך טעות, והפרוש שנאמר שם טעון בדיקה.

התחלקות השמות למיניהם*

I

אחד מסודות הלשון המפליאים את המענין בהם הוא ענין התחלקות שמות הדומם והצומח למין וזכר ולמין נקבה, לא רק בעברית, אלא גם בשאר הלשונות; הבית – ממין זכר בעברית, באיטלקית, להפך, ממין נקבה הוא; הכר – ממין נקבה הוא ברוסית (Эта подушка), אבל בצרפתית, להפך, ממין זכר הוא (Le coussin), וביותר משונה הוא דבר זה, שברוסית ובאשכנזית יש עוד מין שלישי, – מין אנדרוגינוס (средний род), ודוקא „האשה“ איננה ממין נקבה באשכנזית, כי אם ממין אנדרוגינוס, דאס ווייב... והואיל והשמות שבהקטנה ממין אנדרוגינוס הם באשכנזית, לפיכך יהיו השמות של הנקבות בהקטנה לא ממין נקבה, כי אם ממין אנדרוגינוס, למשל: מאדכען, מוטערעכען, פריילן ועוד. הוא הדבר גם בעברית; יש שמות רבים שאין להם כלל סיום לשון נקבה, – ובכל זאת ממין נקבה הם, אעפ שאין בהם רוח חיים, למשל: נפש, סכין, כד ועוד רבים. הענין הזה, אפוא, איננו מיוחד לעברית בלבד, ומשותף הוא לשאר הלשונות, לפיכך, אם ימצא הדרך לגלוי רז-עולם זה בעברית, אפשר יהיה לגשת אל גלוי הרז הזה גם בשאר הלשונות, – כל לשון ולשון לפי דרכה.

לאשרנו, נמצאות בעברית שְׁבּוּת-לשון הרבה, הערוכות זו על גבי זו במשך של אלפי שנים בספרותנו העתיקה, – דבר שאינו מצוי כלל בשאר הלשונות; לפיכך, אם יחשפו כל השְׁבּוּת האלה, אזי יגלו לנו המון נסתרות שמבראשית הלשון. החקירה הבאה תוכל, אפוא, להיות לעזר גם לחוקרי הלשונות, איך ראוי לגשת אל פתרון הענין הנעלם הזה. אין כל ספק בדבר, כי בראשית התהוות הלשון לא שמו הדוברים את לבם כלל וכלל למין זכר ולמין נקבה, ולפיכך בא השם „אשה“ „עלמה“ ודומיהן באשכנזית לא בלשון נקבה, כי אם בלשון אנדרוגינוס.

(*) הרצאה שהרציתי במסבת „ענג שבת“ בחיפה בשבת „שלח“, שנת תרפ"ט.

II

בעברית יש נטיה מיוחדת לזַכֵּר ולנָקֵב את כל שמות הדברים שאין בהם רוח חיים, למשל: שוֹרֶק – שורקה; חֶק – חקה; נתיב – נתיבה; כַּת – כתה; קֶנֶן – קנקנה; מִשְׁעָן – משענה. כל השמות הכפולים האלה בודאי אינם בכדי, כמו שְׁמֵדִים קצת מדקדקים. אין כל ספק, שלפנים כבר היה הפרש במשמעות המלות: „משען” – „משענה”, ואין לשון נקבה באה במקרה תמורת לשון זכר, הואיל והכתוב מזכירם יחד, למשל:

כי הנה ה' צבאות מסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה.

(ישעיהו ג, א)

ובכן, אפוא, אין ה„משען” דומה ל„משענה”. לפעמים נקרא השם של לשון נקבה משרש אחד, למשל: מֶן „מלך” נקרא השם „מלכה”, אבל מֶן „עֶבֶד” נקרא השם „שפחה”, ולא „עֶבְדָּה”⁽¹⁾ במשקל „מִלְכָּה”, ויש לנו אפוא בלשון זכר ובלשון נקבה שני שמות משרשים שונים לנושא אחד. למשל: עיר – קריה; שמש – חמה; ירח – לבנה; סכין – מאכלת; הר – גבעה. ואין אומרים, למשל, מֶן: עיר, שמש, – עירה, שמשה, אע״פ שמצויים גם שמות מעין: אור – אורה; שושן – שושנה; אני – אניה; כת – כתה; עֶנָן – עננה⁽²⁾ ועוד רבים כאלה. מעין זה יהיה הבנין הפעיל משרש „שתה”, לא משרש זה, כי אם משרש „שקה”, מפני תקון הלשון; כי לא היה נאה להשתמש ב„הפעיל” בשרש „שתה” למשמע: „השקיני נא מעט מים”... סבות מעין אלה הן שגרמו, כי יאמרו מֶן „עבד” לא „עבדה”, כי אם „שפחה”, ומֶן הר – גבעה ולא „הרה”, כודאי, שלא לערבב את השם הזה באשה „הרה”. עכשיו בשעה שכבר נשכחו משמעיו הרבה, קשה לנו לעמוד על סבות השנויים האלה.

III

מתחילה היה, בלי ספק, לכל דבר רק שם אחד של לשון זכר בלבד, ולפיכך היו מתארים אותו בשם התאר של לשון זכר, אבל באחרית הימים נתחדש לדברים האלה עוד שם אחד בסיום לשון נקבה, לפיכך היה כנוי

(1) בימינו החלו לאמר: „בחור – בחורה”, ולא „בחור – בתולה”, כמו שהיה נהוג לפני. השם „בחורה” נמצא במדרש תנחומא הוצאת בוכר ע״פ כ״ו אוקספורד (עין במבוא למדרש זה עמוד 136).

(2) יש שמדמים, כי „עננה” הוא שם הקבוץ – קבוצת עננים; אבל אין זה נכון כלל; מפני שבכלל מורה מספר יחיד על הקבוץ גם כן, למשל: ויהי לו שור וחמור צאן עבד ושפחה (ברא' ל"ב, ו).

העצם הזה בלשון זכר וגם בלשון נקבה, בשעה שלא הזכירו את השם, למשל: היא – (השמש); כי בשעה שהדובר אמר: „היא” פֶּנוּ ביחוד לשם „חמה” ולא לשם „שמש”. ומפני ששני השמות האלה: שמש – חמה היו מצויים, והשם „חמה” היה מצוי יותר, לפיכך מכונה השם שמש על הרב במין נקבה, אבל באחרית הימים, בלשון המשנה, כמעט שנעזב לגמרי השם „שמש” ובלשון המשנה יש רק השם „חמה”.

באופן כזה נתהוו השמות המשותפים. ואם השם של לשון נקבה היה מצוי יותר, היו מכנים אותו על פי רב בלשון נקבה, ואם שני השמות שקולים היו, משתמשים בהם בערבוביה, וכל שם היה משפיע על השני – הכל כפי רגילות אותו הדובר, באיזה שם הוא רגיל יותר. למשל: תער – מוֹרָה, תער – השכירה, „ומוֹרָה לא יעלה על ראשו”. מי שאמר: „תער השכירה” – היה רגיל יותר בשם „מוֹרָה”. דבר זה פותח לנו פתח להבין נסתר הרבה בהתפתחות הלשון בעתים שונות. הַקְּבֵעַת וְהַכּוֹס, או הַאֲשִׁישָׁה וְהַכּוֹס הם שני שמות לנושא אחד, ולפנים היה השם של לשון נקבה מצוי יותר, לפיכך השפיע על השם של לשון זכר, שאין לו סיום לשון נקבה, לכנותו בלשון נקבה, למשל: „כוס מלאה”; באחרית הימים, כשנשכח השם שבסיום לשון נקבה התחילו לאמור בדיוק: „כוס ראשון” ולא „כוס ראשונה”. אין ספק שלפנים היו השמות: כד – חבית כנויים לכלי אחד, כמה שנאמר בגמרא: „היינו כד היינו חבית” (ב”ק כ”ו). אבל השם „חבית” היה מצוי יותר, לפיכך היו רגילים לאמר על כד בלשון נקבה: „ותשבר כד על המבוע” (קהלת י”ב, ו). ככה, למשל, אומר הרגיל בִּזְרָגוֹן: החתול אכלה את החמאה, ואיננו שם לבו לזה, שאין לשם „חתול” סיום לשון נקבה; כי בִּזְרָגוֹן הוא לשון נקבה: ובשעה שהוא אומר „אכלה” הוא מכוון לא לחתול, כי אם לשם די „קאץ”.

עוד ראוי לזכור, כי לפנים היו קימים דיאלקטים שונים, כמה שנאמר

בגמרא:

„באתרא דכדא לא קרו חבית,
דרובא קרו לה לכדא – כדא, ולחביתא – חביתא,
ואיכא נמי דקרו לחביתא כדא, ולכדא חביתא”.

(ב”ק כ”ו:)

וכמו שבזמן מן הזמנים לא היה כמעט כל הבדל בין „כד” ובין „חבית”, כך, בודאי, לא היה שום הבדל גם בשאר השמות הכפולים. אותו הדבר בשמות שמינם אינו מתאים לצורתם, למשל, „חרב” היא תמיד בלשון נקבה. כי, בודאי,

היתה "החרב" לפנים נרדפת עם "חנית", כמו "כד" עם "חבית", ורק באחרית הימים קבלו הכלים האלה צורות מיוחדות השונות הרבה זו מזו. והואיל וה"חבית" גדולה מן ה"כד", לפיכך יכולים אנו לשער, כי לפנים נבדלו ה"כד" וה"חבית" זו מזו רק בשעור הגודל, והכלי הגדול ביותר מכונה בלשון נקבה, ובכן משמשת לשון נקבה להגדלה בלשון המקרא, לפיכך נאמר:

וימן ה' דג גדול לבלע את יונה,

ויתפלל יונה ממעי הדגה.

ויאמר ה' לדג, ויקא את יונה אל היבשה.

(יונה ב' א', ב', י"א)

בדג אין בני אדם רגילים להבחין את המין, לפיכך משמשת פה לשון נקבה רק להגדלה. סבת הדבר שלשון נקבה משמשת להגדלה היא, מפני שהקדמונים הביטו על האשה כאלו היא גדולה הרבה מן האיש; לפיכך צינו כל דבר גדול ועבה ביותר בסיום של לשון נקבה, ועל כן נאמר בגמרא:

השוכר את החמור לרכב עליה איש, לא תרכב עליה אשה⁽¹⁾

ואשה – בין גדולה ובין קטנה, אפילו מעוברת אפילו מניקה.

(ב"מ ע"ט.)

בוה נמצאה החידה, שלשון נקבה של השמות הכפולים משמשת במקרא ובמקומות הרבה גם בלשון המשנה רק להגדלה, ובשום אופן לא להקטנה. מלבד זאת יתכן עוד שהגדלת לשון נקבה היא תולדת מצב האמקחות (מטריארכט) שבימי קדם, בהיות האם השלטת. ומן העת ההיא העתיקה מאד שמשה לשון נקבה להגדלה ולחשיבות.

אמנם בסורסית, ב"לשון בני אדם" אחרי החרבן, על פי השפעת אחת הלשונות של הגויים, היה משמש סיום לשון נקבה רק להקטנה⁽²⁾, למשל:

(א) פתכא – פתכתא. הגדולה נקראת פתכא, והקטנה פתכתא.

(תשובות הגאונים הוצאת הרכבי סמן ל"ד)

(ב) [משיכלא] פ' ספל גדול שרוחצין בו הכל. משיכלתא – ספל

קטן שרוחצין בו הכף לבדה.

(ערוך השלם ערך משיכלא)

לענין נדרים הולכים אחרי לשון בני אדם, ואין שמים לב ללשון

(1) כי האשה כברה מן האיש.

(2) הנמוק מדוע שמשה לשון נקבה להקטנה בארתי במאמרי: "ההקטנה והגדלה" בירחון

החכמים, ללשון המקרא והמשנה, וכן נזכרו במשנה כנויי הנזירות של לשון בני אדם: נזיר, נזיק, נזיח, נזיח (נזיר א א). מובן, שכל המלים האלה אינן מלשון עברית, לפיכך משמש סיום לשון נקבה רק להקטנה בלשון בני אדם לענין נדרים, שהולכים בהם אחרי לשון ההמון המדוברת, למשל: „דג“ שאני טועם! – אסור בגדולים ומותר בקטנים. „דגה“ שאני טועם! – אסור בקטנים ומותר בגדולים.

(נדרים נ"א):

התלמוד מקשה: הלא נאמר: „וימן ה' דג גדול – ויתפלל יונה ממעי הדגה?“ והוא מסיק שם, כי לשון מקרא לחוד, וּבְנֵדְרִים הלך אחר לשון בני אדם“ ובלשון בני אדם שמש השם „דגה“ רק להקטנה, ולא להגדלה, כמו שמש בזמן המקרא.

אבל גם בסורסית גופא שמש לשון נקבה לפני החרבן רק להגדלה, ולא להקטנה, בודאי על פי השפעת לשון עברית. רוב חסדא אמר: הני תלת מילי אישתני שמייהו מכי חרב בית המקדש: חצוצרה – שופרא; ערבה – צפצפה; פתורא – פתורא (כמה מלכא – מלכתא)

(שבת 17)

על זה נאמר בערוך:

„פתורא בתחלה קורין לקטנה, בזמן הזה קורין כן לגדולה.

(ערך חצוצרה)

הנה רואים אנו שלפני החרבן, בטרם הושפעו מלשונות הגלות, או מלשונות העמים שכניהם, היו מכנים את השלחן הקטן – „פתורא“ (מלכא) ואת השלחן הגדול „פתורא“ (מלכתא), ונמצא, כי לפני החרבן, כלומר בלשון התנ"ך, משמשת לשון נקבה לא להקטנה, כי אם להגדלה; אבל באחרית הימים החל באמת סיום לשון נקבה לשמש בלשון בני אדם, להפך, להקטנה, כמו שהתחילו לקרא את ה„חצוצרה“ – „שופר“ ואת ה„צפצפה“ – „ערבה“, הכל, כמובן, על פי השפעת לשון הגויים. וכמו שאין לשים לב ללשון בני אדם הקוראים את ה„חצוצרה“ „שופר“, כך אין לשים לב לדרך ההקטנה שלהם, בסיום לשון נקבה, שהושפע בודאי מלשונות הגויים, שהביטו בבזו על האשה, ושמו ביותר את לבם למעוט כחה, בעוד שהישראלי שם לבו ליתרונה ולגודל גופה בַּהֲרֹתָּהּ. הדבר הזה, כמובן, יכול לשמש חמר לחקירת נפש „העמים“ ונמצא שבלשון המשנה גם כן משמש סיום לשון נקבה להגדלה, למשל:

מביא ענבה אחת בקרון או בספינה ומניחה

בוזית ביתו ומספק הימנה כפטוס גדול –

ואין לך ענבה וענבה, שאין בה שלשים גרבי יין.

(כתובות קי"א:)

וזוהי גם דעת ר' יונה אבן ג'נאח, כי הסיום של לשון נקבה מורה על ההגדלה:

„ואפשר שתחדש ההא הזאת טעם זולתי טעם הנקבה, אבל הוא על טעם ההפלה והנחץ“.

(ספר הרקמה הוצאת האקדמיה חוברת א'. ברלין תרפ"ט. דף צ"ו)

IV

מכל האמור יתבארו לנו עכשיו ענינים הרבה שלא היו מובנים היטב, ונעלם היה הנמוק, מדוע זה באו שמות הרבה גם בסיום לשון נקבה מלבד לשון זכר, למשל, „משען – משענה“; כי השם „משענה“ הוא להגדלה, ודרך המקרא הוא להתחיל בקטן, כמו שכתוב: „קטן וגדול שם הוא“ (אויב ג); לפיכך ראוי לנו לסבר כי השם „לבנה“ בלשון נקבה נופל במקרא על הסהר המלא באמצע החדש, כמה שנאמר: „יפה כלבנה ברה כחמה“ (שיח"ש). הוא הדבר ב„שמש“; באמצע יום קיץ הוא נקרא יותר בשם „חמה“, על שם שהוא מחמם ביותר, אבל בבקר השכם מצוי ביותר השם „שמש“, והוא מכונה אז בכנוי של לשון זכר: והוא כחתן יצא מחפתו, „השמש יצא על הארץ“ (בראשית י"ט, כ"ג). אמנם בלשון המשנה מצוי ביותר השם „חמה“, שהיה מצוי יותר גם בימות המקרא, עד שהשפיע שנעזב לגמרי השם „שמש“ בלשון המשנה. כך ראוי להבדיל בין „עיר“ מצויה ובין „קריה נשגבה“, כי „קריה“ היא להגדלה ולחשיבות. הפרש כזה יש בין „נפש ונשמה“ – לעומת „נשמת שדי“ בא בלשון נקבה „נפש בהמה“. לאדם יש נשמה, אבל לבהמה יש רק נפש.

מקללת איוב: „תשכן עליו עננה“ נוכל להבין, כי „עננה“ היא דוקא להגדלה, ובשום אופן לא להקטנה. וכן לעמת „קר“ יש „קרה“ להגדלה, כמו שנאמר: „לפני קרתו מי יעמד“. וכן לעמת „חוט“ יש גם „נימה“, שזהו חוט עבה, כמו שנמצא:

ועל כל נימה ונימה כ"ד חוטין (שקלים ח, ה).

אחר הדברים האלה מובן היטב, מדוע משתמשים בהשאלה מלשון נקבה לדברים הגדולים מגוף הדבר שהושאל מהם. למשל: „כסלות תבור“, „אזנות תבור“, „הסככות והשננות“ (שני הסלע), וכך משתמשים למשך זמן ארוך בלשון נקבה: „ימות עולם, שנות דור ודור“; כי הכונה היא בהם למשך זמן הארוך יותר מכ"ד שעות („ימות עולם“) ולמשך זמן הארוך יותר מסס"ה יום (שנות דור ודור). מקומות הרבה במקרא מתבארים על פי הכלל

הזה, שלשון נקבה בדברים שאין בהם רוח חיים היא לצרך ההגדלה, למשל:
וכל קרני רשעים אגדע, תרוממנה קרנות צדיק⁽¹⁾.

(תהלים ע"ה)

V

אחרי הגלות הנמוק הקדמון של התחלקות כל השמות ללשון זכר וללשון נקבה, ראוי עכשיו לבטל לגמרי את ההתחלקות הזו, שאיננה מתאמת לשמות הדברים שאין בהם רוח חיים, ותחת התחלקות זו ראוי להנהיג בדקדוק התחלקות אחרת, המתאימה לכל מיני השמות, ואיננה משונה כלל, ולהפך, מתאימה לגמרי לדקדוק – שבמדע⁽²⁾, המלמדנו, כי בקדמות הלשון לא הבחינו הדוברים בין לשון זכר ולשון נקבה, כי אם בין הדברים הנכבדים ובין הדברים הנקלים, כלומר בין לשון הפשטות ובין לשון ההגדלה. ובכן נוכל עכשיו לְכַלל את הכלל הזה:

(א) בשמות ובפעלים יש שני מיני לשון:

(1) לשון הפשטות,

(2) לשון ההגדלה.

(ב) למין ההגדלה שיכים שמות הנקבות של בעלי חיים, אפילו אם אין להם סיום מיוחד בְּשֵׁמָם לצרך ההגדלה; מפני שנקבות בעלי החיים עבות הן בשעת הריון מן הזכרים.

(ג) למין ההגדלה שיכים אותם השמות שיש להם סיום מיוחד להגדלה.

(ד) הסיומים של לשון הגדלה הם: קמץ שבנגינה או חולם שבסוף המלה, למשל חֻקָּה, דִּיּוּ. רבו.

(ה) בלשון המשנה בלשון נקבה הם אלה השמות שיש בהם יוד אחרי צִיּוֹרָה, למשל: אמבטי, אנטיכי, סנהדרי, אוּגִי דיוּטִי (ירושלמי שבת ד, ג) ועוד; מפני שכל השמות האלה לקוחים מלועזית, ובשפה שנלקחה מהם היה מורה הסיום הזה על לשון נקבה.

(ו) מקצת שמות הם בלשון הגדלה, אע"פ שאין להם סיום

(1) "ירום קרננו" – יעשה קָרַם משפּל; "תרוממנה" – תשאנה רמות, תהיינה רמות כמו קורם, רומם – הניח דְּחִית "קָרַם", כמו מכשפה לא תחיה – תניח לה דְּחִית; השכנתי – הבאת בְּמִשְׁכָּן; וְשִׁכַּנְתִּי אתכם במקום הזה – אעזר לכם לשכן במקום זה.

(2) אומרים "תורה שבכתב", ולא "התורה הכתבית", כפיכך אין לאמר: "הדקדוק המדעי"; כי "מדעי" הוא שם האיש בעל המדע.

מיוחד לזה; מפני שלפנים היה לדברים האלה שם שני בסיום לשון הגדלה, שהיה מצוי ביותר, למשל: כד (מלאה) – חבית; ארץ – אדמה, יבשה¹) ויש כאלה, שהשם השני נעזב לנמרי בתקופה האחרונה, ובכל זאת על פי האינרציה של שגרת הלשון הוסיפו לכנות גם את השם בכנוי ההגדלה, למשל: יד, עין, שן; כי העינים הרואות היטב היו נקראות לפנים „רואות“, והשנים „טוחנות“, כמה שנאמר: „וחשכו הרואות בארבות“, „ובטלו הטוחנות“

(קהלת י"ב, ג)

אבל גם בשמות האלה נהיו שנויים באחרית הימים וממקצתם פסקה כבר האינרציה או שגרת הלשון הקודמת במשך הזמן, והתחילו, למשל, לאמר גם: „כוס ראשון“. וכן בשעה שפסק התפקיד של האברים הכפולים, ופקעה מהם חשיבותם לקיום הגוף, כשנחלשו או שנבדלו לגמרי מן הגוף, הם מכונים לא בלשון ההגדלה, למשל: „שוק התרומה אשר הונף ואשר הורם“ (שמות נ"ד, כ"ז); והעצמות יחרו (יחזקאל כ"ד); „וידי משה כבדים“ (שמות י"ז, י"ב); עיניך יראו זרות; רגליהם לרע ירוצו; שפתי כסיל יבואו בריב.

(משלי א, ט"ז; י"ח, ו; כ"ג, ל"ג)

ה ע ר ה .

משמע „גבעה“ אינו הר קטן ושפל, כי אם, להפך, כמו שכתוב: „ינפף ידו הר בת ציון, גבעת ירושלם“ (ישעיהו י, ל"ב) – ירושלם שוכנת על הר שגבהו הוא 777 מטר. ונחמד מאד הוא, שהתרגום העתיק שבעבר־יטיטש על התנ"ך מתרגם תמיד את השם „גבעות“ – „הרים גבוהים“, ולא תלוליות (ХОЛМЫ) או „רמות“, כמו שרגילים לפרש. כנראה, היו נקראים גבנוי ההר למעלה בשם „גבעות“, לפיכך אין לקרא את הרמה הנמצאת בבקעה בשם „גבעה“. הגבעה נמצאת אך על ראש ההר. בזה אנו מקבלים מונח חדש בכתובת הארץ.

(1) הסיומים של לשון ההגדלה משמשים:

(1) לגזור את שם הנקבה משם הזכר.

(2) בשמות הדברים שאינם חיים מורה סיום לשון ההגדלה על המין הגדול ביותר, למשל: ענב – ענבה; חוט – נימה; כד – חבית.

ה ע ר ה .

לאותם בעלי החיים, שבנין גוף הזכר איננו שונה הרבה מבנין גוף הנקבה, ומרחוק קשה להכיר את מינם יש שם אחד לשני המינים, ואע"פ שכבר יש השם „אתון“ במקרא, והשם „חמורה“ בלשון המשנה,

¹) ככתוב: ויקרא אלהים ליבשה ארץ (ברא' א, י')

בכל זאת אומרים בלשון המשנה: „הלכה חמורך טרפון“, ולפיכך משמש לפעמים שם הנקבה לא לציין המין של הנקבה, כי אם להגדלה, למשל: „וימן ה' דג גדול – ויתפלל יונה ממעי הדגה“; כי בדגים אינם רגילים בני אדם לדיק במינם.

(1) למין הפשטות שיכים שאר השמות שאינם שייכים למין ההגדלה.

(2) בפעלים מורה סמן ההגדלה של חווק הפעולה, למשל:

כה אמר המלך מהרה יִדָּה!

(מלכים ב' א, י"א)

ויספתי לִי־סָרָה שבע על חטאותיכם.

(ויקרא כ"ו, י"ח)

וְאֶמְרָתָהּ מִשְׁעַר רֹאשִׁי וּזְקָנִי וְאֶשְׁבָּה

(ישיבת פתאם, כדרך הזועף והמתיאש)

(עזרא ט, ג).

סמן ההגדלה מורה גם על הגדלת האיכות ולא רק על הגדלת הכמות.

(ח) למין הפשטות שייכים שאר השמות שאינם שייכים למין ההגדלה.

שמואל ייבין, ב. א.

חקירות השואה בבִּלְשֻׁנוֹת שְׁמִית־מִצְרִית.

א.

עוד באמצע המאה שעברה, כשהתקרמה חקירת מדע האֵיגוֹפּוֹטוֹלוגִיָה הצעיר אך מעט, כבר הכירו כמה מחכמי גרמניה כי ישנה קרבה ידועה בין המצרית ובין העברית. בימים הראשונים הרגישו רק בקרבה המלולית, וכשהוציא הִינְרִיךְ פֶּרְגֶּשׁ – בשנות הששים – את מלונו הגדול כבר העיר בו על המון מלים מצריות שהן קרובות בהוראתן לשרשים שמיים או שהן שאולות מן הכנענית, דהיינו הדיאלקט השמי שדבר בא"י לפני הכבוש העברי; ורבים מן הזהויים האלה נתאמתו אף בחקר הבלשנות המודרנית. כשלשים שנה אחר זאת פרסם אֶדְלֶף אֶרְמֶן מאמר מקיף בקבץ *Zeitsch. d. deutsch. morgenländ. Gesellschaft* שבו הראה בעליל, כי הקרבה בין המצרית ובין קבוץ שפות שם אינה מגבלת אך ורק באוצר קטן של שרשים משותפים ומספר מלים שאולות מן השמית למצרית ומן המצרית לשמית, אלא מתבטאת היא באפן מוחשי הרבה יותר בבנין השפה ובדרכי־שמושה. ארמן הוכיח, כי הפעל המצרי בנוי בעקרו על שרשים בני שלש אותיות ועל נטית זמנים בתוספת כנויי הגוף, ובנינים – בתוספת אותיות הנפעל וההפעיל. לדוגמה יסודית לנטיות הפעל הניח ארמן את הפעל השלם הרגיל מאד (סצמא), המשמש אצלו באותו אפן ממש, שבו משתמשים בדקדוקים

(א) המלים המצריות נעתקו כאן באותיות גדולות. אני מעתיק את האותיות המצריות

לפי הטבלא דלקמן:

š = ש (וכן בסופי תבות)	n = נ) = א
ḳ = ק	r = ר	i, j = י
k = כ (וכן בסופי תבות)	h = ה	w = ו
g = ג	ḥ = ח	(= ע
t = ת	(ḡ = ḥ)	b = ב
ṭ = ת	ḥ = ח (וכן בסופי תבות)	p = פ
d = ד	s = ש (" " ")	f = פ
ḍ = צ	ṣ = ס (" " ")	m = מ

הערביים בשרש تَل או בעברית בשרשים „פעל” או „קטל” (כך בכמה דקדוקים שנתחברו באירופה, הואיל ו„פעל” מכיל אות גרונית המשנה את הנטיה מנטית השלמים). וכן סצמ.י אני שומע (השרש סצמ + י כנוי הגוף המדבר ליחיד, זכר ונקבה), סצמ.נ.פ — הוא שָׁמַע (השרש סצמ + נ נוספת, פרטים להלן + פ כנוי הגוף הנסתר ליחיד, זכר) וכו’.

לאחר זמן הוכיחו ארמן ווייטה, כי נטיות הפעל המצרי מכילות שתי קבוצות נבדלות. מזה — מצוי במצרית הבינוני המדמהי (סצמ.כוי), שאחד הוא בתבניתו ובשמושו הראשון עם הפרפקטום (העבר) השמי, ומזה — קבוצה של צורות שנבנו מן הבינוני בתוספת כנויי הגוף כנ”ל ולפרקים אף אותיות אחרות בין השרש והכנויים לְבִדּוּל (*Differentiation*) מושגי זמן והוראה.

סצמ פרושו ש מ ע, ושני השרשים האלה קשורים קשר איטומולוגי, שכן כבר הברר, כי הש”ן העברית מתאימה ל”ס מצרית (כמו ל”ס ערבית) מלבד במלים שאולות; כן שפר — سفر — ספר, וכן שלף — سلف — סנף ודומיהם; צ מצרית מתאימה במקרים רבים לעי”ן שמית; כן נעם — نعم — נצמ או תשע — تسع — פסצ. וסצמ הוא מיטאטיזיס תחת *סמצ = שמע — سمع .

ב) אני משתמש במונחים פרפקטום ואמפרפקטום להוראת אותן צורות הפעל, אשר נוהגים אצלנו לקרא להן עבר ועתיד, משום שהמונחים הראשונים מקבלים הם במדע בין-הלאומי. אם גם אין הם מתאימים בהחלט לתכונות הצורות האלו, בכל אופן נכונים הם יותר מן המונחים הרגילים בדקדוקנו (עבר ועתיד). — מן המונחים הדקדוקיים המקבלים במדע האירופי אני מתרגם:

emphatic = דרך ההשעמה
jussive = “הפקוד”
permansive = זמן ההתמדה
subjunctive = דרך התליות

על מהותם של אלה עיין: Carl Brockelmann — *Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen*, Ss. 250 foll.

מן המונחים הרגילים בדקדוק המצרי אני מתרגם:

qualitative = דרך האיכות
prospective = “הסכוי” (או) (סכויי או)
pseudo-participle = בינוני מדמה
synchronous present = הווה מתאם

על מהותם של הזמנים והדרכים האלה עיין Alan H. Gardiner — *Egyptian Grammar* & Adolf Erman — *Egyptische Grammatik*⁴ (במפתח העניינים).

לקבוצה זו – קבוצת סצמ – קראו בשם הנטיה החדשה, *Die neue Flexion*, משום שמאחרת היא בזמן לבינוני המדמה.

ככל אשר התרחב אפק ידיעותינו המצריות נתגלו מדי פעם בפעם נקודות מגע חדשית עם קבוץ השפות השמיות, אבל בו בזמן נתבררו גם כמה וכמה שנויים יסודיים, המבדילים בין השתים; בעקב זאת באה ריאקציה נגד-שמית חזקה במחקר הבלשנות המצרית. חכמי אירופה, שאף במדרש השפות השמיות להוטים הם אחרי מונחים ומושגים שמקורם בדקדוקי השפות הודו-האירופיות, החלו לשטות מעל השדה השמי וללכת לנוע על נחלת המשפחה הודו-האירופית. ושטיה זו מן הקבוץ השמי הביאה לידי דרך חדשה, שלפי עניות דעתי מוטעית היא. החכמים בקשו באורים לבנין קבוצת סצמ מן הבינוני בשפות אירופה, במקום להורות באצבע על תופעה שזה לזו בתכלית השויון בשפות שם. במקום לראות נכוחה, כי תופעה זו מקבילה לדרך של השפות הארמיות, שבנו להן הוה בעזרת הבינוני הפועל, חפשו ומצאו באורים הגיוניים, אשר לפיהם יצא להם, כי הבינוני הוא בינוני פעול פרפקטי. יש להעיר כאן, כי השפה המצרית מבדילה בין ארבעה מיני בינוני: פועל פרפקטי ואמפרפקטי וכן פועל פרפקטי ואמפרפקטי. מאותה סבה גופה ראו ב„ג“ הנוספת בצורה סצמ.ג. את מלת היחס אל, „ל“ (במצרית „ג“) ובאו, לדעתי, לידי באור מטעה של מקורה של צורה זו ודרך שמושה: אם סצמ הוא בינוני פעול פרפקטי, דהיינו שְׁמוֹעַ (פעולה שכבר נשלמה ונגמרה) „ג.נ. פרושו „לו“, הרי מובנה הראשוני של הצורה הזו הוא „שְׁמוֹעַ לו“ (הדבר)“, או בשנוי נקודת הנושא „הוא כבר שְׁמַע את הדבר“; מכאן הוראתה הפרפקטית של הצורה (ועין עתה בפרוטרוט Alan H. Gardiner (*Egyptian Grammar* § 411).

הנה כי כן היתה העובדה, כי סצמ.ג. הוא זמן פרפקטי, לאחת מן המפרסמות שאינן צריכות ראייה בחקר הבלשנות המצרית. וכבר שִׁיעַר יִיתָה, כי „אפשר שירש סצמ.ג. את מקומו של הפרפקטום, הלא הוא הבינוני המדמה ב“ (ראה § 1-2 §), שהלך וירד מגדולתו, כשם שירש סצמ.ב. את מקומו של האמפרפקטום“ (§ 137 ג). ואולם, בהמשך הדברים בספרו מביא זיתא עצמו דוגמאות שבהן אין סצמ.ג. פרפקטי מכל וכל.

ארמן ה' משער, כי יוכל סצמ-נֶ לְבוא אחר ר הסבה, ועל כן יבוא גם להוראת פעולות שאינן פרפקטיות (י).

לפני זמן מה הוכיח גֵן בודאות גמורה, כי משתמשת השפה המצרית בצורה זו למען הביע בעזרתה הוה מְתָאֵם, וכי בהרכב השלילי נסצמ-נֶ יכולה צורה זו להורות על עבר, הוה או עתיד ה'. במאמר זה יש ברצוני לצעוד עוד צעד קדימה ולהראות, כי גם סצמ-נֶ החיובי יוכל להראות על זמן עתיד:

(א) „פן תאמר כי כבד הדבר [ממך] (ככתבו וכלשונו: דבר הוא זה הגורם עיפות), הבה ואספר לך [מעשה] בדומה לזה (למען הוכיח לך כי אין הדבר קשה כ"כ), אשר קרה לי עצמי"... המלח שנטרפה ספינתו, מגלת הַרְמִיטָאג' מס' 1115, שש' כ"א – כ"ג ט).

ה' (Adolf Erman – *Aegyptische Grammatik*³, § 306 An. 2) מח"מ המוכא שם מגילת פרסה י"ח, י"ג – אינו נכון וצ"ל י"ח, י"ד. כמורכב מצין ארמן את = Gunther Roe – *Die Präposition R*, § 22 der – שבו נתנת עוד דוגמה ר רדינ יבֶּ, שאותה מתרגם ריורד. ככל אות נפשו' (ככתבו וכלשונו: עד כמה שיתאוה לבו).

ו) ואשר לדוגמה ממגילת פרסה יש להזכיר, כי Eugène Devaud בהוצאתו קורא ר צד-יֶ. ור צד-יֶ תחת ר צד-יֶ. ור צד-יֶ, אבל הסמנים ההאראשיים, שאותם מביא דיוו בהערה בשולי העמוד, דומים הם בל"ס ל"ג יותר מאשר ל"ת'.

ז) Battiscombe Gunn – *Studies in Egyptian Syntax*, פרק ז. וכבר שער ארמן – ובצדק – עוד בשנת 1899, כי משפטים אלה מתיחסים לזמן הווה; והוא באר אותם בתור מקרי הטעמה, ראה A. Erman – *Die sprache des Papyrus Westcar*, § 226 An. 1. ח) ב. גן – כלעיל, פרק י"ב, יש להוסיף, כי בפרק המדבר בשמוש של נ סצמ-נֶ יש לצרף לסעיף „הוראת העתיד" את הדוגמאות המובאות בפרק הנ"ל במספרים י"ב, ט"ו, כ"ט – ל"א, ל"ג. למען יהיה אף סעיף זה וראי ולא יושל בספק יש להוסיף עוד שתי דוגמאות: א. וניס! מי ני-ירית חר נחמת-ני-נ בִּיא-ני-ס יר-פ. – וניס! הובאה לך עין חור, אשר ננולה ממך; היא לא תרחק ממך [עוד]... – כתבי החרמות מ/ ט. ב) יו חמו נב רא פנ נ עק-ניֶ נ פני-נֶ מ חמ – אך כל [איש] אשר לא ידע מימרא זו לא יבוא ולא יצא באשר לא ידע".... Hermann Grapow – *Urkunden des ägyptischen Alter-* tums V, S. 95, Zz. 5-7

ט) במצרית: סורצ פו צד-ני-ס צד-יר-ני-מית-ת ירי חפרית-מע י צסי. וכו'. רואה אני חובה לעצמי להוסיף מלים אחדות למען צרד בוכות באורי לפסוק זה; מן ההקדמה וסוף-הדבר לפסוק יש לדמר, כי הנסיך, אשר לכבודו מספר הספור הוה, מתירא להתיצב לפני המלך. שמשו מנסה לאמץ את ידיו; הוא מדבר על לבו להתיצב לפני המלך ולדבר אליו

(ב) „אספר תהלתך [באזני] המלך, אודיעהו גדולתך; אצוה... תפלה תערך לך... אשחט לך שורים לעולות – אש, א מ ל ק לך עופות... – כנ"ל, שש' קל"ט – קמ"ו י).

(ג) „ויאמר הוד רוממותו: אמנם, [המים] אשר בראש (?) תעלת שני הדגים (?) נתיבשו (ככתבו וכלשונו: נחתכו); [בכ"ז] אלך (?) שמה אני עצמי וראיתי את מקדש רע אדון סאֶהֶבו ויאמר צדי: אני אעביר (ככתבו וכלשונו: אגרם) מים... מגלת וְסִטְקָאָר, ע' ט', שש' ט"ו – י"ח יא).
(ד) „התנהג [באפן כזה], כי יאמרו [האנשים]: 'זהו בני באמת ובאמונה'; וכל השומע זאת יאמר: אשרי [האיש], אשר נולד לו [בן] כזה (ככתבו וכלשונו: אשר נולד לו הוא)... מגלת פֶּרְפָּה ע' י"ח, ש' י"ד – ע' י"ט, ש' א"יב).

באמץ לב, וגומר בפסוק: יר מ חרות יב.יב – ו[עתה] עשה כטוב בעיניך, כלומר – שכן דע"ע, כי עליך לתת דו"ח לפני המלך ולך הישיב את לבך כיאה לאיש אשר רק זה שב לביתו אחר מסע ארוך; והוא מוסיף, ויכל אתה להשיב לי, כי כבר הדבר דעשותו; נוחא, אם תסען כך, הריני מספר לך מעשה שקרה בי בעצמי ואשר יוכיח לך, כי אין כל קשי בדבר. – המשפט ס.ורד(צ) פו צד.נ.כ כשהוא דעצמו אין בו כל מובן, והוא מתבאר יפה רק אם נקשרנו אל זה הבא אחריו; וכן אין ערך לעובדה, כי המשפט שאחריו כתוב בדיו אדמה, כאלו מצין הוא התחלת ענין חדש; משפטים „אדמים" כאלה מצויים גם באמצע המאמר, השוה – ד"מ – ש"ש צ"ו, קמ"ד, קע"ב.

(י) במצריית ס.צדי בא.יב נ יתי דיני שש.א.פ מ ע.א.פ די.י... ס.צדי... דוא.תו – נהר נ.י... שלפתי נ.כ פאו מ שי – נ – ס.צת ושנ.ני נ.כ אפרו.

(יא) במצריית: צדינ חמ.פ יו ס.תי תשו נו מר – רמ.וי (?) חסק באפ (?) א.ניי [?] אולי יש לתקן את הקרי ל פא – א.ניי? [ס.ת צסי פא – מא.ניי תא חות [?] ראה Hermann Ranke בקבץ *ÄZ* כרך 63, ע"ע 150 – 149] – נהר נ.ית רע נב סאֶהֶבו צדינ צדי פא – רדיי מ...
(יב) במצריית: יר ר צד.נ.פ שאי פפ.א פו ר צד.נ סצמ.תי.סנ ס.ת חשו גר.ת מסי נ.פ סו...
ע"ד קרי חדש שהציע א. דיון ראה לעיל הערה ו. וכן הוצע לפני בע"פ, כי יש לקרוא במקומות אלה ר צד.פ ור צד היות וסצמ.נ.פ כאשר גם סצמ.ת.פ אינם הומנים המתאימים לתכן הדברים. ואולם דעתי הפרטית היא, כי ב„נשק" התקונים יש להשתמש בזהירות רבה ורק כאמצעי אחרון. מסכן מאוד להשתמש בו ככל אשר יעלה על הלב, אך ורק למען התאים את התכן לכללים הקדוקיים המקבילים; הרי לא מן הנמנע הוא, כי יתברר לבסוף, אשר הכלל אינו נכון ולא הגירסה.

עוד דוגמה אחת ידועה לי מכתבי הממלכה החדשה:

(ה) לא יחיה עד (ככתבו וכלשונו: יהיה בלתי יודע את) אור הבקר [האיש] אשר יתקף את גבולותיו... J. Duemichen - *Historische Inschriften I*, Taf. 1, St. C, Z. 2. כתבת זו היא העתק גללת ישראל המפרסמת; ואולם, היות ותעודה זו מאחרת היא מאד וגם בהתחשב עם העובדה, כי בגללת ישראל גופה (ש' י"ב) כתוב חמ.נ. אמתותו של הכתיב מפוקפקת, ויש לשער, כי שגיאה זו באה מתוך כפל מטעה של תיבת נ.נ. (מלת היחס + כנויי הגוף) הבאה מיד לאחר הפעל הזה יר).

אין כל ספק בדבר, כי בכל הדוגמאות הנ"ל נועדו הפעלים הבאים בסצמ.נ. להוראת העתיד האמפרפקטי. על זאת מעידים גם הפעלים האחרים הבאים במשפטים הנ"ל [השוה בא) ס.צד.י טו); בב) ס.צד.י... די.י... דא. תו-נַהֲר וכו'; בג) רדי. י חפר מו וגו'; בד) סצמ.יתום-טו); בה) הג'א חמ.נ.] וגם התכנ.

אם כן, אפוא, מתעוררת השאלה מהו אפיה העקרי של הצורה סצמ.נ. אין מהותה העקרית של צורה, אשר שמשה לתחלה בתור עבר, הוה ועתיד טו) בין פרפקטי ובין אמפרפקטי (אם גם לאחר זמן יו) נקבעה

(ג) במצרים: בו חמ.נ. נ.נ. דוא פא תהיו תאשו-נ.

(יד) מן הראוי להוסיף, כי יש סוברים אשר בדוגמה (א) ונ.נ. הוא טעות סופר אשר בלבד את לה"פ השרשית עם "נ" ההוספה ובדוגמה (ב) כא — מא.נ. הוא כתיב מטעה תחת פא — מא.נ. שתי אלה הן אפשרויות, שיש להתחשב בהן והראשונה עלתה אף על דעתי; ואולם, לאור הדוגמאות האחרות המובאות לעיל (ומאו נכתב המאמר אספתי עוד דוגמאות אחדות) מבכר אני להעמיד את הכתוב על גירסתו כמות שהיא.

טו) במקרה זה סצמ.נ. הוא סכווי (ראה הערה ב), אבל קשה לחשוב כי במצרים תבדל צורה זו מעל העתיד האמפרפקטי הרגיל. אותם הדברים גופא מתיחסים לסצמ.נ. בדוגמה ד, אם כי כאן אפשר לתרגם גם בעתיד אמפרפקטי פשוט (shall say) תחת הסכווי (may say).

טז) בשיחה פרטית טען מי שהוא כי נ סצמ.נ. משמש לשליטת האמפרפקטום בהצהרות כלליות, "יען כי-כל צורות הפעל הספוריות הרגילות, הופכות את הוראתן — אם אפשר לאמר כך — תחת השפעת מלת השליטה". יותר-נא לי להביא בואת דברי חוקר מומחה בנידון תופעה דומה לזו בשפות שם; כידוע, האמפרפקטום העברי שבראשו תבוא ויו התפוך הופך את הוראתו לפרפקטום וכזאת גם בבואו אחר תאורי-פעל ידועים או, שרם וכו'; ונהפוך הוא ויו התפוך אשר תבוא לפני הפרפקטום תהפך את הוראתו לאמפרפקטום; וכן בערבית-האמפר-פקטום הנשלל ע"י ל או u מובנו פרפקטי. בענין זה כותב ה. באואר: "אם הסתפקו המרק-דקים הקדמונים בהצהרה, כי ויו התפוך הופכת את העבר לעתיר" (*Die Tempora im Se-*

רק לשמוש פרפקטי בעבר), יכולה להיות הוראתה הפרפקטית; אי לזאת דומני, כי הרשות בידי לחזור לתורה ישנה שמלומדי הדור האחרון השליכוה אחר גום, תורת דרך ההטעמה (יח).

מאליו מובן, כי אין בכח איש למנות את כל אלה המשפטים בספרות המצרית, אשר בהן יבוא סצמ.נ.ג. אבל אם נשים לבנו אל הדוגמאות הסדורות בספרו של וִיִּתָּה § 361 – 367 *Verbum II*, נמצא כי כלן, מלבד הסעיפים *c-d* 362 וִ 363, שייכות לדרך ההטעמה. על שלשת המקרים היוצאים מן הכלל ידבר להלן.

ראשית דבר, הכלל המפרש, כי סצמ.נ.ג. משמש עפ"י במשפטים ראשיים, עולה יפה עם שמושו בתור דרך ההטעמה. מחמשת המקרים המפורטים בסעיף 362 *a. b. e* הנם בטואים מְטַעֲמִים מפורשים; ועוד זאת, בכל המשפטים המובאים בסעיף 364 העקר היא הטעמת הנושא (*Hervorhebung* בלשונו של וִיִּתָּה), אי לזאת בא הפעל בדרך ההטעמה. בסעיף 365 לב

(*mitischen*, S.29) או את העתיד לעבר, "אין אנו צריכים יותר לשאול כיום כיצד זה הפך קָטַל הפרפקטי להורות על העתיד... נתחלפו היוצרות: הקשר האמיץ עם ו' ההפוך הוא אשר גרם לְקָטַל לשמר במקרה זה על מובנו הראשוני, בעוד אשר קָטַל החפשי הפך במשך הזמן ליצורת הפרפקטום (כנ"ל, עמוד 30); ועוד, "הוראת העבר הפרפקטי (של האמפרפקטי בערבית) נשמרה בהרכב עם מלות השלידה ל ו וּ (כנ"ל, עמ' 34)".

ברור הדבר, כי במקרים הנ"ל – וכן באחרים, ד"מ שמושם של יחס הפעול בשמות או דרכי התליות והפקוד בפעל אחר מלות חבור ידועות בערבית, שמוש שאין לו יסוד הגיוני בדקדוק – אין זה מגע הקסמים של מלת החבור הקודמת לשם או לפעל המשפיע על חלק הדבור הזה להחליף את צורתו או את מובנו; ביסוד השנוי הזה מונחת תכונה עקרית של חלק הדבור הַמְשַׁתְּנָה, אשר היתה בו ככתחלה ובסלה במשך הזמן; היא נשמרה רק בהרכב האמיץ עם מלת החבור הנצמדת אליו. אין, אפוא, צרך בפרוש מיוחד להרכב נ סצמ.נ.ג. במצרית, שהיא תופעה מקבילה לחזיון השמי הנ"ל.

(יז) הריני אומר "לכתחלה" ו"לאחר זמן", כי מעוש השמוש בסצמ.נ.ג. במקרים של חבעת צורות בלתי פרפקטיות מוכיח למדי, אשר מקרים כאלה הם שרידי שמוש נרחב יותר בראשית ימיה של השפה.

(יח) משתמש אני כמונח "דרך" (*modus, mood, mode*) כי הוא הקרוב ביותר למושג שאליז אני מתכוון; אבל אין לקבלהו באותו המובן המדויק, שבו מתפרש מונח זה בדקדוקי השפות הודו-האירופיות; כן, ד"מ, יכול פעל לבוא בדרך היעור או הבקשה (*optative*), ובכ"ז יהיה בו גון של הטעמה וע"כ יבטא בצורת סצמ.נ.ג.

הדוגמאות אינן פרפקטיות ומתפרשות הן בהטעמה קלה [כן, ד"מ, יש לתרגם דוגמה א': „ה (אמנם) קרה כדבר הזה? ודוגמה ד': ה (אמנם) אפשר הדבר, כי) אינך זוכר? וכד']. הדוגמאות המפורשות בסעיף 366 ומראות על השמוש בצורה זו במשפטים צדדיים, כלן מטעמות הן, כי מסכות הן את לב הקורא אל איזה מצב או פעולה מיוחדים המתבטאים בפעל הנידון יט. ולא זו בלבד, אלא שבתורת דרך ההטעמה הזו יתבאר גם השמוש ב ננ סצמ.נ.ס (ב) בתור חלק מן המסכת הכללית, והיה זה מקרה של הטעמה כפולה (הן בשלילה ננ והן בדרך הפעל סצמ.נ.ס) ולא נראה יותר הכרח לעצמנו לחשוב את הצורה הזו לתופעה בלשנית סתומה.

מעתה יתברר לנו, כי-הואיל ומאורעות אשר כבר עברו ונשלמו יכולים להיות מטעמים ביתר חקף - הפכה הצורה סצמ.נ.ס על נקלה בדרגת התפתחות שניית במעלה לדרך ספורית המשמשת לבטוא העבר הפרפקטי, ובתפקיד זה היא משמשת בדוגמאות הסדורות ב-363 & c-d § 362 *Verbum II*, (ראה לעיל) כא).

מ"מ יש לצין, כי כל הדוגמאות (מלבד דוגמה ד'), המובאות בראשית המאמר, לקוחות הן מתוך הרצאת מאורעות שכבר עברו; משפטים אלה מוסרים דברי מדברים שונים ומסמנים זמן עתיד רק ביחס למצבו של המדבר ברגע אשר בו דבר, ולא לגבי התכן בכללו.

אחר אשר באנו לידי מסקנה, כי סצמ.נ.ס היא דרך ההטעמה, עלינו להתחקות אל מקורה של הצורה הזו, מכיון שההשערה המקבלת ע"ד תרכבת בינוני פעול פרפקטי + מלת הקנין + כנויי הגוף כב) לא תתאים עוד להנחה החדשה. יש לחפש, אפוא, אחר פתרון אחר. ברור לכל, כי ראשית עלינו לחקור אחר תופעות מקבילות בשפות הקרובות קרבת משפחה למצרית; ואמנם מצויה צורה דומה לזו בקבוץ השפות השמיות; בערבית ישנן שתי

יט) בחלק 1 (§ 366) אין הדוגמה הראשונה שיכת לסוג המשפטים הצדדיים מכל וכל; שני המשפטים ראשונים הם זה בצד זה, ואין האחד תלוי בשני בתור משפט צדדי. מקרים כאלה של חבור דקדוקי ותליות הגיוניות מרובים הם, ד"מ, בעברית: אריה שאנ מי לא יירא, ד' אלהים דבר מי לא ינבא (עמוס ג, ה'); ד' מלך תגל הארץ (תה"ל צ"ו, א'). פרטים נוספים בחלק 3 (§ 366) - לעיל ע"ע 141-2 והערות ה' ו' וי"ב.

כ) ב. גן - כלעיל, פרק י"ד. וכן ראה עתה א. ה. גרדינר - כלעיל, § 418 A.

כא) כמו כן ראה א. ה. גרדינר - כלעיל, § 414-1.

Kurt H. Sethe - *Zum participialen Ursprung der Suffixconjugation* (כ) - *ÄZ* LIV (1918), S. 99.

צורות של דרך ההטעמה, הנבנות מן האמפרפקטום של דרך היעוד ע"י תוספת - ן או - ן בסוף התיבה (וכן מ יִעַל - יִעַלְנָה : יִעַלְנָה). למצרית, גם לה שתי צורות מְטַעַמִּים סַצְמִינֵה וְסַצְמִינֵה.

ברי הוא, כי הצורה סַצְמִינֵה מרכבת מחלקים אלה: בינוני פועל אמפרפקטי (כד) + מלת ההטעמה ינכה + כנוי הגוף. אין איש אשר יעלה על

(כג) כמה מחכמי האיגנולוגיה מחו בזמן האחרון כנגד השוואות בין המצרית וקבוצ השפות השמיות. גם אני מודה, כי אין השפה המצרית בת לקבוצ האסיאתי של השפות השמיות; אבל מאידך גיסא, אין ספק בדבר, כי קרובה היא לקבוצ הזה קרבת גזע, ובשעה שיש לחפש אחר השוואות ובאורים חושבני, כי מן ההגיון הוא לפנות אל הקבוצ הקרוב קרבת גזע מאשר לגזע על שדות המשפחה הודו-האירופית הורה בהחלט למצויות.

יש להדגיש בהודמנות זו, כי אפשר היה להמנע מהרבה מקרים של חסר הכנה מדאי-בה, אלמלא השמוש השוגג במונח "משפחה" ביחס לקבוצ השפות השמיות באותו מובן שבו משתמשים במונח זה לגבי השפות הודו-האירופיות. השפות השמיות הן קבוצ מתוך משפחה כמו הקבוצים הרומאני, הטיוטוני או הסלבי במשפחה הודו-האירופית. קבוצ זה שייך למשפחה אשר הייתי מציע לקרא לה "אפראזית" (על דרך אוסטרלאזית) מחסר שם מתאים יותר; משפחה זו תכלול את (א) הקבוצ השמי (ב) הקבוצ ברברו-החמי (ג) המצרית. עמדה בודדת כזו בתוך משפחה מיוחדת ג"כ ליונית בתוך משפחת השפות הודו-האירופיות. יונית, עם בתה היונית החדשה, היא קבוצ בפני עצמו כמו המצרית עם בתה הקפסית.

יתכן, כמובן, כי המצרית אינה אלא שפת-תערובת (Mischsprache), אשר התגברה בה יסודות הדקדוק השמי. תופעה מקבילה תמצא, ד"מ, בתורכית, שפה שיסודות הדקדוק המונגולי שולטים בה (בתערובת קלה של יסודות ערביים ופרסיים), בעוד שאוצרה המלולי שאוב ברבו המכריע מן הערבית ומן הפרסית. במקרה דגן - לגבי השפה המצרית - אין להכריע עדין את הכף, מכיון שחקירת הקבוצ ברברו-החמי (אשר גם הוא יבוא בחשבון התערובת הזו) בכלל ומדרש האימוטולוגיה המצרית בפרט לא הובאו עדין לידי שלמות מספיקה עד כדי החלטה גמורה בענין זה.

(כד) נמצא מי שמען, כי ההשערה הזו היא בגדר אי-אפשרות, היות והבינוני הפועל האמפרפקטי בפעלים חסרי ל"ו ול"י כופל את עה"פ בתור גמול תחת אברן האות הרפה, וכפף זה אינו חל בצורת סַצְמִינֵה של הפעלים חסרי ל"ו ול"י; ואולם, (א) אין זה כלל ולא יעבר, מכיון שצורות בינוני רבות באות מבלי כפל, ראה - A. Erman = Aeg. Gram.,³ § 380 c; (ב) ההשערה המקבלת היא, כי סַצְמִינֵה מקורו בבינוני הפועל הפרפקטי, אבל בבינוני זה אין עה"פ נכפלת בפעלים הכפולים, בשעה ש סַצְמִינֵה נכפף בפעלים אלה; ועוד אחת, הבינוני הפועל הפרפקטי היה נכפף לכת חלה בפעלים חסרי ל"ו ול"י (הנ"ל - כלע"ל, c-193 §) והיה מקום לשער אשר סַצְמִינֵה ילך אחר הצורה הישנה של הבינוני ולא צורתו החדשה.

דעו להכחיש את העובדה, כי סצמ.נ.פ. משמשת במצרית בתור הצורה המטעמת, בה"א הידיעה (כז). כמו כן ברור הוא, כי החלק המטעים אשר במלה ינ- הוא ה"נ", וה"י" אינה אלא א' סומכת (aleph prostheticum), כאשר בכמה מקרים אחרים הן במצרית והן בשפות שמיות. שמוש ה"נ" לצרכי הטעמה מוכח בכמה מקרים אחרים; כן בנויים, ד"מ, שמות הגוף בלתי התלויים: אנפ=א (=י) נ+פ(ו) (כז), הנכתב גם נופ (ז) - בצורה זו האחרונה נעלמת הא (=י) של ינ לפחות בכתבי; נתפ=נ (קצור מלת ההטעמה ינ) +ת (גם היא מלת הטעמה) כח+פ (ו); כש נתפ=נ (כנ"ל) +ת (כנ"ל) +פ (י). וכן מופיעה נ כנותנת הטעמה גם במלת השלילה ננ (י). מעתה

אם שנויים כאלה - דהיינו כפל בצורה השניית במקום שאין כפל חל כזו הראשונית, וכן העלם הכפל בצורה השניית במקום שהוא מצוי בראשונית - מותרים הם במקרה אחד (בהשערה המחפשת את מקורו של סצמ.נ.פ. בבינוני הפעיל הפרפקטי), מדוע זה אסורים הם במקרה השני (בהשערתי, כי מקורו של סצמ.נ.פ. הוא בבינוני הפועל האמ-פרפקטי)? ג) סצמ.נ.פ. מסתעף לשלשה ראשים, האחד - כופל את עה"פ בשרשים כפולים, השני - גם בשרשים כפולים וגם בשרשים חסרי ל"ו ול"י, והשלישי - אינו נכפל מכל וכל. כל שלשת הראשים מקורם, לפי ההשערה המקבלת, בבינוני הפעיל הפרפקטי שאין כפל חל בו בשום גזרה שהיא. ההתפרדות הזו לשלשה ראשים באה לרגל שנויי גנינה. מאזי מובן, כי שנויים דומים לאלה היו יכולים לחול גם ב- סצמ.נ.פ. לרגל אותן הסבות עצמן.

כה) כב עמר ארמן (*Die Flexion des aegyptischen Verbums*, S. 16) על ההנחה, שֶׁן ינ או נ יכולות להיות מלות-יחס הכאות במקום שני במשפט (Enclitically), ושער שאזי הן מלות חבור המשמשות במקום שני במשפט.

כו) ראה *Verbum II*, §§ 390-392

כז) יש לשער, כי הצורות ינפ ויננ עם א' סומכת, בנגוד לנתפ וכו', בלא האל"ף

מקורן בשנויי תנועות; השוה בקפמית *anon! anok* כנגד *entok, entoten* וכו'.

כח) בענין ת בתור חלק מטעים בשמות הגוף השמיים ראה C. Brockelmann - *Grundriß der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen I*, § 104 *bβ, fe, fξ, fη, fx, gγ*. וכן אפשר הדבר, כי ה"ת היא חלק מקורי של שם הגוף לנוכח שנתחבר אליו פך נוסף (מקרה דומה לזה בהנ"ל - כלעיל I, § 104 cβ). ת זו נעתקה אח"כ בגזרה שוה מוטעית, גם לשמות הגוף לנוכח ולנוכחים (ות) נתת נתתן ואח"כ נתת, נתס ונתסנ.

כט) פך יכול לשמש לכנויי הגוף גם למדבר וגם לנוכח (וכר יחיד), ראה הנ"ל -

כלעיל I, § 104 aβ & cβ.

ד) חשות, ד"מ, בערבית ל עם ל או לנ.

יתברר לנו, כי הצורה סצמ־נ.נ. מרכבת מבינוני פועל אמפרפקטי כד) + נ
ההטעמה (קצורה של מלת ההטעמה ינ) + כנווי הגוף.

מציאותן של שתי צורות הטעמה לא תפליאנו מכל וכל; כנוכר לעיל,
גם בערבית מצויות שתי צורות אמפרפקטיות כאלו, השונות אך מעט זו מזו
בתבניתן ואינן נבדלות כלל במובנן ובשמושן^{5א}.

הקבלה זו בין המצרית ובין קבוץ השפות השמיות מעלה על הדעת
גם את הדמיון הרב אשר בין האמפרפקטום השמי וצורות סצמ למיניהן
במצרית (קבוצת הצורות, שהכתירן אַרְמֶן בשם "Die neue Flexion").

הקו המצין בעקר את שתי קבוצות הצורות האלו הנהו חסר הדיוק
בכל הנוגע לזמן ולדרך, שהיה אפיי להן לכתחלה. רק לאט-לאט החל
סדר ידוע להשתרר בשמוש הצורות האלו; וגם אחרי זאת משמשת עדין
סצמ־נ.נ. להוראת זמנים ודרכים שונים (ראה *Verbum II*, § § 137 – 151)
וכן גם סצמ־נ.נ. (כנ"ל, § § 361 – 367), אם כי במדה מצומצמת יותר;
סצמ־נ.נ. אף הוא משמש מבלי הבדלי זמן ודרך (במובן המדויק המיוחס
למונחים אלה בדקדוק השפות הודו־האירופיות. ראה כנ"ל, § § 390 – 392)^{5ב}.
כל האמור לעיל מוסב גם על האמפרפקטום השמי, אם כי בו נקבע לבסוף
בדול ידוע בעזרת תוספת תנועות ואותיות־הקול בסוף הפעל: נַח –
להוראת דרך היעוד, نَصَب – להוראת דרך התליות⁶, جَزَم – להוראת דרך
הפקוד⁷ (تَأْكِيد בעזרת תוספת – ن או – ن להוראת דרך ההטעמה⁸ (ג).
ואפילו אחר תקונים אלה עדין לא היו הגבלות הזמן מדויקות די צרכן;
הבדלי זמן מגבלים נעשים רק בעזרת מלות נוספות כמו سوف يكتب, سيكتب.

5א) בחרתי בערבית מכיון שבה נשמרה דרך ההטעמה ביתר טהרה; שרידי דרך זו
מצויים עדין גם בשפות שם אחרות, כן בעברית (הנ"ל – כלע"ל I, § 259 d B), ארמית
עתיקה (הנ"ל – כלע"ל I, § 259 e) ובאשורית (הנ"ל – כלע"ל I, § 259 f).

5ב) ראה הערה י"ז. השות, ד"מ, את המשפט השכיח צדינ חמ־פ, שבו צד.
ינ דינו כדין דרך היעוד, אבל מפני הבטוי על דרך "תפארת־המליצה" בא הפעל בדרך ההטעמה,
עם המשפטים שורינ ש או ונמינ ש, הרגילים מאד במגלות רפואה, ובהם הפעל הוא צווי
מטעם, וע"כ יבוא בדרך ההטעמה (ובערבית فليشرق או فلياكل).

5ג) אף במצרית מצויה תופעה, שאם אינה שוה בהחלט לזו הנזכרת כאן, עכ"פ מקבילה
היא לה, כונתי להתפרדות סצמ־נ.נ. לשלשה ראשים (ראה A. Erman – *Aeg. Gram.*,³ §§ 288–301) והופעת הצורות המטעמות סצמ־נ.נ. וסצמ־נ.נ. בשלש צורותיו של סצמ־נ.נ.
חלים שנויי התנועות לא בסופי תיבות כמו בקבוץ השמי, אלא באמצעיתן.

תופעה מקבילה לזו מצויה אף בדקדוק המצרי בצורות כמו יוֹ.ē - ר - סצמ או ינ - ניסות - יר.ē - ס.ת.ר.י.

ועוד זאת, כי האמפרפקטום השמי וקבוצת צורות סצמ המצריות שניהם מקורם בצורות-שם (*nominal forms*) הקשורות בפעל^{5ה}. מענין לציין, כי גם בשפות השמיות השונות מצויות צורות פעל שנגזרו מן הבינוני; הדיאלקטים הארמיים השונים בנו להם על דרך זאת זמן הוה^{6א}, וגם העברית המשנית - תחת השפעת הארמית - נסתה לצאת בעקבות אחותה; ואולם, נסיון זה לא הכה שרש בעברית, ומלבד שְׁרִים בודדים (כגון מִקְבְּלֵנוּ, חוֹשְׁשֵׁנִי, זְכוּרָנִי) נמחה זכרו מן הדבור ומן הכתב^{7א}.

עוד בנקודה אחת רב הדמיון בין קבוץ השפות השמיות והשפה המצרית; ואולם למען הוכיח את הדמיון הזה יש להפנות לרגעים מספר לענין צדדי. כבר הוכח לפני שנים רבות, כי הבינוני המדמה במצרית הנהו הצורה המקבילה לפרפקטום השמי (1 § *Verbum II*). שני אלה כמו האמפרפקטום השמי וצורות סצמ המצריות חסרים לכתחלה גדול בזמן או בדרך^{8א}. כמו כן הוכח כבר, כי צורות סצמ למיניהן תופשות לאט-לאט את מקומו של הבינוני המדמה ודוחקות את רגליו מאפני שמוש שונים, עד כי בזמן מאחר כמעט אשר תחל השפה מלהשתמש בו. ואולם, עד עתה לא הראה עדין שום איש - לפחות בדפוס, ככל הידוע לי - כי בשפות שמיות משמשים הפרפקטום והאמפרפקטום בערבוביה מבלי כל בדול בזמן או בדרך תוך כדי משפט אחד באותם התנאים גופם. לראשונה הסב את תשומת לבי לדבר

5ה) ב. גן - כִּלְעִי, פרק ה'.

6ה) בדבר האמפרפקטום השמי ראה ק. ברוקלמן - כִּלְעִי I, §§ 256, 258a; ובדבר

קבוצת סצמ המצרית ראה A. Erman - *Die Flexion des aeg. Verbums* וכן 98-99. בקבץ ÄZ כרך 54, ע"ע 98-99.

7א) ראה C. Leviau - *A Grammar of the Aramaic Idiom Contained in*

the Babylonian Talmud, §§ 270 - 272; Th. Nöldeke - *Kurzgefasste Syrische Grammatik*², § 67a ועוד כהנה וכהנה.

8א) ראה H. L. Strack und C. Siegfried - *Lehrbuch der neuhebräischen Sprache*, § 95c

ושם עוד מ"מ לצורות המתאימות בארמית ובסורית.

8ה) בענין שמושיהם השונים של הפרפקטום והאמפרפקטום השמיים ראה ק. ברוקלמן -

כִּלְעִי II, §§ 74-79; בענין הבינוני המדמה במצרית ראה K. H. Sethe - *Verbum II*, §§ 3-8

ובענין קבוצת סצמ ראה הנ"ל - כִּלְעִי II, §§ 137 - 151; 361 - 367; 390 - 392; 406 - 412; 433 - 444; 445.

מורי ורבי הפרופ' אַרְנֹלְד, אשר הראה על התופעה המוזרה הזו בהרצאותיו על הדקדוק הערבי, שנקראו במכון למדעי המזרח בלונדון. הנני מביא לקמן כמה דוגמאות (ט):

א) قلت استامرا فابدا فارمى احدىا بسهم فاقطله فاستاسر الاخر فاوقفته رباطاً فقدمت به المدينة..
 „ואמר (פרפ'): 'מסרו עצמכם, שניכם!' וימאנו (פרפ'); אז אירה (אמפרפ') חץ באחד מהם ואהרגנו (אמפרפ') ויתמסר (פרפ'). השני אסרתיו (פרפ') בחבלים, ואכוא (פרפ') אתו העירה” — ابن هشام — كتاب سيرة رسول الله.
 ע' 994, ש' 10 — 8.

ב) فان ظفر فهو الذي نريد وأن يكمن الأخرى وجهت مثله وذفعنا هولاً القوم الى يوم ما... فاني... لا ازال مهيباً في صدور العرب ولا يزالون يهابون الاقدام مالم اباشرهم فان باشرتهم اجتروا...
 „והיה אם ינצח (פרפ'), ישיג (אמפרפ') את מבקשנו; ואם לאו (אמפרפ') אשלח (פרפ') [איש] שני [לקראת האויב], למען נוכל להשהות (פרפ') את האנשים האלה זמן מה; כי... לא אחדל (אמפרפ') מהוליך אימים על הערבים ולא יחדלו (אמפרפ') מלירה (אמפרפ') מהתקדם, כל זמן שלא אפגע (אמפרפ') בהם; אך אם נפגש (פרפ'), תאמצנה (פרפ') [ידיהם], בראותם את מצבנו הירוד]... محمد بن جرير الطبري — تاريخ الرسل والملوك I, ע' 2250, ש' 11 — 7 (הוצאת De Goeje).

ג) يز على ان... ينعم (אמפרפ') לי, כי... (Th. Nöldeke — *Delectus Veterum Carminum Arabicorum*, p. 89, l. 6) ואחר שלש שורות ועז על אנ... נָעַם (פרפ'). לי, כי... (כנ"ל — ע' 89, ש' 9). כאשר הראה פרופ' ארנולד — ובצדק — אין שנוי הזמן יכול להתבאר מצרך המשקל, היות ויז משקל אחד הוא פְּעוּז. מאז נוכחתי, כי גם בעברית מצויה ערבובית זמנים דומה לזו:
 א) „למה רגשו (פרפ') גויים ולאומים יהגו (אמפרפ') ריק: יתיצבו (אמפרפ') מלכי ארץ ורוזנים נוסדו (פרפ') יחדיו; על ד' ועל משיחו:” — תהל' ב', א' — ב'.

ד) הדוגמאות דלִקְמֵן מתפרסמות כאן בחסדו של מורי ורבי הפרופ' סיר תומס וו. ארְנֹלְד, אשר הואיל ברוב שובו להרשותני להעלותן מתוך הרשימות אשר רשמתי לפני בשעת הרצאותיו. כמובן אסיר תודה הנני לו עבור כמה מ"מ בספרות העוסקת בחלק השמי של המאמר הזה.

ה) וכן נמצא עוד משפט כזה שהפרפקטום והאמפרפקטום משמשים בו בערבוביה בפרשה אחרת בטבר, ראה — כַּעֲיֵל I, ע' 2249, ש"ש ז' וכו'.

ו) וכן נמצא עוד משפט כזה שהפרפקטום והאמפרפקטום משמשים בו בערבוביה בפרשה אחרת בטבר, ראה — כַּעֲיֵל I, ע' 2249, ש"ש ז' וכו'.

(ב) „ד' מלך (פרפ'), תגל (אמפרפ') הארץ, ישמחו (אמפרפ') איים רבים... אש לפניו תלך (אמפרפ') ותלהט (אמפרפ') סביב צריו: האירו (פרפ') ברקיו תבל, ראתה (פרפ') ותחל (אמפרפ') הארץ: הרים... נמסו (פרפ')... הגידו (פרפ') השמים... וראו (פרפ') כל העמים... יבושו (אמפרפ') כל עובדי פסל... השתחוו (פרפ') לו כל האלהים:” – תהל' צ"ז, א' – ז'.

(ג) „שנאו (פרפ') בשער מוכיח, ודובר תמים יתעבו (אמפרפ'):” – עמוס ה', י' וכמוהם רבים מא.

דומני, כי תופעה מעין זו מצויה אף באשורית (כ).

אם ננתח את אפני השמוש השונים של הפרפקטום והאמפרפקטום בתשומת לב, נמצא, כי אם אמנם משמש הפרפקטום באותם התפקידים גופם אשר בהם ישמש גם האמפרפקטום, הנה השמוש בלתי-הרגיל הזה בפרפקטום מגבל הנהו הרבה יותר מזה של האמפרפקטום, וגם הופעתו נדירה יותר. ועתה, אם נעריך את התוצאה הזו אל מול התופעה המקבילה במצרית בענין השמוש בבינוני המדמה ובצורות סצמ, לא נוכל להמנע מלשם חזק, כי מקרה אחד הוא אשר קרה את המצרית ואת קבוצ השפות השמיות (נג). מעצמנו אנו באים לידי מסקנה, כי למשפחת השפות האפראזיות היתה לכתחלה רק צורת-פעל אחת – הפרפקטום – עם צורת-שם צויות, אשר ממנה עתידה היתה להתפתח במרוצת הזמן דרך הצווי, ובהשתלשלות

(כא) כמרכן ברא' ל', ל"ח ובמרב' י"א, ה' (הדוגמאות האלו לקוחות מק. ברוקלמן – כ"עיל II, § 76 aδ). וכן השמוש בו' ההפוך בעברית אינו אלא ערוב תחומין בין הפרפקטום והאמפרפקטום, כי ו' זו במקורה אינה אלא אות החבור בלבד; ראה ק. ברוקלמן – כ"עיל II, § 76.

(כב) ראה Charles F. Burney – *A Fresh Examination of the Current Theory of the Hebrew Tenses* JTS xx, pp. 200–214. בע' 9 – 208 מביא המחבר פרשה ארכה מתוך „עלילת-היצירה” שבה משמשים בערבוכיה זמן ההתמדה והפרייזיוס (המתאימים – לדבריו המחבר – לפרפקטום ולאמפרפקטום השמי המערבי). אין די לי בידיעותי המצמצמות באשורית למען החלט אם פרשה זו יחידה היא במינה, אך מתוך דבריו של ברניי אני למר, כי אין השמוש הזה חיון נדיר בשפה האשורית.

(נג) זמן רב אחר שנכתב המאמר הזה מצאתי כי עוד שני חוקרים באו לידי אותה השערה גופה בענין משפחה כוללת עבור הקבוצים השמי והחמי והמצרי, כל אחד בפני עצמו. ראה De Lacy O'Leary – *Arabia before Muhammad*, p. 12; וגם Dr. Frieda Behnk בקובץ ZDMG, 1928, כרך.

שניה – אף האמפרפקטום (מד). מעט-מעט הרגש הצרך – מדוע ומתי אין אנו יודעים עדין – בצורת פעל שניה; ומכיון שקרה הדבר אחר הפרד המצרית מעל השמית-הראשונה (Proto-semitic), אם יתכן לדבר על מדרגת התפתחות (כוז), פתחה כל אחת ואחת את הצורה השניה לפי רוחה, אם גם בדרכים מקבילות.

אין ברצוני לאמר, כי שתי צורות אלו, האמפרפקטום השמי וקבוצת סצמ המצרית, שוות הן בדיוק זו לזו; כל היודע עד מה על אודותן יודע מה רב ההבדל בין שתיהן; אבל ברי לי, לאחר כל אשר נאמר לעיל, כי שתי אלו התפתחו בדרכים מקבילות והעקרון המונח ביסודן אחד הוא. כל זמן שהתקימה אך צורת פעל אחת, היתה זו – אם יתכן לאמר כן – „כלל-זמנית“ ו„כלל-דרכית“. עקרון זה נשתרש אח"כ במצרית; כאשר קנתה לה קבוצת סצמ מקום בשפה דחקה לאט לאט את רגלי הבינוני המדמה ותתפצל לצורות מצורות שונות לשם צדול הזמנים והדרכים. אף בקבוץ השפות השמיות שררה לכתחלה נטיה לחסר בדול דומה לזה ושתי הצורות התקיימו בצותא חדא מבלי כל גבול נכר בשימוש; כי כן היה הדבר, למדים אנו משימוש של האמפרפקטום בכל הזמנים והדרכים ומשרידי שמוש דומים לאלה אף בפרפקטום; בכל זאת קנה לו לאט, לאט בדול ידוע מקום בשפה וכל אחת הצורות נתיחדה לשימוש מיוחד, ואולם „שרידי“ הישן שרדו בכמות מספיקה עד כדי ללמדנו על השימוש הקודם. לידי פשרה שונה מזו בא קבוץ השפות החמיות; ההבדל בין הפרפקטום ובין האמפרפקטום מצא לו דרך בטוא חדשה; לא הזמן והדרך (כאשר בשפות השמיות), אף לא הפועל או הפועל ומהות הפעל (אם יוצא ואם עומד – כמו במצרית) היו הגורמים הפועלים: האמפרפקטום כבש לעצמו את הפעל השלם (strong verb) ודחק את רגלי הפרפקטום לפעל הרפה (weak verb) (מה).

(מד) וזאת – אם מקור האמפרפקטום הוא בצווי, כפי ההשערה המקבלת עתה. ויש קצת חכמים שחפשו את מקורו בשמות הבנויים על דרך יצאה, ינשוף, יגוף, יבוע וכו'. רשימות מלאות של שמות כאלה William W. Wright – *Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages*, p. 182 (וישם גם מתבאר הקשר בין השמות האלה והאמפרפקטום) וגם ק. ברוקלמן – כלעיל I, 191–194 §.

(מה) כן הוא הדבר בבִּיִּדְאִיּוֹת וּבְסִמְאִיּוֹת; ראה Leo Reinisch – *Die Bedaue Sprache in Nordostafrika* IV, §§ 326 foll., *Sitzungsber. der phil. – hist. Kl. KAW zu Wien* CXXXI (1894), Abh. III.; idem – *Der Dschaebaertidialekt der Somalisprache*, §§ 8 foll. [op. cit. CXLVIII (1904), Abh. V]. François ראה ג"כ

ידע ידעתי, כי בהביעי השערה זו הנני מתקומם כנגד אחת מן ההנחות המקבלות ביותר במחקר השפות השמיות, והיא כי האמפרפקטום קדם ליצירת הפרפקטום בבנין השפה; ואעפ"כ נראה לי, כי הראיות המוכיחות את קדמותו של הפרפקטום מכריעות הן במדה כזו שמחלבות הן אותנו לפחות לבחן מחדש את ההנחה הזו.

ראשית כל אעסוק בראיות המובאות להוכיח את קדמותו של האמפרפקטום, כאשר סכם אותן ה. באואר (ט).

א. היות והצווי הוא מהצורות הקדומות ביותר בכל לשון... הרי הקדום שבזמני הפעל יהי בהכרח זה הקרוב ביותר לצווי-דהיינו, האמפרפקטום.

ב. האמפרפקטום השמי - בצורותיהן הקדומות של השפות - בנוי בעזרת תנועות שונות... בעוד אשר הפרפקטום הוא יחיד-צורה כאלו נבנה במתלנת אחת; כן, ד"מ, כל הפעלים היוצאים בנויים על דרך קטל, כל אלה המראים על תכונה תמידית - על דרך קטל.

הטענה הראשונה מפרכת מהשערתי של י. ברת, כי הקדומה בשתי צורות הצווי אינה זו שממנה נבנה אח"כ האמפרפקטום, אלא דוקא זו הקרובה קרבה איטומולוגית לפרפקטום (ט). ואשר לראיה השניה, הרי הפרפקטום השמי הוא שונה-תנועות כמעט במדה שוה עם האמפרפקטום; לא כל הפעלים בנויים על דרך קטל: ודוגמאות לרב - حسب, علم, شرب, ورث, ومق, آتھ וכד', כל אלה פעלים יוצאים הם ובנויים הם על דרך קטל (قتل), אם כי דרך-תנועות זו מיוחדת עפ"י לפעלים עומדים המראים על תכונות מקריות או בלתי-תמידיות. אין כל פלא, אם נעשה לאחר זמן נסיון להביא את כל הפעלים האלה לידי בנין-צורה אחד; אותו החזיון גופו נשנה באמפרפקטום; בעברית,

Lexa - *Comment se révèlent les rapports entre les langues hamitiques, sémitiques et la langue égyptienne*, *Philologica I*, pt. II.
Dr. Hans Stunime - ראה, ד"מ, *Handbuch Des Schilthischen von Tazerwalt*, S. 52
הגוף אם בראשי התיבות (כמו באמפרפקטום) ואם בסופיהן (כמו בפרפקטום); ראה Carl Mein-hof - *Lehrbuch der Nama-Sprache II - Grammatik*, §§ 19, 21, 28.

Hans Bauer - *Die Tempora im Semitischen*, BA VIII 1, S. 7 (טו)

Dr. Jacob Barth - *Die Nominalbildung in den Semitischen Sprachen*, chen², *Einleitung*, S. VI.
האמפרפקטום; ראה הערה מ"ג.

ד"מ, אבדו כל צורות יְקַטֵּל (יִּקְטֹל) מלבד בפעלים חסרי פ"ו ופ"י וצורת יְקַטֵּל נתיחדה כמעט לחלוטין לשרשים שבהם עה"פ או לה"פ היא גרונית. מן הראוי להזכיר, כי אין הפרפקטום מרכב מן הבינוני הפועל (nomen agentis) + כנויי הגוף; ההשערה, כי מקורו של הפרפקטום הוא בהוספת כנויי הגוף לשם-התאר, נראית קרובה יותר לאמת. הגה כי כן משפט-הפעל (verbal sentence) לא היה לכתחלה אלא משפט-שם (nominal sentence): צָמְאָתְךָ = צָמְאָתְךָ = (איש) צָמָא אֶתְּךָ (הנך, היית, תהיה); זָקֵן הָאִישׁ = (איש) זָקֵן (הנהו, היה, יהיה) האיש (הזה). ויש לציין, כי במשפט האחרון נטשטשו לגמרי הגבולות בין הפעל ושם-התאר, ואם נבוא לנתח את המשפט הזה לחלקי הדבור נצדק בין אם נציין את תיבת זָקֵן בתור גוף שלישי זכר יחיד עבר מהפעל זָקֵן או שם-תאר המגביל את שם העצם איש. מסקנה זו מפְּרָקְתָּ, אגב-אורחא, אף ראייה שניה שנשמך עליה בְּאוֹרֵךְ כי „שם הנגזר מן הפֶּעַל (כאשר הנהו הבינוני הפועל) מחיב מציאות פעל אשר ממנו יִגְזֹר" (מח).

סניגורי קדמותו של האמפרפקטום מנסים לחזק את עמדתם בטענה, כי באשורית אינה מצויה צורת פֶּעַל המתאימה לפרפקטום של הענף המערבי בשפות-שם, וכי גם בשפות-חם חסרה הצורה הזו (מט). כאשר כבר הוכח לעיל, אין הטענות האלו עומדות בפני הבקרת: זמן ההתמדה ב) האשורי מתאים הוא בכל לפרפקטום בשפות-שם המערביות. משמש הזמן הזה "בפעלים המתארים מצב או תכונה... פעלים יוצאים יבואו לעתים קרובות בזמן ההתמדה במובן פסיבי... בפעלים עומדים הוראת הזמן הזה אקטיבית היא (ג) "...; שמוש זה מקביל בהחלט לשמוש של הבינוני המְדָמָה במצרית; ועל זה האחרון אין איש חולק, כי הוא והפרפקטום השמי ממקור אחד מוצאם.

כמו כן נאמר כבר לעיל, כי גם בשפות-חם מצויה צורת פֶּעַל הבנויה על דרך הפרפקטום, אם גם מיוחדת היא לפעלים הרפים (נא). ה. באורא, חסידה הגדול של תורת קדמותו של האמפרפקטום, מודה בעצמו, כי „המצרית מעמידה מכשול חשוב בדרך ההשערה הזו, באשר בשפה זו מצויים שרידי פרפקטום, אך חסרים בה אף העקבות הקלים ביותר של

(מח) ה. באורא — כִּלְעִי, ע' 12, הערה א'.

(מט) הנ"ל — כִּלְעִי, ע' 6.

(ג) ק. פ. ברניי ברבעון JTS כרך כ', ע' 3-202.

(נא) ראה כִּלְעִי, הערה מ"ד.

האמפרפקטום" (ג); ואולם, אף הוא מוצא לו מוצא מן הסבך בהשערה שהביעה ארמן וויתה, כי שרידי האמפרפקטום נמחו לגמרי (ו) מן השפה המצרית.

ועתה נבוא לסכם את הראיות המעידות על קדמותו של הפרפקטום. ראשונה במעלה היא העדות אשר נוכל לגבות מן השפה המצרית; אם בכל שפות הקבוץ השמי ובכמה מאלו של בְּרָפְרוֹ = החמי מופיעות צורות פרפקטיות ואמפרפקטיות, בעוד שבשפה, הקרובה להן קרבת משפחה – דהיינו המצרית, מצויה רק צורת הפרפקטום, המסקנה ההגיונית שעלינו להוציא מן העובדות האלו היא, כי הצורה הפרפקטית – בהיותה משותפת לכל שלשת הקבוצים – קודמת בזמן לצורה השנייה (האמפרפקטום), המשותפת רק לשניים; ומה גם אם במצרית – דהיינו הקבוץ היחידי שאין עקבות האמפרפקטום נראים בו – מצויה צורת פעל מקבילה לצורות האמפרפקטום השמי-החמי, אם לא באופן בנינה, הרי בהלך רוחה ותכונתה, וצורה זו מאחרת היא בזמן מן הבינוני המדמה הפרפקטי, עד כמה שיש בידינו לשפוט עתה. עלינו להחליט, אפוא, כי האמפרפקטום בקבוצי שפות שם וחם אף הוא מאחר בזמן מן הפרפקטום.

שנית, אם נבוא לבחון את היחסים בין הפרפקטום ובין האמפרפקטום לא נוכל להמנע מן הרשם, כי האמפרפקטום המנצח דוחק את רגלי הפרפקטום ומוציאו מגדר השמוש במקרים רבים. כן קרה את צורות סצמ במצרית, שבה הולך הבינוני המדמה ונדחק מן השמוש, עד אשר בקפטי נותר רק בתור דרך האיות (ג) (ג). כן הוא הדבר גם בקבוץ בְּרָפְרוֹ-החמי, שבו נדחה הפרפקטום אל הפעלים הרפים. וכמקרה הזה קרה את הפרפקטום גם בשפות שם; האמפרפקטום משמש בלא כל הגבלה לשם בטוא ההוה והעתיד (פרפקטי ואמפרפקטי) ולעתים אף לשם בטוא העבר, בעוד אשר הפרפקטום מגבל להוראת העבר ורק שרידים שרדו ממנו בשמושים אחרים, שרידים אשר די בהם היום ללמדנו על מדרגתה של הצורה הזו לפנים.

כל הנאמר לעיל קובע דמיון נמרץ בין המצרית ובין השפות השמיות, חסרון דיוק בזמן לכתחלה וצורך בצורה מגבלת (finite) שניה לפעל, צרך שספק בשני הקבוצים בדרכים שונות, אם גם בהתאם לעקרון משתף.

(ג) ה. באואר – כלעיל, ע' 7.

(ג) ראה K. H. Sethe – *Verbum* II, § 2 & Georg Steindorff –

*Koptische Grammatik*² (1904), §§ 197–200.

הצורה הישנה מְגַבֶּלֶת בשני הקבוצים גם יחד, אבל דרגת ההגבלה שונה היא, וכן שונים האמצעים שבעזרתם הגיעו הקבוצים לידי גוון צורות פעליהם בענין הזמנים והדרכים, אם כי בשני הקבוצים נוסדו הגוונים האלה בעקדם על הצורות החדשות.

ברלין—כוס־אושים.
תרפ"ו.

הַבְּנִינִים בַּפֶּעַל הָעֵבֶרִי

ברור הדבר, שמספר הבנינים בשפה העברית בתקופות חיותה השונות היה הרבה יותר גדול משבעה (קל, פֶּעַל, נפעל, פִּעַל, הפעיל, הפעל והתפעל).

במקרא ובספרות רז"ל אנו מוצאים הרבה צורות פעל, שעושות רשם של שרידים מבנינים שהתקימו פעם בשפה ואח"כ נשכחו או גם צורות פעל, שלא התפתחו עד כדי בנין שלם.

השרידים האלה נותנים לנו את האפשרות ליצור בנינים לצורך חדוש שפתנו והתאמתה למושגים המפותחים של זמננו. על ידי הבנינים האלה נוכל למלא את החסר בפרפיקסים וסופיקסים בלשוננו בהשוואה עם השפות האריות. על כן חשוב לברר לנו את כל העשר בצורות הפעל השמור לנו בלשוננו, ולברר את הבנינים המצויים והאפשריים בפעל העברי:

(א) הבנין הראשון, בנין פֶּעַל*), הוא הבנין היסודי לכל שאר הבנינים, שָׁלֵם נְבִינִים ממנו. בנין זה מצוי בכל הלשונות השמיות. חוץ מצורה זו שהיא מראה על פֶּעַל ה, פעמים יוצאת ופעמים עומדת, יש בכל הלשונות לבנין זה עוד צורות אחרות, שאך פעמים הן מראות על פֶּעַל ועל פי רב הן מראות על התאר והטיב של העצם ועל מצב נפשו. צורות אלו בעברית הן פֶּעַל ופִּעַל, שבימות ילדות הלשון היו צורותיהן פֶּעַל פֶּעַל, הקימות בערבית וכושית עד היום. פֶּעַל ופִּעַל מראים על התאר והטיב והמצב הקימים והממושכים (כגון קָטַן בעברית, חָסֵן, היה יפה, בערבית) ופֶּעַל ופִּעַל – על מצבים עראיים ועוברים (כגון יָבֵשׁ, בעברית, יָבֵשׁ, היה יבש בער'). צורת פֶּעַל בעברית נתקימה אך בקצת פעלים שלשיים, בפעלי יָגֵר, יָכַל, יָקַשׁ, קָטַן

* חיוג' היה הראשון שקראו בשם "קל" ושני מעמים נתן לזה. שם זה נתקבל מאז על המדקקים וכך הוא קרוי עד היום. בלמישו מביא, שהאחרונים הוסיפו עוד ג' מעמים לזה. אבל אחר כל מעמיהם אין טוב מלְקִרְתוֹ בשם פעל (כבשאר הלשונות השמיות), ואין שום צרך להבדילו מכל הבנינים, שהם קרויים בשמות גזורים משרש "פעל".

ושָׁלַל וּבִקְצַת שְׁנָיִם (ו'א' שְׁלֹשִׁים עֲלֻלִים): אֹרֶז בּוֹשֵׁי זֹר (תהל' ג'ח, ד')
 וטֹב. צוֹרֶת פָּעַל וצוֹרֶת פָּעַל באות פְּעָמִים בקצת פְּעִלִים שִׁתְּיָהן כֹּאחַת, כְּגוֹן
 אָהֵב – אָהֵב, אָשֵׁם – אָשֵׁם, דָּבֵק – דָּבֵק, חָדַל – חָדַל, יָבֵשׁ – יָבֵשׁ, שָׁכַן – שָׁכַן.
 וכשם שיש עבר פתוח, חלום וצוֹרִי, כך יש אף עתיד פתוח (אָשָׁפֵב,
 תִּשְׁמַע וכדומה), חלום (יִזְכֹּר וכיוצא בו) וצוֹרִי (יִתֵּן, יִשָּׁב, יִלָּךְ, יִצָּא יִרְד' וכד').
 לפנים היה נוהג העתיד הצוֹרִי אף בפְּעִלֵי גזרת השלמים. במקרא נשתמרו
 ממנו אך שיורים מועטים: יִאֲמָן (תהל' כ"ז, י"ד; ל"א, כ"ה = יִאֲמָן),
 יִאֲטֵם (שם ג'ח, ה' = יִאֲטֵם), תִּסָּף (שם כ"ד, כ"ט = תִּסָּף = תִּסָּף), ויִדְבִּיקוּ
 (ש"א י"ד, כ"ב – מן יִדְבֵק = יִדְבֵק) – הצוֹרִי נשתנה מחרוק שהיה קדם
 לכן, ואף ממנו יש שיורים: אִסְפָּף (שם ט"ו, ו'; מ"ב כ"ב, כ' – מן אִסָּף,
 בכנוי אִסְפָּף), יִפְרַח (איוב י"ד, ט'), יִפְרַח (מש' י"ד, י"א), יִפְרָחוּ (תהל'
 צ"ב, י"ד), ואפשר שאף ויִטְמִינוּ (מ"ב ו', ח' = ויִטְמִנוּ)***. וכשם שכמה
 פעלים באים בעבר בשני משקלים, בפתח ובצירי, כך ישנם כאלו שאף
 בעתיד הם באים בשני משקלים, בחולם ובפתח, יִבְגֹּד (מלאכי ב', ט"ו), –
 נִבְגֹּד (שם ב', י'), יִחְפֹּץ – יִחְפֹּץ (תהל' קמ"ז, י'), בהפסק = יִחְפֹּץ, שלא בהפ',
 יִטְרֹף – יִטְרֹף (ברא' מ"ט, כ"ז, בהפ' = יִטְרֹף), יִשָּׁף (קה' י', י"א) יִשָּׁף –
 (דב' כ"ג, כ'; מש' כ"ג, ל"ב בהפ' = יִשָּׁף) וכיוצא בהם.

וכעתיד בא אף הצוֹרִי בשלש הצורות, כגון שְׁמַר, שָׁכַב, לָךְ.
 ואף שם הפעל היה נוהג לפנים בשלש צורות, אבל במשך הימים
 בטלו שתי צורות ונתקיימה רק אחת, החלומה, כגון שְׁמַר, סְפֹדִי, רְקוּדִי. במקרא
 נשתמרו עוד שיורים מאותן הצורות שעברו מן העולם: בָּגָע (במד' כ' ג'),
 לָחֵם (ישע' מ"ז, י"ד, בהפ' = לָחֵם לא בהפ'), לָחֵם (שם ל', י"ח), פָּשַׁב
 (מ"א א', כ"א), לָשַׁב (ישע' ג'ח, ט'), בָּשַׁפַל (קה' י"ב, ד'), לָלַדָה
 (מ"ב י"ט ג'; ישע' ל"ז, ג'), תָּת לָתֵת (מ"א ו' י"ט), לָתֵן (בלשון המשנה).
 בלהמ"ש יש עוד כמה מהן, כגון לָדַע, לָגַח (תוס' ב"ק ד' ו'); לָיֵשֵׁב, לָיֵלֵךְ.
 לִיָּרֵד.

* ומקרא אחד יש, שכל המשקלים האלו באים בו: "ולא יכור וגו' שָׁכַן וגו' מָרָא"

וגו' (שמות מ', ל"ה). ועין בס' Grundriss של ברוקלמן, I § 267, A.

** בפעלים אלו ובצורת ויִטְמִינוּ שִׁלָּחַן משתמר אף הפתח הקדום של אותיות איתן,
 שנשתנה אח"כ לחיריק וסגל ושנשתמר אך לפני אות גרונית בשלמים ונותרהב דקמן בפעלי עוי
 וע"ע, ושבערביית משתמר הוא עד היום.

*** על מציאות העתיד הצוֹרִי שבשלמים עמר ברת (Z D M G, 43, מעמ'

הבינוני בא אף הוא בשלשה משקלים, אבל עין־הפעל שלו באה אך בצירי ובחולם בלבד, או, בדיוק יותר, בצירי בלבד, מפני שהבינוני החלום בא אך בשני פעלים. צורות הבינוני הצרוי הן פועל (עבור הצורה הקדומה פָּעַל) ופָּעַל (מן פָּעַל), כגון שוּמַר, פָּבַד וכדומיהם וצורת החלום היא פָּעוּל (מן פָּעַל): יָגוּר (ירמ' כ"ב, כ"ה; ל"ט, י"ז), יָכֹל (בלשון המשנה). רואים אנו שבכל חלקי הבנין התנועות היסודיות של עין־הפעל שבו הן שלש התנועות הקדומות שהיו בלשון, תנועות u, i, a ותנועות o; e תולדותיהן המאחרות.

ב) הבנין השני הוא פּוֹעַל או פָּעַל הסביל מהבנין הראשון. הצורה של בנין זה בעבר היא, עפ"י, כצורתו ממש של פָּעַל הסביל מבנין פָּעַל, בעתיד היא כצורתו של בנין הַפְּעַל – הַפְּעַל, ולבינוני יש צורה מיוחדת, צורת פּוֹעַל – פָּעַל. כמעט כל המדקדים הקדמונים והאחרונים קבלו צורות אלו לשל בניני פָּעַל הסביל של פָּעַל והפעל הסביל של הפעיל, אעפ"י שנתקשו בהבנת תופעה זו: שיהיו בנינים סבילים, שמקצתם יהיו דוקא בעבר ומקצתם בעתיד, בשעה שאין בנינים פְּעִילִים להם. הרבה נתפלפלו בנדון זה – והעלו חרס בידיהם. אבל כבר הוכיחו גדולי המדקדים שכל אותן הצורות הן צורות של בנין אחד בלבד, של בנין פָּעַל, שאינו אלא סביל של פָּעַל, שצורתו בעבר היתה פָּעַל ובינוני פָּעַל (*). ובעתיד – אָפְעַל (בעתיד דומה הוא בדיוק לזה שבערבית). העבר והבינוני של בנין זה באים בכמה פעלים בא' שרוקה במקום הקבוץ שבא ברב הפעלים, ורב המדקדים נוטים משום זה להניח שתנועות u קצרה (כלו' קבוץ) היא העקר בבנין זה והו' שבכמה פעלים נתוספה במשך הימים לה לאס־קריאה. אבל יותר מתקבל על הדעת שבנין זה אינו בנין פָּעַל, שהוא הסביל מבנין פָּעַל, אלא פּוֹעַל, בתנועת u אֶרְכָּה (ז"א בו' שרוקה, במקום הקבוץ שבא ברב הפעלים ורב המדקדים נוטים משום זה להניח שתנועת u קצרה היא העקר בבנין זה, אבל מתקבל על הדעת, שבנין זה אינו פָּעַל אלא פּוֹעַל בתנועת u ארוכה ובעין־פעל רפה, ואך במשך הימים, לאחר שפסק בנין זה לשמש בלשון, נשמטה הו' ונדגשה אף עה"פ, מפני טעותם של הנקדנים, שטעו לחשוב בנין זה לָפְעַל של פָּעַל (**). והדגש שבעתידי בנין זה בחסרי הנון

(*) ולא כמה שאומרים אולס־הויון (Spr. d. hebr. Lehb. d. 250 c §), שמה (617b. Lehb. d. hebr. Gr.) ואחרים שכל הפעלים שבצורה זו הם מכנין, פָּעַל, הסביל מבנין פָּעַל, בחסרון המ"ם (ברת. Nominalb., ע' 273).

(**) עין במאמרו המוכר למעלה של ברת ובס' דקדוקו של בכפר שם.

והלמד הוא הטבעי החזק, ששלט בדבור, והוא לתשלום האות החסרה, מה שאין כן הדגש שבעבר ובבינוני שהוא לא שלט מעולם בדבור ושהוא גרם עוד שתצא לנו תנועה קצרה (קבוץ) בהברה סגורה, במקום התנועה הארכה (שורוק) וההברה הפתוחה שהיתה לפניו.

בנין זה מצוי בקיום הוו בעבר ובבינוני בפעלי זנה (יחו' ט"ז, ל"ד), ילד (איוב ה' ז'), יצר (ישע' נ"ד, י"ז), יקש (קה' ט', י"ב), לקח (ברא' ב', כ"ג: הקוף רפה והלמד ממתגת לפי שהקבוץ במקום שורוק), מעד (מש' כ"ה, י"ט) ומעט (בלשון המשנה). ובלא וו הוא בא בעבר ובבינוני בפעלי אכל (שמות ג', ב' *), הגה (ש"ב כ', י"ג), הרה (איוב ג', ג'), זרע (ישעי' מ', כ"ד), זרק (במד' י"ט, י"ג-כ), ילד, יצר (תהל' קל"ט, ט"ז), כרת (שופ' ו', כ"ח: יחו' ט"ז, ד' = פרת); לקח (ברא' ג', י"ט-כ"ג; שופ' י"ז, ב'; מ"ב ב', י'; ישע' נ"ב, ה'; נ"ג, ח'; ירמ' כ"ט, כ"ב; מ"ח, מ"ו), נטש (ישע' ל"ב, י"ד), עבד (דב' כ"א, ג'; ישע' י"ד, ג'), עוב (ישע' ל"ב, י"ד; ירמ' מ"ט, כ"ה), פקד (שמות ל"ח, כ"א; ישע' ל"ח, ז'), שער (ירמ' כ"ט, י"ז) וכיוצא בהם. ובעתיד - יקד (ויק' ו', ב' - ה' - ו'; ורמ' ט"ו, י"ד; י"ז, ד), לקח, נקם, נתן, ארר (במד' כ"ב, ו'), חנן (ישע' כ"ו, י'; מש' כ"א, י'), חקק (איוב י"ט, כ"ג), עמם (איכה, ד' א'), דוש (ישע' כ"ח, כ"ז), שיר (שם כ"ו, א'), שית (שמות כ"א, ל').

בנין זה מצוי אף בארמית הקדומה שבמקרא: טָרִיד (דנ' ד', ל'; ה', כ"א), יָהֵב, יָהִיב (שם ז', ד' - ו' - י"ד - כ"ב), יָהִיבַת (ה' כ"ח: ז' י"א - י"ב - כ"ו, וְיָהִיבוּ (עז' ה', י"ד), קָתִיב (שם ה', ז': ו', ב'), קָפִיתוּ (דנ' ג', כ"א), מָרִיטוּ (שם ז', ד'), וְנִטִּילַת (שם שם) קָטִיל (שם ה', ל'), קָטִילַת (ז', י"א), תְּקַלְתָּא (ה', כ"ז) (**).

הבינוני הפעול במשקל „פעול“, שכל המדקדקים סוברים שהוא בינוני שני מבנין פִּעַל אינו בודאי אלא בינוני במשקל שני של בנין פִּעַל זה, ושבעקרו הוא שם, בהפוך מהמשקל הראשון שהוא פעל גמור, שהרי השכל מחיב, שבנין, שכל חלקיו הם בפעלים רבים מאוד פִּעְלָה יוצאת, אין מן הדין שחלק אחד ממנו יהא פִּעְלָה עומדת. ואף בערבית אין אלא בינוני אחד. ומשקל „פעול“ זה אינו אלא משקל „מפעול“ הערבי שמבנין זה בהשמטת המים ובהנעת פה"ה שלו בתנועה. וכך אף הבינוני „פִּעִיל“ הארמי, בלא ספק, בינוני הוא מבנין זה ולא מבנין פעל -

(*) ואפשר שאף בנחום א', ו', ובנחמ' ב' ג' י"ג מבנין זה, אם אינם מבנין פִּעַל הסביר

מפִּעֵל, שנמצא בישעי' א', כ'.

(**) ברוקלמן, שם, ע' 539.

ג) הבנין השלישי, בנין נפעל, בעקרו הוא בנין חוזר של בנין נפעל, ושעוד בזמן קדום קבל בהרבה פעלים אף משמע של קבלת הפעלה (וכבאכדית*) וירש את מקומו של בנין פועל הקדום. מעבר מחוזר לסביל מצוי אף בלשונות אחרות. ביותר בולט זה בסנסקריט וביוונית**

בנין זה מצוי אף באכדית (נפעל) ובערבית (אנפעל) ובמצרית***. בארמית ובסורית אינו נוהג כלל, ובניני אתפעל ואתפעל (= התפעל העברי, עין להלן, ע' 160) משמשים אף במקומו.

הנון הנוספת לבנין זה היתה הבורה לפנים פתוחה, וכבאשורית, וקול a זה משתמר בבנין זה בשרשי ע"ע ועו"י (נסב נסוג), ופעמים בגזרות אחרות לפני אות גרונית: נחבאת (כרא' ל"א, כ"ו; ש"א י"ט, ב'), נחבתם (יהו' ב', ט"ו), נערך (תהל' פ"ט, ח'), נעשה (ויק' ז', ט'; שו' ט"ו, י"א; מ"א י', כ' ועוד הרבה), נעשו (ויק' י"ח, ל' ועוד), נעשה (נחמ' ה', י"ח), נעשים (קה' ד', א'; אס' ט', כ"ח), הנעשות (יחז' ח', ד') וכדומה.

ד-ה) הבנין הרביעי, בנין נפעל, הוא בנין קדום סביל מבנין נפעל החוזר. כשם שבערבית מצויים עדין עדן היום בנינים סבילים אף מחוזרים, ולבנין אנפעל (= נפעל שלנו) יש בנין אנפעל, כך היה, בלא ספק, אף לנפעל בנין נפעל, ושממנו נשתמרה במקרא אך צורה אחת: נוֹלְדוּ (דה"א ג', ה' = נוֹלְדוּ, בלא דגש, ושהוא אך דיקריטי בלבד, להראות, בל"ס, ששורוק קן ולא חולם) וצורה אחת בלשון המשנה: נוֹקְשָׁה. בנין נפעל נתעבר אחר כך לצורת נפעל, וממנו נשתירה במקרא תבת נוֹגְלוּ (ישע' נ"ט, ג'; איכה ד', י"ד – החולם במקום קבוץ מסבת האלף). על זה עמד כבר בלמישי. ושתי הצורות האלו יכולות להחשב לשני בנינים, השונים קצת זה מזה.

הקדמונים וכמה מהאחרונים אמרו על "נוֹלְדוּ", שהשורוק במקום חולם והבנין הוא נפעל, ועל "נוֹגְלוּ" – שהבנין הוא מרכב מנפעל ופעל. אבל צורת "נוקשה" והלשון הערבית מוכיחות, שבנין מיוחד יש קן. מציאות של בנינים מרכבים (קן ובשאר בנינים, עין להלן), בכלל, אינה עולה על הדעת: לכל בנין ובנין הרי יש ההוראה שלו וכיצד אפשר הדבר שבנין אחד ישמש בשתי הוראות שונות זו מזו שנוי גמור, כגון קן ב"נוגלו" לשון של גאלה

(*) ושעו בוואר וליאנדר בדבריהם, *Histor. Gramm.*, (ע' 285) שבאכדית אין בנינים

סביליים כלל. האמת היא, ש ב ש פ ע אין שם, אבל בקצת צורות נשתמרו בה בנינים סביליים.

(**) קְטָכְר (d, 2, 51 §, Lehrbuch).

(***) עין בס' קרוקס של בוואר וליאנדר, ע' 280.

ושל לכלוך כאחד!?! ובטכר*) סובר כקניג וכ-Cheyne וכן מדקדקים שלנו, שנקוד זה של „נגאלו“ הוא מפני טעותם של הנקדנים, שלא ידעו כיצד היא הקריאה, אם נגאלו או גאלו – וערבבו את הנקוד! זה אין מתקבל כלל: כיצד עלה על דעתם שלשון של גאלה במקראות הללו, שאין לה שום ענין לכן?

ו) הבנין הששי הוא בנין הַתְּפַעֵל, שהוא החזור השני של בנין פִּעַל, שנשתמר עדין במקרא בשרש „פקד“: הַתְּפַקְדוּ (שׁו' כ', ט"ו – י"ז), וַיִּתְּפַקְדוּ (שם כ"א, ט'), וַיִּתְּפַקְדוּ (שם כ', ט"ו). בנין זה מצוי אף באכדית, במואבית, בערבית, בכושית, בארמית ובסורית. בשלש הלשונות האחרונות באה התו של סמן הבנין לפני פא־הפעל, כבעברית: בכושית – תַּפְעֵל, בארמית – אַתְּפַעֵל ובסורית אַתְּפַעֵל. בארמית הקדומה שבמקרא בא בנין זה באלף, כבארמית המאחרת, כגון אַתְּנַזַּרְת (דנ' ב', ל"ד – מ"ה), אַתְּעַקְרָה (ז' ח'), אַתְּפַרִּית (ז' ט"ו – ובסגל כבסורית), ואף בהא, כבעברית, כגון הַתְּרַחֲצוּ (ג' כ"ח), הַתְּמַלִּי (ג' י"ט), הַשְּׁתַּבַּח (עז' ו', ב' – פה"פ לפני התו, מפני השין, וכבעברית), הַשְּׁתַּכַּחַת (דנ' ה', י"א – י"ב – י"ד; ו', ה' – כ"ג), וְהַשְּׁתַּכַּחְתָּ (שם ה', כ"ז – **). ובשלש הלשונות הראשונות באה התו אחר פא־הפעל (כדין אותיות ש"ס בעברית ובארמית וסורית, כשהן פה"פ וכעין ו' וצ'): באכדית צורות הבנין הן פִּתְעַל וְאַפְתַּעֵל (שהוא חזור ופְעַמִּים פעיל; ואף אַפְתַּנְעַל, שהוא פְעִיל); במואבית יש שיור בשרש „לחם“: ואלתחם (חקיקת מישע, שורות 11, 15 – וְאַלְחַם), הלתחם, (שם, שורה 32 – הַלְחַם) בהלתחמה (שם שו' 19 – בְּהַלְחַמִּי); ובערבית צורת הבנין היא אַפְתַּעֵל.

בס' דקדוקם של גוניוס-קויץ מובאים כל הבנינים המובאים למעלה (בסעיף זה) שבשלשונות השמיות, מכוונים לבנין הַתְּפַעֵל העברי (ועליו נאמר בו שהוא חזור), והתפעל לפי דעתם הוא הוא בנין הַתְּפַעֵל – אבל כל זה אין מדיק כלל, כפי שרואים אנו מכל הדברים המבררים והמוכיחים שבמאמר זה.

בתקופה קדומה מאוד היה בנין זה, בל"ס, רווח בלשון. על זה מעידים אף כמה שמות עצמים פרטיים שנשתמרו במקרא מבנין זה: אֶשְׁתָּאֵל, אֶשְׁתָּאֵל (שו' י"ג, כ"ה; ט"ז ל"א; י"ח, ב' – ח' – י"א; ישע' ט"ו, ל"ג; י"ט,

(*) שם. (**) בארמית שבתלמוד ירושלמי ותלמוד בבלי ושבתרשמים ובתרגומים נבדעת בהרבה פעלים הנו של בנין זה ושל בנין אַתְּפַעֵל. עין בס' דקדוק לשון תלמוד בבלי ש"ש ד"ה 74, בס' Lehrbuch d. Aram. Spr. d. babyl. Talmuds. 34/234 §§, ש"ס מרגלית ובס' Gramm. des jüd. — paläst. Aramäisch של דלמן, מהדורה שניה, §§ 59, 60; 7.

מ"א; דה"א י"ב, ג), אֶשְׁתַּמֵּץ, — מוֹצֵ (יהו' כ"א, י"ד; ש"א ל', כ"ח; דה"א ד', י"ז; ו', מ"ב; ט', י"ט), ושהם מקורים משרשי שאל ושמע מבנין זה; ואפשר שאף אֶלְתָּקֵן (יהו' ט"ו, נ"ט), אֶלְתָּקֵא (שם כ"א, כ"ג) ואֶלְתָּסֶה (ישע' י"ט, מ"ד*)).

וכשם שבנין נפעל נעשה במשך הימים אף לבנין סביל כך משמש אף בנין זה בכל הלשונות השמיות פעמים במשמעות של חזרת הפעלה ופעמים בשל קבלת הפעלה.

יש מדקדקים (כגון גוניוס-קויץ, עין למעלה) שאינם מבדילים בין בנין זה לבנין התפעל וסוברים שהתנועה הקצרה של פה"פ (הפתח) נתארכה בו (לקמץ) ועל ידי זה רפתה עה"פ מדגש, אבל אין דעה זו מתקבלת. שניידר אומר**), שזהו בנין התפעל בחלוף החולם לקמץ, אבל אף זה אין נראה. (ז) הבנין השביעי הוא בנין הַתְּפַעֵל, הסביל מהחזור הַתְּפַעֵל, ואף ממנו נשתירו שירים אך בפעל „פקד“: הַתְּפַקְדוֹ (במד' א', מ"ז; ב', ל"ג; כ"ו, ס"ב; מ"א כ', כ"ז). בנין זה מְכוּן לבנין אֶתְפַעֵל הערבי. בשאר הלשונות השמיות אינו.

יש אומרים, שבנין זה הוא סביל של בנין הַתְּפַעֵל; לפי דעתם של הקדמונים הוא בנין מרכב מן הפעל והתפעל; ואחרים אומרים, שהוא חזור של בנין הפעיל***) — אבל כל הדעות האלו אינן יכולות להתקבל: בנינים מרכבים אינם במציאות, כאמור למעלה; אם הַתְּפַעֵל אינו הַתְּפַעֵל אין, ממילא, הַתְּפַעֵל סביל של הַתְּפַעֵל אלא של הַתְּפַעֵל; ואם הַתְּפַעֵל הוא חזור של פַעֵל, בהכרח שאף הַתְּפַעֵל הוא סביל של חזור זה ולא חזור של בנין אחר. ח-י) הבנין השמיני, הוא בנין פַעֵל, שצורתו הקדומה היתה פַעֵל, וכבאכדית (פַעֵל) וכבערבית וכושית עד היום (פַעֵל, בער' פַעֵל, בכושית) וכבארמית וסורית (פַעֵל), ושנשתמרה בצורות נִשְׁנִי (ברא' מ"א, נ"א), וַיִּדּוּ (יואל ד' ג') ובפעלים רענן ושאנן (עין להלן) ובפעל המרבע פָרִשׁוּ (איוב כ"ו, ט'). ובבנין התפעל (שהוא גזור מבנין זה). פא-הפעל החרוקה. שחריקותה נתקימה בלשון עד היום, נשתנתה פעמים אף לצרויה, והצירי נשתמר בצורות הַתְּלִי-בי (ברא' ל"א, ז'), הַתְּלַתְּ (ש"ו י"י-ג"ט-ו'). האַרְכָּה זו (של החיריק לצירי) ורפיון זה מדגש שבעבר מצויים אף בעתיד. במקור ובשם הפעל, אלא שבהם. כמובן. ההארכה היא של הפתח לקמץ: יִתְּלִי (ירמ' ט' ד'), תִּתְּלִי (איוב י"ג, ט') — בשני המקומות האלו דגושה הלמד בדגש דִּיקְרִיטִי, להראות בל"ס. שהקריאה היא כך ולא יִתְּלִי, תִּתְּלִי. הַתְּלִי (שמות ח', כ"ה). פְּהִיל (איוב י"ג, ט'). והארכה. של קבוץ לשורוק, וְהַרְפִּיתְהוּ התו מצויות בשרש זה אף בבנין פַעֵל: הוּתַל

(*) בויאר וליאנדר, שם, 281 (** שם, § 50, א. *** שניידר, תורת הלשון בהתפתחותה,

(ישע' מ"ד, כ'). הארכה זו של החיריק לצירי והפתח לקמץ נוהגת בפעלים שעה"פ שלהם היא גרונית (יש כאלו שאף בהם אין הארכה זו) ואות ריש. אלא שקבוץ הפעל משתנה בהם לחולם ולא לשורוק. ויש לנו שלש צורות בבנין זה: פֶּעַל, הקבוע והתדירי, פֶּעַל, הקדום ביותר, ושמשו בו בטל כבר, ופֶּעַל, שהיה, כנראה, נוהג אך בפעל "התל" בלבד, מה שאי אפשר לנו לעמוד על טעמו של דבר זה.

(יא) הבנין האחד עשר הוא בנין פֶּעַל, הסביל של פֶּעַל = פֶּעַל בערבית. באכדית אינו מצוי; ובמקומו בא בנין אֶפְתַּעַל (עין להלן). ואף בארמית המאחרת אינו ובמקומו השתמשו בבנין אֶתְפַּעַל (עין להלן). בארמית הקדומה נמצא עוד: שיורים ממנו מצויים במקרא: מְעַרַב (דנ' ב', מ"א-מ"ג, ובמקרא זה, מ"ג, יש אף: מְתַעַרְבִין!), מְפַרֵשׁ (עז' ד', י"ח), ואף בעברית המאחרת, בלשון המשנה, נתמעט מאוד השמוש בו (חוץ מזמן בינוני, שהשתמשו בו הרבה), ובמקומו בא בנין נתפעל. יב—טז) חוזרים לבניני פֶּעַל, פֶּעַל ופֶּעַל הם הבנינים הַתְּפַעֵל, הַתְּפַעֵל, אֶתְפַּעֵל, נִתְּפַעֵל ונִפְעַל. בנינים אלו מכונים הם לבנין אֶפְתַּעַל (פתעל) שבאכדית (שפעמים הוא משמש בה אף כפֶּעַל [פֶּעַל]) ולבנינים תְּפַעֵל בערבית, תְּפַעֵל כבושית, תְּפַעֵל בערבית, הַתְּפַעֵל בארמית הקדומה (דנ' ב', ט'; ג', כ"ז; ה', י"א—כ"ג, כ"ז; עז' ה', א'; ז', ט"ו) וְאֶתְפַּעֵל וְנִתְּפַעֵל בארמית המאוחרת (ופעמים אף בקדומה: דנ' ג', י"ט; ד', ט"ז; ו', ח') וְאֶתְפַּעֵל בסורית ובמנדעית.

הבנין הקדום שבהם הוא התפעל, והוא נשתנה במשך הימים לבניני אתפעל ונתפעל, ופעמים נבלעה תורה הבנין בדבור (בעקר לפני אותיות דט"ת) והבנינים נעשו לבניני הַפֶּעַל ונִפְעַל. הבנינים הקבועים והתדירים בלשון הם התפעל ונתפעל. במקרא בא בנין נתפעל אך במקום אחד: נִשְׁתַּוָּה (מש' כ"ז, ט"ו), אבל בלשון המשנה בא בדרך קבועה, עד שכבש כמעט את בנין התפעל לגמרי. ובה הוא בא לא אך בזמן עבר בלבד, כמה שאומרים כל המדקדקים, אלא אף בבינוני: נִתְּרַפֵּין (יר', ברכות פ"א ה"א), נִתְּאָחִין (שם, כלאים א' ב'), נִתְּוַסְפֵת (בבלי, שבת קנ"ב ע"א וקנים סוף פ' ג', וכך השתמשו אף רש"י, בפרושו לאיוב ל"ג כ"ה, והגר"א, באדרת אליהו י"ח, וכך: נִשְׁתַּרְשִׁים, דרך הקדש י"א, ג'). העתיד אחד הוא בשני הבנינים, ואי אפשר לידע מי הוא מבנין זה ומי מבנין זה.

רשד"ל סובר, שיש הבדל במשמעות בין בנין נתפעל להתפעל, אבל כבר הוכיח שג"ד (*) שטועה הוא בזה וששום הבדל אין ביניהם.

בניני הַפֶּעַל ונִפְעַל מצויים במקרא ובספרות רז"ל בקצת מקומות, אלו שלפני דט"ת: מְדַבֵּר (במד' ז', פ"ט; יחז' ב', ב'; מ"ג, ו'), אֶדְמָה (ישע' י"ד, י"ד), אֶדְמָה (שם ל"ח, ט"ו), אֶדְדָם (תהל' מ"ב, ה'), וְיִדְפְּאוּ (איוב ה', ד'; ל"ד, כ"ה),

(*) תורת הלשון, § 49, ה.

הִטְהָרוּ (עז' ו', כ'), הִטְהָרוּ (דה"ב ל' י"ח), וְהִטְהָרוּ (במד' ח' ז') הִטְהָרְנוּ (יהו' כ"ב, י"ז).
הִמְטָהָר, לִמְטָהָר, מְטָהָרִים, וְהִטְהָרוּ (ברא' ל"ה ב'), וִיטְהָרוּ (נחמ' י"ב, ל'), תִּתְמָם
(ש"ב כ"ב, כ'; תהל' י"ח, כ"ו), מִדִּין (ב"מ כ"ה ע"ב), הִמְטָרְפָת (תענית ג' ז';
תוספתא, שם פ"ב י"ב ועוד), וּמְטָפֵל (תוס' סכה פ"ד, ו') מְטָמָא (תוס' יוה"כ פ"א,
י"ב) וכדומה; ואלו שלפני אותיות אחרות: וְתִשָּׂא (במד' כ"ד, ז'), הִנְבָּאוּ (ירמ' כ"ג,
י"ג), וְהִנְבָּאתִי (יחז' ל"ז, י'), וְהִנְחָמְתִּי (שם ה' י"ג), יִנְשָׂאוּ (דנ' י"א, י"ד), תִּפְסָה
(מש' כ"ו, כ"ז), וְנִפְסַר (דב' כ"א, ח'), וְנִסְרוּ (יחז' כ"ג, מ"ח), מִנְתִּין (ב"ק פ"ב ע"א).
הבלעת התו של הבנין מצויה אף בארמית בהרבה פעלים (עין בהערה לבנין
הששי עמ' 160).

מבנין אתפעל נשתמר אך שיור אחד: אֶתְחַבֵּר (דה"ב כ' ל"ה).

יז—(כא) לבנינים הסודרים מצוי הסביל הפִּעֵל, שנתקצר מן הַתְּפַעֵל הקדום:
הִכְפֵּס (ויק' י"ג, נ"ה—נ"ו), הִטְמָאָה (דב' כ"ד, ד'), הִדְשָׁנָה (ישע' ל"ד, ו'), ושבלא
ספק היה עוד בנין נִתְפַעֵל, ואפשר שהיו עוד אף אֶתְפַעֵל ונִפְעֵל — תולדה תולדה
לכל אב חזור. בערבית לבנין תִּפְעֵל מִכּוֹן בנין תִּפְעֵל—

(כב) הבנין העשרים ושנים הוא בנין פִּעֵלָה או פִּעֵלָה, שממנו נשתמרו
צורות יִדְשָׁנָה (תהל' כ', ד') וּמִטְחִי (ברא' כ"א, ט"ו, משרש טח=טחה), והוא ממש
כבנין פִּעֵל, שצורתו הקדומה היתה פִּעֵל, ומשתמרת כאן התנועה האחרונה של
לה"פ והתנועה של עה"פ נתקצרה לשוא. ואפשר שאף שִׁפְרָה (איוב כ"ו,
י"ג) מבנין זה ובמקום שִׁפְרָה, והבית של „ברוחו" יתרה (עין בפרושו של
א. כהנא).

(כג) הסביל לו הוא בנין פִּעֵלָה. ממנו נשתמר, כנראה, עֲלָפָה (יחז'
ל"א, ט"ו, במקום עֲלָפָה?).

כד—(כה) וְהִתְפַּעֵלָה וְנִתְפַּעֵלָה הם חוזרים להם. מהם נשתמרו
הַשְּׁתַּחֲוּהּ וג', מִשְׁתַּחֲוּהּ וג', אֶשְׁתַּחֲוּהּ וג', הַשְּׁתַּחֲוּוֹת, הַשְּׁתַּחֲוּי, הַשְּׁתַּחֲוּי (משרש שח).
שנשתנה לשרש שחה. ובלשון המשנה מִתְנַנֵּנָה (ב"ק צ"א ע"א), מִתְנַנֵּנָה (חלין
נ"ז ע"ב; סוטה כ"ב ע"ב; ירו', סוטה ג', י"ט א'), וְיִתְעַלְפָה (שבת ט' ע"ב),
ובארמית: מתנונא (סוטה ו' ע"א) —

(כו) הבנין העשרים וששה הוא בנין פִּעֵלָל. הכפלת האות השלישית
של השרש מצויה בכל הלשונות השמיות. בערבית באה הכפלה זו, ושבה היא
בבנינים התשיעי והאחד עשר (אֶפְעֵל וּפְעָאֵל), לסמון הצבעים והגונים והמומים
(הבנין הט' — למראה רפה והבנין הי"א — למראה חזק), כגון אֶצְפֵּר (היה
צהב)—אֶצְפָּאֵר (היה צהב מאוד), אֶחְמֵר (היה אדם)—אֶחְמָאֵר (היה אדם מאוד),
וכד'. ואף בבנין הי"ד, בנין אֶפְעֵלָל (הדומה לבנין הי"א), היא מצויה, כגון
אֶיִּנְשָׁשׁ (היה עבה), אֶסְחַנְפֵּס (היה כהה) וכדומה. בעברית ובארמית

וסורית אין בנין זה מִיָּחַד דּוֹקא לאלו שבערבית. במקרא נשתמרו פעלי רענן, שאנן, אמלל ונפֿלל (יחו' כ"ח, כ"ג) ובלהמ"ש יש ערבב (ירו', ר"ה פ"ג, דף ג"ט ע"א; בבלי, ר"ה ט"ו, ע"ב; מכלתא, בשלח, ה'; תנחומא, וארא, ה'; ויקר', כ'; קס"ד ע"א; במדב' ב', קפ"ו, ע"א; שהש"ר לא', ט'; קה"ר לב', ב'), קרטט (ירו', מעשר שני ד', ג"ד, ד' – חתוך לחתיכות קטנות), שרטט (ירו', שבת ז' י', ג'). ובארמית ערבב (ת"י לברא' ל', מ'; ת"י לשמות כ"ג, ח'; ת"י ב' לדב' ז', כ"ג ועוד הרבה), שרטט (גטין ז' ע"א; יבמות ק"ו ע"ב), מרטט (ת"י לתהל' ל"ט, ג'; ת"י לאיוב ט"ו, י"א, לפי לגרד ובכת"י: חֲלִין צ"ב ע"ב. וממנו השם מְרִטוּט, ירו', כלאים פ"ט דף ל"ב ע"ד; שם, מע"ש פ"א דף ג"כ ע"ד ועוד). ובסורית עֲבָדָד (שְׁעָבָד). עֲבָדָד (הסתכל בעינים), עֲבָדָד (תהל' ומוזה השם עֲבָדָד – תהל' המקורות בס' Lexicon Syriacum של ברוקלמן). הפעלים שבלהמ"ש ושבארמית וסורית, שבבנין זה ושבשלשת הבנינים שלאחריו, הם הרחבה (בהכפלת האות) מבניני פֿעל, פֿעל והתפעל ונתפעל. וכך אף פעל אִמְלַל שבלהמ"ק הוא מִפְּעַל, וְכָלֵם מראים על חֹזֶק הפֿעֲלָה; ופעלי רענן ושנן ונפֿלל הקדומים הם מבנין פֿעל ופֿעֲלָתֵם עומדת.

כ"ז) פֿעֲלָל הוה הסביל של הבנין הקודם (ועין למעלה, בבנין פֿעֲלָל). ממנו נשתמרו אִמְלַל, ערבב (תנחומא, אחרי א'; פסיק', אחרי דף ק"ע ע"א ועוד), ושרטט (מנחות ל"ב ע"ב).

בערבית סבילים לבנינים ה"א וה"ה אין.

כח–כט) הִתְפַּעֵל וְנִתְפַּעֵל הם החזורים לבנינים הקודמים. בעברית לא נשתמר מהם שום שיוך. בארמית בא בנין אתפעלל משרש מרטט: אִמְרִטוּטִי אִמְרִטִי (נדה ג"ו ע"א; ע"ו ס"ט ע"א).

בימינו חדשו פעל אֶוֹרַר בכל ד' הבנינים האלו. וכך אפשר להשתמש

אף בַּעֲבָרָר, עֲבָרָר וְהִתְעַבָּרָר (ונתעברר), פעל גזור משם עברי. –

ל) הבנין השלישי, הוא בנין פֿעֲלָע. אותו אפשר לגזור מבנין פֿעֲלָע הסביל שלו (עין להלן).

לא) בנין פֿעֲלָע הוא הסביל של הבנין הקודם. ממנו יש שיוך אך מִחֲסָפֵס (שמות ט"ו, י"ד), משרש חספ = חשף.

לב–לג) בניני הִתְפַּעֵל וְנִתְפַּעֵל היו חזורים לבנינים הקודמים. –

לד) הראשון שבסדר ו' הוא בנין פֿרַעַל – בנין פֿעֲלָל בהכנסת ריש במקום הדגש*. ממנו נשתמר פעל כרסם (תהל' פ', י"ד).

(*) הכנסת אות ג', ופעמים אותיות ר' וז', לתוך השרש נוהגת בכל הלשונות השמיות (ברוקלמן, C, 257 §, I, Grundriss).

לה) פָּרַעַל הוא סבילוֹ. ואף ממנו נשתיר אך שיור אחד: במקרא מְכַרְבֵּל (דה"א ט"ו, כ"ז), משרש כבל, ושיור אחד בספרות רז"ל: מְסַרְבֵּל, — ין (שבת קל"ז ע"א; תוספתא שם ט"ו ט"ו), ט'; מגלה י"א ע"א; ע"ז ב' ע"ב, ילקוט ישעי', שט"ז), ובארמית מְסַרְבֵּל, מְסַרְבֵּלָא, — לין, — לי (ת"י א' לבמדבר י"א, ג'; ת"י ליחו' ט"ו, כ"ו ולנחום ב', ד'; ירו', מע"ש פ"ד דף נ"ה ע"ג), וממנו השם סַרְבֵּל (דנ' ג', כ"א—כ"ז; שבת נ"ח ע"א; ק"א ע"ב; ב"מ ס' ע"א; פ"ח ע"ב; קט"ו ע"א; ב"ר פל"ו) — משרש סבל.

לו—(לז) הִתְפַּרְעַל וְנִתְפַּרְעַל, שהיו בלשון, הם החוזרים להם.—
לח) הבנין הלי"ח (סדר ז') הוא בנין פֶּעַלְעַל, שהוא בנין, ששתי האותיות השרשיות האחרונות כפולות בו, ושונה מהקודמים לו במה שאיננו מְכוּן לפֶעַל, לא בצורתו ולא במשמעו, אלא לבנין פֶּעַל (בהוראת חֹזק הפעלה), וסביל אין לו וחוזר אין לו, הואיל ופעלתו אינה יוצאת אלא עומדת, אף על פי כן מקומו צריך להקבע כן מפני כפילות האותיות שבו (ואחר הבנינים שאות אחת מתוספת בשרשיהם ולפני הבנינים ששתי אותיות שרשיות נכפולות בהם). מבנין זה יש לנו חֲמֻרְמְרו (איוב ט"ז, ט"ז) — לפי הקרי; איכה א', כ'; ב', י"א), סְחַרְחַר (תהל' ל"ח, י"א). ואפשר שאף אֶהְבוּ הָבוּ (הושע ד', י"ח) ופֶקַח־קוֹחַ (ישעי' ס"א, א') מבנין זה ובמקום אֶהְבְּהוּ ופֶקַח־קוֹחַ.

כפילות כזו של אותיות מצויה אף בשמות־לוי: הַפְּכַפְּךְ, חֲלַקְלַק, עֲקַלְקַל, פִּתְלִתִּל, אֲדַמְדַּם, יִרְקַרְק וג'.

וכפילות כזו יש אף בארמית: סמרמר (ת"י לתהל' ל"ח, י"א). ובלשון המשנה השמות סְמַרְמַרְת (נדה ס"ג ע"ב, לפי גרסת הערוך) וצְמַרְמַרְת (נדה ט', ח').—
ל"ט) מעין הכפילות שלמעלה יש כפילות אחרת, והיא כפילות שתי האותיות הראשונות של השרש, ותופעה זו באה אך פעם אחת ובשרש יִפְהָ של לוי' בלבד: יְפִיפִית (תהל' מ"ה, ג'), והוא, לפי זה, בנין פֶּעַפֶּעַל. בנין זה מראה כן על חֹזק הגונים בעצם והצטינותו בהם. מפעל זה יש אף השם הבא בס' ירמ' (מ"ו, כ') בצורות יְפִה־פִּיָּה (כבספרים שלנו), יְפִה־פִּיָּה (כתבה אחת, כבששה כתב־יד וז' דפוסים ישנים), יְפִיפִיָּה (בי"ג כת"י), יְפִיפִיָּה (בשני דפוסים ישנים). לפי הצורות הראשונות יהא המשקל פעלעל, כבנין הקודם; ולפי הצורה האחרונה המשקל פֶּעַעַל, שאיננו שכיח כלל בלשון.—
מ) הבנין הארבעים הוא בנין פֶּעַפֶּעַע, המהוה ע"י הכפלת שתי אותיות השרש הראשונות וע"י הבלעת האות האחרונה של השרש לגמרי, והוא שכיח אף בפעלי לוי': תִּשְׁשִׁשְׁגִי (ישעי' י"ז, י"א — מן שגה), כְּמַתְעַתַּע (ברא' כ"ז, י"ב — מן תעה).

(מא) סבילו הוא בנין פֶּעַפֵּעַ. אם פֶּעַל שעשע הוא משרש שעה ולא מש' שעע, יהא תְּשַׁעְשַׁעו (ישע' ט"ו, י"ב) מבנין זה.

מב-מג) וְהַתְּפַעְפֵּעַ וְנִתְּפַעְפֵּעַ הם החוזרים. מהראשון יש השִׁיר: וּמִתְּעַתְּעִים (דה"ב ל"ו, ט"ו). מפעל זה בא השם תְּעַתְּעִים (ירמ' י', ט"ו; נ"א י"ח) —

מד) הראשון מסדר י'. בנין פֶּלְפֵּל המתהוה מכפילות האות הראשונה והאות השני של השרש ומהבלעת האות השניה שבו; והוא נעשה משרשי ע' ועו"י: וְגִלְגֵּלְתִּיךָ (ירמ' נ"א, כ"ה). וְיִפְרְפְּרִי (איוב ט"ו, י"ב); מוֹעֲזִיעֶיךָ (חבק' ב', ז'). מְטַלְטֵלְךָ (ישע' כ"ב, י"ז) — מן גלל, פּרר, זוע, כול וטול. ובלשון המשנה: בבלל (ירו', ב"ק פ"ד דף ד' ע"ג; בבלי, סוטה מ"ו ע"ב; סנה' ק"ח ע"א; בכורות ל"ח ע"ב). בזבו (תוס' מגלה ד', כ"ה; כתובות נ' ע"א; קמ"ב ע"ב; ב"ב י"א ע"א). דלדל (קדושין כ"ד ע"ב; סוטה ט' ע"ב ועוד). צחצח (ירו', נדה פ"ב דף נ' ע"א וע"ב; בבלי, ר"ה ל"ג ע"א; נדה כ"ה ע"ב; ב"מ פ"ד ע"א; דב"ר א' ובמשמע של גזירה: ב"ר צ"ד); נענע (ירו', ביצה פ"א דף ט' ע"ג; בבלי, ברכות כ"ח ע"ב; שבת כ', ה'; סכה ג' א'—ט', ועוד). נפנף (ירו', ברכות פ"א דף ב' ע"ד ועוד) וכיוצא בהם — מן בלל, בזו, דלל צחח. נוע ונוף. ובארמית בבלל (ת"י לישע' כ"ח כ"ח; בכורות מ"ד ע"א). בזבו (ת"י לקה' ג', כ"ב; ירו', שבת פ"ב דף ד' ע"ד; שם, סוטה פ"ג דף י"ט ע"א; בבלי, כתובות כ"ז ע"ב ועוד). דלדל (סוטה ט', ט"ו), צחצח (ת"י לישע' כ"ה ה' ולירמ' מ"ו, ד'). נמנם (פס' ק"כ ע"ב; מ"ק כ"ח ע"א; קדו' ע"ב ע"א). ומאלו נגזרו אף שמות: גלגל, גלגול, פרפור וזעזוע (בלשון שבימינו). טלטול, טלטלה, דלדול (חלין מ"ו ע"א; נגעים ו', ז'; ספרא, תזריע ובשאר מקומות) וג'.

בשני פעלים בלהמ"ש בא בנין זה לא מגזרות ע'ע ועו"י אלא מגזרות השלמים. והם פעלי לעג ורחף, שנגזרו מהם לגלג (ברכות ל"ט ע"א; ב"ב ע"ה ע"א; סנהד' ק' ע"א; דב"ר רפ"ה, ועוד). ורפרף (בר"ר ב', ד'; כ', כ'; ד', חלין ל"ח ע"ב). ומהם השמות לגלוג (שהש"ר י"ג, א'), לוֹגֵלְגֵן (ירו', ברכות ו', י"ג, ג'). לגלגן, ורפרוף (בימינו).

מה) פֶּלְפֵּל הוא הסביל שלו, ממנו יש: מבלבלת (סכה כ"ב ע"א) מדלדל, — ים (כריתות ג', ח'; ט"ו ע"ב; בכורות ג', ד'; ל"ה ע"א; חלין ט', ז'; קכ"ט ע"א; מקואות ט', ד'; ויק'ר פל"ד, קע"ח, א'; תנחו' ויק'ר, ז'). מצחצח (ויק"ר א'; מד' תה"ל ל"ח). מנענעים (ביצה כ"ה ע"א; תוספ', שם [מנוענין ובש"ג מנענענין]). וכדומה. ומן רפרף יש מְרַפְרֵף (בר"ר כ', כ'; ד').

מו-מז) ובניני הַתְּפַלְפֵּל וְנִתְּפַלְפֵּל הם החוזרים. מהם נשתמרו במקרא: הַתְּגַלְגֵּלוּ (איוב ל', י"ד). וְתִתְּחַלְחֵל (אס' ד', ד'). ובלהמ"ש נתבלבל (פס"ר פ"ד, וצ"ל נתכלכל). גִּלְגֵּל (ירו', ע"ז פ"ה דמ"ד ע"ד). גִּלְגֵּלְתִּיךָ (חלין מ"ו ע"א). גִּלְגֵּלְתִּי (שם מ"ד ע"א; סוטה ט', ט"ו). מְתַלְתֵּלִים (במד"ר פ"ה), להתנמנם (יומא

א' ז', נתנמנם (מגלה י' ע"ב), נתנמנמו (פס' ח' ח'), מתנמנם (מגלה ב' ב') וכיוצא בהם. ובארמית שרשי בלבל (מו"ק ט' ע"ב; חלין כ"ו ע"ב, דלדל (חלין מ"ד ע"א), נמנם (ת"י לתהלי ע"ו ר'; ירו', יבמות פ"א דף ג' ע"א; שם, מגלה פ"ב דע"ג ע"א), וכדומיהם. ומן רפרף יש מְתַרְפֶּרֶת (תוספתא למכשירין ג'; בר"ר ק, צ"ט, ג').

פעלי ע"ע הבאים בכפילות אותיות יכולים הם להיות באמת אף בניני פִּעְפֵּעַ, פִּעְפָּעַ וּהתפעפע ונתפעפע —

מזח) הראשון שבסדר י"א הוא בנין ע' ל' ע"ל. המתהווה ע"י הכפלת שתי האותיות השרשיות האחרונות והבלעת הראשונה, כגון בפעלי כלכל (מן אכל*) הבהב (ירו', מעשרות פ"ד דנ"א ע"א; בבלי, ברכות ל"ד ע"א [ובירור' שם: מעמעם]; שבת ב' ג'; סנהד' ל"ז ע"א; תוספ' מעשרות ג' א' — משרש להב, ממנו יש במקרא השם הִבְהֵב, הושע ח' י"ג), פשפש (ספרי, דב' ק"ו; ילקוט שם תחקמ"ב; ירו', כתבות פ"א דכ"ה ע"א; בבלי, ערובין י"ג ע"ב; תוספ' שקלים ב' א'; שם, יבמות י"ד ח'; שם, נגעים ו' ז'; שמור' כ"ה; תנח' חקת ו'. ובמשמע של הִתְכַּח וְהִמָּסָה: ילקוט איכה, ס' אלף — מן חפשל, בעבע (ירו', שבת פ"ג דף י"ד ע"ב; שם, יומא פ"ג דמ"א ע"א; שם, סוטה פ"ג ד"ט ע"א; בבלי, מקואות א' ד'; י"ד; ילקוט שמואל רמז קנ"ו; מדר' תהל' ל"ח—מן נבע, וממנו השם: בְּעִבּוּצַי, מקואות י' ד'), טפטף (ירו', ברכות פ"א ד"ג ע"א; שם, תרומות פ"ח דמ"ו ע"א; בבלי, שבת מ"ד ע"א; מד' תהל' ל"ע — מן נטף), ואף בארמית: הבהב (פס"ר פט"ו; ילקוט שמות קצ"א ובתרגומים. וממנו השם הִבְהֵבָא, תר' ירו' לברא' מ"ד, י"ט). טמטם (תר' ירו' ל"דב' כ"ט, ג'; תר' לשו' ג' כ"ב, לישעי' ד' י' [בהוצ': עמעם], ל"ב, ג' ומ"ד, י"ח ולתהלי קי"ט, ע' [בהוצ': איטפשל], וממנו השם טְמָטוּם — משרש אטם), פשפש (בתרגומים ובמדרשים).

מט) בנין ע' ל' ע"ל הוא סבילי: וְקִלְקְלוּ (מ"א כ', כ"ז), מִהִבְהֵב (ירו', סנהד' פ"ח דכ"ו ע"א).

נ—נא) וְהִתְעַלְעַל וְנָתַעַלְעַל הם החוזרים שלהם: נתהבהב (יומא מ"א ע"ב) התכלכל (בלשון שבימיו).

הכפלה כזו שבבניני מ—נא מצויה אף בכל שאר הלשונות השמיות המערביות (*).

נב) הבנין החמשים ושנים הוא בנין פ' ע"ל. הראשון בסדר י"ב, וזהו הבנין הרביעי בערבית, בנין פִּעְפָּעַל (המצוי אף בשאר הלשונות השמיות הדרומיות). בגזרות עו"י וע"ע הוא רוֹנֵחַ מאוד, ובשאר הגזרות בטל מן השמוש, ובמקרא

(*) והאלף נבלעת בשרש זה אף בשם מְבַלֵּת (מ"א ח', כ"ה) = מִבְּלָתָהּ (ישע' ט', ד"יח).

(*) בריקלמן, Grundriss, § 257, F.

נשתמרו ממנו אך שיורים מועטים; והם אבד (דב' כ"ו ה'), *), יִדְעָתִי (ש"א כ"א, ג), לְמִשְׁפָּטִי (איוב ט', ט"ו), יִגְעֲשׂוּ (שם ל"ד, כ'), מְלוֹשְׁנִי (תהל' ק"א, ה' – לפי הכתיב), זַעֲמָה (במד' כ"ג, ז' – לא כדעה, שאינה אמיתית, שהיא במקום זַעֲמָה, ומבנין פֶּעַל), שֶׁרֶשׁ (ישע' מ', כ"ד), שׁוֹשְׁתִי (שם י', י"ג – שׁוֹשִׁיתִי, וכבקצת כת"י ודפוס אחד ישן), יִסְעֹר (הושע י"ג, ג'), בּוֹשְׁטָכֶם (עמוס ה', י"א), ואפשר שאף שִׁפְטָה (ש' ד', ד') מבנין זה ובזמן עבר ולא בינוני מבנין פֶּעַל**), ואפשר שאף זָרְמוּ מים עבות (תהל' ע"ז, י"ח) מבנין זה, במשמע: העבות זרמו מים בכוח, וזה לא פֶּעַל ובמקום "מעבות", ובא אף בחלוף החולם לקמץ קטן: תִּאֲכָלְהוּ (איוב כ', כ"ו), מְלוֹשְׁנִי (תהל' ק"א, ה') – לפי הקרי של מערבאי ולפי הכתיב והקרי של מדנחאי ושני כת"י ישנים ודפוס אחד ישן), הִיחַבְרָה (שם צ"ד, כ').

ואף בלשון המשנה יש שיורים ממנו: לְרוֹקֵן (ויק'ר, כ"ד), אוֹנִיתִי (ב"מ ד', ד'), שאֲוִינִיתִי (שם ד', ב' – בכתיב מינכן), ויש עוד ריקן (עקצין א', ג' וה', וסנהד' ס' ע"ב, במקום רוקן, עפ"י טעות), ואף בארמית: רִוְקִינוּ (ת"א לשמות י"ב, ל'; ת"י לדה"ב כ', כ"ה וכ"ד, י"א וכך אף בת"י לתהל' קמ"א ח' ובשאר מקומות). בנין זה מראה על קיון הפעלה לתכלית, להשפעה על אחר ולהבאָתו לפעלה שכנגד.

את בנין זה מצאו עוד חיוג', בן ג'נח, ג'יקטילא, רי"ק ובניו, אבן יחיאל ובלמישי, הראב"ע ודורן, אומרים שבנין זה מצוי אך בעו"ל וע"ע, הירחי אומר שאין פועל כלל, וכך – אף אליהו בחור***), את כל אלו השיורים שבמקרא, שהם מבנין זה, מטעמים עדין אף כמה מהאחרונים בטעמים שונים, שאינם טעמים כלל. אבל הדעת נותנת והשכל מחייב שבנין זה מצוי, בלא שום פקפוק כלל, זה נראה מתוך הלשון העברית גופה ומתוך הלשונות השמיות הדרומיות.

נג) הסביל של הבנין הקודם הוא בנין פוֹעֵל (והוא פועל הערבי), ממנו לא נשתמרו שיורים כלל, אבל את מציאותו אפשר ללמוד ממצאות אביו, ואפשר ש-זרמו מים עבות (תהל' ע"ז, ח') לא מבנין פוֹעֵל ולא פֶּעַל אלא פוֹעֵל ו"עבות" במקום "מעבות" (עין למעלה).

*) וכדרכתם של ר"י, שראו תבה זו לא כשם-צִוִּי (כדעתם של רשב"ם וראב"ע והאחרונים) אלא כפֶּעַל, ודרשו: ולכן בקש לעקור את הכל, שנאמר ארמי אוכר אביו, משום שבנין זה מראה על השתדלות הפעלה.

**) ר"ה, בהערותיו למאנים דף נ"ג, ורד"ק, במכילת, הו' רישנברג, דף ס"ז ע"ב.

***) הבחור, מאמר ב', עקי ח'.

(נד-נז) החוזר של הבנינים הקודמים הוא בנין הַתְּפִיעַל (תַּפְּאֵעַל. הבנין הששי בערבית. תַּפְּאֵעַל בכושית). ממנו נשתמר במקרא בשאר הגזרות. חוץ מגזרות ע"ע ועו"י. אך וְהַתְּגַעֲשׁוּ (ירמ' כ"ה. ט"ז). ובלשון המשנה נְתַרְקֵן (בר' פ"ד פ"ב. ג'). נְתַרְקֵנָה (נדרים י"ב; שם ס"ח ע"ב; ע"ע; א; תוספ' שם ו' ד' ובשאר מקומות). מְתַרְקֵנָה (ספרי. במד' קנ"ג; ילקוט. שם תשפ"ה). נְתַאֲנָה (ירמ' ב"מ פ"ד דף ט' ע"ד). מְתַאֲנָה (בבלי. ב"מ נ' ע"ב. בכ"י מינכן). ואף בארמית הוא מצוי (תר' לישע' ג'. כ"ו; לאיכה א' א'; ד'. כ"א ובויק"ר ל"ד. קע"ח ג' ובשאר מקומות).

בנין זה נתקצר לַהֲפִיעַל: מְנָאֵן (או מְנֹאֵן. לפי ט' כת"י ודפוס אחד ישן. ישע' נ"ב. ה'); ושהוא מצוי אף בעו"י וע"ע: וְתַכְנֵן (במד' כ"א. כ"ז). תַּכְנִינִי (ישע' נ"ד. י"ד). וְיַכְנִינֵנו (תהל' נ"ט. ה') אֲרֹמֶם (ישע' ל"ג. י'). תְּשׁוּמֶם (קה' ז'. ט"ז). וההא של סמן הבנין נשתנתה אף לאלף ויצא בנין אֲתַפִּיעַל. שממנו אך שוור אחד: אֲשַׁתְּלִלוּ (תהל' ע"ו. ו' או אֲשַׁתְּלִלִי. בחט"פ. לפי י"א כת"י וד' דפוסים ישינ"ב).

נח-נט' הבנין החמשים ושמונה הראשון בסדר השלשה עשר. הוא בנין הַפְּעִיל; ושבנין אח היה לו בנין אֲפַעִיל. שממנו נשתירו לנו אך אֲנַאֲלָתִי (ישע' ס"ג. ג') ואֲשָׁפִים (ירמ' כ"ה. ג'). באכדית אינו מצוי כלל. ובנין שפעל (המצוי אף בעברית ובמעונית) משמש אף במקומו. בשבאית מכון בנין לבנין הפעיל. והוא בנין הַפְּעַל. ובערבית וכושית — לבנין אפעיל. והוא בנין אֲפַעַל (אֲפַעֲלִי. וכך אף בארמית וסורית אֲפַעַל. אבל בארמית הקדומה שבמקרא ובארמית המצרית היה נהוג עוד בנין הַפְּעַל. כגון הַשְּׁפִלָה (דנ' ה' כ"ב). וְהַשְּׁלִטָה (שם ב' ל"ח). וְהַלְבִּשׁוּ (ה' כ"ט). הַשְּׁלֵם (עו' ז' י"ט). הִתִּיב (דנ' ב' י"ד). הִתִּיבֹנָא (עו' ה' י"א). הִקִּים (דנ' ג' ב' ג'-ה' י"ז; ו' ב') וכדומיהם הרבה. בלא ספק. היה כך לפניו אף בערבית. שהרי יש עדין עד היום שוור ההא של הבנין בפעל הַרְאָה (שפך). בצידונית סמן הבנין הוא לא הא ולא אלף אלא יוד. כגון יקדש (= הַקְדִּישׁ) וכדומה; ויוד זו היתה הבורה. לפי דעתו של שְׂרָדֶר (*). כאלף חרוקה.

ההא של בנין זה מתקימת בעברית בדרך קבועה אך בזמן עבר ובמקור ושם הפעל ובצווי; ובביוני ובעתיד היא נשמטת. אבל לפניו היתה נהגת בכל הבנין פלו. ושיוורים נשתמרו עדין במקצת במקרא: הַוְשִׁיעַ (ש"א י"ו. מ"ז). הִיָּלִילוּ (ישע' נ"ב. ה'). הִיָּדָה (נחמ' י"א. י"ז). הִוְסָף (תהל' פ"א. ו' — שַׁעֲפִים = יוֹשִׁיעַ. יִלְלִילוּ. יִדָּה. יוֹסָף). בארמית שבמקרא מתקימת. עפ"י. ההא אף בזמנים אלו. כגון מְהַחֲצֶה (דנ' ב' ט"ז). מְהוֹדְעִין (שם ד' ד'; עו' ד' ט"ז; ז' כ"ד). וּמְהִקִּים (דנ' ב' כ"א). יִהְקִים (ה' כ"א; ו' ט"ז). יִהְחֶה (ה' י"ב). תִּהְחֹן (ב' ו'). נִהְחֶה

(ב' ז') תְּהִינִי (ב' ט') אֶהְיֶה (ה' י"ז) וכדומיהם עוד הרבה. ובקיום ההא עם הנון בפעלי חסרי פאנון כאחת, כגון וּמִהֲנִיקָה (עו' ד' ט"ו) תְּהִינִי (שם ד' י"ג). אבל יש כבר פְּעָמִים אף בהשמטת ההא: מִחֲצָפָה (דנ' ג' כ"ב) תְּסַלֵּל (שם ד' ט') יָקִים (ב' מ"ד; ד' י"ד). ויש במקרא אף באלף: אָמְרוּ (ד' י"א).

וכבערבית ובארמית וסורית, שההא והאלף באות בעבר בפתח, כך היתה ההא של בנין זה (ואף האלף של בנין אפעיל) בתקופה קדומה אף בעברית פתוחה בזמן עברי. פתח ההא משתמר בפעלים שפִּאִיהֶם גְּרוּנִיּוֹת, עִפְיִיר בּוֹרֵהֶפּוֹךְ כגון: הִחִיתִם (שו' ח' י"ט) וְהִחֲזִיקְתִּי יֶחֱזִי ל' כ"ה = וְהִחֲזִיקְתִּי ש"א י"ז ל"ה) וְהִחֲשִׁכְתִּי (עמוס ח' ט'). וְהִעֲבַרְתָּ (שמות י"ג י"ב; ויק' כ"ה ט'; במד' כ"ז ו'; יחז' ה' א') וְהִעֲבַרְתִּי (ירמ' ט"ו י"ד; יחז' כ' ל"ז = הִעֲבַרְתִּי זכרי' ג' ד') וְהִעֲמַדְתָּ (במד' ג' ו'; ח' י"ג; כ"ז י"ט; יחז' כ"ט ז') = הִעֲמַדְתָּ תהל' ל' ח'; ל"א ט'; נחמ' ו' ז') וְהִעֲלִיתָ (דב' כ"ז ו'; שו' ו' כ"ו; ירמ' ל"ח י') = הִעֲלִיתָ שמות ל"ג א'; במד' י"ד י"ג; תהל' ל' ד') וְהִעֲלָתָה (ש"א ב' י"ט) וְהִעֲבַרְתִּי (ירמ' ט"ו י"ד; יחז' כ' ל"ז = הִעֲבַרְתִּי זכר' ג' ד') וְהִעֲבַדְתִּיךָ (ירמ' י"ז ד') = הִעֲבַדְתִּיךָ ישע' מ"ג כ"ג). ויש אף כשהאות השרשית הראשונה ריש: וְהִרְאִיתִי (נחום ג' ה').

ובהרבה פעלים נשתנה הפתח לסגל, כגון הִגָּלָה הִרְאָה וכיוצא בהם. וכשפא־הפעל גְּרוּנִית כמעט תמיד: וְהִיאָבִיד (במד' כ"ד י"ט) הִיאָבִילְתִּי (יחז' ל"א ט') הִחֲזִיק, הִחֲלִיתִי (מיכה ו' י"ג). הִעֲבִיד (יחז' כ"ט י"ח) הִעֲבִיר וכדומיהם. והסגל בא אף בבנין אפעיל: אֶגְאָלְתִּי (ישע' ס"ג ג').

ויש אף צירי במקום סגל: הִעֲבַרְתָּ (יהו' ז' ז') ובשרשי ע"ע ועו"י בגזר פתוח שלפני הטעם: הִסֵּב, הִשִּׁיב וכדומה.

ס-סב) בִּנְיִי הִפְעֵל וְהִפְעֵל הם הבנינים הסבילים לבנין הפעיל. הבנין הקדום הוא בנין הִפְעֵל, שהרי תנועת ם מאַחרת היא מתנועת ן, ובערבית משתמרת תנועת ן עד היום בבנין אֶפְעַל, הסביל של אֶפְעַל. ובמקרא נהוג הוא במדה מרבה. אבל עוד אז, בתקופת המקרא, נשתנה בנין זה בהרבה הרבה פעלים לבנין הִפְעֵל. אך לכבשו לגמרי ולתפוס מקומו לא יכול. ולא עוד, אלא שבמשך הימים נתגבר הבנין הראשון על השני והבריחו כמעט לגמרי ובלשון המשנה נעשה שוב לשליט יחיד.

וכבנין הפעיל, שההא נשמטת בו בזמני הבינוני והעתיד, נשמטת ההא אף בבנינים אלו בזמנים אלו: מִשְׁכָּב (מ"ב ד' ל"ב), מִדָּח (ישע' י"ג י"ד), מִקְטָר (מלאכי א' י"א), תִּקְטָר (ויק' ו' ט"ו), יִשְׁלְכוּ (ישע' ל"ד ג'), וְתַתֵּשׁ (יחז' י"ט י"ב) וכדומיהם, הם מִקְטָרִים מִן מִהֲשָׁב, מִדָּח (וזה מִקְצָר מִן מִהֲנִיחַ), מִהֲקָטָר, תִּהֲקָטָר, יִהֲשָׁלְכוּ, וְתַתֵּשׁ (= וְתַהֲנִתְשִׁי) שני שָׁרִים כאלו מצויים במקרא: מִהֲקָצְעוֹת (יחז' מ"ו כ"ב), יְהוּכַל (ירמ' ל"ז ג'—שַׁעֲצָפָה) = מִקְצָעוֹת, יוּכַל (שם ל"ח א').

ובלא ספק היה עוד אף בנין א פ ע ל, תולדת בנין אפעיל, ושהוא מתקיים עדין בערבית.

בארמית הקדומה היה עדין, כבעברית, בנין זה, בנין הפעל: הַחֲרַבְתָּ (עו' ד', ט"ו), וְהוֹבֵד (דנ' ז', י"א), הוֹסַפְתָּ (שם ד', ל"ג), הִנַּחְתָּ (ה', כ'), וְהִסַּקְתָּ (ו', כ"ד), הִקִּימְתָּ (ו', ד'), הִעַלְתָּ (ה', י"ג), הִעֲלֹתָ (ה', ט"ו), אבל אחר כך בטל מן השמוש, ובנין אַתְּפַעֵל (= אַתְּאֲפַעֵל) ירש את מקומו.

בנין חוזר ובנין סביל לחזור אינם לבניני הפעיל והפעל בעברית, כשם שאינם בשאר הלשונות השמיות, חוץ מהלשונות הארמית והסורית, שבהן יש בנין אַתְּפַעֵל בראשונה ובנין אַתְּפַעֵל (= אַתְּאֲפַעֵל, אַתְּאֲפַעֵל) בשניה*. במקום החוזר שמש, על פי רב, בנין נפעל, כגון נזַעַק (יהו' ח' ט"ז; שו' י"ח, כ"ב—כ"ג; ו', ל"ד—ל"ה; ש"א י"ד, כ')—מן הוֹעִיק (שו' ד', י"ג—י"ג; ש"ב כ', ד'—ה'; יונה ג', ז'; זכרי' ו', ח'; איוב ל"ה, ט'), נמלט—מן המליט (ישע' ל"א, ה'; ס"ו, ז') וכדומה; ופעמים אף בנין הפעל: וְהִשְׁכַּחְתָּ (יחז' ל"ב, י"ט), הִקְנֹנוּ (ירמ' מ"ט, ח'), הִשְׁמוּ (איוב כ"א, ה').—סג הבנין הס"ג, הראשון שבסדר הי"ד, הוא בנין ת פ ע ל, שבשאר הלשונות השמיות אינו, ממנו נשתמרו: תַּךְ זָלַתִּי (הושע י"א, ג'), תַּתְּחַרָּה (ירמ' י"ב, ה'), מִשְׁתַּרְמְלוּ (שביעית ב', ח'), ובלא ספק היה בנין זה רווח לפנינו**.

סד) בנין ת פ ע ל, סבילו, נשתמר אך בעזרא (ד', ז') ומתרגום. סה—סו) בניני ה ת פ ע ל ו נ ת פ ע ל (= הַתְּפַעֵל, הַתְּפַעֵל) הם החוזרים לסודמים להם. מהראשון נשתמרו אך מתרגום—גמין (מגלה ג', ח'; תוספתא, שם סוף פ"ג), ומהשני, ושהוא כבנין אַתְּפַעֵל הארמי, שבארמית הוא שכיח, כגון וַיִּתְּסַחֲדוּ (ת"א לשמות כ"א, כ"ט), וַיִּתְּחַרְמוּ (שם לויק' כ"ו, ה'), וַתְּחַקְדוּ (שם שם ו', כ"ג), וַיִּתְּסַפְּנוּ (שם לברא' מ"ט, כ"ו), אַתְּסַפְּנוּ (ברכות כ"ח ע"א), וכדומה—נשתמר אך בלשון המשנה בשרש יספ" בלבד: וַתְּסַפְּנוּ (מכלתא, בא, ט"ז; שמור' ז'; ילקוט שמורת רי"ז), וַתְּסַפְּנוּ (שבת קנ"ב ע"א, בכת"י מינכן; ובהוצ': וַתְּסַפְּנוּ).

באכדית מצויים הבנינים הסבילים אַתְּפַעֵל וַתְּפַעֵל, שכנראה מכונים הם לבניני הַתְּפַעֵל וַתְּפַעֵל שבעברית.

בארמית יש מבנינים אלו שם תולעבא ושם תלעובא (ת"י לישע' כ"ח, י"א; לירמ' י', ט"ו; נ"א, י"ח; ליחז' ל"ג, ל"א; לתהל' ע"ט, ד'; קכ"ג, ד')—משרש לעב—סז) הראשון שבסדר ט"ו הוא בנין ש פ ע ל, המצוי בבבלית (השלישי בה, והוא שפעל—שפַעֵל) ושבה הוא משמש לבנין גורם, כבנין הפעיל, שאינו שם.

* וסועה שניר, שאומר (תוה"ל, § 34, ו) שבכל הלשונות השמיות יש חוזר לבנין

הפעיל, ומשום זה היה בודי אף בעברית.

** עין בתוה"ל של שניר, § 54.

בערבית אינו ואך בנין אֶשְׁתַּפֵּעַל (= השתפעל העברי, עֵין להלן). הנגזר ממנו, מצוי בה. במקרא לא נשתמר ממנו שום זכר, חוץ משמות "שלהבת" ו"שקעורות", שנגזרו ממנו. אבל בלשון המשנה הוא שכיח, כגון שחרר (ירו', יבמות פ"ז ד"ח ע"א; שם ב"מ רפ"א, ז' ד'; בבלי ברכות מ"ז ע"ב; פס' קי"ג ע"א, ועוד), שכלל (סנהד' ל"ח ע"א, כ"י מינכן; פסיק' רבתי, ב', שעבד (ר"ה ג', ח'; פסיק' טו'; ב"ר מ"ד; פ"ה; שמור' כ"ב; שהש"ר לב', ח'; ילקוט שמות ר"ח), שרכב (ברכות נ"ד ע"ב) וכיוצא בהם*). ומהם נגזרו אף שמות, כגון שְׁחָרוּר (גטין א', ד'—ו'; ט' ע"א וע"ב; טו' ע"ב; קדושין טו' ע"ב ועוד), שעבד (הגדה של פסח; ברכות י"ב ע"ב; י"ג ע"א; ב"מ ד' ע"ב; י"ד ע"ב; שהש"ר ט"ו, א'), ואף בארמית ובסורית הוא מצוי, כגון שכלל (עז' ד', י"ב; ה' ג'—ט'—י"א; ו' י"ד), שיציא (עז' ו', טו'), שעבד (תר' אונ' לברא' י"ב, ה'; ת"י לברא' ט' כ"ה; ת"י לשמות ג' ז'; לשו' י', ח'; לנחום א', י"ב; לדה"ב ט"ו, י'; גטין מ"ט ע"ב; ב"מ י"ג ע"א; ע"ג ע"ב; ויקר' ט"ו), שרכב (בתרגומים ובתלמוד), שסתם (גטין ס"ח ע"א, עפ"י הערוך), שלהב (תר' לתהל' ק"ו, י"ח) וכדומה. ויש אף בהבלעת פא-הפעל: שיזב (דנ' ג', טו'—י"ז—כ"ח; ו' טו'—י"ז—כ"א—כ"ח—מן עזב, שמות כ"ג, ה'; נחמי' ג', ח'), וממנו השם הפרטי מְשִׁינְבָאֵל (נחמי' ג', ד'; י', כ"ב; י"א, כ"ד).

סח) וְשָׁפַעַל הוא סבילי. ממנו יש פעלי שעבד (הגדה של פסח; ירוש', חגיגה פ"ג, דע"ט ע"ב; בבלי, גטין נ' ע"ב; ב"מ י"ג ע"ב; במד"ר ה'), שחרר (ירו' יבמות פ"ז ד"ח ע"א; פ"ח ד"ט ע"ג; בבלי, פס' קי"ג ע"א; גטין ל"ח ע"ב; רות רבה ל"א כ"א ועוד), שלהב (קה"ר לא', י'), שעמם (ב"מ פ' ע"א).

סט—ע) וְנִשְׁתַּפֵּעַל הוא החזור. שלהב. ממנו באים פעלי שחרר (כתבות ג', א'; כ"ט ע"א; גטין מ"ג ע"א וע"ב; ילקוט דה"י תת"ר ע"ו), שכלל (ב"ר י', תנח' קדושים י'), שעבד (גטין ד' ד'; ל"ז ע"ב; מ' ע"א; שבת פ"ח ע"ב; בכ"י מינכן ועוד; ילקוט ירמ' רפ"ט; מד' תהל' לע"ח ל"ב), שרכב (סוטה ל"ה ע"א; בכורות מ' ע"א; ילקוט במד' תשע"ה), שעמם (במד"ר י'). בל"ס היה עוד אף בנין הִשְׁתַּפֵּעַל, שכן בניני התפעל ונתפעל באים ללמד על זה. ובמקום אחד יש באמת בנין זה: בשבת דף פ"ח ע"ב (בהוצאותינו. בכ"י מינכן, כאמור למעלה, בא כן הבנין הראשון).

(*) ויספרוב (במלונ) מפליג מאוד בנדון זה ומונה כשמונים פעלים ושמות בעברית ובארמית שהם מבנין זה, ועל פיו נבלעות ע"ז ברוב השרשים האותיות הראשונות שבהם (כגון שנק—מן אנק; שחר—אחר, יחד; שרא—אדי, נדי; שפך—הפך; שרב—חרב; שרד—חלד; שגח—נגח, נגה; שרר—יורר) או השניות שבהם (כגון שרך—דוך, דעך; שור—זור; שקך—קוך; שרץ—רוץ) או השלישיות שבהם (כגון שגם—גמם; שגר—גרה; שרל—רלל; שרף—רפף; ששם—פמם; שקר—קרר).

בנין זה בא אף בארמית (אשתפעל). כגון פעלי שכלל 'עז' ד' י"ג-ט"ז ובתרגומים). שלהב (ת"א לשמות ט'; כ"ד; ת"י לשמות ל"ב, א' ואף בסורית). שעבד (ת"א לברא' ט"ז; ט'; כ"ה; ט'; ת"י לדה"ב ל"ג, י"ג; ע"ז ב' ע"ב, ואף בסורית). שרבב (בתרגומים ובתלמוד). שחרר (בתר'). שעמם (בתר').

בנינים אלו הם בניני אֶשְׁתַּפֵּעַל הערבי, אֶשְׁתַּפֵּעַל הכושי ואֶשְׁתַּפֵּעַל (שְׁתַּפֵּעַל) האכדי. –

עא) בנין ראשון של סדר ט"ז הוא בנין סְפַעַל, המצוי באשורית כשפעל בבבלית*). ממנו נגזרו פעלי סנטר (ב"ר פ' ס"ז), סרגל (ירו'), מגלה פ"א דף ע"א ע"ד; מס' סופרים פ"א ס"א), סרהב (חלין צ"ד ע"א; ב"ק ל"ב ע"ב, ובכ"י מינכן פן: מקרב), ובארמית סלעם (תר' לישע' י"ט, ג'; ס"ג ג'; לנחום ג', י"ח; לתהל' נ"ח, י'; לאיוב ב', ג'; י', ח'; כ' ט"ו), סרבק (תר' לישע' ג', ט"ז), סרגל (ירו'), שבת פ"ו דף י' ע"ג; ת"י לשמות ט"ו, י"ד), סרהב (תר' לתהל' ח', ח'; לאס' ז', ז'; לדה"ב ל"ו, כ'; תר' ירו' לדב' ל"א, כ"ז; ברכו' מ"ז ע"א; שבת י' ע"ב; חלין ז' ע"א, ואף בסורית). והשמות בעברית ובארמית סְנַרְרִים, סְלָעָם (ויק' י"א, כ"ב; יומא ע"ז ע"ב; חלין ס"ה ע"א ובשאר מקומות), סְלַעְמִיתָא (ובכ"י: סוֹלַעְמוֹתָא) (תר' לתהל' נ"ב, ו'), סְנַרְרִי (סְנַרְרִי וסְנַרְרִית), סְרַגּוּל (ב"ר פכ"ד; ויק' פ"ט; שהש"ר לא' י"א), סְרַגְלָא (שמו"ר פט"ו; תנח' חיי ג'), סְרַהוּב (תר' לתהל' ק"ד, ד'), סְרַהוּבָא (שם קמ"ז, ט"ו), סְרַהוּבָא (שם מ"ה, ט"ו) ובתה"פ: שם ל"א ג'). כל אלו גזורים משרשי נטר, רגל, רהב, נור, לעם, רבק (ולפ"ד של יסטרוב מן ברק, בסרוס אותיות, ובמקום סברק).

עב) בנין סְפַעַל הוא סבילי. ממנו נשתמרו אך פעלי סרגל בעברית (ירו'), שבת פ"ו דף י' ע"ג) ובארמית (תר' לשמות ט"ז, י"ד) וסלעם בארמית (ת' לישע' ט', ט"ו).

עג-עד) ובניני הֶסְתַּפֵּעַל וְנִסְתַּפֵּעַל היו חוזרים להם. בעברית לא נשתמר מהם שום זכר, ובארמית נשתמרו אך פעלי סקבל (תר' למשלי י"ב, כ"ז) וסרהב (תר' למשלי י"ב, י"ט; כ"ה, כ"ב. ובכ"י משנת 1238 אף בא', ט"ז, ו', כ"ג וכ' כ"א) וסלעם (תר' לישע' ט', ט"ו). אבל, בהשוואה לבניני השתפעל ונשתפעל, רואים אנו שאף בנינים אלו שלטו בלשון, ובל"ס היו שכיחים אף בארמית יותר. –

עה) הראשון שבסדר י"ז הוא בנין צְפַעַל. מציאותו מוכחת מבנין צַפַּעַל (עין להלן). ובנין זה ובניני שְפַעַל וסְפַעַל אחים הם ושונים הם האחד מהשני אך באות השמושית הראשונה שבהם, שמוצאן מכלי-דבור אחד.

(*) שניידר, תוה"פ, § 53, א.

עו) ובנין צפּעַל הוא סבילי. בעברית הוא מצוי אך בשרש אחד ובמקום אחד: מְצַלֵּה (מכיל' בשלח, ויעשה, פס' ב'). ובארמית הוא מצוי בפעל זה בכמה מקומות (תר' ירו' לשמות ט, כ"ג; י"ט, י"ח; כ"ח, ל"ה ולויק' י"ג, כ. — ל'—ל"ב; תר' ליחו' א', ו' ולתהל' נ', ג', וע"ג, ט' ואיוב ד', ט"ו); וממנו יש אף שם צִלְהוֹב או צִלְהוֹב (תר' לנחום ג', ג').

עז—עח) ובניני הַצִּתְפָּעַל וְנִצְתְּפָעַל היו, או יכלו להיות, החוזרים שלהם.

כל הבנינים הגורמים האלו (נח—עח) שבעברית, נראה, שגזורים הם מבנין פָּעַל היסודי מה שלא כן בכושית, שבה, חוץ מהגורם שמהבנין היסודי, בנין אֶפְעַל, יש אף חוזרים מהבנין הכבד ומבנין המטרה: אֶפְעַלְלִי ואֶפְעַלְלִי; ואף באכדית יש בנינים גורמים אינטנסיביים יחידים.

אלו הם שבעים ושמונת הבנינים שרבים מצויים בספרות ומקצתם, אם לא חיו בלשון, אפשר היה להם לחיות בה. וחוץ מכל אלו אפשר שהיו עוד אף הבנינים המובאים למטה:

עט) בנין פִּעְפַּל. עליו מעיד, כנראה, שרש זורף (=זרף=זרב), שממנו מצוי במקרא שם זָרְפָּה (תהל' ע"ב, ו' ובמ"ר בארמית, יומא פ"ז ע"א) והפעל בלהמ"ש: מזורף, מזורפים: שהש"ר ו', ג'.

פ) וּפְעַפַּל היה סבילי. ממנו לא נשתמר שום שיור.

פא—פב) וְהִתְפַּעַפַּל וְנִתְפַּעַפַּל היו החוזרים שלהם; ושאר מהם שוב אין שיור.

פג) בנין פִּעְעַל, הדומה בהברה לבנין פִּעַל ושונה ממנו אך כמה שהאות השניה של השרש אינה נבלעת בדגש אלא נשנית בכתב. בנין זה, כנראה, מצוי בפעל "חצצר", שממנו בא הבינוני מחצצרים (שבדה"ב ה', י"ג, לפי הקרי מְחַצְצָרִים, ובדה"א ט"ו, כ"ד ובדה"ב ה' י"ב; ו', י"ג, י"ד; כ"ט, כ"ח לפי הקרי: מְחַצְצָרִים. ובשתי הצורות, לפי הנקוד יתרה הצדי, אלא שהראשונה היא צורה של בנין פִּעַל והשניה של הפעיל. ובאמת, נראה ובולט ששתייהן מבנין זה והקריאה של שתייהן צריכה להיות מְחַצְצָרִים). והשם חֲצוּצָרָה גזור אף הוא מבנין זה. ולכשהיה בנין כזה היה אף

פד) בנין פִּעְעַל, סביל לו,

פה—פו) ובניני הַתְּפַעַעַל וְנִתְפַּעַעַל היו חוזריו, ושמשלשם לא נשתיר שום שיור בספרותנו. —

ורואים אנו עפשינו את העשירות הגדולה והמפרזת המצויה בבניני הלשון העברית. מה שאין שום לשון בעולם יכולה להתחרות בה. אמת, שעשירות זו

הלכה ונתבוננה במשך הדורות, ובימינו מועטה היא לשוננו בבנינים, אבל, אחר הַדלדלות זו, עשירה היא עדין בבניניה עד היום, ואין צורך לנו כלל לקנא באחותנו הערבית... נסתפק במה שיש לנו ואל נצטער אף על אלו שנסתרו בידי הזמן ואבדו לנו, הואיל ושפע זה השפע לנו בדורות שהלשון הלכה עוד ונתהוותה, הלכה ונשתלמה, וקביעות גמורה בבנינים לא ידעה עדין למצוא; אבל לכשהגיעה כבר הלשון לידי שלמותה ושכלולה ראתה שאין טוב לה מלהחריב כמה וכמה בנינים, שהם אינם לצורך לה כלל – וכך עשתה, ועל זה ראויה היא לשבח! –

הערות ותקונים

מאמרי זה הוא הפרק השלישי, ושני פרקיו הראשונים נשמטו, לצערי, בידו של העורך ד"ר צפרוני; ובמקומם נתן את עשר השורות הראשונות שבראש המאמר.

במאמר זה באה בכמה תבות ערביות ובקצת תבות עבריות ואכדיות, במקום סמן הדגש החזק וסמן התשדיר, נקדה ממעל לאות הדגושה. לצערי נפלו במאמרי כמה טעויות, שהעקריות הן:

בעמ' 156: שורה 8: וַיִּבְקֹוּ	—	וצ"ל: וַיִּבְקֹוּ
" " "	11: יִפְרַח (מש' וג')	יִפְרִיחַ
" " "	: יִפְרָחוּ	יִפְרִיחוּ
" " "	12: וַיִּטְמִינוּ	וַיִּטְמִנוּ
" " "	הערה 1: וַעֲיִן	וַעֲיִן
" " "	Grundriss: "	Grundriss
" " "	: בְּרוֹקְלֶמֶן	בְּרוֹקְלֶמֶן
" " "	5: פֶּעֶל	פֶּעֶל
" " "	21: הַמְדֻקְדָּמִים	הַמְדֻקְדָּמִים
" " "	: שְׁתִּנוּעוֹת	שְׁתִּנוּעוֹת
" " "	הערה 2: בְּכָטָר	בְּכָטָר
" " "	15: שורה וּרְמ'	וּרְמ'
" " "	22: תִּקְלָתָא	תִּקְלָתָא
" " "	30: מַה"ה	מַה"ה
" " "	31: פֶּעֶל	פֶּעֶל

ד"ר אפרים הראובני

מחקרים בשמות צמחי א"י

V השדפון והירקון*

השדפון. בספרות המקצועית בחו"ל וגם בארץ מקבל לרב שהשדפון הוא „בראנד“ Charbon **). ובהתאמה לזה יקראו למכת השדפון, מחלת השדפון.

איינהורן, בספרו „תורת עבודת האדמה“ בעמוד 173 כותב: „השדפון“ (בראנד) – הוא נולד גם כן מכמהה המלקה ביחוד את השעורה ושבלת-שועל, והיא מצויה ג"כ על החטה, הדורא, הדוחן והדורא הכושי (סארגהום). תוכו של הגרעין נחר ומלא פיה שחור וכו' ***). ובעמוד 211 כחלק המלוני, בהערה 3 שם מביא איינהורן שורה של ראיות והוכחות, שהשדפון הוא בראנד, Charbon.

הח' לב סמך על דעה זו את שתי ידיי ****).

אולם אחרי בדיקת הדברים שנאמרו בדבר השדפון במקרא ובדברי רז"ל נוכח, שהשדפון אינו שם הקשור לצמח (שם של מחלה הנגרמת על ידי צמח, על ידי פטריה דקה), כי אם שם מכה הנגרמת לתבואה ולא לשוא קרבו רז"ל את השדפון לארבה ולחיה רעה ולחרב *****) ועמוס

(*) המאמרים I-IV באו בלשוננו כרך א' חוברת ג' וכרך ב' ח"א.

(**) כגון Ustilago litici (Persoon) S'ensen, Tilletia litici Bjerk Wint., Tilletia levis Kuen (את הראשון כנו שדפון פורח, את השנים האחרונים שדפון מסריח), Ustilago hordei (Persoon) Kell et Sen- Sorusporium וגם כיני Ustilago אחרים. Ustilago arvense (Persoon) Sensen, Ustilago trichophora, Link. Reilianum (Kühn) Mc. A Ppinè, Sphaelotheca sorghi (Lk.) Clinton.

(***) הדברים האלה חוזרים בקצת שנוי לשון בעמוד 160 שם.

(****) Flora der juden Ia. 40.

(*****) תענית י"ט, א'.

בתוכחתו לעובדי האדמה בארץ קורא: הכיתי אתכם בשדפון וכו' (עמוס ד', ט'). ואלו היה השדפון המחלה הנגרמת לתבואה ע"י הפטריה, היה תמוה הדבר, מדוע לא נזכרת לא במקרא ולא בדברי רז"ל מכת המדינה הנוראה, מכת רוח הקדים.

דברים ברורים בענין השדפון נאמרו בפסוק ו' וכ"ג בבראשית מ"א. אולם את המלים, ושדופות קדים" מישב איינהורן בזה, ש"הקדמונים תלו מכת השדפון (כלומר הכראנד) בפעולת השמש והשרב", אולם מטעם הפסוקים האלה ברור שהשדפון הוא אך מכת רוח הקדים ולא מחלת ה"כראנד", כי בפסוק ו' בתאור של השבלים השדופות קדים נאמר אך "דקות" ולא נזכר כלל שום דבר מצבע שחור הפיח של ה"כראנד". ובפסוק כ"ג, אשר התאור של השבלים השדופות חוזר שם ביתר תאור וביתר ציוריות, נאמר: והנה שבע שבלים צנמות דקות שדופות קדים". אל המלה "דקות" נוסף "צנמות" להדגיש את דקותן ואת צנימותן של השבלים שסבלו מרוח הקדים הקשה (סמל של שנות הרעב) והתאור של שחור הפיח לא נזכר כלום, גם בפסוק הזה, השני, המלא יותר).

ועל שם מה נקראה מכת רוח הקדים שדפון, מפני שגרעיני הקמה השדופים על ידה שזופים.

גם דברי רז"ל במועד קטן ב' ג' על ר' אליעזר, אשר כל מקום שהיתה עינו בו היה נשדף ואפילו חטה אחת חציה נשדף וחציה לא נשדף, שמהם נסתייע איינהורן – גם הדברים האלה מתאימים ל"שדפון" של רוח הקדים, אשר יש וימצאו גרעינים שחצים נשדף וחצים לא נשדף. וכן השדפון שבתענית י"ט, א': "על אלה מתריעין בכל מקום על השדפון וכו'. מעשה שירדו וקנים מירושלים לעריהם וגזרו תענית, מפני שנראה כמלא פי תנור שדפון באשקלון". ומשום מה "ירדו" הוקנים מירושלים ל"עריהם" וגזרו על תענית שם ולא גזרו תענית בירושלים גופא, ומדוע "ירדו" – כנראה לערי השפלה – ולא גם בהרי יהודה וחברון (אשר שמה אין "ירידים" מירושלים)? כי השדפון, כלומר מכת רוח הקדים קשה יותר בשפלה מאשר בהרים, והיא קשה יותר באשקלון הדרומית מאשר בשפלת לוד, למשל, ולכן כאשר אך נראתה מכת השדפון באשקלון מיד החלו לדאוג לקדם את פני הרעה בצומות ובתרועות בשאר המקומות שבשפלה, מפני

(*) גם הפסוק במ"ב י"מ, כ"ו: חיו עשב שדה, ירק דשא, חציר גנות ושרפת לפני

קמת מוכיה, שחשדפון הוא אך מכת רוח הקדים המיכשת את החציר והשורפת את השבלים.

שהיא מכה מהלכת", והיא הולכת ומתקדמת לשאר המקומות שבשפלה, אבל בהרים חשבו עוד למוקדם לגזור תענית, כי טרם נגשה המכה לשלוחות ההרים. ויש אמנם שהרוח הקדים כשאינה קשה ביותר תשדוף את התבואה אך בשפלה ולא בהרים. ורבנן שאמרו, (תענית כ"ב, א'): על אלה מתריעין בכל מקום (כנראה גם בשפלה וגם בהרים) על השדפון וכו' דאגו לכך ביותר, כמו שר' עקיבא מזהיר שם ואומר: "על השדפון ועל הירקון בכל שהוא". איינהורן מביא ראיה חותכת לדעתו מבבא-מציעא ק"ו א': "אלו זרעת החטה הוה מקים ב"י וכו' (לא היתה משתדפת)", "כי-מבאר הוא-החטה אינה מצויה ללקות במכה זו כמו השעורה". אבל גם ראיה זו אינה ראיה לסייע כי אם לסתור. אם נשים לב אל כל דברי המאמר שבב"מ שם בשלמותו נבוא בהכרח לידי מסקנה אחרת. כי כה דבריהם שם: "אל זרעה חטי ואזל הוא וזרעה שעורה ואשתדף רובא דבאגא ואשתדף נמי הנך שערי דיליה. מאי מי אמרינן דא"ל אלו זרעתה חטי הוה מקים בי (איוב כ"ב) ותגזר אמר ויקם לך. מסתברא דאמר ליה אי זרעתה חטי הוה מקים בי ותגזר אמר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור". – ואלו כדעתו של א. שהמשמעות היא מחלת ה"בראנד", ושהם ודאי ידעו שהיא עולה על השעורה יותר מאשר על חטה, הרי היה הטוען טוען כך, ולא היה נשען אך על הדרוש של ותגזר אמר ויקם לך, הרי שיש כאן אך תביעה של קיום המדבר והמותנה, ולא הטענה שמחלת ה"בראנד" מצויה יותר על השעורה מאשר על החטה.

בקשר עם השדפון יש לבאר את דברי תרג' יונתן בשמות כ"ג, י"ט: "ראשית בכורי אדמתך וכו', לא תבשל גדי בחלב אמו" (שמות כ"ג, י"ט) תרגם יונתן: "לית אתון רשאין לא למבשלא ולא למיכול בשר וחלב מערבין כחדא דלא יתקף רוגזי ואיבשל עבוריכון דגנא וקשא כחדא"? ברור שיונתן רצה להסביר את קרבת ענין "גדי בחלב אמו" ל"ראשית בכורי אדמתך". מהי הצרה ב"ואיבשל עבוריכון דגנא וקשא כחדא"? בהאמיני בריאליות שביסוד דברי המדרש התבוננתי וראיתי שבשנים כתקונן יבשל הדגן בטרם שהקש יבשל וייבש לגמרי. גם בעת הקציר אפשר לראות את הקש שעודנו ירק קצת במקומות אחדים ביחוד בקרבת הקשרים*), אולם בשנת השדפון הבאה בעקב רוח קדים קשה וחזקה מאד לא רק הדגן נשדף כי אם גם הקנים (הקש) מתיבשים יחדו אתו. וזוהי הקללה, זוהי קללת, והכיתי אתכם בשדפון.

*) והקש, החי"י הולך ומוסיף להעביר או עזר מוונות לגרגרי הדגן, ערי יבשלו ו"יתמלאו" לגמרי.

הירקון. ומהו הירקון? גם את הירקון מכארים בכלל כמו את השדפון במחלה הנגרמת ע"י, "כמהה דקה מן הדקה הקנה, העלים, השבלים זרועים כתמים כתמים, בתחלה מראם אדמדם ואחר כך מראם שחור. הגרעינים לוקים בגדולם", וכו'—ראסט בלע"ז*). והח' לב כותב**) ירקון ist der Halm einer Schwarzrost Puccinia graminis, Tul. und Straminis Fuckel, Uredo linearis Pers und U. rubigo Vera Dc. אולם כשם שהשדפון אינו ה"בראנד" כך אין הירקון ה"ראסט" והתאור של "ונהפכו כל פנים לירקון" (ירמיהו ל', ו') אינו מתאים לצבע החלודה של ה"ראסט".

את הירקון קשרו תמיד לשדפון הן במקרא (הכיתי אתכם בשדפון ובירקון) והן בדברי רז"ל "על השדפון ועל הירקון" (תענית י"ט, א'; כ"ב א', וגם במקומות אחרים), כי שתי מכות נוראות הן לאכזר בא"י והאחת משלימה את השניה, והאחת עומדת מאחורי גבה של השניה ומאימת. ואחרי שנה־שנתיים (ולפעמים שלש) של בצרת ומעוט גשמים ושל רוחות שדפון בין פסח לשבועות תבוא לרב שנת ברכה, שנה גשומה. ועם כל גשם תחזק תקות האכזר. אבל יש שגשמי הברכה הולכים ורבים, הולכים ונעשים קשים ונהפכים למארה. והאכזר רואה ברעדה את הקמה מתחילה להצהיב והגשמים מוסיפים לרדת ולרדת ופני הקמה נהפכים לירקון. השדפון והירקון, שתי מכות מדינה אלה, שאין כמעט כל עצה ומפלט מהן, אלה הן המכות אשר היו מתריעין עליהן וגוזרים צומות, ואלה הן שתי המכות אשר עליהן דרשו בספרא (בחוקותי ה', ד') את הפסוק ותם לריק כחכם: — "הרי אדם שלא עמל ולא חרש ולא ניכש, זרע ולא ניכש ולא כיסת (כיסח) ולא עידר ובשעת הקציר בא שדפון וירקון והילקה ואין בכך כלום. אבל אדם שעמל וחרש וזרע וניכש ועדר וכיסח ובשעת הקציר בא שדפון והילקה, הרי שניו שלו כהות וזהו ותם לריק כחם***).

השדפון והירקון שבעמוס ד' מוכיחים שבשתי מכות מדינה היותר קשות מדבר שם (ואתן יחדו גם הארבה, כמו בתענית י"ט, א'): המכות הגוררות "נקיון שנים" בכל הערים וחסר לחם בכל המקומות.

(*) איינהורן בספרו הנ"ל בעמוד 170.

(**) Flora Ia. 40.

(***) הח' לב פרש גם את השדפון הזה שבספרא בחקותי "Brand". Von dem Pilze Ustilago;

Carbo Tul. Russbrand, verursacht.

חלקה אחת תִּמְטֵר (וכפי שמפרשים יותר מדי – מחלת הירקון) וחלקה אשר לא תמטיר עליה תיבש, – הרי השדפון והירקון אשר בפסוק הבא שם.

VI הקיטמא (והחצבין חירין)

יש כמובן לחפש גם את ה„בראנד“ במקרא או בדברי רז"ל. יתכן שה„באשה“ אשר באיוב ל"א, מ' (ותחת שעורה באשה) היא המחלה הזאת, אולם אין לכך הוכחות מספיקות. לעומת זאת אפשר לברר, שרז"ל קראו ל„בראנד“ קיטמא.

אחזו לה (לר"ג) בחלמיה „חצבין חירין דמלין קיטמא“ (ברכות כ"ה, א'). מתרגמים אמנם את הקיטמא-אפר, ואת החצבין האלה מכארים „כדים“ מלשון חצב כד, לאמור: כדים לבנים מלאי אפר. „כך אלו התלמידים שהוסיפו ואין מעשיהם כלום“ (עיין ערוך בערך חצב) והח' J. Levy כותב ב־ : Chaldaisches Woerterbuch (בערך חצב) Weisse Kan- nen die voll mit Asche sind ובאר: סמל לבית התורה המלא תלמידים שאינם הגונים, אולם ברור שלא בכדים לבנים מלאי אפר יבאר חזון ר"ג, כי ר"ג בעינו הפקוחה ליצירה ולבריאה – מה דברו ללבבו כדים כאלה, ואיפה ראה דוגמתם ששימו אפר בכדים לבנים. וכי לא ראה ר"ג בחזיונות הטבע משלים ודוגמאות מתאימים יותר לענינו? (למשל לאנשים אשר אין תוכם כברים).

ויש לשים לב שר"ג היה רגיל לפוק ולחזות ולהחזות: כשרצה ר"ג להשיב לתלמידו על אחת מהשגותיו בענין הצלף, לא הסתפק לקרוא לו את הצמח רק בשמו (אשר התלמיד בודאי הכירוהו יפה בגלל דיניו השונים, והשיח נם היה שם בקרבת מקום), אלא „נפק ואחוי ליה את הצלף“ (שבת ל', ב').

וכן גם בענין החצבין חירין דמלין קיטמא יש לראות מחזה מצוי במחזות הטבע. ואמנם החצבין הללו אינם כדים כי אם מלשון ה„חצב-צמח“. והקיטמא הוא הקיטמא דינן ה„בראנד“ בלע"ז. כי נמצאים לפעמים מקני החצב שהם חולים במחלת ה„בראנד“. פקעי פרחיהם לבנים מבחוח ושלמים ונראים כבריאים, אולם מבפנים הם מלאי פיה של המחלה הזאת ר"ג בעינו הבוחנת והבודקת ראה אותם, כי הצמח הזה העסיק את תלמידי חכמינו הרבה, והפקעים החולים הללו מלאי הפיה שכיחים בסביבות ירושלים והם נראו לו לסמל של בני האדם, של תלמידי חכמים, שאין תוכם כברים. ובראותו את מרבית הספסלים אשר נתרבו אחרי שנתמנה ריש

מתיבתא אחר, אשר בא לנהג את הישיבה ביד רכה ולא דרש אשר „כל שאין תוכו כברו לא יכנס“, ובנקוף אותו לבו „דילמא ח"ו מנעתי תורה מישראל“ לא התנחם עד אשר עלו לו בחלומו החצובות בפקעים הללו, המלאים קיטמא, ואשר לא יתנו פירות גם הם. הקיטמא של החצבין חוירין פטריות זעירות הן, מקרוסקופיות, שמן *Ustilago Waillantii*, Tul. אשר החוקרים שבימינו לא ידעו את מציאותה בארץ-ישראל עד היום הזה ור"ג וחבריו ראוה כבר בימים ההם, וינקו ממנה יניקות סמליות ומוסריות משלהם.

ומפני מה קראו למחלה זו קיטמא, כי קיטמא היא „אפר“ וגם „פיח“ („פיח הכבשן“ תרגום ירושלמי „קטם דאתון“) (כי המחלה הזאת מקבלת צורת פיח *). ונראה לי שגם דברי המדרש בב"ר פ' צ"א: וקבץ את כל אכל, ערבב בהן עפר וקוטמיות, בקטמיות כאלה משמע. ומיד נראה שגם השם הערבי הכי רגיל של מחלת ה„בראנד“ מקביל לשם קיטמא. היהודים בסביבות נינוה קוראים לקיטמה „אוּסָה“ ושמעתי גם „אוּסָם“. הם אומרים שהשם „אוּסָה“ הוא בשפת התרגום שלהם.

מהפלנטלור הערבי בענין הקיטמא והשדפון.

השם הערבי הרגיל ביותר בא"י לקיטמא הוא طوبار (טובאר), אלא יש מקומות יבטאו גם טובארה, כגון ב„חרבת אל לוז“ ובבית מחסיר (ע"י בית הכרם) ובאדורים (ב„דורה אל חליל“ וברמלה), ויש יקצרו ויאמרו „טוב“ „טוב אל קמח“, גם „טוב אל דורה“, כלומר הקיטמא של הדורה, ואחרים אומרים „טובאר אל קמח“, טובאר אל דורה „כנ"ל. כי גם בדורה שכיחה הקיטמא בצורה ביצה ב„דורה לבנה“ (ויש מקומות שהדורה לקויה בקיטמא הרבה, כגון בחלקות האדמה הרחבות אשר ע"י באב אל ואד, (ובמקומות רבים אחרים).

הבדואים שבסביבות כפר סבא קוראים לקיטמא طابون (טאבון) וכן גם

(*) בשם הלקוח מ„פיח“ חפץ גם הר"ר רייכרט לכנות את מחלת ה„בראנד“ והוא כנהו פחמון (במאמרו החשוב ב„ירושלים המקדש לזכר לזנוץ“ תרפ"ח). על משקל שדפון, ויש לנקד פחמון, בגלל ה"ח" הקמוצה. וגם הירקון אינו ירקון כי אם ירקון, בגלל ה"ר". אולם אחרי שנתבררה לנו מהות הקיטמא נחלץ כמוכח ממונחים חדשים ונשתמש באותו המונח שהשתמשו בו אבותינו ורז"ל.

פלחים רבים שבכפרים אשר ממזרח וממזרח-דרום לירושלים*). עד כמה שעלה בידי לברר ביניהם אין השם הזה טאבון אלא האנגרממה של התנועות של „טובאר“ בחלוף ה„ר“ הסופית ל„ג“ (למגר). לחטה הלקויה ב„טובאר“ יקראו „חנטה מטֶּבֶר“ (ואחרים יאמרו „אלקמח מטֶּבֶר“, ובעלי ה„טאבון“ יאמרו „חנטה מטֶּאבֶן“. ואומרים גם אל אַצְרָה מטֶּבֶר (כגון בהרי חברון) כלומר חטה לקויה בקיטמא, דורה לקויה בקיטמא). את השם טוֹבֶּאר בארו לי אחדים שהוא בה מהמלה „טראב“, כלומר „עפר ואפר“ כעין ה„קיטמא“ שלנו. בעין כרם ובג'ורה ובמקומות אחדים יאמרו שה„טובאר“ הוא בעיקר הקיטמא של הדורה, ולקיטמא של החטה והשעורה יקראו -וֹלַם (שולֶּאם).

בכפר אמור ובכפרים אחדים אחרים אשר בין ירושלים לחברון שמעתי אומרים „שולֶּאם שעיר“ לקיטמא שבשעורה.

מפי הערבים בחורן שמעתי את השם سويد (שַׁוִּיד) לקיטמא (וגם سويد שַׁוִּיד). אותו שם שמעתי גם מפי בדואי באר שבע, אלא שהם כתבו לי (אותם ששוחחתי אתם) سويدي צוֹיִדִי ב„צ“. החורנים בארו לי את טעם השם سويد (שַׁוִּיד) בא מן اسود אשוד, כלומר „שחור“, על שם הצבע השחור של הקיטמא.

את התהוות ה„טובאר“ וה„שׁוֹיִד“ מבארים הערבים בדרכים שונות. יש מבארים ע"י פעולת השמש על גרעיני דגן רטובים, אחרים אומרים الطوبار من الارض القرمية (הטובאר בא מן האדמה הצמאה) (שכס), והבדואים והבדאיות בבאר-שבע אומרים: הצוֹידה גדלה בעיקר בשעורה. זורעים שעורה ומן אללה יהי צוֹידה, כלומר השעורה נהפכת ל„צודה“. ואחרים אומרים יותר ברור: „אל צוידה אצלו שעיר. פי אל שנה מאחל אל שעיר בסיר צוידה“, כלומר: „הצוידה יסודו שעורה, בשנה רעה נעשית צוידה“.

האמונה הזאת, בשנוי בגלגול השעורה ל„צוידה“, תוכל לשמש לראיה קצת שהבאשה שבאיוב ל"א, מ' היא המחלה הזאת, מחלת הקיטמא. בדרויל: אם על אדמתי תזעק ויחד תלמיה יבכיון וכו', תחת חטה יצא חוח (וכפי שיש דורשים: החטה תשתנה ותהי לחוח, – אמונה מהאמונות שהיו קימות אצל הקדמונים) ותחת שעורה באשה (כלומר, שהשעורה „תִּתְפַּח“ לבאשה).

*) וכן בכמה מקומות אחרים. אנו רואים שהדברים שבאו במאמרו החשוב של ד"ר רייכרט („מחלת השדפון של צמח הדורה בארץ“, עמ' 10, מחקרת ההורכה) שגבצוֹן חארץ נקרא („שדפון הגרעינים“) כפי הערבים טבון ובדרום טוב, הם מושעים.

את גרעיני השדפון יש יקראו הערבים פשוט יִקְמַח מִית*, חטה מתה (כגון רבים בירושלים), אולם על פני שטחים כבירים בהרי יהודה המערביים ובשלחותיהם מכנים הערבים לגרעיני השדפון בשם מיוחד, בשם *سَلْمُون* (שִׁלְמוֹן). ומענין שבאותו שם שִׁלְמוֹן (ושמעתי גם שִׁילְמוֹן שִׁילְמוֹן) יקראו הערבים בעבר הירדן מזרחי (בסביבות סלט ובמקומות אחרים שם) לדבר אחר לגמרי, לגרעיני הצמח *Cephalaria Syriaca* וגם לצמח גוסא. הפרופ' Dalman ז"ל את השם הזה *Schalamon* אך לצמח הזה* ובעלי מקצוע מהירו להשתמש בשם שִׁלְמוֹן, לכנות בו משפחה שלמה, משפחת השלמונים* למשפ' *Dipsaceae*, אשר הצמח הנ"ל *Scabiosa prolifera* הוא אחד מבניה. ומכיון שנתברר שאותו שם משמש בא"י שמעבר לירדן מערבה בעיקר לדבר אחר, לגרעיני השדפון, אין עוד טעם ויסוד לשם המחודש הנ"ל. וחבל מאד על החדושים הנמהרים העלולים להזיק יותר מאשר להועיל.

(*) בספרו *Die pflanzen Palastinas* של Dinamora, בערך *Cap. Syriaca*

להרחבת הדשון ותכונה

מ. ב. שניידר

ברור תמונות הדשון וקביעת שמושן*

יא.

בנית השמות בסיום ז'ת משמות אחרים אינה מתמונת הנפרד שלהם אלא מתמונתם הקדמונית. שהיא על פי רב תמונת הכנויים; למשל: מהשמות המלעיליים: ילד, מלך, סכל תמונות הכנויים שלהם הן: ילד, מלך, סכל—ילדות, מלכות, סכלות. לפי זה מן ספר, שתמונת הכנויים שלו: ספר צריך להיות ספרות, כמו שיש במקרא תמונה קרובה בהוראתה: ספרה. אבל על פי רב אומרים וכותבים ספרות, שיש בה טעות כפולה. היא בנויה מהשם ספרא (ספר), שהוא מבטא ארמי משבש מן ספרא. כי במקום החולם הבא מפתח ארך בעברית בא בארמית קמץ. בארמית שבמקרא בא רק ספרא (עזרא ד' ח' ט' י"ג, כ"ג), גם בתרגום בא על פי רב ספרא, אבל בו בא גם לרב ספרא. נקוד משבש על פי המבטא הבבלי.

בשמות המלרעיים צריך לבנות את השמות בסיום ז'ת גם כן מתמונות הכנויים שלהם; למשל: יד, פקיד, חכליל, כסיל — תמונות הכנויים שלהם: ידי, פקיד, חכליל — ידיות, פקידות, חכלילות. לפי זה צריך לבנות שמות בסיום ז'ת מהשמות: אדון, אחד, זכר, נקבה, יתום מתמונות הכנויים שלהם: אדון אחד (או אחד), זכר, נקב, יתום—אדנות, אחדות (או אחדות), זכרות, נקבות** (יתומות). אבל על פי רב מבטאים אותם שלא כדין ננד חקי בניתם: אדנות, אחדות, זכרות, נקבות, יתומות, כאלו היו מהשמות המלעיליים: אדן, אחד, זכר, נקב, יתם.

והוא הדין כשבונים משמות עצם שמות יחס צריכים הם להבנות בעקר מתמונות הכנויים שלהם; למשל מהשמות המלעיליים: ארץ, עבר, רגל, חפש, נכר — תמונות הכנויים שלהם: ארצ, עבר, רגל, חפש, נכר — ארצי, עברי, רגלי, חפשי, נכרי; ומן השמות המלרעיים: צפון, דרום, פרו, זהב, פליל — צפון, דרום, פרו, זהב, פליל — צפוני, דרומי, פרוני, זהבי, פלילי. ומן זכר, נקבה, יתום צריכים להיות שמות היחס: זכרי, נקבתי, יתומי, אבל רבים אומרים וכותבים: זכרי, נקבי, יתמי.

(*) ראה "לשוננו" כרך א' חוברת ב', עמ' 179—173.

(**) להשאיר כאן תי' הנקבה אין צורך, מפני שגם ז'ת הוא סיום נקבה.

צריך לבער את הווקאליסמים המשבשים האלה המקלקלים את לשוננו ועושים אותה ללשון בלתי טבעית. צריך לקבע את התמונות הנכונות. יש שהשמות המפשטים בסיום יות בנויים משמות עצם ויש שהם בנויים משמות יחס, למשל: מן השם ציון נבנה השם המפשט ציונות, במשמעות תנועת שיבת ציון, אבל בונים שם מפשט גם משם היחס ציוני, שמוכנו: השואף לציון או השייך להסתדרות הציונית, ואז תמונתו ציוניות והוראתו: עניני המפלגה הציונית. באופן כזה בנוי השם המפשט מקוריות בהוראת טבע דבר שהוא מקורי, ולא מקורות מן מקור, כי מקור הוראתו אחרת לגמרי, ושם היחס מקורי נבנה מן מקור בהוראה משאלה.

לפי זה צריך להיות השם המפשט של תורת הנוצרים: נוצריות ולא נצרות או נצרות. כמו שהכל כותבים. כי השם המפשט הזה יכול להבנות רק משם היחס נוצרי ולא מן נצר או נצרה. לפיכך צריכה תורת הנוצרים להקרא נוצריות, כמו מקוריות.

יב.

בנית מלים חדשות צריכה להיות לפי חקי בנית המשקלים ותנועותיהן צריכות להיות לפי תורת הווקאליסם העברי, למשל: בנית שם נקבה משם זכר צריכה להיות לפי משקל השם: אֵל — אֵלָה; כן צריך להיות מן אֵו — אֵוָה ולא אווה (כמו שהוא במלוני בן יהודה וגרובסקי-ליין). כי הקמץ אינו נחסף בשמות ובבינוני לפני הברת הנגינה. וכן צ"ל ברבים: אֲנִים, אֲוֹת ולא אֲנִים, אֲוֹת.

כן גם מן ועד צריך להיות שם נקבה וְעָדָה, כמו מן נַעַר, יַעַר, נָהם — נַעְרָה, יַעְרָה, נְהָמָה, ולא וְעָדָה (כמו שהוא אצל בן יהודה וגרובסקי-ליין) שהוא מן וְעָד. אמנם נמצאים בכה"ק מספר שמות נקבה במשקל קָטָלָה, שהזכרים שלהם במשקל קָטָל: סַעְרָה, צַדְקָה, שַׁעְרָה, שנמצא בכה"ק תמונת זכר שלהם: סַעַר, צַדֵּק, שַׁעַר — מלעיליים. אבל שמות הנקבה האלה לא נבנו משמות זכריים מלעיליים אלא מן מלרעיים. כן גם מן נַעַשׂ נבנה שם הנקבה במלוני האלה גַּעְשָׁה, צריך להיות גַּעְשָׁה (*).

(*) אמנם יש מחליטים שהוא מן avis הרומית ואז היה צריך להיות אֵו או אֵו, ויש לו גרסות שונות, אבל בכל הגרסות בעברית הוו בקמץ ועפ"ר נתקבל ביחוד אֵו; לפיכך צריך להשתות כמשקל קָטָל, כי אֵו הוא מן אֵו.

(**) כן היא גם דעתם של בואר וליאנדר בדקוק ההיסטורי שלהם § 74, 20, כי סַעַר, שַׁעְרָה אינם מן סַעַר, שַׁעַר אלא מן סַעַר, שַׁעַר.

יג.

רבה ההתלבטות בהנעת השמות. שעל פי הקריאה המקבלת במשנה ובתלמוד ועל פי הנקודים הישנים הם במשקל קטל ובכה"ק אינם; למשל: סמך, סגן, צבת, צלב, קבע, קלף, וכדומה. המשקל הזה הוא ארמי. המשקל העברי שלהם הוא קטל או קטל. ואולם המשקלים קטל, קטל נתקבלו בלשון העברית המדברת בתקופת הבית השני — קרוב לודאי עוד קדם לתקון קריאת התורה בצבור, כי דבש, שכם ושל, שמות מלעיליים במשקל קטל, קטל, נמצאים בכה"ק פעמים רבות, אלו היו רק בהשפעת המבטא המאחר. אין לשער שלא היה נשאר חלק מהם במבטאם הקודם. וגם לא היה מובן מפני מה השפצו דוקא שלשת השמות האלה מהמבטא המאחר. אין זאת אלא, שהמשקל הזה כבר הוחל להתקבל בלשון המדברת עוד קדם שנקבעה הקריאה המסרתית של כה"ק. ובמשך הימים הרבו להשתמש במשקל הזה והווקא ליסם של השמות סמך, סגן, צבת וכו' הוא מתקופת הבית השני. ואחרי שהוא נתקבל כבר בקריאה המסרתית נחשב הוא למשקל עברי גמור ואין רשות לפסלו עתה ולשנותו. כי לא רק המשקלים קטל, קטל אינם בווקאליסם עברי גמור, כי אם כל השמות הבאים בנפרד יחיד באות חטופה לפני הברת הנגינה, כמו: יקר, סתו, פאר, זאב, אליל, צבי, מאד, גבול, אגם וכדומה הרבה מאד, הם בווקאליסם מאחר. או כמו שרגילים לאמר על דרך הלשון הארמית. כי חק קבוע ומקיף הוא בלשון העברית הקודמת, כי התנועה שלפני הברת הנגינה מתקיימת ואינה נחטפת אלא כשהנגינה עוברת אל ההברה השלישית. כן הוא בשמות וכן הוא בפעלים על פי רב: פקר, דבר, זקן, גדול, שמר, הלך — פקרים, דברי, זקנה, גדולות, שמרני, הלכתם. בארמית באות כל תמונות הלשון הללו בחטף לפני הברת הנגינה: פשר, שלם, דתב לעמת פשר שלום, זתב בעברית; קטל, אכל, יקום לעמת קטל, יקום בעברית. מזה רואים אנו כי המשקלים באות שואית לפני הברת הם מבטא מאחר. ובכל זאת לא יעלה על הדעת לשנות את מבטאם לפי הווקאליסם של השמות הבאים בקריאה המקבלת של התלמוד במשקל קטל.

ההתקונים האלה של השמות במשקל קטל נעשים לא על ידי סתם משכילים. כי אם גם על ידי בעלי המלונים. יש מלונים שנתנום במשקל עברי לבד: סמך, סגן וכדומה. ויש שנתנו שנים שלשה משקלים: סמך, סמך, סמך (גרוובסקי-ילין), סגן, סגן, סגן (הנ"ל), צבת, צבת, צבת (הנ"ל) וכדומה. הנקוד בקמץ סמך אינו נכון כלל. כי השמות האלה נטיתם מלעיל והמשקל קטל מלרע. והקמץ על פי רב קים גם בעברית וגם בארמית.

אכן התמונות זרע, חדר, נטע, שגר הן נקודים על פי קריאה מאחרת ועל פי רב באות הן בכה"ק בווקאליסם החקי שלהן. לפיכך אין להשתמש בהן, כי התמונות שבאו בכה"ק במשקלים עבריים נכונים ויש מהן בכה"ק גם בווקאליסם

בלתי חקי צריך להחזיק במשקליהן הנכונים. וכן הוא בתמונות הלשון שבכה"ק הן בווקאליסם נכון ובקריאה המקבלת של התלמוד נשתנו. צריך להחזיק בווקאליסם המקראי. כן גם בבניית מלים חדשות צריך ליסדן על המשקלים העבריים הנכונים ולא לפי המשקלים המאחרים. אף על פי שנתקבלו.

יש הלומדים מהיסודות הזרים שחדרו לווקאליסם המסרתי של כה"ק. שהיהודים דברו בתקופת הבית השני ארמית והעברית לא היתה אז כבר מדברת בעולם המעשה. הסברה הזאת אינה נכונה כלל. כמו שהוכחנו במקומות אחרים (*). אך חלו בתקופה ההיא שנויים רבים בלשון לא רק בפוניטיק אלא גם במורפולוגיה ובסנטקס שלה. ונוצרו בה הרבה תמונות לשון חדשות והרבה אופני דבור שלא היו קדם לכן. כדרך כל הלשונות להשתנות במשך מאות בשנים. ביחוד בתקופה שמתחוללות חליפות ותמורות גדולות ועצומות בארץ.

יש עוד משקל מאחר מהתקופה ההיא שנתקבל בקריאה המסרתית של כה"ק. הוא משקל קטל: אָנְךָ, פְּתָבִי, קָרַב וכו' ובלשון המאחרה: פָּלַל, פָּרַט, סִיגִי, שִׁיר וכו'. הקמץ הזה הוא קמץ קים תמו' חולם שבווקאליסם המקראי. אין הוא משתנה לא בנטיה ולא בסמיכות: פְּתַב הִדֵּת, פְּתַב אֲמַת, פָּרַטִי הִדְבֵּר, פָּלְלִי הִדְקֹדֶק, שִׁירִי אֲנִישִׁי כִנְסַת הַגְדוּלָה, פָּלְלִיהֶם, פָּרַטִיהֶם וכדומה. מלבד פְּתַבִּי הִקְדַּשׁ תַּמּוֹר' פְּתַבִּי הַקֹּדֶשׁ, שכבר נתקבל, והוא יוצא מן הכלל.

יד.

רבים מתקשים בקבלת המשקל המאחר הַקָּטַל וכותבים תמורתו הַקָּטַל. ויש מלונים שכותבים הַקָּטַל ובתוך חצאי לבנה מוסיפים הם גם הַקָּטַל: הַבְּדֵל (הַבְּדֵל) (מלון גרוזובסקי-ילין). אין שום יסוד להמנע מקבל את המשקל הַקָּטַל הנפוץ מאד בלשון המאחרה: הַבְּדֵל, הַחֲלֵט, הַפֶּר, הַכָּשֶׁר, הַסֵּב, הַסֶּגֶר, הַסִּפֶּם, הַפָּקֵר, הַקָּף, הַקֶּשֶׁ, הַתֵּר וכדומה הרבה. אמנם התמונה הקדמונית שלה הבאה בכה"ק היא הַקָּטַל, אבל היא אינה דומה למשקל קָטַל האמור למעלה. שאף על פי שנתקבל הוא נשאר יסוד זר בווקאליסם העברי. אמנם הוא מבטא מאחר, אבל הוא ברוח הווקאליסם העברי ששרר בתקופת קביעת הקריאה המסרתית. נכרת נטיה לשנות את הפתח בהברה סגורה בלי נגינה בראש המלה לסגול ולחריק; באות גרונית על פי רב לסגול התחלתה היתה כבר לפני חקוק הקריאה המסרתית; למשל: גִּלְעָד, מְרִים מְגִדָּל וכדומה היו בתקופה קדמונית גִּלְעָד (או גִּלְעָד), מְרִים, מְגִדָּל. בתקופת תרגום השבעים היו יהודי מצרים מבטאים עדין את השמות האלה בפתח, כנראה מהטעם סקריפציות שלהם בתרגום השבעים. ועוד הרבה מאות שנים קדם לזה נשתנו תנועת

(*) ע"י שם 68-8 ובמאמרנו "לשון חיהורים בתקופת חבית השני ואחריו" בהעולים 1926

אותיות א י ת ן בבנין פֿעל, שהיתה בשמית העתיקה פתח, לחריק ובאות גרונית לסגול. ההשתנות מפתח לחריק לא היתה בפעם אחת, אלא בראשונה החלו לבטא את הפתח e, שהוא קרוב יותר לחריק מן a ואחרי כן נשתנה e בבלתי גרונית לחריק ובגרונית נשאר על פי רב הסגול: יִקְטֹל, תִּקְטֹל, אִקְטֹל. ההשתנות הזאת לא היתה בכל תמונות הלשון בפעם אחת, ולא בכל מקום באופן אחד. למשל השתנות פתח איתן לסגול וחריק היתה עוד קודם שנפרדו הארמים משאר העמים השמיים המערביים והיו לעם מיוחד. בערך 1500 לפני חרבן הבה"ש. כי השתנות הפתח הזה לסגול ולחריק באותיות איתן משתפת גם לארמית. ולחפך השתנות פתח פֿ-הפ' בעבר פֿעל ושל ה־ההפעיל חלה בתקופה מאחריה הרבה יותר מהשתנות איתן, כי האחרונה לא חלה בארמית כלל. כן היתה כבר בתקופת קביעת הקריאה המסורתית התמונה אֶזְרָח, אֶקְדַּח, אֶשְׁפֹּל וכדומה. אבל המשקל הִקְטֹל לא היה עדין אז. הוא נוצר כפי הנראה אחרי חתימת כה"ק.

מכל האמור נראה, כי השתנות משקל הִקְטֹל להִקְטֹל היא ברוח הפוניטיקא העברית והיא חלה בזמן שהלשון העברית היתה עדין מדברת והמשקל הִקְטֹל הוא משקל עברי חקי.

אכן הווקאליסם הנכון שלו הוא הִקְטֹל, ע־הפ' בצירה, ולא הִקְטֹל, ע־הפ' בסגול. כמו שנפגש לפעמים אצל בן יהודה, כי גם לפי הקריאה המקבלת וגם לפי חקי השתנות התנועות אין הצירה הוה משתנה לסגול. עוד זאת אצל בן יהודה ובמקצת גם אצל גרובסקי־ילין נשאר הצירה גם לפני ל־גרונית ותחתיה פתח גנובה: הִכְרַח, הִכְרַע; אכן בקריאה המקבלת נשתנה הצירה לפני ל־גרונית לפתח: הִכְרַח הִכְרַע וזה מתאים בכלל להשתנות הצירה לפני גרונית לפתח בשאר תמונות הלשון; למשל: יִשְׁלַח, יִשְׁלַח תמו: יִשְׁלַח, יִשְׁלַח. אמנם זהו רק באמצע המאמר. אבל בהפסק בא הצירה. אך בכל זאת נמצא משקלים כאלה בשמות: אֶצְבַּע, כּוֹבַע וכדומה. לפיכך אין יסוד נכון לשנות את מבטאו המקבל.

טו.

בכל הלשונות יש מלים מרכבות משתים שלש מלים מקצרות, שנתקצרו בפי העם בשטף הדבור וכשיצירותיהן נקבעות בדבור מתקבלות הן גם בספרות. זה נעשה בלי שום כונה לקצר את הלשון אלא מעצמו על ידי התמוגות צלצולי המלים בפי ההמון: אֶפִּילוּ, מִן אֶף אֱלוּ, פִּלְמוֹנִי מִן פִּלוֹנִי, אֶלְמוֹנִי מִדּוֹעַ מִן מֶה יְדוֹעַ, מִיִּצֵּד מִן קָאִי צֵד וכדומה. אבל אין רשות לעשות קצורים כאלה בכונה תחלה. כי מלבד שרב הקוראים לא יבינו את המלים האלה, מקלקלים בזה את הלשון, כי נוטלים ממנה את בהירותה. הלשון היא כמו מטע שגדולו בדרך הטבע הוא לטובתו. אבל כשתאמר לגדלו באופן מלאכותי, שלא בדרך הטבע, תקלקלו. הדברים האלה

ידועים ומובנים לכל בעל שכל פשוט וישר. אבל יש אצלנו אנשים אחוזי בלמוס של חדוש מלים חדשות ו"המצאות" בלשון והם מקצרים בכונה שתי מלים למלה אחת לשם "פיו הלשון כביכול"; למשל: מן אי אלו הבנוי כמו איזה לשאלה לרבים. באו ממציאי מלים חדשות וקצרו אותם לאילוי ורוב הקוראים אינם יודעים להבדיל אותה מן אלו בהוראת אלה. לאיזה צרך נעשים קצורים כאלה? הלא יותר ברור ומובן אי אלו? צריך לקבע לחץ, כי אסור לקצר מלים בכונה. וגם המלים שנתקצרו בדבור העם בלי כונה מתר להשתמש בהן בספרות רק אז. כשנתקבלו מרבים בדבור והוראתן ידועה לכל.

יצירת מלים חדשות, או שאלת מלים מלשונות אחרות, בשביל משגים ומובנים, שאין להם מלים בלשון, נחוצה ומועילה מאד לכל הלשונות ומכל שכן ללשונונו. שלא היתה מדברת כאלף ושבע מאות שנה וחסרות לה מלים לרב המושגים שנתחדשו בעולם במשך הזמן הרב הזה. וכשם שנחוצה יצירת מלים חדשות כן נחוץ ומועיל ליצור בטויים חדשים לציורי מחשבה ולאופני הבעה יפים ונמלצים מלשונות אחרות. אכן כמו שבנית השמות החדשים צריכה להיות לפי המשקלים הנהוגים בעברית, כך צריכים להיות גם הבטויים החדשים ערוכים ברוח הלשון העברית. כבר בימי הבינים החלו להביע את הפלגת התואר באופן קצר נמרץ יותר מהנהוג בעברית בערך ההפלה. למשל: במקום לאמר: "קח את הספר הטוב והנעים מכל הספרים", אמרו: "קח את הספר היותר טוב ונעים". סדור המלים בבטוי החדש אינו כחץ ראשית, בעברית בא תמיד תאר הפעל אחרי שם התאר, כמו שבא שם התאר אחרי שם העצם: טוב מאד, גדול מאד, כמו ספר טוב, איש גדול, והיה צריך להיות: "הספר הטוב יותר", והשנית צרוף ה"הידיעה לתאר פעל במקום שם התאר אינו ברוח הלשון העברית. אך בכל זאת נתקבל הבטוי הזה כבר בימי הבינים (" ואי אפשר לפסול אותו מפני שבטוי קצר ונמלץ כזה להפלה נחוץ מאד, כי הבטוי: "הטוב יותר" אינו מביע את מדת ההפלה באותו המרץ שמביע בטוי כזה בלשונות אחרות.

בנוגע לשמוש לצרך הזה בשם יתָר (עי' "תורת הסגנון" לטביוב 5 § 7, 2); למשל: דבר בִּיתָר דיוק, על דרך: יִתָּר שאת ויִתָּר עז, אין הוא מכשר להשתמש בו בלב המקומות; למשל: אם תחת הבטוי "לקח את התפוח היותר גדול" נאמר: "לקח את התפוח יִתָּר הגדל" מלבד שזה כבר לא שם תואר ותואר הפעל, אין הוא מתאים בדיוק להכונה ואין גם צלצולו יפה. ולא כל איש יכול למצא בקלות את שם המפשט של התאר לבנות ממנו הפלגה בהרכבה כזאת.

אבל בתקופה האחרונה עזבו את בטוי ההפלה במלת "יותר" והחליפוה במלת "הֵכִי": תמורת "היותר טוב" אומרים "הֵכִי טוב", כי יש מפרשים את הפסוק

(*) למשל נמצא כבר אצל ר' יצחק נתן עורך חקנקררנציה בשנת ה' קצ"ה.

"מן השלשה הכי נכבד" (ש"ב כ"ג, י"ט) — מן השלשה היותר נכבד; אבל הפרוש הזה אינו נכון כלל. אין שום ספק, כי הפסוק הזה הוא משבש. בדהי"א י"א, כ"א בא תמורתו "מן השלשה בשנים נכבד". וכאן נכונה יותר גרסת תרגום יונתן "מן גְּבִרְיָא הָוּא יְקִיר", כלומר, מלת "הַקִּי" היא תמורת "היה". לפי זה אין שום יסוד להשתמש במלת "הכי" תמו' "היותר". מלבד שאין שום רמז בכה"ק ובתלמוד, כי למלת "כי" יש איזו הוראה קרובה למלת "יותר". הנה תנועת ה"הידיעה שלה (וכאן נחוצה מאד ה"הידיעה) היתה צריכה להיות פתח מדגש: "הַקִּי" ולא חטף פתח שהוא תנועת ה"השאלה". לפי זה אסור להשתמש במקומו במלת "היותר" (*).

יש בלשון המשנה ארמיסמים. שחדרו אליה מתוך רגילות בדבור הארמי. שהם נגד חקי הלשון העברית. ואין שום צרך בהם, כי גם בלשון המשנה מביעים פעם בפעם את המובנים של הארמיסמים האלה בבטויים עבריים חקיים; למשל: הבטויים "התחילו מבקשים" "החלו מעלין" תמו' התחילו לבקש. החלו להעלות — הבינוני תמו' שם הפעל בל' התכליתית, כמו בסורית: "שָׁרְיוּ בְּעִיר". הבטוי הזה הוא נגד שמוש הלשון העברית ואין הוא מביע יותר מהבטוי החקי בשם הפעל ול' התכליתית. הרגיל גם בלשון המשנה: שיתחיל לקצר (נדרים פ"ח, ד'). מתחיל למנות (נזיר פ"ו, ב). התחיל לבכות (ברכות כ"ח, ע"ב). התחיל ר' חיא לדון (יבמות ל"ב, ע"ב) וכדומה הרבה. ומה שנמצא: "עיניו החלו כְּהוֹת" (ש"א ג, ב) הכונה: החלו להיות כהות. שאי אפשר לאמר בבטוי "התחילו מבקשים" תמו' התחילו להיות מבקשים. שאינו ברוח הלשון העברית ואין צלצולו יפה. ומה שנוגע לבטוי "הִחֵל רָשָׁ" (דברים ב, כ"ד ל"א) הנה אין "רָשָׁ" בינוני אלא צווי תמו' רָשָׁ, כמו "התגר" שאחריו. והקמץ בשביל ההפסק. הבינוני הוא "יִרְשָׁ".

כמו כן אין ללמד זכות על הארמיסם הזה מהבטוי: "כהתימך שודד" (ישעיה ל"ג, א). כי "שודד" כאן הוא מלת קריאה כך: כהתימך. שודד. תושד (עי' בתרגום האשכנזי מאת מ. ה. לנדא) וכדומה.

הבטויים ואופני הדבור וההבעה שאינם לפי חקי הלשון וכדומה מקלקלים את יסודותיה. מאבדים את עצמותה ומקוריותה ומשחיתים את טבעיותה וטהרה. וזהו בעצם תפקידו של ועד הלשון העברית לעשות אותה ללשון חיה וטבעית ולהשיב לה את סגולותיה שאבדו במשך הזמן שהיתה בלתי מדברת.

ד"ר ש. משרניחובסקי

פרט מנחים בתורת הנחות

חלק שני

מנחים בתורת השרירים

MYOLOGIA

(סוף)

— הוריד החלול של שמאל	ק	
— venae cavae inistrae	Linea Semicircularis	קו בִּחְצֵי עָגוּל
— venosum (של ארנצי)	— alba	— הלבן
(Arantii)	— semilunaris	— השהרוני
— vertebrophenicum	Plica epigastrica	קפול הקבה
— הרשום העורב והורוע	— semilunaris	— השהרוני או החרמשי
— coracobrachialis	s. falciformis	
— umbilicale later.	— umbilicalia	— הטבור האמצעי
— השקע (של ג'מברנאט)	media	
— lacunare (Gimbrati)	— — lat.	— הלאטראלים
— המפשה (של פופרטי)	Tabatière	קפסת הטבק של המנתחים
— inguinale (Pouparti)	anatomique	(האנטומיים)
— laciniatum	Juncturae tendinum	קשרי הגידים
— — reflexum		קשורים (הטבעות) (ים)
(Collési)	Ligamentum annulare	
— teres uteri	— obliqua	— האלכסוניים
— poplitei	— interfoveolaria	— בין הנמסיות
obliqui	— intermuscularia	— בין השרירים
— patellae	— pubium	— גב הערוה (של קפר)
— cruciata	(Cooperi)	
— צלביים		

— procerus	— הזקוף	— penis	— שבאבר
— brachioradialis	— זרוע וקנה עליון	— natatorium (של ברוינה)	— השוחים
— nasalis	— החוטם	(Braune)	
— sternalis	— החזה	— Henlei	— של הנלי
— pectoralis major	— החזה הגדול		— תלי שבסרעפת
— — minimus	— החזה הקטנטן	— supentoria diaphragmatis	
— — minor	— החזה הקטן	— — clitoridis	— שבחמדן
— sternohyoideus	— חזה ולמרא	— — penis	— שבאבר
	— חזה כתפה ופשוטה		
— sternocleidomastoideus		ש	
— sternothyreoides	— חזה ותרים	Musculus (i)	— שריר (שרירים)
— sartorius	— החיטים	— splenius	— האיטפלי
— psoas accessorius	— החלצים	— — accessorius	— הנוסף
— — major	— הגדול	— int. abdominis	— הבטן
— — minor	— הקטן		— הבטן האלכסוני החיצוני
	— הרטום (העורב) וזרוע	— ext. abdominis	
— coracobrachialis			— הפנימי
	— הארך	— int. abdominis	
— — longus		— rectus abdominis	— הבטן הישר
	— הקצר		— הבטן הישר הלאטראלי
— — brevis		— — lat. abdominis	
	— השנן האחורי העליון	— interfoveolaris	— בין הגמטיות
— serratus post. sup.		— intercartilaginei	— בין הכחוסים
	— התחתון	— interossei	— בין העצמות
— — — inf.		— intercostales	— בין הצלעות
	— הקודם	— inerspinales	— בין הקוצים
— — ant.		— — cervicis	— הארכים בצוואר
— mylohyoideus	— טוחנות ולמרא	longi	
— — femoris	— הירך הישר	— intertransversarii	— בין הרחבים
— caninus	— הבלבי	— semitendinosus	— הנדיר למחצה
— pterygoideus ex.	— הבקף החיצוני	— basiodeltoideus	— במים ודלתא
— — int.	— הפנימי	— bipennatus	— דו-כנפי
— palmaris longus	— כף היד הארוך	— bigastricus	— דו-כרסי
— — brevis	— הקצר	— deltoideus	— הדלת
— plantaris	— כף הרגל	— brachialis	— הזרוע

abdominis	—	pectinatus	—	הכרבלת
— — thoracis	—	subcostales	—	תחת הצלעות
— — orbitae	—	subscapulares	—	תחת השכמה
— — glabellae	—	— minor	—	הקטן
— trapezius	—	supinator	—	מסובב כלס-יחויץ
— triangularis	—	supraclevicularis	—	ממעל לכתפה
triceps brachii	—	supraspinatus	—	ממעל לקיץ השכמה
— — surae	—	temporalis	—	הרקה
— unipenatus	—		—	מותח המעטפת בנב הרגל
— vastus intermedius	—	tensorfasciae dorsalis pedis	—	
— — lateralis	—	— — — latae	—	המעטפת הרחבית
— — medialis	—		—	המעטפת שבכף הרגל
— zygomaticus	—	plantaris	—	המעטפת שבסבך
— zygomaticorisorius	—	— — — turris	—	המעטפת הרחבית
— iliacus	—		—	transversalis
— — minimus	—		—	הקשור הטבעתי בנב העמוד העליון
— iliocostalis	—	— — — liq. annularis radii dorsalis	—	הקשור הטבעתי בכף היד
— cleidohyoideus	—	— — — volaris	—	העגול הגדול
— cleidoatlanticus	—	teres major	—	העגול הקטן
— masseter	—	— minor	—	הקטן בשרירים העגולים [הקמנטן]
— buccolabialis	—	thoracis	—	ביב החזה
— depressor	—	thyraohyoideus	—	התים
	—	tibialis post	—	הקנה הגדול האחורי
— — — septimobilis	—	— — — ant	—	הקדים
— — — glandulae thyreioideae	—		—	הרחבי הקטן של צוואר
— — — — —	—	transversalis cervicis minor	—	רחבי וזיז של ראש
— flexor carpi radialis	—	transversus spinalis capitis	—	
— — — — —	—	transversus	—	הבטן הרחבי
— — — — — ulnaris	—			
— — — — — brevis	—			
— — — — — digitorum	—			

הבהן (בהן הרגל) הקצר	— — —	longus	הארך	— — —
brevis	— — —		העמוק	— — —
הנוסף	— — —	profundus		— — —
accessorius	— — —		העלי	— — —
האצבע הפרטי	— — —	sublimis		— — —
indicis proprius	— — —		הבהן הארך	— — —
האגודל הגדול	— — —	hallucis longus		— — —
longus	— — —		הבהן הקצר	— — —
coccygis האליה	— — —	brevis		— — —
הזרת הנוסף	— — —		האגודל הקצר	— — —
digiti minimi accessorius	— — —	policis brevis		— — —
הפרטי	— — —		הארך	— — —
quinti proprius	— — —	longus		— — —
caudae הזנב	— — —		האזן הקדום, התחתון	— — —
השרש הרדיאלי	— — —	auricularis ant, inf,		— — —
extensor carpi radialis	— — —		ארבעת הראשים בדרך	— — —
האולנארי	— — —	quadriceps femoris		— — —
ulnaris	— — —	post.	האחורי	— — —
הקצר	— — —	sup.	העליון	— — —
brevis	— — —	coccygei ant.	האליה הקדומים	— — —
rotatores המסבבים	— — —	coccygeus	האליה	— — —
scalenus post המעלות האחורי	— — —	longissimus	ארך שבשרירים	— — —
ant הקדום	— — —	digitiquinti	הזרת	— — —
med האמצעי	— — —		הקצר	— — —
הקטן בשרירי המעלות (הקטנטן)	— — —	brevis		— — —
minimus	— — —	stylohyoideus	מכתב ולמרא	— — —
frontalis המצח	— — —		ממתח האצבעות הקצר	— — —
curvator coccygis מעקם האליה	— — —	digitorum brevis		— — —
מקמט הגבין (הגבה)	— — —		המשתף	— — —
corrugator supercilii	— — —	communis		— — —
מקביל האגודל (בהן היד)	— — —		הארך	— — —
opponens pollicis	— — —	longus		— — —
hallucis הבהן (בהן הרגל)	— — —		הבהן (בהן הרגל) הארך	— — —
digiti quinti הזרת	— — —	hallucis longus		— — —

— gastrocnemius	הסבך	— adductor brevis	מקרב הקצר
— — tertius	השלישי	— —	הבהן (בהן הרגל)
— pronator quadratus	המסנה הרבוע	— — hallucis	—
— — teres	העגל	— — longus	הארוך
— orbicularis	המקיף	— — magnus	הגדול
— — oculi	העין	— —	הקטן במקרבים (הקטנטון)
— — oris	הפה	— — minimus	—
— quadrigeminis capitis	המרבוע בראש	— —	מקרב האגודל (— בהן היר)
— anconaeus	המרפק	— — pollicis	—
— — longus	הארוך	— multifidus	מרבח הסדקים
— rhomboatlanticus	משופע ונושא	— quadratus femoris	המרבוע בירך
— —	משפע ושכמה	— — plantae	בכף הרגל
— rhomboideoscapularis	—	— — lumborum	במתנים
— —	המשופע הגדול	— —	בשפה עליונה
— rhomboideus major	—	— — labii sup	—
— — minor	הקטן	— —	בשפה תחתונה
— sphineter	הסוגר	— — labii inf.	—
— obturator ext.	הסותם החיצוני	— —	מרחיק האגודל הקצר
— — int.	הפנימי	— abductor pollicis brevis	—
— mentalis	הסנטר	— — —	הארוך
— geniohyoideus	סנטר ולאמי	— — — longus	—
— soleus	סנדל	— — coccygis	האליה
— phrenicoaesopheus	סרעפת וושט	— —	מרחיק הבהן (— בהן היר)
— phrenicohepaticus	סרעפת וכבד	— abductor hallucii	—
— —	סרעפת ועור הבטן	— — digiti quinti	חזרת
— phrenicopetionealis	—	— —	מרום שכמה וכתפה
— phrenicogastricus	סרעפת וקבה	— acromioclavicularis	—
— cutanei	העור	— — lat.	הלטרלי
— epicranius	עור הגלגלת	— cremaster	נישא האשך
— —	עצה ואליה האחורים	— levator caudae	מרים הזנב
— sacrococcygei post.	—	— levator costarum	מרים הצלעות
— sacrococcygeus post.	האחורי	— — scapulae	השכמה
— — ant.	הקודם	— —	התרים
— sacrospinalis	עצה ועוקץ	— glandulae thyroideae	—

— — — post	האחורי	— — —	— occipitalis	העורף	—
— — — major	הגדול	— — —	— occipitohyoideus	עורף ולאמי	—
— — — ant	הקדום	— — —	— occipitovertebralis	עורף ואליה	—
— — — minor	הקטן	— — —	— occipitoscapularis	עורף ושכמה	—
— latissimocondyloideus	רחב וגליל	—	— semispinalis	הקוצים למחצה	—
—	הרחב שבשרי הגב	—	— popliteus	העקיב	—
— latissimus dorsi		—	— papillaris	הפטמה	—
— longus capitis	הראש הארוך	—	— pyramidalis	הפיראמידאלי	—
— sceleti	השלד	—	— articularis	הפרקי	—
— omoclavicularis	שכמה וכתפה	—	— — genus	בברך	—
— omohyoideus	שכמה ולמדא	—	— — colli	הצווארי הארך	—
— trigastricus	שלש הכרסים	—	— risorius	הצוחק	—
— palpebralis sup.	הישמורה העליון	—	— costodeltoideus	צלע ודלתא	—
— — inf.	התחתון	—	— biceps brachii	קברת הזרוע	—
— infraclavicularis	שמתחת לכתפה	—	— — femoris	הירך	—
— infraspinalis	שמתחת לברדל	—	— spinalis	הקוצים	—
— — — minor	הקטן	— — —	— semimembranosus	הקרומי למחצה	—
— gluteus quartus	רשת הרביעי	—	—	שני הקנים (הקנה הגדול והקטן)	—
— minimus	הקטנטן	— — —	— peronaeotibiales		—
— — medius	האמצעי	— — —	—	הקנה הקטן הנוסף	—
— gemellus inf.	התאומים התחתון	—	— peroneus access,		—
— — sup.	העליון	— — —	— — longus	הארוך	—
— fusiformis	תבנית כישור	— — —	— — brevis	הקצר	—
— buccinator	התוקע	— — —	— quartus	הרביעי	—
— lumbricales	התולעיים	— — —	— — tertius	השלישי	—
— subclavius	תחת הכתפה	— — —	—	הראש האלכסוני החיצוני	—
— — — post	האחורי	— — —	— obliquus capitis sup.		—
—		— — —	— — — inf.	התחתון	—
—		— — —	—	הראש הישר הלאטראלי	—
—		— — —	— — capitis lat.		—

ת

Chiasma tendinum

תְּצִלּוֹכַת הַגִּידִים

יצחק אַבִּינֶרִי (רבֿלֶסקי)

דִּרְכֵי הַלְשׁוֹן הָעִבְרִית בָּאָרֶץ יִשְׂרָאֵל

הרבה מכשולים נכוננו בדרך החיאת הלשון העברית, לאחר שזו פסקה להיות לשון מדוברת זה עשרות דורות. רגילים לחשוב שהמכשול העיקרי הוא חסר מלים, ולפיכך שמו אל־לב קודם־כל להרבות בחדושי מלים. על צד האמת אין הדבר כך: חסר מלים אינו מכשיל את התפתחות הלשון, כי אם מעכב אותה במקצת. ואין לנו לחשוש לעכוב זה. החסר יתוקן ויושלם ע"י חדושי מלים וגם ע"י גלויי מלים ובטויים, ע"י חשיפת האוצרות הטמונים במכמני הלשון, שעד היום טרם זכו לגלויים השלם והנאמן.

המכשול העיקרי, המסכן ביותר את ההתפתחות הטבעית של הלשון הוא — תרגום המחשבה מלועזית. יש מקרים, שהבעה מסוימת של הרעיון משותפת לכל הלשונות, והשפעה כזו — ודאי שתחדור גם ללשוננו, אם רק אין בה התנגדות מפורשת לרוח הלשון. אולם רב הזרויות המגונות הנמצאות בלשון הדבור — ובזמן האחרון אף בעתונות ובספרות — אינן אלא פרי רשלנות יתרה וזלזול שאין לו כפרה.

בנוהג שבעולם — אדם, הבא ללמוד לשון זו או אחרת מקפיד הרבה על דרך הקנייה לעצמו, על מבטאה ועל סגנונה כאחד. לא כן בעברית: מועטים מאד הם האנשים השוקדים על שמירת רוח הלשון ועל קיום דרישותיה ותכונותיה הטבעיות. הצרכים מרובים, הזמן קצר, ויש אשר זרם העולים מתגבר ומביא לארץ עשרות אלפים בתקופה קצרה, והעולים הללו — עיניהם לפרנסתם ואין מוחם פנוי ללמוד וליגיעה. בתנאים כאלה לא איכפת שהלשון הולכת ונשחתת, הולכת ומתכערת. ומה גם שתינוקות של בית־רבן אף הם אינם זהירים בלשונם, ומדברים „ככל אשר יעלה המולג". מבחינה זו גרוע הדבור העברי בארץ מאשר בגולה, הואיל וכאמור — מרובים כאן הצרכים, ולא תמיד מספקים אותם במדה נכונה. אולם אין לחשוב שדבר זה אין לו תקנה: מכיר אני ילדים ארץ־ישראליים, המדברים עברית נאה ונכונה, כיון שהושם לב לכך מילדותם. הרבה מוטל בכגון זה על המורים, וביחוד על הגננות.

משגה כבד וחטא קמור שוגים וחוטאים אותם האנשים – ובהם אף סופרים אנשי-שם – הסוברים שאותו הדבור העברי הקלוקל, שאנו עדים לו כיום, הוא הוא הדבור „הטבעי“ של העם, ממנו עלינו ללמוד ובכבודו להזהר. אין זו אלא טעות גסה. אף הלשונות המפותחות ביותר – לשון-רחוב לחוד ולשון-ספר לחוד; אף אותם העמים שלשונם בפיהם שוקדים מאז ומעולם על לשונם, לבל יבולע לרוחה ולתכונתה היסודית. ואילו אנחנו – הרי עדיין אין לשוננו בפינו: אין לנו עדיין לשון מדוברת הראויה לשמה. לשון כזו – לא בדור ולא בשני דורות תוצר: מאות שנים נחוצות לכך. ועד אז – אל נא נתימר לחשוב שאכן מדוברת היא הלשון העברית, ו„פוק חזי מאי עמא דבר“. כל האומר כן מתכחש למציאות עצמה ובונה על יסוד שוא מגדלים פורחים שסכנה כרוכה בהם.

בסקירתי זו אני בא למצות את דרכי הלשון העברית בא"י עד עתה ולהראות על הלקויים העיקריים הטעוניהם תקון. חמר השגיאות, שכולן טפיר סיות ביותר, לקוח על ידי מלשון הדבור ומתוך העתונות והספרות. מובטחני שיש בזה ענין רב לדוברי-עברית וביחוד למורי עברית, בארץ ובגולה. יראו את המעוות וידאגו לתקנו.

פרק ראשון: מילות היחס והחבור*

(א) א.ז. – על השמוש המופרז ב„אז“ דובר לא פעם. אעפ"י כן הוא תופס מקום רחב מדי בעברית המדוברת; אמנם, לפעמים הוא מובא לשם הטעמה. למשל: אם אתה לא תלך, אז אני אלך. במקרה כזה טוב ויפה להמנע מן ה„אז“ ע"י שנוי המקום: „אם אתה לא תלך – אלך אני“, והכל אתי שפיר.

בכל אופן אין להשתמש במלה זו כי אם בשעת צורך אמתי. שמושה המופרז – אם כי אין לראותו כהשפעת לשון לועזית – אינו נאה ללשוננו, ולא למותר להעיר בזה שבתקופת המשנה נעדרת מלה זו בכלל.

(ב) איזה. – גם במלה זו מרבים להשתמש אצלנו מכפי הראוי, ויש אשר שמושה אף אסור ומיותר בהחלט. למשל: עברו איזה חדשים (במקום „עברו חדשים אחדים“, „חדשים מספר“). רבים אומרים „נתן לי איזו לירות, כלומר לירות אחדות, ואפילו – „נתן לי איזו שתי לירות“. כאן אין המלה „איזו“ אלא כעור מיותר. בתקופת ההשכלה היו אף טובי הסופרים נוהגים לכתוב „כעבור איזה זמן“.

(*) בכלל זה גם אותיות-חבור ומלים אחדות הנמנות על תארי-הפעל (של הזמן והמקום).

שגיא זה, שהיתה רווחת אז מאד, תוקנה בזמן האחרון, והרוב המכריע כותב עתה „זמן מה“. דוגמה קטנה זו יש בה כדי ראייה, שאם נרצה נזכה לתקנון של כמה וכמה שגיאות אחרות. יתעורר נא המדבר לטהר את לשונו ואל ינתן מקום לשליטת הרשלנות הלשונית.

הצרוף „איזה ש“ מותר הוא, אעפ"י שלא כן דמו אחדים מן המדקדקים, בהיותם סבורים שאין „איזה“ אלא לשאלה. משנה מפורשת היא: „מברך על איזה מהן שירצה“ (ברכות ז' ד'). וכן נוכל לאמר: „איזו אפשרות שהיא“ או „כל אפשרות שהיא“, „אחד הדרכים הללו, איזה שהוא“ וכו'. אולם צרופים כגון „איזו שהיא אפשרות“ אסורים בהחלט. שנוי המקום של המלים במשפט הוא אחד מגופי הסינטקס ועיקריו, ואנו חייבים לנהוג בו זהירות רבה. עוות העיקר הזה הוא עוות כל המשפט, ומן הדוגמאות שלהלן נוכח לא פעם מה רב זלולנו בעיקר זה.

ג) א י י. – אף מלה זו – כ „איזה“ – אינה משמשת לשאלה בלבד. עוד בחנ"ך אנו מוצאים: „ויהי מורה אותם איך ייראו את ה'", „עד אשר תדעין איך יפול דבר“. לפי האנלוגיה שבמשנה („איזה שהוא“) רשאים אנו להחזיר את הבטוי „איך שהוא“, כי אי אפשר לנו בלעדיו מוכרחים אנו לומר: סדרתי איך-שהוא, עבד איך-שהוא וכדו', כי אין דרך אחרת להבעת הרעיון. אולם אל נכניס את ה„ש“ במקום שאין בה צורך כל עיקר. אל נאמר: „שמעתי איך שהוא נואם“, „עשה איך שתוכל“, כי אם: „שמעתי נואם“, „שמעתי כיצד – או איך – הוא נואם“, „עשה כיצד“, „עשה כאשר תוכל“. ל„ש“ אין שום מקום במשפטים כאלה.

ועוד דוגמה אופינית ל„איך ש“: „איך שהוא עזב את החדר, נתקבל מכתב בשבילו“. זהו תרגום מגונה מאידית או מרוסית, והוא שגור הרבה בפי המדברים. אך הרי אפשר לתקן בנקל את המעוות הזה: „אך עזב וכו'“ („אך יצא יצא יעקב. . . ועשו אחיו בא“). ופעמים אפשר למצוא ספוק בצרוף המשני „מִשֵּׁי“: משכנס, משראה, וכדו' (לזכות „דבר“ יצוין שהוא משתמש בצרוף זה במדה נכונה), או אפילו בדבור ההמוני „כִּשְׁבֵּק“: „כשרק נכנסתי“ וכו'. ד) אי פה. – כאן לפנינו דוגמה טפוסית לנצול מופרז של מלה, – תופעה שכיחה במהלך ההתפתחות של לשוננו: נוטלים מלה אחת ומשתמשים בה „על ימין ועל שמאל“, שלא לצורך ולא כדין, ומזניחים את שאר המלים, אם כי יש בהן הכרח גמור. לא אעמוד בזה על העובדה ש„איפה“ דחקה לגמרי את „איה“ (וכן עכשו – עתה), אעפ"י שגם דבר זה יש בו כדי ללמד. אולם זו רעה חולה ש„איפה“ באה לרוב גם במקום „לאן“, „מאין“: איפה (כלו' לאן או אנה) אתה הולך? ו„מהדרינך“ מוסיפים למד, כנראה לשם

הבחנה בין איפה בהוראת איה, ואומרים: לאיפה אתה הולך? וכן: מאיפה (במקום מאין) אתה בא?

אל נתנחם בזה שרק עמי-הארץ מדברים כן. אף מפי גננות שמעתי „פנינים“ אלה, ומה מקום להתפלא שגם חינוקות של בית-רבן מדברים כך? ועוד שגיאה מגונה: „איפה שהייתי“, – תרגום גס מלועזית, כי בעברית אין איפה משמשת אלא לשאלה. ואין כאן צורך בתקונים מיוחדים: צריך להשמיט את ה„איפה“ ודי. במקום „שם איפה שהייתי“ – „שם שהייתי“, ולא „בארצות איפה שיש“ – כי אם „בארצות שיש בהן“ וכדו'.

ה) א ל מ ל א. – מלה זו יש לה שתי הוראות סותרות: לו ולולא. חכמים שונים התחבטו בדבר זה ובקשו לקבוע הבדל בין א ל מ ל י (לו) ל א ל מ ל א (לולא). אך מלבד מה שהנחה זו אינה מוכרעת, כי מצאנו גם אלמלא בהוראת לו, הנה במבטא לא יהא שום הבדל ביניהן. וכבר קרה לא פעם (ביחוד באספות) שהשמוש ב„אלמלא“ ערבב את דעת-השומעים וגרם לאי-הבנה. כדאי וטוב על כן לבטל את האלמלא לפני הפעל ולהשאירו רק לפני השם (בהוראת לולא). למשל: לו הלכת; לולא באת; אלמלא הגשמים – אבד כל היבול. לפני שם-עצם יש הכרח גמור ב„אלמלא“, ולפני פעל – אין כל צורך בו. ע"י זה נרויח בהירות ודיוק בלשון.*

ו) א ת. – כאן חוזרת ונשנית הדוגמה של „איפה“: נצול מופרז-ילדים, וכן גדולים – ואף גננות בכללם – אומרים: יש לי את הבול הזה, יש לי אותו. תרגום מגונה משאר לשונות, המביעות את המושג „יש“ ע"י נושא ונשוא (איך האב דעם" וכדו').

כאן עלי להעיר הערה כללית בנוגע לכל סקירתי זו. אף בתנ"ך מצאנו כמה פעמים „את“ ללא צורך („ואת הדב“, „ש"א י"ז, ל"ד“, „יש אותו“, מ"ב ג', י"ב“, „ואת האח לפניו מבוערת“, ירמיהו ל"ו, כ"ב ועוד), אולם הארכאיסטים הללו אין בהם כלל כדי להעיד על רוח הלשון בכללה. היוצא מן הכלל מעיד על הכלל. בתנ"ך יש גם „לשאולה“ (תהל' ט', י"ח) שהעסיקה את חכמי-התלמוד, גם „מבבלה“ (ירמ' כ"ז, ט"ז) ועוד. מדוגמאות כאלו אין להקיש על הכלל כלו, כי אם נאחו בשיטה כזו – נוכל למצוא לכל טעות גסה „רמו“ קל, במקרא או בתלמוד, ואנה אנו באים?

דוגמה אופינית אחרת: „מי צריך אותו?“ (במקום למי הוא נחוץ או

* לא צמותר לצין בזה את דברי ראב"ע (שמות י"ד כ') בענין שתי הוראות הסותרות

זו את זו, „לא יתכן בכל לשון שיהיה פירוש מלה אחת דבר והפכו, אם לא היה ע"ד כנוי, כמו בדרך נכות אלהים“.

„מי צריך לו?“. מענין הדבר שכך מדברים לרוב המתרגמים מאידית, ואלו המתרגמים מרוסית מביעים את המשפט הנ"ל בעברית בצורתו הנכונה, כיון שכך הוא מובע גם ברוסית*). בתלמוד מצוי „צריך“ בהוראת „זקוק ל“ או „טעון“ („צריכים פרנסה“, „צריכה גט“, „איני צריך לך“), וכן נוכל לאמר גם אנו, מ ב ל י ל ה ש ת מ ש ב „א ת“. גם הבטוי „את אותו“ („את אותו הדרך“ וכדו') זר הוא. ה „את“ מיותר לגמרי.

לעומת הרבוי המופרז של ה „את“ משמיטים אותו שלא כדין: „לא ראיתי העתון היום“, „סלקתי החוב“. כך מדברים רבים, אם כי לא הרוב. ז) ב י ת. – כאן לפנינו תופעה כפולה: הזנחה, מצד אחד, ושמוש אסור – מצד שני. ה „לחם עם חמאה“ כבר תוקן, והרוב אומר „לחם בחמאה“. אעפ"י כן רבה עוד הקלקלה: „כותב עם היד השמאלית“, במקום „ביד השמאלית“, נלחם עם, מסתכל על, מתבונן אל – במקום נלחם ב, מסתכל ב, מתבונן ב (אעפ"י שכאמור נמצאים בתנ"ך „רמזים“ לשגיאות אלה, אין הן יוצאות מגדר שגיאות); „קניתי בעד שילינג, במקום „קניתי בשילינג“, „זה עולה כסף“, במקום „עולה בכסף“.

לעומת ההתעלמות מבי"ת השמוש במקומה הנכון, אנו רואים שמספחים אותה למלת-חבור שלא כדין: „באף מקום“, וצ"ל: „בשום מקום“ או „אף במקום אחד“; „בגרמניה ובעוד ארצות“, וצ"ל: „ובשאר ארצות“ או „ובארצות אחרות“, כי המלה „בעוד“ – הוראה מיוחדת לה, כידוע. וכן מוסיפים בי"ת, שלא בשעת הצורך, למלים „כדי“, „ודאי“. למשל: „בכדי שיוכל“, „בודאי שנסע“ (במקום „ודאי שנסע“ או „נסע בודאי“).

ח) בט ה. – מלה זו דחקה כמעט לגמרי את ה „ודאי“, אעפ"י שבמקרא יש לה הוראה אחרת, כידוע. והסבה לכך היא פשוטה, כי ע"כ ברוסית (או בצרפתית וכדו') מקור אחד ל „ודאי“ ול „בטוח“. אמנם, המורים קדשו מלחמה על ה „בטח“ והראו על הצרך ב „ודאי“ או „כמובן“, אולם המלחמה הזו הביאה לידי תוצאה משונה: תלמידים רבים הוניהו אמנם את ה „בטח“, ואולם גם ב „ודאי“ אינם משתמשים. ואלא מאי? עבתו את השגיאה ויצרו תאר-פעל משונה ו „בטוח“ שמו: „היא בטוח תבוא“, במקום „היא תבוא ודאי“ או „היא תבוא אל נכון“. גדול המשגה האחרון מן הראשון, ומצוה לעקרו ולתקנו.

ט) ב ע ד. – במלה זו משתמשים אף סופרים ומורים שלא במקומה: „בעד

(*) שמעתי פעם את אחד הפירונים המדברים „עברית רוסית“ מתרעם על הבטוי „הברברי“ – „מי צריך אותו?“ כמה מאלפת היא העובדה הזו וכמה יש בה כדי להעמידנו על החטא הכבד שאנו חוטאים להשוונו בתרגומים.

כל הצרות', במקום „בגלל – או בשל – כל הצרות“; פתוח בעד הקהל“, במקום „פתוח לקהל“ או „בשביל הקהל“, „נקנה בעד הספריה“, במקום „בשביל הספריה“. והילדים אומרים: „בעד זה ש“ במקום „מפני ש“; „קניתי בעד גרוש“, במקום „קניתי בגרוש“. ודוקא בשעת הצורך מזניחים את ה„בעד“ וקובעים תמורתו „עבור“, שכבר צווחו עליו המדקדקים עוד בימי הביניים (במקום „בעבור“), או „בשביל“. למשל: „שולם עבור ימי השביתה“ („דבר“). ו„תודה לך בשביל המכתב“, כותב מנהיג מפורסם בישראל. מרבים להשתמש ב„עבור“ גם במקום „בשביל“: „מכתב עבור פלוני“.

(י) ה"א השאלה – זו בוטלה לגמרי. כמעט אין איש אשר יאמר: „התבוא אלי?“ „הקראת את הספר?“ אנו מביעים את השאלה רק בשנוי הטון, ואומרים: „תבוא אלי?“ וכדו'. זוהי תופעה טבעית בדרך הלשון החיה המתפתחת, ואין להלחם בה. ה"א השאלה תשאר רק בכתב, בסגנון המקרא.

(י"א) ה"א הידיעה – כאן השאלה מסובכת ומורכבת הרבה יותר, בשל הרכבת השמות, ועד עתה טרם נקבע בהחלט מקומה של ה"א הידיעה בשמות מורכבים.

הרכבת השמות בעברית נעשית עפ"י בשלשה דרכים: (א) הצמדות שם אחד לשני (סמיכות); (ב) חבור שתי מלים ע"י ואו החבור; (ג) הצמדות תאר או ביוגני לשם. יש אשר ההרכבה ממוזגת את שני החלקים במדה כזו, שצירופם יוצר מושג חדש לגמרי, ובמקרה כזה יש להעמיד את ה"א הידיעה בראש השם המורכב, כמו שיוכח מן הדוגמאות הבאות:

(1) סמיכות. בעל-בית הוא אדוני הבית. אין כאן יצירת מושג חדש, ולפיכך צריכה ה"א הידיעה בבטוי זה לעמוד בצד הסומך, כדין הסמיכות הדקדוקית. וכן בית-המקדש, מדבר-הערבה וכדו'. מה שאינו כן – תלמיד-חכם, עורך-דין, עובד-כוכבים, שכאן יש לקבוע את ה"א הידיעה בצד הנסמך דוקא, הואיל ושמות אלה נשתלבו זה בזה השתלבות אורגנית, ואין להפריד בין הדבקים. לפיכך נאמר: התלמיד-חכם, העורך-דין, העובד-כוכבים, וכן במשנה ע"ז פרק ב': „העובד-כוכבים“, העכו"ם ולא „עובד-הכוכבים“. וכן נאמר „התלמוד-תורה“ (בית למוד התורה) להבדיל מן „תלמוד-התורה“ (למוד התורה), או „המורה-דרך“ (ספר מדריך), ו„מורה-הדרך“ (אדם דגול, מדריך הדור).

אולם, במקום שצורת הנסמך שונה משל הנפרד, לא יתכן להעמיד

לפניו היא הידיעה, אף אם מושג חדש לפנינו. ולפיכך לא נאמר, הבית-ספר (כלשון ילדי א"י), כי אם בית-הספר (כלשון ילדי העברים שבגולה), וכן בית-החרשת, בית-הכנסת, וכדו'.

(2) חבור שתי מלים ע"י ואו החבור. אף כאן – אם ההשתלבות אורגנית בהחלט, עד כדי יצירת מושגים חדשים – מקום הה"א בראש השם הראשון בלבד. משאומתן אינו צרוף המושגים של נשיאה ונתינה, וכן קל-וחמר, דין-וחשבון, ועוד. אל נאמר, אפוא, הקל והחמר, או המשא והמתן, כדרך שכותבים אחדים מן המתימרים לקנא את קנאת הלשון העברית; אל נפריד בין הדבקים ואל נטשטש את כח ההרכבה הגמורה, היוצרת מושגים חדשים. נאמר ונכתוב: הדין-וחשבון, המשא-ומתן, הקל-וחומר וכדו'.

(3) הצמדות תאר או בינוני לשם. קול-קורא, יום-טוב (חג). אף כאן – מטעמים האמורים לעיל – יש לקבוע את ה"א הידיעה בצד השם בלבד.

עד כאן – בנוגע למספר יחיד. במספר רבים מסתבך הענין עוד יותר, ביחוד בסעיף 1, כי לשאלת מקומה של ה"א הידיעה מתוספת שאלה שניה: היש לקבוע את שני השמות במספר רבים, או רק את האחד, ואיזהו? בקודת-רוח יש לציין שלשון הדבור בארץ קבעה את הדרך הנכונה: ה"א הידיעה בצד הסומך, והרביי חל על הנסמך: בתי-הספר, תפוחי-הזהב, בתי-החרשת ועוד. בסעיפים 2-3 יש לרבות את שני השמות ולקבוע את ה"א הידיעה בצד הראשון („הדינים-וחשבונות“, „הימים-טובים“).

למען הראות כי אכן זוהי הדרך הנכונה נסקור בקצרה את התפתחות הצורות הללו בתקופת המקרא והמשנה. בתנ"ך אנו מוצאים „בתי-כלא" וגם „בתי-כלאים“, „אנשי-שם" וגם „אנשי-שמות“, „גבורי חיל" וגם „גבורי-חילים“. לעומת זאת מצוי במשנה הרבוי עפ"ר בשני השמות (בתי-כנסיות, בתי-מדרשות, בתי-דינין, בעלי-אומניות, בעלי-בתים, אבות-מלאכות) ויש שהוא חל אף על הסומך בלבד, ביחוד כשהנסמך הוא „בית" („וכל בית-אצבעות טהורות“, „בית-הבדין“, „שלשה בית-הפרסות הן“, „שלשה בית-הדשנין הן"). אולם בלשון החדשה נתקבלה הצורה המצויה לרוב במקרא, פיון שהנגינה ההגינית חלה על השם השני, וע"כ מוטב להשאירו כמו שהוא. מלבד זה עתיד רבוי השם השני ליצור מושג חדש השונה מן הראשון („בתי-ספר" – לתלמידים, „בתי-ספרים" – ספריות). מובן שהצורפים המצויים לרוב בתלמוד נשארו ללא שנוי („אבות נזיקין", „בעלי מומין", „ראשי-חדשים"), אולם אף כאן בולטת הנטיה לרבות רק את השם הראשון („בתי-כנסת" במקום „בתי-כנסיות", וכן בתי-דין, בעלי אומנות ועוד).

יש עוד סוג רביעי של הרכבה: שם ומלת-יחס, או תאר הבנוי על יסוד הרכבה, למשל: אי-אפשרות, בין-לאומי, בלתי-אפשרי, ארץ-ישראלי, תל-אביבי, פתח-תקוי, נס-ציוני, ועוד. כאן אין כל ספק, שה"א הידיעה מקומה בראש החלק הראשון דוקא: האי-אפשרות, הארץ-ישראלי, הבין-לאומי (והשכיל מר יצחק אפשטיין לעשות בכתבו "הבינלאומי" כמלה אחת), הבלתי-אפשרי וכו'. אולם בצד אלה האומרים בא"י "הבית-מרקחת", "הבית-ספר", "השתי לירות"*) נמצאו קיצוניים מצד שני המקפידים לכתוב דוקא, "ארץ-הישראלי", "בלתי-האפשרי", "בלתי-הציוני", וכו'. ולא עוד אלא שהם מתעקשים גם לכתוב "יושב-הראש", אעפ"י שכאן אין סמיכות שני שמות, כי יושב-ראש הוא היושב בראש, והושמטה הבי"ת ע"ד הכתוב באיוב כ"ב כ"ה ("ואשב ראש"). טעמם הוא, שכן נאמר במקרא "אבי העזרי", "בית-הלחמי", ואין הם רוצים לדעת שבתקופת המקרא נמצאה סגולת ההרכבה בעברית רק בראשית התפתחותה, ולפיכך אנו מוצאים בה גם "הכהן הגדול" כנטיה של חבור ארצי, אעפ"י ש"כהן גדול" אינו חבור ארצי של שתי מלים כי אם הרכבה גמורה (**). אולם בתקופתנו אנו, שהרכבת המלים היא כח-איתן המפרה את הלשון, אסור לנו להתעלם מן הכח הזה ולרפות את פעולתו ע"י הפרדה בין הדבקים.

יתר על כן: אחדים מן "המטהרים", כביכול, מבקשים להפריד בין הדבקים אף בשעה שהם מתמזגים למלה אחת. למשל: דושבועון, חדצדדיות, רבגוניות. כאן אין שום טעם ואפשרות להפריד ולאמר בה"א הידיעה דו-השבועון, חד-הצדדיות, רב-הגוניות, כי אם הדושבועון, החדצדדיות, הרבגוניות וכו', וכל מי שאינו אומר וכותב כן, הרי הוא מחבל את הנצנים הרכים של הרכבת המלים בעברית.

י"ב) ואו-ואו ההפוך, שקיומה פסק מימות המשנה ואילך, לא שבה לתחיה גם בימינו. ואין להתריע על-כך: זו גזרת ההשתלשלות האורגנית של הלשון. אך על מה יש להתריע? על ואו החבור שאין מבטאים אותה כדינה. ואין כאן שיטה (כזו שאנו רואים למשל בהשארות הדגש הקל אחרי שוא-נע: בְּפֶסֶס, בְּפֶתַח-תְּקוּה, וכדו') כי אם סרוס בלבד: ׀ במקום ו, ו במקום ׀. למשל: ילדי א"י אומרים "בושה וכלמה", ולעומתם תשמעו לא פעם מנואמים מפורסמים "ופְּעֹבֹר הזמן הזה" וכדו').

י"ג) יותר-המלה "יותר" בעברית באה לסמן את הרבוי או את

*) ואעפ"י שבימי הבינים כתבו כן לרוב (ברמב"ם — "השתי נרות", בראב"ע "השני לוחות" וכדו') פולטים אנו, לשמחתנו, את הזריות הללו.

**) בנוגע ל"אבי-העזרי", "בית הלחמי" — קרוב לראי שכאן משתקפת גם השפעת הצורה המיוחדת של הנסמך, כפי שכבר הראיתי לעיל.

ההגדלה, ואלו להפסקת הפעולה או להעדר דבר משמשת המלה „עוד“. לפיכך ברבריומוס מגונה הוא לומר: „לא אלך אליו יותר“, בהשפעת לשונות זרות. והרי כמה דוגמאות אופיניות מן העתון „דבר“, שהוא המשובח מבחינת סגנונו משאר העתונים שבארץ: „הממשלה לא תסמוך יותר על מושל ירושלים“, „אין יותר משבר בארץ“, „אינם יותר חברים! בכל המשפטים הללו ודומיהם צריך לומר „עוד“ ולא „יותר“.

בשעה שרוצים להדגיש את הפסקת הפעולה נוהגים לקבוע את המלה „יותר“ בראש המאמר: „יותר לא אעשה כזאת“. מובן שאף כאן אין מקום ל„יותר“, ואם לא נאבה להסתפק במקרה כזה ב„עוד“ (בתנך משמשת „עוד“ גם למקרה זה: „עוד כל ימי הארץ... לא ישובתו“) אפשר למצוא ספוק גמור ב„שוב“: „שוב לא אעשה כזאת“, „שוב לא אכתוב לו“ וכדו’.

בשעה שהמלה „יותר“ באה בצירוף תאר-מקומה אחרי התאר ולא לפניו. אולם ספק גדול הוא אם כל דוברי-עברית יוכלו לעמוד ב„גזרה“ זו, ולפיכך יש להקל בה. „יותר מדי“ הוא בטוי עברי טהור ונכון. אולם בשום אופן אין להוסיף אחריו „כדי“, כדרך רבים. למשל: „הוא חזק יותר מדי כדי שנוכל להפילו“ (כך כותבים גם בעתונות). צריך לומר: „הוא חזק יותר מכדי“ וכו’ (ועדיף, חזק מכדי וכו’).

בכלל מרבים להשתמש ב„יותר“ ללא צרך, במקום, טוב יותר ללכת “צ”ל, מוטב ללכת“, גדול יותר ממני“ – וצ”ל, גדול ממני“ וכדו’. “יד) כמו – כף הבאה לשם השוואה ודמיון הולכת ונעלמת מן הלשון העברית בארץ. במקומה באה „כמו“: „לבן כמו שלג“, „אדם כמו דם“, ולא „לבן כשלג“. מובן שאין לחשוב דבר זה בשום אופן לשגיאה, שכן אנו מוצאים גם במקרא לא פעם: „כמו אבן“, „כמו אש“, וכו’. אולם יש לציין שבמלה „כמו“ החלו להשתמש אף ללא כל צורך ואפשרות. למשל: „בבית כמו ברחוב אין...“, „במקום „בבית כברחוב“; וכן „כמו בפרוזה כן גם בשירה“, „במקום „כבפרוזה“ וכו’. ביחוד חמור הוא החטא שחוטאים רבים באמנם „כמו“ במקום „מאשר“ או „מן“. למשל: „הוא קורא יותר כמו אתה“ (כלומר יותר ממך), „הרוחתי כאן יותר כמו בחו”ל“ (כלומר – מאשר בחו”ל), „יותר גדול כמו אצלי“ וכדו’. ואל יאמרו: כך מדברים עמי-הארץ בלבד. הלא כך כתוב גם ב„זכרונות ועד הלשון“ (חוברת א’ עמ’ 31, מהדורת תרפ”ט): יש חשיבות לסגנונם העברי... לא פחות כמו למשל למחבר ספר קהלת“.

מובן מאליו שבתנאים כאלה אין איש משתמש ב„כאשר“ במקום „כמו ש“ („כאשר הייתי עם משה אהיה עמך“, „עשיתי כאשר צויתני“), ורק „דבר“

הוא העתון היחידי שאינו מזניח את האפשרות הנאה להשתמש ב"כאשר" במקום "כמו ש" (בזמן עבר ביחוד).

ט"ו) כ"ף. – לעומת הזנחת כ"ף הדמיון מרבים להשתמש בכ"ף השעור והאומדן. לפני כשבעים, בעוד כשנה וכדו', במקום לפני שבעים בערך או בקירוב. יאמרו: המדבר שואף לקצר ככל האפשר. טענה זו – עם היותה נכונה בדרך כלל בשאר הלשונות – טענת הבל היא בנוגע לדוברי עברית. זה עתה הראיתי על דוגמא אופינית של חלוף כ"ב ב"כמו", וכיצד יאמן שאנשים אלה שואפים לקצר בלשונם? יתר על-כן: הרי בלשון הדבור בארץ בטלו הכנויים ונטיות השמות כמעט לגמרי, ובמקום לו קראת את ספרו" אומרים לו אתה היית קורא את הספר שלי. חסוך המרץ בדבור ובכתב, שהוא חק ברול בהתפתחות שאר הלשונות – אינו נהוג כמעט כלל בלשון העברית בא"י, ולפיכך – הטענה הנ"ל מופרכת מעיקרה, יתר על כן: בא"י אפשר לקרוא ולשמוע צרופים כגון לפני בערך כשבעים-שלשה; גבוב ע"ג גבוב, שגיאה ע"ג שגיאה.

ט"ז) פה. – גם זו אחת המלים המוזנחות, ביחוד בדבור. במקומה – כל-כך, כזה, כואת, כאלה. למשל: "הייתי בגן כזה יפה", "אינני רוצה נעלים כאלה גדולות", והרב מוסיף חטא על פשע ואומר: "כאלה בגדים יפים", במקום "בגדים כה יפים". אפילו נחום סוקולוב כותב, "ועוד כאלה התכנפויות" ("הדאר" כ"ג, תרפ"ט). אם לא יושם לב לעקור את הרעה הזו משרשה – נזכה בקרוב לשמוע גם "כאלה יפים בגדים", בתבניתו המדויקת של התרגום מלועזית, והיתה התמונה שלמה.

י"ז) פן. – לשם הדגשה משתמשים ב"כן" שלא כדין: "אני כן הייתי". אין זה אלא תרגום-כצורתו, ומאידית בלבד. בשאר הלשונות העשירות והמפותחות ביותר – אין צירוף זה נהוג, ואין דובריהן מרגישים כל צורך בו. לא כן אצלנו: כל צירוף וכל בטוי, מאיזו לשון שהיא, צריך כביכול להמצא גם בלשוננו, באשר... הוא מצוי בלשון אחרת, ולפיכך "אי-אפשר" לנו בלעדיו. תופעה זו, שהיא עוברת כחוט השני בכל התפתחות הלשון החדשה, היא תופעה מסוכנת מאד. ממנה מקור הטענות על "עניות" הלשון, ובה סבת התבטלותנו בפני כל לשון אחרת.

י"ח) למד-מס. – שמוש מופרז מאד, אף במקום שהוא אסור לחלוטין. בוא להנה, "לך לשמה", "הולך לביתה", "לאף איש" (במקום "לשום איש"), "לעוד שבוע" (במקום "עוד לשבוע"), "לעוד מספר שנים". "אם לדון" ("צ"ל "אם נדון", כי אין זה אלא תרגום כצורתו מרוסית בלבד. בגרמנית, צרפתית, אנגלית – אין לשמוש כזה מקום, ואין צורך לומר – שאין לו מקום.

בעברית). וכן באות השמוש „מ“: „ומעוד כמה אנשים“ (צ״ל: „ומאנשים אחרים“ או „עוד מכמה אנשים“), וכן „מומן“, מכבר“ (תרגום כצורתו מאידית), במקום „זה כבר“, ובשנים האחרונות – „מזה שני חדשים“, „מזה זמן רב“ וכדו', כל' הוספת מ"ם שאינה אלא ספחת לכל המשפט.

י"ט) למה – אף כאן הפרזה יתרה בשמוש, בעוד ש„מדוע“ הוונח לגמרי: „למה אתה עיף?“ כאן שגיאה הגיונית גסה, כי לא יתכן לשאול את האדם למטרת עיפותו כי אם לסבתה. אולם אם אין לגזור על „למה“ בהוראת „מדוע“ (גם בתנ"ך יש הרבה דוגמאות ממין זה), הנה השמוש ב„למה ש“ במקום „מפני ש“ (השגור לרוב בפי ילדי א"י: „למה שלא ידעתי את השעור וכו') – אסור בהחלט*).

פ) מתי ש. – במקרא מצויה „מתי“ רק בשאלה. אולם בהשפעת הלשונות הזרות התחילו להשתמש בעברית במלה זו גם להבעת התשובה („מתי שתוכל“), ביחוד בזמן האחרון. ודאי שהנוהר בלשונו יאמר „בכל עת שתוכל“, ואולם נראה לי שזוהי גזרה שלא כל הצבור יוכל לעמוד בה. ומאחר שמצאנו שמוש זה כמה פעמים גם במשנה („אימתי שירצה“) ע"כ אפשר להקל בזה. אולם בשום פנים ואופן אין לומר „מתי שתבוא הנה תכנס אלינו“, במקום „כאשר תבוא“ או „כשתבוא“, „בבואך“ וכו'. השפעה זרה כזו – מצוה לעקרה. כ"א) ע.ם. – הפרזה יתרה בשמוש: „מה עמך?“ (במקום „לך?“); „חותך עם הסכין“, „מנקה עם סבון“, „עברו עם שירה“ וכו'. בכל אלה המשפטים ודומיהם צ"ל „ב' ולא ע"ם“ („חותך בסכין“). וכן „ע"ם“ מיותרת לגמרי: „החזר מלא עם זבובים“, – השפעה מגונה מאידית בלבד.

כ"ב) צריך, נחוץ – כאן מוטעה הוא השמוש לרוב. אומרים וכותבים: „צריכים לנו מאה איש“, „נחוץ להתגבר על המכשולים“, במקום „נחוצים לנו“, „צריך להתגבר...“ על דוגמה אחרת של השמוש ב„צריך“ נכתב כבר לעיל (סעיף ו').

כ"ג) ש – ש.ל. כאן גדול העון מנשוא: ש, ש, ש, עד כדי צרימת האזן. ומתי? בבטויים שאין צורך בשין זו כל עיקר. והרי בזה אחדות מהדוגמאות הטפוסיות השכיחות ביותר:

1) בטרם ש: – „בטרם שנבוא“, בטרם שאנו באים“, „בטרם שקבלו“. כך כותבים גם אחדים מטובי סופרינו, אעפ"י שאחרי „בטרם“ אין מקום ל„שין“: או „בטרם נבוא“ או „קודם שנבוא“ וכדו'. וכן „למען שנוכל“, במקום „למען נוכל“ או „כדי שנוכל“. תופעה זו של הקלָאָה (צירופים משניים ומקראיים

(*) ואף כאן אין להסיק מסקנות מלשון המדרשים, ומה גם שקרוב לודאי כי שם אין לקרוא „למה שהם באים“ כי אם „למה? שהם באים“ וכו'.

בדבור אחד) אסורה בהחלט. עליה נמנה גם השעטנו „מפני כי“, שסופרים אחדים נכשלים בו. או „יען כי“, או „מפני ש“ ולא להפך.

(2) „למרות ש: – „למרות שהייתי“; צ“ל: אם כי, או אף כי הייתי, או – אעפ“י שהייתי.

(3) כמובן ש: – „כמובן שאנחנו“, „כמובן שידענו“ (במקום „מובן שידענו“ או „ידענו כמובן“); וכן „כנראה שהוא“... במקום „נראה שהוא“... או „הוא כנראה“...

(4) באמת ש: – „באמת שאין לי“, „באמת שהייתי אצלו“, – סתם שין „לתפארת“ הדבור.

(5) כאילו ש: – „כאילו שלא ידע“, „כאילו שהרויח מזה“. – שין „לתפארת“.

(6) מדוע ש: – „אינני יודע מדוע שלא תאכל זאת?“ (על „למה ש“ כבר נכתב לעיל).

(7) אולי ש: – „אולי שנלך כבר מכאן?“ (כלו, שמא נלך וכו').

(8) כמעט ש: – „וכך היה ברצונו כמעט שתמיד“ (כן כותבת סופרת עברית מפורסמת). וכן שגור בפי ילדי א“י. אין להסתייע בפסוק „כמעט שעברתי מהם“: על דרך זו אנו אומרים „כמעט שנטרפה דעתו“, „כמעט שנפלו“ – בטויים אלה מותרים כמובן בהחלט. אולם מכאן אין למצוא הצדקה כל-שהיא לדוגמאות ממין „כמעט שתמיד“, „כמעט שכל“, כי זה הכלל: „כמעט ש“ – מותר לפני פֶּעַל ואסור לפני שֶׁ-עֶצֶם.

(9) „ש“ בצווי: „שתלך“, „שתאמר“, במקום „לך“, „אמור“ וכו'. וכן בענין „של“: בתקופת „המשכילים“ היו נודרים הנאה ממלה זו, שאינה מצויה אלא בספרים המאוחרים של המקרא; עכשיו, משהתחילו להבין ולהעריך את חשיבות לשון המשנה, פסקה, כמובן, הכרה זו, אולם הולכים אנו ונדחקים אל הקצה השני, עד כדי להזניח את הסמיכות לגמרי. למשל: „התפתחותה של התעשייה“, „נאומי של“ – תמיד, ואף פעם לא „התפתחות התעשייה“, „נאום“ וכדו'. אמנם אין לגזור על השמוש ב„של“, ויש אשר הוא הכרחי ממש, ביחוד בשעה שתאר מלוה את הנסמך (התמונה היפה של אחותו עדיף מן „תמונת אחותו היפה“), אולם במקום שאפשר וטוב לנו בלעדי מלה זו – אסור לנו לעבור על החוק של חסוך המרץ בלשון.

כ(ד) תחת-י-כאן שמוש מוטעה: „תחת השפעתו נוסד...“ במקום „בהשפעתו נוסד“; „תחת העץ“, במקום „מאחורי העץ“. כל אלה – בהשפעת התרגום מלועזית. לעומת זה משתמשים במלה „במקום“ בשעה שיש צורך דוקא ב„תחת“: „במקום לבוא ולומר“ (צ“ל „תחת לבוא ולומר“...).

* * *

מכל הדוגמאות הנ"ל בדבר מלוח היחס מתבלטת תופעה אחת, שיש בה סכנה רבה להתפתחותה הנורמלית של הלשון: הזנחת מלים מצד אחד ושמוש מופרז מצד שני. ומלבד זה – גם שמוש מוטעה והחלפת מלים שלא כדין.

על כל אלה יש להוסיף עוד תקלה כבדה שהיא מכעירה מאד את הלשון, והיא: זלזול בסינטיקס. אין שמים לב לסדר המלים במשפט, ולזלזול זה הרי אין כמוהו להשחתת הלשון. אף בלשון האידית, שאינה מקפידה ביותר בענין זה (ודוברי העברית – יש שיאמרו כי לשון זו אין לה דקדוק כלל), ינסו נא לשנות את מקום המלים במשפט והיו לצחוק בעיני היהודי, – גרים' יאמר להם. מי יאמר, למשל, באידית: „איך זיך האב דיר געזאגט“, במקום „איך האב זיך דיר געזאגט“, ואלו בלשון העברית המחוטבת והמדוקדקת מעצם ברייתה אומרים לרב: „מי וכי אמר לך?“ או „מי אמר לך וכי?“ זה לא נקי אבל, „כאלה תמונות“, „אמרתי לך הלא“, „רצייתי אותו לראות“ וכו'. כל זה אמנם מלשון הדבור. אך הנה גם דוגמאות מן העתונות והספרות (מן העתונות – דבר, שכאמור לעיל מצטיין הוא בסגנונו לטובה, ומן הספרות – אחדים מן הסופרים המשובחים שאיני רוצה לפרש בשמותיהם): „יש מאד להצטער“, „האדון המאד נכבד“*, „אם לא יהיה גשם הטיוול ידחה“ (צ'ל ידחה הטיוול), „למלוי דרישותיו של... אלה“ (במקום דרישותיו אלה של); „עד עתה מושגים כאלה היו שולטים“ (וצ'ל „היו מושגים“ וכו'); „עד עתה כל חברי ההנהלה היו אחראים“ וצ'ל „היו כל“ וכו'; „משלוח החדש לניו-יורק של החברה“ (צ'ל משלוח החברה בחדש זה לניו-יורק); „חץ מזה המועצה מחוה“ (וצ'ל מחוה המועצה); „אנחנו הן בטוחים; אלו נגמרה... גרמניה היתה...“ (וצ'ל היתה גרמניה וכו'). „ההוצאה אל הפעל של תקון הלשון...“ (במקום „הוצאת תקון הלשון לפועל“); „הפסיחה על שתי הסעפים הזאת“ (ז). מביאה אותנו לידי יאוש המחשבה שגם...“ (כלו' המחשבה שגם... מביאה אותנו לידי יאוש). כאן – כבמקומות אחרים – עלול שנוי המקום להקשות את ההבנה ואף לסרס את כונת הדברים: „ידועה התערבותו במשפט זה של המנוח“ (העולם י"ז ש. ז.), בעוד שהכונה לא למשפט המנוח כי אם להתערבותו. לבסוף עוד שתי דוגמאות של שמות מוסדות: „הסתדרות העובדים

(*) וכן – „די טוב“ במקום „טוב למדי“.

(**) כך כותב בימינו מדקדק מפורסם בישראל.

העברים הכללית", במקום "ההסתדרות הכללית של העובדים העברים"; "בית המדרש למורים העברי בירושלים", במקום "בית המדרש העברי למורים בירושלים". סינסכס הלשון נשאר, לדאבוננו, עד עתה קרקע בור, והוא מצפה לידים אמונות שתדאגנה לספוחו ולתקנתו. על מורי העברית בארץ ומחוצה לה – לשים אל לב ולתקן את המעוות.

(המשך יבוא)

בְּקֶרֶת וּבִיבְלִיּוֹנְרִפִּיָּה

מ. צ. סגל

מִלּוֹן אֲנִגְלִי-עִבְרִי מֵאֵת דִּיר יִשְׂרָאֵל אִפְרָת, בְּגִימִין טִיִּקְיֵנֶר וְהַדִּיר
יְהוּדָה אֲבֵן שְׂמוּאֵל קוֹפְמָן, בְּעִרְכַּת הַדִּיר יְהוּדָה אֲבֵן שְׂמוּאֵל קוֹפְמָן.
הוֹצֵאת, דְּבִיר, תִּלְ-אֲבִיב, אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל. XXXX, 751 עִמ'.
(בְּקֶרֶת)

הוֹפֵעַת הַמִּלְכָּת הַזֶּה, רַב הַכֹּמֶת וְרַב הָעֶרֶךְ, מִצִּיּוֹנִת דִּרְגָה בְּהַתְקַדְמוֹת לְשׁוֹנֵנוּ וּבְהַסְתַּגְלוֹתָהּ
לְחַיֵּי הַתְּרַבּוּת הַחֲדָשָׁה. וְהוּא הַפֶּעַם הָרִאשׁוֹנָה שֶׁהוֹשִׁיעַ בְּעִבְרִית מֶלֶךְ שֶׁל לָשׁוֹן זֶה הַכּוֹלֵל אֶת
הָאִצָּר הָרָגִיל בְּדִבּוּר וּבְסִפּוּר שֶׁל הַלָּשׁוֹן הַהִיא כְּמַעַם בְּשִׁלְמוֹתָיו, וְהַמְקִיף כְּמַעַם כָּל חַיּוֹנוֹת
הַחַיִּים שֶׁל תְּרַבּוּתָהּ שֶׁל אוֹתָהּ לָשׁוֹן. בְּרִי שֶׁסֵּפֶר כּוֹחַ עָלָיו לְחַפְצוֹ אֶת תְּרַבּוּתוֹ הָעִבְרִית
עִי שֶׁהָיָה מֵבִיא אוֹתָהּ כְּמִנְעַי יִשְׂרָאֵל עִם הַתְּרַבּוּת הַזֶּה, וּבְפֶרֶס שֶׁתְּרַבּוּת זֶה זֶה הָיָה תְּרַבּוּת
הַעֲשִׂירָה וְהַמְגֻדֶּלֶת שֶׁל הָעַמִּים הַמְרוֹבִּים הַמְדַּבְּרִים אֲנָגְלוֹת. אֲבָל מִה שֶׁחָשׁוֹב לָנוּ עוֹד וְהַחֵר
כִּי בְּלִשׁוֹנֵנוּ הוּא שֶׁסֵּפֶר זֶה מַעֲשִׂי עוֹשֶׂה גִדּוֹל גַּם אֶת הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית שֶׁלָּנוּ. מִחֲשֻׁקָּהּ
לְשׁוֹנֵנוּ חָשׁוֹב וְהַחֵר הַשּׁוֹר הַיּוֹמֵנִי, הָעִבְרִי, שֶׁל מֶלֶךְ זֶה מִן הַשּׁוֹר הַשְּׂמֵאֲלִי, הָאֲנָגְלִי. כְּשִׁיר
דִּימִי מִסְּחָד אוֹצֵר רַב שֶׁל בְּשׂוּיִם וְדִבּוּרִים עִבְרִיִּים הַסְּפִילָא אוֹתָנוּ בְּעִשְׂרוֹ, בְּרִבּוֹ גִּינּוֹ
וּבְמִקְדִּיּוֹתָיו. הַמְתַּבְּרִים שֶׁל מֶלֶךְ זֶה לֹא הִלְכוּ בְּדַדִּי הַמְתַּבְּרִים שֶׁל מִלּוֹנִים וְרִים שֶׁקְדָּמוֹם
לְחַמְתָּאָק בְּמַרְשָׁא וְלִחְדָּגָם אִיזָה מֶלֶךְ אֲנָגְלִי לְעִבְרִית. אֲלָא הֵם אֲשֶׁר בְּשִׁקְדָּה וּבְדִיקָנוּת אֶת
אֲרִצְרוּחִיהָ שֶׁל הַלָּשׁוֹן הָעִבְרִית מִכָּל הַתְּקִיפוֹת וְהַשּׁוֹר לְאֲרִצְרוּחִיהָ שֶׁל הָאֲנָגְלוֹת, מִלֵּת בְּמִלָּה,
תְּבָה בְּתֵבָה לְשִׁי סוֹר הָאֲסִפְּבִיָּה הָאֲנָגְלִי. בְּהַמְשָׁךְ עֲבוּדָתָם חֹדְשׁוֹ הָרַבָּה הַחֲדָשִׁים, תִּקְנוּ הָרַבָּה
שְׂגִיאוֹתָהּ, שֶׁמִּרְצֵוּ בְּעִבְרִית שֶׁל הַיּוֹם גַּם בְּדִבּוּר גַּם בְּכַתָּב, הַבְּרִיטוֹ כִּמְזָה הַבְּרִיטוֹ בְּשִׁמּוּשׁוֹ
מִסְּתַקִּים, וְקִבְעוּ כִּמְזָה קְבִיעוֹת בְּעִנְיָנִים שֶׁהָיוּ רוֹשְׁפִים. וְכֵן יֵצֵא לָנוּ בְּשׁוֹר הַיּוֹמֵנִי שֶׁל מֶלֶךְ
זֶה יֵצֵא לְשִׁיּוֹת חֲשׁוֹבָה, שֶׁחֲשִׁיעַ בְּכִי סֶפֶק הַשְּׂמֵעָה מְרֻבָּה עַל שִׁמּוּשָׁהּ שֶׁל הָעִבְרִית
הַחֲדָשָׁה. לְחֻדְשִׁיהֶם וְהַכְרַעְתֵּיהֶם שֶׁל הַמְתַּבְּרִים יֵשׁ חֲשִׁיבוֹת מִיחֻדָּתָהּ, מִפְּנֵי שֶׁהֵם קִבְּלוּ אֶת
עוֹרָתוֹ וְהַסְכְּמוֹ שֶׁל בְּעַל הַלָּשׁוֹן הַגָּדוֹל שֶׁבְּדוֹרָנוּ, ח. נ. בִּיאֲלִיק.

אֵילִם חָצוּר הָעִבְרִי הַזֶּה עִם כָּל חֲשִׁיבוֹתָיו סוֹף סוֹף אֵינוֹ אֲלָא טַעַם לְעִקְרוֹ שֶׁל הַסֵּפֶר.

במובן ירצאים היושבים אצל שיפטים, ו-assessor's bureau פרושו משרד של המעריך נכסי האזרחים כדי להטיל עליהם מסים. כנראה בלבלו המהברים שני מושגים מתוך אחתם. חיתרה למליצות ואמורית קברנית. כבר הזכרתי התרגומים הנורציים של Adversary, adrift. כאלו יש הרבה במזק, למשל archdeacon ראש הכוהים; archfiend בכור מוח, בעל זכוכ; tower, arsenal תלפית, תלפיה; indolence, idleness נומה (יקרעים תלביש נימה); purpose יע (בנות לרעי מרחיק); tear מים (עיני עיני יודח מים); indulge החננה ב—(המחננה בתירוש נעשה רש"י): trident שלש קלשק, יעיד.

הספר נדפס בתדור ומכורך בכריכה גמישה ונוחת לשמוש. הוא מצויד במספר רב של חמונות (ייתר מאתם, לפי עדיתי של העורך, עמ' XVIII), אבל יש מאלו, ביחיד חמונות של בעלי חיים, שיוצאי מטישטשיות. גם לא נקה הספר מטעויות של חסמים. במקומות רבים נשמט הנקוד מזהת האותיות העבריות. רחוק מזה פגשתי בחלק שקראתי בעיק טעויות אלו: acceptor מְאָשֶׁר צ"ל: מְאָשֶׁר; beauty spot... דן, בהשמטת חבה שלמה מהעברית; incondensable שאינו ניתן להצטבב, נמנע הצבוב, צ"ל: שאינו ניתן להצטבב, נמנע העבוי. inherit חתן ב—, צ"ל: חתן ב—; airily; bailee; bailee; terminus de quo צ"ל: terminus a quo; vigegar; vinegar; boscage דברים בטלים, דברים הבל וכו', bosket, bosquet, חרשה; bosh דברים בטלים, דברי הבל וכו', bosquet, bosket, boscage חרשה.

בעקרו הספר שלפנינו הוא מלך אנגלי, ועליו כרוך עליו מהשקפת הקוראים העברים הנצרכים למלך אנגלי שיוסף את צרכיהם באופן שמדשו ומדויק. מהשקפה זו יש בספר לקיים שונים המסתתרים את תועלתה של העבודה הגדולה של שלשת המהברים. הלוקיים הם לקיים של כזה, של חסר יותר, ושל שגויות לא מעטות שבאו מהוסר דייק ולפעמים גם מהוסר ידיעה. הרבה מהלקיים יצאו בשל התכלית המחרה ששמו לפניהם המהברים והמעורר לעבודתם, הדיר במורה ליון.

בנוגע שבפילם אצל עמים מחוקנים כשארם מחבר בלשון עמו מלך של כשן וזה הוא מתכוון בעקר לעזור לבני כשני להבין את הלשון הזרה ואת ספרותה. אפשר שלתכרו יש גם ערך לאומי, אבל זהו רק דרך אנב ולא מעקר תכליתו. תכליתו היחידה, או העקרו, היא חנוכית, שמושית, או מדעית. אך לא ככל הגוים בית ישראל. אצלנו מתברים מלונים לתכלית יותר נעלה ונשגבה, התכלית של תחית ישראל ותרמת כבודו בין היהודים ובין הגוים. דורנו כלו שקוע בתעמולה לאומית, ואפילו עבודה צנועה ופרחאית כזו של חבר מלך מוכרחת להתרומם למדרגה של עבודה לאומית ולעשות עטף לתעמולה. אם חושבים אתם שמלך זה נוצר בעקרו בשבילנו העברים ללמד אותנו אנגלית אותם אלא טרעם. תכליתו העקרו של המלך הזה היא לעשות תעמולה לאומית, להראות את העמים והשרים את ושה של כשנוני הלאומית. כאן העמים פרושו עמי הארצות שבין היהודים שבאמריקה, והשרים פרושו המלומדים הניצרים הכותבים אנגלית. כפי שמדגישים בהקדמותיהם העורך (עמ' VIII) והדיר ליון (עמ' XXI), תכליתו הראשית של המלך היא לתראות לנוער היתחי שבאמריקה את כחה ואת גבורתה של הלשון העברית, שגם בה אפשר להביע את כל תבטויים שנמצאים בלשון האנגלית העשירה והכבירה, ועי כן לקרב את הנוער ההוא אל העברית ולחשיכו אל עמי ואל תרבותו. אולם בשביל תכלית זו לא היה צורך להעביד עבודה גדולה את שלשת החכמים מתברו המלך כמשך בעשר שנים. דומני שחנער היתחי באמריקה היה מאמין להדיר ליון ולשלשח החכמים האלו בהן צדקם שהעברית היא מסוגלת להביע את כל צרכי האדם התרבותי, וביחוד כשיש לפניהם חוכמה מכרעה בספרות ובתחנות העברית החדשה, במוסדות תרבות וההשכלה העבריים, ובכל ארץ ישראל העברית כלת. ואם רצי הדיר ליון ושלשח המתברים לקרב את הנוער ההוא אל לשונו וספרותו לא היו צריכים ללכת בדרך של עקשים של חבר מלך אנגלי-עברי, אלא ללכת בדרך ישרה ולחבר מלך עברי-אנגלי שישמש לנוער תחוא מדריך ועוזר בדבור עברי ובקריאת הספרות העברית.

ועוד תכלית אחת שמו המחברים לפניהם, שחביבה עליהם. חבת יתרה, והיא לשתח במלך זה מתח אל היכל השפה העברית המתחדשת וכו' (עמ' VI) בשביל המלומדים הנוצרים שעסקו בחכמת ישראל באנגלית, ולשכם להם גמול בעד הטובה שעשו עם ישראל. וזנה גם להשגת תכלית זו הדרך הישרה היא חבר מלך עברי-אנגלי ולא אנגלי-עברי. ובנוגע לחשלים גמול, אני בטוח שהמלומדים החמימים (כלו) הברויים בנפשם ובנשמתם) האלו היו משתוממים כשמיד עם ישראל מרגיש בנפשו חובה לשלם להם גמול בעד הקורחיהם. אני

הכרחי אחדים מהחכמים האלו, שהעורך מונה ברשימתו, שהיו שייכים לאנגליה (שנים נדחם היו רבותיו), ואני יודע שמעולם לא עלתה על דעתם מחשבת זו שהם עושים חסד עם ישראל. להפך הם חשבו שיעם ישראל עשה חסד אתם ששמר בשבילם את המקרא. הם עסקי עסקים בחקירת העבר של ישראל לא מתוך חבה יתרה ליהודים, או לעשות חסד איתנו, אלא פשוט משני שחקירה זו לקחה את לבם וספקה את נפשם, כמו שחכמים אחרים מבני עמיתם, והרבה יותר מרובים במספרם, עסקים בחקירת העבר של יון ורומא, של מצרים ובבל, ובדומה.

תאמרו: ומה נפקא מינה אם תכלית זו אם אחרת הייתה לפני המחברים? התשובה היא שהתכלית והמטרה של התכור הטבועו הוחס מיוחד על הספר, וקבעו את צורתו וגם את חביו. תבן כשאנו פותחים את הספר אנו נתקלים בקושיות מחרות. הספר אינו הולך מימין לשמאל, כמו ספר עברי, אלא משמאל לימין, כמו ספר לועזי. השימונים הבאים לתאר ולהגדיר כל חבה וחבה אינם בעברית אלא באנגלית, כמו למשל n. (noun, שם), v. (verb, פעל), i. (transitive, intransitive), יוצא, שימד), s. (see, ראה), ועוד הרבה, משני שהספר נועד בעקרו לא לקראים עברים בא"י אלא לקראים לועזים באמריקה. כמות וכמות פרטים וידיעות הנצרכים לקרא העברי, כמו הרבה של חשנות, חלקי הספר וכדומה, נשמטו ע"י המחברים משני, כפי שמודיע לנו העורך בעצמו (עמ' VIII), שהספר לא בא ללמד אנגלים לעברים אלא ללמד עברית לאנגלים (או אמריקאים). כמו כן לא טרחו המחברים לצייץ את ההיגוי ואת הנהיגה (הנתינה) של החבות האנגליות (כמו שנהוג בכל המלונים האנגלים המתקנים לא רק בלשונות ורות אלא אפילו באנגלית עצמה), מאחר הטעם שהמלך הזה נועד ליודעו אנגלים הבאים ללמוד עברית, ולזהם כמובן אין צורך לחפש את ההיגוי המדויק של האנגלית בספר עברי שנדפס בא"י. אמנם העורך מתנצל על השמטת מחרה זו בשני טעמים, האחד הוא החלוקים שבין המבטא הבריטי והמבטא האמריקאי, והשני הוא חוסר אמצעים בכתב העברי לנסות בו את הגיונים החברוניים של מבטא האנגלית (עמ' VIII). על זה יש להשיב, שהחלוקים בין הברוטים והאמריקאים אינם גדולים כל כך עד כדי למנוע מליתן את ההוראות החברתיות על ההיגוי, והא ראה שמלונים אנגלים אחרים בלשונות ורות וגם באנגלית עצמה התגברו בנקל על קשי זה. החלוקים העקריים הם בחגיית התנועות a, u כשחם קצרים, זה אפשר לסמן בנקל אם ע"י נתינת שני המבטאים זה אצל זה, אם ע"י קבלת מבטא אחד בתיר העקר (ומהשקפת א"י צריך זה להיות דקא המבטא הבריטי) ולחוסס את המבטא השני במידעה כללית בתחתית חתך או בראש הספר. ובנוגע לטעם השני, אינו סובר שקשה כל כך לקבע בעברית מנגנון חברוני בשביל סימון מבטא של האנגלית. ואין ספק שאלו היו המחברים מותבים את הספר בעקר בשביל קוראים עברים לא היו נרתעים לאחור משני קשיו של הדבר, כמו שלא נרתעו משני כמה קשיום אחרים בפברוחם זו. אבל בשביל קוראים אנגלים סימון התגוי אינו אלא לוקשים מיוחד, ולפיכך נמנעו מלמנו המכתבים. אולם בשביל קוראים עברים ההשמטה של ההיגוי והנהיגה וההשמטות האחרות שהוזכרתי מפתיות בהרבה את ערכו השמושי של הספר.

וכמו שתכליתם העיקרית של המהדורים גרמה לתחרות כך נרמה איתה תכנית לוחותיות. יש במלון זה מספר מסרים של ערכים שאינם אלא גולים עבריות בהעתק אנגלי ושהמהדורים ערכו בתום לתרגום לעברית ולפיכך, כמו אבוב, אבות, משנה, תוספתא, בקע, ישיבה, מוחה, טלית, ציצית, תורה, תלמוד, זהר; שניות פרטים כמו אנג, אשר, בלשאצר, אשקלון, לאה, רחל, בכ, בעל, בעלים, ועד הרבה. וכן הביאו המהדורים מן המקרא כמה וכמה פסוקים ידועים באנגלית ובעברית שאינם מוכרים שום באר אי חדוש. כל אלו באו אל תוך הספר לא בשביל קריאת העברים אלא בשביל קריאת האנגלים. בשביל קריאת אלו הביאו גם תמונות של גמל, חמור, נק נק, ענבים, וכוונות, שחם לא רק מיוחדים אלא גם מנחמים בשביל הקורא הארצישראלי. אני סיבר שיחידות אלו הם גם מיוחדים בשביל קהל המשתלבים באמריקה. לא כל מה שנמצא אצל Webster צריך להכניס במלון אנגל-עברי. היתר הזה הוא "כנטול", והוא מרבה את הנפח של הספר ללא צורך, ודרך אגב הוא מרבה גם את היצאיתיו ואת מחירו.

כאלו של דבר, ספר זה הוא עבודה חשובה בזר איצר כלשון העברית החדשה, אבל בתור מלון אנגלי אינו מספק את צרכי הקורא העברי אלא בקושי. טיב היה עושה העורך אלו היה מעבד את החומר ומוציא מהדורה חדשה ערוכה בידוד בשביל הקורא העברי ובהתאם לצרכיו היישוביים. במהדורה זו צריך לסדר את כל החבבות הנגזרות בתוך ערך אחד תחת חבבה הראשית, כמו שנהוג במלונים המחקקים, ולא כמו שעשו המחברים במלון זה שנתנו ערך מיוחד לכל חבה וחבה, בין אם היא עקריה ובין נגזרת, וע"י כך טשטשו את המושג המדעי של חבבותה של הלשון האנגלית, בזבוז הרבה שטח של הספר והגדילו את כמותו ינפחי. יעוד, במהדורה עברית זו היה צריך לפי דעתי להשמיט הרבה מהרשימות של שמות נרדפים הנמצאות בשור העברי. יש מרשימות אלו שאינן באות לכאור את האנגלית אלא להרחיב את ידיעותינו בעברית. ועם כל חשיבותן הלשונית בשביל השמוע העברי של חיים, בכל זאת אין להן מקום במלון אנגל-עברי שצריך בעקר ללמד את האנגלית ולא את העברית. טובה גדולה הית העורך עושה לעברית אלו היה משתמש ברשימות אלו ליותר בשביל חבור איצר ללשון העברית לפי הענינים ילא לפי סדר אלפבית, בדוגמת האוצר האנגלי הידוע של Rogel, שהוא מזכיר במובא עמ' VIII. אוצר כזה הוא צורך חייני לכל הכותבים עברית, וערכו של מלון זה הוא האיש המסוגל לתוציא עבודה קשה זו לפרעל (*).

תחתונים הצליחו בכלל למסור בעברית מקורית ואידיומטית את פרושה של הלשון האנגלית העשירה מאד בבטויים ודבורים מיוחדים. אולם זעיר שם זעיר שם נמצאות גם שגיאות או פירושים שאינם מדויקים כל צרכם. דעפתי את כל הספר הגדול הזה, אבל בעיון קראתי רק את שליש הספר, את האותיות I, B, A, וכן T ועד סוף האלפבית האנגלי. מספר השגיאות שנמצאתי באותיות אלו הוא אהם מעט לעומת 50,000 הערכים ויותר שנמצאים

(*) השוה הצעתו של מר ניהויון בלשוננו ח"א, עמוד 322.

בספר לשון ערדתי של העורך. אבל כדאי למנות כאן את החשובות שבהן, ולא ח"ו מתוך קנטורה, אלא כדי להעיר עליון את השומות לבו של העורך שיוכל לתקן במחזורית חדשה.

abbé אינו, בן כהן, חניך כהנה וכו', אלא כהן קתולי בצרפת שאינו משרת כהונה.
 abbey, להוסיף: בית יראה נחיה שייך לחבר נזירים עם אכזה בראשם. abduct, גול אשה,
 להוסיף: אי חניך ויתום מרשות אשכנזית. aboriginal, קדום, להוסיף: לחושבים הנוכחים.
 absentee, בע"ב המתרחק משכנו; צ"ל: בע"ב הרשע בחזק מקום מנכסיו. abstruseness,
 להשמיט: עממות... אטלית. academical, להוסיף: משפט, בלתי מעשי. academy, מכר,
 אטלית; צ"ל: גן אטלית. אין לנו רשות לעשות מהאקדמיה כיום, למרות. ברם ביבמה.
 accelerate וכו', סדן, מהחץ וכו'; לא נכון, כי לעצם נחץ אין הסתה של מהירות, אלא
 של להיצות חזק. accessory, להוסיף: עזר, מכויץ, ביהודי לעבודה כבוד. thoroughly
 accomplished אינו, מושלם בכל המעלות, אלא מושלם בחכמה השלמות (אטלית) במעלה
 אחת. account, הוצאת הדג; להוסיף: (כבוד). accountant, אחראי, נחבץ, נטען; פרוש
 זה אינו ברוש, ואם הוא אמריקני חיה צריך להוכיח בפרוש. accuracy וכו' בשמירה;
 גם וזה נגד השמירה הברירה. accursed be the day הוא: ארור היום; יאבד יום' היא
 acolyte. perish the day, לוי. צ"ל: לוי. to act upon, פעל על; צ"ל: פעל על מי.
 address אינו. זהו אחרי אשה; זהו to pay addresses, להשמיט: כהן
 adiposity, להשמיט; צ"ל: שומנות. adrift, בן סוף לגלי הים; וזהו מליצה נאמה ואי
 נכונה; צ"ל: צף, נחץ בורם. adumbrate, רשם חכמה; צ"ל: שרש חכמה בקיום כוללים.
 the adversary, בכור שטן וכו'; מליצות בלתי נכונה; צ"ל: הענק. adytum (L); צ"ל:
 (Gr). fell—of, טעית; הענין הנכון הוא: to fall foul of, וצריך לביא אחרי foul.
 agrarian outrage אינו. בריחה אכזרית, אלא: מעשה אכזרי של אכזרים מרודים. agree
 חזאם, להוסיף: (בדקדוק). aide-de-camp אינו, כמך גנרל (= lieutenant general),
 אלא שלוש, פחד לגנרל. aim — at, אינו, קלע אל המטרה, אלא: המטרה לקלע
 אל המטרה. aircraft, מכונה אוויר; צ"ל: מכונה אוויר, כי הוא גם קברן. airship, אווירון,
 מטוס, רובן הם מדרגמים גם aeroplane. אבל יש הבדל חשוב ביניהם, כי airship הוא קל
 מן האויר, aeroplane הוא כבד מן האויר. itchbone, עצם העגבה; להוסיף: גם העשר
 שכל עצם זה. almoner, מדיב, מדבן; ... פוס של נדבות, כוס; כונת אלו אין באנגלית.
 to stand —, to hold-alooft, להוסיף: לא השתתף. propre amour אינו "אכזרית, אהבת
 עצמו", אלא: החשבת עצמו. anecdote וכו'; הדרש "בידחה" הוא לא כן. arm, אגף
 וכו'; צריך לביא אחרי arm, ודע. as far —, צריך להוסיף: — far — he is — rich —.
 צריך להוסיף: to set —, aside rich — he is, להוסיף: הוסיף. at home, קבלה אירחים וכו';
 להוסיף: הוסיף. Atlas, להוסיף: שם הר. social —, atmosphere אינו, כביבה רחוקה אלא: כביבה חברתית. attires, קרני צב"י מהו פרשו? (L) azyne,

צ"ל: (Gr). bsckbone, להשמיט, קשר, ולהסיק: חוק, עצמה. based, להוסיף: מיוסד. bassinet, להוסיף: מרכבה של חינוך. battue, מעירה וכו'; צ"ל: החרדת חיות של חציר אל מקום אחד; שיחיה כללית, השמדה. stand at — bay, "הלחם" וכו'; צ"ל: הלחם פנים אל פנים (וביחוד חיות עם כלבים בציד). —of burden, beast, "בעיר", אבל בטר הוא בהמה סתם, ולאי דוקא בהמה של משא. to — the question, beg, "הנה" (קבל דבר וכו'); לא מתיק צ"ל: קבל בתור אמת דבר שהוא משתלש להוכיח את אמתותו. הוא כמו Petitio Principii בהגיון (דרך אגב, בטי זה חסר במלך). bell, ערג, (באל תערוג וכו'); טענת, כי הוא כמו bellow, געת, צעק, ביהוד איץ אבל ערג הוא חשק, כזה (=עלה! בערבית וכשוה). benedictions הוא ברכות, ולא "שמותה עשרה" (=of health, bill benedictions eighteen —, תעזרת הבריות, להוסיף (של פסנה) the dust, bite —, אינו "התענה בחבלי נסיון", אלא: נסל ומת. bitters, להוסיף: מנקה מר, black cattle, "בקר"; להוסיף: (גזעים ידועים בסקוטיה ובולסיה). bleak, להוסיף: חסר צבע, דיהה. bleed, "בזבז", טעית; צ"ל: הוצא כסף מאיש באכזמה. block, להוסיף גליפה, קרשה. blood feud, לא "גאלת הדם", אלא: מריבה ומלחמה בין משפחות בשביל שתיבות דמים. bogy, bogie, bogey אינם שלשה שמות מיוחדים, אלא שם אחד בכתיב שונה. borderland אינו "ערי החזית", אלא: נקם על הנבלים של שתי מדינות. boost, להוסיף: עודד, הברז על. bow, להוסיף: עניבת; החלק הקדמי של ספינה. brawn, "בשר חזיר"; צ"ל: מאכל כלל ביחוד מבשר ראש חזיר. breadwinner, "שכיר, מנהל", צ"ל: משרנס משפחה. breaker, להוסיף: משיבר, גל של ים. brother-german אינו "אה חירג", אלא אה מאב ואם. budget, להוסיף: מה שנמצא בתוך תיק, צרור מכתבים, הדשות. buffer state אינו "מחצית שלום", אלא: מדינה קטנה בין שתי מדינות גרורות המונעת אותן מלהתנגשות של מלחמה. buggery וכו' אינו "רביעה", אלא: משכב זכור. impark אינו "שים בתוך פרדס", אלא: הקם בגדר, הפך קרקע לכן ופרנס. impotent, להשמיט "אילנות", כי הוא תאר רק לזכר. incandescent lamp אינה "מנורת חשמל", אלא: מנורה של גז או חשמל החולקת באור לבן. ingredient, להוסיף: חלק יסודי של תערובה. interest — the brewing אינו "טובת עצמו", אלא: תועלת של העשית השכר. interlard אינו "דחק לתוך", אלא: ערבב (רוח בשמן); ערבב במלים זרות. internecine, "מכלה" וכו'; להוסיף: זה את זה. inwrought, להוסיף: נתון בתוך. ironmaster אינו "מחר כבול", אלא: בעל בית הרשה של כחל. italic, להוסיף: של איטליה השתיקה (*). itinerary, להוסיף: סדר חכמת של נסיעה. Jambus, מיווה, כי כבר בא בצורת jambus, organ, להוסיף: כלל מבטא. pier, להוסיף: מסד, יסוד. pressman, להוסיף: עיתונאי. prelate, להוסיף: כהן עליון. table d'hôte אינו "לחם המאכלים", אלא: (שאלון בעל הבית), ארוחה במלך או בנוסעיה שממזינה חנוכה ימחירה קבועים.

(*) כך בפעוה במבוא (ע"מ VII): איפלקית, במקום איפלקית, כי איפלקית פרושו של איפלקיה החרשה ותהיספורית.

בהפך כן *table-land à la carte*, "מישור"; להוסיף: שעל ראש הר. *tag*, להוסיף: ציטט
 כנאלי. *in, take* —, להוסיף: רמק. *tank*, להוסיף: מבצר מיטראטט במלחמה. *teratology*,
 להוסיף: תורת הנסים. *Thebaid*, "שירת נא" וכו'; טעית, כי המראימה של סטאטיום היא
 תמלחמה נגד Thebes הימית ולא המצרית. *toga*, "תגא", טעית, כי תגא הוא כתר. טעות
 זו נמצאת גם במקומות אחרים, כמו *academics*, "תגא". *linseel*, להוסיף: ניצץ; וף; זיקה,
 וכדומה. *here we — pitch, touch*; סיכחו המתבררים לתיאור גם כאן פסוק, כדרכם, והוא
 בן סורא יג, א: נוגע בזפת הדבק ידו, שמכמונו בא חבטור האנגלי. *town clerk*, כמה השמיטור
 את תכונה הרגילה: מכיר העירייה? *tragacanth*, להוסיף: נכאת. *trailer*, להוסיף: גררה עגלה
 תגדרת אחרי עגלה אחרת. *transpeant*, "מטלית"; מה פרוש זה? יש בספר עוד כמה
 מקומות סתומים כזה, אעפ"י שבמלון צריך הכל להיות פשוט וברור. *travelled*, "מעבר, חרוש"
 וכו' באנגלית אין כונת כזו, ואם זה אמריקניזם היה צריך להזכיר בצירוש. *trimmings*, להוסיף:
 קשורים ומכשירים של בגד, כמו בטנה, וכדומה. *tripe* אינו "ברס", אלא: מעים. *turnery*,
 "תועמלות, התגוששות"; כונה גרמנית זו אינה מצויה באנגלית. צ"ל: מלאכת החשב. *twain*,
 להוסיף: שנים (זהו תכונה העקריה). *typewriter*, "מכונת דפוס"; אבל *typing*, "העקרה"
 במכונת כתיבה. *undulate*, להוסיף: נראה בגלים (כמו שדה שערצה ויורד). *unsnarl*, לא, הרצא
 מן הפח, אלא: החר סבך. *usher*, להוסיף: ריש דוכני. *venue*, להוסיף: מקום התגובה.
vicegerent, בא כח, להוסיף: של מושל. *waif*, להוסיף: אפס. *work, warm* —, לא
 "תגרה קשה", אלא: עבירה קשה. *water, — of bitterness*, לא "מים המאדירים", אלא: מים
 המרים. *water cress*, "קידת רות", מה פרוש כאן? *water-line*, "קו גובה המים, להוסיף:
 בספינה. *watermark*, להוסיף: סימן מימי בניר לאות מוסחר וכדומה. *water polo*, "משחק
 שחייה", להוסיף: בכדורים. *weathercock*, להוסיף: המכנך. *weed*, להוסיף: סיגרה. *weeper*,
 "בכין" וכו', להוסיף: ביהוד שכור לחלוית המת; פרט של אבל; צעקה של אלמנה. *world*,
 — *we bring nothing into the* "ערמים אנו נולדים"; חיי צריכים לתיאור את הספיק
 "ערם יצאנו מבטן אמו". *wrestler*, "זרודר"; המתבררים לקחו משמעת זו כן יסטרוב, אבל
 זהו טעות, כי פרושו של זרודר הוא עוף בבב מקום וגם במקומות שמביא יסטרוב. *down*,
 — *write* להוסיף: שים בכתב. — *off*, להוסיף: מחק חוב. *zeugma*, "התחברות" וכו' אינו
 מדויק; צ"ל: התחברות תאר או פעל אל שם וחוק אע"פ שאינו מתאים לו.

יש להזכיר ביהוד את השגיאות בעיגולים הנוגעים לחיים האנגליים שכנראה אין המתבררים
 בקיאים בהם. *article* אינו "מסר שוליא על יד אמן" (= *indenture*), אלא: מסד חניך על יד
 עורך דין נמוך (*solicitor*), ולעמים גם על יד רופא אמן. *called to the — bar*, אינו
 "קבל סמיכה לדרך", אלא קבל סמיכה לחית עורך דין. המתבררים אינם מבדילים בין *solicitor*
 ובין *barrister*. הראשון, היא פרקליט רק בבתי הדין הנמוכים, והוא מה הוא גם כעין
 נוטריון. *Bath* אינה "סומרסט", אלא: עיר בסומרסט עם מעינות רפואה מפורסמים. *bill*
 of sale אינו "שטר מכירה וכו'", אלא: שטר שעבוד של מטלטלין של הלוח למכירה.

bind over אינו "הסגר", אלא: שעבד וחוב בביד (לכורא למשפט, לשימור על השלום וכדומה). Book of Common Prayer אינו "סדור תפילות" (= prayer book), אלא: סדור תפילות של הכנסייה האנגליקנית. burgh, borough (בסקיטיה) אינה "עיר", אלא: עיר (לפעמים בעלת מנזר אלפי אנשים) שאין בה קהילה (בית כנסת של בישוף) והשליחת צירים לפרלמנט. prebendary אינו "בהן מקבל תמיכה", אלא: בהן של קהילה (canon) המקבל חלק מהכנסות של הקהילה. public school באנגליה אינה "בית ספר עממי" (= elementary school), אלא: להפך: בית ספר עתיק (ע"פ רוב) המיוחד לבני עשירים. unionism באנגליה אינו "אמונה באגדות מקצועיות" (= trade unionism), אלא: הפוליטיקה של השמרנים לאהדית ברוטניה ואיריה. vestry אינו רק "חדר הבגדים", אלא גם חבר הקהילה של כנסייה נוצרית, וגם הדר האספה שלהם. vestryman חבר של חבר זה. Woolsack אינו "מושב גזר המלכה האנגלית" (= Chancellor the of Exchequer) בבית הנבחרים, אלא: מושב של Lord Chancellor בבית הלורדים. וכן יש חסר דיוק בכל הנוגע לספירת האנגלי. כמה בטוים של ספורט הרגילים בדבר היום-יומי, בעתונות, ובספרות באנגליה הסרים במלון זה לגמרי. innings נמצא במלון, אבל בלי ההרגים העבריים.

כמו כן נשאטי ממלון זה חסר רב של בטוים בלטינים הרגילים בלשון האנגלית בדבור ובכתב. בשליש הספר שקראתי בסוף רשמתי לי חסרים לעשרות, ואם באתי למנותם כאן לא הייתי מספיק. ומאידך יש בו המקל של ערכים מיוחדים, בטוים שנתישנו ונשתכחו לגמרי, או בטוים נכדים שלא נתקבלו כלל אל תוך האגרון האנגלי. מה מקום יש במלון כזה לפרטים: aufklärung, aberglube, baumier, bas bleu, bibliothecary, bibliotheca, volkslied, vernunft, verein, וכדומה? בנוגע למירשנות אמר העורך כמוכא (עמ' vii) שהמלון ייעד גם בשביל האנגלית של התקופות הקדומות. אולם האם באמת חושב העורך שמלון זה יספק את צרכי הקוראים של ההפחות האנגלית הקדומה או אפילו של הספרות האלושבעית? הקוראים השכחים אצל ההפחות הקדומה לא ימצאו במלון שצו מה שהם צריכים, ובכלל לא ושתמשו במלון טכונה. והמתחילים באותה ספרות יקראוה בודאי במהירות שיש בהן רשימות מיוחדות של מלים מירשנות, ובכן בשביל מי שדחו המחקרים בארכאולוגים שלהם?

נשאר לי עדיין לדבר על הצד העברי של המלון, שהוא יותר השיב ויותר מדויק מוצד האנגלי. בצד העברי יש הרבה לשבח ולפעמים גם לכקר: אבל כבר ארכה בקרת זו יותר מדי, ולפיכך אסתפק באך בהערות מעטות וקצרות.

(*) דרך אגב, למה כתובים המחקרים כדרך הגרמנים שוואלנדית, שוואלנדי; אירלנדית, אירלנדי, ולא גם אנגלנדית, אנגלנדי? צ"ל סקוטית, סקוטי; איריה, אירי. וכן ולסיה (או: ולשיה), ולסי (או: ולשו).

(**) המחקרים עושים מכהן חשוב זה. סקיד בקת דרל ה'!

המחברים החליטו להחזיק בצורה חוששני מקבלני במקום חוששני מקבלני (עמ' xii). טוב, אבל משני מה יגשור את הניק? הם החליטו לכתב שער שער. צער וכו' (שם). אבל בשרי afflict הם מנקדים צער. הם קבעו את ההצגה c—k, k—th—ת (עמ' xiii), ובכ"ז הם כתבו טכסור, תרבות אפי' שבכרעות כתבים אותם ב—k (עמ' xxii). וכמה הם מדחיקים atheism וכו': אתאיות וכו' ולא אתאיות, ו—Athena אתינה וכו' ולא אתינה; athlete אתליס ולא אתליס? טוב עשו המחברים ששבו אל המסורת הבינונית שכלו להשמיט את תי' הנקבה מתארים הנגזרים משמות נקבה: כלכלי, אנדו, ולא כלכלתי, אנדתי (עמ' xiv). כך נהגתי גם אני בספרי יסודי הפונימיקה העברית¹ ובשאר מקימות. אבל חושבנו שאנו צריכים להחזיר לנו גם את המנהג השני של ספרות הבינונים ביצירת תארים משמית, להחפיל את י' הסיום — יי, ולא — י, ביחוד בכל מקום שאפשר לטעות ולפרש את הסיום כמו סיום השיבות, למשל שכלי, יצרי, חלקי, דפי, ולא שכלי, יצרי, חלקי, דפי, שאפשר לפרש שכל, יצר, חלק, לב שכלי. המחברים יחדו ע"ס הצעת ביאליק את הצורה פעילי (כל דרך אסופי, שחוקי) לתרגם את התארים האנגליים המסתיימים בסיום able — (עמ' xv). זה לא נכון, כי הצורה פעילי נגזרת מן פיונני פעל המצויק מצב סכבר קביל וקיס, אבל התארים עם סיום able — מציינים רק אפשרות של קבלת פטילה. ובכן אין לתרגם absorbable בצורע, ספוגי absorbability בצוריות ספוגיות; assimilable טמורע, אמנם אפשר להשתמש בצורה זו בשביל תארים אנגליים המסיימים בסיום ile —, כמו שעשי המחברים, למשל volatile נדושי. המחברים משתמשים במלה כפול במקום דו להצגה את התחלית האנגלית — bi (שם). ואפיוך הם מתרגמים biliteral כפול אותיות. אבל כפול פירושי דבר שנכפל, ובכן כפול אותיות הוא מלה (א' שרש) שנכפלה בה את אחת, כלומר שאות אחת נמצאת בה פעמיים זו אצל זו. אולם biliteral היא מלה של שתי אותיות, ילאו דוקא אותיות שוות, אי כפולות, כמו triliteral, quadrilateral, של שלש ארבע אותיות.

הנקוד והצירה אינם תמיד מדחיקים. הם מנקדים אגרוך (עמ' 234, 670) אגרוך (עמ' 392, 720) אגרוחית² (עמ' 392); סק (51), סק (716) שיפך (168), שפך (706). הם כתבים חלפית (47), חלפיה (681); שיגר (369), טגרים (674) טוטלת (42), מטטלת³ (65). וכמה הם כתבים תרביץ (6), תמר (33), כנמה (38)? עם לבטים היה צריך להביא גם את הצורה המקורית והמדחיקת: לבטים. יש לפרש גם על השמים געית — prefix, ורדה — appendix (בגוף האדם). על צירת היחיד רפא מן רפאים (39, 294, ועיד). מאין לקחי להם המחברים את השם המשווה פרהדרן, פלהדרום לתרגם assessor (ורעץ לבוסט; מעריך)? assessor's bureau הם מתרגמים: לשכת פרהדרן, ע"ס יסטרוב. אבל פרהדרן מתרגם יסטרוב assessors

1. על החיגוי הנכון של שם זה חשבה א. הרכבי, השריד והפליים מספר האגרון לרב מעדית, עמ' ג' ואילך, ועמ' כ"ט הערה ה.

2. השוה ספרי יסודי הפונימיקה העברית, עמ' 89.

שפת התורה והשפה המצרית

A. S. Jahuda: Die Sprache des Pentateuch in ihren Beziehungen
zum Aegyptischen. Erstes Buch. Berlin und Leipzig 1929

העובדה, שמחבר ספורי התורה על יוסף ויציאת מצרים הכיר וידע את החיים במצרים, את המנהגים, המכסים, את המעמדות והיחסים ביניהם וכו' לא היתה מוטלת בספק מעולם, וכמו כן הכירו כבר במקצת גם מפרשינו בימי הבינים, שבתורה נמצאות מלים מצריות אחדות: צפנת פענח, חרמונים, גמא, אברך. כתבות תלעמרנה והחפירות בארץ ישראל הראו בודאות גמורה, שהשפעת מצרים על ארץ ישראל בתקופה שלפני כבוש הארץ על ידי שבטי ישראל היתה גדולה מאד. ארץ ישראל נמצאה אז תחת שלטונה של מצרים והתרבות המצרית חדרה לכל פנות החיים וקרוכ לודאי שגם שפת כנען השפעה מהשפה המצרית, אותה שפת כנען שנעשתה אחר כך לשפת שבטי ישראל, לשפה העברית. מן הצד השני ישבו שבטי ישראל במצרים במשך זמן רב, ואם גם לא שנו את שפתם, כפי שאומר המדרש, אי אפשר ששפתם לא השפעה מהשפה המצרית המפותחת. הפרופ' א. ש. יהודא בספרו על שפת התורה ויחסה אל השפה המצרית רוצה להראות את ההשפעה העמוקה של השפה המצרית והתרבות המצרית על שפת התורה לא רק בנוגע למלים אלא ביחוד בנוגע לבטויים ותמונות לשון. ספרו מתחלק לשנים: בחלק הראשון הוא מנתח את ספורי התורה על יוסף ויציאת מצרים ומראה את ההשפעה המצרית בהם בין בשפה ובין בהשקפת העולם ובחלק השני הוא מטפל בספורי בראשית. בחלק הראשון, ההשפעה המצרית בו לא היתה מוטלת בספק מעולם, משתרל הפרופ' יהודא להוכיח, שההשפעה המצרית היא הרבה יותר עמוקה מאשר חשבו עד עכשיו. לא רק המלים הנמצאות בספורי יוסף ויציאת מצרים ואינן בשום מקום אחר בתנ"כ מקורן מצרי או נוצרו בהשפעת השקפות מצריות, אלא גם הרבה בטויים ותמונות לשון שאולים מן המצרית. המלים: נשק במובן לכלכל, לפרנס ועל פיך ישק כל עמי (בראשית מ"א מ'), משאת במובן מתנה: וישא משאות מאת

פניו (שם מ"ג ל"ד), כמו בן המלים : כְּנִים, חיות, סל־חרי, תועבה, שבר, מצות, משארת, התמהמה, חֲמִשִּׁים, עם הארץ, ערב רב, כל אלה הן השפעה מהשפה המצרית. השם מצרים, לפי יהודא, בא מהמלה מצר (מצרא בארמית) גבול, ארץ, והוראת השם מצרים היא : שתי הארצות, וכך נקראת ארץ מצרים גם בשפה המצרית : שתי הארצות, זאת אומרת מצרים העליונה והתחתונה. הבטויים : נתן על... במובן להשליט, להעמיד בראש (נתתי אותך על כל ארץ מצרים. שם מ"א מ"א), להציג לפני... להעמיד לפני... להבאיש את הריח, נשא את ראשו של... יד ה', טוב ארץ מצרים, כל אלה הם חקויים לבטויים מצריים.

עד כמה צדק הפרופ' יהודא בפרשים, עד כמה ההקבלות המצריות, שהוא מביא למלים ולבטויים עבריים הן באמת מתאימות, אינני יכול לדון, כי אינני יודע מצרית. אולם נראה הדבר, שהוא מפריז מאד על מדת ההשפעה המצרית. בטויים כמו יד ה', נתן על... טוב ארץ מצרים יכולים היו להוצר בעברית גם בלי השפעת המצרית. על פסוק אחד רוצה אני לעמד. הפרופ' יהודא מפרש (עמ' 54) את הפסוק (שמות א' כ"א) : ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש להם בתים, שבמלה אלהים הכונה לאלילי מצרים. פרעה בחדשו במילדות, שהן מסתירות את הבנים הנולדים השתמש במעשה קסמים והעמיד אלילים בכל בית יהודי ; המילדות באמת פחדו מפני האלילים האלה, ואז המציאו היהודים תרופה נגד האלילים בזה שעשו בתים, זאת אומרת נרתיקים לאלילים, כי לפי האמונה המצרית האליל הסגור בתוך נרתיק אינו רואה את הנעשה מסביב. בשביל לבסס את הפרוש : בתים נרתיקים הוא מביא את הפסוק במל"ב כ"ג ז' : אשר הנשים ארגות שם בתים לאשרה, וכמו כן ; בתים לברחים (שמות כ"ו כ"ט) ומסוף, שעל ידי זה מתבאר, מדוע כתוב ויעשו רבבים, כי הכונה היא שהיהודים עשו בתים לאלילים שהציג פרעה. אין צורך להראות, עד כמה הפרוש הזה, עם כל חריפותו, הוא מלאכותי. קשה לתאר שהמחבר ישתמש במלה אלהים במובן אלילי מצרים, קשה לתאר לנו, שהמילדות פחדו מפני אלילי מצרים, אולם עקר הטעות הוא בזה, שבפסוק כתוב : ויעש ביהוד ולא ויעשו רבבים והכונה היא שהאלהים עשה בתים למילדות בתור שכר בעד נאמנותו. יש גם לשים לב, שלפני זה בפסוק י"ז כתוב : ותרצן המילדות את האלהים ולא עשו כאשר דבר אליהן מלך מצרים, והפסוק שלנו קשור עם פסוק י"ז. בחלק השני מנתח הפרופ' יהודא את ספורי בראשית. בהרבה מלים הנמצאות בספורים אלה הוא מוצא השפעה מצרית : בראשית, תהו ובהו, תהום, שמים, אר, ערן, תבה, צהר, גיד הנשה ועוד. המלה גשם היא מלה מצרית (דימותית) והוראתה מטר סוחף, הבא בסערה, בהבדל ממטר, שזהו גשם תגיל. על פי זה מתבאר לנו הבטוי : מטר גשם (זכריה י' א') וגשם מטר (איוב ל"ז ו'). השפעה מצרית ביהוד רואה הפרופ' יהודא בחלוקת תקופות השנה ובתאור גן העדן והנהרות היוצאים ממנו. את חלוקת השנה לתקופות אלו מוצאים בפסוק : עוד כל ימי הארץ ודע וקציר וקר וחרם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו (בראשית ח' כ"ב). הפרופ' יהודא

מסכים לפרוש המקובל אצל החוקרים, שפה ישנה חלוקת השנה לשתי תקופות. זרע וקציר, קיץ וחרף, חם וקר אינם אלא שמות שונים לאותן שתי התקופות. השפעה מצרית הוא רואה בשמות חם וקר שאינם מתאימים לארץ ישראל וכמו כן בשם זרע במקום השם הרגיל בתנ"כ חריש. במצרים אין החרישה תופסת מקום חשוב בעבודת האדמה אלא רק עבודת הזריעה, לא כן בארץ ישראל, ששם עקר העבודה היא החרישה ועל כן נקראת התקופה הזו: חריש. נגד דעה זו יש להעיר:

א. בלוח שנמצא בחפירות בגזר אנו קוראים: "ירח אסף, ירח זרע, ירח לקש, ירח עצד פשת, ירח קציר שעורים, ירח קציר כל, ירח זמיר, ירח קיץ". אנו רואים אפוא שהשם זרע בא פה יחד עם קציר, מה שמראה שהשם זרע לתקופת החרישה והזריעה הוא כנעני-עברי.

ב. דוקא בספור על יוסף, שהוא לפי כל הדעות וביחוד לפי דעת הפרופ' יהודה משפע מהמצרית, אנו מוצאים את השם חריש ולא זרע: ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (בראשית מ"ה ו').

ג. הלוח של גזר, שבו נחלקת השנה לתקופות קטנות בהתאם לעונות העבודה השונות בשדה ובגן מראה לנו, שכנראה צדקו חכמינו, אשר ראו בפסוק שלנו (בראשית ח' כ"ב) חלוקת השנה לשש תקופות בנות שני חדשים כל אחת: ר' שמעון בן גמליאל משום ר' מאיר וכן היה ר' שמעון בן מנסיא אומר כדבריו: חצי תשרי מרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו טבת וחצי שבט חרף, חצי שבט אדר וחצי ניסן קר, חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר, חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ, חצי אב אלול וחצי תשרי חם. ר' יהודה מונה מתשרי, ר' שמעון מונה ממרחשון (כבא מציעא ק"ו ע"ב; בראשית רבה פרק ל"ד). חלוקה זו יש לה יסוד, מפני שהיא מתאימה לאקלים ולעבודות השדה בארץ ישראל. החרף מתאים לזמן ה-خريف הערבי, תקופת הקר מתאימה לתקופת غطاء אצל הערבים.

לשאלת גן העדן מקדיש הפרופ' יהודה מקום רב. הפסוקים המדברים על גן העדן גרמו קשי רב למפרשים: וישע ה' אלהים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר. . . . ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. שם. האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב וזהב הארץ ההיא טוב. שם הבדלח ואבן השהם. ושם הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל ארץ כוש ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההולך קדמת אשור והנהר הרביעי הוא פרת. השפעה מצרית רואה הפרופ' יהודה ראשית כל בכטוי: זהב טוב, שהוא מצרי, בעוד שבעברית אומרים זהב טהור. המלה עדן לפי דעתו הוראתה: נאות מדבר, אואזיסם לשון עדנה = רעננות. בכל הספור הוא רואה השקפה מצרית. כל העולם עוד היה מדבר שממה, מכוסה עפר אדום, ומזה השם אדמה. רק בקצה המערב נמצא עדן, ז"א נאות מדבר, שזה היה המקום הפורה היחידי, ועל כן נשע שם ה' את הגן בשביל האדם. את הגן הוא נטע בעדן מקדם,

זאת אומרת בצד המזרחי של העדן, את הקשי שבנהרות גן העדן, שמצד אחד מראים הנהרות פרת והדקל, שגן העדן נמצא בארם נהרים ומן הצד השני הגיחון סובב את כל ארץ כוש, מה שמראה שגן העדן נמצא בקרבת מצרים, מישב הפרופ' יהודא כץ: לפי השקפת המספר, הנהר היוצא מעדן הוא המקור לכל הנהרות הגדולים שהיו ידועים אז. הוא מתאר אפוא לעצמו, שהנהר היוצא מעדן משקה את הגן ובעברו את הגן הוא נפסק, מתעלם בחול המדבר. "ומשם יפרד" אין לפרש, שהוא שם מסתעף לארבעה סעיפים (והיה לארבעה ראשים) אלא שם הוא נפסק, את המלים: והיה לארבעה ראשים מפרש יהודא: ומתהום ממנו ארבעה מעינות. את המלה ראש הוא מפרש במובן ראש העין ראש המעין, המעין העקרי. הנהר שנתעלם בחול מוסיף במקומות שונים שעל פני כדור הארץ בצורת ארבעה מעינות, שמהם יוצאים ארבעת הנהרות הגדולים שהיו ידועים אז: הפרת והדקל, הפישון והגיחון. בנוגע לשני האחרונים סובר הפרופ' יהודא שהגיחון הוא הנילוס הנובי והפישון הוא הנילוס המצרי, אבל לא כלו אלא רק בגבולות ארץ החווילה אשר בה הוזכר, ויהודא מסמן בדיוק את המקום, שהיה מפורסם במכרות הזהב שלו העשירים מאד, עד שהזהב במצרים בתקופה ידועה היה פחות בערכו מהכסף. המצרים ראו בנילוס המצרי והנילוס הנובי שני נהרות שונים הזורמים ממעינות שונים. הריפות רבה הראה הפרופ' יהודא בפתרון כל הקשיים הקשורים בשאלת גן העדן, להעיר יש רק, שהמלה יפרד במובן נפסק אינה מצויה בעברית, כמו כן קשה לקבל את הפירוש: ראשים=מעינות. ראשים במובן סעיפים, פלגות נמצא הרבה בתנ"כ: ויחץ את שלש מאות האיש שלשה ראשים (שופטים ד' ט"ז), כשרים שמו שלשה ראשים (איוב א' י"ז) ועוד.

המסקנות הכלליות שאלוהין בא הפרופ' א. ש. יהודה הן אלה:

א. ספורי הספר בראשית וספורי יציאת מצרים שנכתבו בהן השפעה רבה של השפה המצרית, השקפות מצריות וידיעת ההוי המצרי, נתחברו בלי ספק סמוך ליציאת מצרים. הספר דברים וחלק מספר במדבר, שבהם יש להכיר את השפעת הניב הערבי המדובר בהצ' האי סיני, נתחברו אחרי נדודי שבטי ישראל במדבר. באופן כזה מתאשרת הדעה המסורתית, שהתורה כלה נתנה לישראל במדבר סיני חוץ מספר דברים שהוא נתן להם בערבות מואב.

ב. את התפתחות השפה העברית אנו צריכים לתאר לנו כך: שבטי ישראל שבאו מארם נהרים לכנען הביאו אתם ניב ארמי שהיו בו הרבה יסודות בבלוים-אשוריים, או כפי שרגילים היום לאמר: יסודות אכדיים. בכנען קבלו שבטי ישראל את שפת הכנענים, בהכניסם לתוכה הרבה יסודות משפת האם שלחה הארמית-האכדית. באופן כזה נתהוותה השפה העברית, שהיתה הרבה יותר מפותחת משפת כנען ובכל זאת לא הגיעה עוד למדרגת שפה ספרותית. רק בהשפעת השפה המצרית המפותחת התפתח הניב העברי לשפה עברית ספרותית, כפי שאנו רואים אותה בספורי התורה. ההשפעה המצרית דחתה לאט לאט את היסודות הכנעניים ועל כן נשארו מהם רק

שרידים מועטים בשפה העברית, כמו 'שגם' ההשקפות, הדעות והאמונות הבבליות נדחו מפני השקפות עולם מצריות.

אנו רואים אפוא, שמצד אחד מחזק הפרופ' יהודא את יסודות המסרת שלנו בנוגע לזמן כתיבת ספרי התורה ומן הצד השני הוא שולל משפתנו את מקורותיה. שפתנו לא היתה אלא ניב פרימיטיבי, שרק בהשפעת השפה המצרית התפתחה לשפה ספרותית.

הערות והצעות.

הערה

ב„לשוננו“ כרך א' חוברת א' עמ' 92 משתדל מר אברונין לקיים את התמונה המזוהה, קד, שר"ש הנגיד משתמש בה בשיריו. את ראיותיו על קיום מלה זו אפשר לחלק לב' סוגים; הוא מביא: א) ספרי תנ"ך, כ"י (מאוחרים) ושל דפוס, אחדים, שהמלה: כמוקד (תהלים ק"ב ד'), המקום היחידי בתנ"ך, שמלה זו נמצאת בו, כתובה שם ב' תיבות: כמו קד; ב) עדותם של הקראי סלמון בן ירוחם ושל ראב"ע, ש„כמוקד“ היא ב' מלים. לעדותם של כ"י בנידון זה, אם אין קבלה בצדם, צריך להתיחס בזהירות כפולה ומכופלת: א) אפשר שהסופר רחק שלא מדעת את הקרובים; ב) אפשר שכתב במתכוון כך, לפי שידע ש„כמו“ היא מלה בפני עצמה, ואף שהמלה „קד“ לא היתה מובנת לו, תלה זה בחסרון ידיעתו. קרוב לשער, שסבה אחרונה זו היא שגרמה, שהמלים פקחקוח (ישעיה ס"א א'), יפהפיה (ירמיה מ"ו כ'), חלכאים (תהלים י' ז') ועוד נחלקות בכ"י רבים לשתי תיבות. ואם במלים אלו אפשר לו לבעל דין לחלוק ולומר, שיש לנו שם באמת עסק עם נוסחאות שונים, כמו בהללויה, כסיה, ידידיה ומרחביה (עין פסחים קי"ז ע"א), מביא לנו מר אברונין בעצמו דוגמה מאפשרותה של טעות כזו. הוא מספר שראה בהוצאה אחת של ס' השרשים לרד"ק שרש „יקד“ את המלה כמו קד בפסוק הנ"ל חלוקה לשתיים. לרד"ק בודאי לא היתה נוסחה כזו; לא רק שבס' המכלול שלו לא נמצא משקל „על“, משקלו של קד לפי הטרימינולוגיה של רד"ק, אלא גם במקום הנזכר הוא מביא במשקל אחד מלה זו ומלת מוקדה (ויקרא ו' ב'), מלה שא"א לשקול אותה ע"מ קד בשום אופן. על כרחנו צריכים אנו לזקוף אופן כתיבה זה על חשבוננו של מסדר אותיות טועה (קרוב יותר לתלות הטעות בו מבסופר, לפי שבהוצאות האחרות של ס' זה נמצא: כמוקד). עדותו של סלמון הורעה לפי דבריו של מר א. בעצמו (סל') היה קורא כנראה כל מלה שאפשר לה להחלק לשתיים – ב' מלים: כימות – כי מות, אע"פ שהוא מפרש אותה כמלה אחת). נשארה עדותו של ראב"ע, אבל כמעט שאין שום ספק שראב"ע לא כוון לכתיבת המלה. אין ראב"ע עשוי לטפל בשנויי נוסחאות בתנ"ך, אלא אגב דקדוק המלה ופרושה שהוא עוסק בהם (השוה

למשל פרושו הארוך והקצר לשמות כ"ה ל"א ופרושו לישעיה ל"ג ז' וס"א א', לתהלים י' ח' וכ"ג ד', גם ספרו מאזנים הוצ' היידנהיים י"ז ע"א ע"ד „הלה", בדברים ל"ב ו'), וכאן הרי יהיה עקר חסר מן הספר, לפי שאת המלה קד, שעכ"פ אינה נמצאת במקום אחר, אין הוא מפרש כלל. מוכרחים אנו לומר, שראב"ע מכון גם כאן לפרוש המלה, ור"ל שצריך לפרשה: כמו מוקד (עשה"כ: כמו אש באיוב כ"ח ה' וכדומה) סגנון זה אנו מוצאים גם במקומות אחרים בפרושי ראב"ע, למשל בתהלים קט"ז י"ב הוא אומר: ולפי דעתי שהיא (תגמלוהי) שתי מלות, אע"פ שהיא חסרת אלף (ר"ל תגמול אלהי, ובאמת היא חסרת א' ול', אלא מכיון שיש ל' בתגמלוהי, אין המלה חסרה אות זו לפי דעתו, ולפיכך אין הוא כותב שכמוקד חסרה „מו"), כמו: לפלמוני... עדן, בבל ובמה; בפרושו לבראשית י"א ט' הוא אומר: בבל שתי מלות ואלף חסר, ועין גם פרושו לברא' ל' י"א (כגד).

מה שנוגע לר"ש הנגיד, הוא נהג כאן מנהג שנהגו גם משוררים אחרים. כידוע התירו המשוררים העברים לעצמם, כשהמשקל צריך לכך, להסתפק בחלק מהמלה בלבד. ר"ש בן גבירול כותב למשל בשירו: „הפרש לילה" נבוכד במקום נבוכדנצר, (ראה שירי רשב"ג מהדורת ביאליק-רבניצקי עמ' 16 ש' 18*); על דבר זה כבר העיר גייגר בספרו הגרמני שלמה בן גבירול (עמ' 123 הערה 38) ואפשר גם בשירו: „קום הזמן" אישון – אישון בת עין (שם עמ' 66, הגהתי כך במקום אטון). עין (מאמרי במונטסשריפט 1926 עמ' 23). ריב"ג מפרש באופן זה כמה מלים בתנ"ך ובתוכן: נצרים (ירמיה ד' ט"ז), אותן המתיחושות אל נבוכדנצר, כלומר, מלה שנשמט החלק הראשון שבה; הוא מביא דגמאות מהשפה הערבית וחרוז ערבי, שהמשורר השתמש שם באות אחת במקום מלה (ס' הרקמה, מהד' גולדברג-קירכהיים עמ' 157 ועמ' 164, וילנסקי עמ' רע"ז – רע"ז ורפ"ח ש' 8; בתרגומו העברי של אבן תבון חסר החרוז הערבי, ואני השלמתיו עפ"י גופו הערבי של הספר). המלה קד לא היתה ולא נבראה לפי זה אלא לצרך המשקל!

בר"ן

מיכאל וילנסקי

(*) גם הקליר משתמש בנבו במקום נבוכדנצר, עין „גנוי שעכטער" מחד' גינצבורג עמ' 148.

הַעֲרֹת

הרבה שבושים עלו בלשוננו שהסופרים דשים בהם בלי שים לב להחטא שהם חוטאים בזה להשפה ומחטיאים את הרבים. השבושים האלה הם משני מינים. מהם אלה שאינם מקלקלים את מובן הענין. ואף כי ע"י זה עצם השבוש אינו מתקטן, אך לפחות אין בו כדי להטעות את הקורא בהבנת הענין, אך ישנם שבושים שפשוט מביאים את הקורא לידי טעות או ספק בלבו בנוגע למובן הענין.

להשבושים מהמין האחרון שהתאזרחו, אם אפשר לומר כן, בספרותנו הם גם השמות חתן וכלה. שמשתמשים בהם לא רק במובנם האמתי, כלומר בעל הבת ואשת הבן, אלא לעתים יותר קרובות במובן ארוס וארוסה. הכוני הנכון לצעיר וצעירה משעת הארוסין או כפי שנקרא אצלנו "התנאים" הוא ארוס וארוסה. וכן גם בערבית נקראת הצעירה ארוסה. בשמות חתן וכלה נקראים הצעירים משעת חופתם ואילך. כלומר משעה שחדלו להיות ארוס וארוסה. לא באנו למצות עמק הדין על שני שמות הללו. שדוקא בשבעת ימי המשתה יהיו נקראים חתן וכלה. משום ההרגל יכולים הצעירים המאורסים להקרא גם לפני החתונה בשם חתן וכלה על שם עתידם. אך עלינו לבלי הסיח דעת, כי חתן וכלה מצינים את זיקתם המשפחתית של הצעירים לגבי הוריהם החדשים ובשום אופן לא את זיקתם ההדדית: החתן איננו חתן הכלה והכלה איננה כלת החתן. היוצא מזה, את השם עם יחס הכנוי: חַתָּנִי, כְּלָתִי רשאים לקרוא רק החותן או החותנת להוראת בעל בתם או אשת בנם. אך אין לך טעות יותר גדולה ועם זה יותר מגוחכת אם החתן והכלה ישתמשו בהם להוראת: ארוסי או ארוסתי*.

השבוש הזה מסלף גם את משמעות הענין. ובאמת לפני זמן מה קראתי ספר שיצא לאור בא"י מאת אחד מטובי סופרינו ועד אשר עברתי חלק מסוים

(*) השבוש הזה השתרש כל כך אצלנו, עד כי גם הסופר הנכבד ואיש המדע א. ז. רבינוביץ בתרגומו "אגדות א"י" צ"ר באכעז בא על ידו ציורי טעות גסה במאמר התלמוד: הוה זחיר באשתך מחתנה הראשון וְבָאָר אוֹתוֹ כאילו היה כתוב מארוסה הראשון, תחת שהמכוון פה הוא לבעלה של בתה, והטעם הוא משום שהחותנת בעצמה היא עוד במושב שנותיה בשנ"ק החתן הראשון לבתה, ור' יהושע בן לוי בעל המאמר חושש לקרבה יתרה מצד החותנת הצעירה לחתנה הראשון.

מן הספר לא יכולתי לקבל מושג במי מדובר שם, אם באיש זקן. החותן, או באיש צעיר, חתן, כי הבטוי "כלתי" שמשמשת בו האישיות הראשית באופן כזה אינו מדיק לנו לא את המדבר ולא את המדוברת.

דומני כי על ועד הלשון מוטל החוב להתריע נגד עסי-הארצות הנפשטה

הזאת.

להשבושים ממין השני שהסופרים בלי יוצא מהכלל דשים בהם שייכות ההוספות המיותרות של יודין לשמות התאר. למשל שמות התאר: תיכון. חיצון. קיצון נגד חקי הלשון רגילים לכתוב: תיכוני. חיצוני. קיצוני, ולנקבה תיכונית. חיצונית תחת תיכונה. חיצונה. כלומר לוקחים את שמות התאר ומוסיפים "לתאר" אותם על ידי הוספת בסופם י, ית, שזה נגד ההגיון ונגד חקי הטעם. ואולי בא להם השבוש ע"י שמות העצם הנגמרים בהברת ין, כמו: פחדן, קמצן, פזרן, שקרן. יצרן שאותם אפשר לתאר משום שהם שמות העצם שבהוספת היוד הם נהפכים לשמות תאר המבליטים את שם העצם הבא לפניו. כמו פקפוק. פחדני. חסכון קמצני. רחבות פזרנית. עין סקרנית. היוצא מן הכלל הוא השם הקדמון שכנראה נחשב במקרא לשם עצם וע"כ להוראת שם התאר בא בהוספת י, ית בסופו – קדמוני. קדמוניות.

הנטיה להוסיף ללא צורך יוד ויוד תיו בסוף נכרת בעוד שמות התאר, ביחוד הבאים על משקל פעיל, כמו: עתיד, תדיר, גמיש, פעיל, רגיל ועוד, שרגילים לכתוב עתיד, תדיר, ועד הלשון צריך לשים קץ להאנדרלמוסיה הזאת ולציין את הוספת היוד לשמות התאר כשגיאות גסות בחקי הלשון.

בימים האחרונים התחילו להשתמש בראשי תיבות תנ"ך כמו בשם העצם המציין את כתבי הקדש, ומשם העצם הזה עשו גם שם התאר תנכי. אינני יודע מה יש פה יותר, אם חסר טעם או העדר ידיעת הלשון או התעלמות מכוונת מהמקום ומקובל אצלנו במשך אלפים שנה. האמנם אינם יודעים שכתבי הקדש תורה, נביאים וכתובים מכונים בשם הכולל מקרא ובשם זה השתמשו עוד עזרא ונחמיה להוראה זו. והשם הזה נתקבל במשנה ובתלמוד ובספרות המאוחרת. עד כי גם העולם המושלמי לקח לו את השם הזה לכנות בו את ספרי קדשו (קוראן = מקרא) וגם הכנוי ביבל הולם יותר את השם מקרא. והנה קמו אצלנו מחדשים שמטעם בלתי מובן בחרו לציין את היותר יקר לנו בכנוי חסר ההגיון המורכב מר"ת, כאלו זה היה שם בפני עצמו. וכי יעלה על דעת אדם להחליף את השם תלמוד בר"ת ש"ס ולגזור ממנו שם התאר שסי? איני יודע מה שמש יסוד להחדש המזור הזה, בכל אופן לא היסוד האסתטי ושל הטעם הנכון.

ח. גורלאנד

ה ע ר ה

(למאמרו של הפרופ' קליין: "לחקר השמות והכנויים")

לפרוש הכתבות "אביש לום אבא יהוחנן" הנתן על ידי קליין
("לשוננו כרך א', עמ' 326 הערה 5) חפצתי להעיר:

(א) הכתבות אינן חקוקות על גבי גלוסקמא, כי אם על קיר של מערת-קברים
(עיין Macalister, A tomb with Aramaic inscriptions near Selwān, P. E. F. Quarterly Statement. 1908, 341 f.)

(ב) הן כתובות בשתי שורות: בעליונה "אביש לום" ובשניה "אבא
יהוחנן" (עיין הפכסימילי ברשימה הנ"ל). ישנה שה עוד כתבת אחת: שפרא-
שפירא, אולם אי אפשר לדעת מתוך הרשימה של מקליסטר את מקומה
ביחס לכתבות הקודמות.

(ג) "אבא יהוחנן" – אי אפשר, לדעתי, לפרש, כמו שחושב מקליסטר
(ברשימתו הנ"ל) וכעת גם קליין, אביו של יהוחנן, כשם שאי אפשר
לפרש את המלה "אבא" בצרוף לשמות המרובים בספרות התלמודית, אלא
רק כתאר לשם הפרטי הבא אחריה.

כאן ישנה עוד אפשרות אחת – ההפך ממה שחושב קליין – והיא שיהוחנן
היה אביו של אביש לום, כי מהגלוסקמאות שנתגלו בשנים האחרונות
נראה, שהיו רגילים להוסיף בקברות המשפחה את התארים "אבא", "אמא"
לשמות ראשי המשפחה. ככה, למשל, אנו מוצאים "אבא דוסתס" על דופן אחת
הגלוסקמאות שנתגלו במושבה היונית ליד ירושלים ועל המכסה של אותה
הגלוסקמא חרותה הכתבת "דוסתס אבונה".

(ד) השמות יהוחנן וחנן אמנם דומים זה לזה, אבל אין להחליט ש"בלי
ספק יהוחנן = חנן הוא" (הנחתו של קליין). השם המקוצר חנן יכול להתהוות
גם מהשמות אלחנן, חננאל או חנניה (השמטת החלק האחרון בשמות
שכיחה יותר). בכל אופן מהטרנסקריפציה היונית רואים שהיו מבחינים בין
חנן (= Avavos) ובין יהוחנן (= Ioavvns)

לשון נבון

רבעון לשכלול הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

חבר המערכת:
א. אברונין

העורך:
ד"ר א. צפרוני

כרך ב' — חוברת ג'

תל-אביב, סבת תר"ץ

ד"ר א. מ. מזיא

(נפטר ד' טבת תר"ץ)

במותו הפתאומי של נשיא ועד הלשון הד"ר א. מ. מזיא הלך לעולמו אחד ממיסדי ועד הלשון ומעובדיו הנאמנים והמסורים.

ד"ר א. מ. מזיא יכל להקרא בצדק אחד מזקני הלשון העברית המחודשת בארץ-ישראל. בתקופת בראשית של תחית הלשון בארץ-ישראל היה בין הראשונים שנגשו לחדש את שפתנו כשפת הדבור והמדע. בין מחיי הלשון הראשונים היה הוא היחידי בעל השכלה אקדימאית רחבה ושטתית ומאליו נעשה לפוסק אחרון בכל הנוגע למונחי המדע, הטבע והרפואה. הניך בית המדרש הישן, שספג את אוצרות הלשון העברית מהמקורות הראשונים עוד בנערותו, ידע את ערכם הגדול של האוצרות האלה לתחית לשוננו ובעבודה שקדנית ומתמידה דלה פנינים מהמקורות האלה, ברר את הנוסחאות השונות, חשף את ההוראות האמתיות של המלים העתיקות והציע אותן לשמוש בדבור ובמדע.

עבודתו ללשון העברית, שלא נפסקה עד רגעי חייו האחרונים, אינה נתנת עוד להערכה שלמה. רק אחרי אשר יתפרסמו כתבי היד שנשארו אחריו, יסודר ויפורסם החמר המרובה בלקסיקוגרפיה הטבעית והרפואית האצור בהמון פתקאות, שהמנוח השקיע בהן עבודה של 40 שנה, אפשר יהיה להוציא משפט אמת על עבודתו. המנוח לא היה אין לפרסם את חדושויו. תמיד היה נראה לו שהעבודה עוד אינה שלמה, שיש לראות עוד כתב יד, לבקר עוד מקור וכך נשאר רב עבודתו בכתב יד ומחכה לפרסומו.

גם עבודתו בועד הלשון היתה טבועה בחותם זה של זהירות ודיקנות. הוא לא נמשך אחרי בלזמוס החדושים שתקף אחדים מחברי ועד הלשון. ממבעו היה שומר מסורת, מתרחק

מכל חדושים קצוניים ועל כן שמש במדה ידועה בלם
 לתאות החדושים של יתר חברי הועד. בשנים האחרונות,
 כאשר עבודת ועד הלשון התרחבה וקבלה צורות חדשות,
 נשאר הוא נאמן למסורת התקופה הראשונה של ועד הלשון
 ועמד על המשמר שלא יפרצו את הגבולות יותר מדאי. לא
 תמיד הסכמנו לו, אולם למדנו לכבדו כשומר נאמן על המסורת,
 החרד לכבודו ולחזותמו המיוחד של ועד הלשון ומזהיר מפני
 החלטות נמהרות.

נאמנותו, שקידתו והתמדתו בעבודת ועד הלשון,
 שהשתתף בה עד יומו האחרון, שמשו לנו דוגמא ומופת. זכרו,
 זכר עובד נאמן ומסור, ישאר חקוק בלבות חבריו לעבודה.

מדברי ההספד

של

ח. נ. ביאליק

האמרה הרגילה, שמרבים להשתמש בה: «אבדה שאינה
 חוזרת», מדויקת היא ביותר ביחס למנות, כי כבר במראהו
 החיצוני היתה התאמה למה שבפנים. דומה היה לדבר עתיק
 יקר-המציאות, והוא התאבק כל ימיו בעפר ספרים עתיקים
 ויקרי-המציאות. הוא התחבר לעתיקות, לשיתין ושרשים. עליו
 מנעוריו, שוקד על למודיו בכל תקופות חייו, לא נתק לעולם,
 גם בהכנסו אל העולם הגדול, ממעינות ראשונים, שמר על
 המעם המשומר ועל היין הישן ששתה בילדותו והיה מזיגה
 נפלאה והרכבה רבת-פנים מיוחדת במינה: למדן, רופא מצוין,
 טכנולוג, עסקן צבורי חרוץ, בעל נפש שירית ומבין בנגינה,
 איש מעשה ופועל – כל הצדדים האלה בהרכבה אחת בלתי-
 שכיחה נתנו לו קלסתר-פנים מיוחד במינו, מין «אוניקום»,
 מעין אותם האוניקומים שבספרים, שהוא חזר אחריהם והזיל
 מכספו בעבורם, מלא בהם את חדרו והתיחד עמם יחד
 של אהבה בכל שעה פנויה, עד חצות הלילות, ובהם הגה
 ועיין ולא הרפה מהם עד אשר הוציא מהם את פניני
 תעלומותיהם.

פטירתו היא ביחוד אבדה שאינה חוזרת לעד הלשון.
 כי התמכרותו ומסירותו לתחית הלשון היו למופת. בוכחים
 היה ממש נהרג על כל מלה ומלה ונלחם כארי להחזיר
 לשפתנו מה שהיה מנחלתה בזמן מן הזמנים. ותמיהני,
 אם בהעדרו יש עוד אדם בישראל שבכחו למלא את מקום
 האיש אשר המות עשק עתה מאתנו. כי הוא היה מרובה-
 המקצועות ושותה ממעינות רבים. בעלי-מקצועות מצומצמים
 כחס מצומצם גם במקצוע שבו הם עוסקים, כי לעומת שתחסר
 להם ידיעת מקצועות אחרים, כן יחלש כחס גם במקצוע שלהם,
 באשר התחומים נבלעים זה בזה, ורק מי שהוא שליט בכל
 אוצרות הלשון והספרות יכול לרפא את פצעי הלשון ולהחזיר
 אבדות קדומות. ואין אני יכול להעלות בזכרוני מי שיכול
 למלא את החלל הזה. עם העדרו נתיממה עבודה של ארבעים
 שנה. חס אני ומלא רחמים על הספרים ועל אלפי הפתקאות
 שהשאיר אחריו. כי לא רק בימי חזקיהו נגנו ספר הרפואות
 כ-אם גם בימי-הבינים נכתבו בעברית אלפי ספרים במקצוע
 זה של רפואה, שהיה שדה-המדע של חכמי ישראל, והם נדונו
 לגניזה בידי נכרים, בבתי-עתיקות ובספריות שבכל העולם. ולא
 נמצא בישראל איש לפקח את הגלים התלולים האלה,
 שאוצרים רבואות מרגליות, כדי להשיב לתחיה. רק המנוח
 שקד על תקנת המצב הזה. הוא השיג את הספר הראשון
 ברפואה מימי הגאונים הקדמונים והוא אסף בשקידה רבה
 העתקות גם מספרים אחרים ובהיותו מזוין בידיעות הדרושות
 הגן בתקיפות על כל תג ותג ולא נכרו בו שום סמני עיפות.
 האיש, שהיה תשוש-כח למראית-עין הראה גבורת-נער בכל
 דבר הנוגע להחייאת הלשון. ובהעדרו תמיהני אם ימצא
 גואל דומה לו לעבודתו ועל דא קא בכינא יחד עם ספריו
 ופתקאותיו.

שר האומה העברית אוהב לנגן לפעמים על כנור עתיק,
 שאין איש יודע את סוד בנינו ושבקפלינו מתחבאים סודות,
 הנותנים טעם מיוחד בנגינת אחד מהכנורות העתיקים ששר-
 האומה נגן בהם, נשבר עתה לעינינו – ואין לו תמורה.

חמירות בלשון

פנחס מארדעל

אמות ותנועות

א. אותיות אוי החי'ע

עקר חפצי במאמרי שאני מציע לחוקרי הלשון העברית הוא לשחרר את הדקדוק העברי מההשפעה הערבית ולהעמיד את כללי הדקדוק העברי לפי ספר יצירה, שהוא הדקדוק העברי היותר קדמון. ולפי הנקוד העברי, שקבלו עליהם כל בני ישראל, ולפי מבטא האותיות והתנועות המקובל לרוב בני ישראל משנים קדמוניות.

מחלוקת גדולה בין חוקרי הלשון אם יש אמות (Vocalen) באלפא ביתא העברית או לא. פתרון השאלה הזאת תלוי בפתרון מבטאן המקורי ותכונתן האמתית של אותיות אוי החי'ע. רוב החוקרים אומרים שגם שש האותיות האלה הן כולן תולדות (Consonanten), כמו שהן לפי השיטה הערבית. ויש אומרים ששש או חמש האותיות האלה הן אמות, כמו שהן באלפא ביתא היונית וכמו שנבטאו בפי היונים. ויש אומרים, שרק ארבע אותיות אוי'ע הן אותיות הקול. ויש אומרים, שאותיות אוי'ה או אוי' הן אותיות הקול. ויש אומרים, שרק אות א לבדה היא אִם שיש לה כל הקולות שיש לחמש האותיות הרומיות i, u, o, e, a. ועד היום הזה עוד לא הוברר עם מי הצדק. על כן אחזה דעי גם אני. ואחל מאותיות אהו'י.

בהקדמתו לספרי חיוג, אומר המתרגם ר' משה הכהן גיקטליא: 'ועל כן בחר המחבר (ר' יהודה חיוג) לגלות רויהם ולבאר סודיהם (של האותיות אהו'י). כי בהגלות רוי אלה יגלו שאר רוי לשון עברית'. אולם באמת מאז ועד היום הזה לא גלו לא ר' יהודה חיוג ולא המדקדקים שבאו אחריו את תכונתן האמתית של האותיות האלה. עקר חפצו של ר' יהודה חיוג היה להוכיח, שגם אותיות אהו'י הן פעם בפעם אותיות השורש. אפילו בהיותן נחים נסתרים ואותיות המשך ואפילו שהן חסרות לפעמים בכתב. ולא כדעת מנחם בן סרוק, שאות שרשית צריכה להשאר בכתב בכל הנסיות. ואם חסרה היא בקצת תמונות או איננה אות שרשית כלל. ואף ששיטתו של ר' יהודה טובה משיטתו של מנחם בן סרוק בדבר אותיות השורש, אולם

הוא עצמו הניח אבני נגף בדרכי דקדוק הלשון העברית, כי בהיותו תחת ההשפעה הערבית האמין, שאותם כללי הדקדוק, שהמציאו המדקדקים הערבים לתורתם, תורת הקוראן, טובים הם גם לספרי התנ"ך. ולכן אחז גם בשיטה הערבית בבואו לדון על האותיות אהו"י. אולם השיטה הערבית הנוגעת לאותיות אהו"י מתנגדת למסורה והקבלה העברית בדבר אותיות אלה. כי לפי השיטה הערבית אותיות אהו"י דינן כדין אותיות רק אם יש להן תכונה תולדתית (תכונת Consonant), לו גם רפויה מאד. אבל כשהן באות בתוך ההברות כעין תנועות ארוכות, אין להן דין אותיות.

אולם דונש בן תמים, אף שגם הוא היה תחת ההשפעה הערבית, בכל זאת הרגיש, שהשיטה הערבית בדבר אותיות אלה מתנגדת לספר היצירה, לקבלה ולמסורה העברית. בפירושו לספר יצירה (שהו"ל מ. גראסבערג, לונדון תרס"ב) צד י"ב אומר, שאותיות או"י "ממציאות הקול לשאר האותיות" ובצד מ"ח אומר שאותיות או"י נקראות אותיות הדבור ונקראו אותיות הקול מפני שכלן לא ישיגן קול רק מצד אלי. וזהו הנגלה מן האמת "מאן דידע ידע ומאן דלא ידע יאכל טלופחין". ועוד במקומות אחרים בפירושו הרבה להוכיח, שהאותיות האלה בבואן בתוך אותיות הקול עלולות הן על שאר האותיות. ואם נאמר, שגם בעל ספר יצירה באמרו "אמות" כוון לאותיות או"י, אז באמת הצדק עם דונש, שנתן משפט הבכורה לאותיות אלה. ולא כהעברים שעשו אותן פחותות וגרועות משאר אותיות האלפא-ביתא. וקראו לאותיות או"י "רפות" לעומת יתר האותיות שהן "חזקות". ומספר יצירה מוכח, שגם העברים הקדמונים קראו לאותיות הקול "אמות" או "אמות הקריאה" ובלו ספק למד Hieronimus מבני ישראל לקרוא לאותיות אהו"י Matres Lectionis "אמות הקריאה". והשם "אמות" לאותיות או"י מוכיח, שאותיות אלה הן חשובות מכל יתר האותיות. ויותר נכון לקרוא לאותיות הקול "חזקות" וליתר האותיות, שהן רק תולדות – "רפות", כמו שהעיר בצדק המדקדק הסורי מר אליא טירהאן¹).

גם שד"ל הרגיש כי השם "אמות הקריאה" לאותיות או"י מתנגד לתורת המדקדקים, שאחזו בשיטת ר' יהודה חיוג, גם הוא עמד על השם "אמות הקריאה" לאותיות או"י. ואחר חלוף-מכתבים, שהיה בינו ובין שו"ר על הענין הזה אמר: "בענין שלש אמות או"י לא אחליט דבר כעת, כי רואה אני ענין לבושו"². מזה רואים אנחנו, שגם הוא הרגיש, כי למרות ספרי הדקדוק, שנכתבו על הענין הזה מימי ר' יהודה חיוג עד ימיו עוד לא נגלתה תכונתן האמתית של אותיות אלה. והוא הדין בחכמת-הדקדוק בכללה. גם במכתב שכתב לאחד מאוהביו הוא אומר: "כבר

1) Syrische Grammatik des Mar Elias Tirhan, Leipzig, 1880. S. 33.

(2) "אגרות שד"ל", צד 344.

מלתי אמורה אליך פעם אחר פעם, כי חכמת־הדקדוק, עם כל היגיעות שיגעו בה המדקדקים למן זה שמונה מאות שנה ועד היום, רחוקה היא מאד מן השלמות, למעוט החכמים העוסקים בה⁽¹⁾.

אמנם יש להשיג על דברי שד"ל האחרונים, מספר החכמים, מחכמי ישראל, שעסקו בחכמת הדקדוק העברי הוא גדול מאד, ורבים הם גם חכמי־העמים, שעסקו ועוסקים בחכמה זו. אולם אמת היא, כי חכמת הדקדוק העברי רחוקה עדיין מן השלמות. הסבה העקרית היא ההשפעה הערבית, כאשר הרגיש גם שד"ל באמר: "כי אמנם לא יזרח אור על לשון עבר מלשון ערב אלא מלשון ארמית וסורית"⁽²⁾. ומזה שקראו העברים הקדמונים לקצת אותיות "אמות", או "אמות הקריאה", מוכח, שהם האמינו, כי אותיות אלה הן אותיות הקול. וראוי להעיר, שגם בני קאראַע קוראים לאותיות הקול "אמות", ולהם הוואַקעל הוא האם, והקאָנזאָנענט היא התולדה. באופן זה נראה שהקאראַעִים הבינו את הרעיון העיקרי, שאותיות הקול הן היסוד לדבור האנושי⁽³⁾.

ואם נאמר, שבעל ספר היצירה כון בשם "אמות" לאותיות הקול, הלא עלינו להחליט ששאר האותיות הן תולדות, ועל השאלה: איך נשכח הדבר, שאותיות אחדות בלשון העברית הן אותיות הקול? — יש להשיב, כי העברים הקדמונים השמיטו לפעמים את אותיות הקול בכתבי, אף כי היו בקרי, וכאשר חדלה העברית להיות שפה מדוברת ובעלי המסורה חששו, שלא תשכח הקריאה הנכונה, שמו נקודות, הנקראות תנועות, בין שה"אמות" כתובות ובין שאינן כתובות. במרוצת הזמן ובפרט תחת ההשפעה הערבית נשכח הדבר, שאותיות אחדות הן אותיות הקול, עד שבא דונש בן תמים ואמר שאותיות אר"י הן אותיות הקול. בכל זאת הוא והמדקדקים, שאחזו בשיטתו שאותיות אר"י הן אותיות הקול, לא ידעו לכוון את תכונתן האמתית של האותיות הללו, משום שמבטא התנועות היה מקובל בידם לפי המבטא הספרדי. וזה בזה תלוי. לפי דעתי אי אפשר לברר את תכונתן של אותיות אהו"י, מבלי שנעמוד מתחלה על המבטא העקרי הנכון של התנועות, שהרי מבטא התנועות ותכונת אותיות אהו"י אחוים ודבוקים זה בזה. והפתרון הנכון לשתי השאלות אפשר למצוא רק אם נניח, שהשיטה האשכנזית במבטא התנועות היא האמתית.

לפי השיטה הספרדית התנועות הן סימנים לחמש הברות פשוטות a, e, o, u, i, אולם לפי השיטה האשכנזית התנועות הן סימנים גם לשתי הברות מרכבות ei, ou

(1) פניני שר"ל, פרעמישל תרמ"ח.

(2) אגרות שר"ל, צד 320.

(3) Smithsonian Institution. Washington 1904, P. 810.

והדבר שנוי במחלוקת: אם המבטא הספרדי הוא הנכון, או משפט הבכורה להמבטא האשכנזי. ואף שרוב העם אחז במבטא האשכנזי, אולם משום שכמעט כל ספרי הדקדוק מיוסדים על המבטא הספרדי, נמצאו רבים גם בין האשכנזים המאמינים באמונה שלמה, שרק המבטא הספרדי הוא הנכון.

והנה אחרי חקירה ודרישה של שנים רבות הוברר לי, שרק המבטא האשכנזי הוא המבטא העברי האמיתי, כי ממציאי התנועות כונו רק לאותן ההברות לפי המבטא האשכנזי.

ואחרי בואי למסקנה זו, שרק השיטה האשכנזית במבטא התנועות היא הנכונה, נוכחתי, שלא רק שלש האותיות או"י, אלא גם אות עי"ן היא אות הקול. לברר את דברי לפרטיהם אשתדל לתת בפרקים הבאים את תכונות האמתיות של כל תנועה ותנועה ושל כל אות-קול, או "אם הקריאה".

ב. החיריק

רוב המדקדקים, ור' יוסף קמחי בראשם, מונים את החיריק לשתי תנועות: לחיריק גדול ולחיריק קטן, וההבדל הוא, שהראשון מושך יוד והשני איננו מושך יוד. ואפילו ר' יהודה חיג, המונה את החיריק רק לתנועה אחת, מבדיל גם הוא בין החיריק הגדול, המושך יוד ובין החיריק הקטן, שאינו מושך יוד. אולם מדברי רש"י נראה, שהוא סובר שבבטוי החיריק, בין שהוא ארוך ובין שהוא קצר, מבוטאת תמיד יוד. וכה דבריו: "למסורת, בבגדו כתיב ולא בביגדו אין הברת חיריק בלא יוד ונקודה שתחת הב' במקום היוד משתמשת"⁽¹⁾.

והנה על דברי רש"י אלה השיג ר' זלמן הענא: "והנה חיריק ב"ת פֶּבְגְדוּ תנועה קטנה היא, כמו – בִּשְׂכָּה (בראשית י"ט), בִּשְׂבָרִי (ויקרא כ"ו) ודומיהם, כי לעולם לא תהיה תנועה גדולה בפ"א הפעל במקור מבנין הקל מגזרת השלמים הבא עם הכנויים, וא"כ אין ראוי שתנוח אחריו יו"ד ואין נכון לדרוש אם למסורת באופן זה, ובאמת לא אוכל ליחס שגיאה גדולה כזאת למאור הגולה ז"ל ואין זה אלא איזה תלמיד טועה העלה דבר זה על שמו"⁽²⁾.

אבל השגתו של ר' זלמן הענא מופרכת מעיקרה, כי נעלם ממנו שבדבר היחס בין האותיות או"י והתנועות כבר היו לפני שתי שיטות: לדעת ר' יהודה חיג תבאנה אותיות או"י אחר חמש התנועות: פתח, סגול, קמץ, קבוץ, וחיריק – להורות, שהן ארוכות במבטאן. אבל היוד והואו, בין שהן כתובות ובין שאינן כתובות, נמשכות תמיד במבטא הצירה והחולם, כי שתי תנועות אלה הן תמיד ארוכות במבטאן. לדעה זו אותיות או"י הנמשכות אחר התנועות

(1) רש"י קדושין י"ח, ע"ב.

(2) "יסוד הנקוד", אמשטרדם, ת"ד, ה', ע"א.

אין להן לעצמן שום הברה ורק סימנים הן, הבאים להורות שהתנועות ארוכות במבטאן. אולם רש"י שהחזיק בשיטת דונש בן תמים שאותיות או"י הן אותיות הקול סובר, שאי אפשר לבטא שום תנועה בלא אותיות או"י. ובבטוי כל תנועה, בין שהיא ארוכה ובין שהיא קצרה, מבוטאת תמיד אחת מאותיות או"י. ולכן כתב רש"י, שבבטוי החיריק במלה „בבגדו" מבוטאת ה"ו"ד.

ועל דעתו זו חזר רש"י במקום אחר: „ינחם כתיב, אין לך לומר פתח בשום אות אלא א"כ אל"ף או ה' סמוכין לו או ע"פ הנקודה שתחתיה והיא באה במקום אות כאילו כתוב ינאחם וכיון שלא כתוב כאן אל"ף על כרחק על פי מסורת הכתוב אתה קורא ינחם וזהו המנוחם עצמו כלומר כאבל המתנחם⁽¹⁾. מדברי רש"י אלה נראה, כי דעתו היא, שגם את הפתח אי-אפשר לבטא בשום אות בלא אל"ף או ה"א. והנה יחס הפתח לאל"ף ולה"א לדעת רש"י הוא יותר זר ומוזר, לפי שיטת המדקדקים, מיחס החיריק לה"ו"ד. כי לשיטתם הפתח הוא כמעט תמיד תנועה קטנה, שאיננה מושכת שום אות מאותיות או"י. אבל האמת היא, כי לרש"י יש שיטה אחרת בדבר היחס שבין האותיות או"י והתנועות, על זה מעידים דבריו במקומות אחרים: „יש אם למסורת, כמה שנמסרה כתב של תורה למשה אנו צריכין לדורשה ולא לפי המקרא כשאתה קורא ונשל אתה מוסיף הברה של אל"ף או של ה"א בין נו"ן שי"ן וכו'⁽²⁾“. „מקרא סופרים ארץ ארץ, כלומר מה שקורין ארץ ארץ דלא כתבינן ההברה דלא כתבינן יו"ד בין אל"ף לרי"ש ובין רי"ש לצד"י וכן נמי ארץ דלא כתבינן ב' אלפי"ן או ה"א סמוך לאל"ף, ויו"ד בין רי"ש לצד"י, וכן שמים דלא כתבינן 'שאמאים אל"ף בין שי"ן למי"ם ובין מי"ם ליר"ד, וכן מצרים, הלכה למשה מסיני דנקראין הכי"⁽³⁾. נראה שלדעת רש"י מבוטאת יו"ד גם בין רי"ש וצד"י במלת ארץ, שלפי שיטת המדקדקים הסגול תחת הרי"ש הוא בהכרח תנועה קטנה. ובעלי התוספות סוברים, שבבטוי הקמץ הקטן מבוטאת אות ואו, כמו בבטוי החולם. וכך הם דבריהם: „הכי משמע ליה לר"א המסורת לשון בגידה משום דכתיב בבגדו בלא יו"ד, ה"נ לא כתיב בבגדו בואו"⁽⁴⁾. המדקדק אריה ליב גארדאן אומר: „הכותבים העברים היו רגילים לכתוב אותיות הנשימה או"י הנחים אחר התנועות הגדולות – גם אחרי התנועות הקטנות תולדותיהם"⁽⁵⁾ והוא מוסיף להביא שמות ספרים ומחבריהם

(1) רש"י כתובות ס"ט, ע"ב.

(2) רש"י מכות ז', ע"ב.

(3) רש"י נדרים ל"ג, ע"ב.

(4) תוספות בכורות ל"ד, ע"א, ד"ה ורמינהו.

(5) „משפטי הלשון העברית", צד 117.

הסוברים, כי גם התנועות הקטנות מושכות אחריהן נח נסתר. לדעת רש"י והתוספות, כי בבטוי התנועה מבוטאת תמיד מיד אותיות או"י, אין שום מקום כלל לחלוק התנועות לארוכות, המושכות אותיות או"י אחריהן, ולקצרות, שאינן מושכות אותיות או"י אחריהן. ועל אחת כמה וכמה שאין מקום לתנועה הקלה שברא ר' זלמן הענא.

מדברי רש"י המובאים לעיל נראה ברור, כי דעתו היא, שבבטוי כל תנועה, בין שהיא ארוכה ובין שהוא קצרה מבוטאת אחת מאותיות אהו"י ולפי שיטתו אותיות אהו"י מלבד היותן תולדות (קאנסאָנענטאָן) הן גם אמות (וואָקאַלן). לאות אל"ף או לאות ה"א יש גם הברת a לאות ו – גם הברת u או o ולאות יו"ד יש גם הברת i או e. ולשיטה זו בבטוי הקמץ הגדול או הפתח מבוטאת הברה a של אות אל"ף או של אות ה"א; בבטוי הצירה או הסגול מבוטאת הברת e של אות יו"ד; בבטוי החיריק מבוטאת הברת i של אות יו"ד; בבטוי הקבוץ מבוטאת הברת u של אות ו או בבטוי החולם או הקמץ הקטן מבוטאת הברת o של אות ו או. ולפי זה בבטוי החולם מבוטאת רק הברת אם אחת כמו בבטוי הקמץ הקטן. וכן בבטוי הצירה מבוטאת גם כן רק אם אחת כמו בבטוי הסגול, וממילא אין שום הבדל בין החולם והקמץ הקטן ובין הצירה והסגול.

ראינו למעלה, כי דעת רש"י היא שבבטוי חחיריק בין שהוא ארוך ובין שהוא קצר מבוטאת תמיד היו"ד. כנראה הוא סובר, שגם אחר הברת י בתחלתה של תיבה ובראש הברות מבוטאת עוד יו"ד שניה מלבד היו"ד, שבא החיריק תחתיה, ובכל מקום שכתובה י בראש הברה דומה כאילו כתוב יי, משום שהוא, כנראה, סבר, שהיו"ד בראש הברה היא תולדה (consonant). אולם לדעתי אות יו"ד מבוטאת העצמי הוא כמו י, והיו"ד שיש תחתיה חיריק בראש הברה מבוטאת בבטוי החיריק, ולכן הוא תמיד חיריק מלא.

לפי ההנחות האלה לא חטאו כלל לכללי הדקדוק התנאים, האמוראים, הגאונים והרבנים, שנהגו לכתוב מלא יו"ד גם אותן התיבות, שיש בהן חיריק לפני דגש או לפני שוא נח, כמו וַיִּפֶּה (אבות פ"ה, מ"ו) תמורת וַיִּפֶּה וכדומה. אחרי שבבטוי החיריק אפילו לפני אות דגושה מבוטאת תמיד היו"ד אף שאיננה כתובה. ההבדל בין וַיִּפֶּה ובין וַיִּפֶּה הוא רק ההבדל בין חיריק מלא יו"ד ובין חיריק חסר יו"ד. וגם מה שנמצא וְהִמְתִּיּוּ, חיריק מלא יו"ד קודם אות דגושה, איננו יוצא כלל מכלל הדקדוק, כי ההבדל בין וְהִמְתִּיּוּ ובין וְהִמְתִּיּוּ הוא רק במלא וחסר. וכן ההבדל בין הלל ובין הילל הוא בחסר ומלא. ויען כי התנאים, האמוראים והגאונים נהגו לכתוב שמות כאלה דוקא

מלא יו"ד, כמו שהעיר על זה נ. נ. טאראשצאנסקי¹, ראוי לכתוב שמות כאלה תמיד מלאים.

ג. השורוק

ידוע שלפי תורת-המדקדים הנקודה בתוך אות ו, הנקראת „שורוק“ דינה כדין התנועה „הנקראת „קבוץ“. רוב המדקדים האחרונים חושפים את השורוק ואת הקבוץ לשתי תנועות, וההבדל ביניהן הוא רק באורך וקוצר. השורוק, לפי שיטתם, מבטאו ׀ ארוכה, ומושך אות ואו – נח נסתרי. ומפני זה השורוק הוא הברה בלתי סגורה, ולא יכול לבוא אחריו לא שוא נח ולא דגש, מלבד בנגינה. שונה מהשורוק הוא הקבוץ, שמבטאו ׀ קצרה ואינו מושך אות ואו. ומפני זה הקבוץ הוא לעולם הברה סגורה והשוא אחריו הוא שוא נח, וגם הדגש אחריו דינו כדין שוא נח. אולם בכמה מקומות בכתבי-הקודש אנו מוצאים את השורוק והקבוץ לא כפי תורת-המדקדים, כמו: הוּפָה – במקום הָפָה, קָם – במקום קָם. ואמנם כבר הרגיש המדקדק אליהו בחור, שהקבוץ הוא לפעמים גם תנועה גדולה. ולפי דעתו יש שני מיני קבוץ, ובספרו „מסורת המסורת“² הוא נותן סימנים להבחין על ידם בין הקבוץ, שהוא תנועה קטנה ובין הקבוץ, שהוא תנועה גדולה. גם החכם אַוּעַלד החליט, שאין הבדל בין השורוק ובין הקבוץ באורך וקוצר. גם השורוק וגם הקבוץ הם לפעמים ארוכים במבטאם ולפעמים קצרים. אלא שגם הוא מונה את השורוק ואת הקבוץ לשתי תנועות.

אולם כל המדקדים, שהיו לפני ר' יוסף קמחי ובניו, ורבים מהמדקדים, שהיו אחריהם, חשבו את השורוק והקבוץ לתנועה אחת, ובכל זאת גם הם סברו, שהשורוק הוא תנועה כמו קבוץ. והראב"ע אומר: „שורוק והיא נקודה באמצע האות בתוך ואו או שלש נקודות למטה מהאות“³. והנה לדעת האומרים, שאין הבדל בין השורוק ובין הקבוץ באורך וקוצר, ולפי המדקדים הקדמונים, שחשבו אותם לתנועה אחת, יש להתפלא על מציאת הנקוד: למה המציאו שני סימנים להברה ׀? אמנם הרש"ד בהקדמתו ל„תקון סופרים“ אומר: „וכן הקבוץ בעל שלש נקודות לא חשבו (המדקדים הקדמונים) לתנועה בפ"ע רק שהיא אחת עם המלאפום (השורוק) ולא תבוא כ"א במקום שתחסר הוא"ו, ונשארה הנקודה לבדה, ואם ישימוה בין האותיות תתחלף עם הו"ד, ובתוך האותיות תתחלף עם הדגש, ואם ישימוה בראש האותיות או תחתיהן

(1) „מקרא ותלמוד“, „תלפיות“ (ברדישוב, תרנ"ב).

(2) „לוחות ראשונות“, דבור רביעי.

(3) „מאזנים“, אופינבך, דף ב' עמוד ב'.

תתחלף עם החולם והחיריק, לכן עשו במקומו קבוץ בעל ג' נקודות עומדות באלכסון". אולם אם נעיין בתשובתו של הרש"ד נוכח, שאין בה ממש, כי לפי דבריו קשה שוב על מציאת הנקוד: לאיזה צורך המציאו את השורוק? גם לדעת המדקדים הקדמונים קשה: כיצד אפשר למנות את השורוק ואת הקבוץ לתנועה אחת אם הם משונים בצורותיהם? ואם נאמר, כי התנועות נידונות לפי מ ב ט אן ולא לפי צורתן ולכן השורוק והקבוץ הם תנועה אחת משום שהם שווים במבטאם, הרי גם הסגול והצירה שווים במבטאם לפי הברת הספרדים, כמו שמעיד האפודי, כי לו ולבני ארצו „לא היה הבדל מוחש בין הצירה ובין הסגול“⁽¹⁾. ומדוע חשבו המדקדים את הסגול ואת הצירה לשתי תנועות? ואם נאמר, שבאמת השורוק והקבוץ הם שתי תנועות, קשה על המדקדים הקדמונים, מדוע מנורק שבע תנועות? כי אף אם נחשב את החיריק בלא יוד ואת החיריק מלא יוד רק לתנועה אחת, וגם את הקמץ הגדול והקמץ הקטן לתנועה אחת, כמו שמנו המדקדים הקדמונים, תשארה גם אז שמונה תנועות, ואלה הן: שורוק, קבוץ, חיריק, קמץ, סגול, פתח, צירה, חולם.

ידוע שוב, שלפי תורת המדקדים אות ואו בהוסדה היתה סימן רק להברה קאָנזאָנענט, כמו w בגרמנית או v באנגלית. אולם במרוצת הזמן השכילו העברים, ויתר העמים השמיים, להשתמש בה גם להברת u או o באמצע הברה או בסופה. אולם בראש הברה, בין בתחלתה של תיבה ובין באמצעיתה, אות ואו היא תמיד תולדה (קאָנזאָנענט). והנה לפי שיטתם קשה: מדוע אות ו עם שלש נקודות תחתיה – u – נקראת w ואות ו עם נקודה בתוכה בתחלתה של תיבה נקראת u? אם הנקודה בתוך אות ו היא תנועה כמו שלש הנקודות (v) מן הדין הוא שמבטא של ו בתחלתה של התיבה יהיה גם כן w, כמו שהחליטו קצת חוקרי הלשון⁽²⁾. אולם גאָנזאָניוס מחליט, כי בכל זאת יש לקרוא אות ו בתחלתה של התיבה כמו או, משום שכך פסק להלכה ר' דוד קמחי, כי לפי ר' יהודה חיוג והטברנים יש לקרוא ו בראש התיבות כמו u וטעמו של דבר נעלם גם מגאָנזאָניוס. והמדקדק ר' אברהם בלמשי אומר: „כל ואו בראש התיבה קודמת אל שוא נע תנקד בשורוק, כמו ושכבתם ואין מחריד, וקראי טבריא קוראים אותה כמבטא האלף בשורוק ולא ידעתי טעם לדבריהם“.

ואף שלכאורה נראה, לפי תורת המדקדים, כי הקריאה המקובלת של אות ו בתחלתה של תיבה אינה נכונה, הנה באמת הקריאה המקובלת היא

(1) מעשה אפור, עמוד 34.

(2) מובא על-ידי Hiller Onomast Sacr., S, 691

נכונה ואמתית, ורק תורת המדקדקים היא מוטעית מעיקרה. המדקדקים תמכו יסודותיהם בשיטה הערבית, שאות ו בראש התיבה היא תמיד תולדה. ובאמת אות ו היא אות כפולה, שיש לה שני מבטאים: לפעמים מבטאה w ואז היא תולדה כיתר התולדות, ולפעמים מבטאה u ואז היא אם הקריאה. ועוד לפני שנמצאו התנועות כאשר חפצו הקדמונים להבדיל אות ו שמבטאה u מאות ו שמבטאה w, הטילו בראשונה נקודה לסימן, שהיא אם הקריאה ומבטאה u ואם היא באה בלא נקודה אז היא תולדה ומבטאה w. לפי זה אות ו בעצמה מבטאה u והנקודה בתוכה היא נקודה דיאקריטית, כמו הנקודה באותיות בג"ד כפ"ת, או כמו נקודת השין, בצדה הימנית או השמאלית. ומשום שהעברים הקדמונים נהגו להשמיט לפעמים את הוא, שמבטאה u, כדי להקל את הכתיב, לכן המציאו בעלי המסורה, כשחדלה השפה להיות מדוברת, את הקבוץ להורות על חסרון אות ו אחר האותיות המנוקדות בקבוץ, כמו אָ יָ עָ; ומשום זה אין שום הבדל במבטא בין אות שיש אחריה ו כמו קום ובין אות שיש תחתיה קבוץ, כמו קום, כי הקבוץ כולל הברת אות ו ובבטוי מבטאה תמיד אות ו אף כי איננה בכתיב. והיחס בין ו ובין ~ הוא לא באורך וקוצר, גם לא בפשיטות והרכבה, כדעת יהושע שטיינבערג¹, אלא הקבוץ ממלא את אות ו החסרה בכתיב. וממילא מובן, שאות ו בתחלתה של התיבה ונקודה בתוכה מבטאה u ולא w, משום שאות ו בעצמה מבטאה u והברתה אינה תלויה כלל בנקודה. ועוד טרם נמצאה הנקודה היה לפעמים מבטאה של הוא u וכל האומר שלפני אות ו בתחלתה של תיבה מורגשת אות א – אינו אלא טועה, כי גם במקום שכתובה א לפני ו בראש התיבה, כמו או, האלף דוממת ואות ו בעצמה מבטאה u וכן א עם קבוץ תחתיה, כמו אָ, האלף דוממת והקבוץ תחתיה מורה על חסרון אות ו, שמבטאה u ובבטוי הקבוץ מבטאה הברת u של אות ו החסרה בכתיב. וכמו בגרמנית אות u מורגשת תמיד במבטא בין בתחלתה של התיבה ובין באמצעיתה ובסופה, כמו und du mund, כן גם בעברית אות ו מבטאת תמיד בין בתחלת התיבה ובין באמצעיתה ובסופה, כמו וָבָא, מוֹבָא, וְאָו והנקודה היא רק דיאקריטית. ולשיטה זו, שבכל מקום מורה הקבוץ על חסרון אם הקריאה ו לא חטאו חז"ל לחוקי דקדוק הלשון בכתבם מתונה במקום מְתָנָה, כתובה במקום קְתָנָה. חנוכה במקום חֲנֻכָּה, חופה במקום חָפָה. וכן כתבו במשנה ותלמוד מוטל, מודר, מותר, במקום מְטָל, מְדָר, מְתָר. ואחרי אשר ידענו, שהנקודה הנקראת שורוק היא רק נקודה דיאקריטית

¹ "מערכי לשון עבר", ווילנא, תרמ"ה, צד 6.

ולא תנועה, מתברר מאליו, שגם לתנועת α המציאו בעלי המסורה רק סימן אחד.

ועל כן ציוני התנועות מספרם הוא שבעה לשבעה הגיים מיוחדים המתאימים בדיק לשיטה האשכנזית במבטא התנועות. אחרי אשר ידענו שאפילו הנקודה בתוך הוא איננה תנועה כלל, ממילא בטלה ומבוטלה השערת הח' קערל בודדא⁽¹⁾ שמתחלה היתה הנקודה לסימן הכנסת α בתוך כל האותיות עד שבא הדגש ויגרש אותה מהן והשאירה רק בתוך הוא. וממילא מובן שכל אותם המדקדקים, שמנו יותר משבע תנועות והמציאו שיטות חדשות בתנועות, לא הבינו את שיטת התנועות של בעלי המסורת.

ד. הקמץ

הלומדים דקדוק מתוך ספרים כמו תלמוד לשון עברי לבן זאב, המגנה את המבטא האשכנזי, יאמינו שכאשר יבטאו את הצירה e^- כמו הסגול ואת החולם α^- כמו הקמץ הקטן, ואת הקמץ הגדול a כמו הפתח או יקראו עברית כהוגן. אולם למען קרוא את הקמץ הגדול על-פי דקדוק נחוץ לדעת כללים רבים, ובמקומות רבים הכללים לא יספיקו כלל כדי לדעת אם הקמץ הוא קמץ גדול שמבטאו a או שהקמץ הוא קמץ קטן שמבטאו α . וכבר התאונן המדקדק והפילוסוף ר' יצחק פרופיט דוראן (מעשה אפוד ע' 176) שקשה לדעת מתי הקמץ הוא קמץ גדול ומתי הקמץ הוא קמץ קטן. ואלה דבריו: „ומה שהוא יותר נעלם הוא קריאת הקמץ כי אין לנו בו דרך יודע ממנו מתי יקרא חטף ומתי לא כי נקוד זכרה ירושלים (איכה א', ז') ונקוד זכרה לי אלוה (נחמיה ה', י"ט) ועין נואף שמרה נשף (איוב כ"ד, ט"ו) וכן נקוד שמרה זאת לעולם (דה"א כ"ט, י"א) שוה וכאלה רבים אשר החטוף ובלתי-חטוף שוה בניקוד". עכ"ל.

כמעט כל חוקרי-הלשון הנוצרים מאמינים באמונה שלמה, שהקמץ מבטאו הנכון a כפי שהוא מבטא בהברה הספרדית. הראיה היותר מכריעה שלהם היא, שברוב השמות העברים הנזכרים בתרגום השבעים באה אות a תמורת הקמץ שלנו. מזה מוכיחים הם, כי בימי הבית השני בטאו גם יהודי ארץ-ישראל את הקמץ כמו a . ומתרגומו של הירונימוס הם מוכיחים שוב, כי גם בימיו בטאו יהודי ארץ-ישראל את הקמץ כמו a . אולם באמת אין מן התרגומים האלה ראיה למבטא הקמץ בארץ-ישראל. תרגום השבעים נעשה, כידוע, בשביל היהודים שישבו באלכסנדריא של מצרים וסביבותיה, וכבר הוכיח המדקדק גאָאָניוס⁽²⁾ כי מבטאם העברי של יהודי אלכסנדריא היה שונה ממבטאם

(1) Noeldke-Festschrift von Carl Bezold 1606, (1

(2) „קורות הלשון העברית“, עמ' 208.

העברי של יהודי ארץ-ישראל. לפי זה אין לנו להוכיח מן השמות הנמצאים בתרגום השבעים, אלא, כי יהודי אלכסנדריא קראו עברית לפי ההברה הספרדית שבימינו והברה זו אולי מקורה לא בארץ-ישראל אלא באלכסנדריא של מצרים. ומשום שתרגום השבעים היה לעינים לכל חכמי הגוים כתב גם הירונימוס את השמות העברים כפי שהם כתובים בתרגום השבעים.

אולם אפילו אם נחליט ונאמר, כי בימי העתקת השבעים ובימי הירונימוס אחזו יהודי ארץ-ישראל בהברה הספרדית וקראו בָּא כמו Ba ולא Bo – אין מזה עדיין ראיה, שיש לקרוא את הקמץ כמו a ולא o. באמת עיקר השאלה היא לאיזו הברה כונו ממצאי הקמץ בעצמם. אם יעלה בידינו להוכיח, שהם כונו בסימן הקמץ גם להברת a ארוכה וגם להברת o קצרה, נבוא לידי מסקנא צודקת, שההברה הספרדית נכונה וראוי לקרוא את הקמץ לפעמים a ולפעמים o. ולהפך אם ממצאי הקמץ כונו רק להברת o, בין שהיא ארוכה ובין שהיא קצרה, בעל כרחנו עלינו לפסוק להלכה, כי הקמץ נקרא לעולם o, כהברתם של האשכנזים.

והנה המדקדקים היותר קדמונים, גם אלה שהיו מבטאים את הקמץ הגדול a, באו כולם לידי דעה אחת, שהקמץ הברתו לעולם o. החכם יצחק בער⁽¹⁾ כותב שלפי בעלי דקדוקי הטעמים גם הקמץ הגדול מבטאו הנכון o כמו הקמץ הקטן. גם דונש בן תמים⁽²⁾, אף כי קרא את הקמץ הגדול כמו a, הזכיר לשבח את אנשי ארץ-ישראל וטבריה, שקראו את הקמץ כמו o. החכם יאסטרוב⁽³⁾ הוכיח, שלפי דעת ר' יהודה חיוג היו היהודים באפריקה הצפונית מבטאים את הקמץ הגדול כמו o. גם ר' יהודה הלוי⁽⁴⁾ סובר, שהקמץ מבטאו הנכון כמו הברת o. וכן כתב הראב"ע: „שאין לקרא אותו (את הקמץ) בפתיחה כאשר אנחנו עושים. רק אנשי טבריה גם חכמי מצרים ואפריקי יודעים לקרוא הקמץ הגדול”⁽⁵⁾. גם ר' דוד יחיא"א אומר: „דע שאנחנו אין אנו בקיאים היום בקריאת הכתוב בתנועת האותיות על דרך שהיה אצל הקדמונים מדרך העברי, כי כמו שאין אנו מבדילין גם כן באותיות בין הקוף והכף הדגושה ובין הטי"ת והתי"ו הדגושה ובין הסמך והצדי ובזולתם מהאותיות, כן אין לנו הבדל במבטא בין הקמץ והפתח ובין הצירי והסגול

(1) „דקדוקי הטעמים”, 1879. עמ', 35.

(2) „פרוש ספר יצירה”, הוצאת גראסבערג, עמ' כ"א; ועיין גם „קונטרס המסורת” עמ' 72, שהוציא לאור יהודה ליב דוקסע, ועיין גם כ"ו פאריז מספר 1048, דף 66 ודף 95.

(3) במכ"ע Z, A, W, כרך ה' עמ' 215 ועיין דברי שריינער במכ"ע הני"ל כרך ו' עמ' 237.

(4) „כוזרי”, מאמר ב' סעיף פ'.

(5) „ספר הצחות”.

ובמקומות רבים אין מבדילין בין השוא לשני אלו ואין ספק שיש בכל אלה הבדל ניכר, כמו שכתב הר' יונה בספרו הרקמה, שאנשי טבריה הם הצחים במבטא הלשון בין בכתוב ובין בדבור ההמון אנשים נשים וטף יש להם הבדלים ניכרים באותיות ותנועות מה שאין כן לזולתם... והנה בכל מערב ארץ ישמעאל אינם מבדילים בין החולם והשורוק ולא בין החיריק והצירי עד שהסופרים הבלתי בקיאים בניקוד הם מחליפים אלה התנועות כל אחת בחברתה בספריהם... ובארצות אשכנז הם בקיאים בקריאתה (בקריאת הקמץ) עד היום¹. עמנואל בר' יקותיאל אומר: „וכן (חכמי טבריה) היו עושים הפרש בין קריאת הפתח לקריאת הקמץ ובין קריאת הסגול לקריאת הצירי... ומפני הגליות הרעות רבות וצרות והמון תוגות אשר סבנו גם סבנו נבקעו כל מעיינות האותיות, נפתחו ארבות צנורות התנועות, נהרסו ממגורות הקריאות ולא נדע לעשות זה ההבדל עד לב נמהרים יבין לדעת ולשון עלגים תמהר לדבר צחות². ובמקום אחר הוא אומר בפירוש: „הקמץ... אבל אין קורא אותו כראוי רק האשכנזים³. ר' יהוסף שווארץ כותב: „אם נדרוש בשם קמץ שהוא מלשון וקמץ הכהן (ויקרא ב', ב') נראה הדין עם האשכנזים, שדוקא בהברת ׀ נקמץ הפה, ר"ל השפתים התחתונים, משא"כ בהברת a נפתח הפה והשפתים, וא"כ הדעת נותנת שכל קמץ קריאתו בקמיצות הפה דווקא והיא קריאת האשכנזים, ולא בפתיחת הפה כקריאת הספרדים⁴. ושוב הוא כותב: הברת התנועות בשפת הקודש השגורה בפי אחבנ"י יושבי ארץ רוסיא עתיקה היא יתר הרבה מאד לפי דעת מביני דבר מהברת הספרדים אשר העמידה הח' רייכלין לחוק לכל הנוצרים ויושבי אירופה... מזה נראה כי הברת בני ישראל יושבי רוסיא קדומה היא ועתיקה במאד מאד, כי מארץ ישראל מוצאה ומקדם קדמתה באה להם דרך הרי קוקו וממלכת הכוזרים, וכבר שבחו את ההברה הזו רבים מראשי המדקקים הקדמונים והאחרונים, ורבים מספרי המדקקים הראשונים וספרי המסורה לא יובנו היטב בלתי אם נקח לראש פנתם את ההברה הזאת אשר נדבר בה⁵. גם מהמסורה מוכח, שממציאי התנועות כונו בסימן הקמץ להברת ׀ בין שהוא ארוך ובין שהוא קצר⁶. ובלתי נכונים דברי האומרים שהקמץ הגדול והקמץ הקטן

1 „שון למורים“, פרק ה'.

2 „ליות חן“, דף ה', ע"א.

3 שם, דף כ"א, ע"א.

4 „המליץ“, שנה ראשונה.

5 „המגיד“, שנת החמש עשרה.

6 פינסקער, מבוא xxxix

(כלומר: הקמץ חטוף) יש להם צורה אחת ושם אחד, משום שממציאי התנועות בטאו את הקמץ הגדול מעין \circ והמבטא הזה נשתררב במשך הימים עד שהיהודים הגרמנים והפולנים מבטאים עכשיו את הקמץ הגדול לגמרי כמו \circ^1 . וכן בלתי נכונים דברי האומרים שהקמץ הגדול הוא תנועה מרכבת כמו Oa או כמו Ao.

מכל האמור אנו רואים בעליל, שהדין עם האשכנזים המבטאים גם את הקמץ הגדול כמו \circ ולא כהספרדים, המבטאים אותו כמו a. ואחרי שבאנו לידי הוכחה, כי הקמץ בעצמו הוא לפעמים \circ קצרה, אי אפשר שיהיה היחס בין הקמץ ובין הפתח באורך וקוצר. אי אפשר גם להניח, שבבטוי הקמץ הגדול מבוטאת אות א בהברת a, לפי שיטת רש"י, אלא מוכרחים אנו לאמר, שבבטוי הקמץ הגדול, כמו מְצַאֲתִי מבוטאת הברת \circ של א. וכשם שבבטוי הקמץ הגדול מבוטאת הברת \circ של אות אלף, כך בבטוי הקמץ הקטן מבוטאת גם כן הברת \circ של אות אלף ולא כדעת רש"י, שבבטוי הקמץ הקטן מבוטאת הברת \circ של אות ואו, כמו בבטוי החולם. וכשם שהאֵלֶף בלא שוא כמו בָּאֵת יש לה הברת \circ המבוטאת בבטוי הקמץ שלפניה, כן הָאֵלֶף בשוא כמו בְּאֶשָּׁה יש לה גם כן הברת \circ המבוטאת בבטוי הקמץ שלפניה. וכן הָאֵלֶף שיש תחתיה קמץ כמו אָב וכדומה יש לה גם כן הברת \circ המבוטאת בבטוי הקמץ שתחתיה. ועל כן גם הקמץ תחת האלף הוא קמץ מלא אֵלֶף ולא קמץ חסר אלף, כמו שחשבו כל המדקדקים מימי ר' יהודה חיוג. ובכל האופנים האלה הָאֵלֶף היא וּוּאָקֶעַל במלא מובן המלה מראשית הוסדה עד היום הזה. וכל הפלפולים על היות הָאֵלֶף מתחלה קאנזאנענט (כמו בערבית) ובמרוצת הזמן אבדה את מבטאה הקאנזאנענטי והיתה לנח נסתר ולאות מתה אינם אלא פלפולים של הבל. מן האמור מובן מאליו שהכתובים דָּאג (נחמ' י"ג, ט"ו), קָאם (הושע י', י"ד), קָאש (ש"ב י"ב, א'), המלָאכִים (ש"ב י"א, א') הם נכונים ולא כמו שאמר הר"מ ב. שנידר (תורת הלשון בהתפתחותה צד 83) שהם „כתובים קטעים מהזמן שלפני בעלי המסורה". וידוע שגם לפי שיטת ר' יהודה חיוג ור' דוד קמחי חסרה אות א' בכתובים דג, קם, קָש, המלְכִים.

ה. הפתח והסגול

מתוך ספרי הדקדוק, המחלקים את התנועות לחמש גדולות ולחמש קטנות, כמו שחדשו ר' יוסף קמחי ובניו, נראה לכאורה, שהספרדים מבדילים

¹ לעהרגעבעיידיע דער העברעישאן שפראכע, עמ' 39. גאזאניוס, כנראה, לא ידע שהיהודים הפולנים מבטאים את הקמץ הארוך u ורק את הקמץ הקטן הם מבטאים \circ .

באורך וקוצר בין הקמץ הגדול והפתח, שהראשון מבטאו a ארוכה והאחרון מבטאו a קצרה. וכן הם מבדילים באורך וקוצר בין הצירה והסגול, שהראשון מבטאו e ארוכה והאחרון מבטאו e קצרה. אולם ר' יצחק פרופיט דוראן, שהיה ספרדי בעצמו והתחקה היטב על המבטא הספרדי, אומר: „הקמץ והסגול שאינם נבדלים מהפתח והצירי בהבדל מוחש”¹. גם שד”ל מודה ואומר: „כל ימי גדלתי בקריאה הספרדית, ועדיין לא למדתי מאחד ממלמדי שתהיה קריאת הקמץ הרחב רחבה מקריאת הפתח, ושתהיה קריאת הצירי פתוחה מקריאת הסגול, וקריאת חיריק גדול מרווחת מקריאת חיריק קטן, וקריאת השורוק חזקה מקריאת הקבוץ; גם לא ראיתי ולא שמעתי לאחד מבני ספרד או לאחד מבני איטליאה שיבדיל בקריאתו בין האלה; והנה חלוק התנועות הגדולות והקטנות איננו אך דבר שפתים, ואיננו במבטא שפתים”². גם יש מן הסופרים הספרדים הטועים וכותבים פתח וסגול במקומות שראוי לבוא קמץ וצירה, ולהפך, במקומות שראוי לבוא פתח וסגול הם כותבים קמץ וצירה. ואלמלי ידעו להבדיל במבטא באורך וקוצר בין התנועות האלה לא היו נכשלים בדבר זה.

שהפתח והסגול אינן דוקא תנועות קטנות ופעם בפעם הן תנועות גדולות, הארוכות במבטאן – סברו גם ר' יוסף קמחי ובניו וגם כל המדקדקים המחזיקים בשיטתם. כי לפי תורת ר' יוסף קמחי ובניו ר' דוד הפתח והסגול הבאים עם הנגינה הם לעולם ארוכים במבטאם ומושכים גם נח נסתר. הפתח מושך אות אלף במבטאו, כמו אביו הקמץ, והסגול מושך יוד, כמו אביו הצירה. לפעמים גם בלא הנגינה הפתח והסגול הם תנועות גדולות, כגון לפני אותיות אהח”ע, שיש תחתיהן שוא מרכב, כמו אֶהְמָה, הסגול תחת האלף הוא ארוך במבטאו מפני הסגול החטוף שאחריו. וכן תַעֲשֶׂה הפתח תחת התיי הוא ארוך במבטאו מפני הפתח החטוף שאחריו. וטעות היא בידי אלה, שחשבו, לפי שיטת קמחי, את הפתח והסגול רק לתנועות קטנות. אמנם טעות זו נושנה היא. עוד בימי ר' יונה אבן גנאח, עוד טרם קם ר' יוסף קמחי למנות עשר תנועות ולחלקן לחמש גדולות ולחמש קטנות, כבר טעו רבים לחשוב שהפתח והסגול הן לעולם תנועות קטנות, שאינן מושכות במבטאן שום נח נסתר, ור' יונה אבן גנאח הוכיח, שלפי דעת ר' יהודה חיוג הפתח והסגול הם פעם בפעם תנועות גדולות, המושכות נח נסתר אחריהן, ואלה הם דבריו:

(1) „מעשה אפור”, עמ' 34.

(2) „בית האוצר”, ג', עמ' 59.

„ויש אנשים תמהים על דברי ר' יהודה בתְּשִׁי⁽¹⁾“ „נפל הנון ושם במקומו נח רפה“ אמרו האיך יתקדם לנח הרפה סגול אבל יתקדם לו צירי או קמץ גדול?⁽²⁾ ושוב הוא אומר: „וכן הם נבוכים בדברי ר' יהודה בתחלת ספר אותיות הרפיות כי אותיות הרפיות יש שתרפינה עד שתסתרנה ולא יהיה להם במבטא מראה ולא הרגש אבל מעיד עליהן השמע נוע מה שלפניה בקמצות או בפתחות או באחד מן השבעה מלכים, בקמץ בכמו וקאם (הושע י', י"ד), רפא, וכמו החולם בכמו שופר ועולם, וכמו החיריק בדויד ורביד וכמו הצירי בירדו וילכו ולא היה נמנע מהם גם הם לדמות בשורוק כמו שונם (יהושע י"ט, י"ח) ושוועל. אבל נפול הסגול ופתח גדול על נח רפה מפני שלא הביא ר' יהודה דמיון בהם במקום הזה מספרי אותיות הרפיות [היה נמנע מהם] אע"פ שדמה בהם בספר הנקוד באמרו כי ארץ ושערו זר בעבור נפול הסגל הפ"א כל אחד מהם על נח רפה. ואמר בשער ההוא עוד: דע כי שיפול פתח גדול וקטן על נח רפה. ודמה בפתח גדול שער ונחל. ואנשי דורנו זה אין מיגעים מחשבותיהם ולא מטריחים על נפשותיהם בעמידה על סודות הספרים האלה אך הם עוברים עליהם הבטה וזה מעצלותם לא הרגישו אל זה אשר העירתי אני עליו ורמזו להאשים ר' יהודה על אמרו באחד מן השבעה מלכים⁽³⁾. והוא מוסיף להביא ראיות ממקומות רבים, שבהם הפתח תנועה גדולה וארוכה, המושכת נח נסתר. לדוגמא: שְׁמָתִי, מלעיל, הפתח תחת השין הוא תנועה גדולה ומושך נח נסתר, וְשְׁמָתִי, מלרע, או הפתח תחת השין הוא תנועה קטנה ואיננו מושך נח נסתר. ור' יהודה חיוג מבאר, שגם בלא ואו המהפך כאשר תפול הנגינה מהפתח או הסגול מאיזו סבה גם אז הם קטנות בכבטאן. ולפי שיטתו כדי לדעת אם התנועה מושכת במבטא אחת מאותיות או"י צריך לדעת את כל חוקי הנגינות, הקשים מאד ואינם מחוורים לרוב הלומדים.

ואף כי ר' יהודה חיוג מנה רק קמץ אחד. בכל זאת לפי שיטתו הקמץ לפעמים הוא ארוך במבטאו ואז הוא מושך אלף נח נסתר ולפעמים הוא קצר במבטאו ואז איננו מושך נח נסתר. והוא הדין בחיריק. אף כי מנה רק חיריק אחד. בכל זאת לפי שיטתו החיריק לפעמים הוא ארוך במבטאו ומושך יוד נח נסתר אחריו ולפעמים הוא קצר במבטאו ואיננו מושך נח נסתר. וההבדל בין השורוק ובין הקבוץ לשיטתו הוא, שהראשון הוא ארוך ומושך ואז נח נסתר והאחרון הוא קצר ואיננו מושך נח נסתר. והצירה והחולם הם תמיד ארוכים במבטאם ומושכים נח נסתר אחריהם. מזה נראה, שעיקר שיטתו של ר' יוסף קמחי מיוסד על שיטתו

(1) ספר הנוח, דף 126.

(2) „הרקמה“, עמ' 201.

(3) שם, עמ' 202.

של ר' יהודה חיוג. ובאמת גם ר' יהודה חיוג ידע מתנועות ארוכות וקצרות. אף כי מנה את החיריק הארוך והקצר, את הקמץ הארוך והקצר ואת השורוק הארוך והקצר רק לשלש תנועות. אולם ר' יוסף קמחי מנה את הקמץ הארוך והקצר לשתי תנועות. גם את החיריק הארוך והקצר לשתי תנועות וגם את השורוק והקבוץ לשתי תנועות. ורק את הפתח הארוך והקצר מנה לתנועה אחת ואת הסגול הארוך והקצר לתנועה אחת. ובזה הגדיל את המבוכה בדקדוק הלשון. כי אם מנה את הקמץ, החיריק, השורוק והקבוץ לשש תנועות, מן הדין הוא שימנה את הפתח והסגול לארבע תנועות. ולפי זה היה צריך למנות שטים עשרה תנועות ולא עשר. ור' יוסף קמחי ובניו וכל המדקדקים שאחזו בשיטתם לא הרגישו את הערבוביה שהם מכניסים במנותם את הפתח והסגול רק בין התנועות הקצרות ורק במשך דבריהם הם מבארים, כי גם הפתח והסגול הם פעם בפעם תנועות ארוכות, כאשר תבוא עליהן הנגינה או לפני אותיות אהח"ע.

אחרי אשר ידענו, שהפתח בעצמו מבטאו לפעמים a ארוכה ולפעמים a קצרה, הרי מוכח מזה, שאין היחס בין הקמץ ובין הפתח באורך וקוצר. ואם הקמץ לפעמים מבטאו o ארוכה ולפעמים o קצרה, הרי אי-אפשר שיהיה היחס בין החולם ובין הקמץ הקטן באורך וקוצר. ואם גם הסגול עצמו לפעמים מבטאו e ארוכה ולפעמים מבטאו e קצרה ממילא אי-אפשר, שיהיה היחס בין הצירה ובין הסגול באורך וקוצר. ומכאן ראינו, שהצדק עם האשכנזים, המבטאים את החולם ואת הצירה כמו תנועות מרכבות, ולא כהספרדים, המבטאים אותם כמו תנועות פשוטות. ומכיון שבררנו, שלפי ר' יהודה חיוג ור' יוסף קמחי ובניו גם הפתח הוא לפעמים תנועה גדולה, המושכת אות אלף נח נסתר, כמו הפתח בעבר: פְּתַחְתִּי, שְׁמַחְתִּי, הִי מזה אמור, כי אלמלי כתבו ממצאי התנועות פתח בעבר גם לפני אלף שרשית, כמו יִצְאֵתִי מִצְאֵתִי, היה הפתח מושך את האלף נח נסתר בפועל. ובכן קשה באמת, מדוע כתבו ממצאי התנועות קמץ לפני אלף, מִצְאֵתִי, ולא פתח? ולפי שיטת רש"י, שגם בבטוי הפתח מבוטאת הברת a של אות אלף, הרי גם בבטוי הפתח בעבר, שְׁמַרְתִּי כְּמַבְתִּי, מבוטאת הברת a של אות אלף ואם כן קשה עוד יותר, מפני מה לא כתבו ממצאי התנועות פתח גם לפני אלף שרשית, כמו מִצְאֵתִי? ומכיון שלפי שיטת רש"י אין שום הבדל בין הפתח ובין הקמץ הגדול, אחרי שבבטוי של כל אחד מהם מבוטאת הברת a של אות אלף, הרי הקמץ או הפתח מיותר לגמרי. ולפי שיטתו, שאין שום הבדל בין הסגול והצירה, קשה, מפני מה המציאו ממצאי הנקוד שני סימנים להברת e הלא גם סימן אחד די? וכן קשה למה המציאו ממצאי הנקוד שני סימנים להברת o, מכיון שאין שום הבדל בין החולם והקמץ הקטן?

אולם כל הקושיות האלה הן רק לפי המבטא הספרדי, שעליו מיוסדת שיטתו

של רש"י. כי לפי המבטא הספרדי אין באמת שום הבדל בין הפתח ובין הקמץ, בין החולם ובין הקמץ הקטן, בין הסגול ובין הצירה. אבל לפי המבטא האשכנזי אין כל מקום להקושויות דלעיל. לפי המבטא האשכנזי אין כלל תנועות מיותרות. לכל תנועה יש הברה מיוחדת ואין תנועות, שתהיינה שוות במבטאן. הקמץ מבטאו תמיד ^o, בין שהוא ארוך ובין שהוא קצר; הפתח מבטאו תמיד ^a, בין שהוא ארוך ובין שהוא קצר; הסגול מבטאו תמיד ^e, בין שהוא ארוך ובין שהוא קצר; החולם הוא תנועה מרכבת, שמבטאה תמיד ^{ou}, גם הצירה הוא תנועה מרכבת, שמבטאה תמיד ^{ei}. ואחרי שהחולם והצירה הם תנועות מרכבות. מוכרחים אנחנו להחליט, שבבטוי כל אחת מהן מבטאות שתי אמות הקריאה ולא רק אם אחת המבטאה בבטוי כל תנועה פשוטה. ולפי היחס שיש בין אותיות או"י ובין מבטא התנועות. לפי המבטא האשכנזי, יש לאות יוד רק הברת ⁱ ואין לה כלל הברת ^e; לאות ואו יש הברת ^w וגם הברת ^u, אבל אין לה כלל הברת ^o ולאות אלף יש הברת ^e וגם הברת ^o. אבל אין לה כלל הברת ^a.

לו היתה דעת ממציאי התנועות, כי לאות יוד יש גם הברת ^e, הרי מן הדין היה לשום את הסגול קודם היוד יותר מאשר לפני אלף והם שמו את הסגול על-פי-רוב קודם האלף. כי בעתיד תבאנה אותיות-השמוש ית"ן קודם אלף שרשית על הרוב בסגול, כמו: גֶאסֶף, גֶאמֶץ ולפעמים בחולם, כמו: יֶאמֶר, אולם קודם יוד שרשית לא תבאנה אותיות-השמוש לעולם בסגול, אלא בחיריק, כמו: תִירָא, תִינֶק וכדומה. ולפי זה מוכרחים אנו להחליט, שלפי היחס בין הסגול ובין האלף יש לאות אלף גם הברת ^e ולא לאות יוד. בבטוי הסגול מבטאת תמיד הברת ^e א של אות אלף. ולו היתה דעת ממציאי התנועות, כי לאות אלף יש גם הברת ^a, הרי מן הדין היה לשום את הפתח קודם האלף יותר מאשר קודם שאר האותיות. ובאמת הם שמו את הפתח קודם האלף פחות מאשר לפני יתר האותיות. כי הפתח הבא בעבר: כתבתי, שְמַרְתִּי, לא יבוא כלל לפני אלף ותמורתו יבוא קמץ, כמו: מְצָאתִי, גִצָּאתִי. אולם לפי המבטא האשכנזי, כי הקמץ מבטאו ^o, אי-אפשר לאמר, שבבטוי הקמץ במלה מְצָאתִי מבטאת אות אלף כהברת ^a. וכן רואים אנחנו, שבעתיד תבאנה אותיות-השמוש קודם אלף שרשית בסגול, כמו: גֶאסֶף, גֶאמֶץ, ולפעמים בחולם, כמו: יֶאמֶר. ולפי דעת האומרים, שאות אלף עיקר הברתה הוא ^a מן הדין הוא, כי יבוא הפתח תחת אותיות-השמוש לפני אלף שרשית יותר מאשר לפני שאר האותיות. וכן קשה לפי תורת המדקדקים, שאותיות הגרון מסוגלות לפתח יותר מאותיות הבלתי גרוניות, הרי האלף היא אות גרונית ובכל זאת יבוא הפתח תחת האלף ולפניה פחות מאשר תחתיהן ולפניהן של אותיות בלתי גרוניות. וכבר שאל ר' זלמן הענא: למה נכתב הפתח לפני כל אותיות הגרון

ולא נכתב כמו כן לפני אלף שגם היא ממוצא הגרונ¹). אולם אל השאלה איזו אם הקריאה מבוטאת בבטוי הפתח נשיב להלן.

אחרי בואנו לידי הוכחה שרק לאות א יש הברת א ואל להברת יוד על פי זה נבין, כי כל סגול שיש אחריו א הוא סגול מלא כמו: מצאנה, טנא, לאסור. וכן כל סגול הבא תחת האלף כמו: אל, אשמו, וכו' הוא גם כן סגול מלא ובבטוי הסגול מבוטאת תמיד הברת א של האלף בין שבא הסגול קודם האלף כמו: מצאנה וכו' ובין שבא הסגול תחת האלף כמו: אל וכו'. ואפילו בבטוי הסגול הבא בלא א כמו: מלך מבוטאת הברת א של אלף החסרה בכתב. ובאופן כזה הסגול הוא סגול חסר אלף.

ג. החולם והצירה

מדברי רש"י, שהבאנו בפרקים הקודמים, ראינו, שלפי שיטתו אין הבדל בין החולם והצירה ובין יתר התנועות ביחוסן לאותיות אהו"י. כי גם בבטוי החולם והצירה מבוטאת תמיד אות אחת מאותיות או"י כמו ביתר התנועות. אולם לפי שיטתו של ר' יהודה חיוג יש הבדל גדול בין החולם והצירה ובין יתר התנועות ביחוסן לאותיות או"י. כי החולם והצירה מושכים תמיד אחת מאותיות או"י, ויתר התנועות רק לפעמים. גם ראוי להזכיר, שלדעת ר' יהודה חיוג החולם מושך תמיד וו נח נסתר, והצירה מושך תמיד יוד נח נסתר, אף במקומות שתבוא אל"ף נח דומם אחר החולם והצירה. אולם לדעת ר' יהודה הלוי האל"ף היא לפעמים נח משוך גם אחר החולם וגם אחר הצירה. הלא כה דבריו: „החולם יבא אחריו נח משוך, והנח שלו וא"ו או אל"ף כמו לא לו... הצירה יבא אחריו נח משוך, ונחו אל"ף או יוד, כמו יוצא ויוצאי"²). מזה נראה שלדעתו אפשר לשתי האותיות אל"ף ו"ו להיות נחים משוכים אחר החולם, ואל"ף ויו"ד להיות נחים משוכים אחר הצירה.

לדעת המדקדקים היחס שבין אם הקריאה אל"ף ומבטא החולם, לפי המבטא הספרדי, הוא, שיש לאות אל"ף גם הברת ׀ ובבטוי החולם מבוטאת גם הברת ׀ של האל"ף, אף כי אין לה מבטא כזה בבטוי הקמץ הגדול. והיחס שבין אם הקריאה וו ומבטא החולם הוא, שיש לאות וו גם הברת ׀ ובבטוי החולם מבוטאה גם הברת ׀ של אות וו. ובכן בבטוי החולם מבוטאת או הברת ׀ של האל"ף או הברת ׀ של הוו. אולם לפי המבטא האשכנזי בבטוי החולם מבוטאות שתי אמות הקריאה „או" כאחת. בראש הברת החולם

(1) „צוהר התיבה, דף י"ח ע"ב.

(2) כוזרי, מאמר שני, סעיף פ'.

מבוטאת הברת \circ של האל"ף, אותה הברה המבוטאה בבטוי הקמץ, ובסוף הברת החולם מבוטאת הברת u של אות ו, המבוטאה בבטוי הקבוץ¹. היחס שבין אות אל"ף ומבטא הצירה, לפי המבטא הספרדי, הוא, שיש לאות אלף גם הברת e ובבטוי הצירה מבוטאת גם הברת e של אות אלף והיחס שבין אות יו"ד עם מבטא הצירה הוא, שיש לאות יו"ד גם הברת e ובבטוי הצירה מבוטאת הברת e של היו"ד. ולפי זה בבטוי הצירה מבוטאים או הברת e של אות אלף או הברת e של אות יו"ד. אולם לפי המבטא האשכנזי בבטוי הצירה מבוטאות שתי אמות הקריאה „אי” כאחת. בראש הברת הצירה מבוטאת הברת e של אות אלף, אותה הברה המבוטאה בבטוי הסגול, ובסוף הברת הצירה מבוטאה הברת i של אות יו"ד, המבוטאת גם בבטוי החיריק.

והרבה יש להתפלא על הח' דוד ילין, שכתב: „יבטאו מורינו את התנועות בכל אופן שיבטאו אותן, אם במבטא האשכנזים ואם במבטא הספרדים, אך יתרגלו להבדיל בין הצירה והחולם שיש אחריהם יו"ד וו"ו ובין אלה שאין אחריהם האותיות האלה, בהשמיעם במבטאם את האותיות האלה במקום שהן נכתבות ei au ובהנמנעם מהשמיעם במקום שאינן”². והנה דבריו האחרונים סותרים את הראשונים. אם המורים ישמעו לעצתו לקרוא את החולם מלא ו כמו au, והבלתי מלא – כמו \circ , את הצירה המלא יו"ד כמו ei, והבלתי מלא – כמו e , לא יבטאו את התנועות לא במבטא האשכנזים ולא במבטא הספרדים. כי, כידוע, עיקר ההבדל בין המבטא האשכנזי ובין המבטא הספרדי הוא רק בשלש תנועות: קמץ, חולם וצירה. ולפי עצת ילין לא יהיה שום הבדל במבטא הצירה והחולם בין האשכנזים ובין הספרדים, והערבוביה במבטא התנועות תגדל עוד יותר משהיתה. כי עד עכשו ידעו הספרדים, שבכל מקום שיבוא חולם, בין שהוא מלא או חסר, ראו לקרוא כמו \circ , והאשכנזים ידעו, שבכל מקום שיבוא חולם, בין שהוא מלא או חסר, ראוי לקרוא כמו ou. ואם ישמעו לעצת ילין יתבלבלו לגמרי בקריאת החולם והצירה. כי אותן התיבות עצמן, שיש בהן חולם וצירה תבאנה לפעמים אחריהן וי"ו יו"ד נחים נסתרים ולפעמים חסרות אחריהן. לפי דעת ילין „קדוש”, מלא, ראוי לקרוא Kadoush ו „קדש”, חסר וו, ראוי לקרוא Kadosh.

(1) יהושע שטיינברג, מחסרון דעת את תכונתן האמתית של אותיות „אוי” ויחוסן לחולם, אומר, שההברה הקיצונה לחולם מצוינת בסימן „או” כמו ש מאול, נאוד, חטאות, יאושיות, ויבאו (מערכי לשון עבר), אולם באמת ראש וסוף הברת החולם כאחד מצוינים על-ידי או, וסוף הברת החולם מצוין רק על-ידי אם הקריאה וו, כשם שהברת ראש החולם מצוינת על-ידי אף.

(2) „לפי הטף”, ספר המורה, חלק ראשון.

ואמנם דוד ילין בעצמו כנראה הרגיש, שתורתו מתנגדת למסורה בדבר המלא והחסר. ולכן הוא אומר: „דבר המלא והחסר שאיננו משתמר בספרי קדשנו, תהיה סבתו מה שתהיה, הנה הוא שהביאנו לידי חסר הדיוק בין מיני ההברות השונות ראשונה, והספרים הבלתי־מנוקדים, אשר לא קמצו באותיות הנסתרות, מחסרון הנקודות באו אחריהם ויקבעו את הדבר כבמסמרים, עד כי עזבנו את דרך הקריאה הנכונה לגמרי, אך גם למצב הזה צריך לשים קץ אם חפצים אנו בתחית שפתנו בפינו, ובהוראה על פי השטה הקולית“⁽¹⁾. בעיני ילין וחבריו המסורה והקבלה הן לצנינים, יען שאינן מתאימות לשיטותיהם. אולם המלא והחסר שבכתבי הקדש, לפי בעלי המסורה, אינם מעכבים כלל את הקרי המדויק. רק המדקדקים אשמים, שלא הבינו את תורת המלא והחסר ולא ידעו את היחס, שבין התנועות ובין אותיות אהוּי. באמת אין שום הבדל במבטא בין החולם שיש אחריו וו, או אלף, או ה־א דוממת, או שאין אחריו שום אם הקריאה. הטעות להבדיל בין חולם מלא וו ובין חולם חסר וו באה מתוך חסרון ידיעת היחס האמתי שבין החולם ובין הוו. ראשון להמדקדקים העברים, שהבדיל בין חולם מלא וו ובין חולם חסר וו היה אברהם דבלמס שאמר: „החולם לו שני כללים, האחד כי בתנועתו ימשוך שלש אותיות, על הרוב ימשוך וו וזה בכח או בפעל ושניהם בפסוק אחד וגם את הגוי אשר יעבדו כי הגימל בחולם מושך וו בפועל והבית בחולם מושך וו בכח לבד. וההפרש במוצאם כי בחולם גוי הפה קמוצה במקצת והוא מלאפוס ביותר ובחולם יעבדו לא תקמץ הפה כל כך. ולפעמים ימשך אלף ואז תפתח הפה במוצאו כאלו בא מפנימי החוזה. ולפעמים תבוא אחריו ה־א כמו פרעה, ואז צריך לצמצם מוצאו ממקום הגרגרת ששם מוצא הה־א ולפעמים ימשך וו ואלף יחד כמו הלא בלכתך, ואז מוצאו מורכב ממוצא שתיהן⁽²⁾. ולפי שיטה זו מחלקים הנחיים הנסתרים את הברת החולם לארבעה אופנים. אבל אין לזה שום יסוד ושורש. הדין עם כל המדקדקים, שהחולם לעולם מבוטא רק על דרך אחד, בין שיש אחריו וו נסתר, או אלף נח נסתר. או ה־א נח נסתר, כל אלה האומרים, שגם האלף והוו הן דוממות במבטא אחר החולם כמו הה־א הדוממת, אינם אלא טועים. בבטוי החולם לעולם מבוטאות האלף והוו כאחת, ולכן אין שום הבדל במבטא בין שבא החולם מלא וו או מלא אלף או חסר וו אלף כאחת. ולפי זה ההבדל בין „קדש“ ובין „קדוש“, בין „תמרו“ (שמואל ב')

(1) שם.

(2) „מקנה אברהם“.

י"ט, י"ד) ובין „תאמרו“, הוא רק בין מלא וחסר. וכן לפי תורת הקולם, שהוכחנו לעיל, אין שום זרות מה שכתוב לפעמים פה ולפעמים פא ולפעמים פו. וכשם שבבטוי החולם לצולם מבטאות שתי אמות, אֶלְף שֶׁמֶבֶטָאָה וֹוִי שֶׁמֶבֶטָאָה u, כך בבטוי הצירה מבטאות לצולם שתי אמות, אֶלְף שֶׁמֶבֶטָאָה e, ויוד שֶׁמֶבֶטָאָה i. ולכן לפעמים תבוא אֶלְף אחר הצירה, ולפעמים תבוא יוד ולפעמים לא אֶלְף ולא יוד. ולפי זה מבטאם הנכון של החולם והצירה הוא כמו שמבטאים האשכנזים ei, ou. וכן היו הברתם מעיקרם בין שיש אחריהם ובין שאין אחריהם וו יוד. ולא כדעת ילין, שרק החולם והצירה מלאים וו יוד הברתם היתה מעיקרם ie, au.

מכל האמור למעלה מוכח, כי יחס האותיות או"י למבטא התנועות, לפי המבטא האשכנזי, שונה לגמרי מן היחס שיש להן לפי המבטא הספרדי. לפי המבטא הספרדי לאות אֶלְף עצמה יש שלש הברות: a, e, o, מלבד ההברה קָאָנְזָאָנְעִנְטִית רפויה מאד. לאות וו יש שתי הברות, u, o, מלבד ההברה הקָאָנְזָאָנְעִנְטִית כמו w גרמנית. וכן לאות יוד יש שתי הברות, i, e, מלבד ההברה קָאָנְזָאָנְעִנְטִית. אולם לפי המבטא האשכנזי יש לאות אֶלְף הברת e וגם o, אבל אין לה כלל הברת a. וכן לאות וו יש הברת u וגם הברת w. ואין לה כלל הברת o. וכן לאות יוד יש רק הברת i ואין לה כלל הברת e. ולפי זה שלש אותיות או"י הן סמנים רק לארבעה וואָקעֵלִים e, u, o, i. ולא לחמש. אולם ראוי לחקור, אולי יש הברת a לאות ה"א, המבטאה בבטוי הפתח.

ז. הא דומות

לפי שיטת המדקדקים, שאותיות הלשון העברית היו מעיקרן כולן תולדות (קָאָנְזָאָנְעִנְטִים) גם אות ה"א היתה מעיקרה תולדה, וכשם שהמבטא הקָאָנְזָאָנְעִנְטִי של אותיות או"י התרכך במשך הזמן והן נחתו גסתרות אחר התנועות כך התרכך גם המבטא הקָאָנְזָאָנְעִנְטִי של אות ה"א, והיא נחה נסתרה בסופה של תיבה. אלא שלפי דעת ר' יהודה חיוג יש הבדל בין אותיות או"י ובין ה"א. כי הראשונות הן נחות גסתרות וגם נחות מושכות, כלומר: הן מורות, שהתנועות, גמשכות במבטאן, הן נחות דא בסופה של תיבה תוכל להיות רק נחה גסתרה אבל לא משוכה. ויש מן המדקדקים החולקים וסוברים, שגם ההא תוכל להיות נחה משוכה ומנו גם אותה בין אותיות המשך. ויען שאותיות המשך נחשבות לפי קצת מדקדקים לאמות הקריאה, חשבו גם אות הא לאם הקריאה. ומדברי רש"י, שהבאנו לעיל, כבר ראינו, שלדעתו גם אות ה"א היא אם הקריאה כמו אות אֶלְף. גם רבים מחכמי העמים האמינו, שאות הא היא אם הקריאה. אולם דעת רוב המדקדקים היא שהה"א היא

רק נחה דוממת ולא נחה משוכה, ולא הכניסו אותה לכלל אותיות המשך. יהושע שטיינברג קורא לה"א סופית, הנקראת בפי המדקדקים נח דומם ונח נעלם – ה' תנועית. וכך הם דבריו: „כל תנועה הבאה באות האחרונה במלה תבא אחריה אם הקריאה ה' להורות שהמלה סופה תנועה כמו מה, זה, פה, שה; וכן עלה (הלמד בסגול), עלה (הלמד בקמץ), עלה (הלמד בצירה), עלה (הלמד בחולם), להבדיל בנקל בספר בלי נקוד מן על על על. וה"א ריקה כזאת בסוף המלה נקראת ה' תנועית, כי היא רק סימן לתנועת האות הקיצונית במלה" (1). והוא מעיר שוב: „דעת לנבון נקל הכרח בוא ה' לסימן תנועה סופית, כי מי יבין לקרוא בספר בלי נקוד, ד"מ: מ, ז, כ – מה, זה, כה? או משה על ההר – משה עלה ההר? וענין זה אשר לא שערות המדקדקים לפנינו, יגיה מחשכים רבים בחקות הלשון וישים מעקשיהם למישור" (2). אולם באמת אין כל הכרח בה"א לסימן תנועה סופית. כי בארמית שאין ההא הסופית נהוגה בה אי אפשר לטעות בקריאת האותיות בסוף התיבה, כי תמורת ההא הסופית תבוא אות א'. וגם בכתבי הקודש יש הרבה תיבות, שבסופן תבא תמורת ההא התנועית. והמדקדקים היותר קדמונים, כמו בעלי „דקדוקי הטעמים" ור' יהודה חיג בספר „אותיות המשך" סוברים, שאות א בסוף התיבות דינה כאות ה. וככה מונים הם הרבה תיבות מכתבי הקודש, שלפעמים הן באות א בסופן, לפעמים באות ה. פעול שראדאר בספרו „פאניצישא שפרעכא" מוכיח בצדק, שאות א נכונה יותר מאות ה לבא בסוף התיבות להורות שהאות שלפניה נקראת בתנועה. ובחקירותי על ספר יצירה בארתי, שהה"א תבוא בעברית בסוף התיבות להורות על חסרון אם הקריאה במקומה גם מטעם כמס.

גם במה שאמר שטיינברג: „וענין זה (ר"ל הה"א הסופית) לא שערות המדקדקים לפנינו", לא דק. יוסטוס אלסהאוזן בספרו „לאהרבוך דאר האבראישאן שפרעכא" 8-9 אומר בפירושו: „ההא הדוממת באה לסימן יושר הכתיבה בסופן של התיבות אחר כל התנועות, מלבד קבוץ וחיריק, שאחריהן באות וו ויוד.

ובעלי „דקדוקי הטעמים" אומרים: „זה נמצא וידוע בכל המקרא כי אל"ף יעמוד במקום ה"י וה"י יעמוד במקום אל"ף. כי כן בנין המקרא כולו ומהם אשר פתרונו מתחלף מחברו... ומהם אשר פתרונו לא יתחלף כמו ופה, ופא וזיזא וזיזה, ואין אחד מהם סותר את חברו, כי זו דרך המקרא כי אל"ף ישרת במקום ה"י וה"י במקום אל"ף, וכן ה"י במקום ו"ו כמו

(1) מערכי לשון עבר, עמוד 4.

(2) שם.

עירה עירו, ראה ראו על זה הדרך הולך כל המקרא ואין לאדם שיתאנה בזה. ואבי המדקדקים ר' יהודה חיוג בספרו „אותיות הנוח“ (הוצאת דוקס צד 7) אומר: „ודע כי הה"א ימצא כתיב תמורת אות נח חלק באחרית המלה והשמות“. והנה באמת הה"א הדוממת תבוא בסוף התיבות רק להורות שבמקומה תחסר אם הקריאה א' או ו' לפי הדוגמאות שהביאו המדקדקים הקדמונים. אמנם פעם אחת באה בכתבי הקודש הה"א אחר חיריק במקום יוד: בשופטים (ט"ז, י"ח) כתוב לה תמורת לי. במצבת משע מלך מואב כתובה הה"א בסופן של תיבות רבות המסתימות אצלנו ביוד. ומצבת משע מלך מואב היא עדות נכונה, שכבר בימי עמרי מלך ישראל היתה הה"א כתובה בסוף התיבות להורות שבמקומה תחסר אם הקריאה.

מכל האמור אנו באים לידי מסקנא, שהה"א הנחה היא סימן ליושר הכתיבה, לעולם היא דוממת במבטא וקרובה בתכונתה לסימן האפס במספרים הערבים. ואחרי שידענו, שגם הה"א הדוממת אין לה הברה אמית תשאר השאלה: איזו אות היתה לה הברת a בעת הוסדה? והנה ראינו, כי שש התנועות: סגול, קמץ, קבוץ, חיריק, צירה וחולם מצויות אצל אותיות או"י יותר מאשר אצל יתר האותיות, יען כי לתנועות האלה יש אותן ההברות, שיש לאותיות או"י. אבל הפתח איננו מצוי אצל האותיות האלה יותר מאשר אצל יתר האותיות, לכן אי אפשר לאמר, שהברת הפתח כוללת הברת האותיות האלה.

ח. סוד הפתח

אף שנוכחתי שלפי היחס שיש בין האלף ובין התנועות לפי השיטה האשכנזית אין לה הברת a, בכל זאת חשבתי שאולי סוף כל סוף יש לאות a גם הברת a, אחרי שאי אפשר שתחסר הברה כזאת באלף בית העברי. אבל אחרי שהוברר לי, שגם אות ו היא אות כפולה הלא לפי זה כבר ידעתי שיש באלף בית העברי תשע כפולות בג' ו כ פ ר ש ת, ולפיכך הגיד לי לבי שהאות העשירית האלף צריכה להיות גם כן אות כפולה שיש לה רק שני מבטאים: o גם e ולא גם a. גם קשה היה לי להבין את פתח הגנובה אשר יש מחלקת אם ראוי לקרוא כאילו היה תחת האלף או כמו תחת ואו ויוד. לפי הרד"ק בבוא הפתח תחת הח"ע אחר שורוק או חולם נקרא הפתח תחת הו"ו. ולפי זה ר"ח, נ"ח ראוי לקרוא כמו ר"ח (הוא הראשונה בקבוץ והשניה בפתח), נ"ח (הוא הראשונה בחולם והשניה בפתח) ובבוא הפתח תחת הח"ע אחר חיריק או צירה אז הוא נקרא תחת היוד, מ ש מ"ע, מ פ ת, ראוי לקרוא כמו מ ש מ"ע, מ פ ת י"ח. ויש

אומרים, שהפתח הזה ראו לקרוא תמיד כאילו היה כתוב תחת האלף; רות, שוץ, נוח, גבוה, ראוי לקרוא רואח, שואע, נואח, גבואה וזוהי גם דעת ראב"ע האומר: „ובעבור שגם האלף יתחלף בויו כמו שאסיך, וקראו ויו ושמרתם כאלו כתוב שם אלף בתיבה... ואם שאל שואל איך תקרא ואינו כתוב? התשובה ככה קבלנו הקריאה מפי האבות הקדושים דור אחר דור... ג"כ נקרא יוד במלת ירושלם ואינו כתוב מלא בכל המקרא. ג"כ קודם אות הגרון אם הוא סוף המלה נקרא אלף, כח נוח, מדוע, להתרועע, יניח. וכאשר שמו המנקדים חיריק בין למ"ד ירושלם ובין המ"ם להורות על היר"ד כן שמו פתח בין ב"ת המזבח ובין החי"ת להורות על האלף שיקרא ואם לא נכתב"י.

שיטת הרד"ק בדבר קריאת פתח הגנובה מתנגדת לקריאה המקובלת. שיטת הראב"ע איננה מתנגדת, אמנם, לקריאה המקובלת, אולם גם היא מיוסדת על ההנחה, שיש לאות א גם הברת a. והלא כבר הוכחנו, שאם כך היה צריך לבוא הפתח לפני האלף יותר מאשר לפני יתר האותיות. ואם נאמר ששיטת הראב"ע מיוסדת על השיטה הערבית, שאי אפשר לבטא הברת a ושום תנועה בראש הברה בלא אות אלף, הרי כבר הוכחנו, שאות זו עצמה בלא אלף לפנייה מבוטאת לפעמים u בראש התיבה. ויהי בהיותי נבוכ בדבר יחס הפתח לאותיות אהח"ע נגלה לי סוד גדול מופלא ומכוסה בדקדוק שפת עבר והוא שאות עיין עצמה מבטאה a - ע. למען הבין היטב את הסוד הזה נחוק מתחלה לברר את יחס הפתח לאותיות הח"ע.

הפתח בא לפני האותיות הח"ע יותר מאשר לפני יתר האותיות, ולפני העיין - עוד יותר מאשר לפני הה"א והחי"ת. ואותיות השמוש ית"ן בעתיד קל מוכיחות. לפני הה"א שרשית הן באות בסגול בשבעה שרשים, ובפתח בשבעה שרשים, לפני חי"ת שרשית בא חלק אחד בסגול ושני חלקים בפתח, ולפני עיין שרשית תבאנה בסגול רק בחמשה שרשים ובפתח - בשלשים ושבועה שרשים. ובכן הפתחים מרובים על הסגולים יותר מפי שבעה. ראוי להזכיר, שלפני הה"א והחי"ת תבואנה אותיות השמוש ית"ן גם בחיריק, כמו יהיה, יחיה ואינן באות בחיריק לפני העיין. גם בפתח הגנובה לפי הברת האשכנזים יש הבדל גדול בין העיין ובין הה"א והחי"ת. כי ע בסוף התיבות מבוטאה ממש כמו באמצע התיבות ובראשן, מה שאין כן ה, ח, שבסוף התיבות הן מבוטאות ah, ach ובאמצע התיבות ובראשן הן מבוטאות ha, cha.

והפתרון האמתי לפתח הגנובה, שיתאים אל הקריאה המקובלת ולכוננת ממצאי הנקוד הוא, שאות עי"ן בעצמה מבטאה ^a, ובבטוי הפתח מבוטאת תמיד הברת ^a של האות עי"ן, בין שהיא כתובה ובין שאיננה כתובה, ולכן הפתח הבא תחת העי"ן, ותחת האותיות שיש אחריהן עי"ן, הוא פתח מלא, שאיננו מורה על חסרון עי"ן, כמו ^צ, ^{אע}, ^{יעו}, ^{בע}, ^{גע}, ^{דע}, ^{הע}, ^{וע}. אולם בבוא הפתח תחת האותיות שאין אחריהן עץ, אז הוא חסר ומורה על חסרון עי"ן אחר האותיות, כמו ^א, ^ג, ^ד, ^ו. לפי זה נבין שע"ן בראש התיבות: ^ע, ^ל, ^ע, ^ם, ^ע, ^י, הוא פתח מלא, ועי"ן בסוף התיבות: ^{נוע}, ^{שמוע}, ^{רע}, ^{משמיע}, הוא גם כן פתח מלא. וכשם שלא תחסר אות אלף בהברת ^ע בראש התיבות כך לא תחסר בהברת ^ע בסוף התיבות. וכשם שהפתח תחת הה"א והח"ת בבואן באמצע התיבות ובראשן מורה על חסרון עי"ן אחר הה"א והח"ת, כך הפתח הבא תחת הה"א והח"ת בבואן בסוף התיבות מורה גם כן על חסרון עי"ן. אולם מפני שמקובל לנו לקרוא ^ה, ^ח בסוף התיבות כמו ^{ah}, ^{ach} לכן הפתח תחת הה"א והח"ת בסוף התיבות מורה על חסרון עי"ן קודם הה"א והח"ת ולא אחריהן. והתיבות גבו"ה, רו"ת, ל"ח מבוטאות כמו גבו"ה, רו"ת, כו"ח, ולא גבו"ה, רו"ת, כו"ח. ע. ובמלים ^{גע}, ^{דע}, שמע מבוטאה גם כן ^a בבטוי הפתח שלפניה, והעיין איננה דוממת ולא נשכח כלל מבטאה הנכון מבני ישראל כמו שטעו לחשוב המדקדקים וחוקרי הלשון. ולכן שמו ממצאי הנקוד את הפתח תחת אותיות השמוש ית"ן בבואן לפני עי"ן שרשית יותר מאשר לפני ה"א או ח"ת שרשית, כי לפני עי"ן שרשית האות עי"ן עצמה מבוטאת כמו ^a בבטוי הפתח כמו: ^ע, ^ט, ^ע, ^ט, ^פ, ^ע, ^כ, ^ר. והעי"ן שיש תחתיה חטף פתח, כלומר: שוא מרכב, משפטה כאילו היה תחתיה שוא פשוט ובבטוי הפתח לפני מבוטאה העי"ן כמו ^a, אולם הפתח החטוף הבא תחת העי"ן בראש התיבות, כמו ^ע לה דינו כאילו היה כתוב ^ע לה (בפתח תחת העי"ן) ובבטוי הפתח מבוטאה גם העי"ן כמו הברת ^a.

ועל פי זה נבין, שהעי"ן הבאה אחר קמץ, כמו ^{רשע}, ^{נע}, היא דוממת ואיננה מבוטאה בבטוי הקמץ, מפני שהקמץ איננו כולל הברת העי"ן. ואלמלי היתה העי"ן מבוטאת אחר קמץ היה צריך לבוא פתח תחת העי"ן. ואף שאותיות ה"א ח"ת, מפני שהן קרובות במוצאן להעי"ן מסוגלות הן לבוא בפתח יותר מיתר התולדות, בכל זאת לו באו בסוף התיבות בלא פתח תחתיהן היו גם כן מרגשות במבטא, כמו שהן מרגשות בלי תנועה תחתיהן באמצע התיבות, כמו יחבט יחמו. ואף שבנקוד שלנו יש פתח גנובה גם מתחת הה"א והח"ת כמו מתחת העי"ן, ואחר הקמץ אין פתח

תחת העי"ן בבואה בסוף התיבות, בכל זאת בנקוד העליון לא נמצא כלל פתח גנובה באותיות ה"א והחי"ת. אולם פתח הגנובה נמצא באות עי"ן לא רק אחר ו, חיריק, צירה וחולם, אלא גם אחר קמץ כמו רַעַ, תְּשַׁמְעַ, וּאִגְזַע (העיינין בפתח), כדין. מזה ראוי ללמוד שמנקד כתב היד הזה ידע שאות עי"ן היא אם הקריאה שמבטאה ^a. אבל אותיות ה"א חי"ת הן תולדות שמבטאן כה"א וכחי"ת ערביות, ולכן נקד אותן תמיד כמו יתר התולדות ⁽¹⁾.

(1) וכן הוא בכתב יד צד 31, Paul Kahle' Wassetische Texte Halle 1902
המנוקד בנקוד העליון אשר דבר עליו Johan Weerts' gabilonisch punktirte Hand-
schriften 1905 צד 12. Paul Kahle Massoreten des Ostens 1913 צד 166, ועיין גם

הסיים הקדום של נספחות*

נלדקה (ZDMG, 1884, עמ' 411) שער, שסיום = א (או = ה) הקדום, המיוחד באכדית, בארמית, ובכושית לגוף שלישי של מספר רבות בעבר, שמש לפניו אף בלשוננו, ושירים נשתמרו לנו ממנו במקרא. השערה זו נתקבלה על לבו של למברט (מעמ' ששי ואילך, Mayer Lambert, Une série de Qere ketib, Paris, 1891) ואחריו נגדרו כמה חכמים אחרים: גזניס-קויץ (Gramm, m 44 §), בו'אר וליאנדר (Gramm, 42 § o'), שניידר (תורת הלשון בהתפתחותה, § 36, ב, 3). אבל אחר העיון אי-אפשר בשום פנים להסכים לדעה זו: לפי מקצת מקומות (ברא' מ"ט, כ"ב — צַעֲדָה; ש"א ד', ט"ו — קָמָה¹); חבק' ג', י"ז — עָשָׂה; זכרי' ט', ב' — חכמה; תהי' ס"ח, י"ד — נַחֲפָה; נחמי' י"ג, י' — נַתָּה²) אפשר, לכאורה, להסיק מסקנה כזו, ואפשר לסבור שסיום זה של נספחות בא עוד בארבעה מקומות אף בכתוב (דב' כ"א, ז' — שַׁפָּחָה³; מ"א כ"ב — נִשְׁבַּרָה⁴; ירמי' ב', ט"ו — נַצְתָּה⁵; שם כ"ב, ו' — נוֹשְׁבָה⁶). אבל סיום זה בא בכמה מקומות בפעל הקודם לשם, ושברך כזו אינו שומר, על-פירוב, את המספר (כמד' ל"ד, ד' — והיה תוצאותיו, לפי הכתיב ז'; יהו' ט"ו ד' — והיה תוצאות — לפי הכ'; שם י"ז, י"ח — והיה לך תוצאותיו⁸); שם י"ח, י"ב⁹; י"ח, י"ד¹⁰); י"ח, י"ט¹¹) — והיה תוצאותיו, לפי הכ'; זכרי' י"ד, כ" — והיה הסירות; ירמ' מ"ה, מ"א — נלכדה הקריות; שם נ"א, כ"ט — קמה על מחשבות ה';

* בשאלה זו דן במאמר מפורט ד"ר משה זיידל בקבץ "התרבות הישראלית", שיצא בירושלים בשנת תרע"ג. — המערכת.

- (1) למדנחאי: קמו קרי.
- (2) למדנחאי הכתיב כך והקרי: נתנו.
- (3) בכתב-יד ישן אחד ובתורתם של השומרונים: שפכו, הכ' והק' (גיזוברג).
- (4) בג' כת"י: נשברו, הכ' והק' (המוזכר למעלה).
- (5) בה' כת"י ודפוס א' ישן: נצתו, הכ' והק' (המ"ל).
- (6) בכ"י א' ודפוס א' ישן: נושבו, הכ' והק' (המ"ל).
- (7) בשני דפוסים ישנים: והיו, הכ' והק' (המ"ל).
- (8) בש' כת"י: והיו (קימל; ולפ"ד של גיזוברג בד' כת"י).
- (9) בב' כת"י: והיו (גיזוברג).
- (10) בג' כת"י וה' דפוסים ישנים: והיו (המ"ל).
- (11) בד' כת"י וג' דפוסים ישנים: והיו (המ"ל).

שם נ"א, נ"ו — חתתה קשתותם; יחז', כ"ג, כ"ט — ונגלה ערות זנותך וזנותיך;
 שם כ"ו, ב' — נשברה דלתות העמים; תהל' י"ח, ל"ה — ונחתה קשת נחושה וזעותי;
 שם ע"ג, ב' — שפכה אשורי, לפי הכ', ופעם אחר שם, ודוקא אחר שם זכר (ירמ' מ"ח,
 מ"א — והמצדות נתפשה ¹), מן מצד, דה"א י"ב, ח' — ט"ז, ואף בגוף שלישי של
 זכרים (מל"ב כ"ד, י" — עלה עבדי בנוכדנאצר — לפי הכ' ²); ישעי' י"ג, כ"ב — וענה
 איים; שם ס"ו, י"ח — מעשיהם ומחשבותיהם באה; ירמ' נ', ו' — היה עמי, לפי הכ' ³;
 יחז' ט"ז, מ"ט — גאון שבעת לחם ושלות השקט היה; שם ל"ה, י"ב — הרי ישראל
 לאמור שממה, לפי הכ' ⁴; מש' כ"ו, ט"ו — דלף וגו' ואשת מדינים נשתנה; איוב
 ט"ז, ט"ז — פני חמרמה, לפי הכ' ופנים במקרא אך פעם אחת נקבה; יחז'
 כ"א כ"א).

סיום זה בא באכדית ובכושית אף בנסתרות וגם בנוכחות שבעתיד, ובעברית
 אינו מצוי אף בו, ולא עוד, אלא שבא בו, באקרי, דוקא בנסתרים זכרים (ויק' כ"א,
 ה' — לא יקרה קרה, לפי הכ'; יחז' כ"ג, מ"ג — זנה תזנותיה, לפי הכ' ⁵); שם
 ל"ז, כ"ב — ולא יהיה עוד ⁶.

וספק יש להטיל בסיום זה אף בצווי. במקום אחד במקרא (ישעי' ל"ב, י"א)
 אנו מוצאים: רגזה, בוטחות, פשטה וערה וחגורה — וסוכרים המדקקים שהן צורות של
 צווי לנוכחות, בהשפעת הלשון הארמית (בויאר וליאנדר, דקדוק, § 41, g ואחרים),
 או ששירים הן מתקופה קדומה, שבה היה נוהג סיום זה אף בצווי, כבאכדית ובכושית
 בדרך קבע ובארמית בדרך ערי (שניידר, תוה"ל, § 38, ו). אבל על הצורות, פשטה,
 „ערה” ו„חגורה”, אפשר לומר, שהן של שם הפעל בהא נוספת, ומשתרות אך צורה
 אחת, „רגזה”, וממנה איראפשר עוד להביא ראיה, ובלא ספק נשתבשה והגון נשמה
 ממנה, והיא, פשוט, במקום „רגזה”.

ורואים אנו, שכל הבנין שבנו המדקקים אינו מבסס כלל. סיום זה לא היה
 מעולם בלשוננו, כשם שאינו אף בערבית. דעתו של ד"ר ברנפלד (בירחון
 „השפה” של י"ל קצנלסון, פטרבורג, ע' 64 ובמבוא לכתבי הקדש, ברך נ"ג, ע' רפ"א)
 היא, שסיום זה שמש לפניו בלשון עד שלא התחילו להשתמש בסיום-ג. לפי זה,
 בכל אותם המקומות אין שום צורה חדשה בדבור, אלא נראית לחדשה ואך בכתב
 חדשה היא. ראיה לדעה זו יכולה להיות, מה שסיום זה בא לא רק בפעלים בלבד:

- (1) לפי המדנחאי: נתפשו הכתיב ונתפשה הקרי; ובכתי' אחר: נתפשו הכ' והק' (המ"ר).
- (2) בהרבה כתי' (פ"ו, לפי קישל, וח' לפי גינוז): עלו, הכ' והק'.
- (3) בה' כתי' ורפוס ישן אחד: היו, הכ' והק' (גינז).
- (4) בכתי' אחד ובתרגום: שממו, הכ' והק' (המ"ר).
- (5) בג' כתי': יזנו, כ' וק' (המ"ר).
- (6) בד' כתי': יהיו, כ' וק' (המ"ר).

עודינה (איכה ד', י"ז, לפי הכ' ו), שלה (דנ' ג', כ"ט, לפי הכ'). וצריכים אנו להניח, שכל אותם המקומות המנויים למעלה נסתימו בסיים ה (= סיום - ו). כמה מהם באים בהא בסוף אך בכתיב ובקרי נשתנתה ההא לוו, וכמה מהם באים בהא אף בקרי ולפני ההא בא קמץ, ובכלם נשתבשו סיומיהם אלו, וכל התבות האלו נכתבו לפנים אך בהא בלבד, שבאה במקום ו, והנקוד צריך להיות: ה (= ו).

פרופ' ש. קליין

פְּחֶקֶר הַשְּׁמוֹת וְהַכְּנוּיִם

מאמר שני.

מאמרי הראשון על הנושא הזה מצא הֵד אצל חוקרים אחדים, עד שכבדוני בהערותיהם בנוגע לשאלות כלליות ופרטיות בחקירת השמות והכנויים. דבריהם הפנו את תשומת-לבי להמשיך את החקירה הן בענינים אשר כבר דבר עליהם, הן בענינים חדשים השייכים לנושא חקירתי. – רוצה אני לתת פה את הערות החוקרים ואת הדברים שנתחדשו לי במשך הימים שעברו מאז הופיע מאמרי הראשון.

א.

1. ד"ר א. הראובני במאמרו („לשוננו" ב', 41 והלאה) רוצה לפרש אחדים מהשמות (או הכנויים) על שם צמחים. – אין ספק שהיו כנויים כאלה וכמו שהראיתי בד"ה בן ארזא, בן בטיח, בן האפון-חמצן, בן לענא, בן לופייני, בן סירא, ואולי יש עוד להוסיף את בן ברקנא, שאין לו יחס אל „בר-קנא", כפי שכתבתי, אלא אל הברקנים (שופטים ח', ז'; ט"ז, בתרגום: פְּרִקְנִיא) ויש להשוותו אל בן לענא – כמו־כן מסופקני כעת, אם „בן הקנה", שכנזיו נכתב תמיד בה"א בסוף ולא באלף, באמת מכת הקנאים היה – כפי ששיער גייגֶר¹, אלא אפשר שקראוהו על שם הקנה, על-פי התכונה הנפשית שלו, שהיה רך כקנה².

כפי שאפשר לראות מהדוגמאות שהבאתי, יש איזה יחס ישר בין הכנוי על שם-הצמח ובין האיש שְׁכָנָה על-ידו. אבל קשה להבין, איזה יחס יש בין הגודגדא, שגִרְעִינִי השחורים, הקטנים והעגולים נמצאים לפעמים בין גרעיני החטה, ובין הילד או האיש שנקרא בשמו? – כמו־כן: אם הצמח הקטן, שעליו מדבר ד"ר הראובני (מצד 40 והלאה), שנקרא „קרח" היה היסוד לקריאת השם „קרח" והכנוי „קרחה", – עלינו לשאול שוב, איזה יחס

(1) ע' 54, I², Ag. Tan. Bacher, II, 38; Jüd. Zeitschrift

(2) השוה הספור הירוע תענית כ' ע"ב והמאמר: לעולם יהי אדם רק כקנה.

ישר היה בין קריאת השם ובין הצמח הזה? נוכל להבין, שהאם השמחה על יפי בתה הקטנה קוראת אותה „שושנה“, או את בנה „ורד“, מפני „שפניו דומים לורד“⁽³⁾, – אבל איזה יופי מיוחד אפשר למצוא בגודגדא ובקמלא הצנועה מאד? – על-כן חושבני, שהכנוי בן גודגדא טרם נפתר⁽⁴⁾ והכנוי בן קרחה נתן לאיש על שם קרחתו, וכמו שקראו את התנא ר' יוסי החרום על שם מומו שהיה חוטמו שקוע (חָרָם: ויקרא כ"א, י"ח)⁽⁵⁾. אותו הכנוי בצורה שלמה נמצא אמנם כבר בנחמיה ג', י': ידיה בן חרומף, כלומר, „חרום-אף“⁽⁶⁾. – חשובות הן הערותיו של ד"ר הראובני (בצד 45) על שמות (לא כנויים) אחדים מתקופת המקרא שלקחו מצמחים.

2. מר ש. ח. קוק מתל-אביב העירני בצדק במכתבו אלי (ט' תמוז פ"ט) לצד 335: „שהשתמשו ב,שמות ארבעת השבטים הראשונים, לדעתי אין כל יסוד לפי מאמר חז"ל המדובר לתת איזה יתרון לארבעת השבטים הראשונים. כשם שבשלילה לא השתמשו בשמות של כל הרשעים, ופרעה, סיסרא וסנחריב, שנזכרו מפורש, אינם אלא דוגמא, כך גם בחיוב, השמות שנזכרו מפורש אינם אלא דוגמא לשמות של צדיקים. וידוע שהשמות יוסף ובנימין מצוים. וכדאי להזכיר את השם המענין „זבולן בן דן“ (קדושין ל').“

3. פרופסור ר' אברהם ביכלר מלונדון כתב אלי (י"ח תמוז תרפ"ט) דברים אלה: „...חדוש, שכל הכהנים והלויים הממונים בבית המקדש בימים האחרונים שלפני החורבן, כולם לא בשם אביהם נקראו..., והשמות על שום מאורע נוסדו“⁽⁷⁾. אך עוד לבי מגמגם, וכי שמות-משפחות העתיקים כולם

(3) השוה שבת קי"ח ע"ב בנוגע לורדימוס בן ר' יוסי.

(4) אחי משה יוסף (בודפשט) כותב לי: „אולי יש לפרש את השם הזה, כי בן ג' היה יושב בגדרה (דברים י', ד); או באופן אחר: שהיו לאיש זה גדרות בידיו (ירמיה מ"ח, כ"ז), כי המלות גדר, גדר קרובות הנה.“

(5) עי' מה שכתבתי עליו בעתון M G W J 1920 127, והלאה.

(6) נדמה לי שגם שם אבי המשמר חָרָם (רח"י א' כ"ד, ח' ועוד) על שם מומו נקרא כן. גם רוצה אני להעיר על ההופעה המעניינת שלאחדים ממשמרות הכהונה היו שמות הנראים ככנויים: שְׁעוֹרִיָּם; הַקֹּץ, חֲפָה; חֲזִיר; הַפִּיצָץ. אבל עלי להודות שאין הוראת השמות או הכנויים האלה די ברורה. בנוגע לשמות המשמרות עי' ספרי: מאמרים שונים לחקירת ארץ-ישראל, עמוד 3 והלאה; 11 והלאה.

(7) אמנם עלי להדגיש, שלא כלם אלא רובם נזכרו בכנויהם, וכמו שכתב בביכלר Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des jerusalemischen Tempels (1895) עמוד 170 בהערה. הוא חושב שם שכל אלה שנזכרו בכנויים כאלה כהנים

נשתקעו ונשכחו, או הכהנים הנזכרים כולם ממשפחת בלי-שם יצאו, ואפילו שמות בית אבותם אבדו מזכרון בני בניהם, ורק מעטים מהם ידעו המשמר שהתיחסו לו, כמו אבא כהן בר דליה?⁽⁸⁾ וגם הכהנים הגדולים שבימי הורדוס המלך, אף-על-פי שלא יצאו מגזע החשמונאים וגם לא היו בני נדיבי הכהנים ולא רצו לגלות יחוסם שעקרו במשפחת כהן הדיוט, איך נוסף שם שם ארעי על שם אבי אביהם ונשאר להם לנחלה, ומאיזה טעם יתכבדו בו והוא לא היה להם לכבוד? – ותקותי שחקירותי החשובות לא תעמודנה במקומן, כי אם תבקרנה שרש דבר בתולדות משפחות ארץ-ישראל ותגלינה לנו פרק בחיי האומה שלא נחקר עוד.”

על דבריו החשובים של הפרופ' ביכלר הנני משיב בקצרה: שמות בית אבות הכהנים – כלומר שמות המשמרות אשר אליהם יתיחסו הכהנים – ודאי לא אבדו מזכרון בני בניהם. במקום אחר הראיתי, שיש בידינו ידיעות ברורות בנוגע לכהנים רבים שהתיחסו אל משמרותיהם הן מימי הבית, הן אחרי החורבן. ולא רק בספרים אנו מוצאים את שמות המשמרות, כי אם גם בכתובות⁽⁹⁾. ברור, שהכהנים בעצמם, כאשר דברו על משפחותיהם זכרו והזכירו את שם המשמר אשר ממנו יצאו. אבל הכנויים נתנו להם ובפרט לאלה ששמותיהם היו שגורים מאד (למשל, יוסף, שמעון ועוד) מאחרים, מהעם, בכדי להבדיל איש מעל רעהו; או – אם היו הכהנים שנזכרים על העם, ואנו יודעים, שהרבה מהם היו שנזכרים – נתנו להם, לגנותם ולגלות את חרפתם.

ב.

נותן אני פה נוספות על רשימת הכנויים המרכבים במלת „בן” או „בר”... את החדשים מציין אני ע”י *.
*בן בטנית. מדינבורג ואילך הורגלו החוקרים לדבר כעל דבר מוסכם, שאבא שאול בן בטנית היה בן אשה גיורת מבוטנה או מִכְשָׁן; וזה, מפני שדינבורג מצא עוד שני תנאים, ר’ יוסי בן דורמסקית ור’ יוחנן בן החורנית, שהיו, כפי הנראה, בניהן של גיורת

היו. אבל כפי שרואים מתוך רשימתי, אין הדבר כך, אלא במקרה אנו מוצאים במקורותינו הרבה כהנים – מפני שהם היו ראשי העם שעליהם ידבר בהלכה ובאגדה – נזכרים בכנויהם.

⁽⁸⁾ בנוגע לבר דליה עי’ „מאמרים שונים” צד 12; ומה שרצה בר-סוניה לחדש ב„ציונים” לזכר שמחוני (עמוד 191), שהוא אבא הדורש (עי’ „לשוננו” א’, 336), אין לזה שום יסוד.

⁽⁹⁾ עי’ סוף הערה 6.

מדמשק ומחורין. הוא חשב, כפי הנראה, שבשם בטנית גם כן מכון לאשה שהיתה מהמקום בטונים (יהושע י"ג, כ"ו)¹⁰. אולם, אף שידוע מקום זה גם מתקופה מאוחרת ועד היום יש בטנא לדרום-מערב א־סֶלֶט, מ"מ יש לפקפק בפירוש זה: אמו של אבא שאל בודאי לא היתה מבשן, כי שמו של הבשן בארמית הוא בְּתִנָּן (בתי"ו), קשה גם להאמין שהיא גיורת היתה. ד"ר א. קמינקא מווינא העירני זה מכבר (במכתבו מיום 926 3 1) „כי אי־אפשר שבן בטנית היה גר, כי במסכת שמחות סוף פ' י"ב אנו קוראים: „אבא שאל בן בטנית היה אומר לבניו: קברו אותי תחת מרגלותיו של אבא, ובכן אביו היה גם כן יהודי. – הערה זו נכונה היא, ועלי להוסיף עליה, שמדברי אבא שאל נראה, שאביו נקבר ג"כ באותו מקום שהוא חי שם, ואנו יודעים שאבא שאל ור' אלעזר בן צדוק היו חנונים בירושלים כל ימיהם¹¹), כלומר, שנתגדלו וחיו בירושלים מילדותם עד זקנותם. ובכן אי־אפשר שהיה מעבר הירדן.

את השם בטנית מוצאים אנו כשם איש בנדרים כ"ג ע"א: אמר ליה בטנית בריה דאבא שאל בן בטנית [לר' שמעון ברבי. ע"י כ"ג ע"ב למטה] וכו'. מובן שבטנית זה לא בנו של אבא שאל הירושלמי היה, שהרי הוא חי כמאה וחמישים שנה אחרי החורבן, אבל ודאי ממשפחתו היה ובו היה השם הזה בטנית נהג. אביו של בטנית זה היה¹² „אבא שאל גָּבֶל של בית רבי", שחי או בימי רבי יהודה הנשיא או בימי אביו (רשב"ג). אם איש זה נקרא בטנית, אז גם אחד מאביו אבותיו לא על שם אמו נקרא כן; אלא שעדיין לא אוכל לפרש את השם או הכנוי הזה¹³.

(10) ע"י בספרי. עבר הירדן היהודי, 20 והלאה.

(11) תוספתא יום טוב (ביצה) ג' ח'.

J. Lewy, Über einige Fragmente aus der Mischna des Abba Saul (12

עמוד 21, הערה 42. העירני על זה רא"ח ל ע"פ. על בטנית ע"י בספרו הגדול: Die Flora der Juden I 193. שם בהערה ** מביא בשמי שבטנית היה מבית בטנא, אבל חורני כי קצת מהשערה זו.

(13) אולי היה בטנית הראשון ממקום ששמו „בטנית", כמו שנמצא שם דומה לזה בגליל העליון: תפ"ת (ע"י עמוד 19 מספר II, 1 Palästina-Studien); עקרבית לצפון

*בן גזורא; בר גזורא. ר' יהושע (ישוע) היה אחד האמוראים¹⁴). שם דומה לזה הוא של אבא יודן דגזר; וביכלר חשב שהוא מהעיר העתיקה גִזְרָה¹⁵), שעמדה בלי ספק גם בתקופת התלמוד, אם גם בתלמוד לא נזכרה העיר בשום מקום. אבל אנו מוצאים את אבא יודן בשבת ק"ל ע"ב בשם ר' יהודה הגזר, והוא היה, כפי שפירש רש"י אל נכון, „מוהל“, ונקרא בכנוי זה שעיקרו בארמית¹⁶). בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ט (נ"ט ע"א) נזכר הוא בשם ארמי: ר' יודן גזורא. גם ר' יהושע הנ"ל היה מוהל.

בר דקולאי. הזכרתיו בד"ה בן ארזא (עמוד 330) עפ"י חולין ק"י ע"א, שמשם יוצא, שנקרא גם „בר תמרי“ (והלא הדקל הוא התמר). אמנם במנחות כ"ט ע"ב נמצא: ראמי בר תמרא דהוא חמוה דרמי בר דיקולי. באמת דבר תמוה, שגם החותן גם החתן יקראו על שם אותו האילן! – אבל בכ"י מינכן הגי' הנכונה: רמי בר תמרי דהוא רמי בר דיקולי (עי' הערה צ' של בעל ד"ס), ובכן רואים שפעם בפעם השתמשו בשתי לשונות של אותו הכנוי¹⁷).

*בן חלכיס. במכילתא בשלח ג' מובא מאמר בשם ר' חנניה בן חלניסי או בן חכינאי ובמכדרשב"י – בן דוסא. אבל כפי שיוצא מח"נ שבכ"י בהוצאת הורוויץ החדשה (ברסלוי) 99 שורה 8 צ"ל: חלכיס ובעל אגדה זה היה מהעיר חלְכִיס שבסוריא¹⁸).

ירושלים (מ' מ"ש ה' ב'); Ιαμμελ בגליל (יוס' מלחמות ב' כ' ו') = ימנית. אבל אין אני מכיר מקום זה בא"י, אם לא נאמר שבמקום בטוֹנִים אמרו בזמן מאוחר בשנית?

...b. Gizura; Bacher, Ag. p. A. III, 156; 225s. (14)

וחשבו כפי הנראה לשם אביו.

Der galil. Am haar. 334 (15). בכ"י מינכן (ד"ס לשבת ק"ל ע"ב): הגזורי; אולי

צ"ל: „הגזורא“. עי' גם הרוב יק, ארץ-ישראל ושכנותיה 198 גזר II הערה 8.

Levy, Ar. Wb. I, 134 (16). הוא מביא מירוש' ערובין ה' ה' (כ"ג ע"ד) שקחא

דגזוראי (שוק המוהלים) בסבריא.

(17) נמצא גם אמורא בשם בר-א-הינא (עי' Bacher, Tradition 354).

הוראת השם „פרי של תמרים שאינן מבושלין“ (ערוך ערך אה"ן; 43 I). ובכן גם זה לא שם,

אלא כנוי הוא.

(18) ביתר אריכות אפשר את הענין במאמר שיופיע ב„תריבין" א' ספר ב'.

*בר חטייא. אחד מבעלי האגדה בין האמוראים, ששמו המלא היה שמעון בר ח' כבר בְּכָר שיער לנכון שהוא נקרא כן על שם מקומו כפר חטייא קרוב לטבריה⁽¹⁹⁾. רוצה אני לרשום במקום זה חלופי-נוסחות אחדים המובאים מתוך כתב-יד בהוצ' בראשית רבה של טהעאדאר: ב"ר כ"ו ד': חטייא; ל' ח': חטייא; ל"א י': חטייא; נ"ג י"ב: חטייא; חטייא; חטייא. מכל זה יוצא שפירושו של בכר נכון. אבל המעתיקים לא הבינו את הכנוי הזה ושבשו אותו וכתבו כמעט בכל המקומות גם חטא וחטה⁽²⁰⁾ (ודאי חשבו שאביו היה חוטא שחזר בתשובה).

*בר חקורא. (ירוש' דמאי ד' כ"ד ע"א 11). ממנו לקח ר' יונה חסין, וכפי שיוצא מהספור שם, היה הוא מוכר להרבה אנשים. אין זה שמו האישי, אלא כנויו: „בן שדה“, איש העובד את אדמתו⁽²¹⁾.

*בן חרסום. ידוע אלעזר בן ח' מאגדות שונות. באיכה ר' ב' ב' נמצא: ר' א' חרסנה (בלי „בן“), מה שמראה שלא אביו נקרא ח', אלא זה היה כנויו של ר' אלעזר. וכן נמצא בשמחות ט': מעשה בימי חרסום⁽²²⁾... „חרסום“ ו„חרסנה“ הוראה אחת להם והשרש הוא חָרַס, אולי מפני שר' אלעזר היה רָזָה ויבש כחרס. השוה מה שיספר עליו ביומא ל"ה ע"ב: „בכל יום היה נוטל נאד של קמח על כתיפו ומהלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמוד תורה“, ובבן ח' חיי צער על פת לחם.

*בן (בר) לקיש. ר' שמעון... המפורסם בין האמוראים, הנקרא הרבה פעמים גם ריש (= ר"ש) לקיש בלי המלה „בן“; גם בר לקישא נמצא (ב"מ פ"ד ע"א). השמטת מלת „בן“ מראה, שאין זה שם פרטי, כלומר, לא אבי ר' שמעון נקרא לקיש, אלא הוא עצמו כנה בשם זה „בן ל" או „לקיש“. – א. ה. ווייס (ג' 80) חשב למצא בכנוי זה את שם המקום לְקִיש. אבל מובן מאליו שאי-

⁽¹⁹⁾ Ag. p. A. III, 660. אבל מה שהביא שם בהערה 8 שכפר חטייא נזכרת גם

אצל אבות הכנסיה, לא נכון, כי המקום שהוא מזכיר שם נמצא בארץ הכותים,

עיי *Καπαρета* 77, Thomsen, Loca sancta

⁽²⁰⁾ עיי אצל בְּכָר הערה 9.

⁽²¹⁾ חקל, חקלא = שדה: Levy, Targ. Wb. I, 278.

⁽²²⁾ עיי כל המקומות שידבר בהם על אלעזר זה אצל ביכר ברבעון J Q R XVI

(1904), 172, והלאה; וכבר הוא שיער (175) שאין זה שם אביו אלא „שם משפחה“.

אפשר לכתוב במקום הכ' – ק', ע"כ בצדק דחה בִּכְר (Ag. p. A.)
 I, 340 (הערה 1) את הפירוש הזה, מבלי לתת פירוש אחר לשם
 זה, שנמצא גם אצל התנא יהודה בן לקיש^(22a). עפ"י המון
 הדוגמות שמצאנו כבר יש לפרש את הכנוי הזה שנטפל לבן
 לקיש על שם לידתו: הוא היה בן זקונים לאביו ונולד לו לעת
 זקנתו, כי כך מתרגם התרגום ירוש' (שמות ט' ל"ב) מלת אפילות –
 „לקישן” ובכלל ידועה מלה זו מלשון הארמית של התלמוד
 בהוראת „מאוחר”^(22b); וכמו שכנו את בן הבכור בשם „בן
 בוכרי” ו„בן פטורי” (עי' במאמר הראשון), כך כנו את הבן
 הנולד באחרונה בשם „לקיש” = בן ל' = בר לקישא.
 בן לענא. העירני מר ש. ה. קוק על מה שכתב הוא בס' הזכרון לכבוד
 א. ז. רבינוביץ (תל-אביב תרפ"ד, 122), כי לדעתו השם „לענה”
 הוא סרוס משם אביו „עניאל”. אבל הדבר לא יצא מידי
 השערה. – עי' עוד ד"ר הראובני ב„לשוננו” ב', 46; ועי' שם
 47 בענין „בן סירא”.
 *בר מקטיא (ירוש' מ"ק א' ב'; פ' ע"ב): המערה שהכוכין בה שהיתה בבית
 הקברות של איש זה (לא במקום בשם זה, שלא נמצא כלל)
 נפתחה בחול המועד. האיש, שחי, כפי הנראה, בטבריא, נקרא
 כן על שם המקשאות (שדות הקשואים) שלו⁽²³⁾.
 *בר מרום אלעזר... אחד מבעלי האגדה מן האמוראים. בִּכְר פירש את
 כנויו, שהיה מהמקום הידוע מְרוֹן שבגליל העליון⁽²⁴⁾; ובאמת
 נמצא בח"נ במקום מרום – מרון, וידוע שִׁמְרוֹם שביהושע י"א
 ה' – ז' היא היא מְרוֹן שבספרות התלמודית (ולא ים חולה)⁽²⁵⁾
 אמת שבח"נ שבהוצ' טעהאדאר לכ"ר ס"ו ב' (746³) נמצא גם
 בר מרוס, מירוס אצל בן מרון (בשני כ"י); אבל כפי
 הנראה אלה הם שבויי המעתיקים שלא ידעו מה זה מרום, מירוס.

Bacher, Ag. Tan. II, 494 (22a)

(22b) עי' ערוך השם Levy, Targ. Wb I, 415; 59, V

(23) ביתר אריכות פרשתי את הענין במאמר ב"ציון – ידיעות החברה להיסטוריה

ואתנוגרפיה בא"י, שנה א' חוברת א', עמוד 3.

(24) Ag. p. A. III, 698

(25) עי' Ges.-Buhl, 460. אבל כבר ר' תנחום ירושלמי ידע זאת. עי'

פירושו ליהושע בהוצאת (Berlin 1682) Th. Haarbrücker, עמוד 27 שורה 10.

בן (בר) נזירא. בשמו המלא ר' שמעון בן נזירא⁽²⁶⁾ וגם ר' שמעון נזירא⁽²⁷⁾; א"כ לא אביו, אלא הוא עצמו היה נזיר, דבר בלתי רגיל, ע"כ כנהו כן.

בן סירא. כתבתי, שלא משום חוסר כבוד השתמשו בשם „בן סירא“ בלי הזכרת שמו ושם אביו. בכלל טעות היא לחשוב שהזכרת איזה איש על שם אביו, ולא על שמו הוא, היא פגיעה בכבודו, ואף שנמצא במקרא (ש"א כ', כ"ו): מדוע לא בא בן-ישי (= דוד) וכו'; אבל הנה במכילתא בשלח א' (הוצ' הורוין 86 שורה 6) נמצא: „ויעשו כן – אמרו: רוצים או לא רוצים, אין לנו לעשות אלא דברי בן עמרם“, ובמקום זה בודאי לא רצו להפחית את ערכו של משה רבנו בזה שצריך לעשות כדבריו – וכן אנו מוצאים באבות ד"ר נתן נוסחא ב' פ' י"ג (עמוד 30) שאליהו נגלה על אליעזר בן הורקנוס; „אמר לו: עלה לך אצל בן זכאי לירושלים“, והכונה על רבן יוחנן בן זכאי וכדאי להעיר שגם במשנה סנהדרין ה' ב' נזכר רבן יוחנן רק על שם אביו: „מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים“. כנראה הראה העם בקצור כזה את החבה המיוחדת אשר רחש לאנשים ידועים⁽²⁸⁾.

בן פועירה... עי' הערך הבא.

*בן פחורה... „משבא אלעזר בן פחורה ויהודה בן פכורה היו נוטלין [את המעשרות] בורוע והיתה ספיקה בידו [של יוחנן כהן גדול] ולא מיחא“ (ירוש' מעשר שני וסוטה בסוף המסכתות). – יש כאן חלופים קטנים: אלעזר בן פחורה נמצא בשתי המסכתות, אבל אצל יהודה נמצא במ"ש בן פתירה ובדפוסים: פתורה; ב' סוטה: בן פכורה. הראשון הוא בלי ספק אותו בן פועירה הידוע שנזכר בקדושין ס"ו ע"א „איש לץ לב-רע ובליעל“, שעורר ריב בין המלך ובין הפרושים. אבל שמו של השני לא פתירה (שם ידוע מתקופה מאוחרת, = בתירה) ולא פתורה היה אלא פכורה, ושניהם לא שם אביהם, אלא כנוייהם של אנשים רעים אלה – לגנאי. בן פועירה פירושו, איש הפוער את פיו לבלתי-חוק לבלע כל מה שאפשר

Ag. p. A. III, 548 (26)

ד"ס לשבת ל"ג ע"ב הערה ז. (27)

השוה מבר לירא" = ר' יהושע בן לוי; ע' Bacher, Tradition, 233 (28)

להוציא מאת העם. אבל מתוך גירסת הירושלמי „בן פחורה“ נראה, שכנו וגנו אותו גם על שם „כד החרש“ (= פחר בארמית), שבו היה אוסף את המעשרות. – פירושו של „בן פחורה“ (בארמית „פחר“ = סתור), כלומר איש שהורס וסותר את שלות העם⁽²⁹⁾.

בן פחורה. עי' בן פחורה.

בן פֶּלֶךְ. כדאי להזכיר שיום' מלחמות ד' ד' א' מזכיר כאחד מראשי הקנאים את זכריה בן אמפיקלוס ממשפחת הכהנים. חושבים לנכון שזה הוא זכריה בן אבקולס⁽³⁰⁾. אבל בהוצאות הישנות של יוספוס נמצא במקום אמפיקלוס Φαλεξ, ומובן מאליו שאי־אפשר ששם זה יתהווה מאמפיקלוס, אלא ודאי היו כתובים אצל יוספוס שניהם ובאשמת המעתיקים נשמט האחד. אם־כן איפוא שמו של הכהן היה זכריה; שם אביו: אמפיקלוס (= אבקולס) וכנויו היה „בן פלך“, וא"כ הוא הוא שנזכר בתוספתא (עי' „לשוננו“ 342). גם במקום אחר מצאנו שיוספוס מביא את שם האיש ואת כנויו. עי' להלן Iαβελ; בנוגע ל„בן“ של הכנויי υιος עי' „לשוננו“ א' 345.

*בן (בר) קורשי (קרשי). ר' יעקב חברו של רשב"ג ומורו של רבי⁽³¹⁾ לא על שם אביו נקרא כן⁽³²⁾, כפי שמוכיחה השמטת מלת „בן“ לפני ק'⁽³³⁾. לפי דעת רד"צ האפפמן הוא ר' יעקב ברבי חנינה או חנילי מורו של רבי⁽³⁴⁾. על כן נראה שהוא נקרא בן קורשי על שם מקומו קרשי, לצד מזרחו של ים כנרת, היום קרסי⁽³⁵⁾.

⁽²⁹⁾ כעין זה עי' בערוך השלם VI, 331 (פכר).

⁽³⁰⁾ Jost; Grätz III 5, 821.

⁽³¹⁾ הוריות י"ג ע"ב; ירוש' שבת ז, ה'; ו' פסחים ו' א'; ויקרא רבא ג' א'; קהלת ר' ד' ו'.

⁽³²⁾ Brüll, Jahrbücher VII, 162; השוה עוד הלוי, דורות הראשונים II, נד.

ע"א; יעב"ץ, תולדות ישראל VI, 187, שמעיר שר' יעקב סתם הוא ר' יעקב בן קורשי. השוה

אבות ד' י"ז = ויקרא ר' וקהלת ר' במקומות הנ"ל: ר"י בן קורשי.

⁽³³⁾ עי' סדר הדורות 234: ר' יעקב קורשאי; נוסחא אחרת: בן ק'.

⁽³⁴⁾ מדרש תנאים 184 הערה 3. השוה שם שורה 24 וספרי דברים שכ"ב. — שאר

דברים עי' עליו אצל Bacher, Ag. Tan. II, 4467 ויש להוסיף ב"ר י"א א', בהוצ.

מהעאדאר 10151 ושם הגי': ... בר קירשאי שיש לתקן: קורשאי או קרשאי (עי' ח"נ שם).

⁽³⁵⁾ ביתר אריכות פירשתי את הענין בעתון גליון 3 Isr. Monatsschrift 1910

עי' גם Z D P V 1915, 43.

*בר שונם. יוסטא בעל אגדה בסוף תקופת האמוראים⁽³⁶⁾ ג"כ לא על שב אביו נקרא כן, אלא על מקומו, שונם, הידוע מהמקרא, שהיה בו ישוב יהודי עד סוף תקופת התלמוד ואולי עוד מאות שנים אחרי כן.

ג.

כנויים בלי המלה „בן“

על כאלה לא דברתי במאמרי הראשון ביחוד⁽³⁷⁾, אבל כדאי לעסוק גם בהם. את הכנוי הראשון מסוג זה אנו מוצאים בעזרא י' כ"ג: אחד הלויים שהוציא את אשתו הנכריה נקרא —

קליה הוא קליטא, כלומרי, שהאיש נקרא גם קליטא וזה היה כנויו—מה הוא פירוש הכנוי הזה? — לפי תרגום אונקלוס לויקרא כ"ב כ"ג „קלוט“ שבתורה הוא „קסיר“, כלומרי, חסר-אבר, השוה בכורות מ' ע"א: „חסר-יד“, א"כ ללוי ההוא, ששמו היה קליה חסרה לו יד אחת ועל שם זה כנוהו. במשך הימים שכחו את שמו האמתי אולי מפני שהשתמשו בו רק לעתים רחוקות, ונזכר האיש בנחמיה ח' ז'; י' י"א רק בכנויו. על-פי ההנחה הזאת אפשר להבין ספור אחד אצל יוספוס (Vita § 34 170): על-פי משפטו האכזרי של יוספוס חתך צעיר אחד את ידו בידו האחרת. ויוספוס קורא אותו בשם Klitus. אין ספק מעתה, שאין זה שמו של הצעיר האומלל, אלא כנויו שנתן לו אחרי המאורע הנורא הזה, ובפי אנשי הגליל נקרא הוא קליטא, כמו הלוי שבימי עזרא. גם כן כנוי שנמצא אצל יוספוס. בקדמוניות ט"ו ז'; ח' י' הוא מספר על מרד של אחדים מבני-חבורתו של הורדוס שדגם המלך למיתה. אחד מהם היה אנטיפטר Γαδια, καλνομδνοσ כלומר שהיה כנויו Γαδια. חושבני שאנו מכירים את האיש הזה גם ממקורות עבריים ששם הוא נזכר בכנויו גדיא בלי שמו האיש (אנטיפטר), ובביתו שהיה עומד ביריחו—א"כ בקרבת הירודוס שהיה ארמונו שם—נתכנסו חכמי הדור וביניהם הלל הזקן ושמואל הקטן⁽³⁸⁾. — הוראת הכנוי Γαδια גדיא היא

Γ α δ ι α

Bacher, Ag. p. A. III, 733. ⁽³⁶⁾

⁽³⁷⁾ פה ושם הראיתי מדי פעם בפעם על העובדה, שהכנוי יוכל להצטרף למלה „בן“

ויכול להיות גם בלעדיו.

⁽³⁸⁾ ירוש' סוף הוריות ובמקומות המקבילים. בתוס' סוטה י"ג ג' 23318 בשעות גוריו

וצ"ל: גדיו = גדיא. — יתר הדברים ע"י ב"תריבין" א' ספר שני.

„גְּנִי“, וכבר מצאנו כנוי כזה אצל אחד מהכהנים הגדולים (ישוע See „שה“; או „בן השה“; עי' במאמר הראשון, עמוד 345). נזכיר נא את שמו של גְּדִי בן סוסי למטה מנשה (במדבר י"ג, י"א). שגם הוא גם אביו נקראו על שמה של חיה, וכן את עמיאל בן גמלי (שם י"ב). ונוכח שאפשר היה לקרוא ובפרט לכנות איש, אף אם היה מגדולי הדור, כמו גדיא זה, על שם הגדי. אפשר שהכנוי הזה נטפל אל שמו עוד בימי ילדותו, מפני שהיה קופץ כגדי (השוה): ברח דודי ודמי לך לצבי וכו'—שה"ש ח' י"ד³⁹).

חוס עליי. ביר מ"ט ג' בהוצ' ט. 501 שורה 6: ר' תנחום בר חוס עליי בשם ר' ברכיה שאין העולם חסר מל' צדיקים כאברהם. ישם זר' זה—כמו שאומר המו"ל—נמצא בכל כ"י הטובים (בשנים: „חוס עליי“). אמנם לפי האמת אין זה כל-כך זר. כי שמות כאלה נמצאים אצלנו, למשל ישמעאל שם ע"ה, ירמאל וכדומה, וכן יש לפרש חוס עליי כלומר: „חוס עליי“. אולי לא נטעה באמרנו, שגם השם חניאל אי שנמצא במקום זה בכ"י אחד, וידוע מזמן בית שני, הוא קצור מ"קן-עליי" (ה' חנן עליי). מי שקרא בשם זה „חוס עליי“ את בנו הנולד לו, לקח את השם היפה מנוסח התפלה „חוס ורחם עלינו“.

*חליקופרי. מ' מכשירין א' ג': „אבא יוסי חליקופרי איש טבעון“. כמה פרושים משונים נאמרו על שמו של התנא הקדמון הזה. קרויס חושב שהיה מראה פניו כנחושת⁴⁰ Χαλκοπρωτης Schuerer (עושה בנחושת)⁴¹; Σολοι Κυπρεον; Jastrow (42 νικηφόρος Schlatter אלה שחר. אולם בעל סדר הדורות (הוצ' ווארשא ב' 226) מביא מהרמב"ם את הגירסא חליפקורי וכן מביא המו"ל הערה מהיוחסין בשם הערוך חליפקורי, ובכן לא חלי-קופרי שמו. כי אם חלי-פ-קורי, מה שמובן מאד, כי הוא ממש כמו השם העתיק ש"ת (בראשית ד', כ"ה). כי ש"ת לי ה' זרע אחרת חת הבל ותרגומו: „חלף הבל“. מתוך הכנוי הזה אנו למדים שלאביו של אבא יוסי היה בן ושמו „קורי“ והוא מת; אחר מותו נולד לו בנו זה יוסי וכנהו על שם בנו

(39) גם השם צָבִי נפוץ בימינו; תרגומו הארמי הוא צָבִי, כמו שנקרא עבדו של רבן גמליאל (לא סביל!).

.Lehnwörter s. v. (40)

.Die Personennamen in d. Mischna (41)

.Verkanntes Griechisch (42)

המת חליפ־קורי, כלומר, הוא נולד לו תחת קורי. הוראה זו יש גם לשם היוני אנטיונוס — חלפתא — חילפאי — חלפון. — 'אבא' היה התואר; 'יוסי' השם; 'חליפקורי' הכנוי, וטבעונו מקום מולדתו של איש זה. אמנם אפילו מקומו זה לא רצו לתת לו, כי כן חשב ר' מבורך אחד ממעתיקי הערוך: 'טבעין טבעין כלומר בעל צדקה' ⁴³, כונתו, שיש לנקד 'טֶבְעִין'. אבל לשוא כל החריפות הזאת, כי אנו מכירים היטיב את המקום הזה בגליל התחתון.

*נתזה. בעליית בית נתזה (נ'א נתיוא. נתיוה) בלוד נמנו וגמרו חכמי ישראל בזמן הרדיפות על 'יעבור ואל יהרג' וכו' ⁴⁴—אין זה השם הפרטי של בעל העליה אלא כנויו, שהוראתו: איש שצנורו נתן מפיו. בירוש' ע"ז ב' מ"א י"א שורה 35 נמצא 'בר נטיוא' מזמן מאוחר, אבל זהו אותו כנוי.

*ערים. ר' טרפון ור' עקיבא ור' יוסי הגלילי היו מסובין בבית עריס בלוד ונשאלה שאלה זאת לפנייהן: 'מי גדול, תלמוד או מעשה' ⁴⁵. בירוש' פסחים ג' ל' ע"ב שורה 40: ארוס [צ"ל אריס], וכן ירוש' חגיגה א' ע"ז ע"ג שורה 42: אריס, והוא הוא. כי 'עריס' = 'אריס' הוראתו 'חוכר שדה'. איש זה אשר בביתו היו מסובין חכמי ישראל היה חוכר שדות בלוד, אשר בסביבתה יש שדות רבות ופוריות.

* * *

פעם בפעם כנו אנשים ונשים רק על שם מקומם בלי הזכרת שם הפרטי. כן נמצא כבר במ"ב ד' י"ב: 'קרא לשונמית הזאת'; 'השונמית הלז' (שם כ"ה); 'השוה גם בשח'ש: 'שובי שובי השולמית' (= שונמית). מהמשנה והברייתא ידועה כרכמית שפחה משוחררת בירושלים ⁴⁶. שנקראה כן בלי הזכרת שמה הפרטי. אצל עבדים ושפחות נמצא הרבה שכנו אותם על שם מקומם בחו"ל למשל בכתבות: $\text{Ἀφρειαυος} - \text{v}\eta$ שבאו מחו"ל לארץ-ישראל ונשתחררו שם ⁴⁷. על-כן חושבני, שגם כרכמית זו מחו"ל היתה ונקראת כך על שם עירה כרכמיש הידועה בהשמטת השין

(43) ע"י ערוך השלם III, 404.

(44) סנהדרין ע"ד ע"א; י' סנה ג' ה' (כ"א ע"ב 10); י' שביעית ד' ב' (י"ה ע"א 524) בשעות צבות, קרא: נתזה או נסזה; ע"י גם ד"ס לסנהדרין, 208; ע"י מאמרי בעתון Jeschurun V 530; 535; 'תרכיץ' א' ספר ב', ע"י עוד תוס' שבת ב' ה'.

(45) ע"י Jeschurun שם 527 ובהערה 40 המקורות והנוסחות; ע"י גם 'תרכיץ' שם.

(46) ע"י המקורות אצל הורוויץ ספרי, עמוד 11 שורה 3 בהערות.

(47) ע"י בספרי Corpus Inscr., 29 והלאה.

בסוף השם לקצור הלשון. – נראה שלודא או לודא שמביא ברייתות במקומות אחדים⁴⁸, על שם עירו נקרא כן, כלומר חכם אחד מלוד.

ד.

קריאת השמות על שמו של איש מכובד חי.

במאמרי הראשון ("לשוננו" 331) בד"ה "בן בג"ג" הבאתי מאבות דר"נ שגר אחד קרא את בנו האחד על שם הלל והאחד על שם גמליאל (בן הלל), וכמו-כן ציינתי על המקורות שקראו לילד על שמו של אהרון (בזמנו), של יוחנן בן זכאי ושל ר' נתן. מקורו של מנהג יפה זה נובע מתוך ההשקפה שהובעה בתוס' הוריות ב' ז' (צוקרמנדל 476 61): "מנין שכל המשנה לחברו מעלין עליו כאילו יצרו וריקמו והביאו לעולם... כאותו הפה שזרק בו נשמה באדם, כך כל המכניס ביריא⁴⁹ אחת תחת כנפי השמים⁵⁰ מעלין עליו כאילו יצרו וריקמו והביאו לעולם". אצל הלל וגמליאל, הרי בפירוש נאמר שהאב והבנים גרים היו שהכניסום תחת כנפי השכינה; ריב"ז הציל את השואלים על-ידי עצתו. שיעסקו בצדקה, ממיתה חטופה; ר' נתן הציל את הילד על-ידי העצה שימתינו במילתו "עד שיכנס בו דם", ובכן כולם הצילו נפשות, ועל-כן קראו אותם על שמם. על פי זה מובן גם מה שאמרו חז"ל "שילידי בית אברם כשמו"⁵¹, שהרי גם הוא "עשה" נפשות שגיירן והכניסן תחת כנפי השכינה⁵².

⁴⁸ Bacher, Tradition, 250 המקורות אצל

⁴⁹ = בריה.
ז"י

⁵⁰ צ"ל "השכינה" ועי' בספרו החדש של ר"א שווארץ: התוספתא לפי סדר המשניות

דמס' הוריות (הדפסה מיוחדת מס' היובל של בהמדר"ר — ברסלוי), 29.

⁵¹ עי' "לשוננו" א, 326.

⁵² ב"ר ר"ש י"ד: ... אלא למדך שכל מי שמקרב את הגוי [הגר] כאלו בראו.

ד"ר אפרים הראובני

מחקרים בשמות צמחי א"

VII היורה והחריף⁽¹⁾.

בעזרא ב' י"ח מובא אחד מעולי הגולה בשם יורה ובנחמיה ז' כ"ד וכן בפרק י' פסוק כ' נקרא אותו האיש בשם חריף⁽²⁾.
ננסה לבאר את שני השמות האלה של אותו האיש בעזרת אחד הפרחים הטפוסיים שלנו.

כבר העירותי בהזדמנויות שונות⁽³⁾ על הנטיה העצומה שהיתה לבני ישראל לכנות את בניהם ואת בנותיהם בשמות של צמחים שונים. והנה לא רק שנוכל לבאר כמה שמות פרטיים של בני ישראל בעזרת צמחים וחלקיהם וחלקי חלקיהם, כי אם גם יכל נוכל להשתמש בכמה משמות בני ישראל בתור מקור נאמן ורב החשיבות לחקירת השמות העבריים של צמחי ארץ ישראל. מאותם הצמחים אשר לא זכו להכנס אל תוך ספרותנו העתיקה בעצמם הם, ונכנסו לתוכה בעזרת בני ישראל ובנותיו אשר כנו בשמותיהם של הצמחים הללו ואשר שמותיהם הם— שמות האנשים — נכנסו לתוך ספרותנו העתיקה.

כזה הוא למשל שם השיח "צֶלֶף" אשר חשבו שאין לו זכר בתנ"ך ואת הצלף שבתלמוד חשבו לשם סורי⁽⁴⁾ (ועל כן גם היו מבטאים צֶלֶף ולא צֶלֶף) ושמו נשמר בנחמיה ג' ל' בשמו של אבי חנון.

כזה הוא גם השם של העץ *Celtis australis* שנשמר בדה"א ח' ט' בשמו

(1) המאמרים I—VI באו בחוברות הקודמות.

(2) בנחמיה ז', כ"ד הכתיב חריף, בלי יוד.

(3) במאמרי "מצמחי ספרותנו העתיקה" בכתבי האוניברסיטה כרך ב' וב"שוננו" כרך ב' ח"ב.

(4) E. Pflanzennamen 1914, 468.

של "מי שא" ובשמות ו', כ"ב, ובויק' י', ד, ובדניאל א' ו' בשמו של מיש-אל¹. כזה הוא גם שמו של העשב Saponaria Vaccaria אשר לא ידענו את שמו העברי, והוא נשמר בשמו של בן-גדגדא². יהי זכרו ברוך אשר על ידו נשמר זכרו של הצמח הזה בספרותנו העתיקה.

וכאלה הם בודאי עוד כמה וכמה משמות הצמחים שנשכחו מאתנו ושנמצאים עוד בשמות בני ישראל אשר בתנ"ך או בספרותנו התלמודית, ואשר לא ידענו את טעמם ואת פשרם, ועינינו רואות אותם ואינן יודעות מה. ואולי יבאו עוד ימים והחוקרים אשר יבאו אחרינו יצליחו לגלות בשמות הללו של בני ישראל שמות של צמחים, ואז יעלו מתהום הנשיה השמות העבריים לצמחים ההם. לסוג הצמחים האלה נראה לי שייך גם היורה והחריף דילן.

כי מה טעם נקרא האיש פעם בשם יורה ופעם בשם חריף. נמצאים אמנם כמה וכמה חלופי נוסחאות ושנויי שמות בתנ"ך, אבל בשם "יורה-חריף" מרגש טעם אחד וענין אחד, קשר מה ליוֹרֶה ולחֲרִיף יחדיו.

וכשנפנה לפרחינו הטפסיים נמצא: יש לנו פרח אשר עונת עלייתו והפרחתו מתחילה עם היורה, והקשר בין היורה ובין עליית הצמח הזה הוא אמיץ וקבוע. עוד מלפני כעשרים שנה קראתי לו בגלל זה "בר-יורה"³. ובהתבונני אליו

(1) השם מישאל אינו כפי שיש מפרשים אותו: "מה שאול", כי אם "מיש-אל" וכפי שהיו רגילים מאד להוסיף, אל" לשמות רבים. וראה: שר הסריסים הסב את השם מיש-אל לשם מיש-ד (דנ' א, ז) והשאיר את השם מיש היסודי, שכן מישא שבו של העץ גם בסורית. [ולפי בר עזי דומים פירות העץ לפירות ההדסים, ואמנם כן הוא]. לכן נשמר שמו גם בערבית מיש. — על המיש בספרות התלמודית כתב הפרופ' ש. קרויס מאמר מיוחד ומביא כמה שמות של אנשים ושל מקומות בקשר עם העץ מיש. ועיין Flora של הח' כרך III, בעמודים 417—416. אולם רצוננו להגיד בזה שהשם מיש של העץ היה קים בפי אבותינו כבר בימי התנ"ך, ושעקבות השם הזה נשמרו לנו בתנ"ך הודות לשמותיהם של מישא ומישאל, אשר נקראו על שמו.

(2) בחוברת הקודמת של "לשוננו" כבר צינתי שחשם גודגדא לצמח Sap. Vac. עורנו קים בפי היהודים שבסביבות ניונה בשפת התרגום שלהם, ולא היינו יודעים ששם עברי עתיק הוא בניהם לולא שמו של בן-גדגדא.

(3) הכנסתי את השם הזה לתוך חוברתי "שמות צמחי א"י" תרע"ז, — אמנם ידעתי גם ידעתי שישנם חוקרים, ובראשם הח' לב, החושבים את הצמח הזה לחבצלת השרון, אך הימים הנם עכשו ימות פריחת הצמח הזה, וכך בני הארץ עדי הם שהפרח הזה נמצא בהרי ירושלים ובגליל לרבבי רבבות, והרכה יותר מאשר בשרון, ומה טעם יקראו לו חבצלת השרון!

שנה שנה יכלתי להוכיח בדיוקה הנמרץ של העובדה הזאת. ישנם אמנם בודדים, בודדים מאד, העולים באחד המקומות כשבועים לפני היורה. אבל אלה אינם אלא יוצאים מהכלל, הרוב עולה מתוך האדמה יחד עם בוא היורה. אך ירד היורה והנם צצים מיד ועולים בהמון לעשרות ולמאות, ועל פני שטחים גדולים גם לאלפים, הן בהרים והן על הגבעות שבשפלה.

ומדי שנה בשנה בעלותם הייתי חוזר ומחפש להם שם עברי מקורי עתיק, שם שיהא קשור לשם גשם היורה, או לשם "חרף", כי הפרח הזה מסמן בעליתו את בוא החרף, כמו שקנה פרחיו של החצב מסמן בעליתו הוא את בוא התקופה שהננו קוראים לה בעברית החדשה "סתיו" וראה: את קנה פרחי החצב כנו אמנם הערבים בשם הבא משם התקופה היא בערבית, בשם "חרף"⁽¹⁾. ולפי זה היה מתאים שנכנה עברית את בר היורה שלנו בשם "חרף" בגלל סמנו בעליתו את בוא ה"חרף" שלנו, החרף העברי⁽²⁾.

ואל תתמה שבאותו השם חריף יכנו הערבים והעברים 2 צמחים שונים, כי כן יקרו מקרים כאלה אצל הערבים גופא בשפתם הם, ובאותה הארץ, ויש גם בגלילים סמוכים⁽³⁾. ובאשר לעברית והערבית, יש להזהר מאד מלהשוות בלי הבדיקה הדרושה שם לשם. והרי אותו השם "קמח" שמשמשים בו בעברית ובערבית אין לו אותה הוראה ממש בשתי השפות, כי אם אך הוראה קרובה; בערבית יסמן את החטה ובעברית כל מיני דגן טחון. דרך השמוש בעזרת השפה הערבית היא לא בהשוואה סתם, לא בהשוואה עזרת לשמותיה אשר הולוכה שלל רבים וגדולים, כי אם בהשוואה לדרכי הנומנקלטורה שלה וללמוד לדרכים האלה. ובשימנו אל לב שהערבים יושבי הארץ קראו לקנה החצב בשם המצין את העובדה, שהחצב מסמן את כניסת תקופת ה"חרף" שלהם, וכן יש גם יקראו ל-Colchicum Decaisnei בשם מבשרת החרף, מבשרת הגשמים (ולקמן עוד נשוב לשם הזה).—מתקבל על הדעת שודאי גם העברים קראו ל-Colchicum Steveni בשם המצין את זמנו, את כניסת החרף שלנו ויכנוהו בשם "חרף".

ובזה הגענו לעצם עניננו: שני השמות הנרדפים הללו, יורה וחרף, שניהם יחדיו מתאמים ונאים עד למאד לצמח הנידון, לבר יורה דילן, ל-Colchicum Steveni. השם חריף כמבואר לעיל, והשם יורה אינו דורש באורים, כי מובן שהוא

(1) הם מכנים אותו גם בשם قصب الرى, כלומר קנה הרשיבות, על אשר בעונת עלותו תרבה הרשיבות באוריו.

(2) בענין הסתיו והחרף שלנו, עיין במאמרי השני כאן, לשאלת הוראות הסתיו והחרף.

(3) הבאתי כמה דוגמאות לכך במאמרי "חדושים בשמות הערבים של צמחי אי" ובקשר אתם בשמות העברים" ספר השנה, תרפ"ג.

רומז לגשם היורה: יורה, ר"ל המשתרכת ליורה, – אשר קשר לה ליורה. השם הזה מביע את כל אשר חפצנו להביע בשם בריורה, ועד כמה השם יורה נאה יותר ועברי יותר ביצירתו ובגזרתו – מורגש לכל בעל טעם.

עכשו מתבהרים הדברים, – גם מבלי היות משפעים כלל מהעובדה שלבני ישראל היתה הנטיה להשאיל לעצמם שמות של צמחים רבים, גם מבלעדי לקשור את שמו של הצמח לשמו של האיש "יורה-חריף", היינו מיטיבים מאד אלו קראנו לצמח הזה בשני השמות הנרדפים האלה: הצמח גופא מבקש ודורש לו את שני שמותיו אלה [וראינו בהערה השביעית כאן שגם בערבית יקראו ל-חריף שלהם עוד בשם נרדף, מענינו].

הפתרון ברור: אותו האיש "יורה" ו-חריף, אשר בנחמיה ובעזרא נקרא על שם הצמח שלנו, על ה"יורה" וה"חריף" שלנו – ומכאן שני שמותיו של האיש, כי פעם נקרא בשמו האחד של הצמח ופעם בשמו השני¹.

ב.

שאלות הוראות הסתיו והחרף.

בענין הסתיו און שום שאלה וספק שהשם הזה סמן את עונת ימות הגשמים הן בתקופת התנ"ך – הסתיו עבר הגשם חלף הלך לו" (שיר ב' י"א), – והן בתקופת התלמוד: „אבל לא על הסתוניות, ר' יהודה מתיר כל זמן שבכרו עד שלא יכלה הקיץ" (שביעית פ"ט מ"ד). וכן כותב גם הר"מ בפירושו לפאה ריש פ"ח: „ורביעה שניה וכו'. והשאלו כמו כן שם הרביעה לזמן הסתיו" וכו'. השם סתיו מקביל לשם הערבי عت, (בחלוף הס' העברית והש' הערבית, כדין) הן בצורתו והן בהוראותיו. ואך לדבר פלא יראה אשר עם יחליף בלשונו שם תקופה אחת של השנה בחברתה:

(1) ולבסוף עלי להעיר שבכל אפן אלמלא שמותיו של האיש "יורה-חריף", לא היינו מגיעים לשמותיו האלה של הצמח Col. Steveni, שמות המתאימים לו כ"כ, ואשר עלינו לשמרם ולהשתמש בהם, ונקרא לצמח בעיקר בשמו הראשון, בשם יורה, ובשמו השני חריף נוכח להשתמש לפעמים בתור שם נרדף לשם סמון עונת פריחתו.

ובקשר עם השם יורה Colchicum Steveni, (תחת השם בריורה) יבוא שני קל גם בשמו של Colchicum Decaisnei, אשר כנתינו בחוברתי שצינתי לעיל מבשרי החורף (כשמו הערבי "מבשרת א-שתא" "בשרת אלמטר"), ונכנהו, למען השוותו לצמח הקרוב לו במין והקרוב לו בעונת הפריחה, ושהוא שכן לו בהרים – מבשרת-החרף. השם הזה הנו גם בערבית במין נקבה – והצורה הזאת גם מתאימה יותר לצמח הזה: בשם "מבשרת החרף" נשמע ש"היא" לא רק מבשרת את בוא החרף כי אם גם דבר טה מטהותה, כרגיל אצל המבשרות.

לשנות פתאום ולכנות בשם „סתיו“ לא את תקופת ימות הגשמים, כי אם את תקופת שלהי דקיטא, חסרת הגשמים! כנראה שבארצות הגלות קרה הדבר הזה, יען שם „הסתיו עבר הגשם חלף הלך לו“ מתאים לתקופת ה־Herbst שלהן, אשר אחריה תבוא תקופה חסרת גשמים.

יותר קשה היא שאלת הוראת ה־חרף. ישנם פסוקים אשר מהם נראה שהחרף הוא תקופת שלהי דקיטא Autumm, Herbst, כגון במשלי כ', ד': „מחרף עצל לא יחרש“, והוראת ה־חרף שם היא כהוראת ה־خريف הערבי, ומהפסוק הזה ומהפסוק אשר בשיר השירים ב', י"א הננו רואים, ששמות שתי התקופות האלה, של ימות הגשמים ושל שלהי דקיטא, ברורים בהחלט ומתאימים ומקבילים בעברית ובערבית.

אולם ישנם כמה פסוקים בתנ"ך שהחרף הנזכר בהם הוא בלי כל ספק שם לתקופת ימות הגשמים והוא שם נרדף לסתיו, כגון: „עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף“ (בראש' א', כ"ב), „והמלך יושב בבית החרף“ (ירמיהו ל"ו, כ"ב), וכן: „והכיתי בית החרף על בית הקיץ“ (עמוס ג', ט"ו). גזניוס במלוננו מבקש לו מפלט ממצר גזניי ההוראות של ה־סתיו וְה־חרף בפסוקים הנ"ל בבאור שהחרף מסמן בכלל Herbst, אבל בעת אשר יובדלו אך שתי תקופות אז יסמן החרף Herbst und Winter⁽¹⁾.

אולם הדבר אינו כך לא ב־קיץ וחרף אשר בבראשית וכן לא ב־קיץ וחרף אשר בתהלים (ע"ד, י"ח), כי ב־גבולות הארץ שם יכלל ה־Herbst שבארץ־ישראל בתוך תקופת „ימות החמה“ ולא בתקופת „ימות הגשמים“, כי ב־Herbst שבארץ־ישראל אין גשמים, ושום איש לא יציב אצלנו „גבולות ארץ“ בדוגמא כזו: הקיץ לחוד ו־Herbst und Winter לחוד, כי אם להפך: Winter לחוד (ימות הגשמים) ו־Herbst יחד עם ימות הקיץ בתקופת „ימות החמה“ לחוד, כי רק כך נבדיל בארץ את השנה לשתי עונותיה, ולא אחרת.

וגם באורו של גזניוס על הפסוק „מחרף עצל לא יחרש“ הוא רחוק מהמציאות, רחוק מאד, כי כן יבואר: ⁽²⁾Wann d. Herbst anfängt,

(1) עיין גזניוס Hebraisches und Aramäisches Handwörterbuch בערך חרף.

(2) עיין שם.

כי ה' Herbst מתחיל בארץ-ישראל באמצע אב⁽¹⁾ בקירוב, ומי מתחיל לחרוש אז?

לבאור הפסוק „מחרף עצל לא יחרש“ ולקביעת עונת ה„חרף“ הזה נצא אל השדות ונלמד לראות ולדעת את עונת החרישה בארץ-ישראל. והנה יש אמנם שדות רבים שִׁיַּחֲרְשׁוּ בארץ-ישראל גם לפני עונת הגשמים, אולם לא בראשית תקופת ה„חרף“ כי אם בסופו, אך כשבוע-שבועים לפני הרביעה הראשונה, ואת השדות הללו גם זורעים אז, ובשם מיוחד יכנו הפלחים הערבים בארץ-ישראל את הזריעה הזאת: „עפיר“ יקראו לה, בנגוד לזריעה הנזרעת בחרישה שלאחר הרביעה הראשונה אשר יכנוה „ערי“, ויתרון גדול לפעמים לזריעת ה„עפיר“ על זריעת ה„ערי“, כי בזריעת ה„עפיר“ כבר יעלה ירק דשא התבואה מיד אחרי הרביעה הראשונה, בעוד שזריעת ה„ערי“ אך הולכת ונזרעת, ואם גשמי הרביעה הראשונה נמשכו מספר ימים והרביעה השניה באה סמוך לראשונה ונמשכת כמה ימים, כמו השנה, עולה דשא זריעת ה„עפיר“ במהירות נפלאה. הפלחים הערבים יאמרו אז עליה: *بطلع علي السعه* (בטלע עלי א-שעה), כלומר שהיא גדלה ועולה לשעות. אך אם יקרה שאחרי הרביעה הראשונה תהי עצירת גשמים ממושכת, אז הדשא הצעיר והרך של זריעת ה„עפיר“ יִכְמַש ויִקְמַל מבלי יכלת לעמוד כנגד החרב. לכן מבכרים רבים את זריעת ה„ערי“ על ה„עפיר“ שאין סכנה כזאת נשקפת לה כִּי. ויש שנים שלפי סימניהם המיוחדים של הפלחים (כגון לפי רבוי פרחיו בחלקו התחתון של קנה החצב) ירבו הגשמים בראשית השנה, אז יטו יותר לזריעת ה„עפיר“, וכן ירבו יותר בזריעת ה„עפיר“ בסביבות עזה ובכמה מקומות אחרים בשפלה מאשר בהרים, ופעם בפעם ישקלו לפי התנאים והאפשרויות מה כדאית יותר: זריעת ה„עפיר“ או זריעת ה„ערי“. אולם העצל לא ישקול הרבה, הוא יטען תמיד „פן לא תהי הרביעה הראשונה גשומה כל צרכה“, „ואולי תרחק ממנה הרביעה השניה“, „ופן ישחיתו עצירת הגשמים והיובש במשך זמן רב את הדשא הצעיר“ (השוה שם לטענותיו במשלי פרק כ"ב פסוק י"ג: „אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחובות אֶרְצָח), – העצל תמיד ימצא מעצורים וסבות לדחית עבודתו, – הוא לעולם לא יזרע „עפיר“, הוא לעולם לא יחרוש מחרף. מהמבואר ומהמתואר בזה ברור בהחלט, שהחרף שבמשלי הוא העונה שלפני ימות הגשמים.

(1) וכבר סמנתי במאמרי הקודם שהערבים יכנו את קנה החצב „חרף“ משום שהוא מתחיל לעלות בראשית תקופת ה„חרף“, ובאמצע אב בקירוב יתחיל לעלות.

וכן כתוב בענין עונת ה"חרף" גם בפירושו של הר"מ לפאה ריש פ"ח: "ומה שירד מן הגשם קודם י"ז מרחשון הוא ממטרות החרף ולא ממטרות הסתיו". ברור שגם החרף של הר"מ הוא בשלהי דקיטא – "קודם י"ז מרחשון" – אשר לפעמים יקרה אמנם שירד גשם גם אז. – אבל בירמיהו ל"ו, כ"ב הן כתוב מפורש לאמר: "בית החרף, בחדש ה' ת' ש' ע' י" (שהוא אחרי י"ז חשון), בעת הקר: "והאח לפניו מבערת". האיך לישוב את ההוראות השונות האלה של החרף!

וגם עצם באורו של השם חרף הוא רחוק מהיות ברור. יש מבארים אותו "חרב", "יבש", – בימים הרחוקים ביותר מימות הגשמים דאשתקד, בשלהי דקיטא, ב־Herbst יחזק החרב. אבל האמת אינה לגמרי כך. דוקא עם בוא תקופת ה־Herbst תרבה אצלנו הרטיבות באויר, ולאותו קנה החצב יקראו הפלחים חריף על סמנו, כאמור, את כניסת תקופת ה"חריף", הן לאותו הקנה יכנו גם "קציב א־רִי", כלומר, קנה הרטיבות, על אשר הרטיבות תרבה אז באויר, הטל ירבה בלילה וענני בקר ירבו בימים ההם.

גזניוס מבאר במלונו "חרף" eig d. Zeit d. Pflückens d. Obstlese, אבל הבאור הזה של חרף מתאים אך לחרף במובן של שלהי דקיטא, לעת האסיף, אשר אז "יקטפו" "יאספו" את הפירות. אבל האיך עבר ה"חרף" הלזה – אם נניח שבראשיתו צָנַן את עונת ה־Herbst כמו החרף הערבי – האיך עבר מן סמון תקופת חסרת גשמים לציון עונת הגשמים! או להפך אם החרף סמן תחלה את תקופת הגשמים, ולא היה כי אם שם נרדף לסתיו, האיך עברה הוראתו ונתחלפה לסמן תקופה חסרת גשמים? השאלות האלה מטרידות, ואולי יבוא מי ויעזור לפתרונן ב"לשוננו"?

(1) ובנוגע ל"חריף" אשר בנחמיה י' כ' וראי שבחרף הגשמים קאימנא ושמו – חברו, שבעזרא ב' י"ח, "יורה" יוכיח.

MATRICARIA AUREA, L. הַצֶּמַח שֶׁל הָעֶרְבִיִּים

אחרי שנדפס מאמרי „לחקר השמות והכנויים” בהוברת א' של „לשוננו”, שהתעכבתי בו על השם הערבי של *Matricaria Aurea*, L. הגיע לידי ספרו החדש של הפרופ' דלמן: *Arbeit und Sitte in Palästina* 12 והוא מביא בו את השם הערבי „Kréatsídi” ל-*Matricaria Aurea* ומתרגמו לגרמנית „Glatze meines Gatten”¹. בנוגע לעצם השם *Kréát Sidi* עלי להעיר שלא שמעתיו כך בשום מקום בא"י—אנכי שמעתי תמיד או *قريّة* (קריעה) סתם, או *سيدنا موسى* („קריעת סידנא מוסא”, „קריעת סידנא מוסא”).

יתכן שבאחד המקומות שמע כך הפרופ' דלמן את השם „קריעת סיד” מאחד הערבים, אולם גם במקרה זה אין השם „קריעת סיד” — „Glatze meines Gatten”, כי אם קצורו של השם „קריעת סידנא מוסא” ובכנוי „סיד” נרמז ל„סידנא מוסא”. כי אין שום קשר לשם של הצמח הזה ול„קרחת בעלי”, ואין שום טעם לשם מזור כזה.

את השם קריעת סידנא מוסא, כפי שצינתי במאמרי הקודם², אפשר לשמוע גם בין הבדואים בסביבות נבי מוסא ובאחדות מהערים בשוק אל עטרין. ושם אפשר לשמוע גם את טעם השם המתקבל על הלב: „קריעה” על שם צורת הצמח, והכנוי „סידנא מוסא” בגלל ריחו וחשיבותו בעיני העם לרפואות שונות. אבל מה לצמח הזה ול„קרחת בעלי”!

כנויים כאלה לצמחים של „סידנא מוסא” ושל „מר אליאס” ושל „מרים” ושל „עבדאללה” ודכותם שכיחים אצל הערבים ביוחד לצמחים החשובים בעיניהם משום

(1) את השם *Kréát Sidi* (וגם *Karát Sidi*) הביא הפרופ' Dalman כבר בשנת 1917 בספרו של דינסמור *Die Pflanzen Palästinas* p. 51. אבל החרוש שחדש עכשיו הוא התרגום של השם ובאורו.

(2) ע"י בעמוד 43 שם.

מה (1), וכן ה"סיד" סתם שישמע הפרופ' דלמן אינו "סיד" "בעלי" כי אם ה"סיד" הלזה.

אגב אורחא אוסיף כאן שבזמן האחרון שמעתי מפי המתואלים בכפר כלה (בסביבות מתולה) שם ערבי חדש לצמח הנידון (ל=Matric. aurea): "לימון עבד-אללה".

(1) כגון השם "שיבת מר אליאס" ל-Artemisia arborescens, L., בנגוד ל"שיבה" סתם אשר בשם זה יש יכנו את Ambrosia maritima, L. (ועיין עוד בחוברתי שמות צמחי א"י עמוד 3). בכנוי של "מר אליאס" כנו כאן את הצמח החשוב יותר (בשמושן לרפואות), וכן כנו את Matric. aurea בשם הלוי של סידנא מוסא, בנגוד לצמח אחר, ל-Phagnolon rupestre, החשוב פחות, אשר גם אותו יש יכנו בשם "קריעה", סתם. והנה עוד שמות אחרים בלועזית כנויים כא"ה: "שיבת (וגם שורשיבת) אבוד-קר" ל-Artem. arbor. (מענין: הנוצרים ילדו את שם הצמח בשמו של מר אליאס, והמושלימים בשם אבוד-קר שלהם), או השם "ג'זר אבו עלי" (שם מענין ל-Emex Spinosus (L), ששמעתי בכפרים שבסביבות קברו של סידנא עלי. בחרן שמעתי יקראו לו "גוריה", סתם). אל השמות מסוג זה יש לצרף גם את השם "לימון עבד-אללה" שהבאתי כאן ל-Matricaria aurea דנן.

אמוץ כהן

סמני הרבוי בפֿשון המקרא

סמן הרבים בשמות הוא אחד מכללי הדקדוק הקשים ביותר מפאת אי־הקביעות שבו. הוספת אותיות „ים“ בתור סמן רגיל לרבים בשמות זכר מצאה לה מקום במקרים רבים בתור סמן רבוי גם לשמות נקבה, ועוד יותר מרובים המקרים שהוספת „ות“, הרגילה בסמן רבוי לשמות נקבה, משמשת כסמן רבים לשמות זכר, כנגד 490 שמות זכר בהוספת „ים“ במקרא יש 80 שמות בהוספת „ות“ וכנגד 312 שמות נקבה בהוספת „ות“ יש 40 שמות בהוספת „ים“ (לא נכנסו לרשימה זאת השמות ברבוי זוגי).

בתקופה שאחר המקרא פרץ ביותר סמן שמות זכר בהוספת „ות“, נתחבבה צורת רבוי זאת ברבור ובספרות, וכמה מלים כמו עולמים, פרדסים, קופים, קוצים, קרבנים, ערבים, המונים המצויות בתנ"ך — נהפכו ונעשו בתקופת התלמוד: עולמות, פרדסות, קופות, קוצות, קרבנות, ערבות, המונות וכו'.

סמני הרבוי לזכר ולנקבה נשתמרו כמעט מבלי יוצא מהכלל רק בתארי השם בלבד. אולם לגבי השמות הרי „יוצאים מהכלל“ כה מרובים עד שגוף הכלל מתערער לגמרי ואין להביט יותר על „ים“ ו„ות“ כסמנים מחלטים לזכר ולנקבה.

צורת „ות“ בתור סמן לרבוי בכלל היתה כנראה רווחת מאד בתוך ההמון, ואולי משום כך כה עשירה הספרות שאחר המקרא — שהיא לפי צורתה ומבנה שפת דבור טפוסית — במספר השמות המסתימים ב„ות“.

דגמה מעין זו נוכל לראות כיום בשפה הערבית ההמונית, למשל המלה *خَز* (=לחם) הריהי „שם המין“ ואינה באה ברבוי בכלל, אולם בשפת הדבור יאמר הפלח *هات الخبزات* (פ' =תן את הלחמות) או: *اي الحليات* (היכן החלבות, =חלב); המלה *حجر* (=אבן) באה ברבוי: *احجار* (=אבנים), אולם הדובר מרשה לעצמו לפעמים לאמר *حجرات* (=אבנות).

עד כמה לא הקפידו בקביעות צורת הרבים גם בימי המקרא תוכיח העובדה, שבתנ"ך מצויים הרבה שמות שבאו בשתי הצורות גם יחד. למשל:

שמות זכר: קברים — קברות. מעינים — מעינות.
מטעמים — מטעמות. כנורים — כנורות.

שמות נקבה : עצמים — עצמות. עתים — עתות.
נעלים — נעלות. חניתים — חניתות.

בשתי צורות הרבוי גם יחד נמצאו במקרא :

32	שמות ממין זכר
17	" " נקבה
13	" " שמהות מינס לא נתבררה כל צרכה.
62	

סמן הרבים לשמות אינו תלוי אפוא במין של היחיד, והוספת סמן הרבים אינה כפופה כנראה לכלל קבוע — נדמה שהיא כאלו ענין מקרי, דבר שבמסורת. ומי שלא נהירות לו צורות הרבוי של כל שם מתוך הספרות או הדבור ילאה לשוא למצא את צורות הרבוי השגורות בלשוננו. מקושי זה לא נקטה גם הלשון הערבית. ואעפ"כ נדמה שאחר הסתכלות עמוקה בשמות שבתנ"ך (ובמשנה) אפשר להבחין בתוך הערבוביה של הצורות אי אלו כללים פחות או יותר מקיפים או לכל הפחות נטיה ידועה והתקרבות לשטה, עכ"פ בכמה סוגים שבמחלקת השם. הנני למסר בזה אי אלו מסקנות שהעליתי מתוך הסתכלותי.

א. שמות בני שלש אותיות והאמצעית שבהן ו' נחה או י' נחה (מגזרת נע"ו או נע"י) מראים נטיה לצורת הרבוי „ות“. למשל : עורות, אובות, קולות, קירות, זיקות, סירות, צומות, רוחות וכו'.

רב השמות שנגזרו מגזרת נע"ו ובאו בצירוף מ' לפני אותיות השרש באים גם הם בצורת הרבוי „ות“, למשל : מחולות, מאורות, מצורות, מקומות (יוצאים מהכלל : מצוקים מרומים, מכונים).

בספרות התלמוד מצויה צורה זו בסוג השמות הנדון במספר יחסי עוד יותר גדול : חובות, זוגות, חולות, תוכות, ריחות, עופות, סודות, מוטות, וכו' (יוצא מהכלל : לוחין, ריחין ועוד), ומשום כך באו כנראה כמה שמות שבמקרא : קופים, קוצים, ימים (=ימים) בשנוי כמו : קופות, קוצות, ימות (=ימות) (ימות-עולם, גם בתנ"ך). מתקבל הרושם שהשמות, הגומרים באותיות „ון“ ביחיד, מראים נטיה יתרה לצורת הרבוי „ות“.

במקרא נמצאים כעשרה שמות בסיום „ות“ (למשל עזנות, ארמונות וכו') כנגד 13 שמות בסיום „ים“ (למשל שהרונים, פעמונים וכו'). כנראה שמשום כך נשתנתה צורת המלה „הַמִּזְבֵּיִם“ שבמקרא ל„הַמִּזְנוֹת“ שבתלמוד ומשעם זה אולי גם הצורות : צננות, מלפפנות, במקום צנונים, מלפפונים (ראה להלן סעיף ה'). בתלמוד : פקדונות, פזמונות, ערבונות, משכונות, נסיונות, נצחונות, סיטונות, דמיונות, חלוצנות, כבשונות, מזונות, ממונות, סמפונות, לגיונות, קרונות, סבלונות, דורונות וכו'.

ג. השמות במשקל מַפְעֵל או מַפְעֵל באו במקרא בצורת הרבוי „ות“: מזבחות, מזלגות, מעשרות, מפתחות, מסמרות (גם מסמרים). בתלמוד: מסרקות, מכבדות. ד. שמות בני ארבע ויותר אותיות מראים גם הם נטיה רבה לצורת „ות“, כמו למשל: מקצועות, שופרות, מושבות, אוצרות, גורלות, אשכולות. – המלה עולמים באה בספרות שאחר המקרא בשנוי: עולמות (1).

בתלמוד מרובים מאד השמות בני 4 אותיות הבאים בצורת „ות“: מאמרות, מעמדות, משמרות, מדברות, מאורעות, מאכלות, מדרשות (מדרשים), מנהגות (מנהגים).

ה. כל השמות במשקל פֻּעֵל ובמשקל פֻּעֵל (וגם מְעֵל) מסיימים מבלי יוצא מהכלל באותיות „ים“: א) למודים, ציונים, צמוקים, קשורים, טפוחים, בכורים, כפורים וכו'. ב) חלוקים, חמוקים, עתודים, חרודים, תפוחים (מבועים). גראה שגם בספרות התלמוד נשמר כלל זה בהקפדה: ארושים, קדושים, נשואים, הלולים, שפולים, פויסים, יסורים, פטורים, גרושים.

ו. השמות הסגולים בעלי שלש אותיות סמן הרבוי הרגיל שלהם הוא „ים“. בין 104 שמות זכר באו רק 4 שמות בצורת „ות“ ברבים (והם: עשבות, ארוחות, מצחות, לילות), וגם בשמות הנקבה יש אחוז גדול ששמר על סמן הרבוי „ים“. מ־12 נקבה באו 8 בסמון „ות“ (אריצות, נפישות) ו־6 בסמון „ים“ (רגלים, גפנים, פעמים, אבנים, רפתים). מלבד אלה באו 8 שמות בשתי הצורות גם יחד:

זכר: יערים – יערות; עינים – עינות; צלעים – צלעות; קברים – קברות; פלאים – פלאות.

נקבה: נעלים – נעלות; עצמים – עצמות.

זו"נ: בגדים – בגדות.

וגם סוג זה של שמות המשיך בתלמוד לשמור על צורת רבוי הרגילה: לחמים, נדרים, נקבים, עקצים, סדרים, עסקים, פסחים, ערכים, צרכים, קמחים, שלגים, חבנים, זבלים, נפלים, מכסים, נסרים, דשאים ועוד. אפילו המלה עשבות נשתנתה לעשבים. יוצאים מהכלל: דפנות, שבכות (אומרים גם שבכים), ועוד מלים מועטות משמות הזכר, כמו כן באו בצורת „ות“ שמות נקבה: סלתות, לפתות, רשתות וכו'.

ז. כמעט כל שמות בעלי החיים באו במקרא בצורת הרבוי „ים“. יש אשר שמשו שמות הזכר גם בשביל נקבות, למשל: א) „גמלים מיניקוח“, ב) „ותצאנה שתים דבים ותבקענה“. שמות זכר כאלה ישנם למעלה מארבעים. והם: אוחים,

(1) אולי אין דקבע כִּלְל מיוחד לַמשקלי מַפְעֵל וּמַפְעֵל (סעיף ג'), מכיון שהם נכנסים גם לגדר הכללי שבסעיף ד' (כשמות בני 4 אותיות ויותר).

שריגים, ספחים, שיחים ועוד. יוצא מהכלל: מקלות, אשכולות, עשבות. משמות נקבה שבאו בצורת „ים” נזכיר: שבלים, אלומים (גם אלומות), זמורים, דבלים, גחלים, רצפים, אשרים, (גם אשרות). הנטייה החזקה הזו לצורת „ים” אצל הצמחים ואולי גם אצל החיים אינה לפי הנראה דבר שבמקרה; אלא מותנית ע"י גורם בלתי ידוע לנו, ואולי יסודה במיתולוגיה הקדומה.

להרחבת הלשון ותכונה

יצחק אַבִּינִי (רבֿסקי)

דְּרָכֵי הַלִּשָּׁן הָעִבְרִית בְּאַרְץ־יִשְׂרָאֵל¹

פרק שני: שם-העצם.

אותה התופעה, שהובלטה בפרק א' במלות-היחס, בולטת גם בשמות-העצם: הזנחה. מובן מאילו שהזנחה מצד אחד גורמת לנצול מופרז, לדישת המלים, מצד שני². למה הדבר דומה? לצומח או לבעלי-חי שאברים אחדים שלו מתפתחים וגדלים שלא במדה, ויתרם—פסקה התפתחותם כמעט לגמרי. תופעה זו עלולה להוריד את היצור האורגני ממדרגתו, לכער את צורתו ולטשטש לגמרי את ההרמוניה ההכרחית בגדולו. הלשון היא יצור אורגני גמור, וכשאינן מצינים אותה במדה נכונה, כשאין ממריצים לפעולה ולהתפתחות את כל חלקיה השונים, הרי היא צפויה במשך הזמן לדלדול ולהתנוונות.

בשמות-העצם מתבלטת הזנחה משולשת: א) במלים; ב) בנטיית; ג) במשקלים.

א) הזנחת מלים.—הרי בזה שתיים-שלוש דוגמאות: כל מיני המאפה השונים, שעשרות שמות להם בכל לשון נורמלית, נכללים בלשון-הדבור העברית בשם „עוגה”: קיכעל, טארט, „לקח”, בייגעל, פיפאלעק, ביסקוויט, שטראדעל, פלאדען, וכו', לכל אלה — „עוגה” יֵאֱמָר כאן. והרי אף לנו עשרות שמות למעשי-מאפה (מלבד העוגה): גלוסקה, דובשן, דובשנית, טרית, כעך, לחמנית, סופגן, סופגנית, צנים, פכסם, פריג, צפיחית, סהרון, חררה, רקיק, תופין ועוד. אולם כל אלה מוטלים כאבן שאין לה הופכין. אם תבקש כעך

(1) עי' „לשוננו” כרך ב', חוברת ב', עמ' 210—197.

(2) אותן המלים, שתנאי-החיים המשתנים עוררו את הזנחתן ואת הצורך להמירן באחרות, אינן מובאות בחשבון. תופעה כזו, שמקורה בתנאים סוציאליים, מצויה בכל לשון. עי' שנויים וחלופים ממין זה יחשבו: בתולה—עלמה, וכעת — צעירה—בחורה; שפחה—משרתת, וכעת עובדת-בית, או „עוזרת”.

(בייגעל) או סופגנית (פאנטשיק) או צפיחית (פלאדען) במאפיה עברית בא"י – לא ינתן לך. עליך לבקש „עוגה“, ויחד עם זה גם להראות באצבע על המבוקש... הלזה – לשון מדוברת יקרא?

וכן בענין הלביבה: לאטקע, ווארעניק, קרעפיל, קניידעל, וכו' – הכל „לביבה“, אעפ"י שיש גם לנו רב: בריה, חליטה, חמיטה, כיסן, פּפתה, חביץ, חביצה, ועוד. וכן בכלי האכילה והשתיה: אין צנצנת, צלוחית, גביע, צפחת, טס, מגס, אגרטל, ועוד. וכן בכלי הבשול והאפיה: אין קדרה, פארור, יורה, קלחת, אלפס, טיגן, משרת, משארת, מרחשת, וכו' – כל אלה נעלמו, ובמקומם – רק הסיר, הקומקום, הדוד והמחבת. וכן בכלי הרחיצה ודומיהם: כד, דלי, חבית וגם גיגית או פילה (גיגית לכביסה). ואיה הנטלה, הקיתון, השאוב, הטפיה, הכוז, העביטי, המעבט, הלגין, הצרצור, החצב וכו'. וכן במלבושים: אין מגבעת¹, אזור, אבנט, רדיד, רעלה, וכו'.

ואם בצרכי מזון וכלי־בית – שהשמוש בהם חוזר ונשנה כל יום – כך, בשאר ענינים על אחת כמה וכמה. על „הבטחון“, למשל, העמיסו כמה הוראות מחוץ להוראתו העיקרית: חברת־הבטחון, בטחון־הצבור, והרי מוטב חברת־אחריות או חברת־בטוח², שלום־הצבור או בטחת־הצבור (מן „בהשקט ובבטחה“).

יתר על כן: מלים רבות הונחו, אף על פי שהכרחיותן מורגשת בשביל דוברי עברית, והא ראייה שבאים לחדש חדושים במקומן: במקום צפחת – (בקבוק שטוח) – „מִימָה“, במקום ממתקים – „סוכריות“, במקום מגדים או מגדנות – „דברים טובים“ (האם לא טובים המנעמים העבריים מן ה„דליקטסה“ הלועזית?). והאין למצוא ספוק גמור במלתחה (גארדעראבע), מבלי לחדש „מלבשה“ כאשר עשה ועד הלשון?

ומענין הדבר: הרבה שמות עבריים מופשטים, שנקלטו ביחוד בלשון האידית (גדולה, בזיון, נחת, דחקות, יקרות, חיות, הקדש, עפוש, עגמת־נפש, פסלנות³ ועוד). אינם שגורים כלל בפי המדברים עברית בארץ. ואין צורך לאמר שהשמות העבריים שנוצרו ע"י היהודים בגולה ונקלטו ביותר בלשון האידית (בדחן־בדחנות, גדלן־גדלנות, בעלן־בעלנות, חיונה, עניויות, לקחן, פגירה, חשכות, צדקות ועוד) הללו – עם כל העסיסיות והחיוניות שבהם – אין להם מקום

(1) בקשתי פעם מגבעת בחנות־כובעים בתל־אביב, ולא הבינו כלל מה אני מבקש;

נאלצתי לומר „כובע“ ולהראות באצבע על מגבעת.

(2) חידוש נאה ההולך ומתאזרח בלשוננו בזמן האחרון.

(3) בידר חזקה לחרמב"ם.

בעברית המדוברת. כאן משתקפת עוד, כנראה, השפעת השיטה "עברית או רוסית"...
 (ב) הזנחת הנטייה — כאן נכרת השפעה לועזית רעה. באשר נטית השם אינה מצויה בלשונות אירופה — החלו להזניחה גם בלשון העברית; ולא רק בשמות שנטיתם קשה או מוטלת בספק (דיו, דבק, זרת וכדו'), כי אם גם בשמות כאלה שנטיתם קלה ונוחה מאד. הרי אפילו במקום "ספרי" יאמר עתה אך ורק "הספר שלי"!). הזנחה זו היא חטא כפול, שכן היא פוגמת גם בחוק היסודי של חסוך-המרץ בלשון, כל' שאיפת המדבר לקצר בדבורו ככל האפשר, והיא גם ממלאה את העברית בקולות "של" עד לבלי הכיל. הרב מוסיף "של" וה"א הידיעה אף לשמות כאלה שלא ינטו כלל: "האבא שלי", "האמא שלך", "התבלי", במקום "אבא" או "אבי", "אמך", "תבל" וכדו', ומלות כגון "אצל" "בשביל", שמוכרחים לנטות—נטיתן משובשת דוקא: הלב אומר "אצלנו", "אצלם", "בשבילנו" (כנראה בהשפעת שלנו, שלהם). עד כמה אין לראות שום טבעיות ב"התפתחות" כזו מעידה כמאה עדים אותה עובדה, שזה לפני שנים אחדות, כפי שמואב ב-זכרונות ועד הלשון חוברת ב', היו הילדים אומרים "שִׁלְנו" במקום "שָׁלְנו", בהשפעת "ספִּרְנו"... ומפליא הדבר: חזיון זה יש לו מקום דוקא בא"י, שבה צריכה היתה להשפיע, לכאורה, הלשון הערבית, הזהירה עד היום — בכתב ובדבור — בהלכה חשובה זו של נטית השם.

(ג) הזנחת משקלים — מכל המשקלים הרבים בעברית (מספרם עולה למעלה ממאתים) משמשים ליצירת השמות המיוחדים רק 20-15 משקלים (מחוץ לשמות-הפעולה שאין בהם משום חדוש, בהיותם גנוזים בעצם הפעל: פעילה — מן הקל, פִּעוּל — מן הפִּעֵל, הפעלה — מן ההפעיל, התפעלות — מן ההתפעל, ובמקצת גם הפִּעֻלוֹת מן הנפעל). העקריים שבהם הם: (א) פִּעֵל (חיל, טיה, כנר, חרט, רפד, פחת, נהג, צלם, קטרי, רצף, ועוד); (ב) בהוספת ו' (אבקן, זרחן, חבתן, חלבן, חנקן, סידן, יומן, ראשן, מימן, תיקן, חרשן, חשדן, ידען, יחסן, יצרן, כורן, לחשן, לקקן, סבכון, ספקן, רעשן, יקרן, פורן, זחלן, פחמן, צרכן, שתפן ועוד ועוד). שני המשקלים הללו משמשים ברבם לסמון התכונה או המקצוע, ורק מעוטם — לעצמים מוחשיים (קטרי, זרחן, חנקן, רעשן, ועוד); (ג) בהוספת ו' (עפרון, עקרון, צרבון, נכיון, דבשון, עגלון, ירחון, קרחון, אוירון, סביבון, מלון, עתון, שעון, ועוד); (ד) מִפְעֵל (מברג, מגהץ, מחלץ, מספג, מסתם, מפצע, מפלס, מצפן ועוד); (ה) תפעיל (בעיקר בהשפעת הערבית: תאריך, תבליט, תזכיר, תעריף, תפריט, תקדים, תקציב, תרגיל, תרשים); (ו) פִּעֻלַת (בולת, רכבת,

(1) איפה שלי הבגר? כן אומרים רוב הילדים בארץ-ישראל — תרגום מדויק מלועזית. לדבור כזה — שהוא "שמסום לשון" — נמצאו מצדדים מבין הסופרים הרואים בו "התפתחות טבעית" כביכול.

שמנת, ובעיקר לשמות-מחלות⁽¹⁾: אדמת, נזלת, עגבת, פחמת, פטרת, צפקת, רחמת, שהקת, שעלת, שפעת ועוד ועוד; (ז) מפעלת⁽²⁾ (מברשת, מגדלת, מחבצת, מחרטה, מעצמה, מקרבת; מבראה, מכללה, ממחטה, מנהלה, מסבאה, מסעדה, משטרה, מקלחת, משקפת; מדגרה, מזרעה, מחלבה, מחצבה, מכבסה, מספרה, מעשנה, מפרעה, מקצצה, משאבה, משדדה, משתלה ועוד ועוד); (ח) שמות נקביים בהוספת ת"ו (תזמרת, תחברת, תסבכת, תסרקת, תחמצת, תרכבת; תערוכה, תעמולה, תפאורה; תודעה, תופעה, תורשה; תאורה, תחושה ועוד); (ט) בסיום ית (מפית, ידית, ווית, שנית, כרובית, קערית, כספית, קשתית, רשתית, ועוד); (י) פעילות (אדישות, בטיחות, גמישות, כפילות, פעילות, צביעות, רצינות, תלישות, ועוד). ועל כל אלה, השמות בהוספת יוֹה, ללא קץ וגבול: כתפיה, יחפיה, חנפיה, מטריה, סנדלריה⁽³⁾, פנימיה, נפחיה, נגריה, כריכיה, רצעניה, בעיקר – לכל מיני בתי-מלאכה למיניהם. ההפקרות מבחינה זו עוברת כל גבול: זה כותב על שלטו – רפדיה, וזה – מרפדיה, איש כישר בעיניו; מוכר אדם גלידה בתל-אביב, והרי הוא רושם לו על חנותו (על דעת עצמו, כמובן) – „גלידיה“, וכאלה בלי סוף. ואפילו אדם הגר בפילדלפיה (שי. ל. בלאנק בחוברת ג' של „סנה“) מורד ב„מספרה“, המקובלת בכל א"י, ורוצה דוקא ב„ספִּרְיָה“. ומי יאמר לו – מה תעשה?

כל יתר המשקלים, מלבד המנויים לעיל, הוונחו לגמרי או כמעט, לרעת הלשון והתפתחותה. ואם כי אחדים מהם – אין תקוה להחיותם ולהפרותם, אין ספק שרובם המכריע – יש בהם עדיין כדי להשפיע שפעת יצירה בלשון. (ד) חדוש וגלוי של מלים – יחד עם המצאת המלים החדשות הולכת וגדלה ההכרה בנחיצות הגלוי של המלים מן המקורות העתיקים. גלוי זה העשיר את הלשון בכמה מונחים, מן ההכרחיים ביותר,

(1) משקל זה, כמו שהמקרא מוכיח, מתאים לכך, אולם ההפרה מבחינה זו עוברת כל גבול, עד אשר אף אחדים מן השמות שבמקרא (ירקון, גרב) הולכים ונדחים מפני החדושים ולא צורך (צהבת, גרבת).

(2) משקל זה לא נקדתי במתכון, מפני שטרם נקבעה צורה מסוימת לשמות הנקביים בהוספת מים: רבים, שהיו בנויים ע"מ מַפְעֵלָה (מפעלת) לפני שנים מספר, הולכים ונכבשים כעת ע"י המַפְעֵלָה, והתסיסה בענין זה טרם נגמרה.

(3) „סנדלריה מקבלת תקונים“, ובתוכה יושב לרוב שולאי-דאומנא, אחד. כמדומה שמכל בעלי-המלאכה החשובים – החיט הוא היחיד שאינו מרגיש צורך ב„זיקה“ (חיסיה) טרם נוצרה). להחיות היתרה אחר שם אחד לכל בית-מלאכה נובעת, בלי ספק, מתוך השפעתה המזיקה של הלשון הרוסית.

ובכמה ניבים ובטויים המשוים חן מיוחד ללשון. אולם מלאכה זו טרם באה לידי גמר, ועוד רב הדרך.

תופעה חיובית היא גם שנוי ההוראות של המלים בהתאם לצרכי החיים ודרישותיהם. „גלגול” זה גאל הרבה מלים, שהיו גנוזות עד כה במליצות הפיוטים, ורק עתה מצאו את תקונן ע”י שמוש”למעשה. למשל: אזון, ועידה, זכיון, חסון, מאסר, מרץ, משאל, נצול ועוד. גם רבים מן השמות שבמקרא (אקדה, בול, בקרת, חוברת, חֻזָּקָה, חשמל, פרפרה, מחזה, מטרה, מלט, מחברת, מנוח, מנזר, מעטפה, מערכת, משק, נער, סוללה, ספרה, קדמה, רהיטים, שלט, שמורים, תוצאה, תרבות ועוד) ובתלמוד (בורגני, ועדה, חמצן, נֶפֶחַ, נתוח, סיוף, סניף, סליל, קטיפה, קציצה, שבייתה, תלול ועוד) נתעשרו בהוראות חדשות ואף שנו את הוראתן, לשם ספוק הצרכים של הלשון המתפתחת. גם כמה שמות פרטיים שבמקרא ובמשנה (חמרן, חרומף, פרפר, תירס, פרוה) נהפכו לשמות-עצם כלליים.

כל המהלך הזה חיובי בהחלט. וסימן טוב הוא לכל לשון חיה. רק מקצ־ראי ומחסר התבוננות מספיקה מוצאים אנשים אחדים בשנויים אלה מעין „פריצת-גדר”. והרי רבים הם השמות המקראיים שהוראתם נשתנתה – מעט או הרבה – בימי חז”ל (אמרה, בול, גף, הגיון, זרזיר, חלל, חמר, חרוז, חרחור, חשש, טרפה, פרוב, כרפס, לחי, חלקת, מדרש, מנהג, ניר, סך, סעיף, עמוד, עקרב, פרק, צבור, קשר ועוד) ואף בימי הביניים (גאון, גשם, דת, דמיון, מאמר, מחקר, מערכת, מצפון, מתג, קטב ועוד). – הכל בשל הסתעפות המושגים ושנוי צרכיו ודרישותיו של האדם¹. וכן נהפכו הרבה שמות פרטיים שבמקרא לשמות-עצם כלליים בימי חז”ל: גַּחַר, זַעַה, חוּבָה, זִיף, חִלְבוֹן, חִלְדָּה, חֶרֶת, יוֹרָה, פוֹשׁ, פֶּלֶל, פִּפְרָה, לֹזֶז, סִכְכָּה, עוֹיִת, רָאִיָּה, שׁוֹבֵב, שִׁפִּיר ועוד. במקרא עצמו נמצאים הרבה שמות שהם פרטיים וכלליים כאחד (לפי חשבוני מגיע מספרם למאתים ושבעים, בקרוב), ולא תמיד אפשר להכריע שהכללי קדם לפרטי (בצר, כלח, כפתור, כרמל, לוט, לשם, שֵׁת, תימן, תרשיש וכדו’).

בחדוש השמות בולטת הלהיטות אחר מלה אחת, תמורת ההרכבה. דבר זה נובע, בעיקר, מתוך השפעת הלשון הרוסית, שכן שאר לשונות אירופה (וביחוד הגרמנית והאנגלית) מרבנות להשתמש בכח ההרכבה ליצירת אלפי צרופים בשביל מושגים חדשים: סנדלר – באנגלית, עושה נעלים,

(1) ברכים מן השמות הנ”ל ח”ו גלגולי-הוראות מתקופה לתקופה (מקרא, תלמוד, וימי-

הביניים), כגון: חמר, לוט, מאמר, מחזור, קטב ועוד.

ובגרמנית – „ספר מלים“ הוא מלון, „חבית־דיו“ – דיוטה וכדו'. דוגמאות ממין זה – מספרן רב מאד בלשונות אלה, ולא כן בלשון הרוסית, שהשפעתה – בקרב העברים – נכרת עד היום. השפעה זו, וכן גם קשי הנטיה של השמות המורכבים בעברית (על ה־א הידיעה בשמות האלה כתבתי בפרק א'), הגבירו את הלהיטות אחר המלה האחת. אמנם, על ידה נגאלנו מלבטים רבים שהתלבטו בהם ראשי סופרינו במאה הקודמת („מקהלת־נונגים“ – תזמרת, „מורה־שעות“ – שעון, „מגדל הפורח באויר“ – אוירון, „בית־עקד ספרים“ – ספריה, „מכונת־קיסור“ – קטר, „אי־שצבא“ – חיל, „מכתב־עתי“ – עתון, „ספר־מלים“ – מלון, „עבודת־אדמה“ – חקלאות, „כסף־חי“ – כספית, „באר מתות“ – מזרקה, „חכם־מדינה“ – מדינאי ועוד); היא שעוררה גם נרדמים לתחיה, ורבים מן השמות הגנוזים קבלו על ידה את תקונם. למשל: שרולים במקום „בתי־ידים“, ערדלים במקום „בתי־נעלים“, ועוד. אולם אף כאן אין להגדיש את הסאה¹) ולדחוק ללא צורך את בית־הסריגה מפני ה־מסרגה, את בית־המרזח – מפני ה־מסבאה. רק מועטים שרדו: בית־ספר, בית־מרקחת, בית־כנסת, בית־חרושת ועוד.

המלים הבין־לאומיות חופסות בלשון העברית את המקום המגיע להן, ומבחינה זו נלך בקרוב בשביל הזהב. הקיצוניות הנפרזה של ה־מטהרים הוכיחה את שגיונה: „שחר־חוק“ במקום הטלפון – לא הצליח, וכן לא יצליחו המאמצים הנועזים מצד אלה המבקשים להמיר את הביולוגיה ב־דעחיות, את הפתולוגיה ב־דעחליות, את הפירמידה ב־חדודה, את הבקטריוLOGיה – ב־דעחידקות, וכדו'. אופיני הוא הדבר שהנטיה ל־טהרה יתרה רווחת דוקא בחו"ל ולא בא"י. בחו"ל משתמשים עדיין ב־מנסרה במקום „פריסמה“, ב־מדרשה תמורת „סטודיו“, וכדומה. אולם גם הרדיפה היתרה אחר המלה הזרה לא תצליח והרבה מלים לועזיות דנחו מפני שמות עבריים מחדשים. הנה כי כן פנתה ה־קולוניזציה את מקומה להתישבות, גימנסטיקה – להתעמלות, „אסימילציה“ – להתבוללות (או טמיעה), „קונקורנץ“ (קנאת סוחרים, בתקופת המשכילים) – להתחרות, „אלסטיות“ – לגמישות, „אינדיפ־רנטיות“ – לאדישות, „סריוויות“ – לרצינות, „אורגניזציה“ – להסתדרות, „פך־סה“ – לעתונות, „נציונליזט“ – ללאומיות, „דמונסטרציה“ – להפגנה, „לבורטורים“ – למעבדה, „פוטוגרף“ לצלם, „לוקומוטיב“ (מכונת־קיסור) – לקטר, „ביבליותיקה“ (בית עקד ספרים) – לספריה, „פרודוקציה“ – לתוצרת, „אינדוסטריה“ –

1) כיתור אין להתעלם מן ההרכבה בשמות צמחים ופרתים, שהשם המרכב הולמם

ונקלם יפה בעברית (סל־לי־כסף, פ־אריה, דם־המכבים ועוד).

לתעשיה, „דקורציה“ – לתפאורה, „קונטורה“ – למשרד, „פרופגנדה“ – לחעמולה, „פוספור“ – לזרחן, „ביודזשט“ – לתקציב, „ממורנדום“ – לתזכיר, ועוד. מלים עבריות אלה כבשו בהחלט את מקום הלועזיות, שלפני 40–30 שנה לא נמצאו להן עדיין חליפין עבריים. רק „אסטניסים“ מועטים מוסיפים עדין להשתמש באחדות מהמלים הבין-לאומיות הנ"ל, בצורתן הלועזית.

בצד „הכבוש“ הזה יש לצין גם מלחמת-קיום, בין כמה שמות לועזיים ועבריים, ואין לראות עדין למי מהם הנצחון. על סוג זה יחשבו: טלגרמה – מברק, אינציאטיבה – יזמה, אלומיניום – חמרן, אוניברסיטה – מכללה, פרינציפ – עקרון, פרובלימה – בעיה, מודרניות – חדישות, פרוצס – תהליך, קומפלס – תסביך, פרצדנט – תקדים⁽¹⁾, ועוד.

בדחיית המלים הלועזיות ממלא תפקיד חשוב מאד גלוי מלים עברית עתיקות. שמות רבים, מתקופת המקרא, התלמוד וימי-הביניים, – אם בשנוי הוראה ואם בהוראתם המקורית, – דחקו בהחלט את המלה הלועזית וירשו את מקומה. מן המקרא: הגיון במקום „לוגיקה“, כשרון במקום „טלנט“, מערכת – „רדקציה“, בקרת – „קריטיקה“, קדמה – „פרוגרס“, תרבות – „קולטורה“, משפט – „פראזה“, חוזה – „טראקטאט“ (או „קונטראקט“), מושבה – „קולוניה“, מחלקה – „קלאס“, מזכיר – „סקרטאר“ (בימי המשכילים – „ממתיק סוד“...), משר – „קריזיס“, משמעת – „דיסציפלינה“. מן התלמוד והמדרשים: אפי – „כאראקטר“⁽²⁾, דאר – „פוסטה“, חזית – „פרונט“, גרעון – „דפיציט“, אשלג – „פוטאש“, מלחת – „סאלפטר“, ספסר – „ספקולנט“, נמוק – „מוטיב“, סדרה – „סריה“, נוסחה – „פורמולה“, עובדה – „פאקט“, לקוח – „קלינט“, טקס – „צרמוניה“, כלכלה – „אקונומיה“, חטוי – „דיזינפקציה“, שגרון – „רבמטיומוס“, ועוד. מתקופת ימי-הביניים: מרץ – „אנרגיה“, משאל – „אנקיסה“, יצוב – „סטביליזציה“, נצול – „אקספלואטציה“, חסון – „אימוניטט“, זכיון – „קונסיה“, מונח – „טרמינוס“⁽³⁾ („מלה מלאכותית“), ועוד. המהלך הזה – ברכה בו, ומעלה יתרה לו לעומת התפתחות הלשון – מבחינה זו – אף בימי חז"ל. הן רבוי המלים הלועזיות – בתלמוד, וביחוד במדרשים – הוא ממש מבהיל. אמנם, הרבה מלים לועזיות באו לספק את צרכי החיים בימי חז"ל ונקלטו יפה בלשון העברית (ספסלי, פנס, מפה, סנדל, אפרסק, אלפס, פלסתר, פרצוף, פרגוד, קלסתר, ביבר, קופסה, מפה, דוגמה, פמבי, קלפי ועוד) ואף שמשו

(1) שלשת השמות האחרונים – יאה להם יותר המשקל תפעול: תהלוך וכדו'.

(2) רק ה־כ־ק־ר־ס־פ־ק־ה – לא בשלה עדיין. אני מציע תמורתה – י־א־פ־ה־ה.

(3) ה־ט־ר־מ־נ־ו־ל־ו־ג־ה – לא בשלה עדיין. אני מציע תמורתה – מ־נ־ח־ה־ה.

ליצירת פעלים בעברית (אכסניה, בסיס, גפסיס, דפוס, זוג, טגן, טכסיס, ספוג, פרנסה ועוד). אולם יחד עם אלה נספחו גם מלים זרות, ללא כל צורך: במקום מלאך – אנגלוס, במקום נמר – טיגרוס, בדיל – קסטיר, מתנה – דונטיבא, סחורה – פרקמטיא, שבלול – לימצא, מחירות – ליניה, בטנה – פיסתקא, שטה – אקקיא, ציר – פרוזבוט, כסף – ארגנטיין, שָׁכַר – סלרין, ארגמן – פורפור, מכתב – אפיסטולי, פשרה – קומ – פרומיס, מצרי – גפטי, ואף „פלסטיני“ במקום ארץ-ישראלי. זריות אלה – שבתלמוד ובמדרשים – מספרן עולה למאות, ואף לשון המשנה לא נקתה מהן (אֶסְפֵּתִי, אֶסְקוּטֵלָא, אֶסְקֵרִיא ועוד). אל נאמר שהורגש מעין הכרח בכל אותן המלים הזרות. לא! זו לא היתה אלא מעין הכנעה מפני הלשון היונית או הרומית, או – בחינת התגנדרות, ולא יותר. ראייה מכרעת לכך משמשת השיחה האופיינית שבין רב יהודה ורב נחמן (קדושין ע').

רבות מן המלים המחדשות בימינו חודשו ללא צורך גמור, כידוע לכל מי שבקי בלשון העברית החדשה. והרבה מלים חודשו למושג אחד ע"י אנשים שונים, שכל אחד מהם עמד על שלו ולא התחשב בדעת אחרים, עד שבסופו של דבר נמצאו ארבע-חמש מלים ויותר למושג אחד. אולם החדושים היתרים הולכים ונפלטים אט אט ע"י הלשון. פליטת מלים זו היא תופעה חיובית מצוינת: עוד ספונים, כנראה, בלשוננו כחות וסגולות, העומדים לה למגן בפני שפעת החדושים, ותכונה זו – סמן טוב לה ללשון. אף ועד הלשון בכבודו ובעצמו – הרבה מחדושו נפלטו ע"י לשון החיים והיו לנחלת הארכיון הלשוני. כמה מלים חודשו (ואף הוצאו ממקורות עתיקים) במקום „גפרור“ (מבערת, מדלק, צתה, צתית, אליתה, גפריתית), ואת כלם נצח הגפרור. וכן, טְהוּרוֹת, רִחוֹן, מְרוּחַ, מְאוּר, נשכן – כלם הכרעו על-ידי המאורר; וכן עגלת-חורף, לקטיקה, שלגית, אשג (?!), מזחלת, ממשכה, גרה – כאן אין עדיין נצחון מוחלט מסוים, אולם נראה שהגרה תנצח. וכן כוננית (דפופה), עפרון (אברון), משאבה (משאף), מטריה (מטרון), חנקן (אבחנק), חמצן (אבחמץ), חלצה (חליקה), שביטה (אמור), מקבילית (מקבלת), אצבעון (מצבע), חמיצה (תחמיץ), תזכיר (תזכרת). מי עברי וידע עכשו את השמות השניים – המובאים בסוגריים. – שצללו בתהום הנשיה, ואין דורש ואין מבקש להם.

ג) המין – אף כאן, כמבחינת השמות הלועזיים, ישרה דרך הלשון העברית בימינו, יותר מאשר בימי חכמינו ז"ל. בלשון המשנה שנו, כידוע, אחדים מן השמות את מינם (שדה, כבד, קן, ענב במקרא – ל', זכר, ובמשנה – עפ"ר ל' נקבה). אחדים מן השמות שלפי צורתם הם ממין זכר, מבלי שהדבר יהיה מוכח בהחלט מן המקרא (חלון – במקרא זכר ונקבה, מלח, סכין, דיו – אין מינם מוכרע מן המקרא) אף הם במשנה – עפ"ר ל' נקבה. בלשון העברית שבימינו נוהגים – ובצדק

גמור – להעדיף מבחינה זו את לשון המקרא. שהיא מדוקדקת יותר. כי בין אם נאמר ששנוי המין של השמות נעשה בימי התלמוד באופן טבעי, בין אם נאמר שדבר זה הוא תוצאת הטעויות של המעתיקים. חובה עלינו מבחינה זו לשוב אל המקור הראשון. וכן אנו עושים: שדה, כבד, קן, סכין, מלח (ואפילו דיו) משמשים כעת לרב בלשון זכר. כדי להראות עד כמה אין לסמוך מבחינת המין על לשון התלמוד אסתפק בזה בדוגמאות אחדות מלשון התלמוד והמדרשים: שתי נרות, חמש נרות (יומא ל"ג), שתי מעשרות (בכורות נ"ג), גדולה שמושה של תורה (ברכות ז'), אילנות פורחות (ברכות ל"ג), מפתחות הפנימיות ומפתחות החיצוניות שבת ל"א) [בגלל זווג המלים, מעין 'ומוצאיו ומובאיו', 'צאינה וראינה' שבמקרא]. בלשון המדרשים טושטשו המינים עוד יותר: לוחות ראשונות, בשעה אחת, גדולה כחה, אותו זכות, והיתה חשד בלבו, ועוד. וכן כתבו גם בימי הביניים: ביד החזקה להרמב"ם אנו מוצאים, למשל: עוונות יתרות, ניצוצות נתזות, ניצוצות נשארות, מנהגות רבות, שתי נרות דולקות, עורות מעובדות; כל זה בשל זווג המלים והתאמת הסיומים, – דבר שתלמיד קטן בא"י נזהר עכשיו בו (האומר 'מקומות רחוקות', 'כשרונות טובות', 'יהיה לצחוק'). ומענין הדבר שכן כתב (ואולי אשמת המעתיקים היא) אף מדקדק מפורסם כר' אברהם אבן-עזרא: סודות רבות (שמות ל"א, י"ח), 'לוחות אחרות' (שמות ל"ב, ל'), 'הלוחות הראשונות' (שמות כ"ה, ט"ו). ברור, אפוא, היתרון שבהעדפת לשון המקרא מבחינת מין השם. רק מועטים מן השמות (כגון מטבע, שרות, מכרה) מוסיפים עדיין לשמש לרוב בל' נקבה, בעוד שהם ממין זכר (1).

לעומת זאת עברו ממין זכר לנקבה רבים מאותם השמות שסיומם בתלמוד ז' א: סברה, גמרה, דרגה, סדנה, פגרה, גרסה, חנגה, פרכה, סרכה, פתקה, טרדה; חולשה, חומרה, חוצפה, אומצה, סוגיה, כיפתה, עובדה, מוגלה, גוזמה, ועוד. בהשתלשלות טבעית כזאת אין לראות שום רע, כי זהו חזיון רגיל בהתפתחות כל לשון. יתר על כן: המעבר הזה מוכר לנקבה נכר גם בתלמוד גופא (חבטא – חבטה, דרשא – דרשה, קפידא – קפידה, קולא – קולה, חומרא – חומרה, קופדא – קופדה, בוכנא – בוכנה, פיקא – פיקה, גבבא – גבבה, פסקא – פסקה, ואף קושיא, טרחא, אומצא, שסיומם אלף, מצויים בלשון נקבה). רבים מן השמות הנ"ל עברו מזכר לנקבה גם בימי הגאונים וימי הביניים (גרסה, מימרה, סרכה ועוד) (2).

(1) אף כאן נכר שנוי לטובה, ורבים – וביחוד העתון 'דבר' – זהירים לזַכֵּךְ את השמות הללו, בעוד שלפני עשרים שנה כתב בן-יהודה בכבורו ובעצמו 'משבעה מתקנת', 'המשבעה הזאת' (זכרונות ועד הלשון, חוב' ג').

(2) שנוי-מין שלא כדיון נכר בנקוב כל השמות בסיום – ים, כגון: מכנסים, אופנים,

על המעבר מזכר לנקבה אין להתרעם גם מטעם זה, שבמקרא עצמו מצויים הרבה שמות בצורה זכרית ונקבית. מבלי שנתברר עד עכשיו בהחלט ההבדל שבין הוראותיהם: חָלִי – חָלִיָּה (ובמשנה חָלִיָּה). אֶפֶל – אֶפְלָה, חֹשֶׁךְ – חֹשְׁכָה, עוֹל – עוֹלָה, אור – אורָה, אִשִּׁם – אִשְׁמָה, חֹטֵא – חֹטְאָה, סַעַר – סַעֲרָה וכדו'.

באחדים מן השמות – מן הסוג הנ"ל – הושם לב לשמור על מינם, ולפיכך שונתה צורתם: ברו – מן ברוֹא, סֶלַק – מן סֶלְקָא, מתח – מן מתחא, וכדו'.

מבחינת רבוי השם נכרת נטיה להתרחק מן הדקדוק המקראי, ביחוד בשמות ע"מ פעלה, פעלה, רצפה, שמלה – אומרים הכל רצפות, שְׁמֹלוֹת – אולם חברה, טרדה, דרגה, טרחה – הכל מרבים אותם שלא כדין הדקדוק המקראי: חֲבֵרוֹת, טְרָדוֹת, בְּרָגוֹת, טְרָחוֹת, ולא חֲבֵרָוֹת, טְרָדוֹת וכדו'. את הנטיה הזו קשה מאד לשנות, ומוטב שִׁיְהִי שוֹגְגִים ואל יהיו מזידיים, ואף בכל ספרי התפלות מנוקד כך: שומע שועות, שומע קול בְּכִיּוֹת (ולא שוֹעוֹת, בְּכִיּוֹת). ההתרחקות מן הדקדוק המקראי מבחינה זו נפרת עוד בתלמוד גופא ובימי הגאונים. שכן מתרבים אחדים מן השמות של סוג זה בהוספת "אות" או "יות": פרשיות, פסקאות, נוסחאות, גרסאות, ובימינו – פנכאות, פתקאות ועוד.

וכן בנטיה הרבה שמות ע"מ פעלה (סברה, לויָה, הברה, גמרה, דרשה ועוד)

אין נוהגים לשנות את צורתם כדין בנסמך ובנטיה (סְבֵרַת ולא סְבֵרַת, וכן "לְנִיַּת המת" וכדו'). ונראה שאף כאן יש להקל (וכבר התיר דבר זה מר נ. ברגגרין בספרו "תורת הצורות").

פרק שְׁרִישִׁי: ה פ ע 5.

אף כאן – כבשם העצם – לפנינו הונחה כפולה ומכופלת, שעברה השני – דִּישָׁה מופרזת.

א) הִזְנַחַת פְּעִלִּים – לא רק הסלע מתפוצץ בלשון הדבור שבארץ־ישראל: גם העץ מתפוצץ (אינו מתבקע או נבקע או נפשח), גם הכוס מתפוצצת (ואינה נסדקת או מתבקעת), גם הספסל מתפוצץ (ואינו משתבר או נשבר), וגם הפרי מתפוצץ (וכן בספרי־למוד), ואפילו השפתים (אחרי טיול ברגל) "מתפוצצות" הן (ולא מתרפטות או נסדקות או מוסטפות). ומה אין "לובשים" בא"י? לא את הבגד בלבד: גם את הכובע (ואין איש חובש אותו), גם את הנעלים (אין איש נועל אותן), גם את החגורה (אין איש חוגר או אזור), וכו'. ומה אין "חותכים" בא"י? לא את הלחם בלבד (תמיד חותכים,

מספרים, משקפים ועוד, שבארץ־ישראל רגילים לנקבם «מכנסים יפות»). כאן נכרת, כנראה, השפעת המין של האברים הזוגיים (ידיים, רגלים).

ואף פעם אין בוצעים או פורסים), גם את העץ (אין כורת אותו), גם את הבשר (אין מבתר או מנתח), גם את האריג (אין גזור) ועוד¹). ואת הדלת תמיד „סוגרים“, אף בשעה שנועלים או מבריחים אותה. הדוגמאות המעטות הללו מלמדות על הכלל כולו. לא תהא זו הגזמה כל-עיקר אם נאמר שהלשון המדוברת (שממנה שאולות הדוגמאות הנ"ל ברובן) מבהילה בעניותה. ועניות זו – לא מתוך הלשון היא נובעת, כי אם מתוך רשלנות המדברים בה: רק כעשרים למאה מן השמות והפעלים העבריים שגורים בפי המדברים, השאר – חנוטים ברובם בגנוי המקורות העתיקים, ובמקצת – בספרות החדשה. אכן, לשון ההמון מסתפקת תמיד במועט, בכל אומה ולשון, אך הזנחה כבדה כזו בלשונו – שאוצר מליה אינו אף בגדר השואה עם לשונות-אירופה, המפותחות והעשירות, – הזנחה כזו היא חטא לא יכופר.

(ב) הזנחת בנינים – חוסר הפרפיכסים בפעל העברי נחשב למעצור בהתפתחות הלשון. כיצד אנו מתקנים את „הפגם“ הזה? ע"י סבוב והסברת הענינים וע"י הבנינים. הבנינים הם חמדה גנוזה באוצר לשוננו, ועד הנה טרם הצלחנו להפיק מהם את התועלת האפשרית. סופק – מספק – מספיק – מסתפק, – בלשון לועזית נחוצים לכך ארבעה פעלים מיוחדים או ארבעה פרפיכסים מיוחדים. וכן נאלם – מאלם, נאמן – מאמן, נאבק – מתאבק, בוצר – נבצר – מתבצר, אומר – מאמר – מתאמר, חורש – מחריש – מתחרש, קובל – מקבל – מקביל, שב – משיב – משובב – משתובב, וכדו'. אולם לסמון מושגים חדשים – חשובים לאו דוקא שבעת הבנינים „הידועים“ (קל, נפעל, פָּעַל, פָּעַל, הפעיל, הפעל והתפעל), כי ע"כ רבים מהם מסמנים את חזק הפעולה (זובח ומזבח, עוקר ומעקר, סופה ומספה, שוקר ומשקר, קובץ ומקבץ, צועק ומצעק) או את העברתה (לומד ומלמד, עובר ומעביר, לובש ומלביש), ורבים מפעלי הבנין הכבד, וביחוד – ההפעיל, אין להם, לדאבונו, מן ההוראה החדשה ולא כלום (טומן ומטמין, גודש ומגדיש, סופד ומספיד, טובל ומטביל, עווה ומעוה, נוחה ומנחה, זונח ומזניח, קושב ומקשיב, זולף ומזלף, רוחץ ומרחיץ, ועוד²). הוה אומר שלסמון מושגים חדשים –

(1) מובן מאליו שמכאן שפעה יתרה של „חתיכות“: חתיכת לחם (ואף פעם לא פרוסה או פת), חתיכת-עץ (ולא גזר-עץ), חתיכת אבטיח או תפוח (ואף פעם לא פָּלַח: כפֶּלַח הרמון).

(2) כל אלה – במקרא ובתלמוד. על דרך זו חדשו בימי-הבינים מעניש, מפציר, ובימינו – מקציב, מעליב. אין להתמרמר ע"כ – כדרך אחדים מן המדקדקים – על האומרים „הקריא הרצאה“ במקום „קרא הרצאה“, ועוד שכאן יש שנוי גון: קרא – לעצמו, הקריא – לאחרים.

חשובים יותר הבנינים האחרים: פרעל (כרסם, כרבל, גרבל, ערגל, קרטע, קרטם), פעלר (קנטר), פעלל (שרטט, ערבב), שפעל (שעבד, שכלל, שחרר, שלהב), פפעל (גרגף, דרדג, זרזף) ועוד. ודוקא בנינים אלה – ואחרים מסוג זה – הוזנחו כמעט לגמרי, ושמושם מועט מאד (ואף בספרי-הלמוד אין מיחדים להם כמעט שום מקום). עפ"י דוגמת הפעלל חודשו: רענן, אורר, סגנן. עפ"י שפעל „שכנע“¹). מן הפרעל והפעלר אינני מכיר אף פעל אחד מחודש (זולת פֶסְפֶּר שהוצע על ידי למושג „פינאנסירען“). לעומת זאת רב השמוש בבנינים הנגזרים משמות מורחבים: מענין, מחשמל, מאפשר, מתאזרח, משורין ועוד. אין לגנות את הדרך הזו, ביחוד אם האות הנוספת נקלטה במלה קליטה אורגנית, עד אשר יש לראותה כמושרשת בה: ב„ענין“ או ב„שריון“ אין מרגישים את הנון הנוספת, וכן האלף ב„אזרח“; ב„חשמל“ וב„אפשר“ קשה בכלל להכריע, איזו אות נתוספה כאן. וכן נהגו רז"ל: מְאָלֶמֶן, מתאלמן – מן אלמן, אלמנה (הדעות מחולקות אם האלף או הנון נוספת), וכן ממשכן, מתמשכן. אולם בשמות שזה עתה „נוצרו על האבנים“ (חנקן, פחמן וכדו') אין לנהג מנהג זה ולומר „מחנקן“, „מתחנקן“ וכדו', כדרך שהחלו לגזור בזמן האחרון²). לשם זה מוטב עפ"ר להשתמש בפעלל, או באחד משאר הבנינים הנ"ל, עפ"י החלטת בני-סמך.

בדבר שבעת הבנינים הנ"ל ראוי לציין כי לשם סמון הוראות ומושגים חדשים נוהגים בימינו להעדיף את הבנינים הכבדים (מַאֲפֶּר, מצלם, מרהט, מתעל, מיער, מפתיע, ועוד). הפעל – ודאי שאין להקל בגמישותו ובנועם צלצולו, ואעפ"י כן – מנצלים אותו שלא במדה. ועוד דבר: אין לשכח שהפעל וההפעל – אין למ"ד השמוש לפני שם-הפעל שלהם. לא נוכל לומר „לְסִדֵּר“, „לְבָקֵר“, „לְהִלָּאֵם“, כי אם „להיות מסודר“ או „להִסְדֵּר“ (האספה עומדת לְהִסְדֵּר ולא „להסתדר“), להיות מבוקר וכדו'. לפיכך אנו מוצאים בתלמוד „לְהִקְרֵב“ (להיות מוקרב), להערך (להיות מוערך), וכדו'³). וגם

אעפ"י כן אין להרבות בהפעיל צ"א צרך ולומר מנעיץ במקום נועץ, מזקיף במקום זוקף, מחשיף במקום חושף, וכדו'. מהפרזה כזו יש להמנע.

1) ויצירה זו דוקא אין בה צורך כלל, כיון שבפיושים כבר מצוי הפעל „נִכְתָּה“ במובן הקרוב ל־„איבערציגנען“, והשם נִכְתָּה (ומלבד זה אין ב־„שכנעו“ מן ההכנעה ולא כלום), ואף אמנם חדרו כמעט להשתמש בפעל זה. חדושי יחידים הם „שעבר“ (העבראזירון), „שחמץ“ (אקסידירען), אולם הללו שרם נקלמו בלשון.

2) ב־„השדה“ כרך ח' עמ' 293 – „למחסן“ במקום להחסין. ובוסתנאי (ב' כסלו תרי"צ) מתיר לעצמו אף הפקרות לשונית מעין זו: „נסיגותיו שִנְסִינָה“.

3) וכן בספרות ימיהם הבנינים „לְהִכְשֵׁר“ (כ"ו) להיות מוכשר – „לְהִכְשֵׁר“, להרפס (להיות מודפס), „לְהִשְׁפֵּעַ“ (להיות משפיע), וכדו'.

בימינו נאלצים רבים להשתמש בנפעל – מטעם זה – שלא במקומו: „סכום זה נועד להחזר“ (להיות מוחזר), „הכסף צריך להעבר“ (במקרה כזה מוטב להעדיף את הבנין הכבד: „את הכסף יש להעביר“).

הפֿעול הולך ונדחק – שלא בצדק – מפני המפעל: רהיטים „מכופפים“ במקום „כפופים“, „מסונף“ במקום „סנוף“, העדיף ממנו וכן כבוד ומכובד, פוזר ומפוזר, סבוך ומסובך, פרוד ומפורד וכדו'. לפֿעול בכלל לא הושם לב כראוי עד הנה לטפחו ולפתחו: הכל כותבים, שאלה כואבת במקום „כְּאַוּבָה“ („אנגעווייטיגט“). הרבה יש לנו ללמוד בבחינה זו מלשון המשנה וגם מן הפיוטים (נָעוּם, דוּי, סָחוּף, דאוג, צָעוּר וכו'), – כל אלה שבלשון האידית הם מובעים ע"י צורת-עבר בהוספת „אָנ“ או „פֿאַר“.

הנפעל וההתפעל מתחדשים בלשון הדבור גם בפעלים עומדים, ואף זו דרך טבעית בהתפתחות הלשון. ועוד בתנ"ך סימנים מובהקים לכך: „כצל פנטותו נהלכתי“ (נפעל מן „הלך“!), וכן אנק – נאנק, כשל – נכשל, זעק – נזעק, לאה – נלאה, שקע – נשקע, דעך – נדעך, תעה – נתעה, רעש – נרעש, שבת – נשבת, קרב – נקרב, ובמקורות העתיקים שלאחר התנ"ך: אבד – נאבד, פחד – נפחד, רגז – נרגז, לקה – נלקה, כבה – נכבה ועוד. אולם במקום שאין צורך אמתי יש להמנע מן הדבר הזה: ראוי לומר „למה התיצבת“ במקום „התעמדת“, וכן „נצב“ ולא „נעמד“. חדושים, השגורים ביחוד בפי הילדים, הם: התלקח (בשנוי הוראה, כל' לצדד בזכות מ"שהוא), התחנף (זיך חנפענען), דוגמת התכעס, התפחד, התרחם שבמדרשים.

ג) הנטייה – בנטית הפעל נכרת בדרך כלל השיבה אל המקרא. לא „יצתה“, „באתה“, כי אם „יצאה“, „באה“. וכדין! וכן ילמד, יכעס, ינהג, ישאל, יטעם – תמורת ילמוד, יכעוס וכו' שבתלמוד. אף צורת העתיד לנוכחות ולנסתרות לא בטלה, והרב אומר וכותב: הועידות תתכנסנה, הילדות תבאנה, הספינות תפלגנה, ולא יתכנסו, יבואו, יפליגו. אעפ"י שהצורה האחרונה, הקלה ונוחה יותר, דחקה בהחלט עוד בימי המשנה את הצורה התנ"כית הארוכה¹, מוסיפים עדיין בא"י להחזיק בצורה הקדומה, והתלמידים חושבים „לשגיאה גסה“ את הצורה שבמשנה. לעומת זאת נפרת סִטְיָה מן המקרא בשימוש בכל"ם: „בשעה שאני באתי“ במקום „בבואי“, „בשעה שאני הלכתי“ או „שכשהלכתי“, „שכששמעתי“ במקום „כילכתי“, „כששמעתי“, „שכששמעתי“ (ש-ש-ש) וגם בזבוז מרץ יש בדבר (רבויה הברות ללא צורך). גם את כנויי הגוף מוסיפים תמיד בעבר ובעתיד ללא צורך: „אני הלכתי“, „אני אבקש“, אף במקום שאין כל הסעמה.

(1) עיין במאמר „הלשון ודקדוקה“ של אהרן-העם, „על פרשת-דרכים“ חלק א'.

הצורה המיוחדת של הצווי הולכת ומוזנחת: "תלך", "תאמר" וגם "שתלך", "שתאמר", במקום "לך", "אמר", גם ה"לא" בהוה לא נעקר עד היום: "הוא לא יודע" במקום "אינו יודע", פעלים אחדים לא זכו לנטיה נכונה אף בפי תלמידים וגננות: "מְפִיר", "מְזִיק", "מְבִיט", במקום מְפִיר, מְזִיק, מְבִיט, וכן "לצבות" "להתרפות" במקום לצבוע, להתרפא.

שגיאה גסה היא ההתעלמות מן הבינוני הפעל. רבים אומרים "יושנת" במקום "ישנה", "גודלת" (1) במקום "גידלה", ועוד. זהו חטא כבד לא רק לדרישת הלשון, כי אם גם להתפתחותה, שהרי הרבה פעמים בא הפעל להראות על שנוי ההוראה: לְמַד ולומד אינם הינו הך, וכן גִּדְּלָה וגודלת (גודלת שער); והרי הרוחנו גון חדש ע"י הצורה "שָׁקַט" (להבדיל מן שוקט). שנתחדשה דוקא בזמן האחרון.

(ד) הפעל המותנה. — צורה מיוחדת לפעל המותנה (קאנדיציאנעל) אין בעברית. בתנ"ך מתחיל התנאי עפ"י רב במלים לוי, אלו, לולא, והמסקנה — במלים "כי אז", "כי עתה", או בלי שום הוספה: "לולא התמהמהנו כי עתה שבנו זה פעמים", "לו החיתם אותם לא הרגתי אתכם", וכדו'. הוראת הפעל המותנה — בסוף המשפט — מסתברת, אפוא, מתוך זה שהוא בא אחר התנאי. אולם מה נעשה לשם הבעת הפועל המותנה, שאין תנאי קודם לו? למשל: "מנין לך שהוא היה עושה כזאת?" עובדה מפליאה היא שבכל התנ"ך אין למצוא משפט שיביע השערה או רצון, שאין תנאי קודם להם. בתלמוד הושלם החסר הזה ע"י הוספת הפעל "היה", שכן זה האחרון מראה לא רק על תדירות הפעולה (הייתי מהלך, היינו מלקטים) כי אם גם על התנאי והמותנה כאחד. למשל: "ואם היית מחזיר לו מה היו עושים לך? אמר לו: היו חותכים את ראשי בסייף" (ברכות ל"ג). וכן "אילו הייתם יודעים שבית המקדש חרב, הייתם נוזרים?" (נוזר ה' ג'). כאן אפשר להביע משפט זה בלעדי "היה", ואף אמנם מצויה הצורה המקראית במדרשים: "אלו שאלת אותנו כבר פתרנו אותו לך". בעברית החדשה מרבים להשתמש בעזרת הפעל "היה" להבעת התנאי: "הייתי בא אליך לו הייתי מקבל את המכתב"; בכגון זה חובה להקדים את התנאי למותנה, ולומר: "לו קבלתי את המכתב כי עתה באתי אליך".

(ה) גלוי שרשים. — הרבה ממה שנאמר בפרק ב' — על שמות העצם — בא ללמד על הפעל, או — אף נובע מתוכו. אם החטוי ירש את מקום הדינפקציה, הרי מובן מאליו פי חטא שבמקרא קבל הוראת "דינפקצירען", וכן צלם — פאטאגרא —

(1) כן נכתב אף בספר "צופיות לנערים", שנערך ע"י ד"ר א. צפרוני.

פירען, יִשָּׁב — "קאלאניזירען", ספסר — "ספולירען", נִסַּח — "פארמולירען", נִמָּק — "מאטיוירען", יִצָּב — "סטאביליזירען", נָצַל — "אכספלאטירען" וכדו'. ובמקום שלא נוצרה עדיין המלה העברית לסמון הפעלה, מסבבים את פני הענין (לפתח את התעשיה" — במקום "אינדוסטריאליזירען", "לתאר את האפי" במקום "כאראקטריזירען")¹ וכדו'. הפעלים הלועזיים מספרם בעברית מועט לאין-ערוך משל השמות הלועזיים, כיון שמגנון הלשון העברית אינו מעפל אלא את אלה, שאפשר להכניסם בגדר פעלים שלשיים או רב־עיים (צטט, ארגן, אקלם, טלפן).

האפשרויות ליצירת שרשים חדשים בעברית מצומצמות הן, ואעפ"י כן יש לעמוד עליהן. ההצעה הנועזה מאד של בן-יהודה (יזכרונות ועד הלשון" חוברת ד', תרע"ד) בדבר יצירת יש מאין, כלו' יצירת שרשים חדשים מצרופי אותיות עבריות ללא כל כלל וטעם, — הצעה זו, שאין לה שחר, לא נתקבלה ולא נתקבל על הדעת. גם הנסיון להזרים לתוך העברית שרשים ערביים לא הצליח כמעט כלל, ורק שרשים בודדים נקלטו (ברג, לטף, הגר)². לעומת זאת עלתה יפה יצירת פעלים עבריים מתוך שרשים הגנוזים בשמות-עצם שבמקרא ובתלמוד. אֵהָד (מן אֵהָד — אֵהָד), אֶבֶן (מן אבן), אֶחָל (מן אחלי), אֵדָה³ (מן אֵד), אֶפֶר (מן אפר), הָאָט (מן אָט), אֶפֶר (מן אפר), אֶזְרַח (מן אֶזְרַח), כל אלה מן המקרא (אות אלף בלבד). פעלים מחודשים משרשים שבתלמוד הם: אֶבֶץ (מן אבץ), אכלס (אוכלוסין), אֶפְשֶׁר (אֶפְשֶׁר), גִּנָּן, הֶגֶב (שני האחרונים מצויים כפעלים ארמיים בתלמוד) ועוד. זהו הדרך הנכון ביותר, בפתוח פעלים חדשים. כן נהגו חז"ל: בתלמוד מצויים הרבה פעלים חדשים, שבאו לא רק מתוך הארמית (בדח, בחש, בטש, גחך, גנה, גמש, גפף, חזר ועוד), כי אם גם מתוך שרשים שבשמות מקראיים, כגון: אימה, אמת, אנך, בהק, בור, בוק, בִּסֵּר, בצל, בִּשֵּׁם, גבינה, גביש, גדיש, גזם, גיד, גיפה, גלד, גנו, גפרית, גרב, גורל, גשור (כל אלה הפעלים אינם אלא דוגמאות מאותיות א — ג). כן נהגו גם בימי הביניים, וחדשו פעלים ממלים כגון: איך, אופן, ארשת, אכוריות⁴, אלוה, אמש, בלעדי, זלעפות, זוגיות, דפוס, זרת, ברזל (מצוי עוד ביוסיפון במקורו העברי). יצירת שרשים חדשים לגמרי בעברית (כגון דגש) פסקה בימות הביניים. עלינו לצעוד ע"פ באותו הדרך שבו הלכו חז"ל ביצירת פעלים: א) לנצל את השמות המרובים, במקרא ובתלמוד, שהשרשים

(1) למושג זה הריני מצייע פעל עברי — אֶפִּיָה.

(2) מצוי במקרא, בשם הפרטי הָגֵר.

(3) דרך אנכי: לא צדק מר קופמן בגורו במלונ האנגלי אֵיךְ במ' אֵדָה. אֵד הוא אחד השמות הקדומים, שנוצרו לפני הפעל. דג, למשל, שמש ליצירת דָּגָה וגם דוֹג, ואין לפסול ע"כ אֵדָה מן אֵד.

(4) ההתפעל — התאכור — מצוי בכמדבר רבה ח' ד'.

הגנוזים בהם לא נוצלו עדיין (ארץ, אסם, ארץ, בהמה ועוד; ב) להרחיב את שמוש הפעלים המצויים לפי שעה בבנין אחד בלבד (אטר, אזל, אלה, אפס וכדו'); ג) לעכל כל כמה שאפשר את השרשים הארמיים שלא נקלטו עדיין בעברית, כי הארמית קרובה ללשוננו ברוחה יותר משאר הלשונות השמיות.

פרק רביעי: התאר.

(א) השמוש. — לא לחנם „שם-תאר“ שמו, שכן מובע תאור-העצם בעברית גם ע"י תאר היכול לשמש כשם-עצם („עם קדוש“, „איש עני“, עני וקדוש — תארים; „לקדושים אשר בארץ“, „עני חשוב כמת“, עני וקדוש-שמות), גם ע"י שם בלבד (שם-לוי: מסלת-ברזל, כוס-זהב, רופא-שנים). הדרך השלישית — תאר-לוי — רק נצניה מצויים בתנ"ך („איש עתי"), והתפתחותה השלמה חלה בימי הבינים, בהשפעת תרגומי התבונים מערבית: גשמי, רוחני, חמרי, אגדי, בהמי, הנהגי, הלכי, מדיני, מליצי, ועוד. דרך זו — עם כל נחיצותה וטובתה — אין להפריז בה, ובמקום שאפשר — מצוה להשתמש בסמיכות: „ממשלת א"י" ולא „הממשלה הארץ-ישראלית“, „נשף-רקודים" ולא „נשף רקודי“, „חמץ-שלחן" ולא „חמץ שולחני" (כדרך שמדפיסים על בקבוקי החמץ בא"י), „סחורת חו"ל" ולא „הסחורה החוץ-לארצית" (כן כתב גם „הפועל הצעיר"). אולם לדאבוננו הולך ופושט החקוי המגונה ללשון הרוסית, המצטינת בשפעת תארי-לוי, שלא כדרך שאר הלשונות (אנגלית, צרפתית, גרמנית), המסתפקות לרוב בסמיכות השמות. אם דרך זו תתפתח גם להבא — תפגם לא מעט צורתה היסודית של הלשון העברית.

(ב) הצורה. — רב התארים החדשים נגזר עפ"י נטית שם-העצם: זמן — זמני, יום-יומי, נפש-נפשי, וכן אף בשמות-עצם נקבה בסיום ה־ה: ממשלה — ממשלתי, מפלגה — מפלגתי¹, שיטה — שיטתי, תעשיה — תעשייתי, תקופה — תקופתי ועוד. אין ספק שדרך זו — ביחוד בתארים מן הסוג השני — אינה נכונה מלבד מה שע"י זה אנו נוטלים מן התאר את הצורה המיוחדת, הראויה להנתן לו (תעשייתי — תעשיה שלי), יש בזה חטא גם להשתלשלות הצורות של הלשון גם לחוק חסוך המרץ, כמו שיוכח להלן:

(1) במקרא נגזרו התאר והשם היחסי עפ"י הנטיה (עזה — עזתי, תרעה — תרעתי, צרעה — צרעתי) וגם ע"י חלוף הסיום ה־ה ב־י (צרעי, תמני, צואי, בריעי, פרוי, צִיִּי², ועוד). הדרך השניה — המצויה אף היא בתלמוד

(1) חאר זה משובש הוא בכלל, כי לפי הנטיה צריך לומר מפלגתי, בניגוד רגושה וקמוצה, ולא מפלגתי.

(2) יושב ה־י ה: „פנינו יכרעו ציזים“, „תתנו מאכל לעם לציזים“, „ופגשו ציזים את איוזים“, — כן פירשו ריב"ג, רד"ק, ואחריהם — שד"ס, קניג, ששינברג ועוד.

(„דבלה קעילית“ „שמעון השקמוני“), – הורחבה ביותר, בהשפעת הלשון הערבית, ע"י התבוניים וסופרי ימי הבינים: בהמי, הדרגי, הלצי, מחשבי, ירושי, מדידי, אגדי, ועוד (בשבעת הכרכים הראשונים של המלון הגדול לאליעזר בן-יהודה מניתי כחמשים תארים כאלה). גם בזמננו נתחדשו תארים אחדים עפ"י דרך זו: כלכלי, מדיני, רפואי. אולם לרוב גוזרים אותם שלא כדין, עפ"י הנטיה: ממלכתי, מחשבתי, עובדתי, הנהלתי, תעמולתי, נגינתי, השכלתי, תקופתי – במקום ממלכי, מחשבי, עובדי, הנהלי, תעמולי, נגיני וכו'. נמצא שבדרך זו חוטאים גם כלפי חוק חסוך המרץ (פחות בהברה אחת) וצלצול הלשון (תקופית, הדרגית, וכו' עדיפים ונאים מן תקופתית הדרגתית), וגם כלפי חק ההשתלשלות

(2) ועוד דרך אחת בבנין תארים משמות: הסיום „ני“. אף דרך זו מצויה במקרא (קדמוני, פוני, שילוני, רחמני), ונתפתחה ביותר בתלמוד (חיפני – מן חיפה, טברייני – מן טבריה, וכן קנאני, ריחני, בשרני, חולני, סתווני, עירוני, חילוני, חנני, יובשני, טובעני ועוד) וגם בספרות ימי הבינים (גופני, רוחני, כחני, גשמני, דפקני, כעסני ועוד). ואף לדרך זו לא הושם לב עד הנה, לטפחה ולשכללה. רק מועטים נבנו על פיה (אופיני, צעקני) והרב לפי נטית שם-העצם: שיטתי, תעשיתי, במקום שיטני, תעשיני (וכן צריך לומר: הרצליני, יריחוני, עכוני). ישמיע הקורא לאזניו „שיטתית, תעשיתית – שיטנית, תעשינית“, ויראה אילו מהן נאות.

ישנם עוד כמה וכמה דרכים לבנין תארים משמות, וכולם כאחד הוזנחו כמעט לגמרי⁽¹⁾. רק אחד מהם – במשקל פָּעִיל – החל לשוב לתחיה בשנים האחרונות; פעיל, סביל, סמיך, נדיר ועוד.

(ג) הזנחה. – מובן שגם התאר – כשם-העצם וכפעל – אינו נקי ממום ההזנחה: שמים נקיים (בהירים), נשמה נקיה (זכה או טהורה). לתאר „טרי“ נתנה הוראה חדשה השונה מוז שבתנ"ך. זו תופעה שכיחה שאין להתנגד לה, כפי שהוכחתי בפרק ב', אולם „התנפלו“ על החדוש הזה כעל מציאה ממש, ולא רק „הלחם הוא טרי“, כי גם „הפנים הם טריים“ (רעננים), גם „הרעיון הוא טרי“ גם „הדברים טריים“, בקיצור – הכל טרי. וכן „סמיך“: השַׁעַר סמיך, היער סמיך, המרק סמיך, במקום שאפשר וצריך דוקא למצוא ספוק גמור ב„עבות“ או „עבה“ או „מַעְבָּה“.

⁽¹⁾ בפרשות כתבתי בענין זה ב„שבילי החנוך“ (איר תרפ"ח).

פרק חמישי: תארי-הפעל.

על תארי-הפעל נמנים בעברית גם אחדות מן המלים הבאות לסמן את המקום (פה, שם, הנה, סביב, למעלה וכדו'), הזמן (או, אתמול, מחר, תמיד וכדו'), הכמות (הרבה, מעט) ושאר מלות יחס וחבור (אכן, אולי, יש, כן, עוד, מתי, וכדו'). בסוג זה אין לטפל כלל כיון שהמלים המצויות מספקות את צרכינו בשלמות ואין שום צורך בחדושים ובהרחבה. יש לעמוד, איפוא, רק על אותם תארי-הפעל הבאים בעיקר לסמון האיכות של הפעולה (יפה, היטב).

בלשונות אירופה יש לרב צורה קבועה לתארים אלה: באנגלית – בסיום *ly*, בצרפתית – בסיום *ment*, בגרמנית – שם-התאר בהשמטת סופו, ברוסית – שם-התאר ממין סתמי. לא כן בעברית: צורה אחת מסוימת לתארי-הפעל – אין, ותארי-העצם אינו יכול עפ"י רב לשמש גם לתאור הפעולה. בתנ"ך נמצאים רק חמשה תארי-שמות (ממין זכר) המשמשים גם תארי-פעולה או מצב (מצד האיכות): ברור („שפתיו ברור מללו“), „יפה“ (הכל עשה יפה), מר („מר יבכיון“), ערום („ערום ילינו“), מלא („קראו אחריו מלא“, „ידין בגוים מלא גויות“). שאר הדרכים לתאור הפעולה הם אלה: (א) ע"י שם-העצם (או בינוני) בהוספת ב' (באמונה, בגאווה, בערמה, בחזקה, בכח, בהכרח, בבהילות, במפגיע, במתכון, בצנעה, בפרהסיא, בסתר, בגלוי, ברע, בזדון, בשגגה, בטעות, בעמידה, בישיבה, בחפזון), בהוספת כף (כהגן, כראוי, כהלכה), בהוספת למד (לשובע, למשעי, לעיפה, למכביר, לבטלה), מן או מם בלבד (מן הנמנע, מן ההכרח, מחכמה), וגם בלי כל תוספת (אות?); „ארבעה לא אמרו הן“, „עושה מלאכת ה' רמיה“, „תשפטו עול“, „הבל איגע“, „וישבתם בטח“.

(ב) ע"י שם-הפעל: מהר, היטב, הרבה, הכן, הדק, הרחק, שחוח. כל אלה – במקרא. שלשת הראשונים שגורים בפי המדברים, וגם את האחרונים אין להזניח: עמוד הכן, העט כותב הדק, הולכים שחוח, יושב הרחק. את הדרך הזו אפשר גם להרחיב בנקל: התאם, הישר, הקבל – במקום באפן מקביל, ישר, מתאים וכדו'.

(ג) ע"י צירוף הבנין הכבד לשם-הפעל או לשם-העצם: מרבה להיטיב, היטבת לראות, מיטיב לנגן, תרבו תפלה (כל אלה במקרא; ובתלמוד – מאריך בתפלה וכדו').

(1) מכאן – הצדקה ל"מלא" שבפי הידדים: „יש לי מלא בולים“, וכדו'.

(2) על דרך זו תוקנה לפי הוראתי הכתבת שע"ג עמודי החשמל בתל-אביב: „סכנה לטפס“ ולא „לטפס מסוכן“.

(ד) בסיום -ית: במקרא - אחורנית, קדורנית, במשנה - שחרית, ערבית (אולם הללו שבמשנה לא לסימון האיכות הם משמשים), בגמרא - פסקית (לרחב הגוף, חולין נ"א. לפי הערוך), - גברית (כמו גבר: תרגלת שקראה גברית, שבת ס"ז), ובתרגומים הארמיים לרב בסיום - אית: שריראית - לנצח, תריצאית - למישרים וכדו'.

(ה) ע"י שם-התאר ברבות; דבר קשות, ירעם בקולו נפלאות, וידבר טובות, יענה עזות, לדבר צחות, וילך מעדנות - במקרא. ובתלמוד - טיל ארוכות וקצרות, ועוד.

(ו) ע"י הוספה, "באפן", "בצורה", "במדה" וכו': "באפן מצוין", "בצורה מכווערת", "במדה גדושה", ועוד.

(ז) ע"י שם ותואר אחר הפעל: נפצע פצע קל, צחק צחוק משונה, וכו'.

(ח) ע"י הוספת מ"ם בסוף: חנם, ריקם, דומם, פתאם.

הרי שלפנינו כמה וכמה דרכים להבעת תאר-הפעלה. מלבד הדרך האחרון, שאינו מצוי אלא במקרא בלבד, ואין תקוה להחיותו ולהפרותו, הנה שאר הדרכים לא פסקו חיוניותם וטעמם עד היום. ואעפ"י כן - ליצירת תארי-פעל חדשים אין משתמשים לרב אלא בשנים מהם (בסיומים ית, - ות). הסופר גנסין היה, כמדומה, הראשון שהחל להחיות את הדרך החמישי (סעיף ה') וכתב, למשל; שכב מגוחכות (באפן מגוחך), הרגיש משונות, מתאנח תכופות⁽¹⁾ ועוד. עכשיו הגיע השמוש הזה לידי הפרזה משונה: "מחתה חריפות" (בחריפות), "עלינו לומר ברורות" (במקום "ברור" שבמקרא), "כתב גלויות" (לא גלויות-דאר, כי אם בגלוי), "דבר קטועות" במקום "דבר למקוטעין". גם בסיום -ית משתמשים לא במדה נכונה: "נמסר אלחוטית" (והרי "באלחוט" עדיף ונאה ומובן הרבה יותר), "נשתתקה פתאומית" (במקום "פתאם"! - כן כותב אחד מטובי הסופרים העבריים). אולם - פרסם רשמית, כאן השמוש נכון.

כל אלה הדוגמאות - מן העתונות והספרות. במקום ברור, מר, בגלוי - "ברורות", "מרות", "גלויות", - ובמקום הניבים הפשוטים והקלים: רוקד היטב או מיטיב לרקוד, הולך ברגל, הולך הרחק או מרחיק ללכת, מושך בחזקה, - במקום כל אלה משתמשים בבטויים זרים ומוזרים: רוקד טוב⁽²⁾, הולך

(1) מקוצר מן "לעיתים תכופות", ונקלט בלשון הדבור, אעפ"י שיש בעברית מלה אחת למושג "oft", והיא - תדיר. תדיר ותמיד אינם הינו הך: "כל התדיר סחברו קודם את חברו", "תדיר ושאינו תדיר - תדיר קודם". -

(2) אין להסתמך כלל במה שנאמר "שוב אשר לא תדור", "שוב לשמוע גערת חכם", "מה טוב ומה נעים": - מלים אלה, המשמשות תאר-פעל סתמי, אינן יכולות בשום אופן

רגלי, הולך רחוק, מושך חזק. „הכרחי – או מוכרח – שיהיה הבדל“ כותב „דבר“, במקום „מן ההכרח שיהיה הבדל“.

תאריעצם ובינוניים אחדים נקלטו כתאריי־פעל בלשון הדבור קליטה חזקה: הולך ישר, צועק נורא, עוד מוקדם, כותב נכון („נכונה“, ע"ד: „לא דברתם אלי נכונה“, איוב מ"ב ז'). ואף כאן מצוה לתקנם: הולך הישר או מישיר ללכת, צועק באפן נורא (נוראות), עוד השעה מוקדמת. תקון זה לא יצליח אולי, כיון שכאן פועל חק חסוך המרץ („עוד מוקדם“ קצר הרבה מן „עוד השעה מוקדמת“, ויש גם במקורות עתיקים „מעומד“, „מיושב“ במקום „בעמידה“, „בישיבה“), ואולם בשום פנים ואפן אין להתיר בטויים כגון „בא מוקדם“ במקום „הקדים לכוא“, וודאי שאין לומר „אקום מוקדם“ במקום „אשכים“ או „אקדים לקום“. „היה לנו שְׁמַח“ (במקום „שמחנו“ או „היתה לנו שמחה“) הוא תרגום – כצורתו מלועזית.

*

מתמצית כל הסקירה הנ"ל אנו למדים שלפי שעה מרובים הצללים על האור בהתפתחות הלשון העברית בא"י. בולטת ביותר ההזנחה, שיש בה גם חטא לחסוך־המרץ בלשון: הזנחת שמות, פעלים, תארים וסתר מלים; ההזנחה של נטית השמות וסמיכותם, הזנחת הרוב של משקלי־השמות, הזנחת כמה וכמה בניני פעלים, הזנחת כמה דרכים ביצירת תארים ותאריי־הפעל. ההזנחה הזו היא מְסַבֵּעַ שעברו השני – נצול מופרז, מעין דישת מלים, והיא מכערת את הלשון ומטשטשת את בהירותה.

לעומת זאת בולטים גם כמה צדדים חיוביים ושנויים לטובה: גלוי מלים מן המקורות העתיקים, חדושים נכונים, דיוק במין השמות ומדה נכונה בשמוש השמות הלועזים (בשני סעיפים אלה – שפור והשבחה לעומת סגנון התלמוד והמדרשים).

פרשה מיוחדת לעצמם קובעים: השפעת הלשונות השמיות (ארמית וערבית) ולשונות אירופה על הלשון העברית; הסגנון החדש לעומתה תקופות הקודמות, עניני המבטא והכתיב, קולות וחומרות יתרות, הפצת הלשון והשלטתה.

לנושאים אלה – יוקדשו הפרקים הבאים.

לשמש תאר לא יכוח הפעולה. למשל: נכון הוא הכסוי „נעים לדבר אתו“, ולא יתכן לומר „הוא מדבר נעים“, כי אם „הוא מדבר בנעימות“.

תקון טעויות: בעמ' 291 שורה 8 מלמטה: את המלה לֹוֹ להשמיט. באותו העמוד, שורה 13 ו'14 מלמטה: את המלים סעיף וחרוז להשמיט. במקום „חלקת“ צ"ל חליצה.

משה אמינגר

הַעֲבְרִית וְכִתְיָבָהּ

הכתיב הוא כלי שמושם ושרה מלחמתם של המבטא והרקרוק.

דומני כי אין היום עוד צורך להרבות מלים על נחיצות תקונים בכתיב העברי, כי כל הקורא והכותב עברית מרגיש כמה קשה וזר לנו כתיבנו ומנסה להקל לעצמו על־פי דרכו. דבר זה גרם כבר לערבוביה גדולה בספרותנו, אשר כל עתון וכל סופר בה, כתיבו שונה מזה של חברו, והקוראים מתקשים בכלם. וברצותנו להיטיב את המצב צריכים אנו קודם כל לחקור את הסבות אשר גרמו לו.

הסבה הראשית לקשיו של כתיבנו היא זרותו לנו. כי הכתיב החסר והנקוד המלא – אשר עליהם לחוד אדבר גם להלן, כי הן גם הכתיב המלא עליהם נוסד – נשארו עוד באותה הצורה אשר היתה להם לפני מאות שנים רבות, ולכן נתישנו ונבדלים היום בהרבה מן המבטא אשר לא פסק מהתפתח כל הזמן. בהתפתחותו זו היה מבטאנו פשוט יותר וקולות דומים רבים, אשר קודם נבדלו בו בברור וסמנו באותיות מיוחדות, נתמזגו בו. כן נתאחדו זוגות הקונסוננטים הדומים: א – ע, ב – ג, ד – ה, ו – ז, ח – ט, י – כ, ק, ש – ט – ה, ובארץ־ישראל גם ת – ת, אשר בכתב נבדיל עוד ביניהם בעזרת הזכרון והרגל הקריאה, אולם בדבור שוים הם בכל זה לזה. (בדבְּרִי על המבטא, גם כאן וגם להלן, אתכון תמיד למבטא ארץ־ישראל כיום, ההולך ומתפשט גם בגולה. כי רק בארץ־ישראל מתהווה ומתפתחת לשון־דבור עברית, בעוד שבשאר הארצות מבטאה קבוע ועומד והיא עצמה טפלה לגבי שפת הכתב והספר.) כן בטל גם ההבדל בין התנועות הארוכות והקצרות, ולא בדבור בלבד כי גם בכתב קשה להבדיל ביניהן. גם התנועות החֲטופות אינן שונות כיום במבטאן משאר התנועות, שוא נע מבטאו כנח והדגש החזק חדל להיות מורגש בדבור. לכן אין פלא אם בהבטל רב יסודותיה של תורת הנקוד הישנה, מנתרים הכותבים על הנקוד כלו ובוחרים בכתיב המלא,

אם כי אינו מדויק וקשה לקריאה, ובלבד שלא יצטרכו להכניס את ראשם בסבך חקים ודקדוקים הזרים להם.

כתיב ונקוד אלה אשר בידינו נוצרו בדרך התפתחות ארוכה ולכן סתירות רבות בהם, ומה גם ששתי שיטות מעורבות בהם. (לא כאן המקום לדבר על התפתחות כתיבנו והשתלשלותו. לכל היותר נבין את הסתירות, אך הן לא נבטלן). לפי השיטה הישנה מצוינות התנועות הארוכות הקימות באותיות אהו"י („אמות הקריאה"); אולם אין כל אחת מהן מיוחדת לתנועה ידועה, אלא כלן משמשות לתנועות שונות בערבוביה. (מצא, פלא, ראשון, צאן, קרוא, מלאכתי, ראשית; שנה, הגה, רועה, שלמה; שור, סוס; צדיק, בין). יש משקלים אשר חסרות בהם אמות הקריאה כליל (עד), ויוצא שסמן אחד משמש לתנועה קימת ומשתנה גם יחד. אך גם בשיטה המאוחרת („נקוד") יקרה כדבר הזה (כתב, גנב). וכן יש אשר סימן אחד מסמן בה פעם תנועה ארוכה ופעם תנועה קצרה (משל – משלתם). מסבות היסטוריות אשר טרם נתבררו כל צרכן משמשים גם סמני דגש, שוא וקמץ לשני תפקידים כל אחד, לציין את הדגש הקל והחזק, השוא הנח והנע, הקמץ הגדול והקטן. גם שרידי מבטאים קדומים נמצאים בכתיבנו לרב (גלינה, סוסיו, הוא). מתוך כל זאת נוכל להבין את סבות קשיו, אשר רק היותו דבר שבקדושה גרם לו להתקיים בלי שנוי עד היום.

אולם בהעשות שפתנו מדוברת וחיה בפי כל העם, צריך גם כתיבה להיות נח יותר ומתאים יותר למבטא. המצב כיום מוכיח למדי כי הכתיב המלא אינו יכול עוד לספק את צרכינו. אך גם שאר השיטות שהוצעו, בין שהן משאירות את הנקוד הנהוג בלבד חדש (ד"מ בן-אבי, יעקב כהן), ובין שהן מחדשות אותו פחות או יותר (ד"מ פרופיסור סלושץ) כלן משאירות את הכתיב הישן כדבר שאין להרהר אחרייו. אולם חלקי הנקוד והכתיב שנתישנו רק מפריעים לנו, ואם לא יעלה בידנו לחדשם או לתקנם, עלינו לותר עליהם.

הנה זוגות הקונסוננטים הדומים, השוים היום בפינו, שנויי גוניהם מבדילים גם עתה בין שרשים ומלים כה רבים וחשובים, עד כי אין לדעת כל אפשרות להסירם מתוך כתיבנו, מבלי הקם בלבול גדול בלשון. לכן אין לנו דרך אחרת בלתי אם לנסות להחיות את ההבדלים גם במבטא. מבטאם של קונסוננטים נקל הוא בערך ללמוד והלשון העברית בין כך ובין כך אינה לשון-אם לרב דובריה, כי אם נקנית להם בבתי הספר, ולכן חושבני כי אפשר לנו לסגל לעצמנו את המבטא החדש של אותיות אחדות אלה. (אם ימצא חדוש זה קשה מדי ואינו אפשרי, עלינו להסיר את האותיות

המיותרות מכתבנו, בכל מקום אשר ירשה זאת טבע הלשון ולכתוב, ד"מ, ט' תחת ת'. אפס מה נעשה ב"כ הנהפך ל"פ בנטיה וכדומה(?). אולם עלינו לזכר כי לא מתוך אהבת העבר ושאיפה לחדש את המבטא ה"נכון" של השפה נוטלים אנו על עצמנו עבודה זאת, כי אם בשל צרך מעשי ולכן אין לנו להכבידה בלי הכרח. לא איכפת לנו אם לא יהיה מבטאנו מזרחי דוקא; העיקר שיהיה ההבדל בין הקונסוננטים נכר בו. דומני כי ההבדלים א-ע ב-ג, ח-ה, פ-ק, ואף ט-ת, כוכרחים להשאר ולהתחדש, ועלינו ללמוד לבטא "נכון" את האותיות ע, ו, ח, ק, ו"ט. אולי כדאי לחדש גם את ההבדל ת-ת' הקיים עוד במבטא האשכנזי ולבטא ת' כ־th אנגלי רך (three). אפס הזוגות ג-ג', ד-ד', אין אנו נצרכים עוד להבדליהם ומכבר נתקיים בלעדיהם אף בכתב, ולכן אין גם נחיצות לחדשם, ולא איכפת לנו אם לא יכתב דגש קל באותיות ג-ד¹. – וכן אין כל טעם להבדיל בין ס ל"ש. ומה גם שרב המלים נתנות גם עתה להכתב בשתייהן בלי הבדל, והמלומדים עמלים לשוא למצא הבדל מבטא ביניהן. הן רק נקל על עצמנו אם נכתוב ס תחת כל ש². על-ידי כך יתאימו שוב הקונסוננטים בכתב ובמבטא. נראה-נא איך נוכל להתאים גם את התנועות. אי-אפשר לשוב ולהבדיל בין התנועות הארוכות והקצרות, משום שמבטא אורך התנועה קשה מאד ללמוד; גם מתנגד הבדל זה לרוח שפות אירופה החדשות אשר הסכנו בהן (כי כן שכיחות תנועות ארוכות רק בהברת הנגינה ולאחריה, בנגוד לעברית, אשר לפי דקדוקה הנהוג יכולה תנועה ארוכה להתקיים גם לפני הנגינה, ואף בלי מתג; פרה, קולותים). משום כך עלינו לאחוז כאן בדרך ההפוכה: להחזיק במבטא הנהוג ולתקן את הנקוד לפיו. כלומר לסמן מעתה רק איכות התנועות בלבד ולהשתמש רק בחמשה סמנים לחמש התנועות u, o, i, e, a אין זאת אומרת שאורך כל תנועה יהיה שוה תמיד במבטא, כי הן ישתנה על-ידי הנגינה, טיב ההברה ומקומה, אלא שבדקדוק יחשב אורך כל התנועות לשווה ולא יתחשבו בו. דבר זה יאפשר לנו להסיר מנקודנו עוד דקדוקים מרובים שנתישנו, אם נודה כי גם התנועות החטופות מתבטאות היום ככל שאר התנועות ונשון גם בנקוד³. שויון זה לא יגע, כמובן, בערכן הדקדוקי של התנועות, כי אם במבטאן בלבד, כי הן כל הבדלי הנטיה וכו' ישארו גם להבא (ד"מ: תצ, עני), ובמקרים ידועים – למשל בשירים – מותר יהיה גם לכתב שוא תחתיהן. להפך עלינו לשוב ולחדש את מבטא הדגש החזק והשווא הנע, למען הבדיל גם במבטא בין צורות לשון הנבדלות היום בכתב בלבד (ד"מ המשקלים: קטל וקטל, קטלה וקטלה); על-ידי כך יתקמו גם להבא רב ההבדלים בין המשקלים והנטייות, אם גם בצורה שונה במקצת. רק לפעמים

תשוינה שתי צורות השונות עתה – בכתב. אך לרב לא ירע הדבר כלום (ד"מ: נלמד – נלמד), או שנוכל להבדיל בין שתי הצורות באופן אחר. (למשל על-ידי הנגינה: נַעַר – נָעַר, כאשר שוות גם היום בכתב קָמָה – קִמָּה; שָׁבוּ – שָׁבוּ).

קשה מוזאת היא השאלה איך נבדיל בין התנועות הקימות למשתנות. כי כללי הדקדוק הנהוג, אשר נבנו על הבדלים באורך התנועות, לא יוכלו להתקיים עוד, אם כל התנועות יחשבו לשוות בארכן, ועלינו לבקש לנו דרכים אחרות. מובן מאליו כי שנויי אורך התנועות (יֵשֵׁב – יֵשֵׁב, משלתי – מִשְׁלִתִּי, גָּדַל – גָּדְלִי) בטלים מעתה ואין לנו עסק אלא בשנויים האיכותיים.

והנה התנועה i (חיריק קטן וגדול) קיימת בכל מקום, וגם o (חטף קמץ, קמץ קטן, חולם קטן וגדול) ו u (קבוץ ושורוק) אינן משתנות, חוץ מחולם קטן במלים המלעיליות, הנוטות לפי דרכן המיוחדת (קָדַשׁ), ועוד במשקלים מעטים, אשר ישתנה בהם בנטיה לקבוץ (חָק, קרדם, קָמֶץ). אם נציין את החולם הזה בסמן מיוחד (אשר מבטאו יוכל להיות ou או oi) יהיו גם התנועות o ו u קימות תמיד.

התנועות e (חטף סגול, סגול, צירה קטן וגדול) ו a (חטף פתח, פתח וקמץ) קימות כשהן בהברה סגורה בלתי מנוגנת, חוץ בממשקלים המלעיליים. אולם בהברות פתוחות ובנגינה, יש משקלים שהן קימות בהם בכל הנטיות, ויש שהן משתנות בקצת הנטיות או בכלן. אף כאן נוכל לסמן את הצירה הקים בנגינה ובהברה פתוחה בלתי מנוגנת (עֵד, חֵיק, בִּרְכָה), בסמן מיוחד (אשר מבטאו יהיה ei). אז תהיה תנועת e קימת בהברה סגורה בלתי-מנוגנת (אֶזְרַח) ומשתנה בהברה סגורה אחרי מלעיל, בהברה פתוחה ובנגינה (מִלְךְ, שְׁנָה, קִנָּה, זָקֵן, קָמַח). אך ל a הקימת לא מצאתי מבטא מיוחד, ודומני שלא נוכל להבדיל בכתב בינה לבין המשתנה, ותהיה כיוצאת מן הכלל. והדבר אינו קשה, משום שקימת היא בהברה פתוחה או מנוגנת רק במשקלים מעטים בערך (מוֹצָא, קָטַל, קָטַל וכו').

אכן אינני מחד את חסרונות התכנית שהצעת, וכי אין כלליה מתאימים לכל צורות הלשון השונות. גם משאירים הם מקום רב לשאלות תיאורטיות מהיותם מיוסדים על המלה המבוטאת, בנגוד לדקדוק הנהוג, המבוסס על התיבה הכתובה. אפס גם לא רציתי לבנות כאן שיטות פילולוגיות ולבאר כל פרט ושנוי בלשון, כי אם לבסס את נקודתנו על מבטאנו כיום ועל חקי השתנות התנועות הכלליים, למען יאות ללשונונו יותר מן הכתיב והנקוד

המקבלים עתה. ולכן אין לנו גם לפחד מן היוצאים מן הכלל, כי מרביתם הם בדקדוקה של כל לשון חיה. ואף בדקדוק העברי המקבל לא חסרו – עד כי מבטאים רבים מתנגדים מעיקרם לרוחו (למשל המבטא האשכנזי, אשר כלו מלעיל!).

שיטה זו של שבע תנועות אשר הצעתי מיוסדת על מבטא ארץ-ישראל, אלא שיוצרת היא את התנועות *ou* ו-*ei* באופן מלאכותי, למען התאם יותר את הנקוד לדקדוק. ואמנם הוכיחוני אנשים אחדים, אשר הראיתי להם את שיטתי זו, על כי איני עקבי ביחסי למבטא הקים: הריני מתקן את הכתיב לפיו ומאידך גיסא מעז אני גם לשנות את המבטא. אולם באמת בקשתי אך לפשר בעזרת הכתיב בין המבטא והדקדוק. ורק לפעמים העדפתי את הדקדוק, כאשר חשבתי כי הפסד של שנוי קטן במבטא יצא בשכר הרב. ובעצם אין אלה שנוים כלל, כי מבטא ארץ-ישראל עודו רופף וטרם נקבע בכל פרטיו וגוניו¹ ותכניתי ממתמשת בכך ומנסה להגדירו אי-שם בהתאם לצרכיו.

ומשום כך יכלתי לתקן את הנקוד העברי רק לפי מבטא זה. כי שאר המבטאים קבועים הם מזמן רב ואין לשנות בהם אף כקוצו של יוד. נוכל אמנם להתאים את נקודנו למבטא האשכנזי, למשל, הקרוב ביותר לנקוד המקובל, אך לא נוכל לתקנו יחד עם זה לפי הדקדוק, למען הקל את שניהם. והרי גם נקוד כזה לא יתאים במדה שווה לכל המבטאים – כי גם המבטא האשכנזי מתפצל לכמה ענפים: הליטאי, הפולני, הגרמני, וכו' – כשם שאין גם הנקוד הנהוג מתאים בדיוק אף לאחד ממבטאי העברית, אם כי כל סמן מסמניו נתן להקרא בכמה אפנים (קמץ גדול: *u, a, o* חולם: *o* *oi, au* צירה: *ai, ei, e* וכו').

עד כאן עסקנו בתורת הנקוד, ועתה עלינו לראות, איך נסגל את הכתיב והנקוד אשר בידנו לדרכים החדשות. עלינו לבקש כתיב פשוט וברור, למען יוכל כל אדם להשתמש בו בלי קושי, לכן ראשית כל עלינו להסיר מתוך הכתיב המקובל את אמות הקריאה, המיותרות לאחר שנשתוו כל התנועות בארכן. (ונכתב ד"מ: פֶּרֶה, קֶנָה, שְׁלֵמָה, – בלי ה', ראשון, זאת בלי א' וכו'). רק אותיות השרש, הנשמעות בנסיות אחדות, ונחות ואינן מתבטאות בנסיות אחרות (ד"מ: מִצָּא – מִצָּאָה, מְלָאכָה – מְלָאכֹת, יִיתִים – יִית, נושְׁבִיתִי – אָשֵׁב, וכו') צריכות להכתב בנסיות אלה אף להבא. אותיות אלה יכולות להיות רק או"י. ה"י נחה אחרי *i* או *ei*, ה"ו אחרי *o*. ולכל תהיינה האותיות הללו נכתבות ואינן נקראות, אין טוב לנו מלהשתמש בהן לסמני תנועות: ה"י לחוד

תסמן i ועם smen - e, וה־ו את ה־o - לא רק כשהן שרשיות נחות, כי אם בכל מקום (ונכתב ד"מ: חֲלִי, מְזֹמֹר, פֶּעֶלְו - חוּלִי, מִזְמֹר, פּוּעֹלוּ). אולם ה־א' לא תצלה לכך, כי יכולה היא לנוח אחרי כל התנועות ואף אחרי שוא (תָּטָא).

שאר התנועות אחת היא לנו, מצד הדקדוק, איך תסומנה, אם על־ידי אותיות מיוחדות אשר ימציאון לכך ואם בסמנים הנהוגים עתה. רק מכיון שנשוב לבטא את הדגש החזק ואת השוא נע, עלינו למצא גם להם סמנים מיוחדים, להבדילם מן הדגש הקל והשוא הנח.

ומתוך שרגילים אנו היום שלא לסמן את הנקודות כלל, מוטב אשר בכתביה היומיומית (להוציא אולי שירים, ספרי תינוקות וכדומה) נמעט גם להבא בסמני נקוד עד כמה שנוכל, ונכתבם רק עד כדי קריאה ברורה וקלה. זאת אומרת כי נקמצם ולא נכתבם בכל מקום אשר הכתיב יוכל להיות בטוח גם בלעדיהם. כן נשמיט את השוא הנח, וכל אות אשר לא תסומן בתנועה תחשב לנחה. (אולם סמן השוא נח ישאר גם להבא ונשתמש בו במלים זרות וכו'. אלא שלפי עניות דעתי נוכל להשתמש תחתיו גם בסמן השוא הנע בכל מקום שמצטרפות אותיות נחות אחדות, כגון: יִשָּׁא, מבלי שיפריע הדבר במאום. וראה להלן על אודות הפתח). גם את השוא הנע נוכל להשמיט בראש התבה ובאות דגושה בדגש חזק. - בדרך כלל נוכל גם לא לכתוב את הדגש הקל, כי לפי עניות דעתי לא יקשה זאת את הקריאה במאום. ובכל אופן אין לסמנו כאות דגושה בדגש חזק. - ולבל נגבב יודים מוטב שנשמיט את החיריק במקום שהקרי יוכל להתקים בלעדיו, זאת אומרת: (א) לפני י' דגושה בדגש חזק, למשל: צִיָּה; (ב) בהברה סגורה, אשר האות החרוקה בה היא י', למשל: יִלְמֹד, בֵּית (לכן מוכרחים נהיה לסמן את השוא הנע אף בראש התיבה לפני י' בלי סמן תנועה, מחשש טעות: בִּיָּרָא).

ואולי כדאי לעשות עוד הקלה לכותבים, ע"י שנקבע שלא לסמן תנועה ידועה - ד"מ a, כי היא התנועה הכי שכיחה בעברית - בהברה סגורה (כי בהברה פתוחה אין לדעת אם אין האות מונעת בשוא נע), והברה בלי סמן תנועה תקרא בפתח. (וא' נחה תחשב לסוגרת הברה? מִצָּא - שִׁמְרִי?)⁵ ובהצטרף שתי אותיות נחות (שִׁמְרָת), דבר אשר יקרה בעברית לעתים רחוקות, נסמנן בשוא נח מחשש טעות. רק בהברות אשר אחת מאותיותיהן היא ו' או י' נכתב את ה־a גם בהיותן סגורות, פן יטעו הקוראים בחשבם את ה־ו או ה־י ל־אם קריאה" ויקראו את ההברה בקמץ (o) או בחיריק (שָׁלוּ, פִּרְרָ, פִּיטָן, יִרְקוֹן, חֲזִיָּה אבל ו' או י' בראש ההברה, כגון: יִכָּךְ, יִקָּר - אינם נחשבים במובן זה כשיכים להברה)⁶.

עתה נפנה אל צורת סמני הנקוד, אשר טרם דברתי עליה, משום שלדעתי לא יהיה להם ערך כל זמן שלא נדע להשתמש בהם. שאלת הנקוד בדפוס תפתר רק כאשר כל כותב ינקד את דבריו. אולם הסמנים הנהוגים עתה (ה"נקודות") שנוצרו על-ידי מעתיקי ספרי הקדש, אשר היה להם זמן הרבה ודיקו בכל תג ונקודה, קשים הם לנו מלהשתמש בהם בכתב לצרכי החול, ולכן אציע לתקנם ולהקילים. כבר קבענו את ה'ר' לסימן הקמץ (o) וה'י' לחיריק, ו' ונקודה בה (q) תוכל לשמש גם להבא לסימן ה"u (שורוק), נקודה מעל האות – לחולם (ou) ונקודה בגוף האות לדגש קל ('). נקודה תחת האות תסמן את השוא הנע וקו אלכסוני מעל לאות (כזה ') את הדגש החזק. בקו משכב או קשת קטנה תחת האות נוכל לסמן את הסגול ועם " אחרי האות את הצירה (סיפר). ואולם בבוא הסגול בהברה פתוחה בסוף המלה נכתבנו בשורת האותיות (נמציא לו לכך צורה מיוחדת, ד"מ: ע, ובדפוס: V), לבל תבואנה אותיות כמנפ"צ מונעות בסופי התבות באין אחריהן אם קריאה (פה-פן, V). אבל לפתח אציע להמציא אות חדשה (ד"מ: , ובדפוס: q), לסמנו בה גם באמצע המלה. כי אמנם אין הסמנים מעל לשורה ומתחתיה מכבידים ביותר על הכותב והקורא, אך אין גם להרבות בהם, ולכן טוב שנכתב את ה"a, שהיא התנועה השכיחה העברית ביותר, בשורה כאות. ואגב נפתור על-ידי כך כליל את שאלת כמנפ"צ. (את הסיום –ך נכתב גם להבא בכף סופית). וגם נוכל להבדיל בין פתח פשוט לפתח גנוב, ע"י זה שנכתב את האחרון לפני האות הגרונית ולא אחריה (סיח-סיח). אף כי לפי עניות דעתי, נוכל להשמיט את סמן הפתח הגנוב בכתובה הרגילה, מבלי שתקשה עלינו הקריאה.

דומני כי שיטה זו אשר הצעתי פשוטה היא ונוחה למדי לשמוש היומ-יומי בכתב. ומובטחני כי לא יקשה לסגלה גם לדפוס – על-ידי שניים קלים בסמני הנקוד, לפי אחת הדרכים. אולם מכיון שאינני מכיר את מלאכת הדפוס, לא אוכל להציע בזאת כלום.

נסיתי לתאר כאן את הדרך היחידה להתאים את כתיבנו למבטאנו: עלינו לשוב ולהבדיל בין הקונסוננטים הדומים, לבטא את הדגש החזק והשוא הנע, להסיר מכתבנו את אמות-הקריאה המיותרות ולחדשו על-פי שיטת שבע תנועות. אמנם יבדל גם אז הכתיב מן המבטא ויהי לו רק כעין שלד וסעד, אולם הבדל זה יהיה קטן בערך. ומפני שסמני הנקוד ושיטתו יהיו פשוטים ונוחים יותר, ישמש עזר לכל העם, תחת היותו היום ענין למלומדים מעטים. עלינו להתגבר על הקשיים. כי הן מוכרח

כתיבנו להשתנות. תקופתנו, שהלשון העברית טרם היתה בה לשון חיה בפי כל העם, שעת כשר היא ועלינו להשתמש בה. אולי יעלה עוד בידינו לשמר על חלק גדול של הכתיב המסורתי.

ודאי היה טוב, לו היתה השפה העברית נרכשת לדובריה בילדותם מבלי דעת, כי אז לא היינו נצרכים כל כך לדקדוק ודיוק. ואולם איך ילמד כל העם את השפה לכל צורותיה הנבדלות ומבטאן השונה מבלי כתיב הגון, המתאים לדקדוק ומקילו? וזאת היא גם התשובה ליראים פן חשבונותינו בטעות יסודם וההתפתחות הטבעית של לשוננו תלך בדרך אחרת מאשר שערנו מראש. הכתיב אשר הצעתי נוח הוא לשנויים אטיים יותר מכתיבנו המסורתי.

(1) רק אם נרצה ליפות את צלצול שפתנו ע"י גונים חדשים, נוכל אנב-אורחא לחדש גם את מבטאן, באשר קל ללמד הוא: ג-כ־g אנגלי במלה George, ד-כ־th אנגלי קשה (this).

(2) אולי כדאי להשאיר את ה־ש במלים המעטות, אשר אחרת יש לטעות בהן: השכיל – הסכיל.

(3) קורא אני "תנועה חטופה" לכל שוא באות גרונית, בלי שים לב לסימן הנהוג היום בכתיבנו. אך לפי עניות דעתי טוב לנו לסמן את ה־ח' הנחה בשוא פשוט, בהתאם למבטאנו היום (אחזיק, שלחתי); ואולי גם את ה־ה' (יהי, אָהיה וכו', אבל לא אחרי פתח וסגול?).

(4) ביחוד אין מבטא החולם וההבדל בין סגול וצירה ברורים וקבועים בו. ובמקום שהבדל זה נכר (סֶפֶר, יֵשׁ – יֶשְׁנִי), נוכל להשאירו ולכתוב צירה (ei) היוצא מן הכלל – כלומר, שישתנה בנטיה. – וכן יש לכתוב חולם (ou) במשקלים המלעיליים רק במלים שהוא משתנה בנטיתן ל־u (קֶמֶץ), ובשאר המלים – קֶמֶץ (o) "יוצא מן הכלל" – כלומר משתנה (חדש, אהל).

(5) בבוא הברות סגורות אחדות, מונעות בפתח (a), זו אחר זו והיה אם מספר האותיות הוא זוגי – תקראנה האותיות האי־זוגיות בפתח והזוגיות בשוא (אֶרְבֵּן); ואם מספר האותיות הוא אי־זוגי, תקראנה הזוגיות בפתח והאי־זוגיות בשוא (שֶׁרְפָּף). בהתאם לטבע השפה העברית. אות דגושה בדגש חזק נחשבת במובן זה כשתי אותיות (שֶׁבֶת).

(6) מפני החקים הנ"ל על קמוץ סמן החיריק מוכרחים אנו לכתוב את הפתח בהברות עם י' בכל מקום, ואולם בהברות עם ו' נוכל לקמצן לפי דרכים אלה: א. ע"י זה שנסמן בכל מקום (למשל ע"י המלאפום) את הו' הבאה כאם

קריאה; ב. או ע"י זה שנסמן את ה'ר' הנשמעת במבטא: (1) בהיותה מונעת בפתח ואות נחה לפניה (גם "אם קריאה" במשמע). (2) בבוא הנחה אחרי פתח-ואולם לדעתי מסובכים דרכים אלה יותר מדי ושכרם יצא בהפסדם.

(7) אציע כי נקודה כזאת תסמן את שנוי מבטא האות לא בכפ"ת בלבד. כך משנה המלאפוס גם היום את ה'ר' ל-u. וכן תוכל ג' להקרא כ-g אנגלי במלה George, ד' כ-th אנגלי קשה (this), ז' כ-ж רוסי, גם נוכל על-ידי כך להבדיל בין ה'ל' הרכה והקשה (מובן כי דגש קל כזה יבוא כך במלים זרות ויחשב לחלק בלתי נפרד של האות). – נקודה ב"י' או מעל ל'ו' (ו) תוכל להראות במקרים הדורשים דיוק מיוחד – ובדפוס אף בכל מקום – כי באו כאן בתור אמות קריאה ואינן מבוטאות. ואם נרצה להקל למבטאים אשכנזית את השמוש בכתיב החדש, נוכל לציין בשבילם את ה-קמץ הגדול, שמבטאו ^o בנקודה בסמן הפתח. בתפקידה אלה נקרא לנקודה זאת "מלאפוס".

יהודה גרזובסקי

לָקַט אִמְרוֹת מִפְּסִיקָתָא רַבְתִּי

(הוצאת מאיר איש שלום)

פרק

- א' — פְּרָתִיקָה — אלו התינוקות הלומדים בבית הספר
 י"א — האגוז הזה שחוק לתינוק ותענוג למלכים
 " — נפשו של אדם חתה מהם (במובן בוחל)
 " — האגוז יש בו שלשה מינים, של פרך שנפרך מעצמו, הבינונים אתה
 " — מקיש עליו והוא נשבר והקטרונים מתקשה להשבר
 " — וכחול שאין לו מנין
 " — יטול את שלו (במובן יקבל עונש)
 י"ד — שחק באמך (במובן רמה את אמך, אותנו לא תרמה)
 ט"ו — ספרי (גבולות) ארץ ישראל שהם קדושים כארץ ישראל
 " — כל זמן שאורו של גדול מבהיק בעולם אין אורו של קטן מתפרסם
 כ"א — וכליו משופעים מכאן ומכאן (תלויים ויורדים למטה)
 כ"ג — תלוש באזנו (לענש)
 " — אפילו אדם צריך תקון
 " — להוציאך חלק אי אפשר (לעזובך בלי תשובה וכדומה)
 " — לא נתנה השבת אלא לתענוג
 כ"ד — זון העינים (קבל הנאה)
 כ"ה — והיתה נפשו רעה (לא נתן צדקה)
 כ"ו — קריה כבושה כבשתם, עם הרוג הרגתם
 ל"א — משתקצות ומתעזבות
 " — מחלדים בהם (עוברים כחלד)
 ל"ג — היו ישראל מתפחדים

- אמר הקב"ה בשעה שאני נוצח אני מפסיד ובשעה שאני נצוח אני משתכר מ'
 — מתבנה היה (לבן) מ"ג
 — משתכר המכות (קבל המכות בשכרו) מ"ד
 — האיל נותש מהורש זה ונסבך בחורש אחר ק"א
 — פעור פה כגמל ק"ש
 — עד שלא לקח אדם אשה אהבתו הולכת אחרי הוריו, לקח אדם אשה
 — אהבתו הולכת אחרי אשתו "
 — אב לא למדו ורב לא היה לו מהיכן למד תורה "
 — פניו חולניות "
 — עשה שכונה בארץ, הוי זורע הוי נוטע קי"א
 — החזיר הזה בשעה שהוא רובץ פושט מלפיו, כלומר ראו שאני טהור קי"ב
 — אין אדם יודע במה הוא משתכר קי"ד
 — קוץ (בעל תלתלים וקוצות) "
 — כל המחליף דבורו כאילו עובר ע"ז קט"ו
 — משל לעורב המביא אש לקנו "
 — נשפכו מים על ברכיו "
 — חמור של חרשים (סדנה, עליל) "
 — הכרם נושאת את הרגלים "
 — יש רגל מברכת בית ויש רגל מחרבת בית קל"ב
 — אין כבוד אלא כסף וזהב "
 — אין ארץ החיים אלא צור וחברותיה, שם שובע שם זול "
 — קפרנותם של אבות ולא ענותנותם של בנים "
 — חביבה היא מלאכה מזכות אבות "
 — מחניפים לרשעים מפני דרכי שלום קל"ג
 — הכתוב לא פרסם מיתתה אלא מן הצד (דרך אנב) קל"ה

בקרת וביבליוגרפיה

צבי הר-זהב

תורת הַלְשׁוֹן

ספר דקדוק שפת עבר ערוך בדרך חדשה ובשטה מדעית לבתי ספר תיכוניים וללומדים בעצמם מאת מ. א. ויזן, תרפ"ג. הוצאה עברית, "מנורה", וינה – ברלין.

מכל ספרי הדקדוק בעברית זהו כמעט היחיד, שמצוייה בו שיטה מדעית. הלשון העברית הוכנסה בספר זה למחציתן של שאר הלשונות השמיות ועל-ידי זה מתבררות הרבה תופעות דקדוקיות בלשונו. לשבחו של מר ויזן יש לומר, שספרו מצטין בדיוקנות מדעית נמורה וכאחד עם זה הוא פשוט וטבעי יותר מכל ספרי הדקדוק שנכתבו בעברית עד היום. מר ויזן אינו מסתפק בדקדוק לשון המקרא בלבד, אלא מתחשב עם הצורות השונות שקבלה הלשון במשך כל ימי התפתחותה, וגם בזה מעלה יתרה נודעת לספרו.

עם כל זה אין גם הספר הזה נקי לגמרי מחסרונות ועליהם רוצה אני להעיר בזה, מבלא להתכוון, כמובן, לגרוע מערכו של ספר חשוב זה.

החסרון העיקרי שלו הוא הקצור הגדול יותר מדי שבחר לו המדקדק, ושע"י זה אין מתבררת כראוי כל תורתו, שלמי שאין לו מושג ממנה — ורוב המשתמשים בספרו הרי הם מסוג זה — לא תהא מובנת כמעט כלל. הלומדים דקדוק מדעי זקוקים לספר שיהא מסביר ומברר הכל באדיקות ובפרטות ובקלות, ולא שיהא בצורה של "נורות" ו"פסקי הלכות" ו"סתרי תורה", ושהלומד יהא אנוס ליגע את מוחו כדי להבין, ולבסוף לא יבין כראוי. ביחוד לקוי החלק הראשון. אילו היה הוא ברור ומובן כל צרכו, היה מובן אף החלק השני; ומכיון שהלומד יתקשה בו ולא יבינהו כהלכה, יהא אף החלק השני כספר חתום בעיניו.

ואף הסגנון קשה הוא בכמה מקומות; וגם אינו עברי, וחקוי הוא לגרמני. וזהו חטא לא אך לתורת הלמוד (די־קטִיקה) בלבד, אלא אף ללשון — ועם מדקדקים צריכים לדקדק כחוט השערה... ובכמה מקומות יש אף טעויות לשוניות, ושעל-ידי לא־זהירות ברוח הלשון יצאו לו אף מונחים כעין "האינדוגרמניות" (8, 2), במקום "ההודיות־הגרמניות", או ה"אִרִיזות".

§ 1. הספר פותח בהוכחת שם הלשונות השמיות ומסתפק אך בזה בלבד. כאן עומד הקורא, שאין לו מושג כלל ע"ד הלשונות, ותוהה: מה הן לשונות שמיות, ולמה הן קריוות כך? — אח"כ הוא אומר: השמיות המערביות, והן ערבית־כושית, כנענית וארמית — חלוקה זו אינה שלמה כלל וקטועה היא מאוד. — אח"כ אנו קורים: הכנענית מסתעפת לשלשה סעיפים:

עברית. פיניקית ומואבית — אף כאן אין שלמות ואין ברור! — ש"שפת כנען" שבספר ישעיה (י"ט, י"ח) מכונת ללשון העברית, מסופק עדין. יש משערים, שהבונה על הלשון הארמית, והנביא אינו מדבר שם על "מקדש חנוני" אלא על "מקדש־יב".

8 2. בלוח האותיות הוא מביא את ה"כתב העברי הקדום" ואת ה"כתב האשורי" ואת "כתב רשי" ואת שמות האותיות ואת הערך המספרי של האותיות; ואינו מעיר על כל אלו אפילו דבר אחד. ואח"כ הוא מזכיר את הצורות של אותיות כמנפ"ץ שבסוף התבה, ואומר עליהן אך שהן "יותר קדומות", ולא יותר!

את האותיות הקדומות בלועזית Consonanten אינו קורא "אותיות הבורות", או "הגיוות", אלא "אותיות מרגשות"!

ובסוף הפרק הוא מלמדנו: "המנהג הרגיל בלשונות האירופיות לחלק את התבות שבסוף השורות, אינו נהוג בעברית" — באיזו עברית אינו נהוג? בעברית המאוחרת נהוג ונהוג! בעברית הקדומה שבחקיקות על גבי אבנים ומטבעות היה נהוג לחלק לא אך להברות, אלא אף לאותיות! ואם בונתו אך על העברית שבבחי"ק ובספריהם של חז"ל והנאונים היה צריך לומר בפרוש ולא לכפ"ל כלל ולהנהיג אסור עולמי!

8 3. חלוקת האותיות למתצאיהן בספר זה היא כבספרי הדקדוק הישנים! האותיות המתחלפות הן, לפי תורתו, אך בנות מוצא אחד ואותיות למנ"ר בלבד!

8 4. על דבר השמוש באותיות יהו"א לאמות קריאה הוא מקצר מאד ואינו מעיר על הסדר הכרונולוגי של שמוש זה על פי הקולות הקדומים (u, i, a) ועל פי הקולות המאוחרים (e, o), ואך בפרק 8 הוא מדבר על זה בקצור.

והוא מזכיר את שם "תנועות" — ואינו מפרש מה הן; ומזכיר, "נח נראה" — ומפרשו בהערה למטה; ושם הוא מזכיר אף, "נח נסתר", והכל דרך אנכ. ובהערות למטה הוא מזכיר מאין יוצאה תנועה פלונית ומאין אלמונית — והכל בהערות (ואך בפרק 9 הוא מדבר ביחוד על זה). ובפרק זה הוא מדבר על דבר השמוש באותיות יהו"א לאמות קריאה שהתחיל בזמן מאוחר, כו בזמן שלפנים, בתקופה קדומה, היו אותיות אלו, באותן התבות שהוא מזכיר (בְּרִאֲתִי, רִאשִׁים, צֶאֱן, סוֹסֶיף, בְּנִיֹּי), באמת אותיות הבורות ולא נחות.

בסוף הפרק הוא אומר: ש"ישנם עוד סמני-תנועות מיוחדים הנקראים נקודות (לא: תנועות!), שהמצאו עליידי ה"נקדנים" במאה (במקום: במאות) הששית והשביעית לסה"נ, ויתבארו בסעיפים הבאים" — ויותר אינו מדבר על כל זה!

8 6. בהערה למטה הוא מעיר, שסמן א הוא סמן ל"תנועות הכי-ארכות" (לפי דרכנו השמוש בתבת, "הכי" להפליה אינו ראוי כלל וכלל!), ואף בהערה ג' שבפרק 7 הוא אומר: שיש תנועות ארכות ויש תנועות ארכות ביותר, — בה בשעה שאין שני מיני תנועות ארכות כלל, וסמן זה (א) מראה אך שהתנועה שהוא בא בה היא תנועה ארבה קדומה, ושמצויה עדין בלשוננו ונשתמרה אף בלשון הערבית, הפוכו של סמן =, שהוא מראה שהתנועה נעשית ארבה אך בלשון העברית, אחר תקופה ארבה של התפתחות, ובלשון הערבית לא נתארכה עד היום

את שמות התנועות הוא מביא כפי שהן קרויות היום ואינו מזכיר כלל את שמותיהן שהיו להן בימי הבינים.

בסוף הפרק בהערות הוא מזכיר את הפתח הנגוב, ואינו מברר את מקורו, ושהוא מצוי אך בעברית, ובכל הלשונות השמיות אינו במציאות כלל, ושלא היה אף בלשוננו בימות ילדותה, ובנקודת הלבלי אינו מצוי כלל, ואצל השוטרונים אינו עד היום!

8 7. את התנועות הוא מחלק לתנועות גדולות ולתנועות משוכות, לתנועות קטנות ולתנועות חטופות. חלוקה זו אינה יפה כלל. ועיי חלוקה זו יצאה לו הערה שהיא סותרת את כלל המתג אצל (8 18), והמקשן יכול להקשות: למה לא נאמר: דְּבָרִי, כשם שאנו אומרים: אָלֵכִי? — התנועות הגדולות והתנועות המשוכות צריכות להקרא בשם „תנועות ארפות“, אלא שהראשונות הן ארבות קדומות **מעקֶן** (והן: שִׁ שְׁמוֹשׁ אַחֲרֵי אוֹת א', דִּי, וִי, וֵי, וֶי, וְי) וקדומות בנות תנועות ארפות אחרות (והן: הַחֹלֶם שֶׁאֲחֲרָיו ו', וְהַצִּירִי שֶׁאֲחֲרָיו י', וְפַעֲמִים אַף זֶה שֶׁאֵין אַחֲרָיו י', וְשֶׁאֵין מִשְׁתַּנָּה בְּנִסְיָהּ = \hat{e}, \hat{o}), והשניות הן תנועות שנעשו ארפות במשך הימים, ושהן משתנות בנטיה (= $\bar{e}, \bar{o}, \bar{a}$). והתנועות הקטנות צריכות להקרא, בהפוך התנועות המוכרות למעלה, בשם „תנועות קצרות“, ויש, לפי זה, שני מיני תנועות, והמין השלישי הן התנועות החטופות. והוץ מכל אלו, יש עוד גם תנועות מרכבות (Diphthongen) — והמחבר לא הזכירן כלל!

בהערה הוא מעיר: ש„במקרא יבוא לפעמים חסר במקום מלא“ — וכי אך פעמים? הרי באלפי סקטות נהוג דבר זה!

8 10. בין הקמצים שהם קטנים מונה המחבר אף זה שלפני חטף-קמץ, כגון: צִּהְרִים, מִחְרָת, לִחְלִי, מַעְמֵד (ושהמדקקים הלועזים קבלו זה באמת להלכה), ואף את הקמץ שבתבות קָדְשִׁים וּשְׂרָשִׁים, ועל זה הוא מעיר בהערה שאי-אפשר להסכים לדעתם של ה„קדמונים“ (וכי אך דעתם של הקדמונים בלבד היא?) שקמץ זה הוא רחב, לא מפני „התהוות התמונות האלה, ולא מפני היצירות הדומות בעברית ובשפות הקרובות לה, ואף לא מפני העתקת השמות הפרטיים השויכים לכאן בתרגום השבעים (גוניוס—קויטש, 8 9)“. הנקוד והמסורה וכל המדקקים העברים מעידים, שקמץ זה הוא דוקא גדול, וכך הוא גם על פי ההברה המזרחית. וידוע הוא הפולמוס הגדול שנתעורר לפני כמה שנים (בעתון „השקפה“ לביי, ש' ג', גליונות כ"ט — ליד וש' ד', גליון ב'), בין סָלֶר וְלֵיִן ובין צִיִּסוֹן ובין־יהודה, על דבר קמץ זה, והרעת נותנת שהאמת עם גביסון וכי שקמץ זה הוא דוקא גדול, וכך אומר ביי אף במלוננו הגדול בערכי „אהב“, ו„אהל“ שהקמץ גדול. ועל ההעתק שבתרגום היוני אי-אפשר לסמוך כלל, לפי שידוע הוא כבר בשבושיו המרובים.

8 11 בהערה א' הוא אומר ששוא בא אף באות ת בתבות אַתָּ, נְתָתָ, ובהערה ב' הוא מוסיף ששוא בא באותיות פת"ך ד"ק ט"ב, ומביא דוגמא: וַיִּשְׁתָּ — ומהו אנו למדים שבתבות בְּרָתָ, למשל, אין בא שוא!

בהערה ג' הוא מקבל את דעתם של קצת המדקקים הנוצרים שיש שוא בינוני, או

מרחף, במציאות. את מציאות התנועה הקלה הוא מבטל (שם), ואת השוא המרחף הוא מכניס במקומה! אין כאן המקום להוכיח, עד כמה אינה מתקבלת דעה זו כלל וכלל (ובמה מנוחך הוא הטעם שנתן בעמוד 198, הערות 2, 3, לשואים שבתבות שִׁכְבִּי ובשִׁכְבָּךְ). אך זה ראוי להזכיר שלא צורת מְלָכִים, למשל, נשתנית בסמיכות למְלָכִי אלא, הפוך הדברים: צורת "מְלָכִי", ושהיא עֲבוּרָה של הצורה הקדומה "מְלָכִי" — היתה המוכרת של מספר רבים ושבאה בקצת מקומות בתנ"ך: ישעיה י"ז, י'; שופטים ה', י"א; ירמיה מ"ח, ה'; ושנתקיסה עד היום בסמיכות¹, וצורת מְלָכִים נזורה במשך הימים מצורת מְלָכִי — ואין שום קשיה על חסרון הדגש, הואיל ורפיון האות הוא קדום מאוד, עוד מהתקופה שהתחילו מרפאים את האותיות בגיד כפית בכלל, ומשעה שהתחילו לומר מְלָכִי, ואח"כ מְלָכִי, במקום מְלָכִי, התחילו אומרים מְלָכִי, ואחר כך — מְלָכִים, במקום מְלָכִי, וכך אף בארמית: מְלָכִי, ולא מְלָכִין (ועין עוד להלן, בע' 323).

8 13. לפי הכלל שנתן לדגש קל (וכך הוא אומר בפרוש בפרק 14, הערה 2) משמע, שבתבת וַיִּחַדְּ, למשל, אין בא דגש! — והדגש שבתבת בְּתָנִים, שהוא חזק, קל הוא לפי דעתו! — ועל השוא שבתבת שְׁתָּנִים, שהוא נח, לפי דעתם של טובי המדקדקים, הוא אומר קדם שהוא נח, ואך אח"כ הוא מוסיף ואומר שלדעת אחרים השוא הוא נח!

8 14. בפרק זה מקבל המחבר את ה"דגש לתפארת הקריאה", שהוא בא בלא שום צרך מיוחד, אלא כדי ליפות את הקול², ובהערה 1 שבע' 16 הוא מוסיף: שהוא אך, "סימן או קשוט קולי קבוע, שנתמח במשך הזמן ע"י הקריאה הלא־טית והמנעמת של פרשת השבוע בביהכ"נ". ודגש זה הוא, לפי דעתו, לא אך הדגש הבא בשמות הנוף אֵלֶּה, תָּהָה וְהָמָה ובמלת השאלה לָמָּה, ולא אך הדגש הבא "לפעמים בסוף פסוק: תִּדְלֹךְ (ישא ב', ה'), רָמָּה (איוב כ"ב, י"ב), בְּתַנּוּ (יחזקאל כ"ה, י"ט), בְּשִׁתָּה (ישעיה מ"א, ט"ז)", אלא אף הדגש הבא מסבת "דחיק" ו"אתי מרחיק". וכאן טעה, במחילה, כמה טעויות: (א) מה שסובר שיש דגש ל"תפארת הקריאה", ובאמת אין דגש כזה כלל וכלל. ודגש כזה הבא, לפי כללי הדקדוק, שלא לצרך כלל, אינו אלא דגש עתיק, שנתקן עוד לפני זמן התקנת הנקוד, להראות אך על הקריאה שבתבות שנתקשו בקריאתן ושהטעות היתה שכיחה בהן. (ב) דגש זה אינו, אם כן, דגש חזק ואינו מכפיל את האות כלל וכלל, כדעתו וכדעתם של רוב המדקדקים, והוא בא, לא אך בתבות המועטות הללו, אלא בכמה מאות תבות (כפי שהוכחתי באריכות ובפרשנות בספרי, דקדוק מדעי והסמורי של הלשון העברית³, שעודו בכ"ס), והוא כאלו אינו במציאות ואין חוששים לו היום, ואך בשם "דגש רמזן" אפשר לקרותו, מפני שבאותה התקופה הרי אך רמזו בו הנקדנים על איזה דבר בקריאה, שהוא צ"ל כך וכך, ואכמ"ל. (ג) והדגש הבא בסבת דחיק ואתי מרחיק, שהוא אומר שאף הוא ל"תפארת הקריאה", אינו אלא ד"ח משוט שִׁמְטָפֶע בדבור, לא אך בלשונו ובלשון הערבית, שבהן הוא בדרך קבע, אלא אף בלשונות אריות במקצת, ואכמ"ל.

(1) ובסורית נתקיסה צורת =י. בסמיכות, כגון: רִישִׁי, מְאֲנִי, בְּבִי.

בהערה שבסוף הפרק הוא אומר, שהאות האחרונה שבתבה אינה יכולה להכפל בעברית, והולכך אינה מקבלת דגש. כגון: גל, גן. לא דוקא! אין שום ספק, שהאות האחרונה בתבות כאלה הוכפלה בדבור, ומשום זה בא דגש חזק בנטיה ובמספר רבים, והשרשים שלהן משולשים הם, והדגש נשמט מבלא שום טעם (אפשר בכדי להקל את מלאכת הנקוד). כשם שנשמט השוא הנח בסוף התבה. והלשון הערבית מוכיחה אף היא על כפל האות. וכפילה כזו מצויה אף בלשונות האריות. כגון: dumm, Mann וכדומה.

ועל דבר הדגש שאינו לא קל ולא חזק ולא רמז, ושכא בראש תבה הפותחת באות הדומה לאות האחרונה שבתבה הקודמת לה, כגון: בן-נזן, נזן-נשמה (ישעי מ"ב, ה'), לאכל-לחם (ברא' ל"א, יח), אם-מצאתי (ש"א ד', כ"ט), וכדומותיהן, ופעם אחת אף באות שאינה דומה לאותה האות: קל-מלאכה (שמות כ', י'), ושבשם דגש בלען אפשר לקרותו, מפני שהוא מכליע אות אחת ושתי התבות הן כתבה אחת, והתבות המוכרות למעלה, למשל, כאלו היו כתובות: בנזן, נזן-נשמה, לאכלחם, אם-מצאתי, קל-מלאכה, — אינו מדבר כלל וכלל!

8. בפרק הננינות אינו מדבר כלל על זמן התקנתן, על סבת התקנתן, על שאר השטות של הטעמים שמצויות, על הטעמים שלשאר אהיע, על משמעם של שמות הטעמים ועל שאר השמות שיש להם אצל הקדמונים (חוץ מארבעה שמות שהוא מזכיר), ואת טעמי ספרי אמ"ת אינו מביא כלל, ואף את סמני ההפסק החדשים, שאנו משתמשים בהם היום, אינו מזכיר כלל!

8. 19. בסעיף ד' הוא אומר, שהטעם בא למעלה לפני סיומי הפעל תי (שפ'רתי). — ת' (שפ'רתי). — נו (שפ'רנו). — נה (תשפ'רנה) — ושכח למנות אף — תי (גליתי, סבתי). — ת' (גליתי, סבתי).

ובסעיף ה' שכח למנות את הכנוי ד תף (שפ'רתי) ואת הכנוי ה- שלפניו שוא בדוגמות שפ'רתי, ישפ'רנו.

את כל המבטלים את דין „נסוג אחור“ לא מנה כלל.

8. 20. שמונה מיני הברות אצלו! כל זה מיגע את הלומד, חוץ מה שההברה החמישית אינה כלל במציאות (הואיל ואין שוא מרחף במציאות); וכל שמונת מיני ההברות האלו אינם אלא שנים: הברה פתוחה והברה סגורה, ולא יותר, וההברה הורה אינה זרה כלל, שהרי מיוסדת היא בחקי הלשון, וכמה שאומר הוא בעצמו (בהערה 4), — ולמה הזכירה בשם כזה? 8. 21. בכללי ההפסק הוא מקצר מאוד, והכללים הם כבספרי הדקדוק השכחים, והתנועות הקצרות והשוא משתנים, לפי דעתו, בהפסק בתנועות ארבות. על דעתו לא עלה כלל שמהופך הסדר: הצורות שבהפסק הן הן הצורות הקדומות בלשון, ורק הן בלבר שלשו בה; ואלו שאינם בהפסק נתקצרו במשך הימים מרהיטות הדבור, ואך במקום ההפסק, ששם אין רהיטות, הוסיפו משתמשים באותן הצורות הקדומות. ובלשון המשנה מצויות צורות ההפסק אף באמצע הפסוק (ואף בכדיק נשתמרו שוירים כאלו בכתבי: שופטים ט', ח' — י"ב; ש"א

הַצִּוּרוֹת יִחְפֹּץ וּשְׁכָלְתִּי וּכְדוּמָה, שְׁבָאוֹת בַּהֲפֶסֶק, אֵינָן מִצִּוּרוֹת יִחְפֹּץ וּשְׁכָלְתִּי, שֶׁל פִּי מִקְרָה אֵינָן בָּאוֹת בְּסֵפֶר הַמִּקְרָא בַּהֲפֶסֶק, אֲלֵא מִצִּוּרוֹת יִחְפֹּץ וּשְׁכָלְתִּי, שְׁבָאוֹת לֹא בַּהֲפֶסֶק, וְשֶׁל פִּי מִקְרָה אֵינָן בַּמִּצִּיאוֹת בְּכַד"ק.

בחלק השני של הספר מכירים השתלמות והשתכללות. החלק השני, "תורת התבנית", אינו לקוי ופגום כ"כ כחלק הראשון. בו אנו רואים, שהמחבר לא התרשל במלאכתו, ובשקדנות ובעיון עמוק כבש לו דרך ישרה והנהיג סדר יפה בחכמת למוד הלשון. זו אינה אומרת שהעבודה היא כאן בתכלית השלמות ושאינן בה שום חסרון. יש להעיר הרבה אף על חלק זה. אבל, בכלל, יפה הוא ומשובח.

א) בין משקלי השמות מצויים קצת שמות, שנתחדשו בימדיהבנים ובימינו, ושהם אינם ראויים כלל לשמוש, וממילא מובן שלא היה צורך להזכירם כלל.

(ב) סיומי מין הנקבה הם, לא אך ה ות' הודועים לכל תינוק, אלא אף — י (יָדִי), יֵי (כגון אִמְבִּטִי , אֶרְנָקִי , אֲנִטִּיכִי , אֲנָקְלִי , בָּסִילָקִי , וברומה¹⁾); ואף ד תה, ד ת, = ת, יֹת־ (כגון עֲזָרְתָּה , עֲזָרְתִּי , גִילְתָּ , יִשַׁע' לִיָּה , כ', חומזות, ירמ' נ"א, נ"ח, וברומה), הם סיומים קדומים של מין נקבה.

ג) ע"ד התפתחות סיומי מספר הרבים והמספר הזוגי אין מדובר בספר כלל; ואף מספר הרבים הפנומי (השבור) אינו מוזכר!

הסיום הקרום של מספר הרבים ושל מספר הזוג היה, לפי דעתי, = י, וממנו נשתמרו הצורות **שָׁרִי** (שׁו', ה', ט"ו), **תְּלוֹנִי** (רמ"ב, כ"ב, י"ד), **תְּרִי** (זכרי, י"ד, א'), **וְחֻשׁוֹפִי** (ישעי' כ', ד'), **סוֹרִי** (רמ"ב י"ג, ג'), **קָדִי** (יחז' י"ג, ח 2), אֲחִיב נשתנה סיום זה ל = י, ושממנו נשתמרו

(1) בשמות תאר ויחס סיום זה, כידוע, הוא של זכר, כגון נִכְרִי, עֲבָרִי, אֲסוּפִי (קדושין ד' א"ב; ע"ג ע"א; ב"מ פ"ג ע"א). בְּדוּקִי (קדושין ד' א'), שְׁתוּקִי (שם ד' א"ב; ע"ג ע"א; יבמות ק' ע"ב), וכווצא בזה.

(2) סיום = י מצוי אף במספר יחיד, ביחוד בשמות שהם כעין פלגי ל"י, ובשמות הגזורים ממפעלים אלו: **שָׁדַי** (ישעי' ג' א'; ירמ' ד' יז; יח' יד; הושע י"ב, י"ב), **חֲזַי** (דנ"ב ל"ג, י"ט), **גִּזְרֵי** (עמוס ד' א'; נחום ג' יז; ברכות ז' ג'), ואף בשעצמם: **בְּבֵי** (עזרא ב' י"א), **בְּסֵי** (שם ב' מ"ט; נחמ' ד' כ"ב), **בְּצֵי** (עז' ב' יז; נחמ' ז' כ"ג; י' י"ט), **מְעֵי** (נחמ' י"ב, ל"ו), וכדומה. ואף בשית' ובשעצמ' שצורתם כלזרת שית': **בְּוֵי** (נחמ' ג' י"ח), **בְּבֵי** (שם י"א, ח'; חגיגה ג' א';

הצורות **חֲלוּנֵי מִיָּא ו', ד'**, **נְטַעֲנִי יִשְׁעִי יו', י'**, **צָרִי נִרְמִי מִיָּח, ה'**, **הִשְׁכֹּנְנִי נִשׁו' ח', י"א**,
ואך, לבסוף, יצא סיום = ים, ואח"כ — אף = ין (ובסורית נתקים סיום = י במכרת ואף בממוך
ובכנויים; ובארמית נתקים סיום = י במכרת).

ד) את כל מיני הסמיכות העתיקים, כגון **בְּנוֹ בְּנוֹר, בְּנִי-אֶתְנוֹ, עֲצָבוֹנָךְ וְהַלְנָךְ,**
תִּקְעוּ הַשּׁוֹפְרוֹת, (יהו' ו', ט', לפי הכתיב) אינו מביא כלל.

ה) בין שמות הפעולה שבע' 64 אינו מביא — וכמה שהעיר על זה מר ח. ילזין
ב"הארץ", תתשפ"ה — את משקל **הַפְעֵלֻת** של בנין נפעל, שהרבו מאוד להשתמש בו בימי
הבינים. ובכנויי השאלה, ע' 36, מצויים אך הכנויים "איזה" ו"איזו" לזי ולני; והכנויים
אִי-אֵלּוּ (ירו' פאה פ"ו ה"ב וראש דמי, ועוד) ואֵילָז (ברכות ז', ה'; שביעית ט', ט';
חגיגה א', ד'; חלין ג', ט"ז ועוד) לזכרים רבים ולנקבות רבות, אינם בספר כלל! (ואף על
זה כבר העיר ילזין).

ו) הכנויים הם אצלו השבעה הידועים לכל בר-בירב, ואף סדרם הוא הסדר הרגיל;
ואת כל הבנינים האחרים ששלטו בלשון, וששויורים מהם נשתמרו עדין במקרא, וקצת מהם
— אף בלשון המשנה, ושעל מקצתם אפשר לנו לעמוד מעצמנו, — הוא עושה ל"זרים"
ומזכירם — ולא את כלם — לא במקומם (כע' 122), אלא במקום אחר (כע' 154).

ז) על צורת "**תַּפְעֵלְנָה**" הוא אומר אך שבלשון המשנה משתמשים לנסתרות בצורת
"**יַפְעֵלּוּ**", כמה לנסתרים; ועל צורת "**פַּעֲלָנָה**" בצווי אינו מעיר כלל. כבר הגיעה השעה
להזכיר בספרי הדקדוק, שאותן הצורות שלטו בלשון אך בתקופת המקרא, ואף אז לא נזהרו
כ"כ בהן וקמעה קמעה התחילו מנהיגים את צורות "**יַפְעֵלּוּ**" ו"**פַּעֲלָנָה**", לא אך לזכרים, אלא
אף לנקבות — ובלא שום ספק אף בצורת "**תַּפְעֵלְנָה**" השתמשו אף לנקבות. אעפ"י שאין ראיה
מדברי רז"ל — ובדרך כזו הלכה אף הלשון הערבית ברבור, ובה אין מבדילים כבר בצורות
אלו בין זכרים לנקבות (ובלשון **הַאֲפָדִית** לא היתה אות נון בצורות האלו מעולם, ואך הברל
בתנועה היה ביניהן), וכך צריכים אנו לנהוג, לא אך ברבור, כערבים, אלא אף בכתב, כחז"ל
תמיד וכסופרי המקרא בקצת מקומות.

ח) בנין נתפעל בא, לא אך בעבר, אלא אף בביוני בקצת מקומות (ירו' ברכות

תוספתא דמאי ג', ה'), **נִפְּנִי (עו' י', כ"ה; נחמ' ג', כ'), נִפְּנִי (נחמ' ג', כ'), לפי הקרי, ובלהמ"ש**
לרוב), שְׁמִי (דה"א ב', כ"ח-מ"ד, ד', י"ז, ובתלמוד לרוב), בְּרָדִי (ברכות ד' ע"א; סנהד' פ"ט ע"ב; מדר
דב' ה'), בְּנִי (ב"ק ט', ג'), שְׁדִי, וכיוצא באלו. ויש אף בשמות פרטיים וכלליים מגזרות אחרות:
יִשְׁי ואִישִׁי (דה"א ב', י"ג), אִיתִי (שם י"א, י"א) ואִתִּי (ש"ב כ"ג, כ"ט), חֲרִי (ישעי'
י"ט, ט'), סִלִּי (נחמ' י"א, ח'; י"ב, כ'), בְּרָקִי (יומא ג', א'), מְלִלִי וגִלְלִי (נחמ' י"ב, ע"ז), אִמְתִּי
(מ"ב י"ד, כ"ה; יונה א', א'), אֲשָׁרִי (פס' קי"ג ע"א; ב"מ ס"ג ע"ב), אֲשָׁמִי (ספרא, קדושים; קדושין
ל"ב ע"ב), בְּרָזְלִי, וכדומה. ואף בשמות מרכבים: אֶלְעֻזִּי (דה"א י"ב, ה'), אֶחָסְפִי (ש"ב כ"ג, ע"ד),
מִכְנָדְבִי (עזרא י', ט'), וכדומה.

ס"א, ה"א: נְתַרְפִּין; שם כלאים א" ב': נְתַאֲחִין, ועוד.
 אחרי שעברנו עכשו על כל הספר אפשר לנו להסיק ולמתוח דין זה עליו: הספר
 בכלל טוב הוא והגון, אלא שטעון הוא עבוד ושכלול.

ביבליאגרפיה

חנוך ילון: בנין נְתַפְעֵל (תרביץ שנה א' ספר ב' עמ' 116–122).
 י. נ. אפשטיין: ללקסיקון התלמודי (שם עמ' 123–127).

Bursztin Israel: Vollständige Grammatik der alt- und neuhebräischen Sprache. Wien, 1929

Mahler Ed.: Neue Forschungen über die Beziehungen Israel's zu Aegypten (M. G. W. I. 73. 1929. 243–235 עמ' יהודא עמ').

Bauer Hans und Pontus Leander: Kurzgefasste biblisch aramäische Grammatik mit Texten und Glossar Halle 1929.

Rowley H. H. The aramaic of the old Testament. A grammatical and lexical study of its relations with other early aramaic dialects. London Oxford Un. Pr. 1929.

Samuel Krauss: Aruch ms. Breslau S. A. aus M. G. W. J. 73 Jahrgang 1929.

ח. ש. נייהויזען, התרגום למגלת רות (הצופה לחכמת ישראל שנה י"ד

חוברת א').

ס"א, ה"א: נְתַרְפִּין; שם כלאים א" ב': נְתַאֲחִין, ועוד.
 אחרי שעברנו עכשו על כל הספר אפשר לנו להסיק ולמתוח דין זה עליו: הספר
 בכלל טוב הוא והגון, אלא שטעון הוא עבוד ושכלול.

ביבליאגרפיה

חנוך ילון: בנין נְתַפְעֵל (תרביץ שנה א' ספר ב' עמ' 116–122).
 י. נ. אפשטיין: ללקסיקון התלמודי (שם עמ' 123–127).

Bursztin Israel: Vollständige Grammatik der alt- und neuhebräischen Sprache. Wien, 1929

Mahler Ed.: Neue Forschungen über die Beziehungen Israel's zu Aegypten (M. G. W. I. 73. 1929. 243–235 עמ' יהודא עמ').

Bauer Hans und Pontus Leander: Kurzgefasste biblisch aramäische Grammatik mit Texten und Glossar Halle 1929.

Rowley H. H. The aramaic of the old Testament. A grammatical and lexical study of its relations with other early aramaic dialects. London Oxford Un. Pr. 1929.

Samuel Krauss: Aruch ms. Breslau S. A. aus M. G. W. J. 73 Jahrgang 1929.

ח. ש. נייהויזען, התרגום למגלת רות (הצופה לחכמת ישראל שנה י"ד חוברת א').

מפעולות ועד הלשון

א. בועדות המקצועיות

הועדה למונחי החשמל בתל-אביב, שהפסיקה את עבודתה בקיץ סמוך למאורעות, חזרה לעבודתה באלול. עם גמר המלון השמושי לטלפון ולטלגרף ממשיכה הועדה את עבודתה בחבור המלון הכללי לחשמל (חלק ב' של ש ל ו מ ן). — את ישיבותיה האחרונות הקדישה הועדה לקביעת מונחים לפיסיקה לצרכי בחינות הבגרות של ממשלת ארץ ישראל, בהתאם לבקשת מחלקת החנוך של הממשלה. בתור יועץ משתתף בישיבות הועדה הד"ר סמבורסקי מהאוניברסיטת העברית. בירושלים.

לחבר הועדה לחשמל ה' יחיאל גרינפלד מלאו שבעים שנה. בחגיגת יובל השתתפו חברי ועד הלשון ביחד עם נשיא הועד, המנוח ד"ר א. מ. מויא. הועדה לבוטניקה גומרת את עבודתה ומכינה לפרסום ב-לשוננו את רשימותיה.

ב"כ הועדה לצבעים ד"ר יוסף ריבלין גומר את העבודה אשר הוטלה עליו להכין רשימת הצבעים בערבית.

לפי הצעת הפרופ' פרנקל, מנהל המכון למתימטיקה של האוניברסיטה העברית, מתיסדת ועדה למונחי המתימטיקה שתהיה משותפת לוועד הלשון ולאוניברסיטה. הוזמן להשתתף בוועדה זו בתור חבר מן החוץ הפרופ' יחיאל מיכל גוטמן מברסלוי.

הועדות למלאכה, למונחי דפוס, לסתות, לכלים ולתבשילים ולחקלאות תחדשנה בזמן הקרוב את עבודתן.

ב. דין וחשבון על עבודת ועד הלשון העברית וחברת

"אמוני הלשון העברית"

בירחי סיון תרפ"ט — טבת תר"ץ

בקשר עם הקונגרס הציוני ה-10 בציריך הרחיבה לשכת חברת "אמוני הלשון העברית" את פעולתה כלפי חוץ. התנהלה פעולת-הסברה של צרכי-הלשון

בעתונות וגם נשלחו מכתבים לחברי הועד הפועל הציוני ולצירים שנבחרו לקונגרס. נתפרסם כרוז מיוחד אל צירי הקונגרס. שנשלח לציריך ביחד עם כתבי ועד הלשון. כמו כן נשלחה הצעה רשמית לוועדת התקציב של הקונגרס. חתומה בידי חברי ועד הלשון.

חברי הועד ח. נ. ביאליק וי. ל. גולדברג ומוזכיר הועד ד"ר ש. איזנשטדט. שיצאו סמוך לקונגרס לחוץ לארץ. קבלו על עצמם לישא וליתן עם עסקני הקונגרס בדבר אשר תקציבו של ועד הלשון.

אחרי משא ומתן בוועדת התקציב ובאספת הקונגרס במוצאי שבת ט' אוגוסט. שבה הגנו על תקציב הועד ה' מ. אוסישקין. מ. דיזנהוף. ד"ר ב. מוסקונו. גב' ש. פרסיץ ובאייכס סיעת הפועלים ש. יבנאלי. א. קפלן. ב. כצנלסון. א. הרצפלד וד. רמז אשר לוועד הלשון סך של 250 לא"י לשנה (במקום 500 שהוצעו בוועדת התקציב).

ההנהלה הציונית בארץ ישראל התחילה לשלם את הסך הנ"ל בשעורים חדשיים מר"ח אוקטובר 1929.

אחרי הקונגרס בקרו נשיא הועד ח. נ. ביאליק ומוזכיר הועד ד"ר ש. איזנשטדט בברלין במשך שבועות אחדים ובאו בדברים עם קהלת ברלין ועם שורה של עסקנים וחכמים לשם הסבר תעודת-הועד ובסוסו. החמרי. כ"ה בספטמבר היתה בבית-העם העברי (רחוב גרולמן 36) אספה פומבית שבה הרצה מוזכיר הועד על תחית הלשון העברית בארץ ישראל ועבודת ועד הלשון. הרצאה אשר עוררה התענינות מרובה. ח. נ. ביאליק עמד על שאלות תחית הלשון ופעולת הועד בהרצאתו הפומבית אשר הרצה באולמי בני-ברית בברלין. קהלת ברלין ובתי הספר העברים בברלין נרשמו כחברים לחברת "אמוני הלשון העברית".

לאחר חזירתם של חברי הועד והמוזכיר לארץ בחדש נומבר המשיך הועד בעזרת הידידים שרכש בגולה את פעולתו המאומצת להרחבת חוג "אמוני הלשון העברית". נשלחו חוזרים מיוחדים לקהלות באירופה ובאמריקה. — עירית תל-אביב נרשמה כחבר ב"אמוני הלשון" ותרמה 24 לא"י לשנה. עומדים להוסד סניפים של החברה בחיפה ובפתח-תקה.

לפי הצעת נשיא הועד ח. נ. ביאליק נגשה אגודת "בני-ברית" בארץ ישראל לפעולת אסף כסף לשם יסוד אקדמיה של הלשון העברית בארץ ישראל.

לרגל הסתעפותה והתרחבותה של העבודה שנה הועד ממנהגו להתאסף פעם בשנה לאספה כללית, ונכנס שלש פעמים לשיבות: בב' כסלו, ובב' ובי' טבת וגם קבע אספה שלישית לכ"א טבת.

הישיבה הראשונה היתה מוקדשת למסירת דין וחשבון על עבודת הועד במשך ירחי-הקיץ ועל נסיעת חברי-הועד והמזכיר לחו"ל. כמו כן דנו באותה ישיבה על הזמנת עובדים מדעיים בשכר ועל הדרכים לבסוסו החמרי של הועד, והחליטו: 1) לבחר ועדה מיוחדת מרכבת מחברי-הנשיאות ומחברי-הועד ה' ש. בן ציון וא. מ. ליפשיץ, שישאו ויתנו בשאלת הזמנת-המומחים ויבאו בדברים עם האנשים הראויים לכך. 2) לשלוח חוזר מיוחד אל בתי-הספר העברים בארץ ובחו"ל ולהציע להם להצטרף לחברת "אמוני הלשון העברית" (תשלום מינימלי של $1/2$ דולר לשנה מכל כתה) ולחתום על "לשוננו". 3) לפנות אל הקהלות בחוץ לארץ בדבר הרמת תרומות לחברת "אמוני הלשון העברית". 4) להמשיך את הפעולה לשם רכישת חברים תורמים ל"אמוני הלשון" בארץ. 5) לבחור ועדה מיוחדת (ח. נ. ביאליק, י. ל. גולדברג, י. גרובסקי, ח. רבניצקי) לעניני התקציב. 6) לקבע תקנות-חובה לועדות המקצועיות.

בישיבת כ' כסלו השתתפו חברי הועד מירושלים ומן החברים שבתל-אביב בא רק י. ל. גולדברג. בישיבה זו נמשך המשא ומתן בדבר הזמנת-מומחים וגם נתקבל התקציב לשנת 1930, שהוגש ע"י הועדה לעניני התקציב. ישיבת הועד ביום י' בטבת, שהיתה צריכה לשמש המשך לישיבה הקודמת, נהפכה מחמת מותו הפתאומי של נשיא הועד ה' א. מ. מזיא לשיבת-אבל. הישיבה היתה בביתו של המנוח ובנוכחותם של בני משפחתו.

ה' ח. נ. ביאליק פתח את הישיבה, ואמר: נאספנו הנה היום לישיבה יוצאת מן הכלל. נעדר מתוכנו נשיאנו הד"ר א. מ. מזיא, ותעודתנו היום היא להציב מצבת נצח לעבודתו הפוריה, המסורה והנאמנה בועד הלשון. חברו הותיק ה' דוד ילין יספיד אותו ויספר על פרשת עבודתו. כמו כן מוטל עלינו לדון על הצעות חשובות להקמת מצבה לזכרו ולבצור עבודת הועד שהיתה יקרה לו כל ימיו.

ה' דוד ילין קם להספיד את המנוח וכל חברי הועד מכבדים את זכרו בקימה. — לפני שבעים — אמר ה' דוד ילין — הוחלט על אספה זו, שהיתה צריכה להיות בנוכחותו וכיום היא נהפכת לאספת-אבל. אין להאריך בדברים על חברנו המנוח במסבה זו של חברים שעבדו אתו יחד את עבודת הקדש של הלשון. המנוח ראוי לשם חבר ותיק. הוא התמסר לעבודת הועד בכל נפשו. הוא השתתף בקביעות בכל הישיבות ושום מחלה וטרדה לא מנעהו מזה. אחרי מותו של בן-יהודה היה הוא היחיד שהיה דואג ומיצר לעבודת הועד. הוא היה חרד לכל מלה

שתקבע כהלכתה ושלא תפגם צורתה והיה מקפיד לקבל את כל הרשימות כדי לפשפש במלונים ולמצא פתרון לכל שאלה שמושית. שנתעוררה עם מהלך תחיתה של הלשון. מלבד זכרוננו הרב ובקיאותו העצומה בכל גנוי הספרות היתה מרובה ידיעתו בכל ענפי המדע, ביחוד ברפואה ובהנדסה. הוא לא חשך את נפשו מכל עמל ורכש לעצמו את הספרים ואת כתבי-היד במקצועות אלה וכל הון וטרח לא יקרו לו. הוא הלך גם ללונדון לחפש את כתבי-היד הנחוצים לתעודתו במוזיאון הבריטי. הוא סדר לו בית ספרים מלא ומושלם. כל כחותיו ורעיונותיו היו מוקדשים ללשון העברית ולועד הלשון. הוא למד ערבית בהתמדה ובכח נעורים לשם קריאה ועיון בספרי רפואה קדמונים. כמה פעמים לא היה בידי הועד לעבוד בזרירות הרצויה והמנוח לא יכול היה להמתין והיה משיב תשובות לשואלים בשם עצמו וכל הזקוק לתשובה נאותה ומהירה היה פונה אליו. כמורה לתורת-הבריאות בבית המדרש למורים היה מסור למקצועו זה לא רק בתור מקצוע, כי אם מתוך חבה עמוקה ללשון ומתוך שאיפה להפיץ בעזרת המורים לעתיד את מונחי-הטבע והרפואה בתוך המוני הישוב.

הוא היה מדיק בעבודתו ומעמיק לחקור ומשום זה היה מקפיד על הצעותיו. אולם הוא היה גם נכנע לרוב. היה מקבל את דעת חבריו. כל מלון חדש שהיה יוצא לאור וכל רשימה של מונחים היה מבקר, בודק ומנתח, כדי הבקיאות והכשרון שלו. הוא הקפיד על טהרת הלשון ושמר על דרכי-המסורת שלה והיה זהיר להשלים את לקויי הלשון רק מתוך לשונות שמיות אחרות.

קנאתו לשפה העברית היתה גדולה כל כך. עד ששמח בכל פעם כשהיה מוצא בשפות אירופיות מלים שיסודן, לפי דעתו, בשפה העברית. קנאותו היתה גדולה גם לכבוד של הלשון. כשקמה המלחמה מצד משכילי חוץ לארץ נגד חדושי-הועד וכנו אותו בשם "בית חרושת למלים", יצא המנוח בכל פעם להגן ביד רמה על כבוד הלשון החיה. וביחוד יצא ביד רמה נגד ד"ר ש. ברנפלד, שבא ללעוג ולעקץ את ועד הלשון. בכל פעם שהתנהלה מלחמה נגד ועד הלשון או נעשה נסיון להחליש את כח-סמכותו יצא למלחמת תנופה. כאשר נוסדה בתל-אביב ועדה של סניף המורים שרצתה לעסוק בחדוש הלשון לעצמה. נסע המנוח שמה וביחד עם אחד העם ז"ל ראה לפשר בענין זה ולהחזיר את עטרת ועד הלשון ליושנה. שמחת חייו היתה פעולתו לחדוש הלשון.

הוא גם השתתף לפני עשרות שנים ביצירת התיאטרון העברי הראשון בארץ. שראה אותו כמכשיר חשוב להפצת הלשון. ועזר לו בכל כחו. בתור איש מחונן בכשרון מוסיקלי חבר גם מנגינות לשירי אימבר שנכנסו למחזה "זרבבל", המחזה הראשון שהוצג בעברית בארץ ישראל.

עבודת חייו היתה חבור מלון מדעי בטבע וברפואה. למטרה זו דלה מכל

המקורות שבאו לידי-הו היו לו הרבה כתבים וענינים לפרסם, אבל הוא לא מהר, מחמת שלא רצה לפרסם את הדברים קטעים קטעים. הוא הסתפק רק במה שפרסם את חדושי במלוננו של בן יהודה.

ואנחנו, חברי ועד הלשון, רואים לפנינו את החובה הקדושה, המוסרית, שאין להשתחרר ממנה, לסדר ולהשלים אחרי פטירתו את עבודת-חיינו ולהוציאה לאור. זוהי המצבה הראויה לחבר ותיק, שהקדיש את עצמו כל ימיו לעבודת ועד הלשון. ה' ה. נ. ב. י. א. ל. י. ק. משלים את דברי-ההספד וקורא את שמות הכתבים אשר נשארו בעזבונו של המנוח.

(א) ספר אסף היהודי הרופא, צלומים מכי מיונכן ואוקספורד, עם הערות, מוכן לדפוס; המנוח היה אומר, כי יש לעיין עוד בכי של הספר ולסדר את הביבליוגרפיה הנחוצה, ודבר זה טעון השלמה.

(ב) שתי חוברות של מונחי הלשון (א"ב עברי ולועזי) לספר הנ"ל.

(ג) מונחים לחכמת-הנתוח, בתרגום לשפות לועזיות.

(ד) רשימות מונחים בשביל ועד הבריאות של ההנהלה הציונית (עד

אות L).

(ה) רשימות למלון הגדול במדעי הטבע אותיות A — C. מכאן ואילך

אלפי פתקאות מלוקטות הטעונות סדור ועבוד; כמו כן פתקאות מכל הקאנון ערביות, עבריות ולועזיות לחדר.

(ו) פרקי משה להרמב"ם עם רשימות עבריות וערביות של המונחים.

(ז) הערות רבות בספרים מודפסים ("כמו מדרש הרפואה") וגם רשימות

מונחים שחבר בשביל מוסדות שונים.

זהו עזבונו של המנוח, ועד הלשון יעשה את הכל, כדי להשלים ולפרסם

את הכתבים החשובים. אולם הכל תלוי ברצון המשפחה ובהשתתפותה החמרית, כי נחוצים לכך אמצעים מרובים והמשפחה הודיעה, כי היא מוכנה לעשות כל מה שבכחה כדי לעזור לוועד הלשון.

מלבד זה יש צורך להמשיך את עבודתו של המנוח במדור מיוחד, שיקרא

בשם מכון ללקסיקוגרפיה הטבעית והרפואית על שם ד"ר א. מ. מזיא, המשפחה

רוצה שכל הספרים והכתבים ישארו במקומם וכי מלבד שני החדרים של הספריה

יפנה חדר שלישי בשביל ישיבות הועד והועדות.

ואם תִּצָּרר פעם אקדמיה ללשון העברית יהיה ועד הלשון חלק בלתי נפרד

ממנה.

אין עדיין הזמן מוכשר לעסוק בפרטי-התכנית. אלה הם רק יסודותיה הכלליים.

זכרונו של המנוח יהיה שמור לא רק בכתביו ובתולדות ועד הלשון, כי אם

יש לו עולם הבא אנונימי, יש לו השארות נפש באוצרה הנצחי של הלשון.

הועד מחליט פה אחד :

(1) לתלות את תמונתו של המנוח בבית הועד. (2) ליסד מכון ללקסיקוגרפיה רפואית וטבעית על שמו, לשם הוצאת כתביו של המנוח וכתבי חכמים אחרים במקצוע זה. (3) להניח יסוד לבית-ספרים במקצוע הבלשנות ליד ועד הלשון על שם המנוח (קטלוגיוזיה מפורטת של ספרי המנוח). (4) למסור לחברי-הנשיאות לבוא בדברים עם המשפחה בדבר פרטי הגשמת ההחלטות וקביעת התקציב. (5) לסדר ביום השלישים לפטירתו הספד פומבי בהשתתפות מוסדות מדעיים אחרים. (6) למנות כגזבר זמני במקום המנוח את חתנו ה' צבי איזסון.

בחירת באי-כח מצד ועד הלשון לוועדת האקדמיה ללשון העברית המשותפת עם „בני ברית” נדחית לאספת הועד הקרובה שתהיה ב"כ"א טבת בתל-אביב.

תקנות-חובה בשביל הועדות המקצועיות שעל יד ועד הלשון העברית בארץ-ישראל

1. כל אחד מחברי ועד הלשון העברית חייב להצטרף לאחת הועדות הקיימות בעירו ולהשתתף בעבודתן.
2. כל חבר שלא הסכים להצטרף לאחת הועדות או שלא השתתף למעשה בעבודתה של אותה הועדה שנתמנה לחבר בה במשך שנה בלי סבה מספקת נמחק מרשימת חברי ועד הלשון.
3. הועדות מתמנות על-ידי הנשיאות לפי מדת הצרך השמושי ובחירתן מתאשרת על-ידי אספת ועדי ירושלים ותל-אביב.
4. כל ועדה מרכבת משלשת חברי ועד הלשון ומשני מומחים למקצוע הנדון, אם אין מומחה לאותו מקצוע בין חברי ועד הלשון.
5. יש רשות לוועדה לצרף אליה חברים חדשים מן החוץ רק בהסכמת הנשיאות.
6. נתונה רשות לכל חברי ועד הלשון שאינם חברים לוועדה הנדונה להשתתף לפי רצונם בישיבותיה.
7. כל ועדה בוחרת לעצמה יושב ראש ומוזכיר וקובעת לפחות יום אחד בשבוע לישיבותיה.
8. כל ועדה קובעת לעצמה מקום מתאים לישיבותיה ומודיעה את כתבתה ללשכת הועד.

9. יושב ראש הועדה אחראי לעבודתה כלפי ועד הלשון והוא חייב למסור דין וחשבון על עבודה זו בחלק הידיעות של „לשוננו“ ובאספות השנתיות של ועד הלשון.
10. התקנות שנתקבלו על-ידי ועד הלשון בשנת תרע"ב והקובעות את סדר עבודתו הפנימית (1. תפקיד הועד. 2. עבודת הועד. 3. המקורות) משמשות הוראות-חובה בשביל כל הועדות עד היום הזה. התקנות הללו נתפרסמו בחוברת א' של „זכרונות ועד הלשון“ ונשנו בחוברות א-ב-ג, מהדורה שניה, ירושלים תרפ"ט עמ' 7-8.
-

ת ק צ י ב ועד הלשון העברית בארץ-ישראל – לשנת תר"ץ

הכנסה:

מאת ההנהלה הציונית	250	לא"י	לשנה
מאת ה' י. ל. גולדברג בתל-אביב	300	"	"
מאת ד"ר א. מ. מזיא בירושלים	50	"	"
מאת עירית תל-אביב	24	"	"
מאת מוסדות אחדים לשם הוצאת מלונים מקצועיים	50	"	"
מאת חברי „אמוני הלשון העברית” בארץ-ישראל	132	"	"
מאת חברי „אמוני הלשון העברית” בחו"ל	60	"	"
ממכירת הרבעון „לשוננו”	240	"	"
ממכירת שאר כתבי הועד	50	"	"

בסך הכל ... 1156 לא"י לשנה

ת ק צ י ב ועד הלשון העברית בארץ-ישראל – לשנת תר"ץ

הוצאה:

להוצאת „לשוננו”: ניר, דפוס, שכר עריכה ושכר סופרים								
כל חוברת 85 לא"י	340	לא"י	לשנה
להוצאת מלוני ועד הלשון	72	"	"
שכר למומחים בכל חודש 18 לא"י	216	"	"
נסיעות המומחים	"	"	"	"	"	24	"	"
שכר המזכיר	"	"	"	"	"	20	"	"
נסיעות המזכיר	"	"	"	"	"	36	"	"
מנהל חשבונות	"	"	"	"	"	24	"	"
שכר השמש	"	"	"	"	"	12	"	"
צרכי-כתיבה	"	"	"	"	"	24	"	"
הוצאות הדואר	"	"	"	"	"	24	"	"
נסיעות חברי הועד לישיבות	30	"	"
שכר דירה	24	"	"
ספרי-שמוש והצתקת רשימות בשביל הועדות	50	"	"
הוצאות שונות	30	"	"

בסך הכל הוצאה 1156 לא"י לשנה.

מכתב חוזר

למורים, למנהלי בתי הספר העבריים ולעסקני התרבות בארץ ישראל ובגולה.

חברים נכבדים מאד !

ועד הלשון העברית, שנבחר בראשונה בוועידת מורי ארץ ישראל בגדרה בשנת התרס"ד, גדל במשך עשרים וחמש שנות קיומו ויהי למוסד מרכזי בן סמך החותך את גורלה של הלשון העברית החיה וקובע מונחים וצורות לצרכי הדבור העברי בארצנו. חדושו של ועד הלשון חודרים דרך צנורות מרובים לתוך אוכלסי היהדות בארץ ובחוץ לארץ וגורמים לשכלולה ולהשלמתה של השפה ביחוד בגדר המקצועות השמושיים: בחקלאות, בתכניקה, ברפואה, במלאכה ובתעשייה.

ועד הלשון הושיב ועדות של בלשנים ומומחים העוסקים בקביעת צורות ומונחים למקצועות השונים ובהרחבת הלשון ושפורה. הועד הוציא בזמן האחרון לאור שורה של מלונים: לתכניקה, לחשמל, מלפון וטלגרף וילקוט הצמחים. הוא מוציא לאור זה השנה השניה רבעון מיוחד בשם „לשוננו“ המוקדש לחקר הלשון העברית המדוברת. עבודתו זו של ועד הלשון צריכה להיות קרובה ביותר ללבם של המורים ושל עסקני התרבות למקומותיהם, לכל אלה המשתתפים אתנו יחד בתנועת תחית הלשון. מי כמורה העברי זקוק בכל יום למצא בטוי מתאים לתופעות החיים ומי כמוהו יכול להפיץ בין הדור ההולך ובא את יצירות הלשון.

משום זה מושלת על מנהלי בתי הספר העבריים, על המורים ועל עסקני התרבות חובה כפולה ומכופלת לקבע קשרי-מיד עם ועד הלשון, להפיץ בריבים את המלים והמונחים שהוא קובע ולעזר לו בעבודתו הקשה אשר העמים על שכמו — לבנות ולבסס אקדמיה של הלשון העברית על אדמת ישראל.

ועד הלשון העברית שנתכנס ביום ד' כסלו זה בתל-אביב לאספתו השנתית בנשיאות ה"ה. נ. ביאליק, דוד ילין וד"ר א. מ. מויא החליט לפנות אליכם בהצעה ובבקשה:

1. שכל בית ספר עברי יתום על „לשוננו“ / מחיר החתימה 2½ דולר לשנה.
2. שכל בית ספר עברי יישם בתור חבר-תורם לחברת „אמוני הלשון העברית“, אשר קבלה על עצמה לספק לוועד הלשון את האמצעים הנחוצים לקיומו ולהתפתחותו, ויכניס את תרומתו לפחות בסך חצי דולר לשנה לכל כתה וכתה.
3. ושהמורים ועסקני התרבות בכל מקום יקבלו על עצמם ליסד סניפים מקומיים של חברת „אמוני הלשון העברית“ בהתאם לתקנות הרצופות בזה.

על ידי כך יוצרו קשר תמידי וחס גומלין בין ועד הלשון בארץ ישראל ובין בתי הספר והעסקנים העמלים עמו לשם השלמת הלשון העברית בכל מקום. אנו בטוחים, כי החלטת ועד הלשון תתקבל על ידם ברצון רב וכי בקרוב נמנה אתכם בין חותמי "לשוננו" ובין תורמי חברת "אמוני הלשון העברית".

בכבוד רב ובברכת ארץ ישראל

ועד הלשון העברית בארץ ישראל.

מרכז "אמוני הלשון העברית" – ירושלים

הנהלת הרבעון "לשוננו".

לכבוד נשיאות הקהלה היהודית

חברינו הנכבדים שבגולה!

חיי העולם של עמנו היו מסורים בכל דור ודור בידי הלשון העברית. הלשון שמשכה קרקע רוחני של האומה, שממנו ינקה אמיץ לב וגבורת רוח ושבה הביעה את תפלותיה ואת תקוות גאולתה.

והנה בא היום המקווה. שפתנו קמה לתחיה בארצנו ותהי שפת דבורו של האזרח, הפועל והאומן, המעורים בקרקע מולדתם, לשפת תינוקות וזקנים בערי הארץ ובמושבותיה.

השפה העברית היא שפה רשמית של ארץ ישראל, שבה מוצאות את בטויי פעולות השלטון וההנהגה המדינית בארץ, בה מתנהל החנוך העממי, הבינוני והגבוה של אוכלוסינו, לה זקוקים מוסדי החקלאות, התעשייה, המסחר ובריאות־העם. אולם שפתנו נפגמה מחוסר שמוש במשך דורות. חסרים לה הרבה מבטאים תכניים דקים. חלק גדול של הלקסיקוגרפיה העברית עוד שקוע כאוצר חמד בגנזי ספרותנו העתיקה והוא טעון גלוי, למוש וסגול לצרכי־החיים.

בכל העבודה החשובה הזו, שיש בה משום צורך הדור ומשום הרמת קרנה של האומה כולה, עוסק זה עשרים וחמש שנים ועד הלשון העברית בארץ ישראל, המרכיב ממלומדים וחוקרי־לשון, מבעלי־סגנון ומחלוצי הדבור העברי בארץ. בשנים האחרונות, שנות גדולו והתפתחותו של הישוב, נתרחבה באופן מוחשי עבודתו של ועד הלשון. הועד הושיב ועדות מיוחדות למקצועות שונים, לחקלאות, לתכניקה, לחימיה, למלאכה, לצבעים, לנגינה, למונח־דפוס וכריכת ספרים, לתבשילים וכו'. הוא

הוציא לאור כמה ספרים מוקדשים לחקר הלשון העברית החיה ומלונים שמושיים, כמו: 1. המלון לתכניקה. 2. מלון לחשמל, מלפון וטלגרף. 3. ילקוט הצמחים. מלבד זה מוציא ועד הלשון זו השנה השניה רבעון מדעי בשם "לשונונו", שהוא מוקדש לחקירת הלשון ולהרחבתה ושבו משתתפים מלומדים עברים מכל העולם.

ועד הלשון העברית הוא הגרעין היסודי לאקדמיה הלשונית שלעתיד לבוא. אולם בשעה שכל אומות העולם מספקות לאקדמיות שלהן בחבה ובכבוד את האמצעים הנחוצים לקיומן ולהתפתחותן, שריו ועד הלשון העברית עד עכשיו במצב דחוק. אין בידו מקור מספיק לצרכי הוצאותיו, אין לו יכולת לשלם שכר למומחים המקדישים לו את מיטב כחותיהם ולפרסם ברבים את המונחים הנקבעים על ידם לשם ספוק צרכיהם ולתועלת הישוב. כמו כן משולל הועד כל יכולת לרכוש לעצמו ספרי־שמוש, מלונים ועיתונים מדעיים במקצוע הבלשנות השמית והכללית הנחוצים לשם עבודת חבריו.

כדי לתקן את הרע הזה נוסדה חברת "אמוני הלשון העברית", שמטרתה היא לסייע לוועד הלשון על ידי המצאת האמצעים הנחוצים לצרכיו. חברה זו התחילה בעבודתה וכבר רכשה לה מספר של חברים בארץ ישראל ובחוץ לארץ. מוסדות צבוריים ועסקנים במקומות שונים ראו לחובה ולכבוד לעצמם להרשם בתור חברים תורמים לחברתנו וליסד למטרה זו סניפים מיוחדים בארצותיהם ובעריהם.

קהלת ישראל בברלין יצאה חלוצה לפני חברותיה וקצבה לחברתנו תרומה שנתית ועל ידי כך קבעה קשר מתמיד עם הלשון העברית ועם מקור חייה האומה. אנו מקוים, כי שאר קהלות ישראל תלכנה גם הן בדרך זו וכל אחת, לפי כחה ולפי רוחב תפיסתה הלאומית בשעה מכריעה זו ליהדות, תרים את תרומתה השנתית לשם בנין הלשון העברית החיה על אדמת ישראל.

בברכת הארץ והלשון

חברת "אמוני הלשון העברית"

הערות והצעות

א. קריט. קריט.

השם חריט נמצא פעמים במקרא (בישעיהו נ' ל"ב ובמל"ב ה' כ"ג). מקובל לפרש את המלה הזו במובן כים, ביחוד כים של עור, על פי המלה הערבית خريطة (עיין המלונים של גוניוס, קניג וכן יהודה). אולם בשני המקומות שבהם נמצאת המלה חריט במקרא אין הוראה זו מתאימה. בישעיהו היא נמצאת בין מחלצות, מעטפות, מטפחות, ויש לשער שגם היא מסמנת מין מטפחת. קשה גם לתאר לנו, שכים ואפילו כים של עור ישמש תכשיט. במלכ"ב ה' כ"ג כתוב: ויצר ככרים כסף בשני חרטים וספק גדול הוא, אם בנוגע לכים אפשר להשתמש בפעל: צרר. והנה הירושלמי (שבת פ"ז ה"ד) מפרש חריטים—וונרין מציירין, ו"א חגורות מציורות (וונר בערבית: نوار קרוב לסינר). עיין במלון התלמודי של לוי. גם תרגום יונתן בן עוזיאל למלכים מתרגם חריטים — פלדוסין = סדינים. רש"י למל"ב אומר: "מיני בגדים וסודרין כמו המטפחות והחריטים, כן חברו מנחם". גם ר' יונה אבן ג'נאח מפרש: כמו והמטפחות ונקראים בערבית מנאר. (منار בערבית מפה, חגורה). הראשון שפרש את המלה חריט — כים היה כנראה הרד"ק בהשוותו אותה עם המלה הערבית: خريطة אולם יותר נכון פרושם של מפרשינו הקדמונים. הפעל خرت בערבית הוראתו: לקלף את העור, להקציע, לעשות דק ובבנין VII — להיות דק, קל. אפשר אפוא לאמר, שכמו שלפעל רדר = לרקע, לעשות דק מקביל השם רדיד — צעיף דק, כך לפעל חרט = להקציע, לעשות דק מקביל השם חריט — סדר דק.

ב. גי'ח.

ב"השדה" תשרי חשון תר"ץ (עמ' 26) קורא מר ברוך ציוק את הצמח ממשפחת הקמנויות, *Securigera coronilla* Dc. בשם נידה, על פי התוספתא בבא קמא פ"ד: והמערב את הנידה בתלתן. ציוק חושב שתלתן הוא חֶלְבָּא *Trigonella Foenum-Greacum* והנידה דומה לו מאד ועל כן ערבבו אותם. על זה יש להעיר שנידא או נידה התלמודית איננה אלא נד שבמקרא שמקובל לתרגמו: *Korlander*, הוראת השם נד אינה כמו שחושב ציוק על פי לוי במלוננו התלמודי: מר, כי אם קשה, כמו בערבית جد, ומזה דברים קשים כנידים.

ג. פ' ח.

ב"השדה" כסלו תר"ץ (עמ' 94) קירא מר ציוק בשם כלל את הצמח - *ferula com-munis*. זהו צמח מזיק ומסוכן מאד בשביל הצאן. על פי זה הוא מפרש את הפסוק באיוב ל ב': גם כח ידיהם למה לי עליהם אבר כלת, שהכוונה היא, שאיוב אינו זקוק לכת ידיהם בשביל להוציא את הכלה מן האדמה, כי על שדותיו אבר כבר הכלה. פדוש זה מופרך הוא מעקרו: א) השדות לא נזכרו כלל בפסוק. ב) איך נפרש את הפסוק באיוב ה' כ"ו: תבא בכלה אלי קבר? נכון הוא, שהמלה כלל עד עכשיו לא נתפרשה ונס לא נמצא מקביל לה בשפות השמיות האחרות. אולי יש להקביל לה את המלה הערבית *الحل* בשנוי מקום האותיות — להיות שחור כעורב, ותהיה הוראת כלל — שחרות השער, עלומים, כח עלומים.

ד"ר א. צפרוני

שתי הצעות

I

בעברית החיה מרבנים להשתמש במלה הלועזית "קאפריו". במקרה נתקלתי במלה הערבית, המשמשת בהוראה זו: *قيا* מאח, והנה לא זר שרשה בספרותנו. בפרשת וירא פרק כ"ב, פסוק כ"ד, נזכר השם *قيا* וב"מדרש רבה" כתוב ליד פסוק זה: "איר יצחק כולהו לשון מדרות הן (כלומר: לא סתם שמות, אלא ציוני אופי או מעשים. — מ. א.): טבת טבחון, נחם נמחין וכו'". ובכן אליבא דר' יצחק נחם או נמח הוא מלשון "מדרות".

בעל "הערך השלם" גורס לא נמחין אלא נחמין, לפי הילקוט, וגזר את המלה מערבית, "נחאם", ומתרגם בלשון-כילי, בעל קנאה. לעומתו גורס בן-יהודה, אנב הזכרת נוסחת הילקוט, נמחין, ומפרשו: "אדם עקש, שעושה הכל רק ע"פ צביונו, בעקשות, בלי טעם, מפני שכך עלה לרצון לפניו (זהו הפירוש הערבי לשרש "נמח")". בן-יהודה גם משער שהמלה "נמחין" — נגזרה מן השרש הערבי "נמח".

נראה שלא בדרך טעות הוחלפו האותיות במדרש רבה. כי זו על יד זו כתובות שתי המלים (נחם נמחין), וברצות בעל המדרש לדרוש את השם "נחם" שבמקרא, לא מצא דרך אחרת, אלא להאחו בשרש "נמח", שהיה כימים ההם חי בלשון ועודנו חי, עד היום הזה, בלשון הערבית.

על סמך הנ"ל הנני מציע להתייחס את השרש העברי העתיק — נמח, ולהוראת "קאפריו" להניח את המלה נמח (על משקל "בצע").

ג. פ' ח.

ב"השדה" כסלו תר"ץ (עמ' 94) קירא מר ציוק בשם כלח את הצמח - *ferula com-munis*. זהו צמח מוזיק ומסוכן מאד בשביל הצאן. על פי זה הוא מפרש את הפסוק באיוב ל ב': גם כח יריהם למה לי עליהם אבר כלח, שהכוונה היא, שאיוב אינו זקוק ללכת יריהם בשביל להוציא את הכלח מן האדמה, כי על שדותיו אבר כבר הכלח. פדוש זה מופרך הוא מעקרו: א) השדות לא נזכרו כלל בפסוק. ב) איך נפרש את הפסוק באיוב ה' כ"ו: תבא בכלח אלי קבר? נכון הוא, שהמלה כלח עד עכשיו לא נתפרשה ונס לא נמצא מקביל לה בשפות השמיות האחרות. אולי יש להקביל לה את המלה הערבית *الح* בשנוי מקום האותיות — להיות שחור כעורב, ותהיה הוראת כלח — שחרות השער, עלומים, כח עלומים.

ד"ר א. צפרוני

שתי הצעות

I

בעברית החיה מרבנים להשתמש במלה הלועזית "קאפריו". במקרה נתקלתי במלה הערבית, המשמשת בהוראה זו: *قمار*, והנה לא זר שרשה בספרותנו. בפרשת וירא פרק כ"ב, פסוק כ"ד, נזכר השם *قمار* וב"מדרש רבה" כתוב ליד פסוק זה: "איר יצחק כולהו לשון מדרות הן (כלומר: לא סתם שמות, אלא ציוני אופי או מעשים. — מ. א.): טבת טבחון, נחם נמחין וכו'". ובכן אליבא דר' יצחק נחם או נמח הוא מלשון "מדרות".

בעל "הערך השלם" גורס לא נמחין אלא נחמין, לפי הילקוט, וגזור את המלה מערבית, "נחאם", ומתרגם בלשון-כילי, בעל קנאה. לעומתו גורס בן-יהודה, אנב הזכרת נוסחת הילקוט, נמחין, ומפרשו: "אדם עקש, שעושה הכל רק ע"פ צביונו, בעקשות, בלי טעם, מפני שכך עלה לרצון לפניו (זהו הפירוש הערבי לשרש "נמח")". בן-יהודה גם משער שהמלה "נמחין" — נגזרה מן השרש הערבי "נמח".

נראה שלא בדרך טעות הוחלפו האותיות במדרש רבה. כי זו על יד זו כתובות שתי המלים (נחם נמחין), וברצות בעל המדרש לדרוש את השם "נחם" שבמקרא, לא מצא דרך אחרת, אלא להאחו בשרש "נמח", שהיה כימים ההם חי בלשון ועודנו חי, עד היום הזה, בלשון הערבית.

על סמך הנ"ל הנני מציע להתייחס את השרש העברי העתיק — נמח, ולהנראת "קאפריו" להניח את המלה נמח (על משקל "בצע").

II

דוברי וכותבי עברית חיה נתקלים תכופות בצורך לבטא את המושג „רעפוענטירען (לשמש בא־כח). נאלצים לבוא על מושג זה בעקיפין, המכבירים על השמוש החי. לכן הנני מציע לגזור מהמלה „בא־כח“, המורכבת מפועל ומשם עצם, פועל אחד: בְּכַח על משקל פִּקֵּחַ ולכתוב: ולומר: בישיבה שהיתה אמש... בְּכַח פלוני את החברה...; הממשלה האנגלית בְּכַחה בועידה זו ע"י...; פלוני־אלמוני קבל על על עצמו לבכח את האגודה... סוברני שאיני הראשון בהצעתי לגזור בעברית פעלים בדרך זו, המקובלת בלשון הערבית. לצערי איני יכול לזכור הנמה לכך. והלא העברית החיה מרבה לגזור שמות בדרך זו, לדגמה: מרחום.

מיכאל אסף

שאלות ותשובות

(מאת המערכת)

בוה אנו פותחים מחלקה מיוחדת ב"לשוננו" לשאלות ותשובות בעניני לשון. כל אלה המתקשים בתרגום מלה או בשוי לועזיים או שמתעוררות אצלם שאלות בנוגע לבטויים עבריים מצויים, אם נכונים הם, יציעו את שאלותיהם וספקותיהם למערכת "לשוננו" ויתפרסמו במחלקה זו. כמו כן מי שמצא תרגום עברי מצליח לאיזה משפט לועזי קשה, מתבקש להציעו לקוראי "לשוננו". אין המערכת מקבלת על עצמה לענות תשובות לכל השאלות. ישנן שאלות שעליהן יכול להחליט רק ועד הלשון ויש גם שאלות שאין להן עוד כיום פתרון. אולם תקנתנו חזקה, שמתוך עבודה משותפת של כל אלה שעניני השפה קרובים ללבם תתבררנה השאלות ועל ידי ברור פומבי ימצא המוצא להרכה מצוקות לשוניות שאנו מתחבשים בהן.

ש א ל ה

לכבוד מערכת "לשוננו"

כחותם על רבעונכם החשוב הנני מתרשה לשאול את הדברים הבאים:

א) פרוש המלים: כוּזו במסכת כוּזו (איני זוכר מקומו), תצפית, זיפויף בוקיון, מוקיון, בלורין, סלגורין.

II

דוברי וכותבי עברית חיה נתקלים תכופות בצורך לבטא את המושג „רעפוענטירען (לשמש בא־כח). נאלצים לבוא על מושג זה בעקיפין, המכבירים על השמוש החי. לכן הנני מציע לגזור מהמלה „בא־כח“, המורכבת מפועל ומשם עצם, פועל אחד: בָּקַח על משקל פִּקַּח ולכתוב ולומר: בשיבה שהיתה אמש... בָּבַח פלוני את החברה...; הממשלה האנגלית בָּבַח בועידה זו ע"י...; פלוני־אלמוני קבל על על עצמו לבכח את האגודה... סוברני שאיני הראשון בהצעתי לגזור בעברית פעלים בדרך זו, המקובלת בלשון הערבית. לצערי איני יכול לזכור הנמה לכך. והלא העברית החיה מרבה לגזור שמות בדרך זו, לדגמה: מרחום.

מיכאל אסף

שאלות ותשובות

(מאת המערכת)

בוה אנו פותחים מחלקה מיוחדת ב"לשוננו" לשאלות ותשובות בעניני לשון. כל אלה המתקשים בתרגום מלה או בשוי לועזיים או שמתעוררות אצלם שאלות בנוגע לבטויים עבריים מצויים, אם נכונים הם, יציעו את שאלותיהם וספקותיהם למערכת "לשוננו" ויתפרסמו במחלקה זו. כמו כן מי שמצא תרגום עברי מצליח לאיזה משפט לועזי קשה, מתבקש להציעו לקוראי "לשוננו". אין המערכת מקבלת על עצמה לענות תשובות לכל השאלות. ישנן שאלות שעליהן יכול להחליט רק ועד הלשון ויש גם שאלות שאין להן עוד כיום פתרון. אולם תקנתנו חזקה, שמתוך עבודה משותפת של כל אלה שעניני השפה קרובים ללבם תתבררנה השאלות ועל ידי ברור פומבי ימצא המוצא להרכה מצוקות לשוניות שאנו מתחבשים בהן.

ש א ל ה

לכבוד מערכת "לשוננו"

כחותם על רבעונכם החשוב הנני מתרשה לשאול את הדברים הבאים:

א) פרוש המלים: כוּזו במסכת כוּזו (איני זוכר מקומו), תצפית, זיפויף בוקיון, מוקיון, בלורין, סלגורין.

(ב) איך לְתִרְגָּם לְעִבְרִית: Vorreiber (וּ כְּפֹה לְסִגִּירַת הַדֶּלֶת), Smocking, Sacharin, Platina, Rotlauf, (שֶׁם מַחֲלָה) Schürhacken, Offenklappe, Geselchtes, es geht schon.

בְּחֻקְהָ רַבָּה

פְּרוֹפ' נֹתָן מֶרֶק

רִדְאוּץ בּוֹקוּבִינָה.

ת ש ו ב ה

כֻּזַּז בְּמוֹכְסוֹ כֻּזַּז (כִּי צִיָּל וְלֹא בְּמַסְכַּת) = יְהוּה אֵלֵהִינוּ יְהוּה, עַל פִּי אִפֵּן כְּתִיבָה כֹּה שְׂכֻתִּים בְּמִקּוֹם כָּל אֹת אֵת זֶה שְׁלֹאֲחִירָה. כְּתוּבָת זֶה נִמְצְאָת עַל מִזְוֹת וּקְמִיעוֹת וְגַם יִלְיָג הִשְׁתַּמֵּשׁ בָּהּ בְּאַחַד מִשִּׁירָיו: כֻּזַּז בְּמוֹכְסֵי כֻזַּז, מִדּוּעַ אוֹתִי יִכְזֹּז.

Beobachtung = תְּצַפִּית

זִיפּוּף — זֶהוּ חוֹל גַּם שְׂצוּבָרִים אוֹתוֹ עַל שִׁפְתֵי הַיָּם וּמִשְׁמֵשׁ לְבָנִין. הַמֶּלֶחַ הִיא עִרְבִית. בּוֹקִיּוֹן וְכו' רָאָה בְּמַלְוִינִים שֶׁל לֵוִי וִיסְטֶרֹב.

Vorreiber — רְתוּק (אֵין עַל זֶה הַחֲלָשֶׁת וְעַד הַלְשׁוֹן וְזֹאת הִיא רֶק הַצִּעָה).

Rotlauf — אֲדָמָת (מֶלֶח מְקוּבֶּלֶח).

es geht schon — הַדָּבָר עוֹלָה, (בְּעִתִּיד) עֲלָה יַעֲלָה (הַצִּעָה).

Geselchtes — בָּשָׂר מְעוּשָׁן (הַצִּעָה).

Offenklappe — עֵין הַתְּנוּרָה (הַחֹר). מְגוּפָה (הַמְכַסֶּה).

Schürhacken — יַעֲה, מְחָהִי.

לִיתֵר הַמֵּלִים אֵין תִּרְגוֹם בְּעִבְרִית.

ש א ל ה

לִכְב' דִּרֵּר א. צִפְרוֹנִי.

בְּבִקְשָׁה לְחַת לִי אֵת הַתִּרְגוֹם הַנֶּכּוֹן לְמִשְׁמַשׁ זֶה:

Consigment N... ex you to Haifa is lying unclaimed.

הַאֲפֹשֶׁר לְתִרְגָּם Consignor advised — הִשָּׁלַח הוֹרְעָה.

בְּכֻדּוֹ רַב וּבְכִרְכַּת הַתַּחִּיה

מִרְדְּכִי פִילְצֵר (סוֹכֵן סְחוּרוֹת).

ת ש ו ב ה

א. הַמִּשְׁלַח שֶׁלּוֹ מְסַפֵּר... מוֹנַח מְבַלִּי דוֹרֵשׁ. אוּ פְּשׁוּט: אֵין לֹ דוֹרֵשׁ.

ב. אֲפֹשֶׁר.

ל ש ו נ ו

רבעון לשכלול הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון העברית
בארץ-ישראל

חבר המערכת:
א. אברונין

העורך:
ד"ר א. צפרוני

כרך ב' — חוברת ד'

תל-אביב, ניסן תר"ץ

דפוס "השחר", תל-אביב.

חכירות בלשון

פרופ' נחום סלושין

מחקרים עבריים פנענים

I.

מכונה או מוכני, תכנית או מכני?

(לחקר הסתעפות השורש כון בעברית ובשפות לעז).

הוכחים שהתעוררו באמצע המאה הי"ט על מוצאם הלשוני של המונחים המדעיים והתכניים בשפת יון הקדומה הולכים ונמשכים עד ימינו אלה. ידוע שחכמי יון העידו בעצמם, כי קבלו את אותיות הכתב וכמה מן ההמצאות התכניות מידי בני קדם השמיים ובאמצעותם של הפיניקים או הצידונים בני צור וצידון. אמתותה של המסורה הזאת מוכחת על פי שמות האותיות (אלפא ביתא, גמא וכו'), על פי צורת האותיות (שנהפכה מפני המנהג לכתוב משמאל לימין), שהן דומות ביחוד לצורת הכתב העברי הקדמון (הרבה יותר מאשר לפיניקי עצמו בתקופה המאוחרת), וביחוד מעיד על ודאותו של המוצא העברי הסדר העברי-פיניקי שנשמר ביונית בכל הדורות ביחס לאותיות הבונות סמני מספר: סדר זה הריהו מתאים לסדר של האותיות והמספרים בעברית דוקא ולא לסדר אותיות הא"ב שנשתנה במשך הימים בלשון היונית.

למרות האמת הבולטת והברורה הזאת, שהחזיקו בה חכמים מובהקים כז'ל אופרט, ד"ר לוי ומורי פיליפ ברג' – ובימינו ביראר, דיוסו ועוד, נמצאו בשני הדורות האחרונים חוקרים מאוה"ע וגם מישראל (שרוחם זרה לשפת עבר) המתאמצים לשלול מהעברים (ומהכנענים שדברו בלשונם) את כבודם מימי קדם כמכניסי תרבות קדם וחכמת חרשיה ואמניה לארצות חתים ותרשיש, כלומר לחופי ים התיכון. על מדוכה זו עמדתי בספרי הצרפתי les Hébreu-Phéniciens ונכויתי בגחלתם של המחזיקים במעוז הפנהלניסם ובכל הדומה לו.

אמנם, ראשית המאה העשרים לא היתה שעת רצון למאמינים ביתרון הכשר עמי שם בתור יוצרי התרבות הקדומה ההולכים לפני עמי ים התיכון: בעקבות חכמי הפנגרמניזם אשר יצרו תורה שלמה של „אתה בחרתנו" ביחס לגזע ההדר־גרמני (sic) שממנו יצאו, לדעתם, כל ערכי התרבות וקניניה מראשית הדורות – התאמצו כמה חכמים במערב ואפילו בצרפת ובאנגליה להוכיח, כי יתרון העמים בני יפת או האריים בכל הוא: השעה שחקה להם, כי התגליות המפתיעות שנעשו על ידי אוואנס באי כרתים הרשו לחוקרים להקדים את זמנה של ראשית התרבות האירופאית עד האלף השלישי (וגם קודם) לפני ספירת הנוצרים. ויש מן החכמים אשר הרחיקו ללכת כרוח מדמיונם לשים את תרבותה של מצרים למס עובד לתרבות המינואית שבכרתים. בתנאים כאלה אי אפשר היה להשמיע ברמה שום דעה המחזקת בקדמות התרבות השמית (אחרי שגם המצרית תלויה בה במדה מרובה) ולא נחו ולא שקטו המחזיקים במעוז יתרון המערב עד שנמצאו ביניהם חוקרים ידועים לשם וחריפים שהחלו להשמיע את דעתם בגלוי, כי התרבות באה מן המערב אל המזרח! – ומעשה גלִּיזִיל יוכיח.

לאושר האמת המדעית כבר נראו נצני ההגבה כנגד ההתפעלות הנפרזה של חוקרי קדמוניות איי יון: הכציאות האחרונות שנמצאו במצרים ובנהרים ושוזמנן מגיע עד ראשית האלף הרביעי וביחוד החפירות האחרונות בנהרים (בקיש, באור כשדים ועוד) מוכיחות, כי כבר בערב שנת 4000 פרחא בארץ כשדים תרבות שמית מצוינת ונשגבה, העולה בשכלולה התכנית ובערכה האמנותי על כל מה שנמצא באי כרתים ובחופי יון הקדומה (כטרואה ומיקיני). והעיקר כי בפיניקיה עצמה – ביחוד בעיר גבל – נתגלו בשנים האלה שיירי תרבות עתיקה וחשובה, שראשיתה מגיעה עד מעבר לאלף השלישי. ואשר לתרבות הקדומה יותר כביכול של אי כרתים, יותר ויותר תמצאו בצרפת ובשאר מקומות חכמים מומחים עזי נפש המאחרים את ראשית התפתחותה עד ראשיתו של האלף השני (תקופת שלטון ההיקסוס במצרים) ובוה עצמו הם תולים אותה בהשפעה שבאה לארצות המערב מחופי ארץ כנען וסוריה. לא רחוק היום שהמדע ההיסטורי המתעשר בכל שנה ושנה בתעודות חדשות ישיב לארץ הקדם ולבני שם את כבודם הראשון בתור מחוללי התרבות ומורי עמי המערב להועיל. ואם כה או כה – דבר אחד נשאר קים ועומד, למרות כל הנחשולים שעמדו על המסורה של קדמות התרבות השמית להשפיל את ערכה, והוא: הכתב והמספרים וראשי מושגי התרבות התכנית בצורה שאנו מוצאים אותם בחכמת יון הקלסית – מוצאם הוא מחופי הים הארץ ישראלי ולשונם ומכורתם באו מארץ כנען: ובא האות לזה המוצא העברי

הודאי – ששום אדם אינו יכול לפקפק בו – של סריה שלמה של שמות, מונחים וערכים הנוגעים לחכמות המעשיות (כגון הפיסיקה, המיכניקה, התכונה, חקר-הארץ וצרכי השיט) שנמצאו ביונית ובשפות המערב בכלל, ושרובם נקלטו מן החוץ והרי הם זרים למוצא שפת יון ושרשיה. שמות אלה, המראים על התרחבותם של מושגי התרבות וכשרון המעשה הגיעו לארצות אירופה יחד עם שמות האותיות והכתב באמצעותם של הפיניקים, או בני קדם, הוא קדמוס של האגדה היונית, אבי חכמות הכתב וכשרון המעשה במיתולוגיה הקדומה.

והנה, שאלת המוצא העברי של המונחים העיקריים הנמצאים ביסודה של חכמת הפיסיקה והמיכניקה וביחוד של המושגים השייכים לתכניקה בכלל – אינה בשבילנו רק שאלה עיונית בלבד: אם נוכיח ונקבל את הדעה, שמלים תכניות יסודיות נמסרו ע"י הצידונים או הגבלים לאבות היונים הקדמונים – נוכל גם לפתור את שאלת הכתיב העברי של המלים מן הסוג הזה, והרי זה בכלל החזרת אבדה לבעליה. נקח למשל את המלה טכניקום, שמוצאה מיונית ובימינו שם זה מיוחד לבית ספר ללמודי חרושת המעשה ומקצועות התכניקה; והנה אך נגשו לפני כעשרים שנה לפתיחת בית ספר כזה בחיפה, התעוררה שאלת הכתיב של השם הזה בכל תקפה. הד"ר אהרן מזיא, שהיה כידוע איש בעל ידיעות מרובות וחוש לשוני, הרגיש מיד בצורך לכתוב את השורש הזה באותיות ת כ דוקא (ולא ט ח כמו שמתעקשים אחדים לכתוב עד היום). באותה שעה ישבתי בפריס רחוק מפעולתם של חברינו שבירושלים ולרגל עבודתי בקורפוס הפיניקי הובררו לי כמה וכמה דברים ביחס למוצאם העברי או הכנעני של מאות שמות ופעלים בשפות המערב. וכשחזרה ונתעוררה שאלת הכתיב של השם והשורש ט כ נ בחוג ועד הלשון המחודש – עלה בידינו (הכותב בעזרת ד"ר מזיא וד"ר י. קלוזנר) להוכיח לחברינו, כי מקורו של השם המסמן את סגולות התכניקה הוא בעברית ובכנענית הקדומה וביסודו מונח השורש שממנו התפתחו המושגים מכונה ותכונה וכדומה, כמו שאבאר בהמשך דברי. ידוע, שעל יסוד הוכוח הזה החליט ועד הלשון לקבוע את השם והכתיב של המלה – טכניקום – בצורת תכניון¹.

(1) אנכי הצעתי אז את הצורה תכנון – אבל רוב חברי הוועד הסכימו לצורת תכניון

על פי הצעתו של מר ביאליק.

שורש כון והסתעפויותיו

ביסודן של המלים העבריות מכונה, תוכן, תכנית וכדומה מונח השורש כון. בלשונות שם הדרומיות ואפילו בפיניקית משמש שורש זה לצרכי המושג היות, הוה בארמית – ובאמת הוא מתאים ללטיני stare, status, שבהם אנו מוצאים את הוראת שני הפעלים היה וכן – כונן גם יחד; דבר הוה, קים ועומד, קבוע, נאמן וברור וכדומה. שורש פרימיטיבי זה נתן מקום גם בעברית להתפתחותם של בתי-אב שלמים של מלים וערכים, שתוכם רצוף רעיון הקיום, העמידה וההתמדה, כגון:

1. כָּן, כָּנָה, כָּנָן, כוֹנֵן, כוֹנֵנִית, כוֹן, כוֹנָה וכדומה.
 2. בתוספות מ': מכון, מכונה (ובזמן מאוחר גם מכוני וכו').
 3. בנפעל עם נ': נכון.
 4. בהפעיל: השם יכין, הכן, הכנה.
 5. בתוספת ת (תפעל) הפעל תָּכַן, והשמות תוכן, תכנית ותכונה.
 6. בהרחבת ע' הפעל: כהן, כיון.
 7. בחלופי כ – ק (בימי התלמוד) תקון, תקנה וכדומה.
- במובן האטימולוגי נחלקו המלים האלה לבעלות מושג מפשט שנוסד על הוראתו המעשית של השרש כון (כגון כי כנים אנחנו, בארמית: יציבים אנחנו – השורש יציב, נצב מתאים לקים ועומד בעברית) ולבעלות מושג מעשי מסוים, וזהו עיקר מחקרנו זה.
- נבאר את המלים הדרושות לחפצנו כאן:

כָּן, כָּנָה

המדקדקים מוציאים את המלה הקצרה הזאת מן הפעל כוֹנֵן. אבל כדאי לשים אל לב את הכלל, שההוותן של מלים פרימיטיביות מעין זו (והוא הדין במלים כמו אב, בן, בת) קדמה להתפתחותם של בניני השפה בזמן שכלולה, ובאמת אנו מוצאים את המושג כָּן (או גם כֵּן) במובן היותר פשוט של כל דבר המשמש תמיכה או משען לאחר, בסיס או standard בכלל.

כבר בספור מעשה המשכן, שבניתו לא הצטיינה בתכניקה מְרַכְבָּה, נזכר הכן בפסוק: ואת הכיור ואת כנו (שמות ל', כ"ה) בתור הבסיס או socle של הכיור; ובישעיה (ל"ג, כ"ג): בל יחזקו כן תרנם, פירושו הקורה התחתונה שעליה נשען התורן. במשמע זה נזכר כֵּן במעשה המקדש: ועל השלבים כן מלמעל (מלכים

א' ז', כ"ט) – כאן בא כן בתור פרט אחד מפרשת המכונה המרכבה שנוכרה בפסוק שלפניו. כיוצא בו – מעשה כן (שם ל"א).

הכן הוא לפי זה ראשית כשרון המעשה התכני: כל דבר או כלי שהוא נפרד מן האדמה טעון בסיס או רחבה, אחרי שאינו יכול להשאר תלוי ועומד באויר, ולמשען אשר כזה (בראשונה אבן פשוטה או לוח עץ, או גם גבוב של קרשים) קראו הקדמונים בשם כן. למעלה הזכרנו כי בארמית מתרגמים את המלה כן ע"י יציב, יציבא, כלומר דבר נצב וקבוע על האדמה.

בכלל מתאימה הוראתו של כן למושג הרומי status או להצרפתי poste, ועל כן מצאנו גם במקרא שכן במובן מפשט פירושו משמרת, פקודה: אותי השיב על כני (בראשית מ', כ"ג); וכן בדניאל: ועמד על כנו (י"א כ'), ומוזה התפתח השורש כהן, במובן נושא משמרת קבועה. ובתלמוד מצאנו גיורה מכנה⁽¹⁾ – כלומר מבוססת, מחזקה, פירוש שנולדה אחרי שכבר התגירו אבותיה, שהם לא היו משרשים ביהדות.

מן הזכר כן הסתעפה הנקבה כנה, המראה על הפשטה ובעולם הגשמי על גזע או מטה שעליו נשענים ענפי העץ או חלקי חפץ אחר; בכתוב: וכנה נטעה ימינך, פירושה: שתיל, זקוף ותקוע, אבל מתנועע כדרך הצמחים⁽²⁾. אבל בימי התלמוד נחשבו שניהם, כלומר גם הכן וגם הכנה כבסיס של עץ או של אבן שעליו בונים או תומכים בנין או כלי (ע"י מ' כלים י"ב, ח'), ומוזה גם ההוראה: מטוטלת ומשקולת, שני מושגים המונחים ביסודה של מכונה. ולא עוד אלא שנראה, כי ממלת כנה זו יצא השם היוני kanon, שפירושו basis fundamentum ובסורית כנוניתא, מאותו שורש כון עצמו⁽³⁾.

מן המושג קים ועומד ובצרפתית stabilise יצאה הצורה בנפעל: נכון, כלומר דבר שהוא מכונן על בסיס מוצק, כגון: נכון יהיה הר בית אלהים (ישעיה ב'), פירוש: תקוע על בסיס נאמן, וכן שדים נכונו (יחזקאל ט"ז ז') – כלומר נוקפו מוצקות וקשות; וע"י גם: הממלכה נכונה ביד שלמה (מלכים א' ב', מ"ו וע"י שם מ"ה). גם במלה נכון זו השתמשו לצורך תכני (שופ' ט"ז, כ"ו): העמודים אשר הבית נכון עליהם (מיוסד, נשען וכו'). אבל לא מצאנו שהנפעל ישמש יסוד למלה תכנית מסוימה. וכנגדו משמש הפעל בית-אב לכמה מלים שנתקבלו לצרכים תכניים, כמו שיוכח בדברינו הבאים.

(1) יבמות ע"ז ע"ב.

(2) וע"י ועמד מנצר שרשיה כנו (דניאל י"א, ז').

(3) ע"י ש. קרויס, קדמוניות התלמוד, א' 212.

כּוֹנֵן

פירושו העמיד על בסיס, החזק וקִים, stabiliser, etabler, dresser וזהו פירושו גם במובן הספרותי, כגון: כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה (תהלים כ"ד, א') וכן ירח וכוכבים אשר כוננתה (שם נ"ה, כ"ד) או ידיך עשוני ויכוננוני (איוב ל"א, ט"ו). מובנם הוא סדר והקם באופן קבוע ועשוי לבלי-חַת.

מבנין פִּעַל יצאו מלים שונות, כגון: כֹּן – כּוֹנִים למלאכת השמים (ירמיה ז', מ"ה. ועי' שם מ"ד מ"ט) וכן כיון צלמיהם (עמוס ה', כ"ו) ובלשון המשנה קבל הוראה של תכנית מדויקה ושל כוון וקביעות (לכוין את הרוחות, מכוונו במעגילה וכו').

גם השם כּוֹנֵנִית – מדף שמסדרים לשכיבה או לחפצים (ספרי דברים ו' 30) וכן כּוֹנֵנִים – בסיסים (ילקוט דברים 942) מוצאם מבנין פִּעַל כמו כּוֹנֵן, וכן השם המאוחר: מכוּנֵן – האיש הקובע ומעמיד דבר או מכוּנה על בריה ואפניה – להפעל הוֹכֵן, מוֹכֵן – יש בודאי הוראה תכנית, במובן gerüstet, équipé; וכן: והוכן בצדק כסא (ישעיה ט"ו, ה') וכן גם הוא למלך הוכן (ישעיה ל', ל"ג), וכן סוס מוכן ליום מלחמה (משלי כ"א, ל"א). ויש להזכיר אפילו את הכתוב (זכריה ה', י"א): והוכן והניחה שם על מְכַנְתָּה. כאן יש אפילו השם מְכַנָּה המראה, כי המשל לקוח מעולם העבודה והתכניקה, כלומר בשביל לשאת את האיפה צריך קודם לעשות את ההכנה וההכשרה, כדי לשימה על המכונה היעודה לה.

הִכֵּן

הִכֵּן – ההפעל פירושו הכן וערוך preparer ובמובן תכני גם הכֹּשֶׁר והתאים לתכלית ידועה; וכן ויכינו את העצים (מ"א ה', ל"ב) או אשר הכין יאשיה (דה"י ג', ל"ד). מן הבנין הזה הסתעף השם: יכין – כידוע זהו שם אחד משני העמודים של בית שלמה ומכיון שהשם בועז ידוע ממקור אחר, נוכל להניח, כי גם יכין היא צורה אחרת של המלה כן המיוחדת לעמוד עבה שאפשר להעמיד עליו איזה חפץ או כלי אחר.

השורש כּוּן ביסוד התכניקה

ממחקר הסתעפיותיו והוראותיו של השורש כּוּן על-פי בניניו וצורותיו השונים יוצא שפעל זה הוא היחידי ששמש בעברית הקדומה לתכלית הגדרת הדברים והמעשים הדורשים יציבות, קיום, החזקה, שווי-משקל וקר-ישר איתן, כלומר, כל המושגים שהם ביסודה של התכניקה הפרימיטיבית.

אמור מעתה, כי עם התרחבות חיי החברה והכלכלה בארצות העבריים – התפתח גם השורש הזה על-פי חוקי הרחבת הלשון, כדי לתת מקום להכנסת הגדרות תכניות יותר מפותחות. ואמנם, על-ידי קביעותה של המ' שבראש הפעל (או צורה קבועה אחרת המתאימה לפרפיקס השמי) נתקבלו המלים מכון, מכונה בתחילה בתור מושג כולל ואחר כך בתור שם מיוחד לכלי-תכניקה; וכן ע"י קביעותה של הת' – שריד מבנין קדמון – נתהוו המלים תכונה, תכנית וכדומה, כמו שנבאר בפרטות בהמשך דברינו.

מִכּוֹן

פירושו מקום מיוחד, מעמד, בסיס או מושב, מה שקוראים האנגלים standard, ועליו העמידו את הכלים או הדברים שנוקקו לבסיס, וכן: יסד ארץ על מכונה (תהלים ק"ד, ה'), וביחוד: להעמידו על מכונו (עזרא ב, ס"א). וכן נקרא הרקיע הששי בשם מכון-אל, מפני שבו הוכנו ונגנזו אוצרות שלג וברד (חגיגה י"ב, ע"ב), בכל אופן לא מצינו שמכון ישמש הגדרה לכלי או לשמוש תכני; לתכלית זו השתמשו בנקבה מכונה, שצריך לראות בה התפתחות יותר משוכללה מן המושגים כן וכנה שראינו למעלה. כדאי להזכיר כי במעשה המשכן לא נזכרה עוד הצורה הזאת, והריהי מופיעה בימי שלמה יחד עם הופעתה של חרושת המעשה הצורית בישראל. וכבר ראינו למעלה, שיש הבדל בין כן ובין מכונה – שהראשון הוא כלי פשוט ופרימיטיבי, בעוד שמכונה היא כלי יותר מרכב ועל כן נמצא במעשה המקדש, כי גם למכונה יש כן (ועל השלבים כן ממעל וכו') – כלומר, מכשירים פשוטים שעליהם נתמכים חלקיה השונים.

מכונה – Machina

השם מכונה מופיע ראשונה, כאמור, במעשה מקדש שלמה, שאו נצרכו העבריים בפעם הראשונה לכלי-מלאכה מרכבים וגם להנפת כלים ואבנים גדולים וכבדים, ועל כן חדרו ללשונם הצורות התכניות שהשתמשו בהם חרשי צור. פירוש מלה זו הוא ממש כפירושו של מכון ושל כן-כנה, מעמד, מסד משען-רגל, בסיס, אבל הוראתה שיכת כבר לחכמת המיכניקה ועל-כן לא נפגשנה כלל במובן ספרותי ומפשט. באמת מתאימה המלה מכונה למלה הרומית Machina והיא מנגנון או כלי מרכב העשוי כדי להרים, להניע או לשאת משאות כבדים או דברים התופסים מקום רב בעזרת מכשירים מיוחדים.

דבר זה יוצא לנו כבר מתאור מעשה מקדש שלמה, ששם נזכרה המכונה בפעם הראשונה; למשל כיור אחד על המכונה האחת לעשר המכוונות

(מ"א, ז', ל"א), ר"ל שמפני גודל הכיורים עשו מכונות שיוכלו להעביר אותם והמכונות האלה היו גדולות ומרובות, והיו להן אופנים, ידות ומסגרות להניען (ע' מ"א ה', כ"ז-ל"ה); לגבי מכונה כזו נחשב הכן הקדום רק לכלי-שמוש פשוט, וכן: על השלבים (של המכונה) כן למעל.

כבר ראינו כי הפעל התכני למעשה הנשרת המכונה היה הכן וכן נאמר: והָכֵן והַנִּיחָה על מְכַנְתָּה (זכריה ה', י"א); מְכַנָּה – מְכַנְתָּה (דוגמת מנוס-מנוסי; מכורה-מכורתה); ובעזרא (ג' ג') בא בכתוב בחולם: ויכינו את המזבח על מכונתו (קרי: מכונותיו).

בספרות התלמודית נדחה השם העברי מכונה מפני הצורה היונית מוכני שירשה את מקומו, ומה שיש במשנה (למשל אהלות ח', א') מכונות חיה ועוף, אני רואה בזה רבים מן מכון, שקבל אח"כ מובן של מקום קבוע לאיזה מעשה או לחפצים ועל-כן פירשו שם: מגדלות (בשביל) של חיות ועופות¹. ויפה עשו האחרונים שקבעו את השם: מכון ל-Institut; זה מתאים גם בעברית וגם ברומית למושג של כון – status גם יחד.

מוכני – machina — mechane

בימי מלכות יון התפתחה המיכניקה באופן מפליא: חכמי סיציליא ואלכסנדריא המציאו מכונות נפלאות שלא שערון הקדמונים, ועל-כן הוכנס ע"י השם מוכני מושג חדש למכונה; כשם שהמכונה בימי שלמה היתה נעלה מאד על הכן הקדום ושמשה לא רק בשביל קביעות ויציבות כֵּךְ, כי אם גם לצרכי הנפה והרמה, כך שמשה המכונה לצרכי המיכניקה הגבוהה; ובאמת אין בין שתי המלים האלה אלא שנוי המבטא בלבד, אחרי ששרשן אחד הוא, כמו שנוכח במרוצת דברינו, ומה גם שאת הו' בטאו לא כשורוק כי אם כֵּ e מוכני-mechani (על משקל אתונא Athena²) ואולי צ"ל גם מיכני במקום מוכני. וכן נזכר במשנה: בן קטין עשה מוכני לבור שלא יהיו מימיו נפסלים בלינה (מ' יומא פ"א, י'); וכן: אף הוא עשה מוכני לכיור (שם, שם).

(1) וראיה לדבר, ישעיה ד', ה': וברא ה' וכו' ע"כ כֵּ מכון הר ציון ועל מקראית – המכון הוא המקום הקבוע ועומד שעליו נאספים המקראים או קרואי העם, מעין forum או Institut.

(2) מבטא זה (מעין צירי) הוברר לי ע"פ הכתיב של רוב המלים היוניות בעברית. הד"ר י. קלוזנר כבר הרגיש בזה וע"כ הציע לכתוב את הר"ע בסימן ו', דוקא, אבל ידוע שעד ימינו מבטאים שנים משבטי ישראל הרחוקים זה מזה, הלויאים והתימנים, את החולם כמעין צירי ובודאי היה כדבר הזה גם בימי קדם בגלילות שבהם דברו היהודים יונית, ואכמ"ל.

בתרגום אסתר א', ב', נזכר מוכני ברבים מוכני-והסכימו המבארים לרשמים ביונית mechane וברומית — machina') והוא גלגל מניף ומניע דברים כבדים, כמו שפירש רבא (בגמרא, יומא ל"ז): מאי מוכני? אמר רבא גלגלא דהוי משקיעין ביה.

בימי התלמוד השתמשו במקום מוכני היוני גם בשם מנגנון, וכן תרגום מה נורא מעשיך (תהלים ס"ו, ג') מה דחילין אינון מנגניא דידך; וכן: כיון שבקש נבוכדנצר לישב על כסא שלמה לא היה יודע מנגנון שלו וכו'. והנה השורש גנון (מזה מגן, מגנה. וגנותי על העיר הזאת (ישעיה ל"ג, ל"ה; ל"ח, ג') — מראה שמנגנון הוא כלי הגנה מרכב. ובאמת השתמשו בימי התלמוד גם במלה רומית apparatus; אפרטוסות היתה מכונה לשמוע קול כשנוגעים בתוכו (ירוש' כתובות פ"ב, כ"ו, ע"ב). ומכאן אנו רואים, כי גם השם מכונה לא נשכח בעת ההיא ונזכר כמה פעמים בתלמוד, להבדיל מן מוכני שהיתה מכונה יותר מרכבת.

ממוצא הדברים האלה אנו רואים שג' תקופות הן להתפתחות המיכניקה בישראל: תור הכן — בימי המדבר והשופטים; תור המכונה בימי המלכים ותור המוכני — בימי שלטון היונים והרומים. השאלה היא, אם כל שלש המלים הקרובות זו לזו משורש אחד לוקחו ואם אפשר ליחס גם למוכני מוצא עברי?

תכנה — techne

ראינו שהשורש כון הונח ליסוד מוסד למלים שונות המגדירות את המושגים של חכמת הפיסיקה במדה שהיתה ידועה לקדמונים, וביחוד מתאים המונח מכונה ליונית mechane. התפתחות מקבילה לזו אנו מוצאים במובני המלים השיכות לאותו השורש, אלא שע"פ חוקי משקל תפעל קבלו ת' בראשית המלה ובנו בית-אב חדש של מלים, הנובע משורש כון.

הוראת השורש תכן בעברית דומה להוראתה של המלה הארמית תקן ופירושו הכללי הוא פדר וערוך במישור, בחון מדת דבר ופלס סגולותיו במשקל ובמדה — regler, regulariser. גם למלה זו יש הוראה מפשטה, ספרותית, והוראה מעשית, מדויקת — הלכה למעשה. למשל, אם אמר יאמר המושל: תוכן רוחות ה' (משלי ס"ו, ב') וכיוצא בו תוכן לבות (שם, כ"א, ג'): ודאי שאין כונתו למושג של מודד או חרש ומחשב חשבונות, אבל בשעה שהנביא מביא דוגמאות מעולם המדה והמרחב ואומר (ישעיהו מ'): ושמים בורת תכן — אין ספק שכאן יש לפועל תכן מובן מוגדר המתחס

(1) ברומית אין הכרה ח' והם מבטאים אותה בשין דוקא.

דוקא למדידת השמים. כיוצא בו: ומים תכן במדה (איוב כ"ח, כ"ה); וכן: אנכי תכנתי (ערכתי וסדרתי) עמודיה (תהלים ע"ד, ד'). וכן: (שמות ה', י"ח): ותכן לבנים תתנו, או ביחזקאל (מ"ד, י"א): האיפה והבת תכן אחד יהיה – משמעם כמות קצובה ומסוימה הלכה למעשה. אין ספק שהחרשים מצדם השתמשו במלה זו בתור מונח לצרכי עבודתם המיוחדת להם.

לא נשגה אפוא, אם נחליט ונאמר כי השורש תוכן הונח ביסוד המושג הפרימיטיבי של מדידה, הכלה וקצב והיא ראשית חכמת המחמטקה ביחס לחמרי הטבע ואפילו לגרמי השמים. וכשם שמכון – מכונה מתאים למושג של מיכניקה ושל תנועה, כך תוכן מתאים למושג של חשבון, פיסיקה ותכניקה. ובא האות לזה: התפתחותן הלשונית של המלים שיצאו מן השורש ת.כ.נ.¹

ת.כ.נ.

מן השם תכן – דבר שהוא מכיל ומשער – התפתחה המלה תכנית על משקל פעלית, שהוראתה מערכת דברים במדה ובשעור מסוים – arrangement, Einrichtung, ומזה גם הוראתה בימינו במובן echelle, plan או masstab. מלה זו נמצאה ביחזקאל (מ"ב, י'): ומדרו את תכנית הבית, פירוש התכנית והמערכה שלו; וביחס למלך צור שנחשב לחכם חרשים נאמר (שם כ"ב, מ"ב): את חותם תכנית מלא חכמה, כלומר, חותם שנעשה בתכנית של חכמה ואמנות ששערה והכינוה מראש. פירוש זה מתאים למונח תכנית כמו שנתקבל בימינו.

מתכונת

פירושה: מכסת חמרים או חפצים הדרושה לעשיית איזה בנין או חפץ – measurement, proportion. וכן: מתכונת הלבנים (שמות ה', ח'); כיוצא בו: על החומה יהיה מתכנתו (יחזקאל מ"ה, י"א). ואולי הוראתה כאן קרובה לתכנית, ובאמת כך הוא בדה"ב (כ"ד, י"ג) ששם נאמר: ויעמידו את בית האלהים על מתכנתו – תכניתו (השוה למעלה: והניחה על מכנתו).

והנה בעברית חשוב מחשבות הוא קרוב בהוראתו לתכן ותכונה (השוה: ולו נתכנו עלילות²) וכו'; לשני השרשים יש שתי הוראות לכ"א: חשוב

(1) ברי י, שהשם או הבינוני פועל תוכן – היתה לו מראשיתו גם הוראה של איש מומחה ועוסק במדידות וחשבונות (השוה: תוכן – אסטרונום בספרות המאוחרת).

(2) עיין להלן.

ויוזום וכן השם חֶשְׁבוֹנוֹת בשביל מכוֹנוֹת (ע' דה"י ב' כ"ו): ויעש בירושלים חֶשְׁבוֹנוֹת מחשבות חושב, כלומר, מכוֹנוֹת שנעשו במחשבת החושב; וזהו גם המובן הכפול של השורש כון – שהוראתו הכנה ותכנית מצד זה ותכונה Plan, Schema מצד שני, כמו שנבאר כאן.

תכונה

פירוש תכונה הוא סדור בית והערכתו, וכן: אבוא עד תכונתו (איוב כ"ג, ג), כלומר עד חקר מכון שבתו; ויש גם: בזו כסף בזו זהב ואין קצה לתכונה (נחום ב', ז'), שפירושו: פרשת האוצרות המרובים והמגוונים שהיו ערוכים ומסודרים בחצר מלך אשור.

למעלה בארנו כי בדרך כלל מורה השורש תכן על דברים שנתקנו על-פי תכנית מראש – וזהו מובנו של הכתוב: ולו נתכנו עלילות (ש"ב ב', ג'), כלומר, שהוא חושב ומכשיר את המעשים והיצירות מראש. וכן ומים תִּכְנֶן במדה (מראש, או באופן מותנה, כדרך המודדים; איוב כ"ח, י"ה). כיוצא בו הפסוק: שמים בורת תכן – רימוזו על חלוקת הרקיע למעלות כדי למדוד אותם. לפי זה לא יפלא אם נחשוב גם את המלה חכמת התכונה לא למחודשת ע"י ימי הביניים, כי אם למונח הקדמון לחכמת האסטרונומיה, שנמסר מהדורות הקדמונים, אם כי אינו בספרות הקדומה המצויה בידינו. והוא הדין גם במלה תוכן – בתור מתימטיקון או אסטרונום. ובימי הביניים נקבע שם זה לחוזה בכוכבים או אסטרונום דוקא.

מוצא דבר

היוצא מכל דברינו עד כאן הוא, שהעברים הקדמונים השתמשו בשרש כון לכל צרכי כשרון-המעשה, התוצרת והופעות הטבע הטעונים מדידה, קצבה, משקל או תכנית מוקדמת. ממנו הסתעפו בימי קדם שני בתיאבות של מלים שהזכרנו והם:

א. מכון, מכוֹנה, על משקל מפעל – והם כלים ומעשי-חושב ממשיים המתאימים לצרכי הפיסיקה והמיכניקה.

ב. תכן, על משקל תפעל, הכולל מלים מיוחדות לחכמת המתימטיקה הגיאומטריה והאסטרונומיה.

ואם נזכר, כי בשפת היוונים דומות דוקא המלים האלה לצורתן בעברית וכי גם הוראתן מתאימה לעיקר הוראתן בעברית, לא יקשה ממנו להוציא את המסקנה החשובה הזאת: יחד עם אותיות הכתב וסימני

המספר הכרוכים בהם מסרו הצידונים לבני יון הקדומה גם את המונחים הראשונים של מלאכת מחשבת ותכניקה. אמנם לא נמצאו עד כה כתובות פיניקיות שתוכלנה לקיים את העובדה, כי באמת השתמשו גם בני צור וצידון במונחים תוכן, תכונה, מכונה במשמעם העברי, אף-על-פי שכל היודע את קורבתה של שפת כנען לעברית אינו יכול להטיל ספק בדבר, אבל אם אין ראיה לדבר, זכר לדבר יש במקור פיניקי קדמון.

פילון מביבלוס (גבל) מחבר ספר היצירה של הכנענים בשפת יון¹ מזכיר בין בני האלהים שהמציאו את החכמות והמלאכות שני אבות המלאכה אמינוס Amynus (או אמונוס) וחרש-אור ומהם יצאו ה־Technites – אבות חרושת המעשה או התכניקה. והנה ברור הדבר ששני השמות הראשונים משפת כנען מוצאם: האמן או האמון (יתר האמון, ירמיה כ"ב, ט"ו) נזכר בתנ"ך איזה פעמים, וכן החרש שנוצר גם בכתובות כנען בתור בנאי וחשב. לא יפלא איפוא, אם נשער שגם התכניתים מקורם בעברית-כנענית והם התכנים ואנשי התכניקה שהזכרנו. ועל יסוד זה הגענו לעיקר כונתנו במאמר הזה והוא להוכיח, כי מן הכנענים למדו היונים יחד עם חוקי התכניקה הראשונים גם את המלים שהשתמשו בהן לצרכי כשרון המעשה ועבודת-חרשים.

מכונה ומוכני

רש"י פין אומר באוצרו ערך מוכני בזה"ל: "יש גוזרין אותו (מוכני) מלשון יונית ורומית והנראה שעיקרו עברית וממנו בא ללשונות ההן". כבר הראיתי בראשית דברי, כי דעה זו שכמה וכמה מונחים יוניים באו להם משפת עבר וכנען, החזיקו בה כמה חכמים באמצע המאה האחרונה ורק מפני תגבורת הדעה הפנהלנית נעזבה בעולם הגדול ונשארה לנחלה בידי יחידי סגולה מסופרינו המעטים, שעסקו בחקר לשונות קדם. ואולם אחרי כל מה שבארתי למעלה לא יקשה מאתנו לשוב ולהוכיח (כמעט באופן ודאי), כי מן הצורה מכונה או מצורה דומה לה² יצאה המלה היונית μηχανή והרומית Machina.

ראינו, שבעברית המלה מכונה פירושה כלי-מחשבת המיועד להרים או

(1) רש"י רובין תרגם את קטעי פילון ופרסמם ב"השחר" תרל"ב. ובספרי על הכנענים אני

מביא את תרגומם בסדר חדש המתאים לחקירותי.

(2) בפיניקיות כמו בעברית היתה נטיה לבטא לפעמים a במקום o; האות ē ביונית

בסוף המלה יכולה להיות בהתאמה לשפה זו.

להניז כלים וחפצים כבדים או רחבים ע"י חשבונות מיוחדים. ממש כך הוא הוראתה של המלה ביונית ורומית.

במלון האנגלי היוני הראשון שבא לידי מצאתי את הגדרת המלה

Μηχανή בזה"ל: 1. an instrument or machine of lifting weight, 2. an engine of war etc. by artificial means. (כלי-מלאכה או מכונה להרים משאות או כלי-

שרת למלחמה וכו' הפועל ע"י אמצעים מלאכותיים מעשי חושב).

והנה כמעט בלשון זו מבאר גם יסטרוב במלונו התלמודי את המלה

מוכני (ע"ע): wheel work, lifting whegths (מעשה אופן מרים משאות).

והנה תאור זה מתאים גם למכונות שעשה שלמה בבית המקדש שנועדו

להרים ולהניף את הכיורות הגדולים והים שעשה – שקשה היה להניעם

בלי מעשי-חושב של מומחים מיוחדים להכנת מכשירים כאלה. וזהו גם מובנו

של המוכני, שנעשה בשביל להרים ולהניע את הכיור בימי הבית השני, כמו

שנזכר במשנה יומא פ"ג.

והנה בשפת יון שרשיה נוחים להסתעף ושמלותיה מקבלות באופן

קל הרחבה על-ידי צרוף מלים או סופיכסים התפתחה המלה mechane ותהי

לראש בית-אב למלים השייכות לפרטי המיכניקה.

מן mechane התהווה אחר כך Μηχανισμός רוח ממציא חדשות, חריף או

הכס-חרשים. ומוזה קבלו השפות החדשות את המלים מיכניקה בתור תורת

המכונות ואת השם מיכניקון בתור המומחה למכונות, בעוד שבעברית ישנה

הצורה הראויה לו: מכונן.

הפעל שנתהווה ממלה זו הוא ביונית: μηχανισμα ובלטינית machinari

שהוראתם באנגלית: 1. to make by art, put to gether, construct, prepare

2. to contrize, devise, scheme. כל ההוראות האלה מחזירות אותנו אל המובנים

השונים שמצאנו בנטיות המרובות של השורש כון בעברית, ועל כן אין

ספק בדבר, כי אנו יכולים להשתמש בפעל כונן כתרגום מדויק של הפעל

היוני-הרומי אשר לפנינו.

תכן, תכונה = τέχνη

היוני מצין כל מעשה חרש וחושב המתאים למלה תכניקה בדורותינו

במונח τέχνη תרגומו: art, skill, regular art making of things. הצורה

τέχνη תרגומה: craft, devises by rules of art, וכן a way, a manner means,

making a thing art fully. צורה זו מתאימה למלה העברית תכונה או תכנית,

כמו שראינו למעלה, אבל יתכן, שבפיניקית נמצאה צורה מיוחדת במובן זה,

הדומה לתכנית – והיא שנמסרה לשפת יון. בכל אופן נמצאו בשפה זו כמה מונחים, שהסתעפו מהשורש תכן.

בראש כולם נזכיר את השם τεχνιτης שאנו מוצאים אותו במקור פיניקי (עיין למעלה) וכמו שהראינו הריהו מקביל לשם Aminos = אמן בעברית.

צורה זו, שנשתמרה באוצר המלים השמי מתאימה לשם העברי תוכן (עיין למעלה) – כלומר, מחשב, חכם חרשים וכדומה והוא החרש והמסגר שבספר ירמיה נ"ב, שנזכר גם שם על-יד האמן.

תרגומו של technite באנגלית הוא an artificer, artist, craftsman. מונח זה שהונה בראשונה לכל מיני עבודת-חרש וביחוד לבנאות – נודע ביונית גם בצורה אחרת שהיא tekton (חרש וגם מסגר ובלטינית faber) ואינני יודע אם מלה זו התפתחה מן הקדומה, או שמקורה בשורש יוני, כמו שתוכיח עליה צורתה. אבל דומני, שהתפתחותה בדורות המאוחרים מראה על הוראתה ומוצאה הראשון. מן השם tekton התפתח אח"כ המונח ארכיטקטון לצין את חכם-הבנאים ובבראשית רבה מצאנו את הצורה ארכון טקטון, מה שמתאים לבטוי: רב חרש שמצאנו בכתובות קרתחדשת¹.

והנה גם צורה יונית זו התפתחה, וממנה יצאו כמה מלים מרכבות ששרשן תקוע במקור הקדמון של תכן – תכני.

סוף דבר

אחרי כל מה שאמרנו לא יפלא בעינינו אם נמצא, כי הכנענים מסרו ליונים הקדמונים את המונחים הקדומים השייכים להתפתחות כשרון המעשה והתכניקה יחד עם בואם של יושבי צור וצידון וגבל לשם מסחר או גם לשם ישוב. לא חשוב כאן אם המלים והמושגים נמסרו ישר ליונים או שהקדימו להתפשט בתקופה קדומה מזו של התערותם של בני יון בארצם ובאיהם²: עובדה היא, שערכים אלה נתקבלו ביניהם מבלי שיפסד טעמם העברי לעולם, כשם שנתאזרחו ביניהם שמות האותיות והאלהיות וכמה קנינים אחרים של תרבות עמי השמיים המערביים.

יודע אני, שכמה וכמה הלניסטים לא יסכימו למסקנה הזאת, והרי הם ממשיכים להחליט ולאמור כי נהפוך הוא: לא שהפיניקיים הנחילו מושגי

(1) עיין מאמרי בזכרונות וה'ל ה'. במקום אחד במדרש נמצאה גם הצורה הלטינית ארכיטקטוס.

(2) אולי התפשטו עוד על-ידי הסוחרים האשורים, שנפוצו באסיה הקטנה זמן רב לפני חמורפי ואברהם, כמו שנראה בחפירות ארץ החתים, שנעשו בשנים האחרונות.

התרבות ליושבי המערב כי אם, להפך, האחרונים, וביחוד עמי כרתים ומיקני הם שלמדו חכמה את עמי שם. אבל כל מי שספג לקרבו את רוח השפות השמיות ומרגיש את עצמיותן המיוחדת יוכח על נקלה, כי לדעה כזו אין שחר. ובא האות לזה כי גם ההלניסטים מודים, שהמלים השמיות שחדרו לשפת יון מוצאן משפה זרה ואינן מתאימות לעצמיותה הלשונית של היונית.

בשביל דוברי עברית והכותבים בה החקירה במוצא המונחים והערכים מסוג זה היא אפוא מעין החזרת עטרה ליושנה: אם נקבל, למשל, שביסוד המלה מיכני או משינה מונח השרש העברי – נכון, וכי מיכניקה פירושה חכמת המכונות, ומיכניק הוא מכונן, כמו כן אם נניח כי הצורה תוכן, תכנית מונחת ביסודם של המונח תכני והמושג תכניקה – כי אז לא נוסף עוד להתוכח על אופן הכתיב של כל משפחת המלים המסתעפת מן השורש כון: ודאי שצריך לכתוב מיכניקה באות כ' ולא בח' וכן תכניקה – באותיות ת' וכ' דוקא ולא בט' וח', כמו שמתעקשים אחדים מסופרינו לכתוב מבלי להתחשב עם החוש הלשוני הנכון...

תּוֹסֶפֶת

Amynos אמן – אִמּוֹן ?

בספר היצירה של פילון מביבלוס נמצאת המלה העברית-כנענית Amynos המקבילה לשם אחר כנעני-יווני Technites. כבר ראינו שפירוש המלה הראשונה היא אמן או אִמּוֹן בעברית, בעוד שהתכניות מתאימים לחכמי-חרשים בעברית ובפיניקית. והנה בתנ"ך נמצא את השם אמן בתור חרש-אמן רק פעם אחת והוא בירמיה נ"ב, ט"ו, ששם נאמר: „ומדלות העם ואת יתר העם הנשארים בעיר וכו' ואת יתר האמון הגלה נכוזראדן רב טבחים". והנה דוקא הצורה אִמּוֹן בו' אחרי המ' מתאימה לכתוב היווני Amynos של פילון, אבל דא עקא שמלת אִמּוֹן זו לא רק שהיא יחידה במקרא, אלא שבמלכים ב' כ"ה, י"א כתוב במקומה ואת יתר ההמון (במקום אִמּוֹן), ולא עוד אלא שפסוק זה שבירמיה חסר לגמרי גם בתרגום השבעים, באופן שאין לנו להביא ראיה עליו משום מקום אחר. והנה בעל משפט האורים מבאר את המלה באופן פשוט בסמכו על הנוסחא שבס' מלכים, וז"ל: אִמּוֹן תמורת המון חלוף ה' בא' הרגיל במבטא הארמי.

אבל לי נראה שדוקא הנוסח אִמּוֹן הוא עיקר, ופירושו: יתר האומנים ובעלי-המלאכה שנשארו בעיר אחרי שהגלו החרש והמסגר. בעל משפט האורים מבאר את המלה הזאת בפסוק ואהיה אצלו אִמּוֹן (משלי ח', ל'):

„אמון – חכם חרשים במלאכת הבנין – 30дцѣй Baumeister ברוסית, המתוארה כחרש וחושב ליוצר הכל ביסדו תבל בחכמתו (ויונתן תרגם מהמנתא – נאמנה לו) ויש שפתרו גם מטפח, מגדל, אומן וכו' – פפלעגער". והנה בשיר השירים (ז' ב') נזכר האמן בתור חרש וחושב בפסוק: מעשי ידי אמן, ובארמית אומן, ומזה נשאר בספרותנו התלמודית אומן, אומנות וכדו'. ובימינו שב ונתחדש השם אמן, אמנות Kunst, art.

קרוב לשם אמן הוא השם אמנה שנמצא פעם אחת בתנ"ך רק ברבים (מלכים ב' י"ח, ט"ז): את דלתות היכל ה' ואת האמנות אשר צפה חזקיהו פירושו: עמוד-מסעד, בודאי Balustrade עשויה מעמודים מצופים ומיופים קטנים. אין ספק שיש לו שיכות לשורש אמן.

מכל האמור אנו רואים, שהשם אמונוס = אמון או אמן הוא אבי המונחים המאוחרים אומנים ואומנות, שקבלו צורה ארמית, והוא אחיו של השם תכניטיס ובעברית – תוכן, תכנים. ושלישי יש להם שנזכר אף הוא בספרו של פילון מביבלוס והוא chrysor², מצאצאי התכניתים, והוא מזהה אותו עם וולקאנוס; ואם נקבל את הדעה שתובל קין לוטש כל חרש נחושת וברזל (בראשית ד', כ"ב) הוא וולקאנוס היווני, לא יקשה בעינינו למצא בשם זה את עקבות השם חרש בעברית ובפיניקית.

על יחוסם של גבורי המיתולוגיה הכנענית, כמו שהם נזכרים אצל פילון ואחרים אנו מאריכים במקום אחר, וכאן נזכיר בדרך אגב שהגבורים בני האלהים שמצאנו בספר היצירה שלו מתאימים לאבות החרושת והאמנות המיוחסים לבני קין. ועל אמינוס עצמו נאמר שכבני קין בשעתם נדד מארץ Aletay; פירוש: ארץ נוד.

לפנינו אפוא שלשה סוגי בעלי חרושת ואמנות ממקור עברי-כנעני שנזכרו בספרו של פילון ויש להם זכר במקרא:

Aminos או האמון או האומן – והוא אבי כל חכמי האמנות ומלאכת

יד למיניהם. Technita התוכנים, אבות החרושת וכשרון המעשה וכדו'.
 החרשים – בעלי מלאכה וחרושת המעשה בכלל. סתם אומן בעל מקצוע ומומחה הוא חרש וראש האומנים נקרא בכתובות: רב חרש (על דרך רב סריס, רב מג וכדומה).

סֵלֶסְיֵר או סוֹלֶם המדרגות?

למושג הצרפתי escalier אין שם מיוחד בעברית ובתרגמי את הספר

(1) אבל אין משגיחין בדרוש.

(2) על שייכותה של מלה זו לשם חרוץ-זהב נדבר במ"א.

שלמבו הוכרחתי להשתמש בבטוי סולם המדרגות, כדי להבדיל בינו ובין סולם פשוט והוא échelle או Leiter, ביחוד מורגש חסרון מלה זו בתיאור הבתים המודרניים שבהם המדרגות הן ארוכות, רחבות ומרובות, ועל כן שמחתי למצא בכתובות הכנעניות (קורפוס 30) את המלה סְלָמָת, שלפי דעתי היא מתאימה למושג המודרני של מדרגות הולכות ונמשכות בגובה. והנה הטופס של השורה בכתובת שבה נזכרה הסלמת:

פקד המפקד ז והסלמת אש למפקד ...

(הומין ופקד את בית הפקידות [בודאי בנין חשוב] יחד עם הסולם הארוך אשר לו).

והנה הצורה סלמת מתאימה למשקל העברי פְּעֻלָּת (וכאן פְּעֻלַּת מפני הכתיב של סולם) המראה על השנות כל דבר והמשכתו, המרובה כגון, גְּמֻלַּת; והאחרונים חדשו ע"פ משקל את המלה: רכבת ועוד. ואפילו אם הוראתה של המלה איננה כל כך מדויקת במקור הכנעני—אנו העברים מרויחים בזה מלה מצוינת בצורתה העברית ומתאימה לצרכי הזמן.

ושמא יתעקש מי ויטען, כי הכונה איננה כלל לסולם מדרגות כנ"ל, הנה יש בידי להביא ראיות מן התלמוד והתוספתא, כי באמת השתמשו בני צור הקדמונים בסולמות גדולים וארוכים במתכונת המדרגות שבדורותינו.

ידוע, כי בעיר צור, ששטחה היה קטן מאד, נבנו הבתים בגובה של חמש שש דיוטות ולתכלית זו נצרכו למדרגות גדולות ישרות וגם עקומות עם שליבות ברחבתה של כל דיוטא, והנה למדנו בתוס' עירובין ט' ז' ו' בירוש' שם פ"ט וכו' ששני מיני סולמאות הם: סולם המצרי וסולם הצורי. והנה יתרון הסולם הצורי על המצרי וחשיבותו יוצאים מן המשנה (ב"ב, נ"ח, ע"ב) שבה נאמר: סולם המצרי אין לו חזקה ולצורי יש לו חזקה (מפני שהוא מאריך ימים וקיום).

והנה בתלמוד שם¹ שואלים: היכי דמי סולם המצרי? והתשובה: כל שאין לו ד' חווקים והרשב"ם מפרש מלה זו: שליבות—escalons בצרפתית ישנה, וכן פ' רש"י עירובין ע"ז, ב' scalons (הוא דרגות, Stufen). מזה משמע, לדעת הח' קרויס, שסולם הצורי היו לו הרבה חווקים, ואני יכול להוסיף לזה, כי מפני גובה הבנינים וחלוקתם לדיוטות—היו המדרגות ארוכות מאד ובהגיען לכל דיוטא נתרצבו ונפסקו ע"י רחבה מיוחדת, כדרך המדרגות בבתי מרובי הדיוטות בימינו. ר"ש קרויס גורס חווקא מן חבק

וזה מפני שהעיקר בסולם הם העמודים שתוכם ישלבו את השליכות שהן כחובקות את העמודים (עי"ש), ומפני זה נעשה הסולם רחב, כמו שנראה מן הירושלמי שם, וכן נמצא, כי הסולם נבנה בפנים והיה מוקף קירות. כל זה מראה לנו, כי הסולם הצורי מתאים כמעט בדיוק למדרגות הבתים בימינו, ועל כן לא נשגה אפילו מנקודת הראות של הדיוק הלשוני המקורי, אם נקרא לסולם-מדרגות בשם סְלָמָת, להוציא את הסולם הפשוט בין שהוא מטולטל ממקום למקום ובין שהוא קבוע ועומד בעליות שבתקרה או גם במרתפים וכדומה.

אמות וחנועות

ח. העין

החכם שמחה פינסקר⁽¹⁾ בחשבו שרק שלש אותיות או"י הן אמות הקריאה בא לידי מסקנה, שבנקוד האשורי, או הבבלי, צורת הקמץ והפתח היא צורת אלף קטנה, כשם שצורת הקבוץ היא צורת ואו קטנה וצורת החיריק היא יוד קטנה, אולם גרץ במאנאטסשריפט 1881 צד 401 מחליט, כי הפתח הבבלי הוא אות עי"ן קטנה, בנתינת טעם, שמיסד הנקוד הבבלי עשה את העי"ן לסימן הפתח משום שאות עי"ן מבטאה על הרוכ a והוא מזכיר בדבריו, שגם דא סעסי בדקדוקו הערבי אומר, שהערבים בטאו את העין שלהם כמו a, עיד = aid. על דעה זו חוזר גרץ גם בספרו פאלקסטימליכע געשיכטע דער יודען כרך ב' צד 208. וזו היא גם דעת נאסטלא Z D M G (Nestle) כרך 46 צד 411. וזו היא גם דעת פרעטאריוס Z D M G כרך 53 צד 193. לכן במחברתו איבד די בעבילאניש פונקטיר-טא הענדשריפט⁽²⁾ צד 6 אומר יאהענן וואָאָרטס שרוב החוקרים סוברים עתה שצורת הפתח הבבלי היא אות עי"ן קטנה. ובאמת גם מן התורה מוכח, שראוי לסמן את הברת a באות עי"ן, כי אות a בשם Ramses המצרי כתוב בתורה באות עי"ן: רעמסס. וכן העתיקו המצרים את אות עי"ן העברית באות a כמו שהוכיח החכם באנדל, שאות עי"ן במלים: שערות, רעמסס, עין, עמק, העתיקו המצרים באות a מצרית⁽³⁾. גם השבעים העתיקו לפעמים את

(1) «מבוא אל הנקוד האשורי או הבבלי», צד 7, 8.

(2) העלא, א. ס. 1905.

(3) דאם האבראיש פאניצישאן שפרעכצוועיגא ענגאהאריגא לאהנווארטאר אים הארא-

גליפישאן לעיפציג, 1886, צד 20. Lauthi, סאמיטישא לאהנווארטאר אים עגיפטישאן Z. D. M. G כרך 2 צד 619. המצרים העתיקו את העי"ן על-ידי «a» ולא על-ידי «o».

האות ע' באות a יונית, אף כי על הרוב העתיקו את האות הזאת באות e יונית ולפעמים גם באות g יונית. גם חכמי התלמוד והמדרשים העתיקו את אות a היונית והרומית פעמים באות אלף ופעמים באות עי"ן¹.

עוד הירונימוס ידע, שאות עי"ן מבטאה a וגם היא אם הקריאה, כאותיות או"י ובפירוש הוא אומר, שהעי"ן היא „וואַקעל" ואף כי העתיק את השם עמורה – Gomora כמו שהוא מעתק בתרגום השבעים, הוא בעצמו מודה, שאין לאות עי"ן מבטא כזה ועל הרוב הוא מעתיק את העין באות a הרומית. והחכם יעקב בכרך² טעה מאד בחפצו להוכיח, שהירונימוס קרא וואַקעלאַן רק להתנועות ולא לאותיות אהו"י. באמת דעתו של הירונימוס היא, שלא רק אותיות אהו"י, אלא גם אות עי"ן היא אם הקריאה.

גם הכנענים, לפי עדותו של החכם לידובערסקי. Ephem. zur sem. Epigr. 44 – 43, השתמשו באות עי"ן להברת a, ואת השם Marci כתבו באותיות כנעניות כמו מערקי. והחכם פאול שראדאָר בספרו: פאנצישאָ שפרעכאָ אומר, שהכנענים בטאו את אות ע' כמו אם הקריאה. הכנענים המאוחרים היו מבטאים ב ע ל – כמו Bal, מערב – כמו Marob, עשתרת – כמו Astarte. שוב הוא מעיר שם צד 91, שבמצבותיהם וכתביהם של הכנענים המאוחרים העי"ן היא יותר מצויה מכל האותיות, כי בכתובת בעלת חמשים וארבע אותיות תבוא אות עי"ן אחת עשרה פעם, ובכתובת אחרת העיינין הן החלק הרביעי של כל האותיות. הוא מוסיף עוד, שהכנענים לא בטאו את העי"ן כהברת a טהורה אלא כהברה בין a ובין o, ומן השמוש הזה נולדה הברת o לאות עי"ן, שבטאו היונים. הכנענים המאוחרים דנו לא רק את אותיות או"י כאמות קריאה, אלא גם את אות עי"ן חשבו לאם הקריאה. החכם האטשניסאָן בנוספות לדקדוק הסורי של ולמַעַן אומר, כי הערבים מבטאים את העי"ן הסורי כעין a. גם המנדאים חשבו את העי"ן לאם הקריאה וכנראה השתמשו על הרוב באות עי"ן לסימן הברת e. וראוי לשים לב שהמנדאים כתבו את אותיות או"ע תמיד ולא החסירו אותן כלל, כמו שעשו יתר עמי שם³.

גם המדקדק רייכערסאן הרגיש, שבכתבי הקדש ישנן מלים, שבהן תבוא אות עי"ן לסימן הברת a. ובסוף ספרו „חלקת השם" הוא אומר: דע כי

(1) עיין בספרו של קרויס: Griech. und lat. Löhnw. im Talm. u. Midr. חלק

ראשון, עמוד 13.

(2) אשתדלות עם שרף, עמוד 137.

(3) עיין בספרו של נאדראקא: Mand. Gram. העלף 1875.

השמות הלועזים שבאו בלשוננו כך משפטים: הברת א' הבאה באמצע השם, דרכה לבוא בלשוננו בעין מנוקדת בחט"פ או בשוא פשוט, ואם שוא אחר החט"פ, אז השוא נופל, והפתח קים לבדו כדין חקל'ה, כמו בעלים, רעמסס (בראשית מ"ז; שמות א', י"ב; במד' ל"ג) ועיין גזניוס שעטנז שעשגזי. בכל זאת לא ידע שיש לאות עי"ן רק הברת a ולא הברה אחרת. כי על דברי שכתבתי לו: „הנני מחליט ואומר כי הברת העי"ן היתה מלפנים a כמו ע בסוף המלים: נוע, רע" ענה לי בדברים האלה: „הברת האות ע איננה a רק ען וכשמו עין, כי הברתו קרובה להברת en בלשון צרפת ומוזה נשאר עוד זכר בפי העם לקרוא ליעקב יענקב". ועל זה שכתבתי: „ולסימן הפתח הציבו עין כמו שעטנז-רעמסס – ענה: „יסוד דבריו במ"ש בחלקת השם, אבל הלא כתבתי שם רק שכן נהגו כשהפתח באמצע התיבה, ולא כבואה בראשיתה, כי אז היא באה גם באלף כמו אבגתא אספתא וכו' ע"ש". מדבריו אלה נראה ברור, שהוא לא הרגיש כי רק מהברת העי"ן כמו a יכול היה להולד שמושו בשמות בעלים, רעמסס וכדומה. ובאמת גם בראש השמות ראוי לסמן את הברת a על-ידי אות עי"ן. וכנגד דבריהם של הטוענים, שיש לאות עי"ן הברות שונות, כמו שמוכח גם מתרגום השבעים, ראוי להשיב, כי אות עי"ן היא אות פשוטה, שיש לה רק קול אחד, כמו שכתוב בספר יצירה, שהוא הדקדוק העברי היותר קדמון. מחסרון ידיעה באו קצת סופרים לידי מסקנה, שרק בשתי מאות השנים האחרונות החלו בני ישראל להשתמש באות עי"ן תחת אות e הלועזית. אולם מכתבים עתיקים, שפרסם החכם ד"ר פאָרלאַס בספרו: „בא"י טראַגאָ צור גאַשטִיכטאָ דאָר האַבראַשטאָן ונד אַרעמִשטאָן שטודיאָן" נראה, שעוד במאות הי"ד והי"ג העתיקו בני ישראל את אות e האשכנזית באות ע. בדוגמאות מספר הערוך הקצר, שחובר לדעת החכם הזה במאה הי"ד, ישנן בהעתקה האשכנזית מלים כמו: שארוועכטער, רענט מייסטער, מערוזיירא, טרעכטיר, מערן, אענטשוך, שטעכין, פרעגילט, האנמעשר, מולטווערף, שנע-קא, וכאלה רבות. גם בהערות על התנ"ך מתלמיד ר' משה הדרשן, מן המאה הי"ג, נמצאות מלים כמו: טעש, אורצעגלא, גימעש, מעשיך, טרעסא, פיווערך, גיפלעקט, ריבמעשר, קערפהולץ וכדומה. לשאלה מתי החלו בני ישראל להשתמש באות ע בתור אם הקריאה בשפות לועזיות הקדיש ר"מ שטיינ-שניידער מאמר מיוחד בהמזכיר שלי. במאמר הזה מביא הרמ"ש בשם הד"ר וויענער, כי שמוש הע' תחת e נמצא עוד בתשובות קדמוניות, כמו תשובות מהר"מ מרוטנבורג ס' תר"ט, מהר"י לוי ס' פ"א, מהר"י ווייל ס' כ"א, ס"ו, קי"ו, קנ"א. בתשובות מהר"י קולון ס' רמ"א נמצא השם „עברהרט". ובמכתב

הקריאה לסעודת מצוה של החברה הקדושה בוויין משנת 1320 נמצא השם „ענויסהם“. והרמש"ש מוסיף עוד דוגמאות מתשובות מהר"י איסרלין אשר ישאל השואל אם ראוי לכתוב „רעדיש" Radisch בעי"ן והתשובה היא: פשיטא! השם „רעדיש" נכתב בעי"ן כמו השמות שענל, רעדל, גערל.

מכל זה נראה ברור, כי שמוש האות עי"ן בתור אם הקריאה קדם מאות שנים לזמן התפתחות הספרות היהודית-אשכנזית. וצדקו רוב בני ישראל שמשתמשים ב„אידיש" באות עי"ן בתור אם הקריאה. אלא שעל פי דקדוק השפה העברית ראוי להשתמש באות עי"ן תמורת אות a האשכנזית ולא תמורת e האשכנזית, אולם הטעות הזאת היא, כנראה, עתיקת-ימים, אחרי שגם בתרגום השבעים נעזקה אות עי"ן על הרוב במקום האות e היונית.

אגמור את הפרק הזה על העי"ן במופתים חותכים שנתגלו לפני מסרי את מאמרי זה לדפוס. אף כי בהמאסף Z A P W לשנת 1901 צד 304 היתה דעתו של קעהלאָ שצורת הפתח הבבלי אינה כלל צורת העי"ן, וכן צורת הקמץ אינה כלל צורת האלף, אולם בספרו בעלי המסרת שבמערב, 1927, צד 33–34 הוא אומר בהחלט, שאין שום ספק עתה כי באמת צורת הפתח בנקוד הבבלי היא צורת עי"ן קטנה וצורת הקמץ היא צורת אלף קטנה וצורת הקבוץ היא ואו קטנה וצורת החיריק היא יוד קטנה. מפני שנתגלו כ"י ישנים מאד אשר בהם צורות הפתח והקמץ, הקבוץ והחיריק הן ממש צורות האותיות עאו"י. ובספרו ד: האַבראַישאַן בִּיבְּלֵהֶענדער־פּאַטאַן אַוס בִּיעֶבֶל־אַניאַן שנדפס בהמאסף Z A W לשנת 1928 בין שבעים הפעקס־מילים שנתן שם יש שלשה פעקס־מילים, מספרים 13, 16, 17, שבהם צורת הקמץ היא ממש צורת האלף וצורת הפתח היא ממש צורת העי"ן. ושם צד 121 וצד 122 הוא אומר, כי כתבי־יד האלה מושכים את לבנו ביחוד מפני שבהם מסמנות האותיות אעו"י את הוואָקע־לִים u, i, a, ā. ובמכתב פרטי אלי הוא אומר, כי אין שום מקום עתה להשערות אחרי התגלות כ"י הנזכרים. ואף כי תודתי נתונה לו מקרב לבי על הטוב אשר עשה והדפיס דוגמאות מכתבי היד הרבים המנוקדים בנקוד המכונה בבלי, אולם אי אפשר לי להסכים עמו שלפי הנקוד הבבלי היתה להאלף הברת ā. לפי דעתי הנקוד המכונה בבלי הוא באמת תימני¹. ומפני שלפי הברת התימנים הברת הקמץ היא הברת o, על כן בהכרח הברת אות אלף בנקוד התימני היא הברת o ולא הברת ā כדעת קעהלאָ. ולפי

(1) ברשימה מכתבי יד העברים באוצר הספרים הבאדליעני אַקספּאַרד כרך ב' 1906 מאת

A. Neubaer ואת A. E. Cowley כ"ל כתבי היד המנוקדים בנקוד המכונה בבלי מכונים

זה הברות האותיות אעו"י לפי הנקוד התימני הן i, u, a, o, (= ?). אולם לפי הנקוד הטברני יש לאות א גם הברת e = א כמו שמבטאים הליטאים.

י.

אוי"ע

מהיחס של ארבע אותיות אוי"ע לתנועות, כפי שבארנו לעיל, נראה ברור, שהאותיות האלה הן אותיות הקול (וואָקעלאַן) כמו אותיות a, e, o, u, i, באלפא ביתא הרומית. אולם לפי תורת הערבים גם אותיות אוי"ע הן תולדות (קאנסאנענטאָן), ומן השפה הערבית נשתרבה הטעות, שגם בשפה העברית האותיות האלה הן תולדות. ולא עוד אלא, שההשפעה הערבית הולידה את ההנחה המוטעית, שלכל לשונות בני שם היו מעיקרן רק תולדות ולא היו להן אמות כלל. ומשום שבאלפא ביתא היונית נעתקו אותיות אויעה"ח לאותיות e, eo, i, u, a, שהיונים מבטאים אותן כאמות, מוכיחים מזה החוקרים, שהיונים היו הראשונים לשנות את האותיות האלה מתולדות לאמות. ואם ישאל השואל: הלא גם העמים השמיים השתמשו בזמן קדום באותיות אוי"ע בתור אמות? אף הם אומרים לו, שמן היונים למדו בני שם להשמש בקצת מן האותיות בתור אמות, ומעשה זה הם דורשים לגנאי. בחקותם את היונים השחיתו בני־שם את מבטא האותיות האלה, או שבזמן קדום נשכח מבטאן האמתי של האוחיות האלה מבני שם, או שבמרוצת הזמן נתרככו האותיות האלה עד שהגיעו למדרגות אותיות הקול. אולם באמת כל הדברים האלה הן השערות פורחות באיר ואין להם שום יסוד. ונראים דברי הפילוסוף היוני אפלטון, האומר בספרו "פיליבוס", בשם סאָק־רַעטָאס, כי את חילוק האותיות לאמות ותולדות יש ליחס למציא האלפא ביתא עצמו. גם החוקר האַנרִיך ווטקאָ בספרו "דיאָאָנטשטאַהונג דאָר שריפֿט" מוכיח, שממציא האלפא ביתא חילק את האותיות לאמות ולתולדות, ובלי ידיעה זו אי אפשר היה לו להמציא את האלפא ביתא. החכם אולריך פריד־ריך קאָפּ בספרו "בילדאָר ונד שריפֿטאָן" אומר, שאי־אפשר להעלות על הדעת אלפא ביתא כזו, שאותיותיה היו מעיקרן כולן תולדות, יתר על כן, לפי תורת המדקדקים, שאותיות אהח(ע) הן אותיות הנשימה במדרגות שונות, הרי מן הנמנע הוא, שממציא האלפא ביתא לא הרגיש שום צורך בהמצאת סימנים לקולות a, e, o, u, i, ובכל זאת המציא סימנים אחדים להברת h במדרגות שונות. גם החכם יוסף וַעֲלִישִׁטֶץ בספרו "ערכעאלאָגיאָ דאָר האַבראַאָר" אומר, שאף אם נסכים, שהתנועות וכל הנקוד הומצאו בזמן מאוחר, אי־אפשר להסכים לזה בנוגע למבטאן של אותיות אוי(ה)־ע. אם הממציא את האותיות

חקר ודרש בהבדל הקולות השונים בלי ספק ידע מהקולות הנקראים אמות ובודאי המציא סימנים בכתב גם להם. החוקר רולינסון¹⁾, אומר שדעת רוב החכמים היא, כי אותיות אוע"י השמיות היו מעיקרן תולדות ושמושן בתור אמות הוא השפעת יושר הכתיבה היונית. אולם גם הוא מודה, שהאמות באלפא ביתא היתדית והפרסית, שכנראה הומצאו לפי תבנית שמית, מכריחות להטיל ספק גדול בדעת החוקרים. וכן יוסף צדקינס בספרו: *The Evolution of the Hebrew Language* צד 11 אומר, שראוי להסכים לדעת האומרים, שאותיות אוע"י היו אמות מעיקרן באלפא ביתא הכנענית ובשפה העברית הקדמונית. ואף שכל ספרי דקדוק שפת עבר המפורסמים, שכתבו חכמי העמים בשנים האחרונות, מיוסדים על ההנחה, שאין אמות באלפא ביתא העברית בכל זאת הנה הפרופ' Naville מטיל ספק בשיטת המדקדקים, ובדברו על המצאת האלפא ביתא הכנענית במאסף *Biblical Archaeology* הוא אומר: "והענין הזה מוביל אותנו אל השאלה, שאני רוצה להציע לפני חוקרי הלשונות השמיות. מבקש אני מהם, שייסדו את תשובותיהם לא על ההשקפות המקובלות והקבועות בדבר התפתחות השפות השמיות, אלא על נקודת המבט הענטראפּאָלאָגית. עליהם לצייר בדמיונם את האדם הקדמון בהשתדלו בפעם הראשונה לכתוב, כלומר לקבוע בכתב מה ששמע. האם לא שמשו אותיות אוע"י בראשית התפתחות האלפא ביתא של הכנענים בתור אמות הקריאה? וכשהיודי רוסיה ופולין בימינו אלה משתמשים באותיות האלה, האם אינם נותנים להן את ערכן המקורי?"

מן הדברים האמורים למעלה הוברר שטעות היא בידם של אלה האומרים, שאותיות הלשון העברית אינן ראויות להקרא בשם אלפא ביתא. משום שהן כולן תולדות ואין ביניהן אמות. ורק לאותיות לשון יונית ראוי לקרוא האלפא ביתא הראשונה. אם יש לתת משפט בכורה ליונים. הרי זה רק במלא וחסר. כנראה היו הם הראשונים, שהתחילו לכתוב את המלים מלאות, מבלי להחסיר כלל את האמות, ולא כמו שעשו רוב בני שם, שפעמים כתבו ופעמים השמיטו את האמות. אולם גם היונים הקדמונים לא ידעו להבדיל בין אותיות הקול ובין אותיות הנשימה, משום שלא ידעו לבטא את הברת ^h אפילו באופן אחד, ובאשר קבלו את אותיות הכנענים בטאו את שתי אותיות הנשימה השמיות, את הה"א והח"ת כאמות. כי אלה שאינם יודעים לבטא את הברת ^h כראוי מבטאים את ההברות לאותיות הקול. במרוצת הזמן. כאשר הרבו היונים לבוא במגע עם אלה מבני שם, שהיו מבטאים את הה"א כהברת ^h פשוטה ואת הח"ת כהברת ^h חזקה, המציאו

1) H. C. Raulinson, *Persion Cuneiform* London, 1886 p. 54.

שני סימנים: א) ספיריטוס לאַניס (נשימה קלה), ב) ספיריטוס עֶספֶּאָר (נשימה חזקה) שכנראה היו מכוונים להבדיל בין הברת הֶה'א שהיא נשימה קלה, ובין הברת החי'ת, שהיא נשימה חזקה. ומשום שההברות האלה זרות לגמרי לשפה היונית, ומחסרון ידיעה את תכונתן האמתית, שמו היונים את אחד משני הסימנים האלה על כל אם יונית בראשה של תיבה. ומוזה באו קצת חוקרים לידי מסקנה מוטעית, שאי־אפשר לבטא את אותיות הקול בלי הברה מוקדמת משני הסימנים האלה. ובאמת אין הדבר כן. היונים כתבו את הסימנים כמעט על כל אם, גם במקום שלא היה כל צורך בהם, כשם שבימינו, אלה שאינם יודעים לבטא את הברת הֶה'א כראוי מיתרים אותה במקום שהיא ראויה להחסר ומחסרים אותה במקום שהיא ראויה להכתב.

דעת המדקדים היא, כי "ספיריטוס עֶספֶּאָר" מבטאו הנכון כאות h האשכנזית "זית" ו"ספיריטוס לאַניס" בא רק על האם להורות, שהיא מבוטאה בלי הברת h בראשה. ולפי זה ה־ספיריטוס לאַניס" מיותר הוא לגמרי, כי גם בלעדיו היינו יודעים, שהאם מבוטאה בלי הברת h בראשה. שני הסימנים האלה נהוגים גם בשפה היונית החדשה והיונים בזמננו אינם מבטאים כלל את ה־ספיריטוס עֶספֶּאָר" כאות h. ויש חוקרים הסוברים, שאות h היונית, שהיתה מעיקרה חי'ת כנענית היו קצת יונים מבטאים אותה כמו h האשכנזית, ולא כמו הברת e ארוכה. וראוי להזכיר, שגם אות h הרומית היא החי'ת הכנענית. ובכן רואים אנו, שחכמי העמים הקדמונים האמינו, שאות חי'ת שוה במבטאה לאות h האשכנזית, ולא אות ה'א העברית, אולם לפי המסורה והקבלה העברית רק אות ה'א שוה במבטאה לאות h האשכנזית.

במאה השבע עשרה, השמונה עשרה והתשע עשרה קמו מלומדים נוצרים, שהאשימו את בעלי המסורה, כי בהמציאם את התנועות ויתר סימני הנקוד שנו את אותיות אויעה'ח, או אהו'ע מאמות לתולדות. ומפני שהנוצרים האלה האמינו שאותיות הקול והתנועות הן תרתי דסתרי, לכן הרחיקו לגמרי את התנועות ויתר הנקודות, ובדאו מלבם שיטות חדשות בקריאת שפת עבר בלי שום לב כלל לסמני הנקוד ולקריאה המקובלת לרוב בני ישראל. אולם באמת אין סתירה כלל בין אותיות הקול והתנועות. הדעה, שגם אותיות או'ע הן תולדות יצאה לראשונה לא מאת בעלי המסורה, אלא מאת הערבים. וכנראה גם הערבים הקדמונים לא ידעו מדעה זו. ורק אחרי מחמד המציאוה המדקדים הערבים. וכשגברה ההשפעה הערבית התקנאו בהם מדקדינו ויתחרו לעשות כמעשיהם להמציא כללי דקדוק לשפת התנ"ך'. אולם הם לא שמו לב כראוי לכללי הדקדוק, שהיו מקובלים לבני

(1) רב סעדיה יאמר בפה מלא, כי נתעורר לחבר את ספרו זה (האגרון) בסופר ערבי

ישראל מימים קדמונים. גם לא הרבו לדרוש ולחקור בספרי העברים ולהוציא מהם כללים לפי רוח השפה העברית. כי אם השתדלו להתאים את הכללים לכללי הדקדוק, שהמציאו הערבים לשפתם, שפת הקוראן. ואם בערבית יש רק שלש תנועות, גורו והחליטו, שגם שבע התנועות העבריות שוות במבטאן ובמשפטיהן לשלש התנועות הערביות. את הפתח ואת הקמץ השוו להפתחה הערבית, את הסגול, את הצירה ואת החיריק – לכסרה, ואת הקמץ הקטן, את החולם ואת השורוק והקבוץ – לצמה הערבית. ולפי זה חלקו את שבע התנועות לשלשה סוגים להשוותן לשלש התנועות הערביות. ויען שבערבית תבאנה אותיות או"י אחר התנועות, להורות שהן ארוכות במבטאן. גורו, שגם בעברית תבאנה אחר התנועות. אולם כל המתבונן בכתבי הקודש רואה בעליל, שמעולם לא עלה על לב מחבריהם לסמן באותיות או"י רק את ההברות הארוכות ולא את ההברות הקצרות. כי הם לא ידעו כלל מהכללים, שחדשו הערבים בזמן מאוחר, שאותיות או"י באות רק אחר ההברות הארוכות ולא אחר ההברות הקצרות. ולכן אין שום זרות בזה, שמלה אחת היא לפעמים מלאה ולפעמים חסרה, או שההברות הארוכות הן חסרות וההברות הקצרות הן מלאות. כי בדבר המלא והחסר אין שום הבדל בין ההברות הארוכות והקצרות. גם לא ידעו מחברי כתבי הקדש, שאות אל"ף לפעמים היא המזה ולפעמים סימן ההמשך, כאשר לא ידעו שאותיות ו"י הן תמיד תולדות בראש הברות, וכן לא ידעו, שרק שלש אותיות או"י הן אותיות הקול. בלי ספק היה מקובל ומסור להם, שארבע אותיות או"י הן אותיות הקול. ולכן אין שום זרות מה שנמצא גם את אות עי"ן בתור אות הקול, ושסימן הפתח הבבלי היא אות עי"ן קטנה. ולפי דקדוק שפת עבר האמתי את א מבטאה e גם o, אות ו מבטאה w גם u, אות יו"ד מבטאה i (רוסית) ואת ע מבטאה a.

יש חוקרים המביאים ראיה ממלים עבריות, כמו "דבר" "כתב", שאין בהן שום אות קול, שאותיות לשון עברית הן כולן תולדות. אולם ראיתם הבל במלים "דבר" "כתב" אין אותיות הקול כתובות. אבל אין מזה שום ראיה, שאין את הקול גם במלים כתוב, כותב, מכתב, דבור, דובר וכדומה. ובכל הפעלים, שיש בהם אל"ף, יו"ד או עי"ן שרשית, כמו מצא, אמר, ילד, שמע, עמד, ובאמת ההבדל בין כמס (בקבוץ) ובין כמוס (בשורוק) הוא רק בין מלא וחסר. תורת המלא והחסר היתה ענין לענות בו עוד מימי קדם. כי לפנים בלי ידיעה הגונה במלא וחסר

שחבר ספר 55מד את בני ישמעאל צחות 5שון ערבית". וגם על ר' יהודה חיוג, ראש המדקדקים בספרד, העיר ר' שלמה פרחון (מהברת הערוך 5פרחון בשרש פרח דף נ"ד): "עד שעמד חיוג ז"ל ומצא ערוך שעשו חכמי 5שון ישמעאל 55שונם וקרא אותו ולמד דרכיו ועשה כן 55שון הקודש" (הרכבי, זכרון הגאון רב סעדיה אל פיומי וספריו).

כמעט שאי-אפשר היה לדעת את הקריאה הנכונה. ומוזה יש להוכיח. שרק בעלי המסורה, שהיו בקיאים במלא וחסר, היו מוכשרים להמציא תנועות להורות את המבטא האמתי. והצדק עם אליהו בחור, שיחס את המצאת התנועות לבעלי המסורה, שהיו בקיאים במלא וחסר. ומפני זה קבלו בני ישראל את הנקוד הטברני ולא את הנקוד הבבלי. משום שהטברנים היו בקיאים יותר מהבבלים במלא וחסר. והבבלים בעצמם העידו על המערבים, שהם בקיאים מהם במלא וחסר⁽¹⁾ וגם הם קבלו עליהם את הנקוד הטברני, אף כי במקומות רבים מתנגד הנקוד הזה לדרשות חכמי התלמוד הבבלי.

גם סופרי התנ"ך המאוחרים החלו להרבות בכתיב המלא ובעלי המשנה הרחיבו עוד יותר את הכתיב המלא. וכן עשו חכמי הגמרא ואמרו וסימנך ספרא בצירא תנא תוספאה⁽²⁾ והערוך בערך ספר פירש: "מנהג הכותב מקרא לכתוב בחיסור כגון משה בלא וי' לאמר בלא וי' אבל התנא מנהגו לכתוב התיבה מלא בלא חיסור". וכן הרבו לכתוב מלא גם הגאונים והרבנים. ובאמת לו גם נרבה לכתוב מלא, גם אז לא נחטא נגד חוקי הלשון העברית הנאמנים. וכן נהגו הסורים להרבות בכתיב המלא, עד שהמנדאים נהגו לכתוב תמיד מלא בלא חסר כלל. לו ידעו המדקדקים שאותיות אוי"ע הן אותיות הקול והכתיב המלא הוא יותר טוב מהכתיב החסר, היינו כותבים עברית רק בכתיב המלא כהמנדאים. ולו הורגלנו בכתיב המלא, לא היה עולה על לב שום איש לאמר שעל-ידי הכתיב המלא מתגנה ומתקצרת הצורה העברית של התיבה, כאשר לא יעלה על לב שום איש לאמר שעל ידי כתיבת הוואקעלים a, e, o, u, i מתגנה ומתפצרת צורת התיבה הגרמנית או האנגלית. ועל אחת כמה וכמה, שמלים זרות באותיות עבריות החובה לכתוב דוקא בכתיב מלא. ולכל הפחות לכתוב את המלים הזרות כמו שהן נכתבות ביהודית-אשכנזית, אחרי שהכתיב הזה הוא עברי ביסודו, אלא שנשתבש מעט. ובפרט שהכתיב הזה נהוג אצל רוב בני עמנו זה מאות בשנים. ובאמת עולה הוא גם על הכתיב של הספרדים בשפתם המדוברת "לדינו". כי ב"לדינו" באה היוד גם לסימן הברת i וגם לסימן e ואות וא' באה גם לסימן הברת u וגם לסימן הברת o. אולם ביהודית-אשכנזית באה היוד רק לסימן הברת i והוא' לסימן u, והעי' לסימן הברת e.

לפי שיטתנו כשר וישר להשתמש בתנועות ואמות הקריאה אוי"ע כאחת. הנקוד אינו מתנגד לאמות הקריאה אוי"ע והאחרונות אינן מתנגדות לתנועות. ולא כמו שטעו קצת סופרים, שאם נכתוב אמות הקריאה מלאות אסור לנו

(1) קדושין דף ב', ע"א.

(2) עבודה זרה ט"ו ע"א.

להשתמש גם בתנועות, ואם נשתמש בתנועות מוכרחים אנחנו להסיר את אמות הקריאה אוי"ע. גם בקצת שפות העמים החדשות אי-אפשר לציין בדיוק את ההברה הנכונה על-ידי אותיות הקול לבדן, וכותבים לפעמים נקודות וקוים על אותיות הקול ותחתיהן, כדי לציין בדיוק את ההברה הנכונה.

אף שלדעת רש"י אותיות אהו"י הן אותיות הקול ואמות הקריאה בכל זאת יש, לשיטתו, לכל אחת מהן גם הברה תולדתית. ובראש התיבה גם אות אל"ף היא תמיד תולדה. אולם לפי מה שבארנו לעיל, רק אות ו מארבע אותיות אוי"ע היא לפעמים תולדה, שמבטאה w ולפעמים אם קריאה, שמבטאה u, ובכל זאת תוכל לבוא בראש של תיבה המבטאה בלי עזרת אם אחרת. אבל שלש אותיות אי"ע אין להן שום הברה תולדתית וכל אחת מהן יכולה לבוא בראשי התיבות ולהיות מבטאת לעצמה בלי עזרת אם אחרת. וטעות היא בידי חוקרי-הלשון, שמתוך ההשפעה הערבית יצרו את הכלל, שכל המלים בעברית אינן מתחילות אלא באות תולדתית. כל זה משום שנעלם מהם היחס האמתי בין אותיות אוי"ע ובין התנועות. וכן טעו באמרם שאותיות אוי"ע שרשיות הן בהכרח תמיד תולדות, גם כן משום שנעלם מהם היחס האמתי בין אותיות אוי"ע והתנועות. אולם באמת גם בשפת עבר יש שרשים רבים שאחת או שתיים מאותיותיהם הן אותיות הקול. ואותיות הקול המבטאות בבטוי התנועות ראויות יותר להיות שרשיות מאותיות רפות ונחים נסתרים ואותיות המשך, כמו לפי ר' יהודה חיוג.

יא.

כפולות ופשוטות

לפי שיטת המדקדקים, שבבטוי החיריק מבטאת היו"ד כהברת i, ובבטוי הצירה כהברת e, ובראש הברה היא תמיד תולדה, הרי יש לאות יו"ד שלשה מבטאים שונים. ולפי זה אי-אפשר שתהיה אות פשוטה, אשר רק מבטא אחד לה. כדעת "ספר יצירה". וכן לדעת האומרים, שבבטוי הקבוץ מבטאת הוא' כהברת u, ובבטוי החולם מבטאת הוא' כהברת o, ובראש הברה היא תמיד תולדה, הרי יש גם לאות וא' שלשה מבטאים שונים. והוא הדין לדעת האומרים, שבבטוי הקמץ והפתח מבטאת האל"ף כהברת a, ובבטוי הצירה והסגול היא מבטאת כהברת e, ובבטוי החולם — כהברת o, יש גם לאות אל"ף שלשה מבטאים שונים מלבד מבטאה הקונסוננטי הרפה בראש הברות. אולם לפי מה שבארנו לעיל, אות וא' היא כפולה. שיש לה שתי הברות שונות, w וגם u ובבטוי הקבוץ או בסוף הברת החולם מבטאת תמיד הברת u של אות וא'. אות יו"ד היא רק אות פשוטה שמבטאה i, ובבטוי החיריק או בסוף הברת הצירה מבטאת תמיד הברת i של אות יו"ד. אות עי"ן היא גם כן אות פשוטה שמבטאה a, ובבטוי הפתח

ידוע, שקצת מדקדקים מכניסים גם את האותיות הסופיות ך, ם, ן, ף, ץ, לתוך מספר האותיות ומשלימים אותן לעשרים ושבע: א, ב, ג, ד, ה, ו, ז, ח, ט, י, כ, ך, ל, מ, נ, ס, ע, פ, ף, צ, ץ, ק, ר, ש, ת, וכן בעלי התלמוד⁽¹⁾, שמנו אות מ״ם באמצע אותיות האלפא ביתא. הכניסו את האותיות הסופיות לתוך מספר האותיות והשלימו אותן לעשרים ושבע, כי בלי האותיות הסופיות אי־אפשר שתהיה אות מ״ם באמצע. אולם אם נחשוב את עשר האותיות הכפולות לעשרים אותיות, לא תהיה המ״ם באמצע, אלא הלמדי כזה: א־א, ב־ב, ג־ג, ד־ד, ה־ה, ו־ו, ז־ז, ח־ח, ט־ט, כ־כ, ך־ך, ל־ל, מ־מ, נ־נ, ס־ס, ע־ע, פ־פ, ף־ף, צ־צ, ק־ק, ר־ר, ש־ש, ת־ת, ואמנם ב־אותיות דרבי עקיבא⁽²⁾ כתוב מפורש⁽³⁾ ״למ־ד מפני מה גבוה מכל האותיות מפני שהוא באמצע כ״ב אותיות״. וגם ב־מדרש תדשא⁽⁴⁾ כתוב ״למ־ד באמצע אותיות״. מזה ראינו, שמלפנים מנו באמת עשר אותיות כפולות, ועשרים ושתיים אותיות עצמן הן כל שלשים ושתיים נתיבות פליאות ש־בספר יצירה⁽⁵⁾, ואין ספק שבספר יצירה היה כתוב מעיקרו עשר אותיות כפולות: א, ב, ג, ד, ה, ו, ז, ח, ט, י, כ, ך, ל, מ, נ, ס, ע, פ, ף, צ, ץ, ק, ר, ש, ת; ושתיים עשרה פשוטות: ה, ז, ח, ט, י, ל, מ, נ, ס, ע, צ, ק, ולא כמו שכתוב לפנינו, שבע כפולות, בג־ד כפולות, ושתיים עשרה פשוטות, הו־ז חטי לנ־ס עצ־ק, ואף

(3) «מקדמוניות היהודים», אברהם עפשטיין, וויען, 1887.

שדונש בן תמים כבר עמד על זה, ש-ספר יצירה נשתבש ופירוש מאוחר מעורב בו, בכל זאת לא הרגיש, שחילוק האותיות לשלש אמות, אמ"ש, ולשבע כפולות, בג"ד כפר"ת, ולשתים עשרה פשוטות, הו"ז חט"י לנ"ס עצ"ק — היא חלוקה משובשת. כי בכל מקום שיש אמות יש בהכרח גם תולדות, ואין יחס בין אמות לכפולות ופשוטות. ואם מנה את שבע הכפולות, בג"ד כפר"ת, לארבע עשרה אותיות ומספר כל האותיות לעשרים ותשע, הרי יש לפי זה חמש עשרה אותיות פשוטות, וזוהי סתירה גלויה לכל הנוסחאות של ספר יצירה, שבהן מנויות רק שתיים עשרה פשוטות. גם לא הרגיש בסתירה שבדבריו, שאם הניח, שאותיות או"י הן אותיות הקול ולכל אחת מהן יש שלש הברות, ולכל הפחות שתיים, הרי אי-אפשר כלל, שתהיינה אותיות פשוטות. באמת רק אז יכולות להיות שתיים עשרה פשוטות, אם עשר אותיות הנשארות הן כולן כפולות, או לכל הפחות, בלתי פשוטות.

יד.

שרשי לשון עברית

אחרי שאותיות או"ע מבוטאות תמיד בבטוי התנועות, בין שהן שרשיות ובין שאינן שרשיות, לכן נחוץ לדעת את מספרן המדויק של האותיות בשרשים השונים. בדבר מספר אותיות השורש ראוי להחליט, כי כשם שטעה ר' יהודה חיוג בחשבון, שכל שרשי הלשון העברית הם דוקא בעלי שלש אותיות, כך טעו מתנגדיה, העושים הרבה שרשים לבעלי שתי אותיות, אשר באמת הם בעלי שלש אותיות. וכדי לדעת מספרן המדויק של האותיות בשרשים השונים יש לחלק את השרשים לפשוטים ומכופלים. שורש פשוט הוא השורש המסתעף לארבעה בנינים הנקראים: (א) בנין יסודי או בנין פועל. (ב) בנין נפעל. (ג) בנין מפעיל או בנין גורם. (ד) בנין מפעל. שורש מכופל הוא השורש, שממנו אפשר לבנות עוד שלשה בנינים והם: (ה) בנין מפעל. (ו) בנין מפועל. (ז) בנין מתפעל.

השרשים הפשוטים הם שנים, כלומר: בעלי שתי אותיות, או שלשיים, בעלי שלש אותיות. לשניים ראוי לחשוב רק הגזרה הנקראת בפי המדקדקים נחי עי"ן וא"ו ונחי עי"ן יו"ד.

יש שרשים שכל אותיותיהם הן רק תולדות, כמו: כתב, קם, ויש שרשים, שאחת או שתיים מאותיותיהם הן אמות, כמו: מצא, מאס, אבד, שמע, מעד, עמד, גלה, ידע, בא.

רוב השרשים השניים הם בעלי שתי תולדות, כמו: קם, קום; שב, שוב; וקצתם הם בעלי תולדה אחת ואם אחת, כמו: בא, נע, אץ, עף. השרשים בעלי שתי תולדות, שאין בהם אם שרשית, האמות המבוטאות בהם בבטוי התנועות

אינן מן השורש, כמו: שוב, שבתי, השיבותי. אולם השרשים שיש בהם אם שרשית גם האם על הרוב מבוטאה בבטוי התנועות, כמו: בא, באתי, אבוא, הבאתי, הובא, נוע, נעתי, מניע, אך, אצתי, עז, מעיז.

הפעלים הנקראים בפי המדקדים גזרת נחי למ"ד ה"א, כמו: עשה, בנה, נטה, הם באמת בעלי שלש אותיות ולא כמו שחשבו מנחם בן סרוק, ואחריו יהושע שטיינברג, לשניים. האות השלישית בשרשים האלה היא באמת יו"ד, כמו שהרגיש ר' יהודה חיוג. הה"א הבאה בסוף היא ה"א בלימאית המורה על חסרון אם במקומה. היו"ד השרשית בפעלים האלה תבוא פעם בפעם בכתב ומבוטאה בבטוי החיריק והצירה, כמו: בניתי, הגלית. היו"ד אחר הנו"ן ואחר הלמ"ד היא יו"ד שרשית המבוטאה בבטוי החיריק והצירה, היו"ד השרשית הזאת מורגשת גם בתמונות: בנוי, גלוי.

הפעלים הנקראים בפי המדקדים גזרת נחי למ"ד אל"ף הם בעלי שלש אותיות והאל"ף השרשית על הרוב מבוטאה בבטוי התנועות הכוללות את ההברה של האל"ף, כמו: מָצָא, מוֹצָא, אָמַצָא, הַמְצָאתִי, מָצָא.

הפעלים הנקראים בפי המדקדים גזרת נחי פ"א יו"ד, היו"ד השרשית, כשהיא כתובה, היא מבוטאה בבטוי החיריק והצירה, כמו: אִינַק, תִּינַק; אֵינִיק, תֵּינִיק. בשרשים מנחי פ"א אל"ף מבוטאת האל"ף השרשית בבטוי התנועות, כמו: יָאמַץ, יָאפֵד, תֵּאמַר, תֵּאבֵד. אולם במדבר בעדו, כמו: אמר, אכל, חסרה האל"ף השרשית בכתב ובמבטא, מפני שהאל"ף המבוטאה בתבות האלה היא לסימן המדבר בעדו.

השרשים השלישיים שיש בהם עי"ן בסוף, באמצע או בראש השורש, כמו: שָׁמַע, מָעַד, עָמַד, העי"ן השרשית מבוטאה בבטוי הפתח, כמבואר בכללי הפתח והעי"ן.

שרשים בעלי שלש אותיות שאין בהם אם שרשית, כמו: פִּתֵּב, פָּתֹב, פָּתִיב, האמות המבוטאות בהם אינן מן השרש.

השרשים השלישיים, שהאות השניה והשלישית דומות זו לזו, כמו: סבב, סכך, גלל, אחת מהדומות חסרה על הרוב, כמו: סבֹּתִי, אֶסֹב, גִּלֹּתִי, ובטעות חשב ר' מנחם בן סרוק, ואחריו שטיינברג, את השרשים, שהאות השלישית והשניה דומות בהם לבעלי שתי אותיות. גם השרשים האלה הם בעלי שלש אותיות כפי שחשבו ר' יהודה חיוג ורוב המדקדים.

השרשים המכופלים שמהם יבנו בניני פֶּעַל, פוּעַל, והתפעל הם בעלי שלש אותיות וגם בעלי ארבע אותיות וקצתם גם בעלי חמש אותיות. אולם בעלי שתי אותיות אינן נמצאות כלל בשרשים המכופלים. כי גם השניים יהפכו בבנינים המכופלים לבעלי שלש אותיות ולפעמים גם לבעלי ארבע אותיות, כמו: קם,

מקים, שתי האותיות השרשיות תשתנינה לשלש אותיות שרשיות, כמו: קוֹמִים, שוֹבֵב. לתמונה כזאת משתנה גם השורש הפשוט סבב, שבבנין פִּעַל הוא בא בצורת סוֹבֵבְתִי. וכן יש בעלי ארבע אותיות בבנינים המכופלים, כמו: כלכל, שעשע, תעתע. שבבנינים הפשוטים היו בעלי שתי אותיות ובעלי שלש אותיות: כל, שעה, תעה. אולם רוב השרשים המכופלים בעלי שלש אותיות. היו בעלי שלש אותיות גם בבנינים הפשוטים, אלא שנקודם משתנה: כָּתַב הוא בנין קל וּכְתַב הוא בנין פִּעַל. לענין המלא והחסר שוים הבנינים המכופלים במשפטם לבנינים הפשוטים. באלה שיש בהם אות שרשית היא מבוטאת על-פי הכללים המבוארים בכללי התנועות והאמות, ובאלה שאין בהם אם שרשית האמות המבוטאות אינן שרשיות.

הערה

מן כתב היד הקדמון, קרובות על כ"ד משמרות שהדפיס פ. קעהלאָ בספרו מַעֲסָאָרְאָטָאָן דָּאָס וואָס־טאַגֶּס (סטוטגערט 1927) מוכח, שהנקוד השלישי המכונה בטעות נקוד ארץ-ישראלי נעשה לפי השיטה הספרדית במבטא התנועות, כמו שהבינו דונש בן תמים, ר' מנחם בן סרוק, רש"י, אפודי ועוד ולא על-פי השיטה הספרדית של ר' יהודה חיוג ור' יוסף קמחי ובניו. בנקוד של כ"ד משמרות יבא הציון: גם תמורת הסגול וגם תמורת הצירה הטברניים, כמו הִשָּׁב תמורת חֲשָׁב. וכן יבא הציון. גם תמורת החולם וגם תמורת הקמץ הקטן הטברניים, כמו הִכְמוֹת תמורת חֲכָמוֹת. וכן יבא קו שוכב או קו עומד בלא שום הבדל תמורת הפתח והקמץ הגדול הטברניים, כמו דִּבֵּר דִּבֵּר דִּבֵּר תמורת דָּבַר. על הנקוד הזה דברתי ברבעון I Q R 1929. הנקוד הזה הוא מופת חותך מאין כמוהו, שהנקוד הטברני לא נוסד כלל על המבטא הספרדי כמו ששערו המדקדים וחוקרי הלשון מימי ר' יהודה חיוג עד היום הזה. על הרוצים באמת בתחית השפה העברית לבטא דוקא את התנועות לפי השיטה האשכנזית, כי רק על המבטא הזה נוסד הנקוד הטברני שקבלו עליהם כל בני ישראל, ורק לפי השיטה האשכנזית במבטא התנועות יתכן לשכלל את הלשון העברית.

ד"ר מ. זגורודסקי

חֲטָה, שְׁוֹרָה, שְׁעוֹרָה, נֶסֶם וְכַסְמַת

הכל היום יחרש יחרש לזרע, יפתח וישדד אדמתו; הלא אם שוה פניה והפיץ קצח וכמן יורק ושם חטה שורה ושעורה נסמן וכסמת גבלתו וכו' (ישעיה כ"ח. 24–25).

מפני שהחטה מצויה בכל ארצות הגולה לא שכחו את שמה וילדי הגולה קבלו בחדרים את התרגום הנכון של המלה: ווייץ, Weizen, froment, Wheat, pschenitza. גם את השעורה תרגמו נכון: גערשטן Barley, orge, Gerste, iatchmen. בפירוש יתר המלים (שורה, נסמן וכסמת) הסתבכו המפרשים ועד היום אין ביאור נכון להן.

בחקלאות הא"י היו קימים מימי קדם החטה, השעורה, הדורה והשמשום ומיני קטניות שונים; אבל בספרי התנ"ך כאילו אין זכר לדורה ולשמשומים. לעומת זה נזכרים כבר במשנה מיני דגנים, שאינם מצוים כיום בא"י או שהכניסו אותם המתישבים היהודים: שובלת שועל (הכניסו היהודים), כוסמין (הכסמת הנזכרת בתורה — במצרים): "הכסמת והחטה לא נכו כי אפילות הנה" ומכאן שכסמת היא מין חטה ונזרעת באותו הזמן שהחטה נזרעת; ביחזקאל ד' 9 מסופר שהנביא הכין לחם מחטין ושערים ופול ועדשים ודחן וכסמים ושיפון. במנחות פ"י מ"ז נאמר: "החטים והשעורין והכוסמין ושובלת שועל והשיפון" ור"ע מברטנורה נותן את התרגום של שלשת המינים החדשים, כפי שהיה מקובל בזמנו באירופה: ש"ש avena, כוסמין Spelta, שיפון Seigle. והנה לולא החקירות החדשות בשפות עתיקות וגם לולא התגליות בקברות עתיקים ובחפירות שונות, היינו יכולים לקבל את הפירושים כמו שהם, אבל באו החקירות וערערו את הודאות שבפירושים האלה. בין החוקרים העוסקים בחקירת הדגנים חשוב ביחוד Hrozni בספרו הגרמני Getreide im alten Babylonien (Wien. 1913, Alfred Hölder edit.)

כדאי להקדים שהמין חטה כולל מחלקות אחדות:

מחלקה א: החטה הערומה, שאחרי הדישה אפשר לטחנה לקמח.

מחלקה ב: החטה הלבושה. שהגרעינים אחרי הדישה נמצאים עוד סגורים במלענים, ודומה בזה הגרעין לגרעיני השעורה.
למחלקה א' שיכים הסוגים:

- (1) החטה הרגילה הרכה, הקמחית המצויה בכל העולם בזנים למאות.
- (2) החטה הקשה הזוגית (כששברים גרעין, נראה השבר כזכוכית).
למחלקה ב' שיכים:

Triticum spelta, *Spelt*, *épeautre*, *Dinkel*, *spelz*; *polba* (1)

המין הזה נזרע בכמויות הגונות באירופה וגם ביבשות אחרות; הגרעין קשה.
Triticum dicoccum, *amel-corn*, *amidormier* *Gerstenkorn*, *Zweikorn*, *Emmer*, (2)
Reisedinkel, *ägypt*. *Spelz*.

נזרע פחות מהנ"ל; הגרעין קשה.

מהמין הזה יש גון בשם *Triticum dicoccum*, *Var. dicoccoides*

Triticum monococcum; *onegrained Wheat*; *Pferdedinkel*, *Einkorn*, *engrain*; (3)
Spelgreis.

נזרע רק מעט מאד; גם בו הגרעין קשה.

מכיון שכל שלשת המינים מלובשים, לכן אין דיוק בשמותיהם; יש שקוראים את כלם בשם כסמת ויש חוקרים שמצאו שמות לכל מין ומין לחוד.
החפירות במצרים לא גלו שהמין טריטיקום ספלטא גדל במצרים והחוקרים החליטו, שבמצרים היו זורעים את המין טריטיקום דיקוקום, והשם כסמת לפי דעתם מתיחס למין זה. ומכיון שבארץ-ישראל גדלה פרא החטה הזאת בגון דיקוקואידס, לכן לדעתם גם הכסמת שבישעיה (בארץ-ישראל), וביחזקאל (בבבל) הוא המין דיקוקום ולא הספלטא (האֶמֶר בגרמנית ולא הדיֶנקֶל). לראיה מביאים גם זה שהרמב"ם תרגם את המלה כסמת בשם עֶלֶש בערבית וזהו שוב = *dicoccum* (אֶמֶר בגרמנית).

על השם "שורה" יש דעות שונות. כלן נוטות לזה שהמלה מסמנת מין דגן. אחדים חושבים, שהמלה שורה המתבטאת כמו סורה היא שורש המלה סורגוס *Sorghum* וזוהי הדורה המצויה בא"י. כראיה לדבר מביאים את הכתבת הארמית במצבת פֶנְמוֹ, ששם נמצאת המלה הזאת "שורה" על יד השמות חטה ושעורה ומתרגמים אותה בשם הגרמני *Hirse* או *Dura*. ויסודות פילולוגיים לדבר, מלבד השם סורגוס (לטינית), סורו (איטלקית), השמות סִרְקָ (הק') במקום ג') בשפות סלאביות (במלון של פרופ. מיקלושיץ לשש שפות סלאביות, מתורגמת המלה הרוסית *пшено* בסרבית בשם *Сирак*; וגם בהונגרית סירווק; וגם בליטאית המלה סורה היא "הירזה"). משערים שהשם דורה בא מהשרש דרה — זרה (לזרות והבר) ואפשר גם מהודית דורוא — צמח ממיני הדוחן *panicum dactylon* ולפי

פליניוס הביאו את הדורה מהודו לאיטליה בזמנו (המלה דארי בטורקית אפשר גם כן שיכת הנה).

בכתובת של בר-רכוב במצבה לאביב פנמו נמצאים השמות: שאה ושורה וחטה ושעורה, ומשער הרווני שהשאה היא מין חטה ודוקא *tritricum dicoccum* ולדעתי יש סמך (אפשר קלוש. אבל בחקירות כאלו גם לסמך קלוש יש ערך) לדבר: הפרופ. קרנר פנה פעם לפרופ. וורבורג בבקשה לפנות למכיריו בא"י שילכו לחרמון ושם בודאי ימצאו את החטה *tritricum diccicum var. diccoides* ולפי בקשת הפרופ. וורבורג שלח מר א. אהרנסון את האגר' ברמן אל החרמון והביאו משם את החטה ההיא, היא אם-החטה ואחרי זה מצאוה כבר רבים בכל א"י ביחוד בגבעות. החרמון נקרא גם שיאן (מערער אשר על שפת נחל ארנן ועד הר שיאן הוא חרמון. דברים ד' 48) ובשם שיאן (הקטנה משואה?) אפשר לראות את מוצא השם שואה, על שם החטה ממין זה שגדלה שם ומשם נפוצה דרומה.

יש מערערים על השם שבולת שועל; לפי חכמי המשנה השעורים והש"ש אינם כלאים זה בזה, כי חשבו שהש"ש היא מין שעורה מדברית, אבל לפי המדע השעורה והש"ש הן לא חלופים של מין אחד. כי אם שני מינים רחוקים מאד זה מזה, ולכן אין השם ש"ש מסמן את ה *avena*, האפער, האבער, *oats*, *avios* כי אם צמח דגני אחר, צמח ששבלתו דומה לזנב השועל (שובלי תעלא). והחכמים יחסו תמיד את השם הזה לצמח דְּשָׁרָה הנקרא *aegilops* ומצוי בהרבה מינים ובני-מינים בא"י, והיו כאלה שחשבו שהוא *Aegilops ovata*, Gerstenwalch וגם המין *Aegilops triticoides*, weizenartiges Walch אביה הקדמון של החטה; המין הראשון מהדְּשָׁרָה – הַשְּׁבֶל הַבִּיצִי גדל בא"י ונקרא בפי הערביים "שעיר" יִבְלִיס וגם "שְׁבֶל" יבליס (שבל – שבלת, ומכאן שבלת שועל). וקרובה באמת הדשרה לשעורים, והקדמונים חשבו שהיא גם משתנית לשעורים, להיפך ממה שחשבו האחרונים שהיא אם החטה. למושג *avena* מתאים לפי דעת רבים, ולפי חקירות בשפות שונות, השם שיפון, ובאמת גם היום (ראה פוסט 870) קוראים הערביים ל *avena* = שיפון, למין *avena sterilis* הממלא את השדות בא"י: חפור, שיפון; וכן למין *avena barbata*. ויש לעומת זה המוצאים את השמות שבולת, ו *spelta* = (בחלפי הב' והפ') דומים זה לזה, ויוצא לדעתם שש"ש היא מין ממיני הכסמת (או החטה הלבושה).

לחטה הקשה יש מציעים שם מיוחד "בר" *tritricum durum*; בערבית (דרומית) בְּרִבְרִי. בירושלמי חלה (הוצאת קרוטושין, צד נ"ז) בהלכה א: "חמשה דברים חייבין בחלה וכו' מוצא ר' שמואל בר נחמן את כל חמשת המינים בפסוק בישעיה כ"ח. 25: "ושם חטה שורה ושעורה נסמן וכסמת גבלתו: "ושם חטה אלו החטים, שורה זו שבלת שועל ולמה נקרא שמה שורה שהיא עשויה כשורה.

שעורה אלו השעורים; נסמן זה השיפון, וכוסמת זה הכוסמין, גבולתו=לחם, עד כאן גבולו של לחם". כנראה שר' שמואל דרש גבולתו מהפעל גבל=לוש את העיסה. את חמשת המינים האלה אפשר ללוש לעיסה ולאפות ללחם. גם מדברי שמואל אפשר לראות, ששבלת שועל היא מין ממיני הדשירה או השבל (aegilops), כי שבלת המין aegilops squarrosa היא ישרה כקו ישר בכל ארכה (הציור פוסט 900). קשה רק להבין את ביאור השם נסמן; לדעת ר' שמואל המלה מסמנת שם צמח. את השיפון, ולפי רבנן דקיסרין (חלה, שם): שבלת שועל היא מין שעורים (ראה לעיל על האגילופס), ושיפון מין כוסמין, זאת אומרת, שהנביא חושב כאן את החטה הרגילה, שני מיני הכסמת שחשבנו לעיל, והשבל והשעורה. אבל מדוע "נסמן" הוא שיפון? לדעתי זהו דרש פשוט. שאין לסמוך עליו. אני חושב שבמלה "נסמן" חבוי השמשום. הצמח הזה מוצאו מאסיה ולפי דעת חוקרים רבים מוצאו מארם נהרים ואי אפשר שיושבי ארץ-ישראל לא ידעוהו ולא הכירוהו. השמשום שמש ומשמש בארצות רבות מזון יום-יומי ויותר שמשם לשמן הוא שמש ללחם ולפי פרנץ תונר בספרו Die Blütenpflanzen Africas p. 530 נמצאים באפריקה 18 מיני שמשומים שמהם המין שמשום הודי (המין הגדל גם בארץ-ישראל) נזרע גם במצרים. הזרע מהמין הזה (ועוד ממין אחד) משמש מזון לאדם וגם תבלין, ומכינים ממנו גם קמח וגם שמן. בערבית נקרא סימסים אבל גם חֶב אֶל "סמנה" (זרע שמן) וגם טוזין (קמח). כמובן שקשה עוד באופן פילולוגי לבאר איך זה נשתנה השם "נסמן" לשמשומים ונשכח אחר כך כלל?

מן האמור לעיל יוצאים לנו שמות אלה:

Triticum	vulgare	חטה, חטים (המינים המרובים הרגילים בחקלאות)
"	durum	בר (החטה הקשה, גם כן במינים רבים)
"	spelta (Dinkel; épeantre, polba	כסמת (החטה הלבושה, המין)
"	dicoccum	שאה (חטה לבושה, המין Emmer)
"	"	var. dicoccoides אמ-החטה
	Hordeum distichum	שעורה (הרגילה, הלבושה)
Avena sativa, Hafer, oats		שבלת שועל
Panicum miliaceum	millet, pscheno	דוחן הירזע.
Sesamum		נסמן-שמשום
Sorghum halepense		שורה-דורה, סורה

הַמְשָׁקֶל פְּעוּלָת

סוד המשקל של המלה העברית עוד לא נחשף כולו. אם נקח, למשל, אפילו משקל דל־מלים ודל־תוכן זה של פעוּלָת, הננו רואים, שכמעט תמיד היתה לו הוראה אחת של קלוקלָת, מפל ופסוּלָת, Offall, Abfall. אפשר שבצורפי הצלצול של משקל זה היה משהו המתאים להוראה זו, או אפשר שהמלה נעוּרָת הנפגשת ראשונה במקרא במובן זה או המלה התלמודית פסוּלָת, שנגזרה מן פסל, פסלים – שמות שהיו לזרא לרוח העברי הקדמוני – הן שהשפיעו גם על יצירת המשקל פעוּלָת לכל דבר פחות־ערך, כמו שהמלה פסולת עצמה נעשתה לשם כללי לכל דבר גרוע וטפל, וכן כל השורש פסל הושאל למושג נרדף עם טריפה ואי־כשרות בכלל.

כל הדוגמות השונות המובאות כאן על משקל פעוּלָת הנני כותב מלא ו, אף כי יש אחדות שבמקורות הראשונים כתובות בלי ו (כגון זבלת ועוד),

- 1) נעוּרָת = חוטים דקים הננערים בשעת נפוץ הפשתה.
- 2) נסוּרָת = אבק עצים בשעת הנסירה במשור Sawdust, Опилки.
- 3) קצוּצָת = קיסמי עץ או מתכת הנופלים מתחת האיזמל (כלים י"א, ג').
- 4) נשוּפָת = האבק הנופל מתחת השופין Filedust.
- 5) נשוּכָת = קש שנוּרָה בנישוב (רשב"ם ב"ב צ"ד, ע"א) Chaff.
- 6) גרוּדָת = מפל כלים כשמגרדים אותם (בל"ר גרודות, כלים י"א, ג').
- 7) שחוּלָת = פסולת המתכת כשעושים ממנה כלי (כלים י"א, ג') Metal Shavings.
- 8) נצוּלָת = החלק הגרוע, הפסול מאיזה דבר Waste, Refuse וגם באי־דית „בראק“ Abgeworfenes (הלא אצלת לי מן הנצולות... מדרש רבה פ' ס"ז).
- 9) זבוּלָת = מקום בשדה שמניחים הזבל וכל מיני פסולת (תוס' ב"מ, י"א) Dunghill.
- 10) יבוּלָת = ענפים מדולדלים, יבשים; ספחת על קלפת העץ (כדאי למצוא

ההבדל המדויק בין הַיְבֵּלַת המקראית ובין היבולת (חולם מלא) התלמודית והדבר צריך עיון.

(11) חֲרוּסָת. אפשר שנקרא בליל הפרות הכתושים בליל-הסדר של פסח בשם „חרוסת” מפני ששמים התערובת הנ”ל על שבר-חרס שנקרא בפי העם עוד מזמן קדום בשם חרוסת. וגם עד היום הזה מסתפק היהודי עפ”ר במכתות, בשבריי-חרס בשביל „החרוסת” שלו. אפשר שיש בזה כעין מסורה של דורות וה”זכר לטיט” שייך לא רק לתערובת של „פרות”, כי אם גם לחרוסת (שבריי-חרס) הנעשה מטיט.

(12) נמוֹרֶת (ירושלמי פסחים ל”א ב’) מלה משובשה בנוסחותיה השונות וקשה להולמה. החכם הלוי מבאר מלה זו משורש מור (?) (מפני שהחילול ממירים את מקומותיהם תמיד) והפרופ’ דאלמאן רואה בזה מלה יונית, אך אפשר שזהו כנוי עברי-עממי, ארצישראלי שקראו לחיילות שהתנפלו באכזריות על אנשי ארץ-ישראל לקחת מהם מס ואנשי-תערובות וקראו את ה”נמרים” הטורפים האלה בשם „נמוֹרֶת”, על משקל פעולת-סימן הבז, השנאה והבטול.

(13) חֲטוֹרֶת (חטורת) דבר טפל לגבי גוף הבעל-חי Hump, Hocker (חטורת, על משקל פעולת-סימן של זלזול וגנאי, נסתעפה בודאי מן המלה חוטר = צווייג, Twig).

(14) גנוֹנָת (גנוגנות – כלים טז, ז’) תרמיל העני שמאסף לתוכו כל מה שנותנים לו.

(15) קנוֹקְנָת = ענף דק בגפן שאין עליו לא עלים, לא פרחים ולא פרות (אמר ר’ שמעון בן לקיש: אומה זו כגפן נמשלה: זמורות שבה-אלו בעלי-בתים; האשכולות שבה – אלו תלמידי חכמים; עלין שבה-אלו עמי הארץ; קנוֹקְנָת (ל”ר) שבה – אלו ריקנים שבירא (חולין צ”ב, ע”א).

(16) פרוֹטֶט (פרוטת – ב”מ מ”ו א’) מטבע של נחושת שאין עליו צורה ואין לו ערך.

יש אמנם גם שמות-עצם אחדים במקרא על משקל פעולת, שאין להם המשמעות של פסולת וקלוקלת (כגון כתובת, קטורת, נחושת, יכולת), אך מלבד הכלל הידוע שאין כלל שלא נאמר בו חוץ, הנה כדאיות גם יצירות לשוניות קדומות אלו, שלכאורה לא ידעו עדיין עול המשקל, שנעיין בהן קצת:

המלה כתֹּבֶת, למשל, נזכרת רק פעם אחת במקרא ורק בסמיכות

עם קעקע (וכמדומה לי שגם בספרות התלמודית באה פעמים אחדות רק בסמיכות עם קעקע) ויש לשער שלגפרד היתה תמונה אחרת, כמו שהמלה „פֶתֶנֶת כשהיא דבוקה לתיבה אחרת כגון: פֶתֶנֶת יוֹסֵף, פֶתֶנֶת־פָּסִים, פֶתֶנֶת־בֶּד נקוד פֶתֶנֶת” (לשון רש”י בראשית ל”ז, ל”א), אך מלבד זאת כדאי לשים לב לבטוי: „כתובת־קעקע לא תתנו בכם”, שיחד עם כל האזהרות שבפרשה זו (ויקרא י”ט, י”ח) נושא עליו חותם של תועבות הגוים שבני ישראל ישבו בקרבם. ואפשר שיש איוזה קשר בין המלה הקדומה כתובת (בהברה ספרדית) ובין המלה המדוברת עכשיו באידית קאַטאַוועס במשמעות של „חוזק” וזלזול (במלונים החדשים נתקבלה מלה זו במובן זה אף בעברית: פֶתֶבוֹת), אפשר שבמלה זו, קאַטאוועס, שהבלשנים מתלבטים בפתרונה זה כבר, הגנו שומעים הד הלגלוג והזלזול הרחוק של העברי חקדמוני לכתובת־הקעקע Tattooing של הכנעני והפלשתי (וגם הבדוי בימינו) שבו בשריטות ונקירות פראיות את צלמם האנושי? מענין הוא לדעת, האם אין מלה דומה לזו בלשונות המדוברות ע”י היהודים הספרדים, התימנים ועוד?

המלה „נחושֶׁת” נמצאת גם במשקל פעולת וגם במשקל פעולה (נחושה) ובשעה שנחושת באה גם בסמיכות (נחושת התנופה ועוד) הנה המשקל נחושה, הנמצא עשר פעמים במקרא, בא רק בנפרד ואפשר גם לשער שהנסמך בלע במשך הזמן את הנפרד וירש את מקומו. למלה נחושת יש עוד הוראה של בּוֹשֶׁת (יחזקאל ט”ז, ל”ו), כמו שגם למלה שְׂכוּבֶת (ויקרא י”ח, כ”ג) יש הוראה כזו.

המלה „יכולת” נמצאת רק פעם אחת במקרא (במדבר י”ד, ט”ז וגם בדברים ט’, כ”ח, אך באותו הפסוק שבבמדבר).

ומענין הוא לראות, שחכמי התלמוד, שהיו עוד קרובים אל המקור העברי, כאלו הרגישו בחושם הלשוני, שהמשקל פעולת, המשקל הַנִּכְבֵּי סימן של חולשה הוא ואינו מתאים לתוכן המלה „יכולת” ושאלו בתמיה: „מבלתי יכולת... מבלתי יכול ה’ מבעי ליה? אמר ר’ אלעזר: אמר משה לפני הקב”ה: רבש”ע! עכשיו יאמרו אומות העולם תשש כחו כנקבה ואינו יכול להציל...” (ברכות ל”ב, א’).

אך אם בתקופת המקרא היה המשקל, בכלל, רופף עדיין, הנה בתקופת התלמודית, דוקא בתוך ים המלים הלועזיות השונות והמשונות, רואים אנו את המשקל של המלה העברית הולך ומשתכלל, הולך ומתגבש ולו נקדו חז”ל את התלמוד והמדרשים בשעת כתיבתם, כי אז בודאי לא היה מקום לכל השבושים הקטנים עם הגדולים, והווין והיודין היתרות והחסרות לא היו רבות כל כך באשמת המעתיקים השונים ואז, אולי היינו רואים,

למשל, המלה זבולת (N 9) ולא זבולת, כי מלבד שהמשקל פעולת מתאים, כאמור, יותר למקום של זבל ופסולת, עוד הגנו מרויחים בזה מלה חדשה זבולת לשם מחלה המצויה בבעלי-חיים שונים, הבאה להם מן הזבל. גם המלה דלחת, שהפרופ' נ. סלושץ מצא בכתבות הכנעניות ומגדד אותה דלחת (זכרונות ועד הלשון ה') לפי דעתי יותר טוב לנקד על משקל פעולת, המתאים לפסולת מים (מים דלוחים, מי-שופכין) ובמלה דלחת, המשקל המקובל זה כבר לסימן של מחלות, לסמן איזו מחלה (מחלת עיניים?). כן יש עוד הרבה מלים בתלמוד ובמדרשים שנשתבש נקודן מפני שלא התחשבו עם המשקל. וגם עכשיו, כשהננו באים לחדש ולבנות מלים להמון מושגים חדשים שונים, אין לזלזל בשאלה זו, שאלת המשקל, שעם פתרונה הנכון תפחר במקצת גם השאלה הקשה של הקריאה העברית הבלתי מנוקדת: יש קשר בין זה לזה?.

על יסוד כל האמור הנני חושב שהמלה צדופת Faience (זכרונות ועד לשון ד') אינה נכונה על-פי משקלה ויותר טוב לתרגם המלה Faience בשם צדפינה, כמו שמתרגמים Porcelane בשם חרסינה, ועל משקל פעולת לבנות רק מלים שהוראתן פסולת וקלוקלת. למשל, המלה (רוסית) Обрезки Waste Paper Cutting, הייתי מתרגם בשם ניורת ואת המלה (רוסית) Cigar-End, Окурор בשם קטומת (משורש קטם to breack oft וקטמא Ashes).

(1) על השמות במשקל פעולת שהביא המחבר יש להוסיף את השם: נקורת, שנמצא במשנה שהרות פ"ג מ"ח: נקורת תרגולים, לפי הגירסא שמצא בעל הערוך (בספרינו: נקירת). שם זה מצוי גם בתשובות הגאונים. ראה אוצר הגאונים של ד"ר ב. מ. לוין, כרך ב' עמוד 47 (פרושים): והקדמונים פרשו בגמרא שלוף דוץ ופרשו בו נקורת היוצא מפסלת האבנים על שם הכלי שמפצלים בו שהוא מכה והנקורת יוצא. וכן יש להוסיף טנופת משנה ב"ק פרק ו' מ"ב ועוד. (ד"ר א. צפרוני).

„זכרו חוקר של ל. מרשז ז"ס
נשיא בישראל"

הַחֶקֶר שִׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

I. שְׁמוֹת שְׂאוּלִים מִצִּמְחֵי הָאָרֶץ

לחקירת שמות בני ישראל השאולים מצמחי הארץ חשיבות רבה הן להבנת השמות עצמם והן לחקירת שמותיהם של הצמחים, אשר עקבותיהם של כמה מהם נעלמו מאתנו ונשמרו בספרותנו העתיקה רק בשמותיהם של בני ישראל, כגון גודגדא, נפג ואחרים. ישנם גם כמה שמות צמחים המצויים רק בספרותנו התלמודית ולכן חשבום לשמות סוריים. ע"י הוכחת מציאותם כשמות פרטיים בתנ"ך מתעלים הצמחים הללו לצמחי התנ"ך ולאורחי הארץ. דוגמא נאה ישמשו לנו השמות צלף וצלפחד.

חקירת שמות בני ישראל בקשר עם צמחי הארץ מביאה אותנו גם להבנת קשרי עם ישראל לטבע הארץ. לא רק נביאים ומשוררים שרו את שירת השמים והארץ וכל צבאם, כי אם גם בשכבות כל העם – ואולי באלה עוד יותר – היו ערים וחיים הקשרים לא אך ליוצר כי אם גם ליצוריו. על כן היו מרבים להרכיב את שמותיהם משמות הצמחים ובעלי חיים וגורמי טבע אחרים ולפעמים בהרכבת שם הבורא כגון בצלאל וחבצנייה ופרחיה ואחרים (ועיין על כל אלה בגוף המאמר).

חופרי העתיקות העלו לנו מתהום הנשיה שמות עבריים יקרים השאולים משמות צמחים כגון אתרוג ולולב ושבלת ונרקיס ודומיהם, ויש לחכות שיתגלו לנו עוד שמות מסוג זה.

א. בַּת־נָדָךְ

אָגָא' אבי אחד משלשת גבורי דוד (ש"ב כ"ג, י"א).
אָלָה א. מלך ישראל (מ"א ט"ו, י-ח-י"ג-י"ד); ב. אבי הושע מלך

ישראל (מ"ב ט"ו, ל; י"ז, א; י"ח, א-ט); ג. בן כלב בן יפונה (דה"א ד, ט"ו); ד. מבני בנימין (דה"א ט, ח); ה. אחד מאלופי עשו (ברא' ל"ו, מ"א; דה"א א, נ"ב). ובמל"א ד' י"ח אֶלָּא אחד מ"ב נציבי שלמה.

א. בן זבולון (ברא' מ"ו, י"ד; במד' כ"ו, כ"ו); ב. שופט (שופ' י"ב, יא-יב); (גם שם עיר, יהוש' י"ט, מ"ג; מ"א ד, ט).

מורע שמשון (מ"א ד, ל"ז).

א. מלך יהודה (נזכר בהרבה מקומות במ"א-ב, דה"א-ב); ב. מן הלויים עולי גולה (דה"א ט, ט"ז).

מבני שעיר החרי (ברא' ל"ו, כ"ח; דה"א א, מ"ב).

מצאצאי פרץ (דה"א ב, כ"ה).

(קרי ארונה) ש"ב כ"ד, י"ח.

מורע זורבלל (דה"א ג, כ"א).

(בש"ב כ"ד, ט"ז וכו' נקרא אַרְנָה) (דה"א כ"א, ט"ו-י"ח-כ-כ"א-כ"ג-כ"ד-כ"ה-כ"ח; דה"ב ג, א).

מבעלי ברית אברם (ברא' י"ד, י"ג-כ"ד), גם שם נחלי.

ב. שמו' ל"א, ב; ל"ה, ל; ל"ו, א-ב; ל"ז, א; דה"א ב, כ; דה"ב א, ה; ל"ח, כ"ב; עזר' י, ל).

(קרי בַּעֲלִית) אחד מבני ישראל שנשאו נשים נכריות (עזר' ב' ג' י"ב-נ"ח); (הוא אבי תבני, מ"א ט"ז, כ"א-כ"ב).

(2) השוה שם אסא שבתלמוד, ר' אסא, רב אסא. ושם אשה נגזר משמו של הצמח—הדסה.

(3) הכנסתי הנה גם שמות שלא מבני ישראל הנזכרים בתנ"ך, אשר חזותם מוכיחה עליהם, ששמות עבריים המה כגון אַרְנָה, אַרְנָה ואַרְנָן ואֶשְׁלָל ודומיהם. ויש שאותו השם

נזכר גם בתור שם יהודי וגם כשם זר, כגון אַרְנָן ואַרְנָן ומהללֵאל ומִבְשֵׁם וּבְשֵׁמֶת.

(4) בצל־אל. כבר העירוני במאמרי ל"חקר השמות והכנויים" (לשוננו כרך ב' חוב' א'),

שעם כל היות הדרש של חז"ל על השם בצל־אל נחמד ונהדר «בצל־אל, בַּעֲלֵאל היתו וכו'» (במדרש בהעלותך נ"ה, א) אין השם יוצא מידי פשוטו, והווי בצל־אל בעת בקשם שם לבנם פנו כרבים מבני ישראל לעולם הצומח, — לצמח ולאל, והשוה שמות דומים לו במשפחות מיוחדות בישראל: השמתי מבני כלב ובצללות—בצלית הנתינים אשר עלו מן הגלילה עם זורבל. והשום והבצל היו מהצמחים החשובים במצרים, ובני-ישראל זכרום בגעגועיהם (כמד' י"א, ח). והשוה את השם בצל־אל לפרחיה ולחבצנייה, ולקל־יה, ולמהל־אל ולמיש־אל. והשוה גם ל"ר' אבא מרי בצל־א-ה» (מד' שמואל פ"ג) ול"ר' בצל־ה» (במד' רבה פ"ב, ח').

(5) גִּיבְתִּי.—יש אומרים ש"עניני צבוע כמו גִּיבְתִּי מן גִּיבְתִּי, אבל שמו בא מן גנה, ככרמי

- גָּתוֹ מן הכהנים. (נחמ' י"ב, ד).
 גָּתוֹן מן הכהנים. (נחמ' י, ז; י"ב, ט"ז) והשוה גִּינֹת.
 דָּבָלִים (הוש' א, ג).
 דָּלְיָה⁶ א. אבי שמעיה נביא השקר (נחמ' ו, י); ב. מצאצאי זרבבל
 (דה"א ג, כ"ד); ג. מעולי הגולה (עזר' ב, ס; נחמ' ז, ס"ב).
 דָּלְיָהוּ שר בימי יהויקים (ירמי' ל"ו, י"ב—כ"ה; דה"א כ"ד, י"ח).
 דָּלִילָה⁷ אשת שמשון (שופ' ט"ז, ד—ו—י—י"ב—י"ג—י"ח).
 דָּקָלָה⁸ מבני יקטן (לד"ק שם מקום?) ברא' י' כ"ו; דה"א א, כ"א.
 הַדָּסָה (= אָסְתָּר) אסתר ב', ז.
 הַסַּגָּה⁹ איש או אשה מזרע בנימין (נחמ' י"א, ט; דה"א ט, ז) והשוה
 הקוף.
 הַקוֹץ (עזר' ב, סא; נחמ' ג, ד—כ"א; ז, ס"ג).
 זִיתָן משבט בנימין (דה"א ז, י).
 זִרְבָבֶל¹⁰ (חג, א, יד; ב, ב—ד—כ"א—כ"ג; זכר' ד', ו—ז—ט—י; עזר' ב, ב;
 ג, ח; ד, ב—ג; ה, ב; נחמ' ג, ב; ז, ז; י"ב, א—מ"ז;
 דה"א ג, י"ט).

מן ברם. וגם שם בנו שאול מעולם הצומח. ובנוגע ליור שבגינת, השוה גִּילְנִי (ביור) שבא
 מן גִּלְהָ (בלי יור), והשוה שמות גנתוי וגנתון.

6 דָּלְיָה וכן דָּלִיָּהוּ. שניהם מן דָּלְיָה או דָּלִית. והשוה שְׂכִיָּה ושרוג.
 7 דָּלִילָה, כנראה גם שם זה בא מאותו השרש, ואולי נושמותה דלית גפן, צעירה,
 רעננה, וטבעי הדבר, שבנחל שורק יקראו לבנות בשמות שאולים מהשורקה וחלקיה. ומה
 רחוקה היא דעת המפרשים החושבים שהשם דלילה הוא כפל משרש דלה—סוררת, כי ודאי
 קראו לה תוריה על יפיה ולא על שם בגירתה בשמשון לעתיד.

8 השוה דִּיקוּלָא בתלמוד.

9 יש מבארים הַסַּגָּה—הַשְּׁנוּאָה, אבל יתכן שזהו שם נכר והוא ודאי שאיננו «שנואה»
 וודאי שהשם הזה נגזר מן המלה סנה (ואולי מן סנאי).

ובאשר לה' אשר בראש השם הסנאה יש חושבים אותה אך לה' היריעה (מנדלרן
 ב'היכל הקדש' מסדר את השם הזה באות ס'), אבל נראה ברור מתוך הדברים שבנחמ' וכדה"א
 שהה' היא מאותיות השם, והשוה שמות קוץ (בלי ה') והקוץ (בה'), שהה' היא שם מאותיות
 השם. ואם השם סנאה הוא כדעת הסוברים שם איש או אשה יהיה ההבדל בין השם סנאה
 להסנאה כהבדל אשר בין השם קוץ להקוץ.

10 נראה היה לי מזמן, שהשם זרבבל מרכב מן זר-בבל ושדברי זכריהו (ו', י"ג) «הנה

זָתוּא	מעולי הגולה. (עזר' ב, ח; י, כ"ז; נחמ' ז, יג; י, ט"ו).
זָתָם	מן הלויים (דה"א כ"ג, ח; כ"ו, כ"ב).
חֲבֻצָה ¹¹	מבית הרכבים (ירמ' לו, ג).
חֲבֻק ¹²	(חבק' א, א; ג, א).
חֲרִיף חֲרָף ¹³	מעולי הגולה, ובעזר' ב' יח—יֹרָה (נחמ' ז, כ"ד; י, כ; דה"א יב, ה, ו).
חֲרָשָׁא	מהשוערים בימי עזרא (עזר' ב, נ"ב; נחמ' ז, נ"ד).
יֹרָה	מעולי הגולה (ועיין חֲרָף) עזר' ב, י"ח.
יֹרִי	משבט גד (דה"א ה, י"ג).
יָעָרָה	מבני יהונתן בן שאול. (דה"א ט, מ"ב).
יָעוּר ¹⁴	(קרי יָעִיר) דה"א כ, ה.
יָצָהָר	בן קהתי. (שמו' ו, י"ח—כ"א; במד' ג, י"ט—כ"ז; ט"ו, א; דה"א ה, כ"ח; ו, ג—כ"ג; כ"ג, י"ב—י"ח; כ"ד, כ"ב; כ"ו, כ"ג—כ"ט).
פָּרְמִי	א. מבני ראובן (ברא' מו, ט; שמות ו, י"ד; במדבר כ"ו, ו) ב. אבי עכן (יהוש' ז, א—י"ח; דה"א ב, ז; ד, א; ה, ג).
לוֹט	בן הרן אחי אברהם (נזכר בכמה מקומות).
לוֹטָן	מבני שעיר החרי (ברא', ל"ו, כ, כ"ב, כ"ט; דה"א א, כח—כט).

איש צמח שמו ומתחתיו יצמח» נסמכים על שמו של «זר-בבל», ומה מאד שמחתי כשמצאתי בענין זה את הדברים הבאים בספר «הרעיון המשיחי בישראל», פ'רופ' י. קלוזנר, חלק א', עמ' 112: «וּצְמַח כזה ראה בזר-בבל, הוא לא רק זר-בבל (זָךְ באשורית הוא זרע בעברית)» וכו'. (11) חבצניה היא חבצלת-יה (והשוה פרח-יה) בהשמטת הת' הסופית ובהחלפת ה' ל' (למנר) מטעם פוניטי.

(12) באשורית חֲבֻקֻקָן שם צמח. גזניוס מביא (כמלוננו בערך «חבוקק») את השם חֲבֻקֻק בתימן גם כן לצמח (Ocimum canum). גם בארץ-ישראל יקראו הערבים חֲבֻקֻק Ocimum. מפי היהודים התימנים שמעתי קוראים ל-Ocimum שעליו יותר גדולים «רִיחָן», ולשני שעליו קטנים יותר «רִיחָן». וראוי לציין שהם השאילו גם את השם הזה של הצמח לשם פרמי, לשם אשה (שם שכיח אצלם מאד).

(13) בדבר חֲרִיף (חֲרָף) ויֹרָה (יֹרִי) עיין במאמרי לשמות האלה ב'לשוננו' כרך ב', חוברת ג'.

(14) יָעוּר הוא אבי אלחנן. יש מבארים את השם יעיר—יעוור (עיין «אורים ותומים» לשמוינברג), אבל נראה לי שהשם יָעִיר—יָעוּר בא מן יער והשוה לשם יערה, וראה בש"ב כ"א י"ם נקרא אלחנן בן יָעִיר (השבעים) קראו Ιαειρ, ועיין גזניוס בערך יעיר. וכנוגע לכתוב ולקרי יָעִיר—יָעוּר השוה יָעִיש—יָעוּש.

מֶלֶל לָאֵל¹⁵ א. בן קינן בן אנוש (ברא' ה, י"ב-י"ג-ט"ו-ט"ז-י"ז)
 ב. מבני פרץ (דה"א א, ב; נחמ' י"א, ד).
 מִישָׁא¹⁶ מבני בנימין (דה"א ח, ט).
 מִישָׁאֵל¹⁷ א. בן עזיאל דוד אהרן (שמו' ו, כ"ב); ב. רע דניאל (דני'
 א, ו-ז-יא-וט; ב-יז); ג. מן החשובים בימי עזרא (נחמ' ח, ד).
 מִישָׁךְ¹⁸ שם שנתן שר הסריסים למישאל (דני' א, ז; ב, מ"ג; ג, י"ב-
 י"ג-י"ד-ט"ז-י"ט-כ-כ"ב-כ"ג-כ"ו-כ"ח-כ"ט-ל).
 מֶךְדִּכִּי¹⁹ (מגלת אסתר; עזר' ב, ב; נחמ' ז, ז).
 מֶךְזִם²⁰ אחות משה (מבני יהודה, דה"א ד, י"ז).
 מֶרְרִי בן לוי בן יעקב (שמו' ו, ט"ז-י"ט; עזר' ח, י"ט; דה"א ו, ד).
 נָבֶט²¹ אבי ירבעם המלך (מ"א י"א, כ"ו).
 נָפֶג²² א. בן יצהר בן קהת (שמו' ו, כ"א); ב. בן דוד (ש"ב ה,
 ט"ו; דה"א ג, ז; י"ד ו).

15) הוא מהלל-אל, ועיין 'לשוננו' כרך ב' חוב' א' במאמרי 'לחקר השמות והכנויים.

עמוד 48.

16) השם הזה נקרא על שם העץ Celtis australis הנקרא בסורית מישא ובכרית
 מִשָּׁא, וראה גם הערבים השאילו להם את השם 'מִישָׁה' מהעץ הזה.
 17) הוא מיש בהוספת 'אל'.

18) יש מבארים את השם מישך שהוא בא מן שֶׁשֶׁךְ-בֶּל, (עיין גזניוס, בכרך מישך),
 אולם מישך הוא מיש בהוספת הכ' כנו מישאל בהוספת ה'אל' וגם במושך נשמר שמו
 של העץ.

19) מרדכי הוא לדברי חז"ל מרדכי, עיין חולין קל"ט ב'.

20) את השם מרים מבארים מן השרש מֵר וגם מֵרִים, אבל גם השם הזה נקרא על
 שם צמח אשר ריחו כעין ריח המור ובאחת מהחוברות הבאות של 'לשוננו' נשוב לדון
 בשם הזה.

21) ידוע הדרש של רז"ל על השם נבט (עיין סנהדרין ק"א, א), אבל אין באור השם
 יוצא מירי פשוטו.

22) נפג הוא אחי נפק, יצא, צמח, והשוה לשם שֶׁלָךְ. (ומהראוי היה להשחמש במונח
 נפג ולא נבט לצמח צעיר, אשר זה זמן מה נפק מהאדמה. המונח נבט אינו מביע את
 הדבר אשר אליו מתכוונים. נבט הוא כעין ציץ, בערבית (וביוגית בחלף אותיות) הוא צמח
 בכלל, ואין לנו אסמכתאות שבעברית היה מובנו אותו שרוצים להכניס לתוכו כעת, בעת
 שלפנינו מונח נפלא לגדול הצעיר: נָפֶג.

סָבָכִי מגבורי דוד (ובש"ב כ"ג, כ"ג מְבַצִּי) ש"ב כ"א, יח; דה"א
 י"א כ"ט; כ, י"ד; כ"ז, י"א.
 סְנָאָה⁽²³⁾ עיר ביהודה (?) ולד"ק שם איש או אשה (עזר' ב, ל"ה; נחמ'
 ג, ג; ז, ל"ח).
 עֶמְרִי א. מלך ישראל (מ"א ט"ז, ט"ז-י"ז-כ"ב-כ"ג-כ"ה-כ"ז-כ"ח-
 כ"ט-ל; מ"ב ח, כ"ו; מיכה ו, ט"ז; דה"ב כ"ב, ב; בי מבני
 בנימין (דה"א ז, ח); גי. שר צבא בימי דוד (דה"א כ"ז, י"ח);
 די. משבט יהודה (דה"א ט, ד).
 עֲנוֹב בן קוף (דה"א ד' ח').
 פּוּאָה-פָּא⁽²⁴⁾ א. בן יששכר (בר' מ"ו, י"ג, במד' כ"ו, כ"ג; דה"א ז, א);
 ב. אבי תולע שופט ישראל (שופ' י, א).
 פּוֹל מלך אשור (מ"ב ט"ו, י"ט; דה"א ה' כ"ו), גם שם אומה באפריקה.
 פָּרָה⁽²⁵⁾ משרת גדעון (שופ' ז, י-י"א).
 צָלָף⁽²⁶⁾ אבי חנון מעולי הגולה. (נחמ' ג', ל).
 צִלְפָּחַד⁽²⁷⁾ בן חפר (במד' כ"ו, ל"ג; כ"ז, א-ז; ל"ו, ב-ו-י-י"א; דה"א
 ז, ט"ו; יהוש' י"ז, ג).

(23) עיין דע"ל הסנאה.

(24) פּוּאָה-פָּא פואה בערבית فوة, את השם הערבי «פִּוְהָ» שמעתי קוראים גם
 Rubia Ainctarum, L. וגם Alkama Ainctoria, L.

(25) פָּרָה מכוון מן פארה- מקרי התכוצות כאלה מצויים בשמות.

(26) כבר העירוני במקום אחר שהשם הפרטי צָלָף מוכיח, כי שם השיח הוא שם עברי
 עתיק, ולא שם סורי, כפי שהושבים החוקרים.

(27) השם צִלְפָּחַד אשר בדה"א ז, ט"ו הוא לפי המלבי"ם שם אשה, יעו"ש. ובנוגע
 לבאורו של השם צִלְפָּחַד הרחיקו לבקש לו פתרונות שונים ומוזרים. גזניוס נשען על דברי
 נֶדֶרְקָה (כ"1- Anm. 89, Untersuchungen zur Kritik des Alten Testaments, p. 89)
 שצִלְפָּחַד הוא צִלְ-פַּחַד, וא"ל הם דברי נֶדֶרְקָה במלואם:

Der seltsame Name ist wohl Sal-pahad oder Sel-pahad zu
 sprechen, was man ähnlich wie בצל-אל verstehen könnte von Gott,
 Gen. 31, 42).

וגם הפרופ' פרלס ב-J Q R 18, 387 בבקרתו למלוננו של גזניוס מחזיק בדעה זו
 וחושב שהשם צִלְפָּחַד הוא Theophore (כלומר נושא בתוכו את שם ה'), אבל בכ"ל השמות
 ה"תאופורים" - ומספרם עצום - אין חבר לו ל"פחַד" זה (במובן "פחד יצחק") בהרכבת שם
 משמות בני ישראל. ועוד: מה קשר ויחס ל"צל" ולכנוי "פחד" של ה' להרכבתם יחד, ואין
 ליישב את שנים אלה, צל ופחד יחד.

צָמַח²⁸) שם איש בנכואת זכריה (זכר' ג, ח; ו, י"ב).
 צָרִיָּה צָרוּיָה אחות דוד, אם יואב, אבישי ועשהאל. (ש"א כ"ו, ו; ש"ב
 ב, י"ג-י"ח; ג, ל"ט; ח, ט"ו; י"ד, א; ט"ז, ט"י; י"ז, כ"ה; י"ח, ב;
 י"ט, כ"ב-כ"ג; כ"א, י"ז; כ"ג, י"ח-ל"ז; מ"א, ז, ב, ה-כ"ב;
 דה"א ב, טז; י"א, ו-ל"ט; י"ח, י"ב-ט"ו; כ"ו, כ"ח; כ"ז, כ"ד).
 אבי ענוב דה"א ד, ח.
 קָלִי קָלִי²⁹) מן הכהנים ראשי האבות בימי יויקים (נחמ' יב, כ).
 קָלִיָּה מן הלויים שנשאו נשים נכריות (עז' י, כ"ג).
 קָצִיעָה מבנות איוב (איוב מב, יד).
 קָרַח³⁰) א. חלק על משה ואהרן (נזכר כמה פעמים בבמדבר ט"ז);
 ב. משבט יהודה (לד"ק הוא קָרַח דלקמן, דה"א ב, מ"ג);
 ג. בן עשו (ברא' ל"ו, ה); ד. בן אליפז (ברא' ל"ו, ט"ו).

וכשהננו רואים אותו, את השם צלפחד בשורת שמות משמות בני ישראל בין צָלָח וצָמַח וקוץ והקוץ (ואולי גם סנאה והסנאה) ואחרים מתברר השם מאלי: צלפחד הוא צלפחד (הקמץ שבראש המלה נחפך מפני רחוק מקום הנגינה לשוא, השוה נָדָב-נָדָבִיה), וכן היתה דרכם לכנות לפעמים את בניהם בשמות של קוצים לרמוז לחריפותם או לחדותם, אשר כל הנוגע בהם לא ינקה. והתוספת "חד" בסוף המלה מרגישה את החדוד של קוצי שיח הצלף כמו שה' היריעה בראש המלה בשם "הקוץ". (וכנראה גם ב"הסנאה" כך) מרגישה אף היא את הקוצניות החדה שבו. והשם "אחיחד" אף הוא יעיד, כי כך היתה דרכם להרגיש את החדות בשמותיהם. ומשום שלא הבינו את טעם השם הזה, לכך סרסורו גם אותו וגרסוהו אחיהוד.

28) בנוגע לשם "צָמַח" ו"צָמַח-צָדֵק", עיין הרעיון המשיחי בישראל, י. קלוזנר ח"א עמ' 64-68 ובספר North Semitic Inscriptions, Cooke, Oxford, 1903, בעמוד 83 תמצא את השם צמח צדק שנגלה בחפירות ב-1893 (באבן נמצא חקיק בשורה האחת עשרה: על חיי ועל חי ורעי ים מדי ים ולצמח צדק ולאשתו ולאדמי). לפי דעת המחבר הנ"ל (בעמ' 86) באורו של צמח צדק הלזה הוא: the legitimate offering.

29) קָלִי וכן קָלִיָּה מן קָלִי והשוה השם שבלת (שנגלה בחפירות, עיין בספר הנ"ל בעמ' 150) והשם לַחְמִי (דה"א כ', ה').

30) כבר התעככתי על השם הזה ב"לשוננו" כרך ב' חוב' א'. וינעם לי לציין כאן שגם חבר פלוגתא שלי בשם הזה הח' הפרופ. קליין (עיין "לשוננו" כרך ב' חוב' ג'), אחר ברורי דברים בע"פ, ובבקשו אך להעמיד את הדברים על אמתתם, לא רק הסכים לי אלא גם עזר למצוא ראיות מוכיחות לדעתי.

והפרח הלזה Matricaria aurea, L. אשר עליו שמו של קרח הנו אמנם קטן, אבל

קָרַח³¹ אבי השרים יוחנן ויונתן בימי ירמיה (מ"ב כ"ה, כ"ג; ירמ' מ)
ח-י"ג--ט"ו-ט"ז; מ"א, י"א-י"ג-י"ד-ט"ז; מ"ב א, ח; מ"ג,
ב-ג--ד-ה).

רִיפַת³² בן גמר בן יפת (ברא' י, ג) ובדה"א א, ו בא רִיפַת במקום
רִיפַת.

רְמוֹן, רִמֹן אבי רכב ובענה (ש"ב ד, ב-ה-ט), גם שם למקומות שונים.
שָׁכִיָּה (שָׁכִיָּא, שָׁכִיָּה) דה"א ח, י.

שָׁלַף³³ בן יקטן בן פלג בן עבר (ברא' י, כו; דה"א א, כ).
שָׁמֶר א. מן הלויים דה"א ו, לא; ב. משבט אשר (דה"א ז, ל"ב-ל"ד;
ג. אדוני העיר שומרון ועל שמו נקראה העיר (מ"א כ"ז, כ"ד)
גם שָׁמֶד אשר בדה"א ח, י"ב יש גורסים שָׁמֶר.

שְׁמָתִי (-הַשְׁמָתִי) משבט יהודה (דה"א ב, נ"ג).
שְׁעוּרִים³⁴ ראש אחת מכ"ד משמרות כהונה (דה"א כד, ח).

שָׁרוּג בן רעו בן פלג (ברא' י"א, כ-כ"א-כ"ב-כ"ג; דה"א א, כ"ו).
שָׁרֶשׁ מבני מנשה (דה"א ז, ט"ז).

שִׁישָׁן³⁵ משבט יהודה (דה"א ב, ל"א-ל"ד-ל"ה).
תְּבַנִּי³⁶ רצו להמליכו אחרי זמרי (מ"א טז, כ"א-כ"ב).

צורת גולתו וההוכח (ועליה שם הלוי המדעי של הצמח: "aurea"), על גבי עליו הגזורים-
דקיקים בעלי ירק עדין, נאה מאוד וחמודה. ובגלל ריחו הטוב וסגולותיו המפורסמות לרפואות
שונות חשוב הצמח הזה בעיני העם עד למאד, כן בעיני היהודים בני העדות השונות
וכן בעיני הפלחים והברואים והשם قريّة سيدنا موسى (קריעת סידנא מוסא) — של משה
רבנו, אשר יקראו לצמח הזה במקומות רבים (בסביבות נבי מוסה, חברון, בבית גוברין
ובמקומות אחרים) מוכיח את ערכו הרב בעיני העם, ולא יפלא אפוא שיקראו לילד על שם
הצמח החביב הזה.

31 קָרַח גם הוא אינו קָרַח (ממורט) כי אם קַח בשנוי במשקל.

32 עיין ש"ב יז ו"פ, ועיין גזניוס בערך ריפות והשוה השם שעורים.

33 השוה כחציר גגות שקרמת שלף יבש" (תה"ל קכ"ט, ו') והשוה גם השם נָפֶג.

34 השוה השם בר חמיאי בב"ר, ל' ח', ולשם שְׁבִלַת וּלְרִיפּוֹת וּלְלַחְמִי.

35 השם שִׁישָׁן הוא לשושנה בספרות המאוחרת כמו אסא להדסה, והשוה השם

שישנא בתלמוד.

36 את השם תְּבַנִּי יש מכארים רצון (כְּתַבְּנִי), אבל תבני אינו אלא כְּעַמְרִי

וכשִׁעוּרִים וכְּנִדְיָשׁ, והשוה גם "קשא" (ברקשא) בתלמוד. ויש גם להעיר שאביו של
תבני היה גינת.

תִּלְמִי א. מֶלֶךְ גִּשּׁוּר וְחֹתֵן דּוֹד (מ"ב ג, ג; יג, ל"ז; דה"א ג, ב')
 ב. מִשְׁלֶשֶׁת בְּנֵי הָעֵנֶק (דבר' י"ג, כ"ב; יהוש' ט"ז, י"ד; שופ' א, י.)
 תָּמָר א. כֶּלֶת יְהוּדָה (בר' ל"ח, ו-י"א-י"ג-כ"ד רות ד, י"ב); ב. בֵּת
 דּוֹד (ש"ב י"ג, א-ב-ד-ה-ו-ז-ח-י-יט-כ-כ"ה-ל"ב); ג. בֵּת
 אֲבִשְׁלוּם (ש"ב י"ד, כ"ז).

תַּפּוּחַ מִשְׁבֵּט יְהוּדָה (גם שם ערים) דה"א ב, מ"ג.

וַיֵּשׁ עוֹד לְשָׂאוּל, אִם גַּם הַשְּׁמוֹת הַבָּאִים, שֶׁנִּזְכְּרוּ בַתנ"ךְ, לֹא נִקְרְאוּ עַל
 שֵׁם צִמְחִים.

אָמֵר אֲוִלִי מִלְשׁוֹן אָמִיר (ישעי' י"ז, ו) וְהַשׁוּה פָּרָה שׁוֹרֵשׁ וְדוּמִיָּהֶם.
 אָמָרִי עֵינִי אָמֵר.
 אֶסְנָה אֲוִלִי מִן סִנָּה בְּהוֹסַפְתָּ הָא'.
 אָרֹד הָאָרֹדִי עֵינִי אָרֹד.
 אָרֹד יֵשׁ אֲוִלִי לְשָׂאוּל אִם אָרֹד אֵינוֹ וְרַד בַּחלוֹף אוֹתִיּוֹת וּבְהוֹסַפְתָּ
 א' בְּרָאשׁ.

אֶשְׂרָאֵלָה כְּנֶרֶאָה שֶׁהִגִּירֶסָא הִזָּאת הִיא עֵיקָר (בִּשְׁנֵן יִמְנִית וְלֹא בִשְׁמַאֲלִית)
 וְהַשֵּׁם אֲוִלִי מִרְכָּב מִן אֲשֶׁרָה וְאֵלָה.

חֲגִי הַנְּבִיא. כְּנֶרֶאָה עַל שֵׁם הַצִּמְח „חגא“, בְּסוּרִית „חגתא“, וְגַם „חגא“.
 וְהַשׁוּה הַשֵּׁם חֲגָא בְּבַבְלִי שֶׁהוּא בִּירוּשְׁלַמִּי חֲגִי חֲגִי (קְרִי חֲגִי),
 וְהַשׁוּה אֶסָא וְאֶסִי, וְאֲוִלִי גַם הַשְּׁמוֹת חֲגִית חֲגִיָּה הֵם מֵאוֹתוֹ
 הַשּׁוֹרֵשׁ.

חֲזִיר יֵשׁ סוֹבְרִים שֶׁהֵשֵׁם חֲזִיר בָּא מִן הַמְּלָה חוּזִיר אֲשֶׁר שֶׁנִּהְיָ מִפְּנֵי
 הוֹרָאָתוֹ הַבִּלְתִּי נְעִימָה (עֵינִי בְּמֵאֲמָרוֹ הַחֲשׁוֹב שֶׁל הַפְּרוֹפ' ש. קֵלִינִי,
 „לְחֻקֵּי הַשְּׁמוֹת וְהַכְּנֻיִּים“, „לְשׁוֹנֵנוּ“ כִּרְךְ א', חוּב' ד' עֲמוּד 341),
 אֲבָל לֹא מִתְקַבֵּל עַל הַדַּעַת, שֶׁמִּבְנֵי הַלּוּיִים וְאַחֲרֵים יִקְרְאוּ עַל
 שֵׁם חִיָּה טִמְאָה זֶה, וְהָאֵם לֹא נִהְיָ יוֹתֵר קְרוֹבִים אֶל הָאֲמָת
 אִם נִיחַ שֶׁהֵשֵׁם חֲזִיר בָּא מִהַצִּמְח שֶׁנִּקְרָא בְּשֵׁם מֵאוֹתוֹ הַשּׁוֹרֵשׁ
 (בְּעֵבְרִית וּבְסוּרִית) כְּגוֹן חוּזֵרָה, חוּזֵר וְחִיזוּרָה (בְּתַלְמוּד), חוּזוּרָה
 אֲרִמָּא, חוּזֵר בְּרָא, חוּזוּרָה מְדִיא וְחוּזוּרָה פְּרִסְיָא (בְּסוּרִית). הַשֵּׁם
 חוּזֵר נִמְצָא גַם בַּחֲפִירוֹת (בְּקֶרֶב מִהֶמְאָה הָאַחֲרוֹנָה לְפֶסֶה"נ):
 בְּשׁוּרָה הַשְּׁנִיָּה חֻקֵּק עַל אֲבָן „וְאַלְעוּזֵר בְּנֵי חֲנִיָּה מִבְּנֵי חוּזִיר“.

עֵינִי עֵמ' North Semitic Inscriptions, Cooke, 1903, 341

חֲפָר שֵׁם צִמְח מִהַשּׁוֹרֵשׁ חֲפָר נִמְצָא גַם בְּעֵרְבִית (חֲאִפּוּר), גַּם בְּסוּרִית
 (חֲפּוּרָא), גַּם בְּתַלְמוּד (חֲפּוּרוֹת) וַיֵּשׁ לְחֻשׁוֹ, שֶׁהִיא גַּם בְּעֵבְרִית

העתיקה, וגם שם בנו של חפר (צלפחד) נקרא על שם צמח, וגם
 „ארץ חפר” נקראה בודאי על שם הצמח שהיה מרובה שם.
 חֲרִבּוֹנָה. חֲרִבּוֹנָה הצמח חרחבינא נקרא פעם בספרות התלמודית חרבינין...
 חֲרָשָׁא יש מפרשים אותו מן חרש, בעל מלאכה, אבל הוא נראה יותר
 קרוב ליערה, יעור, סבכי.
 מִשׁ יתכן שהוא מכוץ מן מיש.
 עִזְגָּד הוא ודאי עז-גד, ו„גד” הוא שם צמח.
 שְׁלֵמָן, שְׁלֵמָן, אולי נקרא כך על שם הצמח *Cephalaria syriaca* הנקרא
 במואב שְׁלֵמָן, שְׁלֵמָן.
 שְׁלֵשִׁי, שְׁלֵשָׁא (שְׁלֵשָׁה), אולי גם הוא על שם הצמח הנקרא בספרות
 התלמודית תלתן. והשוה גם השם „ארץ שלישה”.

ב. במשנה

אַרְזָה (בן ארזה) שקל' ה, א; תמיד ז, ג.
 בְּטִיחַ (בן בטיח) כלים י"ז, י"ב.
 בְּטָנִית (שאול בן בטנית) שבת כ"ד, ה; ביצה ג, ח-ל.
 הבטנית איננה Batanäerin ועיין Nöldeke Lit. Centralbl. 1875, col. 1299
 בְּדָגְדָא (יוחנן בן גודגדא, ר' נחוניא בן גודגדא) חגיגה ב, ז; יבמ'
 י"ד, ב; גיטין ה, ה.
 זוּנִין (בייתוס בן זונין) ב"מ ה, ג; ע"ז ה, ב.
 זַתּוֹא תענית ד, ה.
 חֲלֻפְתָּא (ר' שמעון בן חלפתא) עוקצין ג, י"ב.
 סַרְפוֹן (ר' טרפון) נזכר בהרבה מקומות.
 פְּרָקְמִית (השוה בטנית, יש גם מבארים את השם על שם מקום) עדיות ה, ו.
 מִיאֲשָׁא (ר' מִיאֲשָׁא) פאה ב, ו.
 פְּרָחָה (ר' יהושע בן פרחיה) חגיגה ב, ב; אבות א, ו.
 קָרְחָה (ר' יהושע בן קרחיה) ברכות ב, ב; ר"ה ד, ד; נדרים ג, ב;
 סנהדרין ז, ה.
 קָנָה (ר' נחוניא בן הקנה) ברכות ד, ב; אבות ג, ב.
 קָפָר (ר' אלעזר הקפר) אבות ד, כא-כב.
 תְּרִדְיוֹן ר' חנניה בן תרדיון תענית ב, ה; אבות ג, ב.

ג. בספרות התלמודית

איצטרבולי, איצטרבולי (ר' ראובן בן איצטרבולי) השוה קטרוס וארוה.
מעילה י"ז, ה'; מועד קטן י"ח, ב'; ירושל' כלאים פ"ט.
אילפא ובירוש' חילפיי (אילפיי, ב"ב פ"ב ה"ב, ובקה"ר פ"א-ג-חילפיי)
תמורה כ"ה, א; תרומות פ"ו סה"ב; תענית כ"א, א; קדושין
כ"א ה"א-ד.

אסא (ר' אסא, רב אסא) ב"ר רבה פ"ו-י.
אסי נזכר במקומות רבים.
בצלאה (ר' אבא מרי בצלאה) מד' שמואל פ"ג.
בצלה (ר' בצלה, והשוה ר' אבא מרי בצלאה) במד' רבה פ"ב-ח. ויש
אומרים כי צ"ל ר' בצלאל שבשמו מובא המאמר הזה בשהש"ר
ספ"ג, אבל יתכן שבצלה אינו אלא קצור מבצלאת.
בצלאל (ר' בצלאל) מד' שמואל הישן פכ"ח.
בשם חולין נ"ה ב.
גרוגרת (ברבים גרוגרות, ר' יהודה בר גרוגרות) השוה שעורים. ויש
גורסים יהודה גרוגרות. שבת ק"ח, ב; יומא ע"ח, א; שקלים
פ"צ ה"ב-י"ד.

גדיש (ר' יהודה בן גדיש) תוספ' מע"ש פ"א; עירובין כ"ז, א.
גרוסה (ר' יעקב גרוסה) ירוש' ברכות פ"א ה"א-ו.
דולעאי (אבא אלעזר בן דולעאי) מקואות ספ"ב.
דיקולא (רמי בר דיקולא) יבמות פ', א' וגם דיקולי.
הוצי (יהודה איש הוצי) ירושלמי שביעית פ"ה ח"ה; נדרים פ"א סה"א.
ירדינאה (אמי ירדינאה) ביצה כ"ז, א; נדה י"ט, ב.
חסא (ר' אבדימי בר חמא בר חסא) שבת פ"ח, א; זבחים ק"ח, א.
חילפיי עיין אילפא. השם חילפא בחלופי גירסאות נפגש במקומות רבים.
חגאי (ר' אלכסנדרי בר חגאי) ויק"ר פ"ט-ב (וביוחסין גרס ר'
אלכסנדרי בר חגרי).

חגא ובירושלמי חגי, חגי (רב חגא) מו"ק כ"ה, א'; ירושל' כלאים
פ"ט ה"ד; כתובות פ"ב ה"ג; שבת קנ"א, ב'; ערכין ז', א'.
חסייא (בר חסייא) ב"ר פ"ל-ח; פנ"ג-י"ב.
חקלאי (רבא בר חקלאי) עירובין ס"ז, א.
חדקא (ר' חדקא) שבת ק"ו, ב; סנהדרין נ"ו, ב; תענית י"א, א; מגלת
תענית פ"ב; ילקוט שה"ש; ב"ב קי"ט, א; ספרי בהעלותך.

ח ר ש א	(יונתן בן חרשא איש גינוסר) ירושל' מעשרות פ"א ה"ב.
כ י פ ר	(ר' יוסי בן כיפר) יבמו' י"א, ויש גם בן קיפר.
ל ע נ ה	(בן לענה) ירושלמי סנהדרין י"א (כ"ח-א).
ל ו פ י י נ י	(בר לופייני) אס"ר פ"ב-ג.
מ ש ר ש י א	(ר' יצחק בר משרשיא ועוד) נזכר פעמים רבות. השוה שָׁרֵשׁ בתנ"ך.
נ צ ר	(בן נצר) כתוב' נ"א, א; תרומות ספ"ח; ב"ר פע"ו-ו.
ס י ס י	(ר' אבא בר סיס) ברכות פ"ו ה"ב; סנהד' ספ"ב; ילקוט ירמיה רמז, ש"ו. עיין סיסין ויש גם סיסא – שהש"ר פנ"א-ח.
ס י ס י נ	(בר סיסין) מעשרות פ"א ה"ד; קדושין פ"ג ה"ג; ב"ב; ל' השוה מי סיסין.
ס י ר א	(בן סירא) נזכר בהרבה מקומות בספרות התלמודית.
ס ל א	(רב סלא, רב סלא הסידא) ביצה ל"א, א; העניית ז, ב; קדושין ע, א; ברכות ה, ב; כ"ט, ב; פסחים פ"ג, ב. והשוה סלה בן משלם (נחמ"י יא, ז).
ס נ ס נ	(ר' חנינא בר סנסן) ב"ר פי"ט-ב. השוה יהודה איש הוצי.
ע ר י ס	(בית עריס) (בירושלמי אריס).
ע ש ב י	(רבה בר עשבי) מו"ק י"א, א.
פ י ק ה	(בר פיקה) נזיר פ"ט ה"ב.
ק י ס מ א	(ר' יוסי בן קיסמא) שבת קנ"ב, א (ר' שמעון בר קימא); שבת ע"ה, א; (ר' קיסמא בן גירי); זהר חדש רות צ"ו; ציוני פוחי שרה והשוה בר קשא.
ק פ ר א	(בר קפרא) נזכר פעמים רבות.
ק ר ח נ א ה	(רב אדא קרחנאה) ברכות ל"ג, א; יבמות י, א; סנהד' צ"ב, א.
ק ש א	(בר קשא) שבת ק"י, א.
ק ר א	(ר' חייא קרא) איכ"ר פ"ד ד'.
ק מ ח י ת	(יוסף בנה של קמחית) יומא מ'ז, א.
ק ת ר ו ס	(בית קתרוס) פסח' נז, א. והשוה איצטרוכלי.
ש י ש נ א	(רב דימי בר שישנא) גיטין ס"ב, א; מנחות צ' א.
ת מ ר י	(רמי בר תמרי) חולין ק"י, א.

הערות לשמות וכנויים שבמשנה

«גדגדא» כבר העירתי «בלשוננו» כרך כ' חוברת א', שגדגדא הוא אחד מאותם הצמחים, אשר לא זכו להכנס לתוך ספרותנו המקראית והתלמודית ואשר נשאו לנו למשמרת בשמות פרמיים. השם גדגדא לצמח נשמר עוד עד היום בשפת התרגום של היהודים שבסביבות נינוה, ובמקומות אחרים שם, לצמח *Saponaria Vaccaria* ו-*Sap. Oxyodonta*, Boiss. ועקבותיו נשמרו לנו בשמו של בן גדגדא.

«הקפר» הכנוי הזה קשור כנראה אל הקפריסין, «פירותיו» של הצלף. «זונין» (ביתוס בן זונין). יש גורסים זינון והשוה גם ר' זינון החזן (ברכות פ"ד, ה"א; תענית פ"ד, ה"א), ומחלימים מפני זה שהשם זונין הוא בכל מקום השם היווני *Ζηνών* אבל יתכן ש«זינון» לחוד ו«זונין» לחוד. ואם השם זינון הוא מן *Ζηνών* השם זונין הוא מצמחי הזונין, והשוה לשם בן גדגדא חבא גם כן מצמח שגרעיניו הם כעין מין ממיני הזונין שבתבואה, מצמח הפסלת שבת. ובאשר לצורת הרבים של השם השווה ל«שעורים», ויש גורסים «זונן» ביחיד.

«טרפון» כנראה על שם טרף-עלה. והנה עלה זית תרגומו «והא טרף זיתא» ובשבת קכ"ט: «רבא מהדר אחמרא בר תלתא טרפין», וברף קמ"ו, שם: «האי טרפא דאסא». והשוה שמות אחרים שהם על חלקי הצמח, כגון שרוג, ואשכל ונצר ושורש.

«כרכמית» יש מבארים את השם הזה על שם מקום, אבל נראה לי, שיתכן לפרשו על שם הצמח כרכם. הד"ר סוקניק הפנה את תשומת לבי לשם *Krokos* אשר נמצא על גלסקמא בסביבות ירושלים, כנראה עוד מהתקופה שלפני החרבן. עיין: *Clermont-ganneau* Notes on Hebrew and Jewish inscriptions, P. E. F. 1891, p. 242.

וגם בסביבות יד-אבשלום מצאו על גלסקמא את השם קרקס. ובעל המאמר הנ"ל ב-P. E. F. סובר שזהו אך העתקה באותיות עבריות מהשם היווני *Krokos*. ואם יאמרו שאלה הן אך השערות, הרי לפנינו עובדה ברורה שבמצרים מצאו בכתבות את השם (של זכר) *Kpoxos* שהוא כרכם. (עיין P. E. F. שם ועיין Add N 4716 *Corp. Inscript. Graecar* III, d 44 p. 1197).

הננו רואים איפוא, שהשם כרכם, ביונית אמנם, נמצא כבר בימים ההם בארץ השכנה לארץ-ישראל, ובודאי גם בארץ-ישראל גופא, ולא רחוק איפוא הדבר, שגם הכרכמית נקראה על שם הצמח.

הערות לשמות וכנויים אשר בספרות התלמודית שמחזין למשנה

«אֵיצְטְרוּבֵּל» (אֵיצְטְרוּבֵּלִין) הם פירא דארוא כמפורש בע"ז י"ג, א'.
 «אֵסִי» נקרא בודאי גם כן ב"י-י' הסופית השכיחה בשמות האנשים. והשוה חגא
 וחגי וירמיה וירמי ויורה ויורי, ודכותם רבים.

«בִּצְלָה» נזכר במדרב רבא פ"ב ח' ובשש"ר ספ"ג נקרא בצלאל, ואולי אין השמות
 בצלה ובצלאלה אלא קצור מבצלאל, והשוה אליעזר וליעזר (בירושלמי), אשר חלק השם «אל»
 נשמט כמעט בשניהם.

«בּוּשֶׁם» הגירסא בושם אומרת ש' יהודה בן ישעיה לא היה בּוּשֶׁם אלא כונה כך על
 שם סגולותיו העצמיות. «ועתידין בחורי ישראל לתת ריח טוב» וכו' (ברכות מ"ג, ב'),
 והשוה השם ורדנאה.

«הוֹצִי» הוצין הם בעיקר עלים של לולב כדאיתא בסוכה ל"ב א': «אמר רבא האי
 לולבא דסליק מחד הוצא» וכו', והשוה השם לולב שמצאוהו בחפירות.

«וּרְדִינָא ה'» רשי בביצה כ"ו, א', מפרש: «אמי ורדינאה נאה היה ועל שם ורדים
 היה נקרא. ולי נראה מאותו מקום ששמו ורדינה כדאמרין בעירובין (מ"ט, א'), שנקרא מאנשי
 ורדינא. ובגדה י"ט, ב' מפרש רשי: «ורדינאה, נאה כורד». ובגושין (מ"א, א'), קרי ליה אמי
 שפיר נאה. ל"א ורדינאה מקום הוא ששמו ורדינאה, בעירובין (מ"ט, א'). ולי נראה לשון ראשון
 עיקר, כדבריו הברורים של רב נחמן בר יצחק (גיטין מ"א, א') «משום דאמי שפיר נאה»
 (כנראה גרס ורדינאה). והשוה גם השם חדקאה בעירובין (ק"א, א'), אשר שם ברור, שלא היה
 נקרא על שם מקום ששמו חדקא, אלא היה כנוי או שם עצמי, ועיין בהערה הבאה.

«חֲדָקָא» «אמר ליה ההוא צדוקי לר' יהושע בן חנניה חדקאה דכתיב בכו טובם
 כחדק» וכו' (ערובין ק"א, א'). ור' יהושע בן חנניה חדקאה גופא אישר את באור שם חדקאה
 מחדק. עיין שם.

«חֲטִיָּא» גם את בר חטייא יש שפרשו על שם מקום (בכר ואחרים), עיין «לשוננו»,
 לחקר השמות והכנויים, פרופ' ש. קליין (כרך ב', חוברת ג', עמוד 265). והנה חלופי נוסחאות
 אחרים מתוך כ"י בהוצ' בראשית רבה של טהאדאר (והביאם הפרופ' ש. קליין במאמרו הנ"ל) —
 ב"ר כ"ו, ד': חטיא; ל', ח': חטייא; ל"א, י': חטיא; נ"ג, י"ב: חטיא, חטייא, חטייא. יש
 אמנם גם גירסא «חטא», אבל היור נשמטה שם (עיין במאמרו הנ"ל של הפרופ' ש. קליין,
 שם) והשוה השם שעורים וגם השם שבילת שנגלה בחפירות ו«לחמיה», ור' לוי בר «לחמא»,
 ו«לחמן» בר ריסתק, וקמחית.

«סִיסִי» אולי יש לקרוא סִיסִי (ב-י הסופית) כאסי וחגי ודומיהם, — והשם סִיסִי בא
 אולי מן סיסין.

«סִיסִין» הוא צמח, עיין ברכות מ"ד, א'; נ"ז, א'; ע"ז, כ"ט, ב'.

«ס ר נ ג י א» סרינג וסורנגא חם בסורית שמות צמחים.

«ס ל א» אף סלא חסידא הוא מן השם סלון, בסוויית סלא. וחח תרגמו סלא. והשוה לשם חדקא וחדקאה, עיין לעיל בהערה שם.

«ע ר י ס» בדבר ערים, בית ערים, כפר ערים, עיין בשקלא וטריא החשובה של הפרופ' אפשטיין והפרופ' קליין ב«תרביץ» שנה א' ספר ב' בעמ' 133—131. כשהנני עוסק כאן בחפוש שמות בני ישראל השאולים מצמחים ובשימי לב שעל חלקי הגפן וכן על הכרם נקראו כמה מבני ישראל, כגון כרמי ואשכל וענוב ודליה ודליה ושרוג ואך עצם השם של הגפן גופא חסר, ובשימי עוד לב אל חשיבות הגפן בישראל בימים ההם ושגם בני ישראל נמשלו לגפן, נראה לי כברור שודאי היו קימים בישראל שמות כגפן וכעוים. והשם כפר ערים גם הוא נקרא ודאי על שם הערים כנחל שורק על שם השורקה. ושכיח מאוד הדבר שגם שמות פרמיים וגם שמות מקומות נקראו על שם אותו הצמח.

«פ י ק ה» בר פיקה, נויר פ"מ, חיב. מתוך הנמיה הרבה של בני ישראל לחקרא על שמות של צמחים וחלקיהם נוטה הדעת יותר שבר פיקא נקרא על שם חלק של צמח מאשר על הפיקא שבגרתו.

«ק י ס מ א» השוה בר קשא.

«ק פ ר א» נקרא כך על שמו הסורי של הצמח, ובעברית שמו צלף (נחמי' ג', ל').

«ק ר ח י נ א ה» נדמה לי שאפשר לקרבו לשמות ורדינאה וחדקאה.

להרחבת הלשון ותמונה

יצחק אבינרי

דרכי הלשון העברית בארץ-ישראל *

פרק ששי: השפעת לשונות זרות¹

(א) מלים זרות היו ימים-והם אינם רחוקים מאתנו—שבחדירת המלים הזרות (כלומר מלשונות שאינן שמיות) לתוך העברית ראו מעין סכנה לעצם דמותה ותכונתה של הלשון. המחמירים בענין זה הרחיקו לכת עד כדי יצירת השח-רחוק וה"דלוג-רב" הידוע, ורבים אחרים מסוג זה². שיטה זו משמשת כבר בעקר נחלת העבר. רק יחידי-מספר מחזיקים עדיין בה, ועפר דוקא לא בארץ-ישראל. כי אם מחוצה לה. דרך התפתחותה של לשוננו עד כה הוכיחה שהמלים הזרות—רבן קשה לה ומעוטן — יפה³, ואין ספק שבדרך זו תוסיף לשוננו להתפתח גם להבא. אל לשכוח כמרכן, שהמדבר הוא רק בשמות עצם, שכן אין מנגנון הלשון העברית מעכל את הפעלים הזרים הארכים, ורק מעוט שאינו נפר. הנתן להשקל בפעלים שלשיים או רבעיים. נקלט בה (צטט, ארגן, אקלט, טלפן).

חדירת מלים זרות לתוך העברית (אם אין מגדישים, כמובן, את הסאה)—לא לבד שאין בה משום סכנה או כעור ללשון, כי אם אדרבא: היא מסיעת לדיוק ההבעה ומצילה את הלשון מסכנה של חדוש מלים, שלא תמיד ראויות הן לבוא באוצר הלשון, מפאת הזרות או הכעור שבחדושן. וזאת לדעת, שמלה זרה — אם תמצא תמורתה המלה העברית הנכונה — תוכל תמיד להפלט על-ידי הלשון, בעוד שמלה עברית, המחודשת שלא כהלכה, כיון שנקלטה בלשון, הריה דבקה בה מבלי הפרד ממנה.

¹ עיין "לשוננו" כרך ב' עמ' 210—196, 306—287.

(1) שאינן שמיות. להשפעת הארמית והערבית יוקדש מאמר מיוחד בחוברת הכאה.

(2) בספר "שפת-עבר שפה חיה" של י. קלוזנר מובאים כמה קוריוזים בדבר "יהוד" צורתם של שמות זרים בימי המשכילים: פעל-שבא במקום פול-שבא, פארי-העמודים במקום פירמידות, ועוד.

(3) דוגמאות מאלפות בענין זה הובאו על-ידי בחוברת הקודמת של "לשוננו" עמ' 193—192.

ביחוד יש להזהר מלחדש חדושים ולדחוק את המלה הזרה, המקובלת בכל הלשונות, אם זו נתנת להשקל במשקל השמות העבריים: בורסה היא ע"מ חומצה, ואין צורך על כן לחדש "משערה"; אנגינה היא ע"מ ארגיעה (לפי צורתה, כמובן, ולא לפי שרשה) או צפדינה, ואין צרך לחדש כמה וכמה חדושים למחלה זו (במלון האנגלי-עברי של קופמן היא מתורגמת: חֲנָקָה, זאבה, זביחה, ועוד); וַיִּלָּה — ע"מ בירה, ואין צרך לחדש "זבולה" או לקבוע את השם הפרטי חוילה בהוראה זו; טוֹיָה — ע"מ צורה, ואין צרך ב"גנסיה" ("שפתנו" א'); מוֹף — ע"מ פוֹף, ואין לחדש לשם זה "ידון", "ידונית", "ידניה" וכדו'; וניל ע"מ אציל, ויש להסתפק בו, אם כי יש שנה בסורית (וכן בציל); סֶלֶד — ע"מ פֶּנֶג, אֶפְדִּי, ואין שום צרך ב"מלוחית" (זכרונות ועד הלשון" א-ג עמ' 96); אפילו לקפסול יש לתת זכות-אזרח בלשוננו, הואיל ו"קופסה" (שגם היא מלה זרה) כבר נקלטה בה, ורשאים אנו לראות בקפסול משקל קרסול, מבלי לחדש תמורתו פָּמֶן, כַּמְנֶה, מכמסה וכדו'. מענין הדבר שחדושים, הבאים לדחוק מלים זרות כאלה, אינם נקלטים עפ"ר בלשון.

מלים לועזיות רבות מוסיפות לשמש בצד העבריות, לא רק משום שאלה האחרונות טרם כבשו את מקומן בהחלט (וכיון-קונצסיה, מברק-טלגרמה, מכללה-אוניברסיטה, ועוד). כי אם משום שלא למדנו עד כה להאציל למלה העברית את מלוא התכונ של הלועזית. ודאי, לא תמיד יתכן הדבר, כי כשם שהלשון העברית מקפלת מושגים שונים במלה אחת, כן גם לשון אחרת (דמונסטריצה-הפגנה, הוכחה, הוראת-שמוש, וכאלה — רבות). אולם במקום שהדבר יתכן — אין להמנע ממנו. אם המוטיב, למשל, פנה את מקומו לנמוק, אין טעם להשאיר את המוטיב בצירור. מרץ כבש את מקום האנרגיה בחיי יום-יום, ואלו בפיסיקה — חיה וקימת האנרגיה; נגטיבי — שלילי, אולם בצלום נשאר הנגטיב, ואינו רוצה להבנות מן המלה העברית. פרספקטיבה (תקוה) נדחתה מפני ספוי, אולם קימת היא בעולם האדריכלות, אף כי גם כאן יש להשתמש בסכוי: סוֹכָה — פירושו צופה, מביט. אפילו "אנסמבל", שבצרפתית פירושו יחדו, ויש לו גם הוראת שם-עצם (בנגינה), רשאים אנו להמירו ב"יחד", ויש לזה סמוכין במקרא ("היוצר יחד לבם"), שגם בו יש ל"יחד" הוראת שם-עצם.

(ב) תרגום כצורתו. — סכנה ממש יש לראות לא בהדירת מלים זרות, המקובלות בכל הלשונות, כי אם בתרגום כצורתו. זהו מקור כעורים רבים. המטשטשים באמת את דמות הלשון, ואף כאן יש להבחין בין תרגום לתרגום. הזיקה הקבועה ללשונות אירופה ועמיה מביאה אותנו בהכרח לידי תרגום ניבים ואפני-דבור המשותפים לכל הלשונות: נקודת-מבט, אמצעי, ענף-החלב, הציל את המצב, עשה את הצעד, אחז באמצעים, עומד על הגובה, שאלה בוערת, ועוד

כל אלה — תרגומים הם, אולם בעל כרחנו נזקק להם, כי אחרת נתקשה בהבעת מחשבתנו. מה שאינו כן — שאר ניבים מתורגמים. שאין לנו צורך בהם: למה לנו "מטרה סופית" במקום תכלית, "זכרון ראיה" במקום טביעת-עין, "הקרבה עצמית" במקום מסירת-נפש, "פרט" במקום יחיד (חברות ופרטים) וצריך להיות חברות ויחידים, "גורדי-שמים" במקום בוקעי-עבים (או מרקיעי שחקים), "אגוז דיו" במקום עפץ, "בהשואה עם" במקום לעומת, ועוד ועוד. אפילו בכל אופן, שכבר נקלט הרבה בלשון — "מכל מקום" עדיף ונאה הימנו. יש שהתרגום כצורתו מביא אף לידי סרוס הכונה: "להעביר את המגבית", בשעה שהכונה אינה להעברת המגבית, לבטולה, כי אם לסדורה, לקיומה.

גרוע ביותר הוא השמוש הלקוי במלות-היחס: ("איפה ש", "יותר כמו" וכדו'), שעמדתי עליו לפרטיו בפרק א'. אף הוא נובע מתוך התרגום כצורתו, וכן המון צרופים בודדים, המתורגמים מלה במלה למורת-רוח הלשון: נתנה צעקה או קפיצה, נעשה לי חשך בעינים, עושים לו את המות, עושה כביסה, הולך את הבגד, עושה קדוש, עומד על הברכים, ועוד. ההבחנה האופינית ללשון העברית בכמה דרכי הבעה הולכת ומוזנחת. אם אין דוגמה בלשונות זרות: בין לבדי-בעצמי אין מבחינים; אם בלעז גם האיש גם הכסא שניהם "עסוקים" — הרי הם "עסוקים" גם בעברית, ואם ברוסית או בלשון אחרת נוסעים על החמור — "נוסעים" עליו גם בעברית (ואין רוכבים), ואם בלשון זרה אין הבחנה בין שותק-מחריש — מחשה-דומם, הרי גם בעברית "שותקים" תמיד, אם כי יש ויש להבחין בין ארבעת מיני השתיקה הללו. אם נוסיף להלך בדרך זו עתידים אנו לבלי להבחין ברבות הימים גם בין גֶּזֶן וְשֶׁן, שהרי שני התארים הללו מובעים בלעז ע"י מלה אחת... ואל יאמרו: רק בלשון הדיוט שורצות השגיאות הגסות הנ"ל, — מצויות הן עפ"ר בדבורם של חניכי בה"ס העבריים בארץ.

ג) הסתפקות-במועט והתפנקות יתרה. — לעומת ההסתפקות הזו במועט, בולטת מצד שני "התפנקות" יתרה. בדיק ובהבחנה האופייניים ללשון העברית, אין מקפידים ואין מרגישים צורך בהם, אולם — "צורך הכרחי" מרגישים דוקא באותן הסגולות והדיוקים המצויים בלשונות אחרות. אדם, היודע לכבד את לשונו, לא יבוא לדרוש ממנה בטוי פלוני או מלה אלמונית, רק באשר הם מצויים בלשון אחרת, אף כי אינם משותפים לכל הלשונות. לא כן בנוגע ללשונו העברית. יש "עפעס" (משום-מה) בז'רגון — הרי מרגישים בה "טעם" מיוחד, ומחדירים אותה ללשון הדבור העברי. וכמה מְצָרִים וכואבים אצלנו על חסר מלה מיוחדת למושג "פארגינען", רק משום שהוא מצוי בז'רגון או בגרמנית. הרוסי או הצרפתי וכדו' מספק את כל צרכי הבעתו גם בלעדי מלים אלה או אחרות. — אין לו צורך בהן, כי לשונו לא יצרתן, ואינו מרגיש צורך בהן, ואם אין באנגלית

מלה למושג "משק" או "הפקר", האם משום זה יתאונן האנגלי על דלות לשונו? רק אנו העברים הננו היחידים האוהבים "ללקק" מכל הלשונות, ולהרבות משום זה באופן מלאכותי את צרכינו.

עד כמה חסרה לנו מדת דרך-ארץ בפני לשוננו יבואו ויוכיחו שני הפרטים הבאים, המלמדים על הכלל כלו: זה עשרים שנה ויותר שמר י. זלוטניק תולה הררים בשערה, כדי לכפות על הלשון העברית את סגולת ההקטנה וההגדלה, ויש לו טעם "מכריע" לכך: ההקטנה — הריהי מצויה בז'רגון, ואשר להגדלה — הנה אמנם "בז'רגון אין הגדלה, וע"כ לא השתדלו עד עתה דוברי ה'ורגון למצא את ההגדלה שבשפת-עברי, כי לא הרגישו בחסרונה. אבל כל אלה הרגילים, למשל, ברוסית אינם יכולים (1) להסתפק מבלעדיה" ("השפה" ד-ה תרע"ג). ומה בכך שהקטנה והגדלה כללית (כלו' לכל שם ותאר) אינה מתכונת הלשון העברית, כשם שתכונה זו אינה מצויה באנגלית, ואף בצרפתית אינה רווחת ביותר, — אין בכך כלום, שהרי היא מצויה ברוסית¹. יתר על כן: הוא מבקש לטשטש את התחומים שבין זכר ונקבה, ולשנות את המרכז מן לשון זכר ונקבה אל ההקטנה וחסל" ("השקפה" שנה ח' גל' ל"ט). כנראה — משום שבאנגלית אין הבדל בין זכר ונקבה בלשון, ואם תאמר: באנגלית הרי אין גם תכונת ההקטנה וההגדלה? — הרי יש ברוסית! וחוזר חלילה.

דוגמה שניה: בלשונות אירופה ישנם שמות מיוחדים לימות השבוע, בעוד שהעברית לא ראתה צורך לצור צורות מיוחדות לכך², ולפיכך אנו אומרים: יום א' או יום ראשון, וכו'. כמדומה, שאין כאן שום מקום לאי-הבנה או להתקשות כל-שהיא, ואף-על-פי-כן הציע זאב יעבץ בירחונו "המזרח" שמות מיוחדים לכך (כשמות שבע שפחותיה של אסתר המלכה: חולית, רוקעית וכו'). כסבורים היינו שהצעה זו נדונה כבר לגניזה, והנה בא פרופ' ד"ר יוסף קלוזנר ("לשונונו" כסלו תרפ"ט) ומציע להבנות מאמות-האלים של הרומאים: "שמשום", "ירחום", "מאדי-מום", ועוד. ומר ק. סילמן (באותה חוברת) "מיהד" את צורתם ("חוליום", "זיויום" וכו'), כדי שהכל על מקומו יבוא בשלום. האמנם תמימים האנשים הללו עד כדי כך שהם סבורים, כי "ירחום", למשל, או "זיויום" קצר, נאה או מובן יותר

(1) ובדבור מכניסים לפעמים את צורת ההקטנה מרוסית כמו-שהיא: "בחורמשיק"

"חלוצקה".

(2) מלבד השם שבת, וכן בערבית: "הערלים קראו שמות ימות השבוע ע"ש המשרתים, ויום שבת לא כן, ובלשון ערבי קראו חמשה ימים על דרך המספר ויום הששי "אג'ומעי", על שם חבורם, כי הוא להם היום הנכבד בשבוע, ויום שבת קראו אותו סבת, כי השין והסמך מתחלפים בכתיבתם" (ראבי"ע לספר שמות, מ"ז, א).

מן יום ב' או שיש צרך כל-שהוא בחדושים אלה? הרי שמות מיוחדים לימות השבוע – לא לבד שאין בהם משום תקנה, כי אם אדרבה: פגימתם בצדם, לפי שהם יתרים ואין בהם שום צרך. לא למותר גם להדגיש שבעלי ההצעה הזו מסיחים את דעתם מתפיסת-העולם הישראלית, שלפיה עומדת השבת במרכז היצירה: אין בני ישראל מונים יום א' / יום ב' – סתם, כי אם יום ראשון בשבת, יום שני בשבת, וכו'.

שתי דוגמאות אלה יש בהן כדי לאלף, שאף אחדים מטובי העברים נמשכים אחרי השפעת לשונות זרות להרע. ביחוד הרבתה להרע לנו הלשון הרוסית: על הדוגמאות הנ"ל יש להוסיף את הרדיפה אחר השם האחד לכל בעל-מלאכה, בית מלאכה וכדו', את הלהיטות היתרה אחר תארים מחודשים משמות, את הזלזול בסמיכות-השמות בכלל ולציון מושגים חדשים בפרט, ועוד. השפעת הרוסית על לשוננו היא הרעה והמזיקה ביותר, ויש להזהר ממנה מאוד.

ד) עברית וצרפתית – לעמת זאת ישנה לשון אירופית אחת, שבה אפשר להסתייע לפעמים (ואף כאן אין להפריז), כי היא קרובה במקצת ללשוננו, הלא היא – הצרפתית. מקור הדבר הזה הוא פרשה מיוחדת לעצמה, שאין מקומה כאן.

פרק שביעי: המבטא

א) זלזול בחקי הבטוא – השפעת הלשונות הזרות מתגלה גם בענייני המבטא והכתיב העבריים, ומפני חשיבות הנושאים הללו יש לדון בכל אחד מהם לחוד.

עם גלות ישראל מעל אדמתו נשתכח ממנו לא רק דבורו, כי אם גם מבטאו. והנה, עם שוב הלשון לתחיה, נתרכזו כל המאמצים רק בתחית הדבור והספרות, ותחית המבטא הוזנחה. אמנם, אין דבר זה נתן להשבון בימי דור אחד. אולם, תפסת מועט – תפסת: לפי שעה נסתפק נא בהקפדה על דיוק הבטוא של האותיות הגרוניות (הא, עין, חית) שכל אחד יכול לסגל לעצמו בלי עמל רב. אז לא נצטרך להכניס „הסברות“ לתוך דברינו, ולומר,

למשל, "דברים מעושים בעין ושין" (להבדיל מן מאוסים) או "מלח בחית" (להבדיל מן מלאך), וכן קרעתי – קראתי – כרתי, מצע – מצה, הועיק – הזיק, רואה – רועה, השקאה⁽¹⁾ – השקעה, וכדו'. יאמרו שעפ"ר מסתברת המלה מתוך המשפט כלו, אולם הרבה פעמים מוכרחים להוסיף את "ההסברה" הנ"ל, וסוף-סוף הרי לא בגלל אי-הבנה בלבד עלינו להקפיד בענין זה, כי אם מתוך חובתנו לשפר את הלשון גם בפינו ולהשיב לה את מבטאה הנכון.

ומוזר הדבר: אף מי (מן ה"אשכנזים") שלמד לדבר ערבית כהלכה, משבא לדבר עברית אין מְדַבֵּר הערבי נשמע לו: העין והחית אינן מופקות על ידו, ואף לא הדגש החזק והשוא הנע. שני אלה – הרי בטואם הנכון הוא בגדר יכלתו של כל אחד, ואעפ"י כן אין אנו זהירים בהם: אין אנו מבחינים בדבור בין ימים לימים, גִּנָּב וגִּנְבָּ, יָלְדָה – יָלְדָה, ידה – ידעה, צעירה – צירה – צרעה, תְּחַפְּשִׁי – תִּכְבְּסִי, בטוחה – פתוחה, התנקשות – התנגשות, הסתבכות – הסתפחות; ולא עוד אלא שאנו אומרים "פכל" במקום בָּכָל, "פכור" במקום בְּכוֹר, "פכינה" במקום פחינה, "פכירה" במקום פחירה, וכדו'. אף בין קמץ קטן לגדול אין הרב מבחין: תְּכַמֶּה, קָרְבֵן, אָמַנְס, תְּכַנִּית, תְּדַשִּׁים, אָנִיָּה, כל אלה מבוטאים עפ"ר בפתח. ואין זה אלא מחמת חסר רגש הכבוד כלפי יפיה של הלשון⁽²⁾.

(1) כדאי וכדאי לקבוע השקיה במקום השקאה.

(2) ולא רק כלפי הלשון, כי אם גם כלפי מתקני הלשון ומרחיביה: בהפועל הצעירי מלפני שנתים מרשה לעצמו מבקר ההצגה "יהודית" לכתוב כי "המנהג הזה (כלו) שפור המבטא, וביחוד בטוא החית והעין כהלכה) שחתחילו להנהיג אותו בזמן האחרון על הבמה הארץ-ישראלית הוא אחד ממנהגי השמות שמקורו בכלכל מח של פתאים אחדים בתוכנו". כל הגבה על דברי-חוצפה אלה – רק לזכות.

אמנם, אפשר למצוא גם במקרא סמכין למשמוש המבטא: מתאב (עמוס ו' ח') במקום מתעב, צוביה (ישעיה כ"ב ו') במקום צובאיה, מָלו (יחזקאל כ"ה ט"ז) במקום מלאו, ועוד. אולם כשם שלא נאמר תומים (בראשית כ"ח כ"ד) במקום תאומים, או יְשִׁבִית (עמוס ח' ד'), יְשִׁמִיד (ישע' כ"ג י"א) במקום להשבית, להשמיד, כן חובה עלינו להזהר בבטוא השוא הנע גם בשאר המלים. וכן בנוגע לעין-אלף: ברי שגם בימי קדם היו בתוכנו אנשים, שחתך-הדבור שלהם היה לקוי (שופטים י"ב ו', מגלח כ"ד: עיר' ג"ג): ולא הבחינו לא רק בין עין לאלף, כי אם גם בין שין ימנית לסמך, בין בית לסם, בין הא לחית ועוד, אולם בדרך כלל היו מקפידים במבטא (ע"ז ב, ר"ה כ"ג:), ולקויי הדבור היו תמיד ללעג. בדרך זו גם עלינו לזכר את רוצים אנו בתקונה השלם של לשוננו.

(ב) פגיעה בסגולות הלשון וביפיה – בכל עצם מבנה ודקדוקה של הלשון העברית עוברת כחוט-השני שאיפה להקלת המבטא ושפורי'. עדים לכך: מציאות זוגות אותיות שאינן נפגשות לעולם בשרש אחד, ביחוד אם הן בנות מוצא אחד ופגישתן קשה למדבר, כגון: גכ-כג, גק-קג, במ-מב, בפ-פב, דט-טד, זס-סז, זצ-צז, זש-שז, סצ-צס, מפ-פמ, כק-קכ, ועוד; חלוף הסיום הנקבי ית-בת; שנוי צורת ההתפעל, אם האות הראשונה בשרש היא מאותיות השנים וסצש (מזדמן במקום „מתזמן" וכדו'); המעבר של ות ברבים ל-יית (ולא ותית) ו-יית עפ"ר ל-יית (ולא ייתות) כדי להמנע מפגישת שתי תוין; שנוי צורת הפעל, כדי להמנע משתי תנועות דומות: אמר במקום „אאמר" (וכן אבה, אפה, אכל, אבד, וגם יאחז, ועוד); חסר דגש באותיות האחר, בשל קשי בטואן הכפול; העדר הדגש החזק במלים שונות, ביחוד – באותיות מי"ן קו"ל סש"ך, אם מנוקדות הן בשוא; שנוי צורתה של וו החבור לפני אות שוויה ואותיות בומף; גורות החסרים והנחים (פ"נ, פ"י, וכד'); דין נסוג-אחור, ועוד ועוד. גם במלים בודדות שבמקרא בולטת תופעה זו: ואצרה (נחמיה י"ג י"ג) במקום ואצרה, ואַבְדָך (יחז' כ"ח ט"ז) במקום ואבדך, אבידה (ירמיהו מ"ו ח') במקום אאבידה, וְהָאֶסְפָּסוּף (במ' י"א ד') במקום וְהָאֶסְפָּסוּף, ואפילו – הַסּוּרִים (קהלת ד' י"ד) במקום האסורים, הַרְמִים (דה"ב כ"ב ה') במקום הארמים, ועוד. כל זה – כדי להמנע מצמד שני פתחים או פתח וקמץ.

וכמה ממעטים אנו להתחשב בכל תכונותיה ודרישותיה אלה של הלשון: מן השם ממון גוזרים פַּעַל ממן², ובהוה יאמר אפוא: מִמֶּמֶן – מממנים, שלש ממין רציפות, ואחת מהן דגושה³. מבנין הפעיל של ענש (שאין בו צרך כלל, כיון שהוא משמש כהוראת הקל) יוצרים את שם-הפעלה: הַעֲנִשָּׁה (במקום ענש או ענישה), ובצרוף הא הידיעה: הַהֲעֲנִשָּׁה (יקרא נא הקורא בקול!) וכן הַהֲאֲשָׁמָה, וכדו'. והרי אין רע אם במקרה

(1) ביחוד הרבה ראב"ע להכלים בפירושו לנקרא את השאיפה „להקל על הלשון" ו"לבד לתערב מלה אחת בשניה הדומה לה": הַהֲשֵׁב (בראשית כ"ד ה'), „ואַמְשָׁךְ" (שם כ"ז כ"א), וַיֵּרָא (שם כ"ט ב'), וַאֲחֵר (שם ל"ב ה'), וַתִּירָאָה (שמות א' י"ז), צִאֲנָם (שם ב' י"ז), יִירָה (שם, י"ט י"ג), לָנֶפֶשׁ (ויקרא י"ט כ"ח), מִשְׁאִיךְ (במדבר י' ל"ה), כָּלָאִם (שם, י"א כ"ח), בַּקֵּנָא (שם, כ"ה י"א), קִנְאוּנִי (דברים ל"ב כ"א), לָמַס (איכה א' א'), ועוד במקומות רבים.

(2) אות כפולה בראש השרש אינה מנויה כמעט כלל בלשון העברית.

(3) ומר ח. הווי אינו חושש ליצור פעל רבעי, שכלו פאין: „יושב מפפפה" (מאזונים

מ"ז שבט תר"צ).

כזה יגזרו פעול מהפעיל (אשום במקום האשמה, ע"ד חלוצ עצמות מן ועצמותיך יחליץ), ולא יוסיפו לומר aaa במלה אחת¹.
וכן בענין השין והתיו: השין – מלבד מה שהיא מצויה בהרבה פעלים (ביחוד – בראשם) ורווחת מאד במספרים, הריהי גם אות חבור (ש, של) שמרבים להשתמש בה עד לבלי הכיל (דוגמאות לכך הובאו בפרק א' עמ' 207, ובפרק ג' עמ' 299). ואשר לתו – לא תהא זו גוזמה כל-עקר אם נאמר שהלשון העברית – לשון „תוית” היא: מלבד מה שהתו מצויה גם היא בפעלים רבים, הריהי משמשת לבנין הרבה משקלים (תפעיל, תפעלת, תפעול, תפעולה, תפעית, פעלות, התפעלות, פעילות, פעלנות ועוד רבים), התו מופיעה בנסית הרב המכריע של השמות הנקביים, וגם באחדים מן השמות הזכריים שסיומם ברבים-ות, ולבסוף הריהי מופיעה כמרכן בנסית הפעל בכל הזמנים. אם נוסיף לכך שתו רפה ודגושה בטואן אחד לפי המבטא הספרדי, ואם נביא בחשבון גם את הטיט – והיתה התמונה שלמה. ועל כל אלה גוזרים את התארים החדשים בהוספת תו ללא כל צרך (עייין בפרק ד' עמ' 303): תעשיתי-תעשיתית במקום תעשיני-תעשינית, נגינתי-נגינתית במקום נגיני – נגינית וכדו'².

ולוול במבטא נפר גם בחדוש-מלים, שבו יש לשמור על שני כללים עקריים: א) לבחון עד כמה מתאימה המלה המחדשת למושגה, מבחינת המשקל; ב) לבחון את בטואה, אם אינו קשה או מגונה, ולבדוק אם אין מלה אחרת הדומה לה בדבור. הכלל הראשון קובע פרשה מיוחדת לעצמו, ולא אוכל לעמוד עליו בזה. ואשר לכלל השני – מולולים בו שלא במדה: אפילו מר מ. צ. סגל, מחוקרי הלשון הותיקים, מחדש בספרו „יסודי הפוניטיקה העברית” את המלה „תהודה” (Resonance) מן הד, ואינו חושש למציאות „תעודה” בישראל, שלפי המבטא הנוכחי אינה שונה מן ה„תהודה”, וספק גדול הוא ע"כ אם תקלט מלה זו. ומדוע לא גזר מהודה (מבוסה-תבוסה) ?

1) יש עוד שני דרכים חשובים לתמנע מ-aaa: האחד – בטוא פא הפעל בשוא, ולא כחסף-פתח. דרך זה יש לנקוט ביחוד אם האות הראשונה של השרש היא עין (ולא אלה): ע"ד העֶתְקָה, העֶתְרָה רשאים אנו לומר הֶעֱדָפָה (סמוכין במקרא: שמות ט"ז י"ח), הֶעֱלָמָה (סמוכין במקרא: ויקרא כ' ד', משה כיח כ"ז, איוב מ"ב ג'). הֶעֱמָקָה (סמוכין במקרא: הושע ט' ט'), הֶעֱשֶׂרָה (סמוכין במקרא: תהלים ס"ה י', זכריה י"א ה'), ועוד. הדרך השני הוא – השמטת ההא: עֲמָדָה, עֲרִיָה מצויות בתלמוד במובן העֲמָדָה, העֲרִיָה.

2) במקרא – והתשומטנה במקום והשתושמנה (ירמיהו מ"ג ג'), ואף מִשְׁרַת במקום

מִשְׁרַת (מ"א א' ט"ו).

וכן הוא משתמש בספרו הנ"ל במלה הערבית לְהָאָה (ענבל הלשון, והרי עדיף ענבל בהוראה מושאלת), שבטואה קשה מאד. או הנה, למשל, "תמוטה", הדומה לתמותה. אם אין למצא ספוק גמור ב"מפלה", מוטב לומר מוטה¹ (תנומה-נומה). דוגמה רביעית: בחוברת ג' של "לשוננו" (טבת תר"צ) מציג מ. אסף גִּמְח למושג "קאפריז". ברי לי שלא השמיע לאזניו את המלה המוצעת על ידו, כי אלו עשה כן היה מרגיש מיד שבדבור – גמח וקמח כמעט הינו הך (לא רק לפי המבטא התימני). והרי מוטב היה ע"כ להציע גחם, ולא גמח. וכן לא יצלח החדוש "כבאי" הדומה לגבאי, ויש להסתפק ב"מכבה-אש". "ההצהרה" (במקום הכרזה) כבר גרמה ליצירת כמה הלצות (הצהרה – הצרה, הצהרת – הצרת). חסר-טעם בולט גם בחדושים כגון "רקבת" (רקבון הדבורים), "זבית" (במקום זוב), ועוד רבים.

אמנם, בכל לשון – וגם בלשוננו – יש המון מלים הדומות וגם שוות זו לזו בצלצולן² (לו-לא, בו-בוא, וכדו'), והן גם היסוד ל"קאלאמבורים" ולפתגמים שונים המצטינים ב"לשון נופל על לשון". אולם – כל זה אמור במלים שימיהן כמעט כימי הלשון עצמה. מה שאינו כן במלים הנוצרות על האבנים: הללו טעונות טפוח צורה מתוך תשומת-לב לכל מה שכבר נוצר וקים בלשון.

ג) זלזול בנגינה – בנגינה הדקדוקית נכר ג"כ זלזול רב, ביחוד במלרע, שמחליפים אותו במלעיל. ויש להבחין כאן שלשה סוגים: האחד – שמות-עצם כלליים, שהם גם פרטיים, כגון: דבורה, יונה, צפורה, שושנה, פנינה, זכאי, שלום ועוד. הללו – שתי נגינות להם בדבור: מלעיל – בשם פרטי, מלרע – בשם כללי (שושנה בגן – מלרע, שושנה הילדה – מלעיל). דבר זה – מקורו, כנראה, בשאיפה לקבוע תחום – במבטא – בין שם כללי לפרטי, וספק גדול הוא אם אפשר – ואם כדאי – לעקור שאיפה זו. על מקור הדבר מעיד המעבר מן מלרע למלעיל גם בשמות מוסדות: בימה – מלרע, אולם "הבימה" – מלעיל, וכן מכבי, "המכבי", מזרחי – "המזרחי", ועוד. השני – שמות פרטיים בלבד. כאן אין שום טעם למלעיל שלא במקומו. לשם מה המלעיל בשמות כגון משה, יעקב, רבקה, ימימה ועוד? רק מעטים מאד, נשארו לפלטה" (יצחק, דויד).

(1) מלה זו מצויה כמה פעמים בפירוש רש"י בהוראה הקרובה מאד למושג המבוקש (ויקרא כ"ה ל"ה, תהלים מ"ז ה', משלי י"ד).

(2) ואף כאן בולטת במקרא השאיפה להבחין כיניהן בדבור: יִירָה (במקום יִירָה) להבדיל מן יִירָא, וכן שְׁבוּעוֹת – שְׁבוּעוֹת, מוֹצָאִי – מוֹצָאִי, ועוד. כלי ברכים פ'ל"ם (ולא

צרכו. הלה, בשמעו את המלה לא יתפוס מיד את הוראתה המיוחדת. בשבילו אין האזן מספיקה: זקוק הוא למכשיר-קליטה שני – העין. אולם אין זה, כמובן, אלא צל הרים, שרק הטירונים רואים אותו כהרים. ע"י למוד וקצת יגיעה מתגבר האדם בנקל על קשי זה.

הסוג השני של מכשולי ההבנה חמור מן הראשון, כי ע"כ הם מכשולי שמיעה וקריאה כאחת, – הומוגראפים בלע"ז. אלה הן מלים רבות-ההוראות: כתיבן ובטואן אחד, ושונות הן בהוראתן (חלל, חמר, לוח, מחזור, ציר, וכד'). מכשול זה חמור מן הראשון, לפי שכאן לא תועיל גם העין לקליטת המושג. כאן בא לעזרה כח התפיסה וההבחנה, ומתוך המשפט כלו מתבררת הוראת המלה. גם במכשול זה מתלבט בעקר הטירון; זה שלשונו בפיו אינו נתקל בו כלל. (ידועה ההלצה היהודית: אם „חמרא“ נמצא באורו – סימן שחמור הוא, ואם בבקבוק או בכלי אחר – סימן שיין הוא). ההומוגראפים כהומונימים מצויים בכל הלשונות, לפיכך אינם בגדר פרובלמה אצלנו כל-עקר. לא כן סוג-מכשולים שלישי, שאינו מצוי ע"פ בלשונות אירופה, והוא – מכשול-קריאה בלבד: אם ישמע השומע את המלה יבינה מיד, אולם אם יראנה – לא יתפוס את מובנה מיד, כיון שיתקשה בקריאתה. למשל: את המלה „ספר“ אפשר לקרא ספר–ספר–ספר ספר – ספר – וכד'. הנה זה „מקום התורפה“ של הכתיב העברי, טוענים רבים, הוא המעכב את התפתחות הלשון, ורק עם תקונו המוחלט אפשר יהא להפיץ את ידיעת העברית בעולם. וכאן מתעוררת שאלה, השמה לאל את כל הטענה הזו: במה גרועות המלים, שהרבה אפני-קריאה להן, מאותן המלים שהן משתמעות לכמה פנים בשמיעה (הומונימים) או בשמיעה וקריאה כאחת (הומוגראפים)? למשל: מה הבדל אם שומע או קורא אדם את המלה „ציר“, ועדין אינו יודע באיזה ציר יבחר (אם בשליח, ואם בציר הדלת, או בציר הצפוני ואולי – בציר דגים או קשואים), או רואה אדם את המלה „ציר“ והוא מתקשה בקריאתה, ואינו יודע אם „ציר“ או „צִיר“ או „צִיר“ או „צִיר“ לפניו? מה ההבדל? הסבה לכך פשוטה בתכלית הפשטות: שני סוגי המכשולים הראשונים (הומונימים והומוגראפים) משותפים לכל הלשונות, ואלו הסוג השלישי אינו שכיח בלשונות אירופה. זוהי הסבה – ואחרת אין. לפיכך אנחנו חייבים להודות לשר הלשונות „שהעניק“ גם לאומות העולם את שני המכשולים הראשונים, שאלמלא זאת היתה מתיצבת לפנינו פרובלימה „נוראה“ באמת: באותה החריפות שבה מקשים על „נחוש“ הקריאה הנכונה, היו מקשים בלי ספק על „נחוש“ ההוראה הנכונה.

(ב) „פתרונים” – מתוך מציאה מחלה מדומה זו נעשתה שאלת הכתיב מעין „דבוק” שנכנס באנשים רבים, אף מאלה שאין להם בדרך כלל זיקה לעניני הלשון. ואלה „הפתרונים” שהם מציעים):

(א) הצעה שהובאה ב„הד הזמן” עוד לפני המלחמה אומרת להרכיב לעברית את הכתיב המקובל בורגון: „האשאמאיים” (השמים).

(ב) צבי ניידוס, ב„השלח” ל”ב, מציע לקבוע את הנקודה בין אות לאות ועליה קו מאונך: „נַחַחַת” (נחת). הצעה זו חוזרת ונשנית ב„היום” תרפ”ו.

(ג) י. קפלן, ב„הצפירה” משנת 1914, מציע לקבוע את הצירה למעלה, ובמקום פתח–קו מאונך: בב”יתי (בבית), להנהיג” (להנהיג).

(ד) ד”ר נ. סלושץ, ב„החנוך” משנת תרפ”ב: ל”ניפיש” (לנפש), „נשבי”רית” (נשברת).

(ה) ז. ז’בוטינסקי, ב„השבוי מצנדה”, ממציא את „הפתרון” ע”י ציון השוא בכל המלים: וְכַל, וְכֵן, מְדַבֵּר. לפי זה במלה „וכל”–חמיד הוו מנוקדת (לשם הקלת הקריאה...), אולם מלה כגון „הַרְגַּע” אין לנקדה כלל, שהרי אין בה שוא. בשיטה זו מצדד גם ד”ר י. ברוצקוס („העולם” תרפ”ח).

(ו) ז. ז’בוטינסקי, ב„שרלוק הולמס”, מצין את השין והמם הנוספות ע”י פשטא: מ’פל, ש’הייתי.

(ז) ע. בן-מאיר, ב„העולם” מש’ תרפ”ז, מציע לסמן את הנקוד ע”י תגים ע”פ הווין והיודין.

(ח) י. רוזנס, באותו עתון: פֿֿמה, שֿֿנים, רוֿֿח.

(ט) ב„היום” משנת תרפ”ו הוצע לקבוע את הנקודות בין האותיות: „ב:ר-אשית” (בראשית).

(י) באותו עתון מציע בן-נתנאל לקבע את הנקודות בין האותיות, אולם בשנוי: סגול הפוך – צירה, קמץ הפוך – פתחי. למשל: הַשִּׁמְיָיִם (השמים).

(1) מקום מיוחד לעצמה קובעת הצעתו של מ. חארטניר ב„הצפירה” טשנה תרס”ב, בדבר שורת תקונים בכתיב השמות הלועזיים, ע”י הכנסת גרשים בין האותיות. בכתיב המלים העבריות אין הוא מספֿל, באמרו: „יש לנו הצדקה לדרוש מאת העברי שידע את הנקוד של המלות העבריות הנמצאות בתנ”ך ולכל היותר גם של המלים הנמצאות בתלמוד ובמדרש, אבל אין לנו כל משפט לדרוש ממנו כי ידע את הנקוד גם לכל המלות הזרות השאלות משפות שונות”. אולם מאז ועד עתה נשתנו פני הדברים לרעה, והחלו לספֿל בשאלת הכתיב העברי בכלל.

(יא) נ. אברמיהו, בקונטרס מיוחד „הנחלת השפה לעם“ (ירושלים, תרפ"ז), מזכה אותנו בשתי הצעות כאחת: סמנים מיוחדים בין האותיות במקום הנקודות: קִנְחָה (קִנְהָה), וגם „להשתמש באותיות א, ע, ו, י, בשנוי ידוע בתור סימנים לווקלים“. את האותיות ם ן ץ הוא מבטל לגמרי, ואת הכף והפא הסופיות הוא מואיל ברב חסדו להשאיר, בתנאי „שהן צריכות לשמש רפויות, אפילו באמצע או בהחלת המלה“. (יב) י. נתנאלי, בחוברת ג' של „סנה“, מציע לקבוע במקום נקודות את אותיות הכתב העברי הקדמון, בשנוי צורה במקצת. הצעה מעין זו חוזרת ונשנית ע"י ד"ר ח. נ. שפירא ב„נתיבות“ מיום ט"ו טבת תר"צ. למשל: „האככוהאנים“ (הכהנים), אלא שהאלף, הוו והיוד – מהכתב העברי הקדמון.

(יג) „פתרון רדיקלי“ מוצע ב„העתיד“ (עתון החלוץ) מיום י"ז כסלו תרפ"ט: נון סופית הפוכה – i, כף סופית הפוכה – ei, פא סופית הפוכה – a, צדי סופית הפוכה – e. למען המחשת ההצעה נדפס שם מכתב לפי „שטה“ זו, והנה שורה אחת הימני: קִרְלִתְן אִלְתְּ הִלְהִלְצִלְעִלְה בִּלְגִלְיוֹנְ הִקְדִּלְגִּם. כלו': קראתי את ההצעה בגליון הקודם.

(יד) עקירת הכל, כלו': החלפת הכתב העברי ברומי. בזכות „הפתרון“ הזה, שכבר הוצא לפעל ע"י איתמר בן אבי, מצדד גם ז. ז'בוטינסקי. לא אתפאר בלבבי כי מנתי בזה את כל ההצעות, שהוצעו בשנים האחרונות בענין הכתיב העברי, אולם גם אלה שהובאו – ז'ין כדי להוכיח שאת כלן ישא אפלי. הטעם פשוט מאד: מקצתן – אין בהן משום הקלה על הקורא, כי אם אדרבה – הכבדה ובלבול-מוח, והשאר – כופרות בעקר, בעקר של תכונת הלשון, מבנה והשתלשלותה. הכתב העברי – מלבד מה שימיו כמעט כימי הלשון עצמה, הריהו גם חומר הבנין של הלשון, שרשיה ומשקליה, וכל הכופר בו – הריהו הורס את אבני-הבנין העבריות. רק הפוזיזם שבעמים כופים על לשונם הר כגיגית, ומשנים את צורתה שבכתב כהרף-עין. לא כן – המתוקנים שבהם⁽¹⁾.

(1) האנגלית והצרפתית, למשל, קריאתן קשה ושעונה למוד ויגיעה, ואעפ"י כן אין חולס על שנוי כתיבן, דבר זה אינו מניח את דעת „המתקנים“ שלנו, כי ע"כ-מוענים הם-האנגלית והצרפתית נפוצות הן כבר בכל העולם, ואלו אנו – צריכים רק להחליף בהפצת הלשון, ולמטרה זו כשרים כל האמצעים, לרבות... עקירת הלשון משרשיה. מענין הדבר: בספרד, למשל, מרפסה הממשלה את דון-קישוט בספרדית המקורית ובאותיות עבריות, כדי להפיץ את הספר חנם בין היהודים ולהחיות עי"ז את הלשון הספרדית בפי צאצאיהם של גולי ספרד, ואלו בתוכנו נמצאו עברים השואפים להמיר את הכתב העברי ברומי.

ג) אותיות נוספות—ההשפעה הזרה, שהביאה לידי קשיים ומכשולים לא שערום בני ישראל אלפי שנים, אף בשעה שהלשון פסקה להיות מדוברת, היא היא שיצרה גם את הצרך באותיות נוספות לא"ב העברית. אם יש עוד למצוא טעם כלשהוא לאות ז' (זש), שצלילה מצוי ברוב הלשונות, או לאות ג' (דזש), שלפי השערה היה זה בטוי הגימל הדגושה בימי קדם, הנה מה טעם לאות צ' (טש)? באשר יש ברוסית אות אחת (ч) לקול זה? והרי אף באנגלית משמשות לכך שתי אותיות (ch). אם באנו לסמן באות אחת כל צליל המצוי בלשון אחרת, הרי "חובה" עלינו להמציא סימנים מיוחדים גם לֵיִן הרוסית, gn הצרפתית, ò הגרמנית, th האנגלית, וכדו'. ועדיין לא אמרנו די בג', ז' וצ', כי באים להוסיף עליהם: י' (לשם מה — אין איש יודע). ופרופ' ד"ר י. קלוזנר חדש לעצמו אות נוספת ו' לסמן ע, וכן הוא כותב: פסו'כולוגיה (שלא לכתוב חלילה פסיכולוגיה). האמנם טרם נשלמה מלאכת כ"ב האותיות העבריות?

המתוקנים שבעמי העולם, בבואם לצין בכתב צליל שאינו מצוי בלשונם, הרי הם מצינים אותו על-ידי צרוף אותיות. הגרמני אינו חושש לסמן את ה־ הרוסית בארבע אותיות (tsch), והצרפתי—בשלש (tch). Z גרמנית נמסרת בצרפתית על-ידי ts, וכדומה. מדוע לא נסמן גם אנו את ה־ הרוסית, או את ה־ ch האנגלית, ע"י צרוף אותיות טש, מבלי לצור צורות חדשות? וראה זה פלא: בצד השאיפה הזו למעט באותיות, לשם סמן צלילים זרים, בולטת השאיפה להרבות באותיות דוקא במלים עבריות.

אומות העולם מתחבטות ברבוי האותיות שבכתיבן ושואפות לשכללו ע"י קצור, ואנו מבקשים לתקנו ע"י רבוי עד כדי הכפלה כמעט. קובלים על יקר הנקוד ומתעלמים מהעובדה, שקביעת אותיות מיוחדות במקום נקודות תגדיל את הוצאות-הסדור כמעט כפלים (לפי חשוב מדויק של מ. מ. ב. שניידר ב"סנה").

ברור, אפוא, שהפתרון היחידי לשאלת הכתיב הוא זה הנהוג עד כה: נקוד שלם למתחילים ולמתלמדים, ולשאר — נקוד כל כמה שאפשר. ד) הצרך בקביעת כתיב אחד — למרות כל האמור אין להתעלם משאלת הכתיב ולומר שאינה כלל במציאות. השאלה קימת, והפתרון הראוי להנתן לה הוא — אחדות הכתיב. הכתיב העברי לא היה קבוע מעולם. בצד החסר שבחסר במקרא

(1) ואף בה אין צורך מוחלט, כיון שהצרוף זש אינו מצוי בעברית, והוא יכול לשמש

(עבדת, מארת) גם מלא שבמלא (המלאכים, וקאם, דאג, ינאץ, ראש, תיעשה), ובצד המלא שבתלמוד⁽¹⁾ (טילטול, דיבר, מיטה וכד') גם חסר שבחסר (ותים במקום זיתים, חסין במקום חוסין וכד'). גם החסר וגם המלא – שניהם כאחד לא יצלוהו ללשון מתוקנת ומדוקדקת, לפי שהם מתנגדים לחקי הדקדוק והמבטא. ואין צורך לומר שהכתיב המלא אינו סגולה להקלת הקריאה⁽²⁾: לפיהו צורה אחת לבצה וביצה, שנה ושנה, רבה וריבה, אוכל ואכל, וכד'.

עם שוב הלשון העברית לתחיה החלו לכונן את הכתיב המקראי בעקרו, כי תקופת שיבת ציון סמלה גם את השיבה אל המקרא. כתיב זה, בצרוף כמה תקונים, היה מקובל עד הזמן האחרון, עת נתעוררה הפרובלמה הנדונה לעיל. הרבה דן בה ועד הלשון בישיבותיו, אולם החלטה מסוימת, שתהא מוטלת על הכל בתורת חובה, טרם נתקבלה. ודבר זה מביא לידי ערכוביה נוראה בלשון: האחד כותב – מתכון, השני – מתכוון, השלישי – מתכוין, והרביעי – מתכווין (ואולי עוד נזכה ל"תמניא אפי" בענין זה...). ערכוביה זו גם מכערת את הלשון, מטשטשת את דמותה ומביאה במבוכה רבה כל מורה עברית. במובן זה ירודה העברית מן הלשונות המתקונות, שבהן לא יעלה כלל על הדעת כי אפשר להכניס אות אחת יתרה לתוך איזו מלה שהיא, מבלי לפגום את צורתה או לשנות את הוראתה.

צו השעה הוא – לקבוע כתיב אחד ללשון העברית⁽³⁾. זוהי הפרצה

(1) ב"ספר ברית דמשק" שנכתב, כפי שחושבים, לפני חרבן הבית: שאירית, ניתפשים, השישי. במכתב גניזה (מן המאה ה"א כנראה) שפרסם נייבאר מצוי אף כתיב כזה: עראין, לשאם, היגלו וכדו'. דוגמאות אלה, המשמשות מצבת זכרון לכתיב "ממולא", שלא היה לנחלת הרבים ברבות הימים, מראות שלא זה הדרך לתקנת הכתיב.

(2) מענין הדבר, שהדור הצעיר מעדיף ביותר את הכתיב החסר, ואף את החסר שבחסר, רוב התלמידים כותב "יבא", "אשמר", והצורות יבוא, אשמור פסולות בעיניהם לא פחות מן "שיבר" ו"דיבר". בנשיה זו יש להחשב בשעת קביעת הכתיב, אם כי אין להגרר, כמובן, אחריה.

(3) דבר זה צריך להיות אחד מתפקידיה הראשיים של "האקדמיה ללשון העברית", שדבר יסודה נתפרסם זה לא כבר בעתונים. וכן ראוי לקבוע את דרכי ההעתק של השמות הלועזיים הכ"ל ימים ואת כתיב השמות הפרטיים. באלה האחרונים אין להתוות דרך כללית, כי אם לקבוע לכל אחד ואחד את כתיבו, ולא יוסיפו לכתוב תורכיה – טורקיה – טורכיה – תורקיה, ורשה – וורשה – ווארשה (ואם אלף הא בסוף – הרי זה ע"ד "תמניא

שיש לגדרה, למען קביעות הלשון ושפורה. תקונים קלים יש להכניס גם בשיטת הנקוד (השמטת שוא"נח, השמטת הדגש הקל בגימל ודלת, סימן מיוחד לקמץ קטן, ועוד), ואז תהא לשוננו כלולה בקביעותה ודיוקה.

(סוף יבוא)

אפי"י, שבידיה — סויריה — שוורן, וכדו' מאז הוחל לרדן בשאלת ההעתק כבר נקבעו כמה כללים שאין לשנותם: הא ולא אלף בסוף (כפי שחשבו להתקין בתחילה), אלף במקום a באמצע המלה, ועוד. אולם רוב השאלות במקצוע זה — מחכה עדין לפתרונים.

הִבְחָנָה בְּתִמוּנוֹת וְצִרּוּפִים לְשׁוֹנִים

א.

יש משקל אחד בבנין השם, שער עכשו, כמדומה, לא שמו אליו לב כראוי, הוא בינוני פֶּעַל בלי מ'. עור בשפת המקרא אנו מוצאים: הסנה אינו אֶפֶל (שמות ג', 2) במקום מֶאֱפֵל; "מה נעשה לנער הַיּוֹלֵד" (יתיר ו'—שופטים י"ג, 8) במקום הַמְיֹלֵד; "אם תראה אותי לָקַח מאתך" (מלכים ב', ב', 10) במקום מִלָּקַח; "אלכה שוֹלָל" (מיכה א', 8) = מטורף, מבולבל, במקום מְשׁוֹלָל — ובמקרה אחרון זה כבר היתה התמונה, הבנויה מבינוני פֶּעַל, לעומדת בתחום חדש ונבדל, בתחום אותו סוג של תאר הפֶּעַל, שאינו משתנה במין ומספר: "מוליך יועצים שוֹלָל" (איוב י"ב, 17). בעברית המאוחרת בנתה תמונה זו שם עצם נמור; עֶבֶר (עובר) מן מְעַבֵּר (הנקוד עוֹבֵר הוא מחוסר כל הגיון דקדוקי ולשוני); מְעַט (מועט) מן מְמַעֵט; חָמֵשׁ (חומש) מן מְחַמֵּשׁ. ביחוד אנו רואים זאת בשמות לקוחים מן הארמית שסופן יָן, כמו תְּרַנְמָן (1), תְּרַעֵמָן — תמונת בינוני פֶּעַל בלי מ' הפכה להיות שם לעצם פועל.

כראי אפוא לפתח את השמוש בתמונה זו לשם דיקנות וחיוניות. ככה נשתמש לשם דיוק במדע המדויק, בהנדסה, בתמונות: שֶׁלֶשׁ, רֶבֶע, עֶקֶב במקום מְשָׁלֶשׁ, מְרַבֵּע, מְעַקֵּב; מן מְמַלֵּחַ נבנה שם מְלַח או מְלַחִים (כל מיני מאכלי שמורים או מתוקנים במלח), ולפירות או מיני מאכלי משומרים נאמר במקום שְׁמוֹרִים (שבוש גם, כי תמונה זו מסמנת פעולה מפשטת) שְׁמוֹרִים וכדומה; מן מְשַׁלֵּחַב נאמר שְׁלֵחֵבָן (חמום המזון). מן מְפַרְקֵם—פְּרָקֵסן (האוהב תמיד לפרכם עצמו), ובמקום מְבַלְבֵּל נאמר בְּלִבָּן וכדומה.

ב.

בשפת המקרא ובעברית המאוחרת הרבו להשתמש ב" המשקל. " זו הכניסה צלצול נעים וחיוני מצד אחד וגוון חדש ומדויק מצד שני. כאלה הם בשפת המקרא

(1) שם זה יש גם במ': מתרגמן. אפשר שהיתה כאן כונה להבדיל: מתרגמן—מבאר,

תרגמן—מעתיק; ואולם במשנה אחת (מגילה, ד', ד') מסמנות שתי התמונות את המעתיק.

סופי השמות יֵדָה, יֵדִית, יֵדִין: קָלִילָה, מֶאֱשָׁרָה (1) (ה'א רפויה, בלי מפיך, ואין אפוא כל יסוד לדעת האמרים, כי מאפליה = מאפל יה – אפלה גדולה, כמו הררי אל), דומיה והבינוני עוֹטָה (ולא עוֹטִיה, כמו פוֹרְהָה, כי השורש הוא עוט), קוֹמָמִיּוֹת, קָקִיּוֹן והרבה אחרים. בעברית המאוחרת אנו מוצאים עיגלה, סוּגָה, חֲלָה ובתוספת ו' על ה': שוֹפָנוּ, עֲבָרָנוּ, תוֹרָנוּ, פְּרִיּוֹן, (איש בלתי מרוסן כ־חיות ברא" – חית השדה). כדאי אפוא לפתח את השמוש גם בתמונה זו. וככה נניד חוֹפָנוּ (השוכן על חוף ים או נהר); בּוֹרָנוּ (גם ובער), בּוֹרְנִיּוֹת; רִכְנִי, רִכְנִיּוֹת; מוֹנִי, (המלא מורד תמיד), מוֹנִיּוֹת וכדומה. מן קָפָר נבנה שמות קָפְרָנוּ (מי שיש בו תכונות של בן זכפר), קָפְרִיּוֹת; במקום עָקִיב או עָקִיבִי, עָקִיבוֹת או עָקִיבִיּוֹת נאמר עָקִיבִי, עָקִיבִיּוֹת, וככה גם נניד עָקִיבִי (מי שבא לא ביושר, כי אם בעקיפין והערמה), עָקִיבִיּוֹת; ולבעל עצבים נרונים עֲצָבָנוּ ולא עֲצָבָנוּ (וזהו תמונה דקדוקית מן עֲצָב) או עֲצָבָנוּ (תמונה דקדוקית מן עֲצָב). והשם המפשט יהי עֲצָבִיּוֹת ולא עֲצָבִיּוֹת.

אין אנו רוצים להרבות כאן במשלים; להלכה מספיקים גם המובאים למעלה, ולמעשה צריכים לדון על כל שם מתורש במושב מומחים. אבל זאת יש להזכיר ולהדגיש: תמונות דקדוקיות נכונות מפתחות את החוש הלשוני ומכשירות אותו להוליד אחרות דוגמתן, מה שאין כן התמונות המסורסות והלקויות – אלה עושות גם את החוש הלשוני לקוי ועקר.

ג.

כלל ידוע ומקובל הוא לבלתי הוסיף ה' הידיעה על השם הראשון, או על המלה הראשונה בצורפי מלים, והפוריסמים שבקרבנו לא ירשו לעצמם להגיד, למשל: 'היותר טוב', 'הלא טוב' וכדומה; ואולם, דומה, כי בגזרה דקדוקית זו לא תמיד עמדו המוני דוברי עברית גם ביהודה הקדומה. ככה אנו מוצאים במיכה סעד בולט לשמוש בה' הידיעה גם בשם הראשון: 'הלא דברי ייטיבו עם הישר הולך' (ב', 7) – במקום 'עם ההולך ישר'; 'על הרע כפים להיטיב' (ו', 8) – במקום 'על רע הכפים'. מיכה המורשתי, בנגוד לישעיהו הירושלמי, המקורב למלכות ולחברת האצילים, היה יותר קרוב לשדרות העממיות ולדרכי סגנונם, ובצורפי מליו אנו יכולים לשמוע הד השגרא העממית, התינית.

ד.

מיום שהעברית היתה לשפה חיה, נפתחו שעריה לקראת כל אותו חומר לשוני מרובה, הזורם אליה מכל ארצות המרכזים התרבותיים, שהיו לנו בתקופות מתקופות שונות בארץ ובגולה. התחילו משמשים בערבוביה 'פה' ו'כאן', 'עתה' ו'עכשיו', 'אלה'

(1) התמונה מרחביה שמזכירים אותה ביחד עם מאפליה היא פשוט בבחינת להדגים. —

בתהלים (ק"ח, 6) יש לפנינו שתי מלים: 'במרחב יח'.

ו"הללו" – וקשה לעצור בערבוביה זורמת-חיונית זו. ואולם יש להוסיף אחרי תמונות מאוחרות מהמדרש והתלמוד, שאינם מבחינים בהן די צרכן ועל-ידי כך הם גורמים, כנוכר למעלה, לסרוס החוש ה"שוני". ככה משתמשים רבים בתמונה "מוטב" פשוט במקום "טוב", והביאם לידי כך, כנראה, המאמר הידוע מן האגדה: "אם תקבלו את התורה – מוטב" – יש אפוא לבאר את הדבר. התמונה "מוטב" (בינוני הפעל) מסמנת תמיד את ערך היתרון: יותר טוב – "מוטב שיהיו שונגין ואל יהיו מזידין", "להחזיר למוטב" = להביא שוב לידי מצב יותר טוב. במאמר התנאי נדמה לכאורה, שהשמוש ב"מוטב" בא פשוט במקום "טוב", אבל באמת מתגלה כאן ההוראה הרקדוקית הפשוטה של בנין זה. אם "מטיבים לי" או – "עמי" פרוש הדברים: עושים לי דבר טוב – אז "מוטב לי" או – "עמי": עשו לי דבר טוב, וכלי "עמי" פשוט: עשוי דבר טוב, או: נמור באופן טוב. וככה הוא באמת פרושו של "מוטב" גם במאמר האגדה – מלמד, שכפה – עליהם את ההר כניגית ואמר להם: אם אתם מקבלים את התורה, מוטב – יגמר הדבר באופן טוב, יוסר ההר מעליכם, ואם לאו – שם תהא קבורתכם.

להשתמש ב"מוטב" במקום "טוב" אי-אפשר אפוא בשום אופן.

לְקַט אֲמֹרוֹת מִיִּלְקוֹט שְׁמַעוֹנִי

בראשית

- ג. עומד אחרי האון (במובן קרוב מאד וקל לעשות)
 " מרפף (היה נזול וקלוש)
 טז. הרבות רגל (הרבה לצאת)
 לא. מהלכים גחונים (זוחלים ושחים לארץ)
 לב. משליף שדהו (עוזב שדה בור)
 סב. היש תחומים במעים (האבות אינם יכולים לעשות הברל בין בניהם)
 סד. הרויח, התרוח (הבריא)
 ע. כשאדם רע קוראים אותו סדומי, כשאדם קשה קוראים אותו אמורי
 עב. בעל קורה טוען בעביה (האיש שהדבר שיך לו נושא את עיקר הכבוד והמרח)
 עג. וכי יש אדם רודף הרגלים?
 עז. התקים על (הגן על —)
 עט. אין בונים אלא ההרוס
 הקוצים הללו אינם לא נחשים ולא נכושים ומאליהם יוצאים ומתרוממים
 עט. ועולים, והחטים הללו כמה צער וכמה יגיעה עד שיעלו
 עט. אין סתרו כגליו (אין פיו ולבו שווים)
 צב. בן חכם כחצי חכם
 ק. אין דרך המלך לשכון בעמק אלא במקום גבוה, מעולה ויפה
 קא. כזה שהוא טוען צלוכו בכתפו
 קלח. קליפת בצלים, (קלוף גמור ושלם)
 קמה. הוציא דבר מלחיו — שקר וכדה
 " מכניסים בי עין הרע
 קמה. מה טובכם ב = ? (מה לכם במקום זה)
 קנו. הלבין שנים לחברו — (הראה פנים שמחות)

שמות.

קסב.	בקדרה שבשלו בה נתבשלו
קסו.	זרק הקב"ה רחמנות בלבה
קסח.	בשעה שאתה רואה השעה חצופה לא תעמד כנגדה
"	קומתו כארז ופניו כצאת השמש וכח גבורתו כארי
"	ויתלשהו כהתלש עץ יער מסבכו
קע.	הקרדום הזה אם אין אתה מבקע בו אינו עושה מעצמו כלום
קעו.	כאשר ישמח הכלב אל אדונו בבואו מן השדה
קצו.	לבקרו של בקר — (בבקר השכם)
רכה.	התחיל המוכר נחנק — (מצטער מאד)
רל.	כל האמות מקישות עלינו כוזג
רסא.	בקע לבם של אבותינו באותה שעה
רסח.	יתן אדם את בתו לת"ח ואפילו לוקחו בדמים
שפז.	הפלגת, אי אפשר לעשות כך

בכרת וביבליוגרפיה

ד"ר נתנאל תון

הערות לרשימת "מונחי הכימיה"

במחברת ו' לזכרונות ועד הלשון נתפרסמה רשימת "מונחי הכימיה" וברצוני להעיר הערות על אי-אלה פרטים שלדעתי יסודם בטעות ויש להצטער על לקוי-הדיוק שבהם, ביחוד מבחינת הבנת תכנם הריאלי של המושגים.

נתחיל בחלק החשוב ביותר, בטרמינולוגיה של התרכבות הכימיות הפשוטות. בועדה נתקבלה כמעט בשלמותה שיטת המונחים כפי שהונהגה ע"י ה' מ' ויניק. לפיה תתורגם הסופית הלועזית -icum, -ic, -i, -ique (סדר השפות משמאל לימין: לטינית, אנגלית, גרמנית, צרפתית) בצורת תואר-שם המסתיים ב-"ני", הסופית הלועזית -osum, -ous, -o eux כמו כן הוסכם לתרגום ההברות hypo-, sub-, unter- וההברות hyper-, super-, per-, ueber-, לפי שטחו של ויניק. עם זה נקבעה הלכה שלפיה מוטב, לשם קיצור, להשתמש במקרים אלה בשמות-העצם "תת" ו"על" הסומכים את שם התרכובת. ברור אפוא: "על" אינו במקומו אלא, ראשית, לגבי "תרכבות-per" ממש, כגון: תחמוצת-על-מימן peroxyde d'hydrogène, Wasserstoffsperoxyd—H₂O₂ hydrogen peroxide, חומצת-על גפריתית Perschwefelsäure, acide - H₂S₂O₈ persulfurique וכיו"ב. תרכבות שלפי הפעלות יש להקיש על קורבת-מבן המוליקולרי לתחמוצת-על-מימן. שנית יקרא השם "על" על כל אותן התרכבות שערכיות יסודן המרכזי עולה על ערכיותו בתרכבותיו ה-"ניות". ב"תת" יש לסמן את התרכבות שערכיות יסודן העיקרי פחותה מערכיותו בתרכבותיו ה-"יות". רק במקרים אלה משמשות ההברות הנזכרות לעיל בטרמינולוגיה הלועזית הבין-לאומית וגם בעברית יש לנהוג ככה. לא יתכן אפוא לקרוא ל-Fe₂O₃ - ferric oxide, Ferrioxyd, oxide ferrique — תחמוצת-על-ברזל, באשר אין היא תחמוצת-על כלל, כי אם אך ורק: תחמוצת ברזלנית

כמו כן טעות היא להניח ל- FeO — Ferrooxyd, oxyde ferreux ferrous oxide — את השם „תחמוצת-תת-ברזל“, כי אם רק: תחמוצת ברזלית. (יש אמנם לשער מציאות תחמוצות-על-ברזל, אבל אלה הן תחמוצות גבוהות מ- Fe_2O_3). בקצור: בכל המקרים שאפשר לקבוע שתי דרגות-ערכיות של היסוד כדרגות-ערכיותו היסודיות, אין להשתמש ב„על“ וב„תת“ אלא לגבי תרכובות בעלות ערכיות גבוהה מהעליונה ונמוכה מהתחתונה. „תחמוצת-תת“ יקראו, לפי האמור, החמרים — Pb_2O , N_2O — „תחמוצות-על“ הן התרכובות — Na_2O_2 , BaO_2 ואולי גם MnO_2 , אם כי זו האחרונה (דו-תחמוצת-מנגן) היא מסופקת (לפי ההגיון Mn_2O_7 היא תחמוצת-על-המנגן). דוגמה נכונה לשימוש ב„על“ ו„תת“ הובאה ברשימה עצמה: מכיון של- HClO_2 נהוג לקרא בשם חומצה כלורית — chlorous acid, chlorige Saeure, acide chloreux HClO מן ההכרח לסמן את HClO_4 „חומצת-על-כלורית“. אולם טעות חמורה היא, כאמור, לזהות את „על“ לסופית „-י“ ואת „תת“ ל-„י“, כפי שנעשה ברשימה (סעיף ג'). דוקא יש להבדיל כאן: „תת“ היא תמיד דרגת-ערכיות נמוכה מ„י“, „על“ גבוהה מ„י“.

בסעיף ה' מדובר על שמות מלחים. נזכרו מלחי חומצות חסרות חמצן ולגביהם נקבעו דינים לחד — יש כאן מקצת ערבוב מושגים: לא למלחי חומצות חסרות חמצן הכונה (מי יודע אם יש כאלה במציאות), כי אם לתרכובות „בִּינָרִיּוֹת“, הינו לתרכובות שני יסודות בלבד. ואמנם מן הנכון להתיר כאן דרכי שימוש אחדות, כפי שנעשה ברשימה: ל- NaCl למשל אפשר לקרא באחד השמות האלה: נתרן כלור (בעקבות הגרמנית: Chlor-natrium), נתרן כלורי, או אפילו כלוריד-נתרן, אם כי השם „כלוריד“ אינו בין-לאומי: בסופית „-יד“ משתמשים באנגלית ובגרמנית, אולם הצרפתי אומר chlorure. יוצאת מן הכלל רק התרכובת בחמצן: כאן ראו משום מה לא להניח את השם „אוכסיד“ — שהוא רק הוא בין-לאומי לחלוטין — כי אם להנהיג את המונח העברי „תחמצת“, ע”מ „תרכובת“. לא על זה יש לחלוק, כי אם על ההפליה בין תרכובות החמצן ותרכובות הגופרית, למשל: אם „סולפיד“ כשר, הרי גם „אוכסיד“ עברי כמוהו. ואם „אוכסיד“ הוא „תחמוצת“, כי אז ודאי שיש להציע לבנות עפ”י אותו המשקל את השמות:

תַּגְפּוּרִית — סולפיד Sulfide, Sulfid, surfure

תַּפְחוּמָּת — carbide, Karbid, carbure

תַּקְלוּרִית — chloride, chlorid, chlorure

תַּבְרוּמָּת — bromide, Bromid, bromure וכו’.

לשמות המשמשים ל- NaCl יוסף אפוא עוד השם: תכלורת-נתרן. מובן שאפשר להסכים כי בצד השמות העברים האלה ישמשו גם השמות הלועזיים כלוריד וכו', ו"אוכסיד" בכללם.

בהתאם לשתי דרגות החומצות: חומצה -ִית acidum -icum וחומצה -ִית acidum -osum נהוגים בטרמינולוגיה הבין-לאומית גם שמות מלחים משתי דרגות: הנגזרים מהחומצות ה-ִניות סופיתם הלועזית היא -ate, -at ואלה שמוצאם מחומצה -ִית מסתיימים ב- -ite, -it . הצעתו המוצלחת של ה' מ' ויניק היתה שבשמות העבריים גם תשמר הצורה הלועזית, הבין-לאומית וגם תוענק להם צורה עברית. הוצע אפוא לקרא למלח -ate : "ת" בנפרד ו"ת" בנסמך, למלח -ite : "ת" הן בנפרד והן בנסמך. יש אפוא לקרוא ל"סולפט": גפְת (ולא גפְה), ברבוי גפְתות (ולא גפרות), וכן גם: זרְת, זרְתות, חנְת, חנְתות. ל"ניטריט" נקרא חנְקית, ברבוי חנְקיתות (כמו חנית, חניתות). יש אמנם לחלוק על "גפְת, גפְתות" מצד הדקדוק, אולם סבורני שבטרמינולוגיה המקצועית אפשר ואפשר להסכים לצורה זאת המזכירה: שְבַת, שבתות. אל נא לטעון שכאן התייזו שייכת לשורש ועל כן אין להביא ראיה זאת: כונתי לצלצול -ת, -תות, שאינו זר לאוזן העברית.

אין להתנגד להשאת השמות הלועזיים: סולפט, סולפיט וכו'. אבל אז הלא נשאלת השאלה, מדוע רק לגבי המלחים ינהג ההתר ולא לגבי החומצות?

לא דובר כאן אלא על מונחי התרכבות הכימיות הפשוטות ביותר, אלה שבהן עסקה הרשימה. בתרכבות המסובכות יותר הקשיים מרובים יותר – בהן עוד יש לטפל.

נעבור עכשו ליתר המונחים, שמות ל"כלים ופעולות".

סְפִי Pipette , נְטֵף pipettieren מסופקני אם, "ספי" מתאים ל- Pipette שאין לה כל ענין לספות טפות. "ספי" קרוב יותר ל- compte-gouttes Pipette . Tropfenzaehler היא פשוט "קנה קטן", קְנִית. מה שנוגע לפעל pipettieren – הרי המונח "נְטֵף" ודאי שאינו הולמו: בדרך כלל, הפעולה הנעשית בְּקִנִּית במעבדה הכימית היא העלאה והעברה מכלי אל כלי של כמות-נוזל מסוימת, ולא טפטוף טפות. ובכלל אין שאלת מונח מיוחד לפעל הגרמני pi-ettieren בוערת כל כך: גם הצרפתים וגם האנגלים אין להם מלים לפעל זה, הם מסתפקים בתאור הפעולה במלים אחדות: $\text{aspirer, prélever au moyen d'une pipette}$ וכיוצא בזה. אין

כונתי לאמר שאף עלינו להמנע מהנחת פעל פשוט וקצר, רק שמותר גם לנו להסתפק בפאראפראזה במקום מונח בלתי מוצלח.

משפך מִיֶּנֶק Nutsche, בקבוק יֶנֶק Saugflasche. תמהני: מדוע הבקבוק אינו אלא יֶנֶק, ואילו המשפך – מִיֶּנֶק? על צד האמת לא הבקבוק יונק ולא המשפך מינק, כי אם – המשאבה היא היונקת, ואם רצונכם בכך – המִיֶּנֶקת. המשפך אינו אלא משפך יֶנֶק והבקבוק – בקבוק יֶנֶק. אולם גם כאן המונחים אינם דבר שבהכרח ואף כאן אין השאלה בוערת במדה כזאת: הכימאי הצרפתי אין לו שם מיוחד ל-Nutsche אלא הוא קורא למשפך מסוג זה או על שם ממציאו (Büchner) או על שם החומר שממנו הוא עשוי (חרסינה). כן גם האנגלי. אין אפוא סבה לבהלה גם אצלנו.

בן Stativ בְּנֶה Gestell. ההבדל בין שני אלה מופלא ממני. לדעתי שני אלה היינו הך (stand, support) – ולמה אפוא זכר ונקבה?

משאבת-סילון Wasserstrahlpumpe. „משאבת-סילון“ אינה מביעה את העיקר, היינו שהשאיבה נעשית על-ידי סילון-מים (יש גם משאבת-סילון-כספית). על כן: או משאבת-סילון-מים, או, ביתר קצור: משאבת-מים. אין לחשוש מפני ערבוב במשאבה שואבת-מים – במעבדה לא יקרה בלבול-מושגים כזה. גם בצרפתית גם באנגלית אומרים water-pump, trompe à eau.

הֶבְרֶת laugen, בְּרֶת auslaugen. אין אלה שני מושגים נבדלים. פרוש המלה laugen (או, אם הפעולה הובאה לידי גמר: auslaugen) – באנגלית ובצרפתית: to lixiviate, to leach, lixivier, lessiver – הוא: שְׂרֵה חומר מוצק במים על מנת למוסס מתוכו חמרים ידועים בעלי ערך שלהפקתם מתכוונים. התמיסה המתקבלת תקרא בתעשייה הכימית בשם lixivium, lye, lessive, Lauge. אמנם לא תמיד התמיסה היא אלקלית – כן הוא הדבר כששורים את האפר על מנת להפיק את האשלג שבו המסוס במים – אולם בתעשייה, שבה כידוע אין מדיקים ביותר בטרמינולוגיה, נוהגים לקרוא לכל תמיסה, שנתקבלה בדרך שריה כזאת, בשמות הנ"ל. בעברית מקביל לשמות הלועזיים המנויים לעיל המונח „בְּרִית“. יהא הפעל בְּרֶת או הֶבְרֶת – או בְּרֶת – להבחנה בין שני מושגים ושני בנינים נבדלים אין כאן מקום בהחלט.

חזר *reduzieren*, **חזור** *Reduktion*. פרוש המושג הוא: הפחת מהטען (לא ה"טעינה", כדברי הרשימה שלנו) האלקטרי החיובי של האטום – בין אם הטען נשאר חיובי, בין אם הוא נעשה אפס (כן בשעת *Reduktion* של תחמוצת-מתכת למתכת) – ובין אם הוא נהפך לשלילי (כגון בשעת הפוך חומצה חנקנית לאמוניאק, ע"י פעולת אבץ). ודאי שלא יהא מי שיפלג שהמונח „חזר” גם אינו הולם וגם אינו נאה. „חזור” משמש בחיי יום יום בהוראות אחרות. מוטב לקבל ולהנהיג (כפי הצעתו של ד"ר י. אפשטיין בועדה) את המונחים „נפג”, „נסוג”. אלה הולמים את המושג כראוי ואינם נותנים מקום לשום בלבול מושגים.

המרא *sublimieren*, **תמריא** *Sublimat*. הייתי מציע במקום זה: נפס *sublimieren*, תנסיק או נפאת – *Sublimat*.

שוה-ערפי *aequivalent*, **שוה-ערך** *Aequivalenz*. זה לא יתכן: שוה-ערפי אין לו שחר. *aequivalent* (תואר) הוא – שוה-ערך (בלי יוד), *Aequivalenz* היא שויון-ערך. במקום לתרגם את המלה הלועזית הברה בהברה, מוטב להשתמש בשמות העבריים ההולמים את המושג יפה: שקול *aequivalent* (תואר), שקולה *Aequivalenz* (שם) – כפי שנוהגים לומר בתורת-החשבון: כפולה (שם) $\text{multiple} =$.

התמר *substituieren* **התמרה** *Substitution*. יצירה זאת שנגזרה מ"תמורה" אינה נראית לי מוצלחת ביותר: „התמרה” משמשת בהוראה אחרת לגמרי (תמר). מדוע לא. ביתר פשטות: המרי, המרה. לא היתה כאן שום כפילות-משמע ולא יהיה מקום לשום ערכוב-מושגים. **פרק** *abbauen*, **פרד** *zerlegen*. ראשית כל, אין מן ההכרח להבחין בין *abbauen* לבין *zerlegen*. יש אמנם במושג *Zerlegung* כוונת-מה לפרוד התרכובת עד יסודותיה. בעוד שהמושג *Abbau* משמש לגבי התפרדות תרכובות אורגניות מסובכות. כגון חלבון, עמילן, לתרכובות פשוטות יותר (חומצות-אמין, סוכרים). בעיקר על-ידי הסתפחות פרודות-מים. אולם הן בצרפתית והן באנגלית אין מניעה מלהשתמש ב-*decomposition, to decompose, décomposer* בשני המובנים גם יחד. כי אך קרובים הם. אמנם גם בשפות אלה הונהגו גם בטויים מיוחדים ל-*Abbau*: *dégradation, scission, dédoublement, dégradation*. אם נרצה לדייק גם אנחנו, ננהיג גם אנו מונחים נבדלים. אולם מסופקני עד מאד אם יש מקום להבחנה בין „פרוד” ופרוק לצורך שלפנינו. דומני שהמונח „פרוק” מביע דוקא פרוד עד היסודות

המרכיבים האחרונים. כמעט שנדמה כאילו היה "פרוק" מתאים יותר ל-Zerlegung דוקא – ו"פרוד" ל-Abbau. ועוד יש להטיל ספק אם "פרוק" הולם את המושג של פרוד כימי בכלל. מן הצורך אפוא לבקש אחרי מונחים אחרים ל-Abbau. ישנה הצעה מצד ד"ר י. אפשטין לקבוע "ירד" במובן abbauen, "ירוד" Abbau. ואין השאלה נראית דחוקה כל כך. על כל פנים ההבדל בין "התפרדות" ו"התפרקות", כששני המונחים משמשים במובן כימי, אינו, לדעתי, ברור למדי. ואינו מתאים להבחנה שאליה מתכוונים.

גפר sulfurieren, חֲנָקֵן nitrieren. sulfonieren (sulfoner, to sulfonate) פרושו הִכָּנס לפרודת התרכובת את הקבוצה So_3H (קבוצת-סולפון) על-ידי הפעלה בחומצה גפריתנית. זוהי אפוא המרת אטום מימן בסולפון. הפעל "גפר" אינו הולם את המושג כל עיקר: לא בגפרית פועלים על התרכובת, כי אם בחומצה גפריתנית, לא רק גפרית נכנסת למחצית, כי אם – וזה העיקר – קבוצת-סולפון בעלת אופי-חומצה. "גפור" משמש בחיי המעשה בהוראת זרית-גפרית או הבערת-גפרית לצורך השמדת חרקים מזיקים – ולא יתכן להשתמש במונח זה בהוראה רגילה. הוא הדין גם ב"חנקן". הפרוש של Nitrierung (Nitra- tion) הוא: המרת אטום מימן בקבוצת-ניטרו NO_2 על-ידי פעולת חומצה חנקנית (בהוספת חומצה גפריתנית מרוכזת). אין כאן אפוא הכנסת חנקן בלבד ולא פעולת חנקן כשהוא לעצמו והמונח "חֲנָקֵן" אינו במקומו. – אחרת המונח "חֲמָצֵן" בהוראת oxyder, oxydieren, to oxidize, המושג חמצון כולל בתוכו גם פעולת חֲמָצֵן ממש וגם הכנסת חמצן בלבד לתרכובת. "חמצון" נכון אפוא וראוי להתקבל. כן אפשר לקבוע את הפעל "חֲמָצֵן" בהוראת hydrogénéer, hydrieren, to hydrogenize.

באשר ל-nitrieren, sulfonieren אין בידי הצעה מתאמת. השאלה אינה בודדת, כי אם חלק מהבעיה הכללית של ה"-ieren", שבה נתקלים בכל מקצועות המדע כמעט, ושעדיין לא נמצא לה כל פתרון. בכימיה זקוקים למונחים ל-acetylieren, me-carboxylieren, chlorieren, thyllieren, כשם שאין פתרון פשוט לאלה, כן אין פתרון אף ל-nitrieren, sulfurieren.

אֲנָץ ausflocken, אֲנִיץ flockig. לא דא ולא הא. אניצי-פשתן אינם Flocken, flakes, flocks, flocons. כאלה הם, למשל, פתות-שלג. לו קבענו ל-flaky, flocky, floconneux – flockig: פתית – ופעל נגזר מאותו

השורש ל-floculer, ausflocken ? אמנם גם מונח זה אינו מניח את הדעת. גם כאן יש להעיר ששאלת הפעל אינה דחוקה. פרושו של ausflocken הוא: שִׁקַּע בצורת פתותים. האנגלים והצרפתים אינם חוששים להשתמש בתאור הדבר במלים אחדות, כגון Se séparer en flocons.

פִּתְחֵי aufschliessen. הפרוש הוא: הבא חומר שאינו מתמוסס בשום חומצה לידי צורה שבה יהא עלול להתקף ולהתפרד. אנגלית וצרפתית: to break המושג. מוטב אולי תִּתֵּר, כִּפֵּה. attaquer, désagréger, up to attack ודאי שאינו הולם את

אוצר הגאונים. תשובות גאונים בבל ופירושיהם על פי סדר
התלמוד. ערוך על ידי ד"ר ב. מ. לוין, כרך ראשון מסכת
ברכות. חיפה, תרפ"ח. כרך שני מסכת שבת. ירושלים, תר"ץ.

תקופת הגאונים עוררה ראשונה את תשומת לב חכמינו, מיסדי חכמת ישראל. שיר
התחיל את עבודתו המדעית בחקירת התקופה הזו ומאז ועד היום, זה יותר ממאה שנה, לא
חדלו חכמי ישראל מלחקר בתקופה זו, לפרסם כתבי יד מיצירות הגאונים ותשובותיהם
ולברר את יוצרי התקופה ואישיה. מציאת הגניזה בקהיר לפני יותר משלשים שנה העשירה
עשר רב את ידיעותינו על התקופה הזו וספקה חמר של כתבי יד חשובים מתשובות
הגאונים ויצירותיהם. כיום אפשר כבר לאמר, שהחלק הגדול ביותר מיצירות התקופה הזו
נתפרסם וידוע לנו. אולם גולד הצריך לבנס ולסדר את החמר הרב הזה שנתפרסם במשך מאה
שנה בקבצים ובמאמרים שונים, בשביל שנוכל לקבל מושג ברור ומקיף על יצירות התקופה
וספעליה ובשביל להקל על הלימוד את השמוש בחמר הזה שחשיבותו גדולה מאד לא רק
במובן ההיסטוריה-ספרותי אלא גם במובן הלשוני. את התפקיד הזה של סדור ספרות הגאונים
ועריכתה לקח עליו הד"ר ב. מ. לוין, שכבר התמחה בספרות הגאונים, והקדיש לה את כל
עבודת חייו.

שתי דרכים היו לפני המסדר: א) לסדר את החמר לפי סדר הגאונים, גאון גאון
ויצירותיו. סדר זה יתרון לו, כי מקבלים האפשרות לסקר את כל עבודתו הספרותית של הגאון,
את חדושי ושיטתו בפרוש התלמוד וגם את סגנונו המיוחד. יחד עם זה נותן לנו סדר זה את
היכולת להכיר, עד כמה מושפע כל גאון מאלה שקדמו לו או תלוי בהם. אולם סדר זה
קשור בקשיים גדולים: 1) הרבה יצירות מתקופת הגאונים לא ידוע לנו שם מחבריהן ואיננו
יודעים לאיזה גאון ליחסן. 2) יש לשער שהרבה יצירות בתקופה זו אינן יצירות יחיד אלא
יצירות קבוציות, שהשתתפו בהן גאונים ותלמידי חכמים שונים. 3) בתקופה זו בכלל, כפי
שאפשר לראות כמה שנתפרסם עד עכשיו, אין עוד כמעט יצירה אישית וסגנון אישי. יש
סגנון התקופה או יותר נכון הגוש של התקופה. האישיות הבולטת ביותר היא זו של רב
דאי גאון, אולם גם ביחס אליו קשה לדעת, אם כל מה שסיוחס לו נתחבר באמת על ידיו.
יש לשער, שמכיון ששמו היה שגור בפי כל, יחסו לו גם יצירות שאינן שייכות לו. ככה
יחסו לו את הפירוש לסדר מהירות וכבר הוכיח הפרופ' י. ג. אפשטיין בודאות, שאינו שלו.

4) סדר זה מקשה על השמוש בתורתם של הגאונים, כי קשה לדעת איזה גאון, ואיפה דבר על הענין המבוקש. אמנם אפשר היה לתת רשימה מפורטת של הענינים בסוף כל כרך, אולם זו היתה רק הקלה במקצת.

ב. לסדר לפי הענינים. אין בסדר זה המעלות של הסדר הראשון ויש לו רק היתרון שהוא נותן אפשרות קלה ונוחה למצא כל דבר במקומו. לעומת זאת יש בו קשי גדול, מפני שבדברי הגאונים על פי רב משולבים ענין בענין ופוגיה בפוגיה. על המסדר אפוא להביא אותם הדברים במקומות שונים.

הדיר ב. מ. לזין לא בחר אף באחת משתי הדרכים האלה, כי אם סדר את תורתם של הגאונים לפי סדר התלמוד. קשה לאמר, אם סדר זה הוא המצוי ביותר, אולם היתרון הגדול שלו הוא שמקל על הלומד את השמוש בדברי הגאונים, כי כל דבריהם מסודרים במקומות המתאימים להם לפי סדר התלמוד. אולם מכיון שלעתיים קרובות אותם הדברים של הגאון נוגעים למסכתות שונות של התלמוד, יהיה על המסדר במסכתות הבאות להביא רק חלק מדברי הגאונים ולהראות על המסכתות הקודמות ששם באו הדברים במלואם, וכך ימנע מחזרה על אותם הדברים. מכל מקום ברור, שהסדר שבחר דיר ב. מ. לזין הוא הקשה ביותר בשביל המסדר, כי עליו לבחר מתוך ים המפרות של הגאונים את הנוגע לכל פוגיה ופוגיה שבתלמוד וזהו עבודה קשה מאד.

דיר ב. מ. לזין אינו מסתפק רק בתשובות הגאונים וספריהם שברפוס ובכתבי יד אלא מביא גם הרבה מדברי חכמינו הקדמונים שמובלעים בהם פרושי הגאונים ותורתם, כמו פרוש רבינו חננאל, הערוך, המפתח לרבינו נסים ועוד. בזה בלי ספק אחז בדרך הנכונה, אולם זהירות נחוצה בענין זה. אפילו רבנו חננאל, שרב פרושיו לקוח מדברי הגאונים ותורתם, מזכיר פעמים אחדות את רבותיו בנגוד לגאונים. כך למשל לשבת קכ"ג ע"א (אוצר הגאונים כרך ב' עמ' 79 פרושים): אסובי ינוקא רב נחמן אסיר — פירוש בשנופל עדלת הגרן של תינוק משימה החיה את אצבעותיה בפיו ומסלקת אותה הערלה... ורבותינו הגאונים אמרו פרוש אחר ואנן כתבנו מה שקבלנו מרבותינו. מזה יוצא ברור שחזן מדברי הגאונים היו לו מסורות אחרות שקבל מרבותיו בצפון אפריקא ולפעמים הוא דוחה את דעת הגאונים מפני דעת רבותיו. בסופן זה נדמה לי לא היה הדיר ב. מ. לזין די זהיר. מתוך השאיפה לאסוף את כל מה ששייך לגאונים הכנים לתוך אוצרו גם דברים שברור שלא הגאונים הם מחולליהם או לכל הפחות דברים שיש להמיל מסק גדול, אם ספי הגאונים יצאו. כך למשל בכרך ב' עמ' 47 (פרושים) הוא מביא מתוך חדושי המאורי פרוש לפסקא מן הגמרא שבת צ' ע"א: קימוליא אמר ר' יהודה שלוף דין: וקדמונים פרושו בגמרא שלוף דין ופרשו בו נקודת היתא מספלת האבנים על שם הכלי שמפצלים בו שהוא מכה והנקודת יוצא קרוי שלוף דין. פרוש זה ברור שאינו של הגאונים, כי הלא בפרוש הגאונים לסדרות (נדה ט' ו') הוצאת הפרוס' י. נ. אפשטין עמ' 116) נאמר: קמוליא והוא עשב... וכן בערוך: עשב הוא וסיבשין

אותו ורוחצין בו את ידיהם והוא מוציא את הזוהמא. ברור, איפוא, שלגאונים היתה בזה מסורת אחרת ואולי צדק בעל ערוך השלם שמפרש שלוף דוין על פי הפרסית: سلب دوز קלפת-עין.

ספק גדול הוא גם בן. אם שייך לגאונים מה שמביא הד"ר לוין מתוך המפתח לרבנו נסים (אוצר הגאונים כרך ב' עמ' 97): "ראיתי פרוש להרבה מן החכמים: מחט נקובה שנמרה מלאכתה אם ניטל עוקצה טהורה, עוקצה התנבא שלה שהוא פי המחט או חרירה הוא מקום הנקבה..." קשה לשער שרבנו נסים יתבונן במלים: "הרבה מן החכמים לגאונים".

שני הברכים של אוצר הגאונים מכילים חסר לשוני רב ערך. ספרות הגאונים עוד לא נחקרה בכון זה ועוד לא נוצל כל העשר הלשוני השמור בה. לא רק פרושיהם לשמות צמחים, בעלי חיים, כלים ומכשירים הנזכרים בתלמוד חשובים מאד, אלא גם סגנונם וחדושיהם בשפה יש להם ערך רב. שפת הדבור של הגאונים היתה הארמית של התלמוד הבבלי והשפה הסורית היתה מדוברת בפי הנצרים בבבל. וכך הם היו עוד קרובים מאד לרוח השפה העברית. זה יוצא מתוך הרבה מקומות בתשובות הגאונים. כך למשל אומר הגאון (אוצר הגאונים כרך א' עמ' 86 תשובות): "שינא — ברור בלשוני אפילו בפי נשים וקטנים שכל גדול שנים כך קוראים איהו" (במקום אחר (שם עמ' 86): "ולשון סורסי וכתב סורסי שהוא עבשיו בירי נצריים בבבל וקוראים לו פוריאני". כמו כן הם ידעו את השפה הערבית וקוראים לה: לשון ישמעאל, לשון ישמעאלי, לשון ערבי וגם טיית, כמו שבתלמוד נקרא הערבי הברוי: טייעא, על שם השבט הערבי הספורסס الطي. הם חיו בסביבה שמית ודברו בשפה שמית הקרובה ברוחה לעברית וברור שיש לנו להתחשב הרבה ביצירותיהם בלשון. בזה יש לקבול על הד"ר ב. מ. לוין, שלא שם לב כלל לצד זה שביצירת הגאונים, לא באר את המלים הקשות, ביהוד לא באר את המלים הערביות המובאות בדברי הגאונים ואפילו לא נתן העתק המלים בכתב ערבי, שיוכל הלומד לחפשן במלון ערבי.

יש לברך את הד"ר ב. מ. לוין בעד אמץ הלב שבו נגש לעבודה ענקית זו שדרוש להקדיש לה לכל הפחות עשרים שנה בשביל להשלימה. שני הברכים שיצאו נותנים כבוד למחוללם ומראים על יד מאומנת ומוסחית של אדם, שהוא בן בית במקצוע זה. בימינו ימי הקטנות, בזמן שחכמינו הגדולים מסתפקים בהערות קטנות ומאמרים קצרים על פרט זה או אחר, תופעה משמחת היא שנמצא חכם המעז לתפוס את המרובה, לחבק ורועות תקופה שלמה, תקופה שערכה בדברי ימינו ובדברי ימי תרבותנו חשובה לאין ערוך.

ד"ר א. צפרוני

ספרי עזרא ונחמיה מפורשים על ידי אברהם כהנא. תל-אביב, הוצאת מקורות, תר"ץ.

לפני יותר מחצי יובל התחיל סר א. כהנא להוציא את התנ"ך עם פירוש מדעי בהשתתפות למדנים מומחים והכניס את הקורא העברי לתוך סבך השאלות והפרובלימות של בקרת המקרא לפי שמה מדעית. לרגלי המלחמה והמאורעות שבאו אחריה נמסקה עבודה זו. עכשיו, אחרי הפסקה מאונס, הוא ממשיכה במרץ רב ועוד מעט והמפעל החשוב הזה יגמר. הוא ממשיך אותו באותה השטה, שבתר בה בראשית עבודתו ומשתף במפעלו את החכמים העוסקים במקצוע הקירית התנ"ך, חוץ מהפרושים שהוא מהבר בעצמו. בין משתתפיו יש גם קצוניים בבקרת המקרא וגם מתונים. הצד השווה שבכלם היא השטה המדעית המהירה, השמוש בכל ספרי העזר לידיעת התנ"ך, במקורות הבבליים והמצריים, השואת הנוסח העברי עם התרגומים הקדומים לכתבי הקדש והתחשבות מרובה עם מפרשינו מימי הבינים. השאיפה למצא את האמת בלי התחשבות עם שום מעשים צרדיים ושום דעות קדומות היא המציינת את המפעל הזה כלו.

במשך הזמן שעבר מהתחלת המפעל עד היום בא שנוי גדול במדע המקרא. לפני שלשים שנה עמדה בקרת המקרא במרום התפתחותה. שמת נרף וילהוזן נחשבה לבנין איתן ומצק שאין להזיזו ממקומו. זאת היתה אמת שלא העזו להרדף אחריה. היום אנו חיים בתקופת בקרת הבקרת. רק מעטים מן החכמים סקבלים עכשיו שמה זו כמו שהיא. התגליות הארכיאולוגיות שנעשו בעשרות השנים האחרונות, ושבירבן אשרו את המסרת העברית, למדנו להיות יותר מתונים. את השנוי הזה אפשר לראות גם במפעלו של א. כהנא. המפרים היוצאים עכשיו רוח המתינות שולטת בהם במדה רבה יותר מאשר במפרים הקדומים. הפירוש לספרים עזרא ונחמיה שיצא לפני זמן קצר מצטין במתינות זו. במבוא הגדול והמפורט שבראש הספר יש לראות השתדלות מצד א. כהנא לאשר ולקיים בהוכחות מדעיות את המסופר בתנ"ך. הוא מוכיח שהתעודות שבספר עזרא (המכתבים הארמיים ורשימות העולים) הן נכונות, תושב לאמתי אפילו את נוסח הכרזת כרש, כפי שהוא בא בעברית בעזרא א' ב', מבלי להתחשב עם דעות המבקרים המסקמקים בזה. את סופה של מלכות בבל וכבושה על ידי כרש הוא מתאר על פי ספרו של Nabonidus and Belshazzar: Dougherty שעל פיו יוצא שהידיעה שבאה בתנ"ך, שהמלך האחרון בבבל היה בלשאצר באמת יסודה. אמנם

נכון שנבונים היה המלך האחרון, אבל הוא התרחק מבבל, התישב בארמונו אשר בנה בתימא בערב ובסקימו מלך בבבל בנו בלשאצר, וסופרי התנ"ך יכלו בצדק לחשוב את בלשאצר למלך האחרון. הסבוא מתאר את כל המאורעות המסופרים בעזרא ונחמיה לאור ההיסטוריה והוא באמת ספר בפני עצמו. החסרון שבסבוא הוא, שהכל יוצא משוט וחלק יותר מדאי. אין המחבר נוגע ברובלימות הקשות שבהן מתחבטים מבקרי המקרא ועובר עליהן כאילו אינן כלל במציאות. למשל, לפי המסופר בעזרא ונחמיה בא עזרא לארץ-ישראל בשנת 468 לפני הספירה הגדולה והבנים תקונים דתיים, אחריו בשנת 445 בא נחמיה וסדר את החיים הכלכליים ואת מצב הבטחון בארץ. הוא שהה בארץ עד שנת 433 ושב לפרס, וכעבור זמן מה בא בפעם השנייה ורק עבשיו שם לב לתקוניו של עזרא, כמו נרוש הגשים הנבריות, ומחוק את התקנים האלה עי אמנה שהוא כורת עם העם. המבקרים עוררו את השאלה, מדוע לא נזכרו כלל עזרא ותקוניו בהיות נחמיה בפעם הראשונה בארץ-ישראל. היו חכמים שהחליטו שעזרא בא לארץ-ישראל לא לפני נחמיה אלא אחריו, בהפסקה שבין בקורו הראשון ובקורו השני של נחמיה. אחרי אשר נחמיה בבקורו הראשון סדר את החיים הכלכליים בא עזרא ודאג לתקונים דתיים. יכולים שלא להסכים להשערה זו, אולם טוב היה עושה המחבר הנכבד, לו היה מביא הוכחות לבטולה. כמו כן אינו נוגע כלל בשאלה, אם אפשר הדבר ששבי הגולה כבר בשנה השנית לבואם התחילו בבנין בית המקדש אלא, שהשומרונים, שרצו להשתתף בבנין ונרחו עי' ורובכל וראשי האבות, הלשינו על היהודים' והבנין נפסק עד השנה השנית לדריוש מלך פרס, שאז התחילו בבנינו על פי דתעוררות מצד חגי זכריה. הרבה קושיות נשאלו על ידי המבקרים בנוגע לידיעה זו: א) איך יעלה על הדעת לבנות בית מקדש בעיר פרוצה ושוממה, שלא היו בה כלל תושבים? ב) אם הבנין נפסק לפי פקודת המלך לרגלי השמנה של השומרונים, איזה מקום היה לתוכחתו של חגי שאינם בונים את בית המקדש? ג) לפי הרמז שבחגי ב' י — ייד יוצא שדחית השומרונים היתה בזמן דריוש ולא בזמן כרש. בכל השאלות האלה אין מר א. כהנא נוגע, אמנם הצדק אתו, שעלינו לקבל את המסופר בספר עזרא כמו שהוא. היהודים ראו את עקר האסון שהביא עליהם נבוכדנצר לא בחרבן הארץ ולא בגלות חלק מן העם, אלא בחרבן בית המקדש, וטבעי הוא הדבר, שלפני שדאגו לסדור חייהם ולבנין ירושלים התחילו כבר בבנין בית המקדש. אולם טוב היה עושה מר כהנא לו היה מטפל בכל השאלות האלה ופותחן באופן זה או אחר. פרושו של א. כהנא הוא, כמו כל פירושו, סדעי. הוא משתמש בכל הספרות הרחבה במקצוע זה ובכל אמצעי העזר שישנם כיום להבנת התנ"ך. את הפרקים הארמיים הוא מתרגם לעברית. עבודתו של א. כהנא היא בכלל שלימה ומכירים בה תרצנות והשתדלות לא להשאיר שום דבר מתום, כי אם להקל על הקורא את ההבנה עד כמה שאפשר. להעיר יש רק על התרגום של הפרקים הארמיים. המחבר רצה להיות מדויק ולתרגם מלה במלה ועל ידי זה חטא לפעמים לשפה העברית. למשל עזרא ה' טו: יהב אשיא די בית אלהא — נתן יסודות בית אלהים (במקום: הניח את היסודות). לפעמים אין התרגום מדויק: עזרא ה' יב: מן די

הרגיוז — מפני אשר הכעיסו (במקום: אחרי אשר הכעיסו), שם ו' ב' המלה: דכרונה שייכת לפסוק הבא וכך צריך לתרגם: וכן כתוב בתוכה: וזכרון: בשנת אחת לכרש וכו', שם ד' י"ב את המלה: יחיסו אין להביא בקשר עם השרש הערבי *חַיַּט* (שממנו מצויים בעברית חוט חיט) אלא עם השרש *חַיַּט* שממנו מצוי הפעל *חָטַט* — לבנות חומה, נדר ומה *חַיַּט* — קיר (לפי זה משערים שבשיר השירים א' י"ז יש לקרא וְחִיטָנִי במקום רחיסנו והכונה -- חופתנו ויהיה סובן הפסוק: תקרת ביתנו הן צמרות הארזים קירותינו הם הברושים). לפעמים אנו מוצאים סתירות בין התרגום של סר כהנא ובין פרושו. למשל עזרא ו' ח': די לא לבטלא — אשר לא לבטל (אותם מטלאכתם), ובפרושו הוא איסר: כונתו—אסור לבטל פקודה זו על סתן ההוצאות לבנין. שם ו' ט': די לא שלו — בלא שגנה, ובפרושו: בלי משיעה, בלי דחוי. יש גם סתירות בתרגום עצמו. פעם הוא מתרגם אמפרנא — בשלמות (עזרא ה' ח') ופעם — במהרה (שם ו' י"ב).

הערות אלה אין כמובן בבחן ואין גם כונתן לבטל את ערך עבודתו החשובה של סר א. כהנא. עלינו לברך אותו שיזכה לגמור את מפעלו החשוב, שברכה רבה בו.

ד"ר א. צפרוני

מלון, שמושי לתלמוד למדרש ולתרגום, עם פירוש המלות בעברית, באנגלית ובגרמנית ועם דוגמאות וטראי מקומות, מאת ברוך קרופניק בהשתתפות ד"ר א. מ. זילברמן. הוצאת שאפירא, וואלנטיין ושותפיו, לונדון תרפ"ז. בתבנית 4^ו. הכרך הראשון מכיל XVI ו-462 עמ', הכרך השני VIII ו-440 עמ' (עם קצת מלואים ותקונים שבו). מחירו 42 מרק.

(בקרת)

„ספרטלים זה בא להקל את הלמוד והעיון בספרות התלמודית ולעשות את חפוש פירוש המלות דבר השזה לכל נפש“. כן מתחיל המחבר לשבח את סוזרתה, והולך ומונה כמה הקנות ושנויים והוספות לגבי כל המלונים שקדמו. המלונים אשר עליהם חזו מר קרופניק הלא רשומים הם לפנינו בביבליוגרפיא הקצרה שנתוספה על הכרך השני. לפי הרשימה הזאת באמת השתמש מר קרופניק בכל מה שבא בחשבון במקצוע זה, רותר מזה נראה, בבואנו אל ספרו פנימה, שהיו למראה עיניו גם החקירות החדשות והשתמש בהן כראוי. הוא הביא כעמיר גרנה את פרי-עמלם של מחברים אחרים, ומזמין הוא את הקורא לשולחן ערוך. כונתו טובה ונכונה, כי באמת טוב ויפה הוא להת ידי המתלמד, מלון שמושי כזה, וכבר קדמו בזה החכם דלמאן, מי שמקצר עוד יותר, כי הוא אינו מביא דוגמאות כלל, אם לא מהתרגום, ובכל זאת מלוננו של דלמאן עולה עליו בחשיבות, והוא שחש להעתיק המלות היוניות ככתבן וכלשונן, מה שקרופניק אינו עושה, והניח מקום לקוראיו לשאול, מה לנכריות האלה עם העבריות והארמיות, וראי תאן כל כך שונה! אמנם נמר בנפשו מר קרופניק שלא להתעסק בשרש המלה, במוצאה ובגזרתה כלל, ובכל זאת אם היה כותב לכל הפחות אות אתת י' = יונית, היה מקל לקוראיו מאד, ולשם הקלה הלא חבר הוא את ספרו. יכול לעשות ככה גם לפרסיות, אבל זה לא נחוץ כל כך, כי חזותן אינה מוכיחה עליהן שמאריך נכריה באו. ובנוגע לדוגמאות הוא אמר מעט ועשה הרבה, כי מצאתי בספרו ערכים שנתעשרו בכ' דוגמאות ויותר. כמדומה לי שגם בהבאת המון ראשי תיבות מן הספרות הרבנית פרץ גדר והשחית את פני ספרו, כי בספר שמושי שחמרו לקוח מן התלמוד ומן המדרש ומן התרגום — יש מקום לראשי תיבות המצויות בספרות הזאת, ולא בספרות הרבנים המאוחרת, ולמשל אור'ת — אומר רבנו תם: מי בקש כזאת מיד המחבר? ונראה הדבר, כאלו הכנים

המתבר כל מה שמצא מסג זה בספר של מ' היילפרין: העשירין וכו' בלי ברירה, וכזאת לא יעשה.

לפי אייאלה שבושים, שאזכירם בזה תיבה, גם כן נראה, שלא ירד מר קרופניק לעומק החקירה, וזהו טיבם וגודלם של כל המחברים אשר לקבוצ דון יקר הם באים, בלי להתענין מה לפנים ומה לאחור. על תבוא גדול כזה כמעט אי אפשר להעביר עין בבת אחת, ורק השמוש המרובה והגסיון של ימים רבים יוכיחו על מהותו באמת. בהתאם לפתגם, תשיבת מרובה לא תשבת גמרתו בנפשי שלא לסמן אלא השגיאות מן אות א'. כבר במלת אלה (עמ' 46) יש לי להעיר עליה, כי בנקוד כזה צריך להיות דגש בלמ"ד, ורגילים לנקד אלה בקמ"ץ הא'. בתבוא מלון שמושי צריך להשגיח מאד על הסדור, על הצד המכני שבו, והנה בזכור המתבר בע' אבוס שהוא Apis, הלא היה צריך להראות על ע', אפיס' ולהפך, כי אם לא שהמתבר יורדג, מנין לו להקורא לחפש אתיו ולדעת, שעוד ימגוש במלה הזאת? קרופניק מנקד אבן מסמא, והוא מלשון סמי העין, בעוד שענינו אינו אלא שומה, משמא, מסמא (על משקל מקרא או מקוה). מי שמבאר אכרוסי מן העיר אכרים שבמצרים, מסתמך על הגוסס אכרוסי, אכרצי, וזאת לא הזכיר קרופניק כלל. אכרוזין אינו פשוט שמיכה Decke, אלא מכסה של עור (עיין דלמאן ושאר המחברים); ואתמהה, מה יעשה קרופניק, אם על פי באורו הוא יבואו וישנו ויאמרו בלשון המדוברת ששמיכת-המטה היא — אכרוזין? היישר בעיניו? שמחתי, שהוא כותב אל נכון אגדה הגימ'ל בדגש, אך מדוע נקד אגפה ולא אגפה מן נגף? קרופניק מעתיק בפשיטות, אגוז שבספינה' תוס' שבת פ"ו א' ומפרש כהוגן: עוגן, ולא ראה שזוהי אותה המלה, כי נרשם ע' צוקרמנדל בחלוסי נוסחאות: איגן, עוגין, עכ"פ בגו' ולא בזי'ן, ולפי נוסחתו הוא יצא להמדבר עברית שיש לנו אגוז (בזי'ן) הספינה במובן grapple. הוא מציין פשוט מן התוס' יומא ב' ח', אגודס' ובן לוי, ולא חלי ולא מרגיש שהוא השם, הוגרוס' או, הוגרוס' במשנה יומא ג' י"א (עיין לעהנווארטער שלי) באות ה' אינו מביא את השם כלל! ולא כן התנהג במלת אחד מן התוס', שמציין אל נכון את הגוסס חירד. בע' אולצן הוא יורנו, שהוא famine, Hunger בלע"ז, ומי יאמין לשמועתו זאת? הלא מלת אולצן מצווחת ככרוכיא שהיא רק צרת הרעב, וכן איתא אל נכון במלתו של לוי. בע' אוסי (צ"ל אוס) הוא מודה שהוא — פה Mund, בעוד שמוכת שהוא אחן (דלמן בס' השאלה Nase = אף), וראה בע' אנלא, שמן המאמר ב"ב ע"ג ע"ב הטובא שם מוכח שהתולעת יושבת באחן ולא בפה. בע' אסמכוי היה צריך להראות על ע' אצמריביג שהוא מנסח אסמכריון, ומאין לו לשנות כל כך? בתרגומו אספרגוס Kohlkeim מצא את האמת, אבל לשונו בעברית, עיקר הירק עלול להמעות, כי הקורא יבין בזה את שרשו של הירק או מה שהוא חשוב בו. אמוקי [שוכתא] = מוצאי שבת מן הראוי לציין על, לאמוקי' הרגיל כל כך בתלמוד. בלשון אפסקימא

שתרגמו Kokosfaser השתמש כנראה בלעף, פלורא ב' 804, והוא נכון, ועולה לו לשבח, אך לא ידעתי מאין לו שאפתקא הוא Löffel. וקהוט (בערוך השלם א' 248) תרגמו Hammer.

מן ההערות המעטות האלה יוצא ברור, שעל ספר נכון וחשוב אנתנו דנים, שלעומת מעיותיו יש בו צדדים רבים להתפאר, ובדאי השם הגקרא לו, מלון שמושי' עולה לו יפה, ביחוד שהספר נדפס בסדר נכון ובהדור רב, וכמעט נקי הוא מן מעיזת הדפוס (רק בע' אדריסא אעיר שבפנים נכתב אריסא). במלון כזה צריך לדייק ולחזור ולדייק, ואני תקווה, שהמחבר החשוב ישוב ויעיין בו, וכשתגיע השעה למהדורא חדשה ינוסף ידו עליו עוד הפעם בכל תוקף העיין.

שמואל קרויס

M. Schlesinger, Satzlehre... Verlag der Asia Major, Leipzig 1928
(בעברית: מ' שלזינגר, תורת המאמרים בלשוננו הארמית של התלמוד הבבלי),
עמ' XX ועוד 330 80.

ראה זה חדש הוא, לא היה מעולמים: חקירה, איך בנו חכמי התלמוד את מאמריהם ממעט חקי הלשון, ההגיון והשכל הישר, ומהו יחסם של המאמרים הארמיים האלה מצד אחד אל לשון המשנה, ומצד שני אל שאר הדיאלקטים הארמיים. בצדק אומר המחבר — איש צעיר לימים — שעד עכשו נראה להם להמון הלומדים לשון התלמוד כלשון חיה ומדוברת: כל כך היו שקועים בו, כל כך הלך רוחם מאורג ומחובר היה עם התלמוד. חכמת הלשון דורשת מעמנו שיסודו גם הדברים האלה במישב הגיון, והגיע הזמן לעבוד עבודתנו בתלמוד גם מפנת לשונו ולהראות את המקום שהוא תופש בין יתר הדיאלקטים הארמיים. צדק מר שלזינגר במשפטו, ועל מוב פתר, ועשה מעשהו כהוגן וכשורה: חבר ספר גדול בהנושא הזה, ומה שהעלה אינו רק נסיון, אלא כמעט בא לירי סזם, כי משפטיו ומסקנותיו אשר הגיע אליהם מבוססים ואין כאן מקום לחשש שתפול בהם סתירה, כי על יתרות חזקות יסד את בנין חקירתו.

אף שבחקר הלשון אין הדור יתום, וכבר זכו אותנו מתבירים אחרים הן בחבורים שלמים (שד"ל, מרגולים, לויאס Levias) והן במאמרים נפרדים, מ"מ זכות החדוש למחברנו, כי הוא על משפט המאמרים שם עינו ולא התעסק רק במשקל-המלים ולא הלך אחרי גורזתיהן ומוצאיהן. הוא סדר את חקיו אשר מצא ב-182 סעיפים, וזה מספר עצום! ולכל סעיף וסעיף הוא מביא דוגמאות הרבה ותרגם את הדוגמאות

שתרגמו Kokosfaser השתמש כנראה בלעף, פלורא ב' 804, והוא נכון, ועולה לו לשבח, אך לא ידעתי מאין לו שאפתקא הוא Löffel. וקהוט (בערוך השלם א' 248) תרגמו Hammer.

מן ההערות המעטות האלה יוצא ברור, שעל ספר נכון וחשוב אנתנו דנים, שלעומת מעיותיו יש בו צדדים רבים להתפאר, ובדאי השם הגקרא לו, מלון שמושי' עולה לו יפה, ביחוד שהספר נדפס בסדר נכון ובהדור רב, וכמעט נקי הוא מן מעיזת הדפוס (רק בע' אדיסא אעיר שבפנים נכתב אריסא). במלון כזה צריך לדייק ולחזור ולדייק, ואני תקוה, שהמחבר החשוב ישוב ויעיין בו, וכשתגיע השעה למהדורא חדשה ינוסף ידו עליו עוד הפעם בכל תוקף העיין.

שמואל קרויס

M. Schlesinger, Satzlehre... Verlag der Asia Major, Leipzig 1928
(בעברית: מ' שלזינגר, תורת המאמרים בלשוננו הארמית של התלמוד הבבלי),
עמ' XX ועוד 330 80.

ראה זה חרש הוא, לא היה מעולמים: חקירה, איך בנו חכמי התלמוד את מאמריהם ממעט חקי הלשון, ההגיון והשכל הישר, ומהו יחסם של המאמרים הארמיים האלה מצד אחד אל לשון המשנה, ומצד שני אל שאר הדיאלקטים הארמיים. בצדק אומר המחבר — איש צעיר לימים — שעד עכשו נראה להם להמון הלומדים לשון התלמוד כלשון חיה ומדוברת: כל כך היו שקועים בו, כל כך הלך רוחם מאורג ומחובר היה עם התלמוד. חכמת הלשון דורשת מעמנו שיסודו גם הדברים האלה במישב הגיון, והגיע הזמן לעבוד עבודתנו בתלמוד גם מפנת לשונו ולהראות את המקום שהוא תופש בין יתר הדיאלקטים הארמיים. צדק מר שלזינגר במשפטו, ועל מוב פתר, ועשה מעשהו כהוגן וכשורה: חבר ספר גדול בהנושא הזה, ומה שהעלה אינו רק נסיון, אלא כמעט בא לירי סזם, כי משפטיו ומסקנותיו אשר הגיע אליהם מבוססים ואין כאן מקום לחשש שתפול בהם סתירה, כי על יתרות חזקות יסד את בנין חקירתו.

אף שבחקר הלשון אין הדור יתום, וכבר זכו אותנו מתבירים אחרים הן בחבורים שלמים (שד"ל, מרגולים, לויאס Levias) והן במאמרים נפרדים, מ"מ זכות החדוש למחברנו, כי הוא על משפט המאמרים שם עינו ולא התעסק רק במשקל-המלים ולא הלך אחרי גורזתיהן ומוצאיהן. הוא סדר את חקיו אשר מצא ב-182 סעיפים, וזה מספר עצום! ולכל סעיף וסעיף הוא מביא דוגמאות הרבה ותרגם את הדוגמאות

שהשתמש בהן לגרמנית, ובדק חקר עד מקום שידו מגעת מהו הנוסח האמתי, ולבסוף עשה רשימה גדולה מכל מקומות התלמוד שהביאם בדוגמאות.

אנו דנים אפוא על ספר חשוב, ועלינו להכיר בשובו ובתועלתו. המעט אשר עתיד אני להעלות לכאן, לשם הערות ולשם בקרת, לא יפחית את ערך הספר בשום אופן, אלא ללמוד אני צריך ולצאת ידי חובת הבקרת, ויאמת בזה הפתגם, אין בית המדרש בלא חדוש. השגותי לא תסתורנה את עקר הבנין ולא תגענה בו כלל, אבל פעוטי דברים יש כאן ודקדוקים קלים שראיתי טוב להעיר עליהם. מקצת השגותי שייכות אל הלשון, ומקצתן אל הסדר, ועוד מקצתן לתרגום המאמרים, וכדומה בזה. אני מצטט על סדר הדפים ולא על סדר הסעיפים.

36 בס'מן שידובר בו בביעני פועל מביא ש' לראשונה פסחים ק"א א': דאכלו שתו וגו' בבית הכנסת; בחר הוא, שפה ישנה מעות, שהרי אכלו. שתו. גנו' עבר הם!

41 שבת כ"ב א': כל מילי דמי עבד ברב' קראהו ש' Nebensatz (מאמר צדדי), בעוד שאין כאן אלא מאמר ראשי; עבד' [הוה] והשאר הוא פעול.

53 הערה 1. נדרים ס"ה ב': תאנים מיקצצן בידא' — כאן רואה ש' סיום נ במקום יין, ולא היא, אלא תאנים' (וכן ענבים' בצדו) משמשים לנקבה, והנכון הוא לכתוב נ.

72 הערה 1. ש' מעיר, שלפעמים מוצאים ד' בלי שום מעם, למשל מגלה כ"ט ב': מסקי לדאודייתא בתלת שנין, ולא היא, אלא פשוט הוא להוסיף, מסקי [קריאת] (או) [פרשיות] דאודייתא' וכו'.

87 סנה' ק"ה א': מתרבא דביש גדא', ש' מציע von dem Fett des Unglücks וביתר דיוק: schlechten Glückes. ופשוט הוא, שרק השני נכון, וכאלו נאמר, מתרבא [וחד] דביש גדא'.

201 לשם דוגמא ששם המקור עלול להתרבות הוא מביא שבת קכ"ט א': כולהו אערומי אסירי, ונכון הוא, אבל מאד מאד היינו דורשים גם דוגמאות אחרות, ואם לא מצא המתבר, היה צריך להודיע בזה.

240 בדבר בשמוש, עד ד" השזה על נכון בהערה 2 את לשון המשנה, ותמיהני מדוע לא הביא הלשון הרגילה כל כך, אינו חייב עד' וכו', למשל במשנת סנה' י"א א': אינו חייב עד שיעשה בהן חבורה.

245 ב"ט פ"ז א': כי מודיא דלברות' מפרש ש' לברות' שהוא שם נהר; ולא היא, אלא משובש הוא מהשם, לבורני' — אניה הגקראת כך; עיין לעהגווארמער שלי ב' 302.

258 דמא' מושך אחריו כ', למשל, ביחידים דמינן, ובהערה הוא מביא

שמושך אחריו גם ל', ומביא גם לשון המשינה, והיה לו להראות פשוט על מה שנהוג כל כך: למה הדבר דומה?

בכלל, אני חוזר לאמור, עולה ספרו של מר' ש' יפה, ומשבח אני בו למשל (101) הסדור הנכון אשר הוא נותן ליחס הפעול (Accusativ); 276 הערה 1 בהבדל בין אלמלא באלף וביוד; 193 במלין מיהא מיהו מיהת — הגדרות שלא שמענו מקודם —; 167 הערה 2 במלת, אשו' (שמשו רק בתלמוד בבלי ולא בירוש' ולא במדרש; אלא היה צריך לברר זאת יותר; ועוד, אף שבכלל אינו עוסק בגזרת-המלין, לבאר, שנבגית המלה מן, אמטול'; ועוד. לעומת זה אינני מכחד תחת לשוני, שמגננו בגרמנית אינו מצוחצח כל צרכו. אין הספר מנוקה כל צרכו גם משגיאות הדפוס, ואזכיר קצת דוגמאות, היכן שיש קפידא בדבר: 50 ב'ס' ס'ד א', דמחדרין שמעתתיה' פשוט הוא שצ'ל דן לנקבה; אחרי כן, עמ' 51 בהערה, חוקר ודורש ש' בעצמו על אפשרות המעות בכתיבה; 103 תילתא וצ'ל מילתא; 48 זימין וצ'ל זימין; 109 קשאי ליה וצ'ל [מתניתין] קשיא ליה; 255 מחד וצ'ל מכדי (כי על זה הוא מדבר שם); פעם אחת גם ציטטו משובש, כי בהביא עמ' 269 ערוך השלם של קהנט ג' 19^ו צ'ל 192^ו, ועמדתו על זאת רק במקרה, ושאר ציטטיו לא נודמן לי לחפש אחריהם.

ווינא, בסלו התריץ.

שמואל קרויס.

מפעילות ועד הלשון

תקונים ברשימות המונחים לחשמל, טלפון וטלגרף.

אחרי התפרסם רשימות המונחים לחשמל, טלפון וטלגרף קבל ועד הלשון מצדדים שונים הערות והצעות לרשימות אלה ומצא לנחוץ לעבור עוד פעם עליהן ולהתחשב עם כל ההערות שנשמעו. בישיבות אחדות של הועדות לחשמל, טלפון וטלגרף שבחיפה ותל-אביב, בהשתתפות ח. נ. ביאליק, שבו ודנו על כל מונח ומונח בפרטות ולאחרונה סודרה ישיבה משותפת של שתי הועדות הנ"ל בהשתתפות ח. נ. ביאליק והחלט להכניס ברשימות את השנויים הבאים להלן. השנויים הם מסוגים אלה: (א) לאחדות מהמלים הזרות שנשארו ברשימות הומצא תרגום עברי. (ב) מונחים עבריים אחדים החלפו ביותר מתאימים מצד דקדוק הלשון או מצד הצלצול. (ג) שגיאות דפוס אחדות שנפלו ברשימות תוקנו. (ד) למונח הנתן ברשימה נוסף עוד אחד. החדוש החשוב ביותר שנתחדש בישיבות אלה זהו התרגום של ח. נ. ביאליק: סגלי—удельный—spezifisch במקום שקודם היו משתמשים בתאר: עצמי. למשל, במקום משקל עצמי (בפיסיקה) יש לאמר: משקל סגלי וכו'.

רשימה	עמוד	מספר	צריך להיות	במקום
א	4	29	קריום	מִמְכָּרָה
«	5	41	תקלה לקות	תקלה
«	«	45	גנרטור (מחולל)	גנרטור
«	6	49	מזמן	אנדיקטור
«	7	60	קשור	חבור
«	8	69	דחיק-פסיק	גע-פסיק
«	9	87	מבטח	בטחון
«	10	90	מחגר משון	מחגר
«	«	91	קולט	קולט, מקלט
«	11	99	שורה (טלגרף)	קו (הטלפון)
«	«	104	מצמד	שרוול
«	12	116	תלי-הפכל	מתלית-הפכל
«	«	117	רפזות	רפזות-

במקום	צריך להיות	מספר	עמוד	רשימה
פְּרֶשֶׁת	פְּרֶשֶׁת הַחֲבוּרִים	117	12	א.
טְבַעַת-מְתִיחָה	טְבַעַת-מְתִיחָה, סְבִיבֹל	118	<	<
מִמְתַּח חוּטִים	מִמְתַּח-חוּטִים	132	14	<
אִמְפֶּר-לְפּוֹמִים	אִמְפֶּר-כְּרִיכוֹת	2	<	ב.
קוֹנְטְרוֹלֶר	שְׁלִיט, קוֹנְטְרוֹלֶר	7	15	<
דוּפֶק	פּוֹעֵם	15	<	<
זֶרֶם רִיאָקְטִיבִי	זֶרֶם בְּטָל, רִיאָקְטִיבִי	16	16	<
מִפְסִיק	מִפְסֵק	18	<	<
לְאֶלְמֶנְט	בְּטָל מְגוּוֹט	19	<	<
מִזִּין (פִּידֶר)	פָּרָגֶס (פִּידֶר)	32	17	<
הַשְׂרָאָה עֲצָמַיִת	הַשְׂרָאָה חוּזֶרֶת	38	18	<
סְלִיל אֲנֶדְקֶצִינִי	סְלִיל-הַשְׂרָאָה	40	<	<
אֲנֶדְקֶטוֹר	מֶשֶׁרֶן	41	<	<
סַעִף רֹאשֵׁי אֲוִירִי עָלֶי	קוֹ רֹאשֵׁי, אֲוִירִי, עָלֶי	47	<	<
תַּחְתִּי, מְסִירָה	תַּחְתִּי, מְסִירָה			
יִכְלַת	הֶסֶפֶק, סְפִיקָה	61	20	<
כּוֹפֵל הִיכְלַת	גּוֹרֵם הֶהֶסֶפֶק	68	<	<
הַתְּנַגְדוֹת עֲצָמִית	הַתְּנַגְדוֹת סְגֻלִּית	75	21	<
רְוִי	רְוֶה	77	<	<
שָׁנֵט	שָׁנֵט	80	22	<
מָטָה	מִפְתָּח	83	<	<
שְׁלוּב	שְׁכוּל	84	<	<
לְפּוּף, לְפָפָה	כְּרִיכָה	85	<	<
ВИШОК	ВИШОК	<	<	<
כְּרִיכָה	לְפּוּף	86	<	<
אֶסוֹךְ אֲוִיר	נַחֲרִיר אֲוִיר	2	23	<
גְּלִיל מְכַדֵּד	גְּלִיל בְּדוּד	17	24	ג.
קָב	קֶשֶׁת	18	<	<
שְׁרוּוֹל קוֹנִי	מִצְמֵד קוֹנָאִי	28	25	<
קוֹרֶנָה	עֲטָרָה	32	26	<
Dead ~	Dead parts	38	<	<
מִנְתָּק	מִתָּק	40	27	<
עֲרוֹר	עוֹרְרוֹת	47	28	<

רשימה	עמוד	מספר	צריך להיות	במקום
ג.	28	50	אָחז	אָחז
"	"	51	אַבְזָרִים, תְּשֻׁמִּישִׁים	אַבְזָרִים
"	"	54	רָפֵד	בְּטָנָה
"	29	59	תּוֹפֶס הַכָּבֵל	הֶדֶק הַכָּבֵל
"	"	63	מִכְתָּב מֶרֶז	מִקְבֵּל מִדְּפִיס
"	"	65	(חוט =) סְגִירָה	חוט סְגִירָה
"	"	68	פֶּתֶק	פֶּתֶק
"	30	74	כֶּוֹה	כּוֹ
"	"	77	כּוֹנְנוֹת, הַקָּמָה	כּוֹנֵן
"	31	82	מִתְקֵן	מִסְדֵּר
"	"	88	מְטִיל אוֹר	מְשַׁלֵּיכּוֹר
"	32	92	פְּרִיצָה	פְּרִצָּה
"	"	94	בְּטִישׁ	בְּטִישׁ
"	33	101	חֶץ הַרְפִּיּוֹן	חֶץ
"	"	105	גֵּל	סֶרֶן
"	35	124	מְנוֹרַת רָדִיו	מְגַבִּיר

ועד הלשון העברית בארץ ישראל

מאזן ליום 31 אוקטובר 1929

חובה (אקטיב)

ל"א"י

3-405	מזומן בקפה
24-808	חברת אנגליא פלשתינה, ירושלים ח' חוזר
42-350	קרן דימנט " " "
218-450	ספרים במחסן לפי רשימה
6-112	דפוס "הארץ"
20-500	נתבעים שונים

זכות (פסיב)

42-350	קרן דימנט
3-100	בימ"ס "מוריה"
12-	תובעים שונים
0-511	סכומים עוברים
257-664	המאזן (ע"י עודף ההכנסות)

315-625 315-625

רשימות ההכנסות וההוצאות מן פברואר 1928 עד 31 אוקטובר 1929

ל"א"י	הכנסות
164-055	מה' משה פלדשטיין ע"י ד"ר האנטקה
99-750	ע"י עובון המנוח ברגשטיין, ורשה
450 —	" הא' י. ל. גולדברג ממארס 1928 עד אוקטובר 1929
58-080	" המנוח ד"ר א. מוזה 25 לא"י ויתרה משנת 1927 33/080
	" רבית מאפ"ק מח' חוזר 4,745
7.949	" " " מקרן דימנט 3,204
71-942	" חב' אמוני הלשון, ירושלים
21-319	" " " " תל-אביב
873-095	ס"ה ההכנסות

ל"א"י	הוצאות
355-250	משכרות למזכיר ולשמשים
22-620	הדפסות וצרכי כתיבה
51-350	נסיעות
36-640	הוצאות הועדות
20 —	" תעמולה
34-080	" דאר וטלפון
83-736	" כלליות
615-431 11-755	הפסד בהוצאות ספרים
257-664	עודף ההכנסות

רשימת חברי אמוני הקלשון

בשנים תרפ"ט - תר"ץ.

י ר ן ש ל י ם

תרפ"ט	תר"ץ	תרפ"ט	תר"ץ	תרפ"ט	תר"ץ
500	250	1-500	1-500	אליאש אלכסנדר	1-
500	250	1-500	1-500	אליאש מרדכי	1-
1-500	500	1-500	1-500	אריכא	1-
1-500	500	1-500	1-500	בנט, ד"ר	1-
1-500	500	1-500	1-500	בנטוביץ נ.	1-
1-500	500	1-500	1-500	ברט הלנה	1-
1-500	500	1-500	1-500	ברלין מ. הרב	1-
1-500	500	1-500	1-500	ברמן, מאפיה	1-
1-500	500	1-500	1-500	ברנפלד ק. ד"ר	1-
1-500	500	1-500	1-500	ברקסון י. ד"ר	1-
1-500	500	1-500	1-500	גוטיין, ד"ר	1-
1-500	500	1-500	1-500	גינצברג ש.	1-
1-500	500	1-500	1-500	גצובה פרופ.	1-
1-500	500	1-500	1-500	דיזנדרוק צ. ד"ר	1-
1-500	500	1-500	1-500	הלואה וחסכון	1-
1-500	500	1-500	1-500	הלפמן מ. ד"ר	1-
1-500	500	1-500	1-500	השמשוני	1-
1-500	500	1-500	1-500	ויץ יוסף	1-
1-500	500	1-500	1-500	ויצמן ז.	1-
1-500	500	1-500	1-500	ון וריזלנד	1-
1-500	500	1-500	1-500	זבוטינסקי ז.	1-
1-500	500	1-500	1-500	זילברשטן האחים	1-
1-500	500	1-500	1-500	זמורה מ. ד"ר	1-
1-500	500	1-500	1-500	חומה י.	1-
1-500	500	1-500	1-500	טהון י. ד"ר	1-
1-500	500	1-500	1-500	ילין אבינועם	1-
1-500	500	1-500	1-500	ילין אליעזר	1-
1-500	500	1-500	1-500	יפה ל.	1-
1-500	500	1-500	1-500	כהן מרדכי בן הלל	1-

(רשימת החברים מיתר המקומות תבוא בחוברת הבאה)

הערות והצעות¹

יעקב כנעני

הערות להערות

א.

מר אבינרי במאמרו החשוב „דרכי הלשון העברית“, „לשוננו“ כרך ב' חוברת ג' (הערות 2 — 3) מציע במקום שני המונחים הלועזיים: כרקטריסטיקה; טרמינולוגיה, — אפיה; מנחית.

והנה עצם הרעיון להחליף את המונחים הלועזיים לעבריים, הוא בלי ספק דבר טוב ומועיל להפרכת הלשון והתפתחותה, אך עם זה עלינו להשתדל לתת להם צורה מקובלת ומתאימה לשמות מופשטים ממין זה. מתוך נקודת-מבט זו סובר אני כי שני המונחים החדשים הללו אינם מוצלחים ביותר, כי המשקל קטלה, שבו שוקל מר אבינרי את המונח החדש שלו „אפיה“, מצוי על פי רוב בשמות גזורים מפעלים שלמים, כמו חכמה מן חכם, עצמה מן עצם, ערמה מן ערם וכדומה. החדוש השני שלו „מנחית“ לטרמינולוגיה, אינו מתקבל כלל על הדעת, כי הסיום — ית הונה, ברובו הכי גדול, לשמות נשמיים, כמו דוגית, בוננית, קטנית, שלפוחית, שמננית, שעועית וכו', ואין להשתמש בסיום זה גם לשמות מופשטים. לפיכך הייתי מציע אני את המשקל: קטלנות בשביל שניהם, והייתי גורס: כרקטריסטיקה — אפינות (אפי, אפיני, אפינות); טרמינולוגיה — מנחות (מנח, מנחות) על פי המשקל הרגיל מאד: בלשנות, גדלנות, עצבנות וכדומה.

ב.

הייתי רוצה להציע להכניס בשמוש הלשון מלים אחדות:

- (א) „הדרגתיות“, לסמן דבר הנעשה בהדרגה, בזה אחר זה, גרדציה.
- (ב) הנני מערער על המונח המקובל בלשן לפילולוג ובלשנות לפילולוגיה, שהוכנס לשמוש מתוך הדרש התלמודי הידוע על מרדכי בלשן (עור' ב' ב'), מפני שמרדכי בלשן אינו איש אחד כי אם שנים. בעזרא שם מסופר על אנשים שונים שעלו מבבל לארץ ישראל: שריה, רעליה, מרדכי, בלשן ועוד. לפיכך אני מציע לקבל את המונח: לֶשֶׁן, לפילולוג, ולשנות לפילולוגיה, שני המונחים הללו חודשו בשעתם ע"י ד"ר זליגר המנוח באחד ממאמריו, והם מתאימים מאד לתפקידם.

(1) בשעות באה לדאבוננו הערתו של ח. א. גינזבורג: יגע — ענה (עמ' 446). היא כבר נתפרסמה בצורה קצת שונה בגמרש כתובים „לשוננו“ כרך ב' עמ' 35.

(ג) מְלֹנְאִי לְלִבְסָקוֹנָה, לאדם העוסק במלונים. מונה זה חודש ע"י בן־יהודה באחת מהערותיו במלונו הגדול.

(ד) עֲוִיזוֹת, על משקל דְּקִיקוֹת, חֲמִימוֹת וכדומה, סגולת מה שהוא עו וחזק. מלה זו נמצאת במד"ר איכה (ג' ס"ה) על הפסוק תתן להם מגנת לב... "חד אמר תבירות ליבא וחד אמר עוֹיזוֹת ליבא", במובן קצת שונה מזה שאני מציע, ומפני שהמאמר נאמר בלשון ארמית לכן לא נכנס למלונו של בן־יהודה, וכאן מקום אתי לתקן שגיאה נסה שנכנסה "לאוצר" של רש"י פין.

רש"י פין מביא שם זה בערך עוז ומסיק כי המשורר ר' יהודה הלוי כבר השתמש בו באחד משיריו ומביא פסקה זו (כלי לציין את מקום הפסקה): "והקל פעמך ואל תדרוף עֲוִיזוֹת", אך אני הפשתי את השיר ומצאתיו (ראה ערום, שירי ריה"ל, כרך ב' הוצ' הרכבי עמ' 3) ושם כתוב: עֲוִיזוֹת, ואין לחשוב שלפני עיני פין־היתה נוסחה אחרת, כי החרוז דורש שם דוקא: עֲוִיזוֹת, ולא עֲוִיזוֹת, כמובא אצל פין, כי לפנינו יש פרוֹזוֹת, אֲחוֹזוֹת ואחריו: מוֹזוֹת, חוֹזוֹת, ברור, אפוא, שהציטטה אינה נכונה ור' יהודה הלוי לא השתמש בשם זה.

אמוץ כהן

הוראות מלים במקרא

תְּקַנְתָּ חוט השני: מפרשים את המלה "תקנה" חוט או חבל; ואם כך — למה כפל הלשון? לדעתי אין הוראת מלה זו אלא "פקעת" או "צבור" משרש קָה ("יקוו" המים) על משקל תַּפְעָה כמו תַּכְלָה מן כָּלָה, תְּקַרָה מן קָרָה.

יָדוּעַ חלי: פרושו: מִבָּה חלי כמו מִבָּה שָׁחִין, משרש יָדַע (ויוֹדַע אותם בקוצים).

שֵׁת (חשופי־שת): הפרוש המקבל הוא אחורי גוף האדם. אבל מלה זו רומזת יותר לאברי המין, במובן שתות־קֶלֶחַ, (שֹׁתֶת דם) גם השם ההמוני בערבית לאבר זה נגזר. מזכיר את השרש זָרַב (מָרַב) ובעברית יקרא גם זוכן, ויהיה מגזרת נע"ו כמו יָדַע. ואפשר שהשם מִשְׁתָּו (=גשם) מִמָּקוֹר קרוב. הרי כמה גזרות מתערבות זו בזו כדגמת: (א) בִּישׁ, הוביש, יתבוששו, (ב) רָפָה, רָפַף, רִיץ, רָצוּא. (וראה אצל ד. פייכטוונגר "קרבנות המים" בענין אבן השתיה והשיתין (הצנורות!) בקשר עם נסוך המים).

(ג) מְלֹנְאֵי לִלְכֶּסְקוֹנָה, לאדם העוסק במלונים. מונה זה חודש ע"י בן־יהודה באחת מהערותיו במלונו הגדול.

(ד) עֲוִיזוֹת, על משקל דְּקִיקוֹת, חֲמִימוֹת וכדומה, סגולת מה שהוא עו וחזק. מלה זו נמצאת במד"ר איכה (ג' ס"ה) על הפסוק תתן להם מגנת לב... "חד אמר תבירות ליבא וחד אמר עוֹיזוֹת ליבא", במובן קצת שונה מזה שאני מציע, ומפני שהמאמר נאמר בלשון ארמית לכן לא נכנס למלונו של בן־יהודה, וכאן מקום אתי לתקן שגיאה נסה שנכנסה "לאוצר" של רש"י פין.

רש"י פין מביא שם זה בערך עוז ומסיק כי המשורר ר' יהודה הלוי כבר השתמש בו באחד משיריו ומביא פסקה זו (כלי לציין את מקום הפסקה): "והקל פעמך ואל תדרוף עֲוִיזוֹת", אך אני הפשתי את השיר ומצאתיו (ראה ערום, שירי ריה"ל, כרך ב' הוצ' הרכבי עמ' 3) ושם כתוב: עֲוִיזוֹת, ואין לחשוב שלפני עיני פין־היתה נוסחה אחרת, כי החרוז דורש שם דוקא: עֲוִיזוֹת, ולא עֲוִיזוֹת, כמובא אצל פין, כי לפנינו יש פרוזות, אחוזות ואחריו: מוֹוִיזוֹת, חוֹוִיזוֹת, ברור, אפוא, שהציטטה אינה נכונה ור' יהודה הלוי לא השתמש בשם זה.

אמוץ כהן

הוראות מלים במקרא

תָּקַת חוט השני: מפרשים את המלה "תָּקַת" חוט או חבל; ואם כך — למה כפל הלשון? לדעתי אין הוראת מלה זו אלא "פקעת" או "צבור" משרש קָה ("יקוו" המים) על משקל תַּפְעָה כמו תַּכְלָה מן כָּלַה, תָּקַרַה מן קָרַה.

יָדוּעַ חלי: פרושו: מִבֶּה חלי כמו מִבֶּה שָׁחִין, משרש יָדַע (ויוֹדַע אותם בקוצים).

שֵׁת (חשופי־שת): הפרוש המקבל הוא אחורי גוף האדם. אבל מלה זו רומזת יותר לאברי המין, במובן שתות־קִלְחָה (שִׁוְתָה דם) גם השם ההמוני בערבית לאבר זה נגזר. מזכיר את השרש זָרַב (מָרַב) ובעברית יקרא גם זוכן, ויהיה מגזרת נע"ו כמו יָדַע. ואפשר שהשם מִבֶּה־שָׁחִין (=גשם) מִמָּקוֹר קרוב. הרי כמה גזרות מתערבות זו בזו כדגמת: (א) בִּישׁ, הוביש, יתבוששו, (ב) רָפַה, רָפַף, רִוץ, רָצוּא. (וראה אצל ד. פייכטוונגר "קרבנות המים" בענין אבן השתיה והשיתין (הצנורות!) בקשר עם נסוך המים).

גלגל: "אלהי שיתמו כגלגל כקש לפני רוח" (תהלים פ"ג) ודרך כמין הרים לפני רוח וכגלגל לפני סופה" (ישעיה י"ז) מדוע רואים בשם הזה דוקא את הצמח *Gundelia Tournefortii* (עֶבְבִית) בלבד? הרי הצמח הזה נדיר מאד בהרי יהודה, מולדת משוררי ביהמ"ק וישעיה הנביא, ותופעת גלגולו בשעת סערה אינה נפגשת לרב. כשהצמח נעקר הריהו מסתבך בין הסלעים, הגדרות והסירים ואינו מתגלגל, אף צורת גלגל אין לו. ההקבלה של הגלגל אל הקש והמין מעלה על דעתנו את מקום הגן. וכאן אפשר לראות את פרי השבוללית, *Medicago arbutularis* שבאמת צורת גלגל לה, שהיא מתחילה להתגלגל חיש מהר מרוב קלותה עם כל רוח מצויה, אף הערבים יקראו לה דְּחִידָלָה = גִּלְגִּלִית. ע"כ פנים אין לראות בגלגל את העֶבְבִית בלבד.

וְהָאֲזַנִּיחוּ נהרות: זָנַח = צָנַח; יתמעטו מימי הנהר וגבה פני הנוזלים יִשְׁקָעוּ. **יִפְתָּח וַיִּשְׁדָּד:** — בערבית: סָנַר—חרישת פתוח וחרישת גִּסְוִי היינו חרישת זרע, היא החרישה האחרונה לאחר הראשונה שקדמה לה לשם תחוח הקרקע וסִלּוּק הקוצים וכו'.

וְתִלְבַּב לעינו: כנראה שהמלה לביבה הוראתה הָמַר (בשר ירקות וכו') עטוף בדף של בצק, בערבית יקרא עֲטִיף כזה מִלְפּוֹף משרש לִפּ: לָגַלַל לעטף. הגרעין הָרָךְ שבגלעין נקרא לִב־לֵב.

ש. קריוס

הערה

אבא קולון, נושא התולם של חכמי המדרש, אשר גנו בו העיר רומי, שנאות נפשם, מזכר רק פעם אחת (בשיר רבה סי' א' ו') במאמרו של ר' לוי (הוא האיש אשר דבר אודות רומי גם במקום אחר, עיין ירוש' ע"ז א' ב' דף ל"ט ע"ג וב' שבת נ"ז ע"ב): "ביום שהעמיד ירבעם שני עגלי הזהב, נבנו ב' צירפין ברומי; והוון בניין להון ואנון נפלין, בניין להון ונפלין; הוה תמן גברא סב ושמה אבא קולון; אמר לון, אי לית אתון מטין מיא מנהר פרת וגדלין בהדא סינא ובנין להון, לית אנון קימין; אמרו ליה: מאן עביד כן? אמר לון: אנא! — בסגנון הארמי הזה הולך ומודיע לנו הספור, שהאיש אבא קולון עשה עצמו "שפיי דחמר" (סוחר יין), אשר לרגל מסחרו נכנס ויוצא היה מעיר לעיר וממדינה למדינה, עד באו שמה ולקח מים (בחביותיו) אשר הולך עמו מן נהר פרת והיו גובלים אותם בטיט, והיו בונים, והחומות? או הצירפין? עמדו. מן אותה שעה ואילך היו אומרים: "כל מדינה ומדינה דלית [בה] אבא קולון, לא תתקרי מדינה; והוון קריין לה רומא בבלון".

גלגל: "אלהי שיתמו כגלגל כקש לפני רוח" (תהלים פ"ג) ודרך כמין הרים לפני רוח וכגלגל לפני סופה" (ישעיה י"ז) מדוע רואים בשם הזה דוקא את הצמח *Gundelia Tournefortii* (עֶבְבִית) בלבד? הרי הצמח הזה נדיר מאד בהרי יהודה, מולדת משוררי ביהמ"ק וישעיה הנביא, ותופעת גלגולו בשעת סערה אינה נפגשת לרב. כשהצמח נעקר הריהו מסתבך בין הסלעים, הגדרות והסירים ואינו מתגלגל, אף צורת גלגל אין לו. ההקבלה של הגלגל אל הקש והמין מעלה על דעתנו את מקום הגן. וכאן אפשר לראות את פרי השבוללית, *Medicago arbutularis* שבאמת צורת גלגל לה, שהיא מתחילה להתגלגל חיש מהר מרוב קלותה עם כל רוח מצויה, אף הערבים יקראו לה דְּחִידָלָה = גִּלְגִּלִית. ע"כ פנים אין לראות בגלגל את העֶבְבִית בלבד.

וְהָאֲזַנִּיחוּ נהרות: זָנַח = צָנַח; יתמעטו מימי הנהר וגבה פני הנוזלים יִשְׁקָעוּ. **יִפְתָּח וַיִּשְׁדָּד:** — בערבית: סָנַר—חרישת פתוח וחרישת גִּסְוִי היינו חרישת זרע, היא החרישה האחרונה לאחר הראשונה שקדמה לה לשם תחוח הקרקע וסִלּוּק הקוצים וכו'.

וְתִלְבַּב לעינו: כנראה שהמלה לביבה הוראתה הָמַר (בשר ירקות וכו') עטוף בדף של בצק, בערבית יקרא עֲטִיף כזה מִלְפּוֹף משרש לִפ: לָגַלַל לעטף. הגרעין הָרָךְ שבגלעין נקרא לִב־לֵב.

ש. קריוס

הערה

אבא קולון, נושא התולם של חכמי המדרש, אשר גנו בו העיר רומי, שנאות נפשם, מזכר רק פעם אחת (בשיר רבה סי' א' ו') במאמרו של ר' לוי (הוא האיש אשר דבר אודות רומי גם במקום אחר, עיין ירוש' ע"ז א' ב' דף ל"ט ע"ג וב' שבת נ"ז ע"ב): "ביום שהעמיד ירבעם שני עגלי הזהב, נבנו ב' צירפין ברומי; והוון בניין להון ואנון נפלין, בניין להון ונפלין; הוה תמן גברא סב ושמה אבא קולון; אמר לון, אי לית אתון מטין מיא מנהר פרת וגדלין בהדא סינא ובנין להון, לית אנון קימין; אמרו ליה: מאן עביד כן? אמר לון: אנא! — בסגנון הארמי הזה הולך ומודיע לנו הספור, שהאיש אבא קולון עשה עצמו "שפיי דחמר" (סותר יין), אשר לרגל מסחרו נכנס ויוצא היה מעיר לעיר וממדינה למדינה, עד באו שמה ולקח מים (בחביותיו) אשר הולך עמו מן נהר פרת והיו גובלים אותם בטיט, והיו בונים, והחומות? או הצירפין? עמדו. מן אותה שעה ואילך היו אומרים: "כל מדינה ומדינה דלית [בה] אבא קולון, לא תתקרי מדינה; והוון קריין לה רומא בבלון".

האגדה הזאת קשה לפתרה, כי בספורי הרומים איש אשר בשם, אבא קולון¹ יקרא אין בנמצא. יש מי שמאחד אותו עם האיש אבלקון (Ablaccon), שחי בימי טיבריוס קיסר, והיה כהן לאלילים ובעל כשפים הרבה והיה בונה תיבה של אבן לשם כשוף, ובגללה עלתה לו להקפא את העיר אנטיוכיא בחומה בצורה, להגין עליה מפני שטף הנהרות היוצרים אליה בחזקה מההרים אשר סביבותיה (מללאס, כרונוגרפיא דף 301 דפוס בונן). ויש מי שחושב לאחדו עם איש אחד קונון שמו (Conon), אשר גם הוא חכם חרשים ובנאי היה בארץ יון במאה הרביעית קודם ספח"נ, והיה צ"ל במדרש אבא (שם גדולה) קונון, בלשון האשורים העתיקים אבקלו הוראתו חכם, ואולי מכאן אבא קולון בפי חכמי האגדה. גם שמו של דיקליון (Deukalion), שהוא מאבות העולם לפי המיתולוגיא היונית, הוצע על ידי חכם אחד של זמננו.

כל זה אינו נותן ספוק לנו, כי לכל הדעות אין פתרון השם עולה יפה. רק זאת נראה בבירור, שהאגדה תגלה אונינו על שפלות מדרגתה של רומי עת חלו בה ידי המיסדים, ועוד היא מגדת לנו, שאלולי חשו בני רומי לשאוב מברכת הקולטורא המזרחית אשר המרכז הראשי שלה בבבל, לא יכלו עמוד. החדוש כלול במלות "רומי בבלון" (השווה להן "פורפירא בבליא" בכ"ר פ"א י"ד), כאלו אתה אומר: רומי המרשעת הזאת אינה אלא ילידת בבל העתיקה, טיבה כטיבה, ואם גם לה יאתה המלוכה, הלא לא יטב מזלה ממזל בבבל, כלומר גם היא עתידה לנפול.

בעל האגדה אולי רומז בזה למה שמצאנו במקום אחר (חזיונות יוחנן י"ז ה'), שרומי המרשעת, אשה זונה זו, אשר הדיחה לתועבות גדולות את כל העולם כלו, נקראת, בבבל² ובעל האגדה המציא סבה לנתינת השם הזה.

ש. ד. יפה

פִּירוּשׁ הַפֶּלֶחַ פְּלִיחַ

למאמרו של ב. ציווק, אשר הביע ב"השרדה", (כסלו תר"ץ) סברה, שהכלח הנזכר באיוב 5, הוא הצמח *Ferula Communis* — מעיר הד"ר א. צפרוני ב"לשוננו" כרך ב, חוברת ג, (עמ' 338), ש"פרוש זה הוא מופרך מעיקרו.

אליבא דידן אין הפירוש הנ"ל מופרך ביותר, ואפשר "לישבו" שלא "בדוחק". ד"ר צפרוני סובר, "שאפשר אולי להקביל לכלח את המלה הערבית حلك בשני מקום האותיות, ונפרש כלח—שחור כעורב, כלומר שחרות השער, עלומים, כוח עלומים.

אולם גם לאחר ש"נדחק" את ההקבלה עד כדי כך שנדון גורה-שוה בין הכלח ובין

האגדה הזאת קשה לפתרה, כי בספורי הרומים איש אשר בשם, אבא קולון¹ יקרא אין בנמצא. יש מי שמאחד אותו עם האיש אבלקון (Ablaccon), שחי בימי טיבריוס קיסר, והיה כהן לאלילים ובעל כשפים הרבה והיה בונה תיבה של אבן לשם כשוף, ובגללה עלתה לו להקפא את העיר אנטיוכיא בחומה בצורה, להגין עליה מפני שטף הנהרות היוצרים אליה בחזקה מההרים אשר סביבותיה (מללאס, כרונוגרפיא דף 301 דפוס בונן). ויש מי שחושב לאחדו עם איש אחד קונון שמו (Conon), אשר גם הוא חכם חרשים ובנאי היה בארץ יון במאה הרביעית קודם ספח"נ, והיה צ"ל במדרש אבא (שם גדולה) קונון, בלשון האשורים העתיקים אבקלו הוראתו חכם, ואולי מכאן אבא קולון בפי חכמי האגדה. גם שמו של דיקליון (Deukalion), שהוא מאבות העולם לפי המיתולוגיא היונית, הוצע עלידי חכם אחד של זמננו.

כל זה אינו נותן ספוק לנו, כי לכל הדעות אין פתרון השם עולה יפה. רק זאת נראה בבירור, שהאגדה תגלה אונינו על שפלות מדרגתה של רומי עת חלו בה ידי המיסדים, ועוד היא מגדת לנו, שאלולי חשו בני רומי לשאוב מברכת הקולטורא המזרחית אשר המרכז הראשי שלה בבבל, לא יכלו עמוד. החדוש כלול במלות "רומי בבלון" (השווה להן "פורפירא בבליא" בכ"ר פ"א י"ד), כאלו אתה אומר: רומי המרשעת הזאת אינה אלא ילידת בבל העתיקה, טיבה כטיבה, ואם גם לה יאתה המלוכה, הלא לא יטב מזלה ממזל בבבל, כלומר גם היא עתידה לנפול.

בעל האגדה אולי רומז בזה למה שמצאנו במקום אחר (חזיונות יוחנן י"ז ה'), שרומי המרשעת, אשה זונה זו, אשר הדיחה לתועבות גדולות את כל העולם כלו, נקראת, בבבל² ובעל האגדה המציא סבה לנתינת השם הזה.

ש. ד. יפה

פְּרוּשׁ הַפֶּלֶח פְּלִיח

למאמרו של ב. ציווק, אשר הביע ב"השרדה", (כסלו תר"ץ) סברה, שהכלח הנזכר באיוב 5, ב', הוא הצמח *Ferula Communis* — מעיר הד"ר א. צפרוני ב"לשוננו" כרך ב', חוברת ג', (עמ' 338), ש"פרוש זה הוא מופרך מעיקרו.

אליבא דירי אין הפירוש הנ"ל מופרך ביותר, ואפשר "לישבו" שלא "בדוחק". ד"ר צפרוני סובר, "שאפשר אולי להקביל לכלח את המלה הערבית حلك בשני מקום האותיות, ונפרש כלח—שחור כעורב", כלומר שחרות השער, עלומים, כוח עלומים.

אולם גם לאחר ש"נדחק" את ההקבלה עד כדי כך שנדון גורח-שוה בין הכלח ובין

מלה ערבית בחלף מקום האותיות — גם אז קשה לקבל את פירושו של הד"ר צפרוני: «גם כוח ידיהם למה לי?—עליהם אבד כלח».—לאיוב אין צורך בכוח ידיהם של הרועים, משמע שכוונתו בכתבם, ובכן כיצד יעלה על הדעת, שאיוב מאס בהם משום שאבדו כבר את ערומיהם, כלומר, שהם כבר זקנים וחשופים?... הלא פה סתירה הגיונית קשה.

ועכשיו נענין בפירוש שמציע מר ציוק: נודע לו שהערבים בארץ קוראים לצמח Fe-rula Communis כלח; כלח ממש, בלי חלף האותיות. אפשר להאמין, שמלה עתיקה זו נשתמרה דוקא בפי הרועים הערבים בארץ-ישראל.

והפירוש יהיה כך: «ועתה שחקו עלי צעירים לימים, אשר מאסתי אבותם לשית עם כלבי צאני; גם כוח ידיהם למה לי? עלימו אבד כלח». בפירוש מדובר ע"ד רעית הצאן, ושאלן לאיוב צורך בכוח ידיהם של הרועים לשם שמירת הצאן. כי «אבד עלימו כלח» היינו: אבד העשב המרעיל «כלח», שיש לשמור מפניו את הצאן שמירה מעולה.

ויש למצוא סמוכין לסברה זו גם מהפסוק «תבוא בכלח אלי קבר, כעלות גדיש בעתו» (איוב ה', כ"ו). אין להניח שהכוונה היא עלומים, כלומר תבוא לקבר בעודך מלא כוח עלומים, כי אם כך, מהי ההשואה «כעלות גדיש בעתו»? האם גם הגדיש עולה בעוד הקמה צעירה ורעננה? הלא את התבואה קוצרים לאחר שהבשילו הגרעינים, והקנה יבש במדה ידועה. ואף גם זאת: המלה «בעתו» מציינת בפירוש את כונת המחבר: תוכל לקבר בבוא זמנך, לאחר שתמלא את תפקידך בחיים, תזקין, תגדל את בני-ביתך, ובמותך תשאיר שם זכר בעמך — כאותו גדיש, שיאספוהו בעתו, אם לא באו על הקמה אסונות, כגון חברה, שספונות וכו'.

באותו פרק (איוב ה', כ"ו), נראה, שכל פסוק בנוי משני חצאים, שהסיפא ממלאה את הרישא: «...וידעת כי שלום אהלך, ופקדת נוח ולא תחסא. וידעת כי רב זרעך, וצאצאך כעשב הארץ».—תבוא בכלח אלי קבר, כעלות גדיש בעתו».

מתקבל על כן על הדעת, שמה בסיפא (הגדיש) השואה לצומח, כך גם ברישא (הכלח) השואה לצומח.

וטפסי עד מאד הכלל, המשאיר ציון לחייו לאחר קמילתו. מרחוק מודקק הגבעול מצומר היטב לקרקע-גדול, ולרגליו תל מקומר של עלים יבשים, כאילו גדל שנתם וציון עליו הוקם לזכרון.

וכך אפשר, לדעתי, לפרש אותו מקרא: «תבוא בכלח אלי קבר»; כאותו כלח שאינו קמל, אלא לאחר שהכמין את פקעיו — צאצאיו — בקרקע, וציון זכר ישאיר אחריו בקבירתו — במצב כזה תוכל גם אתה אלי קבר. והסיפא חוזרת על הרישא: «כעלות גדיש בעתו».

הייתי אולי נוטה להסכים לפרוש זה, לו הייתי בטוח במציאות השם הערבי כלח אולם במלונים הערבים לא מצאתי שם זה ואני משער שמר ציוק טעה בשמיעה ונתחלף לו קלח בכלח. כלח בערבית יכול לסמן כמו בעברית — גבעול.

יָנַע = עָנָה

הר"ר א. ל. סוקניק מציע למצוא "צנור" שבמקרא פירוש המתקבל על הדעת¹, ועל פיו הוא דורש את הכתוב בש"ב ה' ח' כדלקמן:

כל מכה יבוס יָנַע בצנור ואת הפסחים ואת העורים שָׁנְאִי נפש דוד.

ר"ל: כל מכה יבוס יָנַע [בצנורו את] (כצ"ל) הפסחים וגו', כלומר: יכה קַמְלָנוּג מל' יָנַע אלהים.

תקנת "צנור" – ולא תקנת "יָנַע"! שהרי:

(1) היכן מצינו "ננע" בבנין קל במשמעות "סנף"?

(2) היכן מצינו ל"ננע" בבנין קל השלמה ישרה? היה צ"ל "יָנַע בפסחים" או "יָנַע אל הפסחים", אבל בשום פנים לא "יָנַע את הפסחים".

(3) הסינטקסים מה תהא עליה? היה צ"ל או:

(א) כל מכה יָנַע [עפ"י מ"א ט' ח' ; ירמ' י"ט ח' ; שם מ"ט י"ז ; שם נ' י"ג ; (הש' עוד שם ב' ג') 1 א' :

(ב) כל מכה יָנַע [עפ"י שופ' י"ט ל', ש"ב כ' י"ב]

כל הקשים מתישבים מיד אם אנו מפרשים יָנַע מל' יגיעה. לפנינו פעל בבנין קטל בזמן עבר מהופך, ע"פ ההרכבה ב' שלמעלה; וענינו, כאילו אמר הכתוב "יָנַע בצנורו את הפסחים וגו'". אעפ"י שאין זו בדיוק הוראת השורש "יָנַע" בשאר מקומות, קרובה היא לה מאד, וקרובה לפירושו עוד יותר ההוראה של שורש "וָנַע" בערבית, שהוא לשון כאב. ומאידך ניסא מצינו את השורש "ענא" במובן עמל ויגיעה בברא' ל"א מ"ב, דב' כ"ו ז'. על האכזריות שבפקודת דוד ע"פ הביאור הזה, לא יתמה מי שקרא בלא משפטים קדומים את ש"ב פרק ח' וי"א ואת מ"א פרק א'.

ח. א. גינזבורג

⁽¹⁾ "לשוננו" ח"ב ע' 195–197.

שאלות ותשובות

לכבוד מערכת "לשונו".

תודה רבה על התשובות בכרך ב' חוב' ג'.

טובה גדולה אתם עושים בפתיחת המחלקה ל"שאלות ותשובות" בעיני לישון. ברם, שאלה תהיה הטובה—לדעתי, אם תואילו לענות גם על שאלות שפתרון נמצא כבר במקומות אחרים, כגון במלונים הגדולים למיניהם וכיו"ב. השואל, לפני פנותו אליכם בשאלותיו, עיין בלי ספק בכל הספרים—הדנים בענין זה—שנמצאים תחת ידו ובהראותכם לו את המקום, בו נמצא הפתרון, לא הועלתם כלום וביחוד אם מקום מגוריו הוא באיזו עיר נדחת בחו"ל שהוא לרוב היחיד "שעניני השפה קרובים ללב" ואם בארוננו יפקד מקומו של הספר הנחוק, —בארון אחרים לא כש"כ; ולו השיגה ידו לקנותו—היה עושה זאת גם קודם לכן.

הואילו לענותני על השאלות הבאות :

א. פרוש המלים: "אליזיו" האצבעות (ענגון "והיה העקוב למישור).

גוף" (משורניחובסקי—ש"ש כתרים", שיר—"העולם").

ב. תרגום המלים: (Lumbago) Hexenschuss. מורצינר מתרגם: "נגיעת מכשפה";

התרגום הזה מלאכותי מאד ואינו מתקבל על הלשון.

Empfindung

Versinnlichung

Hühnerauge — מורצינר מתרגם: "עין דג, צנית" אבל התרגום הזה אינו

מצלצל יפה. אני מציע: "מוקק". אבקש מאד להשיב לי בחוב' הבאה.

בחקרה רבה ובתורה מראש

נתן מרק

פויסר-נימין, כ"ז בשבט תר"ץ.

תשובה

אליזיו — בהן היר או הרגל Daumen

גוף — נא לסמן בדיוק באיזה גליון "העולם" נמצאת המלה, כי לא מצאנו את השיר

ב"העולם" משתי חשנים האחרונות. המלה בכלל אינה ידועה לנו.

Hexenschuss — מַתְנֵת (ד"ר א. מזיא) מהמלה: מַתָּן, כי זהו בעיקר כאב מתנים.
Empfindung — תחושה (מקובל בארץ ישראל).

Versinnlichung — הַמְחָשָׁה "

Hühnerauge — יֵבֶלֶת — מקובל בארץ ישראל, אבל בלי שום יסוד. ח. נ. ביאליק
מציע על פי התוספתא נגעים סוף פרק כ': מְסִמֵּר או מְסַמְמֶת לפי גרסת הערוך. ררב'
מְסַמְמֶת.

בתשובתנו בחוברת הקודמת נכשלונו לצערנו בתרגום המלה Rotlauf, כי
רופאינו לא ידעו את פירושה, מכיון שהיא מלה עממית ולא מונח מדעי. התרגום של
Erysipelas המקובל בין המון דוברי עברית בא"י הוא שושנה. ד"ר א. מזיא הניח את
השם: וְרֵדֶת או סַמְמָת.

לכבוד ועד הלשון, תל-אביב.

בוה אני פונה לועד הלשון בבקשה להוואיל להשיב לי, מה הוא התרגום הנכון של
המלה הגרמנית "Verzerrt" כמובנה המדעי.

כידוע מבחינים בתורת האור שלשה סוגים שונים של כבואות, והם:

א) Gleichgrosses Bild — כבואה השווה לגוף. היא שווה לו בארכה וברחבה,
למשל כבואות גוף במראה רגילה.

ב) Ähnlichkeit Bild — כבואה הדומה לגוף. כבואה זו מקטנה (או מגדלה) באותו
היחס בכל מדותיה. אם האורך מקטן, למשל, פי שלשה, גם הרוחב נקטן פי שלשה. כבואה
כזו אנו רואים במראה קמורה או בעדשה קמורה.

ג) Verzerrtes Bild = ? — כבואה זו אין אותה הפרופורציה של הקטנת מדותיה
השונות ביחס לגוף (אותו הדבר בהגדלתה). יש שבאורך הכבואה מקטנה פי שלשה וברוחב פי
ארבעה, או אפילו שארכה מגדל ורחבה מקטן. הכבואה המתקבלת בכוס מלאה כספית או מים
כשמתכלים דרך הקיר של הכוס שייכת לסוג זה: האורך אינו משתנה כלל וכלל, מה שאין
כן הרוחב המתקטן בהרבה.

כמו כן נא לענות לי, מהו תרגומו הנכון של המושג Deformation ? בשמוש
בפיסיקה כולל המונח הנ"ל שני מושגים שונים: (1) שנוי הצורה של גוף בהשפעת כחות חוץ,
למשל, התעקמות מיתר בלחצנו עליו בקשת או כאצבע. (2) שנוי הנפח של גוף, למשל,
התקטנות הנפח של גז על ידי לחץ מבחוץ.

בכבוד רב ובתודה למפרע

א. ויזנסקי

תשובה

(1) בְּבוּאָה חֶסֶת מִתְפַּנֶּת או פשוט יותר: בְּבוּאָה לֹא מִתְכַּנֶּת (מחכנת=Proportion).

(2) עֲבוּר צוּרָה.

שתי התשובות הן רק הצעה. (ח. נ. ביאליק).

לכבוד מערכת "לשוננו" תל-אביב

בבקשה מכם לענות לי, איך לתרגם לעברית את הפעל: откусить, abbeissen?

בהארץ מיום י"א אדר ש"ז (ערבית) קראתי: "הסיר את אצבעה (של הערביה) בנשיכה", אולם

תרגום זה אינו מתקבל על הדעת. אולי יש להשתמש בפעל מנשך?

בכבוד רב

ק. ל.

תשובה

בספרות התלמודית אנו מוצאים: נִשְׁוּף (בקל) מ... כמובן זה. כך למשל במסכת דרך

ארץ פרק ט': "לא ישוך אדם מפרוסה ויתננה לחבריו". לפי זה צריך לאמר: נִשְׁוּף מִמְּנָה

אֶת אֶצְבָּעָהּ בהבדל מנשך לה את אצבעה, כאשר לא קטע את האצבע אלא רק נשך. היה

כדאי שגנהיג את ההבדל הזה בשימוש הלשון בדבור ובכתב (ח. נ. ביאליק).

לכבוד מערכת "לשוננו" !

הואילו בשובכם לענות לי, איך לתרגם לעברית את המבטא il a l'esprit d'escalier

או בגרמנית er hat Treppenverstand ברוסית: ?онъ крепок заднимъ умом

בכבוד רב

ל. י.

תשובה

תרגום מקובל אין למבטא זה. התרגום הפשוט הוא: חכם במאוחר. דרך חרוז

אפשר לאמר: רואה מאחרית ראשית (ההפך מהכתוב: מגיד מראשית אחרית—ישעיהו מ"ו י'),

או: חכם באחור (רמז לפסוק וחכם באחור ישכחנה — משלי כ"ט י"א).

לכבוד מערכת "לשוננו", תל-אביב

א. נ.

המושג correspondence רגילים אנו לתרגמו עברית "חליפת מכתבים", אבל אין מלה זו הולמת תמיד את המושג. כיצד, למשל, נבמא בכתבות הרווחות בפירמות שעל גבי מכתבים: "כל הקורספונדנציה צריכה להשלה ל...".
אולי אפשר ליחד לכך את המלה "כתובים" או "דברי כתובים" — כל עניני כתב — דוגמת השמות המופשטים שבמשקל זה, שכן גם המושג המקורי של מלה זו קרוב למושג זה של דברי כתב, או שמא מוטב להשתמש במלה הלועזית כמו שהיא?
אודה לכם, אם תענו לי על שאלה זאת.

בכבוד רב

ש. סביאלי

תשובה

הצעתו אינה נראית לנו. הצעה אחרת מוצלחת אין לנו לעת עתה. חושבים אנו שאין נחיצות רבה במלה מיוחדת לזה. אפשר להסתפק במלה: מכתבים, ולאמר: כל המכתבים צריכים להשלה וכו', או להשתמש במלה הלועזית.

א. אברונין לא השתתף בעריכת חוברת זו. — (המערכת)